

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZİ

TÜRK KAMUOYUNDA AMERİKA İMGESİ
(1945-1980)

İbrahim BOZKURT

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ergün AYBARS

İZMİR- 2008

Doktora Tezi olarak sunduğum “Türk Kamuoyunda Amerika İmgesi, 1945-1980”, adlı çalışmanın tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2008

İBRAHİM BOZKURT

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün/...../..... tarih vesayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisanüstü Öğretim Yönetmeliği'ninmaddesine göre doktora öğrencisi İbrahim BOZKURT'un "Türk Kamuoyunda Amerika İmgesi (1945-1980)" konulu tezini incelemiş ve aday/...../..... tarihinde, saat ' da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezinolduğuna oy.....ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

ÜYE

ÜYE

YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ GİRİŞ FORMU	
TEZ NO: 306908	KONU NO: ÜNİV. NO:
Tez Yazarının: Soyadı: BOZKURT Adı: İBRAHİM	
Tezin Türkçe Adı: Türk Kamuoyunda Amerika İmgesi (1945-1980) Tezin Yabancı Dildeki Adı: The Image of America in the Turkish Public Opinion (1945-1980)	
Tezin Türü: Yüksek Lisans Doktora Doçentlik Tıpta Uzmanlık Sanatta Uzmanlık X	
Tezin Kabul Edildiği Üniversite: Dokuz Eylül Üniversitesi Enstitü: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tarih: 2008	
Tez Yöneticisinin Soyadı, Adı: AYBARS, Ergün Ünvanı: Prof. Dr. Tezin Yazıldığı Dil: Türkçe	
Türkçe Anahtar Kelimeler Amerika ABD imge kamuoyu	İngilizce Anahtar Kelimeler America USA image public opinion
Tarih: İmza:	

ÖZET

II.Dünya Savaşı'nın son yıllarında başlayan Türk-Amerikan yakınlaşması, 1946'da Missouri zırhlısının Türkiye ziyareti ile ivme kazanmıştır. Bu ziyaret kamuoyunda büyük çoğunlukla, Türkiye'nin Sovyetler'e karşı desteklenmesi olarak algılanmıştır. Ardından başlayan Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya girişi, olumlu Amerika (ABD) imgesine kaynaklık eden olaylardır. Bu dönemde Türk kamuoyunda Amerika (ABD), “Hür Dünyanın/Demokrasinin Kalesi”, “Demokrasinin Koruyucusu”, “Dost ve Müttefik” bir ülke biçimindeki ifadelerle zihinlerde yer edinmiştir.

Ancak Kıbrıs olaylarının ardından Türkiye'nin Adaya müdahalesini engelleyen Johnson Mektubu, Amerika ile ilişkilerin sorgulanmasına neden olan önemli bir gelişmedir.

İkili Anlaşmalarla Amerika'nın Türkiye'de elde ettiği ayrıcalıkları, NATO anlaşması kapsamı dışında kullandığına dair yaygın düşünce, daha önce pek de dikkate değer bulunmayan konuların gündeme yerleşmesine neden olmuştur. Amerikan üslerine Türk yetkililerin giremediğine ilişkin haberler, Amerikan personelinin adli ve gümrük ayrıcalıkları, sosyal ve ekonomik bakımdan zor şartlar altında yaşayan Türk toplumunda rahatsızlık yaratmıştır.

Yıllarca dış politikasını “NATO ve ABD” eksenli bir çizgiye oturtan Türkiye, dış politikasında desteğe gereksinim duyduğu anda, Amerika'yı yanında görememiştir. Haşhaş ekiminin Türkiye'de yasaklanmasındaki rolü, bu ülkeye karşı olumsuz Amerika imgesinin toplumda taraftarlar bulmasını sağlayacaktır. Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında, Amerikan Kongresi'nin silah ambargosu kararı ile, ABD'ye karşı kamuoyunda ciddi bir muhalefet grubu oluşmuştur. Geline süreçte artık Amerika, bazıları için “Dost ve Müttefik” değil “Çirkin Amerika”, olarak adlandırılacaktır.

SUMMARY
THE IMAGE OF AMERICA IN THE TURKISH PUBLIC OPINION
(1945-1980)

The close relationship between the Republic of Turkey and the United States of America, which began in the last year of the World War II, was accelerated after a visit paid by the American battleship Missouri in 1946. In public opinion, this visit was generally perceived as a support for Turkey against the USSR. The succeeding Korean War and the admission of Turkey to NATO are the incidents that contributed to the positive image of America. In this period, America was represented in Turkish public opinion by means of a number of expressions, such as "the Fortress of the Free World / Democracy", "the Guardian of Democracy", "a Friendly and Confederate" country.

However, the President Johnson's letter which prohibited Turkey's intervention to Cyprus, following the turmoil in the island, is a significant incident that led to the questioning of this relationship.

The idea that America exploited the privileges it obtained from Turkey, using them out of the limits of NATO agreement, caused a number of issues, previously regarded as insignificant, to enter the agenda in public opinion. The news that Turkish officials do not have access to the American bases in Turkey and the legal and customs privileges of American personnel disturbed the Turkish society, which was experiencing serious social and economic hardships at that time.

Turkey, which pursued a foreign policy along the axes of NATO and the USA for many years, could not see America by its side whenever it needed a foreign support. In addition, the role played by America in the prohibition of poppy cultivation caused the negative image of America to have more proponents within Turkish society. After the arms embargo decided by the Congress of the USA immediately succeeding the Peace Operation in Cyprus, a considerable opposition to America emerged in Turkey. At that particular stage, for some members of Turkish society, America was not "the Friendly and Confederate" state any longer. Instead, it was began to be called "the Ugly America."

ÖNSÖZ

19.Yüzyılın ilk çeyreğinde Amerikan gemilerinin ticaret amacıyla Osmanlı Devleti sınırlarına gelişiyle başlayan Türk-Amerikan ilişkileri, 1946 yılında Amerikan Missouri gemisinin İstanbul ziyaretiyle bir başka boyuta taşınmıştır. Türk kamuoyu için Amerika (ABD), bu tarihten sonra yakından izlenen bir ülke olma özelliğini yitirmeyecek, Türk-Amerikan yakınlaşması beraberinde getirdiği eleştiriler ve övgülerle toplumda çeşitli Amerika (ABD) imgesinin gelişmesine kaynaklık edecektir.

Doktora çalışmamız altı bölümden oluşmakta olup bu bölümlerde değindiğimiz konular ise şunlardan ibarettir:

Çalışmamızın birinci bölümünde, “Hür Dünya’nın Lideri: Amerika” ile Türkiye’nin II.Dünya Savaşı sonrası, coğrafi olarak uzaklardaki Amerika’nın komşu bir ülke durumuna gelmesi süreci anlatılmıştır.

İkinci Bölümde; Amerikan yardımı ifadesinin tüm dünyada politik ve kültürel literatüre girdiği bir ortamda Türkiye’ye yapılan yardımların kamuoyunda nasıl bir Amerika (ABD) algılamasına yol açtığı incelenmiştir.

Üçüncü Bölümde; “Müttefik Amerika” başlığı ile birinci bölümde anlatılan yakınlaşma sonrası Türkiye, Uzakdoğu’da Soğuk Savaşın ilk kıvılcımlarından birisi olan Kore Savaşı’na katılmış ve NATO’ya üye olmuştur. Burada NATO-ABD ekseninde kamuoyundaki değerlendirmelere yer verilmiştir.

Dördüncü Bölümde: “İkili Anlaşmaların Yarattığı Amerika Görünümü” başlığı altında müttefik iki ülkenin, çoğu hükümetler arasında yapılmış ve çeşitli kolaylıklar içeren anlaşmaların nasıl bir Amerika ve Amerikalılar değerlendirmelerine neden olduğu incelenmiştir.

Beşinci Bölümde, “Kıbrıs Sorunu-Johnson Mektubu ve Amerika” başlığı altında, Türk dış politikasında çok önemli bir yer tutan Kıbrıs sorunu karşısında, Amerika’nın tavrının ve politikasının Türk kamuoyuna nasıl yansıdığı incelenmiştir.

Altıncı ve son bölüm olan “Müttefiklikten Amerika Karşıtlığına” adlı bölümde ise, değişen ülke ve dünya şartları sonrasında olumsuz Amerika imgesine neden olan olaylardan ve bu süreç ile ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir.

Tez çalışması döneminde yardımlarından dolayı danışman hocam Prof.Dr. Ergün AYBARS'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çeşitli destek ve önerilerinden dolayı Doç.Dr. Kemal Arı'ya, tezimi okuyarak önerilerini ileten Dr. M.Emin Elmacı'ya, gösterdikleri yakın ilgi nedeniyle D.E. Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde görevli herkese ve İzmir Milli Kütüphanesi çalışanlarına teşekkürü borç bilirim. Tez yazımının zorlukları içinde hayatı benim için kolaylaştırmaya çalışan kızıma ve eşime de teşekkürlerimi belirtmek isterim.

KISALTMALAR

A.g.e.:	Adı geçen eser
A.g.m.:	Adı geçen makale
A.g.y.:	Adı geçen yayın
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AP:	Adalet Partisi
BCA:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BM:	Birleşmiş Milletler
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP:	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DP:	Demokrat Parti
NATO:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP:	Türkiye İşçi Partisi
TTK:	Türk Tarih Kurumu

EKLER LİSTESİ

- EK.I: Missouri Zırhlısı'nı karşılama töreni fotoğrafları
EK.II: ABD Başkanı Eisenhower'ın Ankara'da karşılanması
EK.III: Johnson Mektubu'nun kamuoyuna açıklanışı
EK.IV: Forum ve Yön dergilerinin Amerika ile ilgili kapak resimleri
EK.V: Büyük Doğu dergisinin Amerika ile ilgili kapak resimleri
EK.VI: Kıbrıs sorununda Amerika ile ilgili gazeteler
EK.VII: Haşhaş sorununda Amerika ile ilgili gazeteler

İÇİNDEKİLER

ÖZET

SUMMARY

ÖNSÖZ

KISALTMALAR

EKLER LİSTESİ

GİRİŞ	1
I. “HÜR DÜNYA’NIN LİDERİ AMERİKA” VE TÜRKİYE	19
A.SOVYETLER BİRLİĞİ İLE SORUNLAR VE TÜRK-AMERİKAN YAKINLAŞMASI	20
1. Sovyet Tehdidi	20
a. Sovyetler’in Türkiye Üzerindeki Talepleri	21
2. Türkiye’nin Sovyetler’e Karşı Batı ile İttifak Kurma Arayışı	23
a. Sovyet Tehditleri Karşısında Amerikan Desteği	29
B. MISSOURİ ZIRHLISI’NIN TÜRKİYE ZİYARETİ	36
1. Missouri’ye Görkemli Karşılama ve Uğurlama Törenleri	38
2. Ziyaretin Kamuoyundaki Yansıması	43
3. Missouri’den sonra Amerikan Askeri Gemilerinin Türk Limanlarını Ziyaretleri	55
C. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE ABD’NİN ETKİSİ	59
II. AMERİKAN YARDIMLARI	62
A.TRUMAN DOKTRİNİ	62
1. Truman Doktrini ve Türkiye	67
a. Truman Doktrini Üzerine Değerlendirmeler	69
B. MARSHALL PLANI	79
1. Marshall Planı ve Türkiye	81
a. Marshall Planı Üzerine Değerlendirmeler	83
C.1952 SONRASI AMERİKAN YARDIMLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER	98

III. “DOST VE MÜTTEFİK AMERİKA”	113
A. TÜRKİYE’NİN NATO’YA GİRİŞİ	113
1. NATO’nun Kuruluşu	113
2. Kore Savaşı ve Türkiye	115
3. Türkiye’nin NATO’ya Alınması	125
B.TÜRK KAMUOYUNDA “ABD-NATO” DEĞERLENDİRMELERİ	130
1. 1964 Öncesi Değerlendirmeler	130
2. 1964 Sonrası Değerlendirmeler	140
IV.İKİLİ ANLAŞMALARIN YARATTIĞI AMERİKA GÖRÜNÜMÜ	167
A. İKİLİ ANLAŞMALAR	167
1. İkili Anlaşmalarla İlgili Değerlendirmeler	174
2. Barış Gönüllüleri Sorunu	188
B. TÜRKİYE’DE AMERİKAN ÜSLERİ/ TESİSLERİ	192
1. Üslerle İlgili Değerlendirmeler	194
2. Türkiye’deki Füze Üsleri ve Küba Krizi	205
a. Krizin Ortaya Çıkışı	207
b. Jüpiterlerin Gidişi, Polarislerin Gelişi	212
c. Değerlendirmeler	219
C. TÜRKİYE’DE AMERİKAN ASKERİ PERSONELİ SORUNU	223
V. KIBRIS SORUNU-JOHNSON MEKTUBU VE AMERİKA	231
A.1964 ÖNCESİ “ABD-KIBRIS” EKSENİNDE DEĞERLENDİRMELER	232
B. JOHNSON MEKTUBU	245
1. İnönü’nün Johnson’a Yanıtı	252
2. İnönü’nün ABD’deki Görüşmeleri	255
3. Johnson Mektubu’nun Kamuoyuna Açıklanması	259
4. Johnson Mektubu ile İlgili Değerlendirmeler	264
C.1964 SONRASI “ABD-KIBRIS” EKSENİNDE DEĞERLENDİRMELER	273
D.1974 SONRASI “ABD-KIBRIS” EKSENİNDE DEĞERLENDİRMELER	288
1. Kıbrıs Barış Harekatı ve Amerika	289
2. Amerikan Silah Ambargosu ve Tepkiler	299

VI. MÜTTEFİKLİKTEN AMERİKA KARŞITLIĞINA	308
A. TÜRKİYE’DE AMERİKA’YA BAKIŞ AÇISINDAKİ DEĞİŞME	308
1. Altıncı Filo Ziyaretleri Ve “Go Home” Amerika Protestoları	315
2. Plaklarda Amerika	330
B. AFYON (HAŞHAŞ) SORUNU	335
1. Türkiye’deki Haşhaş Ekiminin Amerika İçin Sorun Oluşturması	336
a. Amerika’nın Haşhaş Ekimini Önleme Girişimleri	339
b. Haşhaş Ekiminin Yasaklanması	347
c. Haşhaş Ekim Yasağının Kaldırılması	350
2. Değerlendirmeler	352
SONUÇ	361
KAYNAKÇA	367
EKLER	381

GİRİŞ

Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilk resmi ilişki, 7 Mayıs 1830'da "Dostluk ve Ticaret Antlaşması"nın imzalanmasıyla başlamıştır.¹ Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerin gayri resmi başlangıcı ise çok daha öncelere uzanır. 1797'den beri Amerikan ticaret gemilerinin İzmir'e gelmeye başlamaları sonucunda, Amerika ile Osmanlı arasında ekonomik alanda bağlantılar kurulmuş oldu. Bu bağlantılar 13 Amerikan kolonisinin bağımsızlığını kazanmasını izleyen süreçte ise hızla gelişmeye (1783) başlamıştır. 1823 yılında, İzmir'e 18 Amerikan gemisi, 1825'te 22, 1828'de 28 gemi ve müzakerelerin yapıldığı yılda yani 1830'da ise 32 Amerikan gemisi, Osmanlı limanlarına ticaret amacıyla gelmişti.² Bu dönemde Amerika hem tüccarlarını hem de misyonerlerini kullanarak Osmanlı'nın hâkim olduğu bölgelerde geniş ticari imtiyazlar elde etmeye başlamıştır.³

Dostluk antlaşmasının imzalandığı 1830'dan sonra Amerikalılar, kendilerinden önce Fransızlara, İngilizlere ve Hollandalılara tanınan "kapitülasyon" haklarından yararlanarak Osmanlı sınırları içinde ticaret yapmak hakkını elde etmişlerdi. Amerika ile Osmanlı arasındaki ticaret hareketi, özellikle ABD'nin izlemiş olduğu "izolâsyonist" politikadan dolayı başlangıçta pek parlak değildi. Osmanlı-ABD arasındaki sınırlı ekonomik faaliyetlere karşın, Amerikalılar özellikle "kültür ve misyonerlik" alanlarındaki etkinliklerde kendilerini göstermişlerdi. Bunun en bariz örneği 1863'te İstanbul'da "Robert College"nin kurulması ile görülmüştü.⁴

ABD ile Osmanlı Devleti arasında 1862'de yeni bir "Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması" ve 1874'te de "Suçluların İadesi ve Tabiiyet" Anlaşmaları imzalanmıştı.⁵ Ancak, "Tabiiyet" anlaşmasının bazı maddelerinin uygulanmasında iki devlet arasında ortaya çıkan görüş ayrılığı nedeniyle söz konusu anlaşma yürürlüğe girmemişti.⁶

¹ Bkz. Akdes Nimet Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış, 1800-1959**, Doğu Matbaası, Ankara, 1959, s.14-17.

² Orhan Fuad Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", **Belleten**, C.LI, (Ağustos 1987), S.200, s.933.

³ Çağrı Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İmge Yayınevi, Ankara, 2001, s.80.

⁴ Akdes Nimet Kurat, "Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.5, Sayı:8-9, (1967), s.287-288

⁵ Fahir Armaoğlu, "Yarım Yüzyılın Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1997", (Yay. Haz: İsmail Soysal), **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınevi, Ankara, 1999, s.422

⁶ Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.17.

Bu dönemde iki devlet arasındaki ilişkiler çoğunlukla ekonomik nitelikli olmuştur. Ayrıca 1740 tarihli Fransa ile Osmanlı'nın yaptığı kapitülasyon antlaşmasının farkında olan Amerika, Osmanlı'nın her devlete eşit yaklaşacağını da iyi görmüştü. Bu nedenle tüm gücüyle Osmanlı'daki ticaret payını arttırmaya çalışmıştır. Bu amaçla Osmanlı şehirlerinde konsolosluk açma girişimleri de 1830 öncesinde Osmanlı tarafından sürekli arada antlaşma olmamasından dolayı kabul edilmemişti.⁷ Bununla beraber 1827 Ekim'indeki Navarin felaketinden sonra yapılan 1830 Anlaşması'nı Osmanlı Devleti, Avrupa'ya karşı Amerika'yı yanına çekmek için kullanmak istemişti. Onun içindir ki, 1830 Anlaşması'nda Amerikan malları için ancak % 1 oranında bir gümrük resmi öngörülürken, Amerikan ticaret gemilerine Türk limanlarında pek çok ayrıcalıklar tanınmıştı. Fakat Monroe Doktrini dolayısıyla, ABD'nin Osmanlı Devleti'nin bu politikasını gerçekleştirmesi mümkün olmamıştı. Yani Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türk-Amerikan ilişkileri “uzak ilişkiler” olmaktan öteye gidememişti.⁸ Bu bağlamda XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ticaret hacmi 1 milyon dolara ulaşmıştı.⁹

ABD, XIX. yüzyılın başlarında devlet politikası olarak benimsediği Monroe Doktrini'ne bağlı kalmışsa da Osmanlı topraklarının çekiciliğinden kendini kurtaramamıştı.¹⁰ Birleşik Amerika bu doktrine bağlı kalmakla birlikte, dünyada oluşan siyasi ve iktisadi gelişmelerden de uzak kalmak istememişti. Bu nedenle Monroe Doktrini'ne bağlı kalarak, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması hareketinin içinde yer almıştı. Osmanlı Devleti'nden ticari imtiyazlar elde ederek Avrupa'nın işlerine karışmadan, devletin misyonerler ve tacirler üzerinde etkisi olmadığına karşı tarafı inandırarak yani dinsel misyonun arkasına gizlenerek, Osmanlı toprakları üzerinde emperyalist bir politika izlemiş ve amacına ulaşmıştır. ABD'nin ekonomik emperyalizmi, misyonerler tarafından Anadolu'ya sokulmuş ve misyonerlerin Protestanlaştırdığı Ermeni cemaati tarafından Anadolu topraklarına yerleştirilmişti.¹¹

Anadolu'daki Amerikalı misyonerler, 1810 yılında Boston'da kurulan Amerikan Board of Commissioners For Foreign Mission (ABCFM) adlı misyoner

⁷ Erhan, **a.g.e.** s.96

⁸ Armaoğlu, **a.g.m.**, s.422.

⁹ Köprülü, **a.g.m.**, s.933.

¹⁰ Şenol Kantarcı, **Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi**, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2004, s.12-14.

¹¹ Erhan, **a.g.e.**, s.80-83, 263.

örgütüne bağlıydılar. Protestanlığı tüm dünyada yaymak ve Hristiyan kültürünü evrensel hale getirmek amacıyla kurulmuş olan bu örgüt, 1818 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nu faaliyet alanı olarak belirlemiş ve Levi Persons ile Pliny Fisk, 5 Ocak 1820 tarihinde Anadolu topraklarına gelen ilk Amerikalı misyonerler olmuşlardı.¹²

1886 yılına gelindiğinde 80 adet misyoner teşkilâtının 32'si Amerika'nın elindeydi. 1896 yılında ise Protestan misyoner örgütlerinin sayısı 150'yi bulmuş ve burada görev yapan misyoner sayısı ise 11.574'e ulaşmıştı. Amerikan Board, 1900 yılında Rumeli ve Anadolu'da 21 merkez açtı. Misyonerler buralarda yerli Hristiyanlara yardım etti. 1900 yılı itibarıyla 36'sı yatılı olmak üzere yüksek okullarda 2700 öğrenci, 398 ilkokulda yaklaşık 15.000 öğrenci ders gördü. Bu faaliyetler için Amerikan Board 200.000 dolar para harcadı.¹³

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşanan iç karışıklıktan dolayı Amerika'ya göç eden Hristiyan ve Ermeniler, günümüze kadar yansımaları olan sorunların yaratılmasında önemli rol oynamışlardır.¹⁴

ABD'yi, başlangıçta Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişki kurmaya zorlayan nedenlerin başında ticaret ve misyonerlik faaliyetleri gelmiştir. Osmanlı limanlarında taraf olacakları olası anlaşmazlıklarda, Amerikan tacirlerinin haklarının korunması ve Amerikan misyonerlerinin XIX.yüzyılın başından itibaren yürüttükleri misyonerlik faaliyetlerinde zaman zaman zorluklarla karşılaşmaları, ABD'yi Osmanlı'yla diplomatik ilişkiye zorlamıştır. Osmanlı Devleti içerisinde bulunan değişik mezheplere ait Hristiyanların, Amerikan misyonerleri eliyle Protestanlaştırılmasına bazen yerli Hristiyan ruhbanın karşı çıkışları olmuştu. Bu dönemde Amerikan misyonerlerinin tutuklanması sorunuyla da karşılaşılıyordu.¹⁵

Osmanlı-ABD ticari ilişkilerine, savaş gemileri ve silah ticaretinin de bir canlılık kattığı söylenebilir. 1861-1865 yılları arasında süren Amerikan İç Savaşı'nın bitmesiyle, ABD elindeki silahların büyük bir bölümünü dış pazarlara satmaya başlamıştır. İşte bu silahları alan ülkelerden birisi de Osmanlı Devleti olmuştur. 1869

¹² Dilşen İnce Erdoğan, **Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı (1896)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, D.E.Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2007, s.6.

¹³ Sayim Türkman, **Amerika Birleşik Devletlerinin Orta Doğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları 1919-1973**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2005, s. 2.

¹⁴ Kurat, **a.g.e.**, s.43.

¹⁵ Erhan, **a.g.e.**, s.96.

yılı sonuna kadar Osmanlı Devleti, ABD'den 1.331.000 dolar ödeme yaparak 239.000 tüfek satın almıştır. Böylece ABD'nin, Osmanlı Devleti ile yaptığı ticaret içinde askeri malzemenin payı 1869 yılında % 79 iken 1877'de ise % 97'ye yükselmiştir.¹⁶

Birinci Dünya Savaşı yıllarında özellikle 1914 yılı sonlarında Osmanlı üzerindeki Amerika'nın ilgisini artıran önemli bir olay gerçekleşir. 9 Eylül 1914 tarihinde İttihat Terakki Cemiyeti'nin aldığı karar gereği, kapitülasyonların tek taraflı kaldırılması, Osmanlı üzerinde ekonomik ve adli çıkarları olan büyük devletler gibi Amerika'nın da dikkatini çeken bir olay olmuştur.¹⁷ Amerika'daki Türk Büyükelçisi Ahmet (Alfred) Rüstem Bey ile Amerikalı yetkililerin diplomatik ilişkileri, Ahmet Rüstem Bey'in Amerika'yı terk edip ülkesine izinli dönmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁸ Amerika'nın asıl kaygısı Türkiye'deki ekonomik çıkarlarıydı. Özellikle Osmanlı'nın savaş halinde olduğu İngiltere, Rusya ve Fransa'dan boşalan yeri kendisi doldurma niyetindeydi ve savaş nedeniyle kendi vatandaşlarına karşı yapılacak saldırıları da bertaraf etme düşüncesindeydi.¹⁹ O kadar ki Amerika kapitülasyonların kaldırılacağı 9 Eylül tarihinde vatandaşlarını korumak için Osmanlı sularına, İngiltere'deki North Carolina adlı gemisini bile yollamıştı.²⁰

1917 Mart'ında, Bolşevik ihtilâli nedeniyle Rusya, I.Dünya Savaşından çekilmiş, ancak Almanya'nın başlattığı denizaltı savaşı nedeniyle birçok ABD gemisi batırılmıştı. Bu durum ABD ile Almanya'nın ilişkilerini bozmuştu. Diğer yandan yine 1917 yılı içerisinde Almanya'nın, Meksika'yı ABD'ye karşı savaşa kışkırttığı ve Almanya'nın Japonya'ya ittifak önerisinde bulunduğu, belgeleriyle İngiltere tarafından ABD'ye bildirilmişti. Bunun üzerine ABD, 2 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan ederek I.Dünya Savaşına katılmıştı.²¹

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Amerika'nın Almanya'ya savaş ilanı üzerine Almanya'nın müttefiki olan Türkiye ile ABD arasında diplomatik münasebetlerin

¹⁶ Oral Sander-Kurthan Fişek, **ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı, 1829-1929**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, s.25-26, 114.

¹⁷ Kapitülasyonların kaldırılması için bkz. Mehmet Emin Elmacı **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Yayınevi, İstanbul, 2005

¹⁸ Mine Erol, **Osmanlı İmparatorluğunun Amerika Büyükelçisi A.Rüstem Bey**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1973, s.21-42.

¹⁹ Mine Erol, **I. Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1976, s.52.

²⁰ Sabri Sürgevil, “ İtilaf Devletleri'nin I.Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'ne Bakış Açılarının İlişkin Belgeler” **ÇTTA Dergisi**, Cilt.III, Sayı.8,1988, DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, s. 302.

²¹ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1995, s.130.

kesilmesine rağmen (20 Nisan 1917) karşılıklı savaş ilan edilmemiştir. Savaş yıllarında Türkiye’de Amerika’ya karşı öteden beri beslenen sempati ve dostluk azalmadı.²² I.Dünya savaşı sonunda gazeteci A.Emin Yalman, “...dünyanın merkezi Avrupa’dan Amerika’ya intikal eder...boğazına kadar borçlu Avrupa karşısında bol para harcayan Amerika, cihan diktatörlüğüne oynayacaktır...”²³ diyerek savaş sonrası Amerika’nın yerine ilişkin görüşlerini açıklamıştı.

ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi ilişkiler genellikle sönük geçmiş ancak I.Dünya Savaşı’nı izleyen süreçte Osmanlı Devleti’nin “tasfiyesi” sorunuyla birlikte ABD Başkanı Wilson’un, Türk meselesine yakın bir ilgi göstermesi Türk-Amerikan ilişkilerine canlılık getirmiştir. Milli Mücadele döneminde bu canlılık artarak devam etmiş, Mustafa Kemal Paşa’nın Wilson’un “milli sınırlar prensibini” emperyalist devletlere uzun mücadelelerden sonra kabul ettirmesi sonucunda 1923’te Lozan’da barışın imzalanmasından birkaç yıl sonra Türkiye ile ABD arasında normal ilişkiler yeniden kurulmuştur.²⁴

ABD Başkanı Wilson, I.Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru, 8 Ocak 1918’de Kongreye yapılacak barışın dünyada demokrasinin ve küçük milletlerin bağımsızlığının esaslarını belirlemek üzere ünlü “14 nokta”sını içeren mesajını göndermişti. Fransa ve İngiltere’nin de Wilson’un açıkladığı bu ilkelere katılmasıyla 27’ye ulaşan bu noktalar, 11 Şubat’ta Wilson’un bir konuşmasında devletlerin yeni topraklar kazanamayacakları, savaş tazminatı alınamayacağını açıklamıştır.²⁵

ABD Başkanı Wilson, kendi adını koyduğu 14 madde çerçevesinde ifade ettiği ilkelerindeki amacı, küçük devletleri sömürgeci devletlerin egemenliğinden kurtararak, bağımsızlıklarını ilan etmelerini sağlamak böylece ABD’ye yeni pazarlar kazandırmaktı.²⁶ Ancak ABD’nin XX.yüzyılda emperyalist nitelikteki bu kararına karşılık, politikasının gereklerini yerine getirecek olanakların sınırlandırılmış olduğunu görmüştü. Çünkü dünyanın 2/3’ü İngiliz, Fransız ve diğer devletlerin sömürgesi durumundaydı. Eğer sömürgecilik sistemi sona erdirilirse, ABD bu sayede

²² Akdes Nimet Kurat, “Atatürk ve Amerika Birleşik Devletleri”, **Forum**, S.231, 15 Kasım 1963, s.13.

²³ A.Emin Yalman, “Cihan Diktatörlüğü”, **Vakit**, 12 Ekim 1918.

²⁴ Kurat, **a.g.m.**, (1967), s.288-289

²⁵ ABD Başkanı Wilson’un kendi adıyla açıklanan ilkeler için bkz. Aybars, **a.g.e.**, s.131-133.

²⁶ Mehmet Can, **Orta Doğu’da Amerikan Politikası**, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1993, s.102-103.

dünya ticaretine kolaylıkla ağırlığını koyabilecekti. Böylece dünyada sömürgeciliğin yıkılış teorisini Wilson ilan etmiş ve uygulamasını da Türkiye olarak göstermişti.²⁷

4 Aralık 1918'de İstanbul'da Wilson Prensiplerini destekleyen aynı isimde bir cemiyet kurulmuştu. Cemiyetin kurucu üyeleri arasında Halide Edip (Adıvar), Ali Kemal, Refik Halit, Celal Nuri (İleri), Yunus Nadi (Abalıoğlu) gibi çok sayıda gazeteci-yazar, doktor, avukat gibi kişilerin isimleri sayılabilir. Ancak daha sonra Halide Edip, Yunus Nadi ve Celal Nuri gibi kişiler Anadolu'ya geçerek Mustafa Kemal Paşa'nın önderlik ettiği Milli Mücadele'ye katılmışlardı.²⁸ Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurucu ve destekçileri, ABD'den bekledikleri desteği görememeleri²⁹ ve Amerika'nın Ermeniler'i destekleme gibi bir tutum içerisine girmesi sonucunda cemiyet iz bırakmadan kısa süre içerisinde kapanmıştır.³⁰

Paris Barış Konferansı'na İngiltere, Fransa, İtalya, ABD ve Japonya ile birlikte 32 devlet katılmış, ilk toplantı 18 Ocak 1919 tarihinde Paris şehrinde gerçekleşmişti. Ancak beş büyük devlet yetkiyi ellerinde toplamışlardı. Yapılacak antlaşmaların Wilson'un "14" ilkesine dayandırılması öngörülmüştü. Savaştan yenik çıkan devletlerle ilgili antlaşmalar hazırlanırken, Wilson'un çok önem verdiği uluslararası barış örgütüne yani Milletler Cemiyeti'nin kuruluş ve işleyişini belirleyen hükümlere de yer verilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak bu örgüte ilişkin esaslar kabul edildikten sonra, ABD Başkanı ülkesindeki siyasal gelişmelerin de etkisiyle Paris'ten ayrılmış, böylece Paris Barış Konferansı, İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına göre düzenlenmiştir.³¹ Konferansın en önemli maddelerinden birisi Osmanlı İmparatorluğu'ydu. I.Dünya Savaşı'nın gizli anlaşmalarının yanı sıra imparatorluk içinde Rum, Ermeni, Arap ve Kürtlerin istekleri de dikkate alınmaktaydı.³² Paris Barış Konferansı'na göre Osmanlı İmparatorluğu (İngiliz, Fransız ve İtalyan) olmak üzere üç işgal bölgesine ayrılmış ve daha sonra İngiliz ve Fransız ittifakı çeşitli iç hesaplaşmalar neticesinde Yunanistan'ı da bu paylaşıma dâhil etmişlerdir.

²⁷ Bkz. Aybars, **a.g.e.**, s.133.

²⁸ Fethi Tevetoglu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s.148-149, 154.

²⁹ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (1918-1919)**, C.1, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.517-518.

³⁰ Tevetoglu, **a.g.e.**, s.180-181.

³¹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 1.Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

³² Aybars, **a.g.e.**, s.178.

İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, Wilson Prensipleri'ne aykırı bir durum oluşturmuştu. Ancak bu bölgede Türkler tarafından Rumlara karşı yapıldığı iddia edilen Yunan propagandasını, ABD kuşku ile karşılamıştı. Yunanistan'ın İzmir'deki faaliyetleri ³³ hakkında İstanbul'daki yüksek komiserlere raporlar gelmeye başlamıştı. Sonunda durumu incelemek üzere ABD delegesi Amiral Bristol Başkanlığı'nda bir heyetin oluşturulması kararlaştırıldı.

Böylece I.Dünya Savaşı'nın galip devletleri ve özellikle İngiltere'nin Türkiye'deki keyfi hareketleri, yalnız Türklerin değil aynı zamanda birçok Amerikalının da tepkisini çekmişti. Bunlar arasında 1919 yılı başından beri İstanbul'da bulunan Amerikan Yüksek Komiseri olan Amiral Mark L. Bristol de bulunmakta idi. ³⁴ Bristol Heyeti, Mustafa Kemal ile de görüşmüştür ³⁵ İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini onaylamayan Amiral Bristol, Türklere karşı işlenen haksızlıkları açığa vurmuş ve Yunan kıtalarının bir an evvel İzmir'den çekilip gitmesini istemişti. ³⁶ Ayrıntılı bir çalışmadan sonra Amiral Bristol, raporunu 14 Ekim 1919'da Paris Barış Konferansı'na sunmuştur. Buna göre, zulüm olarak nitelenen olaylar saptanıyor ve Türk tarafının da bazı hatalı davranışları olduğu ancak asıl sorumlunun Yunanlılar olduğu belirtiliyordu. Bristol, raporunda Venizelos'a hitaben yazdığı notasında saptanan zulüm örneklerini "teessüfle" karşıladığını belirtmişti. ³⁷

1922 yılında da Yunanlıların Avrupa kamuoyunu kendi yanına çekmek için yaydıkları, Türklerin Hristiyanları öldürdüklerine dair propagandaları üzerine kurulan tahkik heyetleri konusunda da Amerika ve diğer devletler anlaşmış olmasına rağmen başlangıçta kararsız kalmış ancak daha sonra desteğini vermişti. ³⁸

Milli Mücadele döneminde Amerika'nın, İstanbul, Boğazlar ve Ermenistan manda yönetimleriyle ilgili, bu bölgelerde incelemelerde bulunmak üzere Türkiye'ye gönderilen heyetlerden birincisi C.R. Crane Başkanlığındaki King-Crane Heyeti, diğeri ise General Harbord Heyeti olmuştur. Milletler Cemiyeti Misakı'nın

³³ Yunan ordusunun İzmir'i işgalinin hemen sonrasında bölgede "soygun", Yunanlılar tarafından idari yöneticilere haksızlık, halka karşı zulüm" gibi şikayetleri içeren raporlar, Yüksek Komiserlere ulaştırılıyordu. Bkz, Aybars, **a.g.e.**, s.253; ayrıca bkz. Can, **a.g.e.**, s.101.

³⁴ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.1, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s.55.

³⁵ Görüşme ile ilgili ayrıntılar için bkz. Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "1919 Eylül'ünde Mustafa Kemal Paşa'nın Bir Amerikalı General ile Mülakatı", **Cumhuriyet**, 9 Mart 1959.

³⁶ Kurat, **a.g.m.**, (1963), s.13.

³⁷ Sonyel, **a.g.e.**, s.55.

³⁸ Zeki Arıkan, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989. s. 131.

mandalarla ilgili maddesi, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız ulus haline gelebilecek bölümlerde, mandacının seçilmesinde bu toplumların isteklerinin önde tutulmasını şart koşuyordu. İşte, bu toplumların isteklerini belirlemek üzere konferans, bir komisyon gönderilmesini kararlaştırmış, ancak Fransa'nın katılmayı reddetmesi üzerine İngiltere de katılmaktan vazgeçmişti. Böylece 3-4 Haziran 1919'da yalnızca Amerikalılardan oluşan bir heyet İstanbul'a gelmişti. "King-Crane" Komisyonunun iki görevi vardı. Birincisi Arap bölgelerindeki kamuoyunun eğilimlerini saptamak, ikincisi ise Arap ülkeleri de (Filistin, Suriye ve Anadolu) dahil olmak üzere savaş öncesinin Osmanlı Devleti üzerinde genel bir ABD mandası kurulmasının olanaklarını araştırmaktı. "King-Crane" Komisyonu hazırladığı raporda, Mondros Türkiye'sinin İstanbul, Ermenistan ve geriye kalan Anadolu toprakları olmak üzere üç ayrı devlete bölünmesini, ancak her üçünün de ABD mandası altına girmesini önerdi.³⁹

Amerikalı gazetecilerden de Anadolu'daki milli mücadele ile ilgilenenler olmuş hatta bunlardan bazıları İstanbul'a ve Anadolu'ya gelmişlerdi. Bunlardan ilk ve belki de en önemlisi "Chicago Daily News" gazetesi muhabirlerinden Edgar Louis Brown idi. Gazeteci Brown, Mustafa Kemal'le görüşmek üzere Ağustos 1919 tarihinde İstanbul'dan Sivas'a hareket etti. Maceralı bir seyahatten sonra Mr. Brown Eylül (1919) başlarında Sivas'a ulaşarak, Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve diğerleri ile görüştü. Milli Mücadele'nin amacı, kapsamı, Türk taleplerinin adalet ve hakkaniyet açısından haklı olduğunu ve Wilson prensipleri ile uyduğunu görerek, bu durumu Amerikan kamuoyuna duyurdu. Mustafa Kemal Paşa ve milli mücadele ile ilgili övgüyle dolu makaleler yayınladı.⁴⁰

Amerikan Mandası sorunu, Sivas Kongresi'nde üzerinde önemle tartışılan konulardan birisi olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta bu konuda şunları belirtmiştir: *"Efendiler, pek uzun ve tartışmalı olarak geçen bu manda görüşmesi, taraftarlarını susturacak ortalama bir çare bulunarak sona erdi. Hem de bu çareyi teklif eden yine Rauf Bey oldu: 'Amerika'da yıllardan beri aleyhimize yapılmakta olan düşünce akımını düzeltmek için, her şeyden önce Amerikan Kongresi'nden memleketimizi inceleyecek ve gerçeği görececek bir hey'et davet etmek'. Bu teklif oybirliği ile kabul edildi. Kongre Başkanlık Divanı'nın imzalarıyla bu yolda bir*

³⁹ Akşin, **a.g.e.**, s.519-520.

⁴⁰ Kurat, **a.g.m.**, (1963), s.13.

*mektup kaleme alındığını hatırlıyorsam da bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pek iyi hatırlamıyorum. Kaldı ki, ben bu mektuba özel bir önem de vermiş değilim”.*⁴¹

Bazılarına göre Milli Mücadele döneminde Amerika, diğer sömürgeci devletlere göre daha az yayılmacı görünmekteydi.

Daha sonra Manda konusunda ABD’ye bir telgraf çekilerek Anadolu’ya bir gözlemci heyet gönderilmesi teklif edilmişti. ABD Başkanı Wilson, James G. Harbord Başkanlığı’nda kalabalık bir inceleme heyetini Anadolu’ya göndermişti.⁴²

General Harbord’un raporu incelendiğinde Amerikan Heyeti’nin, Milli Mücadele’nin liderleri ve farklı çevrelerle temaslarda bulundukları anlaşılmaktadır. General Harbord raporunu, “Orta Doğu’da Durum” başlığı ile 16 Ekim 1919’da 29 sayfa rapor ve 15 sayfa ek halinde Amerikan Kongresi’ne sunmuştur. Raporunda genel olarak, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşme, Mustafa Kemal’in Milli Mücadele hakkındaki görüşleri, Sivas Kongresi bildirisi ve Türkiye’nin çeşitli bölgelerindeki nüfus ve istatistikî bilgiler yer almıştır.⁴³ Raporda Türkiye sınırları içinde bir Ermeni devletinin kurulmasının imkânı olmadığı⁴⁴, Türkiye mandası konusunda da milliyetçilerin bağımsızlıkları için savaşmaya kararlı olduklarını, bu ülkeye egemen olmak için yapılacak masrafların ABD için çok ağır olacağı, yerli kaynakların ise bunun için yeterli olmadığı ifade edilmiştir.⁴⁵

Görülüyor ki bu dönemde ABD’den gelen heyet üyeleri ile yapılan görüşmelerde, başta Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının ABD mandasına kesinlikle karşı oldukları halde, ABD dostluğuna ve yardımlarına büyük önem verildiği izlenimi verilmeye çalışılmıştır.⁴⁶

General Harbord, 22 Eylül 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’yı Sivas’ta ziyaret etmiş ve Mili Mücadele hakkında ayrıntılı bilgi almıştı. Bu ziyarete dair Atatürk, Nutuk’ta şunları aktarmıştır: “...Efendiler, hatırlarınızda olsa gerektir ki, memleketimizde ve Kafkasya’da incelemeler yapmak üzere Amerika Hükümeti General Harbord’un Başkanlığında bir heyet göndermişti. Bu heyet Sivas’a geldi. 22 Eylül 1919 günü General Harbord, ile uzun uzadıya görüştük. General’e Milli

⁴¹ Kemal Atatürk, **Nutuk, (1919-1927)**, (Bugünkü Dille Yay: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s.79.

⁴² Akşin, **a.g.e.**, s.531-533.

⁴³ Cemal Kutay, **Türk Milli Mücadelesinde Amerika**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1979, s.160.

⁴⁴ Kutay, **a.g.e.**, s.160.

⁴⁵ Aybars, **a.g.e.**, s.307.

⁴⁶ Akşin, **a.g.e.**, s.533.

Mücadele'nin maksat ve gayesi, milli teşkilat ve birliğin ortaya çıkış sebebi, Müslüman olmayan azınlıklara karşı gösterilen duygular, yabancıların memleketimizdeki yıkıcı propaganda ve eylemleri üzerinde ayrıntılı ve belgelere dayanan açıklamalarda bulundum. Generalin bazı garip soruları ile de karşılaştım. Söz gelişi; 'millet, tasarlanıp yapılabilecek hertürlü teşebbüs ve fedakârlığa baş vurduktan sonra da başarı sağlanamazsa ne yapacaksın?' gibi. Yanlış hatırlamıyorsam verdiğim cevapta demiştim ki: Bir millet varlığını ve istiklâlini kurtarabilmek için düşünülen hertürlü teşebbüs ve fedakârlığı yaptıktan sonra başarıya ulaşır. Ya başaramazsa demek, o milletin ölmüş olduğu hükmüne varmak demektir. Öyle ise millet yaşadıkça ve fedakârca teşebbüslerine devam ettikçe başarısızlık da söz konusu olamaz. Generalin bu sorusunun altında yatan asıl maksadın ne olabileceğini araştırmak istemedim. Ancak verdiğim cevabın kendisince takdirle karşılandığını bugün yeri gelmişken belirtmek isterim”⁴⁷.

General Harbord, Sivas'tan Erzurum'a oradan da Kafkaslara gitmiş ve Ekim başlarında Trabzon, Samsun yoluyla İstanbul'a dönmüştü. Mustafa Kemal Paşa ile görüşme günü Amiral Bristol'e uzun bir mektup yazarak izlenimlerini anlatmıştı. 9 Ekim 1919 tarihinde Amerikan savaş gemisi “Martha Washington”dan (Samsun açıklarından) Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndererek, “Sivas'tan sonra Anadolu'daki seyahati esnasında Türk milleti tarafından gördüğü iyi kabulden ve Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele hakkında yollamak lütfünde bulunduğu muhtıradan ötürü” teşekkürlerini bildirdi. General Harbord, bu tetkik gezisinden dönünce Paris'teki Amerikan Barış Heyeti'ne sunmak üzere hazırladığı raporunda Mustafa Kemal Paşa için şu sözleri kullanmıştı: “...Milliyetçilerin önderi M. Kemal Paşa, Türk ordusunun sabık generallerinden olup Çanakkale'de büyük bir başarı ile bir kolorduya kumanda etmiştir. Kendisi kudretli ve keskin zekalı genç bir adama benziyor”⁴⁸.

ABD Başkanı Wilson da Osmanlı Devleti'nin artık siyasal ömrünü tamamladığını düşünenlerdendi. Bu düşüncenin oluşmasında iç ve dış etkenler vardı. Dış etkenlerin başında özellikle İngiltere gibi bir müttefikin telkinleri etkili olmuştur. İç etkenler ise Ermeni ve Rumların, Osmanlı aleyhindeki propagandaları önemli bir rol oynamıştır. 1830'dan sonra Osmanlı topraklarından Amerika'ya göç eden

⁴⁷ Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, s.118-119.

⁴⁸ Kurat, **a.g.m.**, (1963), s.12-14.

Ermenilerin bilinçli bir şekilde, Osmanlı'da Ermenilere eziyet edildiği ya da Ermenilerin kitleler halinde yok edildiği gibi gerçekle bağdaşmayacak iddiaları, Osmanlı aleyhinde süreklilik arz eden olumsuz bir propagandaya dönüştürülmüştü.⁴⁹

Ocak 1919'dan beri çalışmalarını yürüten Paris Barış Konferansı tarafları, Avrupa'daki sorunları çözmüş olmasına rağmen Türkiye konusunda çıkar çatışmalarından dolayı bir türlü anlaşamıyorlardı. Gizli anlaşmalar çerçevesinde Türkiye'yi paylaşma konusunda yapılan tartışmalar ve İtalya'nın İngiltere, ABD ve Fransa'ya karşı çıkması, anlaşmazlığı büyütüyordu. Yunan ordusunun Batı Anadolu'ya çıkışı ile birlikte Anadolu'da silahlı mücadelede başlamıştı. Paris'te süren görüşmelere 17 Haziran 1920'de Damat Ferit katılmış ve hazırladıkları metni Barış Konferansına sunmuştu. Konferansın sonunda Damat Ferit Paşa hükümetinden Hamdi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşad Halis Bey tarafından 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Anlaşması imzalanmıştır.⁵⁰

Sevr'in imzalanmasından sonra İstanbul'da bulunan ABD Yüksek Komiseri Bristol, 18 Eylül 1920 tarihinde ülkesine göndermiş olduğu raporunda: *“Anadolu'da bulunan milliyetçilerin Sevr Anlaşması'nı kabul etmediklerini, İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edilmesine duyulan tepkilerin bir benzerinin de Doğu vilayetlerinde kurulması düşünülen bir Ermeni devleti içinde geçerli olduğunu, çoğunluğu Türk olan Doğu vilayetlerindeki Türklerin boşaltılması ve Ermenilere verilmesinin ancak müttefik güçler tarafından zor kullanarak temin edilebileceğini belirtmiştir”*⁵¹.

ABD Başkanı Wilson, 22 Kasım 1920 tarihinde müttefiki olduğu ülkelerin liderlerine gönderdiği mesajında ise Anadolu'da asıl sorunun dört vilayette (Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis) farklı etnik ve dini gruplara ait toplumların bir arada yaşamasından kaynaklandığını belirtmiştir. Wilson'a göre, kurulması düşünülen bir Ermeni devletinin dış ülkelerle ticaretini sağlamak üzere Trabzon'dan denize açılmasının sağlanmasının çok önemli olduğunu ifade etmiştir.⁵²

Bu dönemde Amerika ile ilgili önemli bir diğer olay da Chester Projesiydi. II.Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan bu proje Lozan görüşmeleri sırasında yine gündemdeydi. Özellikle Lozan Antlaşması'nın yapıldığı günlerde bu projenin

⁴⁹ Erol, a.g.e., (1976), s.10-15.

⁵⁰ Aybars, a.g.e., s.422-423.

⁵¹ Türkman, a.g.e., s.60.

⁵² Türkman, a.g.e., s.60.

yeniden gündeme gelmesi anlamlıdır. Edward M. Earl Mustafa Kemal Paşa'nın Chester Projesi aracılığıyla Amerikan sermayesini Türkiye'ye çağırdığını belirttiikten sonra, Mustafa Kemal'in Amerikan müteşebbislerinin, mühendislerinin ve sanayicilerinin Anadolu'yu kalkındıracak, modelleştirecek imkan ve bilgiye sahip olduğuna inandığını da belirtmişti.⁵³

Bu arada 1921 Şubat ayında bir Amerikan destroyerinde Ankara Hükümeti ile Amerikalı yetkililer arasında bir görüşme yapılmıştı. Görüşme sonunda Amiral Bristol'e iletmek için bir nota hazırlanmış ve TBMM'nin temel amacının, Anadolu halkının siyasal ve ekonomik bağımsızlığını sağlamak olduğu belirtilmişti. TBMM, kapitülasyonların kaldırılması koşuluyla Amerika ile dostane ilişkilere başlanacağı görüşündeydi.⁵⁴

Bu ortamda Chester projesi, The Ottoman American Development Company ile Ankara'da Nafia Nezareti arasındaki görüşmelerde hazırlanan yeni sözleşmeler ile Ocak 1923'te onay için TBMM'ne sunulmuştu.

Yahya Sezai Tezel, Chester Projesi ile ilgili şunları aktarmıştır: *“1920’lerin başında yabancı sermayenin himmetiyle Türkiye’yi bir küçük Amerika yapma heveslerini doruğa çıkaran olay kuşkusuz ki Chester ayrıcalığıdır. Hükümetin 1908’den beri Türkiye ve Musul-Kerkük bölgesinde demiryolu ve maden ayrıcalıkları elde etmeye çalışan Amiral Chester’ın başını çektiği bir Amerikan sermaye grubuyla yaptığı iki anlaşma, 1923 yılında Meclis’çe onaylandı”*⁵⁵.

TBMM tarafından 9 Nisan 1923 tarih ve 327 sayılı kanunla “Chester Projesi” onaylanmıştır. Kuşkusuz demiryollarının yeniden inşası yeni Türkiye'nin ekonomik kalkınması bakımından önemli konularından biriydi. Bununla beraber, Lozan Konferansı sırasında TBMM Hükümeti, Amerika ile bir yakınlaşma içerisine de girmiştir. Ankara, Amerika ile beraber İngiltere ve Fransa'ya karşı bir denge kurmaya çalışmaktaydı. Kaldı ki Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı bir sırada

⁵³ Edward M. Earl, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972, s. 371.

⁵⁴ Bilmez Bülent Can, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi 1909-1923**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s: 213.

⁵⁵ Sözü edilen anlaşmalardan birincisi, Türkiye'nin doğusu ve Musul-Kerkük bölgesini Karadeniz ve Akdeniz'de birer limana bağlayacak 4.400 km'lik demiryolu ve iki liman yapımı karşılığında, hatların, limanların ve demiryolu güzergâhlarındaki 40 km'lik şeritler içinde kalan petrol dahil her türlü yer altı kaynağının işletmesini 99 yıl için Amerikan grubuna bırakıyordu. İkinci anlaşmaya göre ise Türkiye'ye tarım makineleri ve gereçleri ithali Amerikan grubunun tekeline veriliyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.193-194.

toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde Atatürk'ün yabancı sermaye konusundaki gerçekçi tutumunun da değerlendirilmesi gerekir. O dönemde Amerika, sömürgeci Avrupa devletleri gibi değerlendirilmiyordu. Böylece Doğu Anadolu demiryollarının bir Amerikan şirketine verilmesi, ABD ile olan ilişkilerin gelişmesine de sebep olabilirdi.⁵⁶

1923 koşullarında yöneticilerin, Türkiye üstünde çeşitli planları olmadığı yorumu ile yardım alınabilecek tek devlet olarak gördüğü Amerika seçeneği, bu proje kapsamında kısa bir süre sevinç yaşanmasına neden olmuştur. Gözden kaçırılmaması gereken ise Lozan müzakerelerinin sürdüğü bir dönemde dış dünyaya yabancı sermayeye Türkiye'nin karşı olmadığı şeklinde mesaj verilmesi kaygısı⁵⁷ ve aynı zamanda devletler arasındaki çelişkileri artırarak, özellikle de Amerika'yı kendi yanına çekerek Lozan'da başarı elde etme amacıydı.⁵⁸

Ancak daha sonra Chester Projesi'nin gerçekleşmemesi⁵⁹ Türkiye'de bir hayal kırıklığı yaşatmıştır.⁶⁰ Aslında şirketin Kanadalı ortağı Clayton Kennedy ile Arthur Chester arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle, Chester'in projeden ayrılması⁶¹ ve şirketin sermaye bulamaması⁶² bu projenin gecikmesine neden olmuştu. Ayrıca diğer devletlerin tepkisi de projeyi suya düşürmüştü. Bu Ankara Hükümeti'nin de tepkilerine yol açmış ve Aralık 1923 yılında anlaşmayı iptal ettiğini şirkete bildirmişti.⁶³

Milli Mücadele'nin Kemal Atatürk önderliğinde kesin bir zaferle sonuçlanmasının ardından, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalanmıştır. ABD ve Osmanlı Devleti, I.Dünya Savaşı'nda birbirlerine karşı savaş ilan etmedikleri için Lozan Konferansı'na Amerika katılmamış, Amerika Dışişleri Bakanı Hughes'un deyişiyle bu toplantıda yapılacak “*siyasi ve mülki düzenlemelerin*

⁵⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, (1991), s.30.

⁵⁷ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.47.

⁵⁸ Elmacı, **a.g.e.**, s. 189.

⁵⁹ Yeni Türkiye'nin yabancı sermayeye ilk açılma teşebbüsü-, Chester Projesini gerçekleştirecek olan “Ottoman-American Development Company”nin Amerikalı ve Kanadalı ortakları arasında anlaşmazlıklar çıkmış ve Chester şirketten ayrılmış, Kanadalı ortak Clayton-Kennedy ise projeyi gerçekleştirecek finansmanı sağlayamaması nedeniyle sonuçsuz kalmış, Chester Anlaşması da tarihi bir belge olarak kalmıştır. Bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, (1991), s.31.

⁶⁰ Tezel, **a.g.e.**, s.194.

⁶¹ Armaoğlu, **a.g.e.**, (1991), s. 31.

⁶² Can, **a.g.e.**, 313..

⁶³ Armaoğlu, **a.g.e.**, (1991), s.20.31.

sorumluluğunu üzerine almak” istememiştir.⁶⁴ Bununla beraber ABD, görüşmelere bir anlamda gözlemci gibi katılmış, oy kullanmamış, idari görev üstlenmemiş, antlaşmayı ve eklerini de imzalamamıştır.⁶⁵ Amerikan Hükümeti, 14 Kasım’da Lozan Konferansı’nda Roma Büyükelçisi Richard Washburn Child ile Bern Orta-Elçisi Joseph C. Grew’u görevlendirmiştir.⁶⁶ Lozan Konferansı’na gönderilen Joseph C. Grew, konferansın tüm oturumlarını izlemiş ve Türk ve Amerikan delegasyonları arasında resmi toplantılara Haziran 1923 başlarından itibaren katılmıştır. Ayrıca Grew ve İsmet Paşa, tartışmalı meselelerin kesin çözümü için 21 Temmuz ile 1 Ağustos tarihleri arasında düzenli olarak toplanmışlardır. Grew anılarında bu anlaşma için “Dostluk ve Ticaret Anlaşması” (The Treaty of Amity and Commerce) olarak söz etmesine karşılık, Amerikan belgelerinde bu antlaşmanın adı “Genel Antlaşma” (General Treaty) diye geçmiştir.⁶⁷

ABD’nin Lozan Antlaşması’nın imzalanmasıyla, ekonomik kaybı kapitülasyonların kaldırılması olmuştur. Buna rağmen, Boğazlardan savaş ve barış zamanlarında ticaret gemilerinin serbestçe geçmesi, Boğazların askerden arındırılarak, Milletler Cemiyeti sorumluluğu altında içinde bir Amerikalının da bulunduğu uluslararası bir komisyona bırakılması; hayır, eğitim ve dini kurumların Türk kurumlarıyla eşitliğinin kabulü, azınlıkların can ve mal güvenliği ve din özgürlüğünün güvence altına alınması ve Müslümanlarla eşit tutulması, ABD için olumlu kabul edilen konulardandı. Ermeni sorunu ise Lozan Konferansı’nda Türkiye ile Amerika’yı karşı karşıya getiren konuların başında yer almıştır. Ermenilerin hem Amerikan Hükümeti, hem de Lozan’daki delegasyon üzerinde lobi faaliyetleri yürüttükleri görülmüştür. ABD’nin Roma Büyükelçisi Child, bundan sonra Ermeni sorununu da ele almış, Anadolu’da Ermenilere bir yurt verilmesi konusunda çalışmalar yürütmüştür. Hatta Lozan görüşmeleri sırasındaki uzun konuşmasında Ermenilere yurt verilmesini savunmuştur. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Child’ı bu konuşmasından ötürü kutlayarak, “*Birleşik Amerika halkı için azınlıklar meselesine*

⁶⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, (1991), s.20.

⁶⁵ Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, 1919-1980**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.216-217.

⁶⁶ Fahir Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika”, **Belleten**, C.LV, S.213, Ağustos 1991, s.488.

⁶⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, (1991), s.89, Ayrıntılı bilgi için bkz. John Grew, **İlk ABD Büyükelçisi’nin Türkiye Hatıraları, Atatürk ve İnönü**, (Çev: Muzaffer Aşkın), Çağdaş Matbaacılık, 2000

*gösterilecek ilgiden daha fazla ilgi gösterilecek bir mesele yoktur”*⁶⁸ diyerek konuya verdiği önemi vurgulamıştır.

Ancak ABD Senatosu, Lozan Antlaşması’nı reddetmiştir. ABD Senatosu, bağımsız bir Ermenistan kurulması umutlarını yok eden, kapitülasyonları kaldıran, Hristiyanlara imtiyazları kaldıran Türkiye ile Barış Antlaşması’nın imzalanmasına izin vermemiştir.⁶⁹ Lozan Antlaşması’ndan Amerika’nın tam anlamıyla hoşnut olduğunu söylemek çok güçtür. Bir başka deyişle, Millî Hükümetin dış politikası, Amerika’nın çıkarlarının üstünde kararlar almıştır. Yeni Türkiye, Lozan Konferansı’nda yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen, ABD ile ilişkilerine ayrı bir önem vermiştir.⁷⁰ ABD, Türkiye ile de ancak 1927 yılında resmi bir ilişki kurmuştur.⁷¹

İki ülke arasında diplomatik ve ticari ilişkilerin başlamasını sağlayan 17 Şubat 1927 tarihli Modus Vivendi, Fransızca olarak imzalanmıştır.⁷² Bununla 1917 Nisan’ından beri kesik olan resmî ilişkiler tekrar kurulmuş ve Amerika ile Türkiye Cumhuriyeti karşılıklı olarak büyükelçi atamışlardır. Amerika’nın ilk büyükelçisi Joseph C. Grew, 18 Eylül 1927 günü İstanbul’a gelmiş ve 12 Ekim 1927 günü de Ankara’da güven mektubunu Atatürk’e sunarak göreve başlamıştır.⁷³

Lozan Konferansı’nın ikinci döneminde Amerikan baş delegesi olan Joseph C. Grew böylece Amerika’nın ilk Türkiye Büyükelçisi olarak atanmıştır. Grew, Türkiye’de dört yıla yakın bir süre kalmış ve Atatürk kendisine özel bir yakınlık göstermiştir.

Kemal Atatürk döneminde ABD Başkanı Roosevelt ile zaman zaman ilginç yakınlıklar ortaya çıkmıştır. Roosevelt, özellikle Atatürk inkılâplarına yakın ilgi göstermiş ve aralarında samimi mektuplaşmalar olmuştur. Roosevelt, mektuplarında

⁶⁸ Fahir Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika”, **Belleten**, C.LV, S.213, Ağustos 1991, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.516-517.

⁶⁹ Aybars, **a.g.e.**, s.603-604. Amerika ve Lozan antlaşması için bkz. Lippe, John M. Vander,” *Öteki Lozan Antlaşması: Amerikan Kamuoyunda ve Resmi Çevrelerinde Türk-Amerikan İlişkileri Tartışması.*” **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması**, İnönü Vakfı, Ankara, 1994.

⁷⁰ Armaoğlu, **a.g.m.**, (1991) s.526-527.

⁷¹ Oran, **a.g.e.**, s.217.

⁷² Armaoğlu, **a.g.e.**, (1991), s.110-111.

⁷³ Fahir Armaoğlu, “Türkiye’deki Amerikan Okulları Krizi 1927-1928”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S:37, C:XIII, (Mart 1997), s.5

Türkiye’yi ziyaret etmek istediğinden söz etmiştir. Bununla beraber, iki devlet adamı arasındaki yakınlık siyasi ilişkilere yansımamıştır.⁷⁴

1941 sonlarında ABD’nin II.Dünya Savaşı’na katılması sonrasında Alman askeri kuvvetleri de Orta Doğu ve Kafkasya bölgelerine yönelmişti. Bu gelişmeler müttefik kuvvetlerin Türkiye’yi savaşa sokma girişimlerini yeniden arttırmıştı. 14-25 Ocak 1943 tarihleri arasında Müttefiklerin Kazablanka’da yaptığı toplantıda Türkiye’nin savaşa katılmasının sağlanması konusunda Türkiye ile ilişkiye geçilmesi kararlaştırılmıştı. İlk olarak Churchill, 30 Ocak 1943 tarihinde bu konuyu görüşmek üzere Adana’ya gelmiştir. Bu çabalar daha sonra ABD, SSCB ve İngiltere Dışişleri Bakanları toplantısında ve Tahran Konferansı’nda sürdürülmüştür. Ancak tüm bu çabalara karşın Türkiye savaştan uzak kalabilmiştir.

Kurat’a göre, II.Dünya Savaşı’nın sonunda Stalin Rusya’sının başta Türkiye olmak üzere “Hür Dünya”yı tehdide başlaması üzerine ABD, Türkiye’nin en yakın dostu olmuştur. Ekonomik, kültürel ve özellikle askeri alanlarda iki ülke arasında çok sıkı bağlar kurulmuştur.⁷⁵

A.Halûk Ülman da “Türk-Amerikan Yakınlaşması ve Sovyetler Birliği” adlı yazısında: “Gerçekten bu iki devlet arasındaki bağların İkinci Cihan Savaşından sonra geliştiğine şüphe yoktur. Türkiye ile A.B.D. arasındaki bağlar İkinci Cihan Savaşı’nın başladığı günlere kadar, önemsiz bazı ticaret bağlantıları olmaktan öteye gidememiştir”⁷⁶ demiştir.

Türk-Amerikan ilişkileri, II.Dünya Savaşı sonrası dönemde bir hareketlilik kazanmıştır. Ancak bu hareketliliğin arka planında ise Amerika’nın Türkiye ve bölgeye yönelik politikasını değiştirmesi gelmiştir.

Türk-Amerikan ilişkilerinin 19.yüzyıldan 1945’e kadar görünümü, kısaca böyledir. İnceleme dönemimiz içinde Türk Kamuoyunda Amerika İmgesi (1945-1980) başlıklı çalışmamızdaki temel anlayış, II.Dünya Savaşı’nın bitimini takip eden süreçte başlayan Türk-Amerikan ilişkilerinin, 1980 yılına kadar olan bölümünde, Türk kamuoyunda bizzat gündeme yerleşmiş, uzun süre farklı çevreler tarafından tartışılmış, siyasi, kültürel ve ekonomik olayların incelenerek, topluma nasıl

⁷⁴ Fahir Armaoğlu, “Yarım Yüzyılın Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1997”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınevi, Ankara, 1999, s.423-424.

⁷⁵ Kurat, **a.g.m.**, (1967), s.289.

⁷⁶ A.Halûk Ülman, “Türk-Amerikan Yakınlaşması ve Sovyetler Birliği”, **Forum**, S.165, 15 Şubat 1961, s.12.

yansıdığını ve bıraktığı izleri saptamaktır. Bir başka deyişle çeşitli başlıklar altında değerlendirdiğimiz bu ilişkilerin, Türk kamuoyunda nasıl bir Amerika/ ABD imgesine yol açtığıdır.

Kamuoyunda bir toplumun bir başka devlete veya topluma bakış açısının tarihsel süreç içerisinde nasıl bir değişikliğe uğradığını saptamak, beraberinde iki tür sorunu getirmektedir. Bunlardan birincisi bu konuda oldukça geniş bir araştırma yapma zorunluluğudur. Böyle bir çalışmada kullanılacak materyaller; süreli yayınlar ki bunlardan kamuoyu oluşturma araçlarından birisi olan gazeteler, gazete yazarlarının özellikle köşe yazarlarının politik değerlendirmeleri, siyasî, kültürel dergilerde yayınlanan makalelerin incelenmesi, çeşitli bürokratik görevlerde bulunmuş yetkililerin ve çeşitli toplumsal olaylara tanık olmuş kişilerin daha sonra bu dönemle ilgili yazmış oldukları anı-kitaplarının incelenmesi ve değerlendirilmesi, gerçekten uzun ve yorucu bir çalışma gerektirmektedir.

İkinci sorun ise, yöntem sorunudur. Tarihsel gelişim süreci içerisinde Türk kamuoyunun Amerika/ ABD'ye ilişkin izlenimlerini ve sonrasında oluşan yargılarını, bugünün değer yargılarından kurtularak saptamaya çalışmak, daha geniş bir açıyla bakabilmek yöntemle ilgili sorunlardır.

Bunlara ek olarak kamuoyunun yaşayan bir varlık olduğu unutulmamalıdır. Toplumu etkileyecek öneme sahip, politik ya da sosyal olaylar karşısında kamuoyunun değerlendirmeleri de dönemsel açıdan değişikliğe uğramaktadır. Bundan dolayı imaj ya da imge de birden bire oluşan bir şey değil, çeşitli tarihsel deneyimlerin sonucunda ortaya çıkan bir kavramdır.

Çalışmada genel anlamda bir tarihsel dönemleme izlenmiştir. Ancak tezimizdeki amaç kronolojik bir sıralamadan öte belirlediğimiz ve o döneme ait başlıklar altında Amerika ya da ABD imgesinin geçirdiği değişikliği saptamaktır. Bu amaçla, her bölüm kendi içinde bir kronolojik sıralama izlemiştir. Bu sayede o başlık altında Amerika'ya ait görüşlerin, Türk kamuoyunda inceleme dönemimiz içinde tarihsel geçişine ait veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamız esas olarak basına dayanmaktadır. Gazeteler güncel haberleri okuyucularına sunarlar. Ancak sadece haberleri iletmekle yetinmeyip olayları yorumlayarak, değerlendirerek, okuyucunun olayları nasıl değerlendireceği konusunda etkide bulunurlar. Bu sayede basın kamuoyu oluşturmada en etkili

araçlardan birisidir. Araştırmamızın dayandığı yazılı belgeler; gazeteler, gazetelerdeki köşe yazarların politik değerlendirmeleri, makaleler ve karikatürler ayrıca politik ve kültürel yazıların yayınlandığı dergilerdir. Akis, Forum, Yankı, Yön, Büyük Doğu, Yarın, Milli Işık ve Kızılelma gibi dergiler yararlandığımız kaynaklardandır. Ayrıca VI. bölümde Amerika karşıtlığı ile dikkat çeken politik ve mizahi türde hazırlanmış plaklardan da yararlanılmıştır.

1964'teki Johnson Mektubu, Türk Kamuoyunda diğer alanlara da etki etmekle birlikte temelde Kıbrıs ve NATO ile ilgili değerlendirmelerin kesiştiği noktalardan birisidir. Johnson Mektubu bir kırılma noktası kabul edilerek, III. ve V. bölümlerde 1964 Öncesi ve 1964 Sonrası şeklinde bir bölümlendirmeye gidilmiştir. Böylece kamuoyunda mektubun öncesinde ve sonrasında Amerika ile ilgili algılama değişiklikleri saptanabilmiştir.

I. “HÜR DÜNYA’NIN LİDERİ AMERİKA”¹ VE TÜRKİYE

Soğuk Savaş kavramı, II.Dünya Savaşından galip çıkmış iki büyük devletin arasında gelişen, ideolojik çatışma ve sonrasında yaşanan düşmanca ilişkileri anlatmak için kullanılmıştır.² Avrupa’nın savaş sonrası düzensizliğinin bir ürünü olan Soğuk Savaş’ın ne zaman başladığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan birincisine göre; “sıcak savaş sonrası” dönemde kendine özgü koşullarda ortaya çıkmıştı İkinci görüşe göre ise, II.Dünya Savaşı’nın içinde zaten var olan bir kavramdı.³

Türkiye, hiç şüphesiz “Soğuk Savaş” düzeninin en önemli ülkelerinden birisi olmuştur. Bunda etkili olan faktörlerden birisi, Türkiye’nin stratejik öneminin artmasıydı. Dünyanın neresinde “Soğuk Savaş” hakkında yazılmış bir kitap ya da makale varsa orada Türkiye’nin adı mutlaka yer almıştır. Dünyanın iki büyük devletinden birisinin komşusu iken, diğerinin en yakın “müttefiki” ya da “stratejik ortağı” olmak, Türkiye’yi bu özelliği ile ön plana çıkarmıştır.⁴

II.Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa’daki olumsuz iktisadi tablonun aksine Amerika, savaştan daha fazla zenginleşmiş olarak çıkmıştır. Savaş, Amerikan ekonomisine 25 milyar dolarlık ek bir kapasite getirmiş, ordusu da savaş öncesinde dünyanın en büyük orduları arasında onyedinci sırada iken, sayısal göstergelerde artık yeryüzünün en büyük askeri gücü olmuştur. Bu güce, atom silahı tekeli de eklenince tarihte ilk kez bir ülke, tek başına şimdiye dek görülmemiş ölçüde bir tahribat gücüne kavuşmuştur.⁵ Bu güç Amerika’ya daha sonra ittifaklarla ikiye ayrılan dünyada kapitalist sistemi benimsemiş ülkelerin önderliğini, o günün terminolojisine uygun olarak “Hür Dünya”nın liderliğini getirecektir.

¹“**Hür Dünya’nın Lideri: Amerika**” terimi, özelde Türkiye’de, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünyada, muhafazakâr, milliyetçi ve liberal sağ düşüncenin genelde merkez sağ olarak özetleyebileceğimiz bir düşüncenin Amerika’yı algılama modelidir.

² Funda Keskin, “Soğuk Savaş Kavramı ve Kronolojisi”, **Türk Dış Politikası**, (Ed: B.Oran), C.I:1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.536.

³ Soğuk Savaş terimi için bkz. Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s.202-203, Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945-1958**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997; Cemal Acar, **Soğuk Savaş, Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.

⁴ Cüneyt Akalın, **Soğuk Savaş, ABD ve Türkiye-1, 1945-1952**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s.24.

⁵ Haluk Gerger, **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası, “Soğuk Savaş” “Yeni Dünya Düzeni”ne**, Belge Yayınları, İstanbul, 1999, s.26.

A. SOVYETLER BİRLİĞİ İLE SORUNLAR VE TÜRK-AMERİKAN YAKINLAŞMASI

1. Sovyet Tehdidi

II.Dünya Savaşı'nın sonunda, Sovyetler Birliği'nin dünyanın en güçlü iki devletinden biri olarak ortaya çıkması, Türk Hükümetini Rusların kendi toprakları özellikle de İstanbul ve Çanakkale Boğazları, üzerindeki geleneksel arzularını artıracak konusunda endişelendiriyordu. Bu endişeler yersiz de değildi. II. Dünya Savaşı'nın başında 1 Ekim 1939'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, bir ittifak antlaşması yapmak amacıyla Moskova'yı ziyaret ettiğinde, Sovyetler kendisine 1936 Montreux (Montrö) Sözleşmesi'nin getirdiği düzeni değiştirmek istediğini ifade etmiştir.⁶ Ayrıca Boğazların ortak savunulması, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine, Boğazların mutlak kapatılması gibi Türkiye'nin kabul edemeyeceği bazı önerilerde bulunmuşlardı. Bu nedenle savaş bittiğinde Sovyetler'e karşı duyulan bu güvensizlik, sadece tarihsel deneyimlere dayanan aşırı bir tepki değildi.⁷

Montrö Sözleşmesi'nin yeniden değerlendirilmesini müttefiklerine 1944 Ekim'inde bildiren Sovyetler Birliği, resmi olarak değişiklik önerisini ilk kez Yalta Konferansı'nın 10 Şubat 1945 tarihli oturumunda masaya getirmişti. Stalin'e göre Montrö Sözleşmesi'nin süresi dolmuştu ve Boğazların kaderi Türkiye'nin keyfine terk edilemezdi. Ancak Türkiye'nin meşru çıkarları da dikkate alınmalıydı.⁸

II.Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin dış politikasına ve kamuoyuna hakim olan konu, savaş sonrası Avrupa dengesinde meydana gelen boşluklardan yararlanan ve bütün ağırlığı ile Türkiye'nin de üzerine çöken Sovyet tehdidine karşı güvenliğini sağlama endişesi olmuştur.⁹

⁶ Bu ziyarette Sovyetler, Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenilemeye yanaşmamışlardı. Savaşın lehlerine sonuçlanacağı kesinleşince 19 Mart 1945'te söz konusu antlaşmayı geçersiz ilan etmişlerdir. Bkz. Şerafettin Turan, **İsmet İnönü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s.266.

⁷ Sever, **a.g.e.**, s.17-18; Sovyetler'in Montrö Sözleşmesi'ndeki değişiklik istekleri için bkz. A. Suat Bilge, **Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964**, T.İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992, s.139; Musafa Aydın, "Sovyetlerin Montreux'de Değişiklik Talepleri", **Türk Dış Politikası**, (Ed. B.Oran), C.I:1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.421.

⁸ Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s.270-272.

⁹ Fahri Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, (Cilt 1: 1914-1980), T.İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994, s.426.

Türkiye, savaşın korkunç yıkımından kurtulmayı ve toprak bütünlüğünü korumayı başarmıştı ancak, tarafsızlık politikası savaşın ardından ülkeyi yalnızlığa da sürüklemişti. Böyle bir ortamda Türkiye haklı olarak Sovyetlerin olası isteklerini tek başına göğüslemek zorunda kalmaktan çekiniyordu.¹⁰ Metin Toker, o günlerde İnönü'nün “*Boğazlar konusunda İngiltere, bizi Rusya'ya karşı nereye kadar desteklerdi?*” sorusuna yanıt aradığını belirtmiştir.¹¹

a. Sovyetlerin Türkiye Üzerindeki Talepleri

Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, 19 Mart 1945'te Büyükelçi Selim Sarper'i makamına çağırarak bir nota¹² vermiş, 1925 Antlaşması'nın¹³ artık uzatılmayacağını bildirmişti.¹⁴ Molotov'un Sarper'e yaptığı resmi deklarasyon şöyle idi: “*17 Aralık 1925 yılında imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Andlaşması'nın yürürlük süresinin bitiminin yaklaşması dolayısıyla Sovyet Hükümeti, Sovyetler Birliğiyle Türkiye arasındaki dostane ilişkilerin sürdürülmesinde 17 Aralık 1925 yılında imzalanan Türk-Sovyet Andlaşması'nın kıymetini takdir etmekle beraber, bilhassa İkinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen derin değişiklikler dolayısıyla adı geçen andlaşmanın artık yeni şartlara uymadığını ve ciddi bir surette iyileştirilmeye muhtaç olduğunu görmektedir. Yukarıdaki maruzata binaen Sovyet Hükümeti, adı geçen andlaşmanın ve eklerinin feshi şeklini tesbit eden 7 Kasım 1935 protokolü gereğince adı geçen andlaşmayı feshetmek arzusunda bulunduğunu Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne bildirir*”.¹⁵

Sovyetler Birliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarındaki en yakın müttefiki idi. Bu nedenle Türkiye siyasi tarihinde Türk-Sovyet dostluğu ayrı bir öneme sahipti.¹⁶ Ancak şimdi bu gelişmeler, yaşanan tüm olumlu anıları yıkıp geçmekteydi.¹⁷ Türkiye Hükümeti, yazılı olarak verdiği yanıtta “*iki ülke arasında uzun yıllar devam eden dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini korumak ve geliştirmek*

¹⁰ Sever, **a.g.e.**, s.19.

¹¹ Metin Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu**, Akis Yayınları, Ankara, 1971, s.10.

¹² **Ayın Tarihi**, No:136, (Mart 1945), s.52.

¹³ Bu antlaşmayla iki ülke, taraflardan biri saldırıya uğradığında tarafsız kalmayı ve de birbirlerinin aleyhine akdedilen hiçbir antlaşmada yer almamayı taahhüt etmişlerdi. Bkz. Bilge, **a.g.e.**, s.98-101.

¹⁴ “1925 Antlaşması, 1929 uzatma protokolüyle 2 yıl, 30 Ekim 1931'de imzalanan protokolle 5 yıl ve 7 Kasım 1935'te imzalanan protokolle 10 yıl uzatılmıştı”. Bkz. Erel Tellal, “SSCB'yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, (Ed: B.Oran) Cilt 1: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.501.

¹⁵ Bkz. **Ayın Tarihi**, No:137, (Nisan 1945), s.63, ayrıca bkz. Toker, **a.g.e.**, s.5.

¹⁶ Türk-Sovyet ilişkileri için bkz. Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, TTK Yayınları, Ankara, 1991; A. Suat Bilge, **Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964**, T.İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992.

¹⁷ Akalın, **a.g.e.**, s.192.

isteğini belirterek, iki ülkenin çıkarlarına uygun yeni bir antlaşma yapılması teklifini kabul ettiğini ve Sovyet hükümeti tarafından yapılacak önerileri dikkatle dinleyeceğini” bildirmiştir.¹⁸

Sovyetlerin Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’nı yenilememe kararını Türkiye’ye bildirirken, savaş sonrası koşulların değiştiğine de vurgu yapması önemliydi. Türkiye, kendisine verilen bu Sovyet notasını doğal olarak dostça karşılamadı ve 4 Nisan’da yanıtladı; Sovyetler’e yeni bir antlaşma için öne süreceği koşulları sordu.¹⁹

Molotov önce Boğazları gündeme getirdi: “*Boğazlar, 200 milyon kişiyi yalnız Türkiye’nin iradesine bırakıyor*”. Sarper’in buna cevabı: “*Bundan kastınız boğazlarda üs ise, söz konusu olamaz!*”, ardından Molotov ekledi: “*Montreux eskimiştir, değişmesi gerekir*”. Sarper, bunun uluslararası bir konu olduğunu ve diğer imzacı devletlere danışılması gerektiğini belirtti.²⁰

Boğazlar konusunda kararlı tutuma hazırlıklı olan Molotov, başka bir taktiğe başvurdu ve “*1921 haksızlığının tamiri*”nden söz etti. O dönemde Sovyetlerin zayıf durumda olduğunu ileri sürerek, 16 Mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Antlaşması’yla düzenlenen sınırlarda değişikliği gündeme getiriyor, Doğu Anadolu’da Kars ve Ardahan’ın SSCB’ye verilmesini istiyordu. Sarper’in buna da yanıtı kesin oldu: “*1921 zaten bir haksızlığın tamiriydi ve onu Lenin imzaladı. SSCB’nin toprağa ve nüfusa gereksinimi yok. Bu iş için Türk kamuoyunun sempatisini de feda etmeye değmez. Zaten olacak iş de değildir*”. Sarper durumu o zaman Ankara’ya gönderdiği raporunda şöyle özetlemişti: “*Sovyetler görüşmeleri kesmeyecekler düşüncesindeyim. Arazi konusunda ısrar etmeyecekler. Bunu pazarlık konusu olarak ileri sürdüler*”²¹.

Sovyet isteklerinin kamuoyunda duyulması, büyük heyecan ve endişe uyandırdı. Bir taraftan Türk basını Türkiye’nin haklarını müdafaa ederken, diğer taraftan da TBMM’de Türkiye’nin hükümrânlığı üzerine konuşmalar yapılıyordu. TBMM’deki heyecanlı konuşmalardan birisini 20 Aralık 1945 günü İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir yapmış ve Rus teklifleri karşısında şunları söylemişti: “*Yabancı gazete ve ajanslardan aldığımız malûmat doğru ise şimal komşumuzun*

¹⁸ **Ayın Tarihi**, No:137, (Nisan 1945), s.63.

¹⁹ Tellal, **a.g.m.**, s.501-502; Sever, **a.g.e.**, s.20.

²⁰ Gürün, **a.g.e.**, s.283-286.

²¹ **İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl**, T.C Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973, s.267.

bizden bazı istekleri varmış. Bütün dünya bilmelidir ki, Boğazlar milletimizin hakikaten boğazıdır. Oraya el saldırtmayız. Fakat şu da bilinmelidir ki, Kars yaylası da milli belkemiğimizdir. Kırdırırsak yine mahvoluruz”²².

SSCB, bu pazarlık konusunu öne sürerek Türkiye karşısında büyük bir taktik hata yapmıştı. Asıl derdi kendisi açısından boğazlarda güvenliğin sağlanmasıydı. Ama toprak isteğini gündeme getirerek, boğazlar konusundaki isteklerinden çok daha fazla tepki yaratmış ve Türkiye’nin ABD’ye yaklaşmasında önemli rolü olmuştur. 18 Haziran’da Molotov, Sarper’i bir kez daha kabul etti ve istekleri yineledi. Böylece Türkiye ile SSCB arasında 1925 Antlaşması’nın yerini alacak bir dostluk antlaşmasının imzalanması olasılığı ortadan kalktı.²³

O günlerde Vatan Gazetesi, “Sovyet emperyalizminin bir üçüncü dünya harbi tehlikesi yarattığını” yazmaktaydı.²⁴

Ankara, Sovyet taleplerini reddettikten sonra İngiliz ve Amerikalıların sözü konusu Sovyet isteklerine gösterecekleri tepkinin kendisinininki ile aynı doğrultuda olmasını umarak gelişmeleri dikkatle izlemeye başladı. Sovyetlere tek başına karşı çıkacak gücü olmayan Türkiye’nin, bu aşamada Amerika ve İngiltere gibi güçlü dostlara ihtiyacı vardı.²⁵ Buradan hareketle Türkiye’yi genelde Batı, özelde ise Birleşik Amerika ile bir ittifak ilişkisi aramaya iten nedenlerin başında, Sovyetler’e karşı duyulan ciddi güvenlik endişesi gelmiştir. Bir başka neden ise Türk yöneticilerinin, Amerika ile yakınlaşmanın getireceği, ekonomik ve askeri yardımların, ülke kalkınmasına katkı sağlayacağına inanmalarındır.²⁶

İkinci Dünya Savaşı’nın hemen ardından SSCB’nin Türkiye’den istekleri, ikili ilişkiler bakımından uzun süre tamir edilemeyecek bir dönemi başlatmış, iki ülkeyi farklı dünyalardaki bir atmosferin içine doğru sürüklemiştir.

2. Türkiye’nin Sovyetler’e Karşı Batı ile İttifak Kurma Arayışı

Yaşanan gelişmeler sonucunda Türk Hükümeti, çeşitli nedenlerden dolayı önce İngilizlerden destek aramıştır. Sovyetler, 1925 Antlaşması’nı yenilemek için

²² Konuşma metni için bkz. **Ayın Tarihi**, No: 145, (Aralık 1945), s.83-89.; ayrıca bkz. Mehmet Saray, **Türkiye’nin NATO’ya Girişi (III.Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Hatıraları ve Belgeleri)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s.75-76.

²³ Tellal, **a.g.m.**, s.502.

²⁴ **Vatan**, 1 Kasım 1945.

²⁵ Sever, **a.g.e.**, s.20-21.

²⁶ Duygu Bazoğlu Sezer, “Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye’nin İttifaklar Politikası”, (Yay.Haz: İsmail Soysal), **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınevi, Ankara, 1999, s.444.

ileri sürdükleri şartlarla, sadece Türkiye'nin çıkarlarını tehdit etmekle kalmıyor; aynı zamanda bölge ile ilgili tarihsel bağlantıları olan İngiltere'nin de dolaylı olarak çıkarlarını tehdit etmiş oluyordu.²⁷

İngiliz Hükümeti de Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik isteklerinin kabul edilemeyeceğini ve bu taleplerin savaş sonrasına ilişkin uluslararası barış çalışmalarını ihlâl ettiğini düşünüyordu. 1944 Baharından itibaren de İngilizler, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunmasının uzun vadede İngiltere'nin çıkarlarına hizmet edeceği konusunda ikna olmaya başlamışlardı. Haziran 1945'te Türkler, İngilizlere Sovyet talepleri konusunda başvurdıklarında İngilizlerin kendilerini desteklemeye hazır olduklarını gördüler. Bu destek Türk Hükümetini nispeten rahatlatmış olmakla birlikte yine de Sovyetlerin kendi toprakları üzerindeki arzularını engelleyecek asıl gücün, ABD olduğunun da çok iyi farkındaydılar. Savaşın galip devletlerinden biri olarak İngiltere'nin itibarı Türkiye'nin gözünde hayli yüksekti. Bununla birlikte bu ülkenin Sovyetleri Amerika'nın desteği olmaksızın durdurabileceği konusunda hükümetin ciddi şüpheleri vardı.²⁸

Oysa Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Haziran 1945'teki Molotov-Sarper görüşmesinden haberdar edildiğinde, bu görüşmeyi *'dostça'* ve *'tetkik mahiyetinde'* diye niteleyerek, Ankara'yı hayal kırıklığına uğratmıştı. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Türkiye'deki ABD Büyükelçisi Edwin Wilson'a hükümetinin ABD'nin bu tavrı karşısındaki hoşnutsuzluğunu dile getirdikten sonra sözlerine şu noktalara dikkat çekerek devam etmiştir: *"Dünyanın geleceğini ABD ve İngiltere, hatta İngiltere'den çok ABD belirleyecektir. Sovyetler çıldırdı; dünyayı yönetme hayalleri kuruyorlar. Birçok noktada sizi ve İngiltere'yi yok sayıyorlar, geçiyorlar... Trieste, Arnavutluk, Yunanistan, Türkiye, İran. Zayıf bir nokta bulduklarında hemen bundan*

²⁷ Bu nedenler şöyle özetlenebilir: Öncelikle Türklerle İngilizler arasında İtalyanlar'ın Balkanlar ve Akdeniz'de yayılmasını engellemek amacıyla 1939'da imzalanmış bir ittifak antlaşması vardı. Bu ittifakın yanı sıra İngilizlerle, Ruslara karşı dayanışma arayışı içerisine girmesinin bir de tarihi sebebi vardı. Türkler, geleneksel olarak Rusların Akdeniz'de ilerlemesini engelleme konusunda İngilizlerin desteğine güveniyorlardı. Zira İngilizler, geçmişte defalarca özellikle 19.yüzyılda Hindistan'a uzanan imparatorluk yolunu Rus tehdidinden korumak için Osmanlıların Boğazlardaki etkinliğini desteklemişlerdi. Bkz. Sever, **a.g.e.**, 21.

²⁸ Sever, **a.g.e.**, s.22-24.

*fırsatlanıyorlar. Kaybedecek hiçbir şeyleri yok. Bir noktada direnişle karşılaştıklarında bir süre için vazgeçiyorlar”.*²⁹

Amerikalılar bu safhada Türklerin Sovyetlere karşı sertlik çağrılarını dikkate almadılar. Türk Hükümeti’ne göre; “*Amerika, memleketimiz üzerindeki Rus tehdidinin ciddiyetini anlayamıyordu ve işi hafife alıyordu*”³⁰ Buna karşılık SSCB’ye sertçe karşılık vermek konusunda Türklerle hemfikir olan İngilizler³¹, ABD Hükümeti’ni daha katı bir tavır takınmaya davet eden Türkiye’yi desteklemiştir.³² Ortadoğu ile ilişkilerini henüz azaltmamış olan İngiltere, 18 Haziran 1945’t e Amerika’ya başvurarak, Potsdam Konferansı’ndan önce bu konuda ortak bir görüşün tespitini istemiştir. Bunu Washington’daki Türk Büyükelçisinin ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı ile yaptığı görüşmede, “*Birleşik Amerika’nın Türkiye lehine Sovyetler nezdinde teşebbüse geçmeyi reddetmesi*” izlemiştir.³³

1945’te Ankara’nın politikası gazeteci-yazar Toker tarafından şöyle anlatılmaktaydı: “*Vuruşmadan teslim olmayacağımızı dünya alem bilmelidir. Böyle bir vuruşma ise, baş mimarı Amerika olan yeni dünya barış teşkilatının prensiplerini en spektaküler tarzda mahvedecek, teşkilatı yerin dibine sokacaktır. Amerika bir noktada mutlaka Rusya’ya ‘dur’ diyecektir. Bunu Türkiye de söylesin. Gecikmesin. Çünkü biz gene vuruşacaktık ama Polonya gibi Amerika tarafından gözden çıkarılmış bir Türkiye’nin Rus sultanı altına düşmekten kurtulma şansı şüphesiz Amerika’yı kendi tarafına çekmiş bir Türkiye’nin şansından az olacaktı. Buna karşılık bizim handikapımız Amerika’nın su geçitleri ve üs talepleri bahislerinde bir sırça köşkte oturmakta oluşuydu*”³⁴.

Sovyetlerin istekleri, 17 Temmuz- 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Potsdam Konferansı’nda bir kez daha gündeme geldi.³⁵ Boğazlar konusu, Potsdam’da 22

²⁹ Sever, a.g.e., s.24-25.

³⁰ Toker, a.g.e., s.51.

³¹ Türkiye’ye yönelik Sovyet taleplerine karşı İngiltere ve ABD’nin verdiği bu farklı tepki, ‘post-revizyonist’ okulun İngilizlerin savaş sonrası Sovyet politikasının Batı’nın çıkarlarıyla uyuşmadığına Amerikalılardan daha önce karar verdikleri ve Sovyetler karşısında daha sert bir tutum sergilemesi için ABD’ye baskı yaptıkları genel tezine de uymaktadır”. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sever, a.g.e., s.25.

³² Sever, a.g.e., s.25.

³³ Ali Halil, **Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968, s.87.

³⁴ Toker, a.g.e., s.61.

³⁵ Potsdam Konferansı 17 Temmuz 1945’te toplandığında Sovyetler, Türkiye ile yürütülecek iki taraflı görüşmelerle Boğazların durumunun gözden geçirilmesi, Boğazlarda Sovyet üsleri kurma hakkı ve Doğu Anadolu’dan toprak ilhakına ilişkin isteklerini tekrarladılar. Boğazlar konusunda Churchill Montreux Sözleşmesi’nin Sovyetler Birliği ve diğer Karadeniz’e kıyısı olan ülkeler lehine yeniden gözden geçirilmesini kabul etti; ancak Sovyetlerin konuya Türkiye ve kendileri arasında karara

Temmuz 1945 Pazar günü konferansın altıncı toplantısında ele alınmıştı. ABD Heyetine Başkan Truman, İngiltere Heyetine Başbakan Churchill, Sovyet Heyetine de Mareşal Stalin Başkanlık etmekteydi.³⁶

ABD farklı düşünse de İngiltere Potsdam'a, Sovyetlere karşı daha sert bir tavır takınılması gerektiği düşüncesiyle gelmiş ve Sovyetler Birliği'nin müttefiklere bilgi vermeden, Türkiye'den Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi yönünde bazı taleplerde bulunmasını ve bunlar arasında toprak taleplerinin de olmasını eleştirmişti.³⁷ ABD'ye göre ise toprak istekleri, Sovyetler ve Türkiye'yi ilgilendirmekte ancak boğazlar konusu ise ABD'yi ve tüm dünya ülkelerini ilgilendirmekteydi. Sonuç olarak Potsdam Konferansı sonunda boğazlar konusu, İngiltere, Amerika ve Sovyet Dışişleri Bakanları Konseyi'ne havale edilmişti. Boğazlarla ilgili olarak üç devlet, Montrö Boğazlar Sözleşmesinin günün koşullarına uyarlanmasında karar kılmışlardı.³⁸

İngiltere ve Amerika, Potsdam'da Rus ticaret ve savaş gemilerine, Boğazlardan savaşta ve barış zamanında tam geçiş serbestisi tanınmasını teklif ettiler. Böylece Rusya'nın Boğazlarda üs istemesine gerek kalmayacaktı. Ruslar bu teklifi kabul etmemiş ve Potsdam Konferansı, 2 Ağustos 1945'de sona ermiştir.³⁹

Amerikanın konferanstaki tutumu, Ankara'yı bir kez daha hayal kırıklığına uğratmıştı. Amerika'nın Potsdam'daki tutumundan rahatsız olan Türkiye, konferansta imzalanan protokol gereği Amerikalılarla yapılacak ikili görüşmeler konusunda endişeliydiler.⁴⁰

Toker, Türkiye'nin karşılaştığı sorunların Amerika tarafından iyi algılanamamasını şöyle açıklamıştır: Amerika, *"Türkiye'nin SSCB'yle yaşadığı sorunu iyi değerlendirememektedir. Çünkü o dönemde Amerika'nın Türkiye ile ilişkileri zayıftı. Cumhuriyet'in kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar iki ülke*

bağlanması gereken ikili bir sorun gibi yaklaşımlarını, Boğazlar sorununun uluslararası niteliğine dikkat çekerek eleştirdi. Sovyetlerin Boğazlarda askeri üs kurulmasına ilişkin talepleri hem Amerikalılar hem de İngilizler tarafından eleştirildi. Doğu Anadolu'daki toprak isteklerine Amerikalılar kayıtsız kaldılar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sever, **a.g.e.**, s.27.

³⁶ Toker, **a.g.e.**, s.73.

³⁷ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s.268-269.

³⁸ Gürün, **a.g.e.**, s.298.

³⁹ Potsdam anlaşmasına İngiltere, Amerika ve Rusya'nın Boğazlar hakkındaki görüşlerini Türkiye'ye bildirmesine dair bir madde ilave edilmiştir. Bkz. Halûk F. Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s.225.

⁴⁰ Erkin, **a.g.e.**, s.269.

birbirinde elçiler bulundurmuş, dostluk sözleri edilmiş, kültürel konularda diyaloglar geliştirilmiştir. İki ülke arasında bir düşmanlık sebebi de yoktu. Ancak aşırı bir dostluk sebebi de yoktu. Çıkarlar ne çatışıyor ne de birleşiyordu. Fakat, II.Dünya Savaşı yıllarında Amerika ile Türkiye, Başkan Roosevelt döneminde savaşa girmeye ikna edilmeye çalışılmış ve ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştı”. Toker, tüm bunların Amerika’nın Türkiye’yi anlaması için yeterli bir gelişme olmadığını ifade etmiştir.⁴¹ Bu bağlamda İnönü yönetimi, Türk kamuoyunda süregiden belirsizlik yüzünden yaşadığı rahatsızlığı Amerikalılara hatırlatarak, onlardan boğazlar sorunu ile ilgili konumlarını derhal açığa kavuşturmalarını talep etti.⁴² Nihayet Amerikan Dışişleri Bakanlığı 2 Kasım 1945’te Türk Hükümeti’ne bir nota sunarak konuya ilişkin önerilerde bulundu.⁴³

Potsdam’da alınan kararlar doğrultusunda Türkiye’ye ilk nota 2 Kasım 1945’te ABD tarafından verilmişti. ABD notasını, 21 Kasım 1945 tarihli benzer içerikteki İngiliz notası izledi.⁴⁴ ABD yöneticilerinin Boğazlar konusunda tutumu, “...Karadeniz Boğazları, Süveyş Kanalı ve Panama Kanalı gibi su yolları bütün dünya milletlerine ve bütün ülkelerin gemilerine açık olmalıdır”⁴⁵ şeklindeydi. Bir başka deyişle Amerikan yöneticileri, bu konuda kendi gemilerinin de geçişini garanti altına alarak ulusal çıkarlarına öncelik veren bir politikayı izlemeyi tercih etmişlerdi.

Nihayet 5 Aralık 1945’te Başbakan Saraçoğlu’da hükümetinin Amerikan önerilerini ‘müzakere temeli’ olarak kabul ettiklerini açıkladı.⁴⁶ Gerçekte öneriler, Türkiye açısından tatmin edici değildi. Çünkü bunlar Sovyetler Birliği dahil Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin, Boğazların yönetimine daha çok müdahale

⁴¹ Toker, **a.g.e.**, s.63.

⁴² İsmet İnönü’nün o günlere ait düşüncelerini Toker kitabında şöyle açıklamıştır. “Gece hiç uyuyamadım. Amerika’nın vereceği karar son derece mühim. İkna edebildik, sanıyorum”. Bkz. Toker, **a.g.e.**, s.104.

⁴³ Öneriler kısaca şöyle özetlenebilir:1- Boğazların her zaman bütün ülkelerin ticari gemilerine açık olması, 2- Boğazların her zaman Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin transit geçişlerine açık olması, 3- barış zamanında üzerinde uzlaşılan kısıtlı tonaja sahip olanlar hariç, Karadeniz ülkelerinin özel izninin alınması ya da Birleşmiş Milletler yetkisi altında hareket edilmesi istisnasıyla Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine Boğazlardan geçişin her zaman kapalı olması ve, 4- Milletler Cemiyeti’nin yerini Birleşmiş Milletler sisteminin alması ve Japonya’nın imzacılar arasından çıkarılması gibi değişikliklerle Montreux Sözleşmesi’nin daha çağdaş hala getirilmesi’. **Ulus**, 8 Kasım 1945, ayrıca bkz. **Ayın Tarihi**, No:144, (Kasım 1945), s.71.

⁴⁴ **Ayın Tarihi**, No:144, (Kasım 1945), s.71; Tellal, **a.g.m.**, s.504.

⁴⁵ S.H. Truman, **Hatıralarım**, (Çev: Cihad Baban-Semih Tuğrul), Ulusal Basımevi, Ankara, 1968, s.168.

⁴⁶ Türkiye’nin ABD notasına verdiği cevap için bkz. **Ayın Tarihi**, No:145, (Aralık 1945), s.15; **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1945.

etmesine izin vererek, kendisinin Boğazlar üzerindeki mutlak kontrolüne kısıtlamalar getiriyordu. Türkiye açısından en iyi çözüm, Montrö Sözleşmesi hükümleri uyarınca belirlenen statükonun korunmasıydı.⁴⁷

Sovyetler Birliği, Potsdam’da alınan kararlar gereği 7 Ağustos 1946’da Türkiye’ye verdiği notada⁴⁸, 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin II.Dünya Savaşı sırasında, Türkiye tarafından ihlâl edildiğini ve kendisinin bundan zarar gördüğünü, bölgeye asker sevk etmek zorunda kaldığını öne sürmüştür.⁴⁹ Türkiye aynı gün içinde Sovyet notasının bir kopyasını Amerika’ya göndermişti.⁵⁰ İngiltere ve Amerika, 19 ve 21 Ağustos’ta Rusya’ya verdikleri notalarla, 4. ve 5. maddelerdeki Rus isteklerini kabul etmediklerini, “*Türkiye’nin Boğazları kontrol ve savunmasında tek sorumlu olarak kalması*” görüşünde olduklarını belirttiler.⁵¹

Türkiye’nin Sovyetler’e yanıtı ise 22 Ağustos’ta geldi.⁵² Türkiye, notasında öncelikle İkinci Dünya Savaşı sırasında Boğazlardan geçen ve SSCB’ye göre sözleşmenin hükümlerini ihlâl etmiş olan gemilerin durumunu ayrı ayrı açıklamıştır.⁵³ Ayrıca savaş süresince Sovyet hükümetinin bir defa bile Karadeniz’de kendi emniyetini tehlikeye düşürebilecek bir durum için Türkiye Cumhuriyeti hükümetine başvuruda bulunmadığını metne eklemiştir.⁵⁴

İşte böyle bir ortamda Türkiye, Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalınca İngiltere ve ABD’nin desteğini almak için girişimlerde bulunmuştu. Ancak II.Dünya Savaşı’ndan hayli harap bir şekilde çıkan İngiltere’nin durumu ortadaydı.

Cumhuriyet gazetesi dış politikadaki bu nota trafiğinden sonra, Boğazlar sorununu; “*dünya çapında bir olay olmuştur. Amerika, İngiltere ve Fransa,*

⁴⁷ Sever, **a.g.e.**, s.30.

⁴⁸ Bu notanın metni için bkz. **Ayın Tarihi**, No:153, (Ağustos 1946), s.72-74.

⁴⁹ Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s.122; Sovyetler Birliği “Türkiye’ye verdiği notada, Montrö Sözleşmesinin artık Karadeniz devletlerinin güvenliğini sağlamaya yeterli olmadığını belirtti ve önerilerini dile getirdi”, bkz. Akalın, **a.g.e.**, s.199.

⁵⁰ Tellal, **a.g.m.**, s.504.

⁵¹ Amerikan ve İngiliz notaları kısaca; “4.maddede belirtilen Boğazlar rejiminin sadece Karadeniz’e kıyısı bulunan devletlerce belirlenmesinin kabul edilemeyeceği, 5.maddede ise Boğazların savunmasının Türkiye ve SSCB tarafından yapılmasının kabul edilemeyeceği...” idi. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Ayın Tarihi**, No:153, (Ağustos 1946), s.76-83. Gürsel, **a.g.e.**, s.235, Tellal, **a.g.m.**, s.504, 526.

⁵² Amerika’dan boğazlar konusunda destek aldıktan sonra, 22 Ağustos’ta Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Ankara’daki Sovyet Maslahatgüzarını çağırarak 17 sayfalık uzun bir nota verdi. Bkz. Toker, **a.g.e.**, s.110.

⁵³ Bu notanın metni için bkz. **Ayın Tarihi**, No:153, (Ağustos 1946), s.76-83.

⁵⁴ Tellal, **a.g.m.**, s.506.

Türkiye’yi tehdit eden tehlikeye karşı aynı blok içinde yer alıyorlardı”⁵⁵ şeklinde kamuoyuna duyuruyordu.

SSCB, 24 Eylül’de benzer içerikte ikinci bir nota sundu.⁵⁶ Karadeniz’in kapalı bir deniz olduğunu ve Türkiye’nin 1921 Antlaşması’nda Boğazların statüsünün Karadeniz’e kıyısı olan devletlerce belirlenmesini kabul etmiş olduğunu ileri sürmüştür. İkinci Sovyet notasına önce 9 Ekim’de ABD ve İngiltere tarafından⁵⁷, 18 Ekim’de de Türkiye tarafından verilen karşı notada⁵⁸, Sovyet tezine karşı çıkılmış, Boğazları birlikte savunma önerisinin, Türkiye’nin egemenlik haklarıyla bağdaşmadığı bildirilmiştir.

Celal Bayar o günleri şöyle anlatmaktadır: *“Sovyet yayılmacılığının bir neticesi olarak ortaya çıkan bu krizi gidermek oldukça güç olmuştur. Bu tehdit dolayısıyla Türkiye’de sağlanan milli birlik ve beraberlik bu engeli aşmada en büyük etken olmuştur. Buna rağmen, Türk-Sovyet münasebetlerinin bu gergin durumu 1946 yılının yazına kadar devam etti. Fakat, Sovyetlerin 7 Ağustos 1946’da Türk Hükümeti’ne verdiği 3 nota ile durum tam bir buhrana dönüştü. Sovyetler yeni notalarında Türkiye’nin II.Dünya Savaşı sırasındaki Boğazlarla ilgili yetkilerini kötüye kullandığını, müttefiklerin savaş gemilerine geçiş vermezken Mihver’in savaş gemilerine geçiş verdiğini belirtiyordu ki, bunun hakikatle ilgisi yoktu”⁵⁹.*

a. Sovyet Tehditleri Karşısında Amerikan Desteği

İngiltere’nin Sovyetlere karşı Türkiye’yi ekonomik ve askeri açıdan desteklemesinin zor olduğunu gören Türk hükümeti, bütün dikkatini Amerika’nın desteğini sağlamaya yöneltmişti. Ancak Türkiye, Sovyetler Birliği’ne karşı Amerikan güvencesini elde etmenin daha zor olduğunu biliyordu. Türkiye’nin bulunduğu bölge o zamana kadar Amerika için pek de önem taşımamıştı. Bu nedenle hükümet, Amerikalıların Sovyetlerin Yakın Doğu’da yayılmasına göz yumabileceklerinden ve bölgenin problemlerine duyarsız kalabileceğinden endişe ediyordu.

⁵⁵ Cumhuriyet, 25 Ağustos 1946.

⁵⁶ Bu notada kısaca, Boğazlardan geçen gemilerle ilgili şikayetler tekrarlanarak, Boğazların güvenliğinin iki ülke tarafından ortaklaşa gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Ayn Tarihi**, No:154, (Eylül 1946), s.46-51.

⁵⁷ Sovyet istekleri reddedilmiş, Boğazlara karşı bir harekete geçmemesi konusunda uyarılmış ve Boğazlar konusunda isteksiz bir şekilde uluslararası bir toplantının düzenleneceği bilgisi ile yanıtlanmıştır. Bkz. Erkin, **a.g.e.**, s.310.

⁵⁸ **Ayn Tarihi**, No:155, (Ekim 1946), s.58-70.

⁵⁹ Saray, **a.g.e.**, s.76.

A. Halûk Ülman, Türkiye'nin ABD'ye yakınlaşmasını şöyle anlatmıştır: *“Türkiye’yi İkinci Cihan savaşı sonunda dünyanın en kuvvetli devleti görünen A.B.D’ye yaklaşmaya zorlayan etken, üzerine hergün biraz daha fazla çöken Sovyet baskısıdır. Türkiye, İkinci Cihan Savaşı bittikten sonra iktisadi durumunu düzenlemek için A.B.D’den ilk borcunu 1945 yılı sonlarına doğru ve İhracat-İthalat Bankasının aracılığıyla 300 milyon dolarlık bir krediyle istemiştir. Ancak bu Türk isteğine A.B.D.’nin verdiği cevap, hiçbir devlete bu kadar yüksek bir kredi açılmayacağını söylemek olmuştur”*⁶⁰.

1946 yılının ilk günlerine kadar Amerikalılar, Sovyetlerle ortaya çıkan sorunları aşabileceklerini düşünüyorlardı. Ancak II.Dünya Savaşı sonunda İngiltere, Amerika ve Sovyetler Birliği'nin katıldığı son büyük toplantı olan Aralık 1945'teki Moskova Konferansı'nda, uzun uğraşlarına rağmen Sovyetlerle anlaşamamışlardı. ABD Başkanı Truman, Sovyetlerle ilgili olarak *“onlar, sadece bir dilden anlarlar o da kaç taburunuz var”*⁶¹ demiş ve Türkiye ile ilgili olarak da şunları söylemiştir: *“Rusya’nın Türkiye’yi istila etmek ve Akdeniz’e açılan Karadeniz Boğazlarını ele geçirmek gibi bir niyet taşıdığına hiç şüphe yok. Rusya demir bir yumruk ve sert bir dille karşılaşmadığı takdirde bir başka savaş yaşanacak. Artık uzlaşma oyunu oynamaktan vazgeçmeliyiz... Sovyetleri şımartmaktan yoruldum”*.⁶²

Böylece, Potsdam Konferansı'nda Türkiye'ye karşı oldukça mesafeli duran; Boğazlar sorununun, Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni ilgilendiren bir sorun olduğunu söyleyen ABD, 1946'dan başlayarak Türkiye ile yakından ilgilenmeye başladı. Cüneyt Arcayürek'e göre *“Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesi de Sovyetlerle Türkiye arasındaki diplomatik çatışmalara gebe yıllar olmuştur. Bir başka açıdan bu yıllara Türkiye'nin tümüyle ABD yöreğine oturmaya başladığı yıllar gözüyle de bakılabilir. Yani Sovyetlerin sert tutumu kapıyı açtı, ABD içeri girdi”* demiştir.⁶³

Bahri Savcı ise *“Rusların İkinci Dünya Savaşı sonunda Doğu Anadolu'dan toprak ve Boğazlarla ilgili talepleri olunca, Amerika'nın Türkiye'den Osmanlı ve Milli Mücadele döneminde sömürgeciliğe karşı çıkmasının intikamını alma fırsatını ele geçirdi. Ekonomik ve askeri bakımdan Türkiye'yi köşeye sıkıştırmış, Türkiye'yi*

⁶⁰ A.Halûk Ülman, “Türk-Amerikan Yakınlaşması ve Sovyetler Birliği”, **Forum**, C.13, S.165, 15 Şubat 1961, s.13.

⁶¹ Ülman, **a.g.m.**, s.13.

⁶² Sever, **a.g.e.**, s.37.

⁶³ Cüneyt Arcayürek, **Şeytan Üçgeninde Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.271.

bir “pazar ve ileri karakol” durumuna düşürdüğü” yılların başlangıcı olarak belirtmiştir.⁶⁴

Mehmet Barlas da “Türkiye üzerinde Gizli Pazarlıklar” adlı dizi yasıyla bu dönemdeki olayları, “...bugün her vesileyle söylenip kutlanılan Amerika, Türkiye’yi Sovyet notasına karşı ilk anda himaye etti hayali, gerçeğe aykırıdır. Hatta o günkü Amerikan tutumuna bakarsanız Moskova, Türkiye’ye karşı iyi niyetlidir. Çünkü Türkiye’ye nota vererek nabız yoklamakta, fikir sormaktadır”⁶⁵ diyerek Türkiye’de yerleşmiş kaniya karşı çıkmakta, başlangıçta Washington’un, Moskova’nın tutumunu haklı bularak, Amerika’nın Rus notasına karşı Türkiye’yi desteklemediğini ileri sürmüştür. Barlas yazısının devamında Truman’ın, “Boğazlar serbest olmalı” sözünü aktararak ABD Başkanının tavrını, “Rusya ile Türkiye baş başa bırakılmıydu”⁶⁶ şeklinde ifade etmektedir. Washington’un Moskova gibi Ankara’ya da bir nota vermesi üzerine de Barlas, “ABD, Boğazların serbestleştirilmesini istiyordu”, 5 Aralık 1945 tarihli basın toplantısında Başbakan Şükrü Saracoğlu, “Amerika Birleşik Devletleri’nin teklifini kabul ediyoruz, ancak görüşümüzü açıklamak için üç büyüğün hepsi tekliflerini vermelilerDenize düşen yılana sarılır misali Saracoğlu, ancak Amerika’da Boğazlar görüşmesinde mutlaka hazır olmalı” dediğini belirtmiştir.⁶⁷

Ülman’da benzer bir şekilde Türkiye’nin, zor yıllarda Amerika tarafından destek görmediğini, Türk-Sovyet geriliminin azaldığı dönemde Amerikan desteği geldiğini düşünüyordu. Ancak bu destek de Türkiye’nin güvenlik endişelerini gidermekten çok uzaktı.⁶⁸ Sovyetler, 1953’te Türkiye’den toprak istekleri olmadığını açıklayacaklardır. ABD, 1945-1947 yıllarında Türkiye’yi tek başına bıraktığı halde, sonradan Truman Doktrini ile “Türkiye ve Yunanistan’ı komünizm’den kurtardığını” ileri sürecektir.⁶⁹

1946’nın başlarında Amerika’nın Türkiye’yi destekleme kararı ile Sovyet politikasındaki bu değişim esas itibarıyla ani bir karardan ziyade yavaş yavaş olgunlaşan bir sürecin sonucunda gerçekleşti. Önceleri ABD, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu’yu İngiltere’nin geleneksel etki alanı olarak değerlendirdiğinden bölgeye

⁶⁴ Bahri Savcı, “Türkiye-Amerika Üzerine”, **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1966.

⁶⁵ Mehmet Barlas, “Türkiye Üzerinde Pazarlıklar-1”, **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1967.

⁶⁶ Mehmet Barlas, “Türkiye Üzerinde Pazarlıklar-2” **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1967.

⁶⁷ Mehmet Barlas, “Türkiye Üzerinde Pazarlıklar-3”, **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1967.

⁶⁸ A.Halûk Ülman, “Türkiye ve NATO, Türkiye Sahneye Çıkıyor”, **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1968.

⁶⁹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.262.

doğrudan müdahale etmek fikrine uzaktı. Bu fikir değişikliğinde bazı olaylar kadar ABD yönetimindeki bazı kişilerinde payı büyük olmuştur: Bunlardan birisi, Dışişleri Bakanlığı ve Afrika Dairesi Başkanı Loy Henderson'dı. Henderson'ın Amerikan Hükümeti'ni Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun önemi konusunda ikna edici çalışmaları olmuştur. Henderson'dan başka Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson, Deniz Kuvvetleri Bakanı James V. Forrestal, Amerika'nın Moskova Büyükelçisi Averell Harriman ve Amerika'nın Moskova Maslahatgüzarı George Kennan da bu politika değişikliğinde önemli rol oynamışlardır.⁷⁰ George Kennan, ABD'nin Moskova elçiliğindeki ikinci adamdı. Avrupa ve özellikle Sovyet sorunları uzmanı Kennan, 1946 Şubat'ın da kaleme sarıldı. Stalin rejiminin niteliğini anlamaya çalıştı. Alışılmadık bir yöntemle başvurdu. Yaklaşık 8 bin sözcükten oluşan uzun telgrafında (Long Telegram) Kennan, Stalin'in düşüncelerini, bu düşüncelerin iki düzlemini, yani devletlerarası ilişkilerle, partiler arası ilişkileri ve bunları birbirine bağlayan örgütleri ayrıntılı olarak inceledi. Stalin'in yeni topraklar işgal etme niyetinde olmadığını, ülkesini salt siyasal araçlar kullanarak genişletmeye çalıştığını vurgulayan Kennan, yazısında *“SSCB'ye müdahale, buna cesaret edecekleri için felaketli sonuçlar verebilir; ancak Sovyet sosyalizminin ilerlemesinde de yeni gecikmelere neden olacaktır ve bu nedenle her ne pahasına olursa olsun engellenmelidir”*.⁷¹ Kennan'ın uzun telgrafı ile Stalin'in Sosyalist politikasına ilişkin verdiği bilgiler sonucunda ifade ettiği düşünceler, ABD'nin dış politikasında *“çevreleme”*⁷² politikasının mimarlarından birisi olarak anılmasına neden olmuştur.⁷³ Bir başka deyişle Amerika'nın Sovyet davranışlarını yeni bir yorum çerçevesi içine oturtması, deneyimli diplomat G.Kennan'ın telgrafı sayesinde gerçekleşmiştir. Bundan böyle Sovyetler'e karşı izlenen politikaya devam etmenin sakıncaları üzerinde durularak, Amerika'nın artık Sovyet yayılmacılığını engellemesi gerektiği, boğazlar konusunda verilecek bir ödünün, Sovyetlerin yayılmacı politikasını

⁷⁰ “ABD Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu 27 Eylül 1945 tarihli raporunda Kennan, Boğazlarla ilgili verilecek herhangi bir ödünün Batı'nın Türkiye üzerindeki etkisini yok edeceğini belirterek Türk topraklarından Sovyetlere ödün verilmemesinin önemin de dikkat çekmişti. Yine Kennan'ın 22 Şubat 1946'da Moskova'dan Bakanlığına gönderdiği ABD-Sovyet ilişkilerini irdeleyen uzun telgraf ABD'nin global anlamda uzlaşmacı politikaları bırakıp Sovyetlere karşı kararlı bir politika izlemesinde belirleyici faktörlerden biri olarak bugüne kadar çok önemszenmiştir”. Sever, **a.g.e.**, s. 38.

⁷¹ Henry Kissinger, **Diplomasi**, (Çev: İbrahim H. Kurt), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.423.

⁷² İngilizcede “Containment” kelimesi karşılığı olarak bazı kaynaklarda “çevreleme”, ya da “sınırlandırma” gibi kavramlarla ifade edilmiştir.

⁷³ Akalın, **a.g.e.**, s.100-101.

desteklemek anlamına geldiğini, Sovyetler'e karşı direnen ülkelere gereken yardımın yapılması gerektiği düşünceleri, Amerikan yöneticileri üzerinde etkisini göstermiştir.⁷⁴ Bunun üzerine Amerikan Hükümeti, o günlerdeki milletlerarası durumla Sovyet davranışlarını da dikkate alarak, -bu ülkenin komünizmi ihraç ederek Doğu ve Güney Avrupa ülkelerini uydusu haline getirme gibi bir planı olduğu düşüncesiyle- Türkiye'yi desteklemeye karar vermiştir.⁷⁵

Amerikalıları global anlamda Sovyetlere karşı sert bir politika izlemeye yönelten çok çeşitli faktörler vardır. Her şeyden önce 1946'nın baharında ard arda yaşanan bir dizi olay; Yunanistan'da artan komünist tehdidi, Sovyetlerin İran'dan çekilmemekteki ısrarı ve Türkiye üzerindeki istekleri artık Amerikalıları bu olayların birbirinden ayrı ve rastlantısal olaylar olarak görmelerini her geçen gün zorlaştırmıştır. Ayrıca Yunanistan, Türkiye ve İran Hükümetleri neredeyse her gün gönderdikleri raporlarla Amerikalıları, Sovyetlere karşı sert bir tutum sergilemeye çağırıyor ve Sovyetlerin ülkelere yönelik politikalarının düşmanca hareketlerden başka bir şey olamayacağını vurguluyorlardı. Ayrıca bu üç devletin Sovyet tehditlerine karşı Amerikan desteği çağrısına İngiltere de katılmıştı. Yukarıda sözü edilen bütün faktörleri hesaba katan Amerikan yönetimi, Sovyetlerle bir uzlaşmaya varmaktan vazgeçmeye ve Sovyetleri Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'dan uzak tutmaya karar verdi. ABD'nin Sovyetlere karşı sertleşme kararı, Türkiye'de büyük bir memnuniyetle karşılandı.⁷⁶

O günlerdeki genel Sovyet davranışının yanı sıra, Amerikan yöneticilerine bu gerçeği anlatan ve ABD'ye o güne kadar ilgilenmediği Ortadoğu bölgesiyle daha yakından ilgilenmek gerektiğini duyuran iki olay vardır: *“Bunlardan birincisi, Sovyetler Birliğinin 1945 yılı Aralığı'nda iki Gürcü Profesörün iddialarına⁷⁷ dayanarak bazı Türk illerinin kendisine verilmesi için açtığı kampanyayı şiddetlendirmesi, ikincisi de İran üzerine yaptığı baskıyı artırmasıdır. Bir Amerikalı*

⁷⁴ İlder Turan-Dilek Barlas, “Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der: F. Sönmezoglu), Der Yayınları, İstanbul, 1994, s.428.

⁷⁵ Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s.8, ayrıca bkz. Mehmet Gönlübol vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1990**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.205.

⁷⁶ Sever, **a.g.e.**, s.39-40.

⁷⁷ 20 Aralık 1945 günü bir Tiflis Gazetesi'nde iki Gürcü profesörün ortak bir mektubu yayınlandı. Bu mektupta, Giresun'a kadar Karadeniz sahilinin Gürcistan'a ait olduğu ve Sovyetler Birliği'ne geri verilmesi gerektiği biçiminde yazılar Sovyet basınında da yer almıştır.⁷⁷ Tabii bu durum Türk yöneticilerini olduğu kadar Amerikalıları da endişelendirmiştir. Bkz: Gürün, **a.g.e.**, s.302, ayrıca Sovyet basınının iddiaları için bkz. Aktaran **Cumhuriyet**, 21-31 Aralık 1945.

yazara göre, Avrupa başkentleri bu olaylardan birincisine daha büyük bir önem verdikleri halde, Sovyetler Birliği'nin İran üzerine yaptığı baskı Amerikan idarecileri bakımından daha uyarıcı olmuştur. Bütün bu olaylar üzerine A.B.D. Türkiye'ye verdiği 2 Kasım 1945 tarihli notada boğazlar üzerindeki Türk egemenliğini zedeleyecek hiçbir istekte bulunmadığı gibi 6 Mart 1945 tarihinde de Amerika donanmasının en büyük zırhlılarından biri olan Missouri'yi İstanbul'a göndereceğini açıklamakla İran ve Türkiye üzerindeki Sovyet baskısını cevaplandırmaya" çalışmıştır.⁷⁸

ABD'nin bu uyarıcı davranışlarına rağmen Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskıya son vermemesi, üstelik bir yandan Sovyet basınının 'Missouri' konusundaki sinir savaşı devam ederken diğer yandan Moskova Hükümeti'nin 7 Ağustos 1946 tarihli bir nota ile Boğazlarda üs isteğini tekrarlaması, Türkiye'yi ABD'ye daha fazla yaklaştırmış ayrıca ABD.'yi de kesin bir şekilde Türkiye'nin yanında yer almaya zorlamıştır: *"O günün Amerikan Donanma Bakanı Forrestal'in anılarında da belirtildiği gibi, 7 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notası, Amerikan yöneticilerini güç bir seçim karşısında bırakmıştır: Birinci seçenek, sert bir protesto ile yetinerek Sovyetler Birliği'ni Türkiye ile başbaşa bırakmak, ikincisi ise, kararlı bir tavır takınarak sonuçları ne olursa olsun Türkiye'yi desteklemek. Türkiye'nin Sovyet egemenliği altına girmesinin kısa bir süre sonra o sırada iç düzeni çok bozuk olan Yunanistan'ı da aynı akibete uğratacağını, Türkiye ve Yunanistan Sovyet hakimiyetine girdikten sonra ise bütün Akdeniz ve Ortadoğu dengesinin bozulacağını ve bu bölgelerdeki ulaştırma yollarının tehlikeye düşeceğini anlayan Amerikan idarecileri, uzun düşüncelerden sonra 'silahlı bir çatışma pahasına da olsa' Sovyetler Birliği karşısında Türkiye'yi destekleme kararı almışlardır...."*⁷⁹.

Metin Toker'in yerinde bir ifadesiyle "1945 Kâbusu" Sovyetlerin Boğazlarda üs ve Doğu Anadolu'da toprak istemesi ile başlamış, Türkiye'ye Batı'dan gelen destekle; Şubat 1946'da İngiltere'nin 1939 İttifakı'nın yürürlükte olduğunu ve saldırıya uğraması halinde Türkiye'ye yardım etmekle yükümlü olduğunu bir notayla bildirmesi ve 16 ay önce yaşamını yitirmiş Türkiye'nin Washington Büyükelçisi

⁷⁸ Ülman, a.g.m., s.13.

⁷⁹ Ülman, a.g.m., s.13.

Münir Ertegün'ün naaşının Nisan 1946'da Missouri zırhlısı ile İstanbul'a getirilişi ile başlayan ABD desteği, Türkiye'nin bu "kabus"tan uyanmasını sağlamıştır.⁸⁰

Ali Halil, o günlerde boğazlarla ilgili Sovyet isteklerine Türkiye'nin tek başına direndiği Missouri ile gelen desteğin aslında Türkiye için değil İran ve bölgedeki çıkarları için olduğunu belirtmiştir: "...yaygın –ama yanlış- kanının aksine dönemin hükümeti, Boğazlar konusundaki SSCB isteklerine ABD sayesinde değil, tamamen tek başına direnmiştir. Avrupa ülkeleri, 1945-1946 yılları boyunca çıkarları gereği Boğazlar üstündeki Sovyet isteklerini, büyük bir dikkatle izlerken, ABD için ise asıl öncelikli konu Sovyetler'in İran politikası olmuştur. Sovyet-İran Savaşı başladığı sırada, İran'a İngiliz kuvvetleriyle birlikte Rus birlikleri, savaş bittikten sonra bulundukları yerden ayrılmak istememişler ve o sırada 1945 yılının Aralık ayında İran Azerbaycan'ında bağımsız bir devlet kurulduğu da ilan edilmiştir. Boğazlar ve Doğu Anadolu'daki iki il için yapılan Sovyet isteklerini başlangıçta hiç önemsemeyen Amerika, iş İran konusuna gelince bambaşka bir tavır takınmıştır. Böylece Sovyetler Birliği'nin İran politikasını yakından izleyen Amerika, 6 Mart 1946'da Moskova'ya verdikleri bir nota ile "İran'daki duruma seyirci kalmayacaklarını" ve aynı günde Birleşik Amerika'da ölen Türk Büyükelçisinin nâşını ABD donanmasının en büyük zırhlısı Missouri ile İstanbul'a göndereceklerini açıklamışlardır. Missouri'nin 1946 yılının Nisan başlarında Türkiye'ye gelişi ile İran sorununun bir sonucu olarak Birleşik Amerika, Akdeniz sularına da fışıl girmiştir"⁸¹.

⁸⁰ Toker, a.g.e.

⁸¹ Ali Halil, *Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968, s.90-91.

B. MISSOURİ ZIRHLISI'NIN TÜRKİYE ZİYARETİ

Missouri ve ona eşlik eden Providence zırhlısı 5 Nisan 1946 sabahı İstanbul Limanı'na gelmişlerdi.⁸² Çok büyük bir gemi olan Missouri, Boğaz'ın girişine demir atmada zorlanınca Kızkulesi açıklarında demirledi. Filo Komutanı Amiral Hewitt ve Truman'ın özel temsilcisi Veddell aynı akşam trenle Ankara'ya hareket etmişlerdi. 6 Nisan'da Cumhurbaşkanı İnönü tarafından kabul edilen "özel konuklar"ın şerefine Genelkurmay Başkanı Ankara Palas'ta bir ziyafet vermiştir.⁸³

Resim 1:

Kaynak: Cumhuriyet, 4 Nisan 1946.

Amerikan savaş gemisi Missouri'nin Türkiye'yi ziyareti, Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Missouri'nin yolculuğu, Amerika Birleşik Devletleri'nden Türkiye'ye ulaşmaya kadar kamuoyunda geniş yer almıştır. İstanbul'a gelişinin resmi gerekçesi, 11 Kasım 1944'te vefat eden Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün naaşını taşıyan Missouri zırhlısı, 5 Nisan'da İstanbul'da olacağı dönemin basınında oldukça geniş yer bulmuştur.⁸⁴

⁸² Dışişleri Bakanlığının 1/3/1946 tarihli ve 36875/41 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulu'nun 7/3/1946 tarihli kararında Missouri ve gelişine ilgili şu bilgiler yer almaktadır: "Eski Vaşington Büyükelçisi rahmetli Münir Ertegün'ün cenazesini yurdumuza getirecek olan Amerika Birleşik Devletleri Deniz Kuvvetlerine mensup 45.000 tonluk Missouri muhabere gemisi ile bu gemiye refakat edecek 2200 tonluk Power destroyerinin İstanbul Limanına gelmelerine ve 5/Nisan 1946 tarihinden 9/Nisan/1946 tarihine kadar İstanbul'da kalmalarına izin verildiği" kararı alınmıştır. **BCA, Bakanlar Kurulu Kararları (1928 ve Sonrası) Kataloğu**, F.No: 030.18.01.02, Yer No:110.18.8.

⁸³ Akalın, **a.g.e.**, s.208.

⁸⁴ **Ulus**, 24 Mart 1946; "Missouri Zırhlısı'nın Akdeniz Seferine Büyük Ehemmiyet Veriliyor", **Son Posta**, 11 Mart 1946.

Missouri'nin Türkiye ziyareti, büyük bir propagandaya dönüştürülmüş, Missouri'nin Cebelitarık'tan Akdeniz'e gelişine ve İstanbul'a girişine kadar İstanbul basını olayı büyük bir dikkatle izlemiş ve Türk kamuoyuna yansıtmıştır. Örneğin Cumhuriyet gazetesi bu süreci şöyle aktarmıştır: *"Missouri zırhlısı, dün Cebelitarık'tan geçerek Akdeniz'e girdi. Dost memleketin harb gemileri, Cuma sabahı limanımızda bulunacaklar..."*⁸⁵. O zamanki olanaklar dikkate alındığında Missouri ile ilgili basında yer alan haber, röportaj ve fotoğraf gibi öğelerin Amerikalıların yardımı ile sağlandığı anlaşılabılır.⁸⁶

Önce yurtdışında yayınlanan gazetelerin bu konu ile ilgili değerlendirme yazıları ulusal basında yer almıştır:

İngiltere de basılmakta olan "Evening Standart" Gazetesindeki haberde şunlar yazılmıştır: *"...ölen diplomatların cenazelerinin harp gemileri ile memleketlerine iadesi hiç şüphesiz diplomatik normal bir nezaket eseridir. Fakat bu iş için dünyanın en büyük zırhlılarından birinin seçilmesi bütün Vasington mahfillerini hayrette bırakmıştır"*.⁸⁷ Herald Tribune Gazetesi, bu ziyaretin amacını şöyle belirtmiştir: *"Missouri zırhlısı, barışa yardım etmek için hakiki görevini ifa etmektedir. Amerikan kuvvet ve kudretini belirtmek için Ortaşark buhranının en son haddine vardığı bu anı seçmesinin sebebini ilgililere açıklamak isteriz: Missouri'nin Akdeniz'e seyahati, Amerika'nın bu çevredeki menfaatleri, yalnız bir prensip meselesi ve bir nazariye olmadığını gösterir. Bu gemi, siyasi tartışmaların nazari bir görüşme ve münhasıran bir fikir teatisi değil fakat ciddi bir müzakere konusu olduğuna delildir..."*⁸⁸

Ulus Gazetesi, Missouri'nin İstanbul'a geldiği günde "Welcome Missouri" başlıklı bir manşet ile yayınlanmıştır: *"Yeryüzünün en büyük devleti Birleşik Amerika'nın en büyük zırhlısı Missouri bu sabah erkenden İstanbul'a varmış, orada demirlemiş bulunacak"*. Ayrıca kamuoyuna zırhlıyla ilgili şu bilgiler de aktarılmıştır: *"... bu gemi, geçen yıl Uzakdoğu sularına gittiği zaman orada güneş memleketinin sönmeyeceğine inanılan güneşi onun güvertesinde sönmüş, onun içinde tarihin bir devri kapanıp bir devri açılmıştı. Missouri'yi gezecek olan Türk vatandaşları, o büyük tarihi olayın gölgeleriyle izlerine de orada ziyaret edip sevinç duyacaklardır. Sevinç duyacaklardır çünkü o teslim töreniyle müşterek olduğumuz bir davanın*

⁸⁵ Cumhuriyet, 1 Nisan 1946.

⁸⁶ Akalın, a.g.e., s.207-208.

⁸⁷ Aktaran Ulus, 8 Mart 1946.

⁸⁸ Aktaran Ulus, 11 Mart 1946.

sonuncu zaferi de gerçekleşmiş ve yeryüzünde saldırganlık canavarının ikinci büyük dişi de orada sökülümüştü”⁸⁹.

Resim:2

Kaynak:Cumhuriyet, 6 Nisan 1946.

1. Missouri'ye Görkemli Karşılama ve Uğurlama Törenleri

Missouri zırhlısı için özel bir karşılama töreni hazırlanmış ve bu konuyla basın çok ilgilenmiştir. Bu plana göre; “Missouri, Çanakkale Boğazı dışında deniz birliklerimiz ve Yavuz tarafından karşılanacaktır. Cenaze törenle Dolmabahçe’ye çıkarılacak ve burada askeri bir tören yapılacaktır. Törene Amerikan askerleri de iştirak edecektir. 5 Nisan günü akşamı İstanbul basın mensupları gemiye davet olunacaklar, gemide Amerikan Basın Ataşeliği tarafından bir kokteyl parti verilecektir. Ziyareti memleketimizde büyük yankılar doğuran Missouri için PTT tarafından hatıra pulları hazırlanmıştır. İnhisarlar İdaresi de Missouri adıyla sigaralar hazırlatmıştır. Missouri İstanbul’da dört gün kalacak dağıtılacak kartlarla günde iki saat halk bu dost gemiyi ziyaret edebilecektir. Misafirler şerefine balo ve ziyafetler verilecektir. Amerikalı subay ve erler bütün nakil vasıtalarında parasız

⁸⁹ “Welcome Missouri”, **Ulus**, 6 Nisan 1946. Dönemin diğer gazetelerinden bazılarının başlıkları şöyle idi: **Cumhuriyet**, “Filonun Gelişi Türkiye-Amerika Dostluğunun Parlak Bir İfadesidir”, 6 Nisan 1946; Ahmed Emin Yalman, “Cennete Hangi Yoldan Gidilir”, **Vatan**, 7 Nisan 1946.

seyahat edebileceklerdi. Hereke’de özel bir halı yaptırılmış, bu halının üzerine İstanbul’un bir haritası kabartma olarak işlenmişti ”⁹⁰.

Altan Öymen çocukluk yıllarını anlattığı ‘Bir Dönem Bir Çocuk’ adlı anı çalışmasında, Missouri’nin gelişinin o dönemin sosyal hayatında bazı değişikliklere yol açtığını ifade etmiştir. Amerikan askerlerinin, aynı zamanda ‘turist’ olduklarını, dolaştıkları yerlerde çevreye biraz para bıraktıklarını ve turist sözcüğünün de o zamanın Türkiye’inde henüz yeni bir kavram olduğunu belirtmektedir: *“Missouri’nin gelişi bu açıdan sadece Türk dış politikasında değil Türk turizminde de bir dönemin başlangıcı sayılabilir. Bu askeri amaçlı geziyi daha sonra Batı kökenli sivil grupların gelişi izleyecek ve İstanbul’un otelleriyle İstiklal Caddesi’nin müşterisi yapısı yavaş yavaş değişmeye başlayacaktı. Bu ziyaretin etkisinden olacak kısa süre sonra Ankara’da “Missouri” diye bir Lokanta açılacaktı. Kısa bir süre sonra da başkentin en iyi lokantalarından biri ABD başkentinin adını alacak “Washington Lokantası” faaliyete geçecekti. Değişme bununla da sınırlı kalmadı. İçeriği aynı kalmakla birlikte Rus Salatası’nın adı da Amerikan Salatası yapılmıştı. Tekel’in çıkardığı Missouri sigaraları çok satılmıştı”⁹¹. Yaşanan bu süreç Öymen’e göre şöyle idi: 1946 ve sonraki yılların Türkiye’inde Ruslara duyulan hiddet ne kadar ise, Amerika’ya duyulan sempati de o kadar büyüktü.*

İstanbul, Atlantik’in ötesinden gelen bu 270 metrelik ziyaretçi için yoğun ve biraz da abartılı bir hazırlık yapmıştı. Bu hazırlıkların bir kısmı sonradan eleştiri ve alay konusu olacaktı. Ama o günlerde bunları pek yadırgayan yoktu. Şehri gezecek olan denizcilerin iyi şeyler görmesi isteniyordu.⁹² Adeta bu ziyaret bir “ulusal dava”ya dönüştürülmüş, Amerika’ya “iyi ve hoş” görünmek adına herkes üzerine düşeni yapmakla görevli kılınmıştı. Kimsenin bu konuda en ufak eleştiriye

⁹⁰ **Ulus**, 28 Mart 1946. “Hereke’de özel bir halı yaptırılmış, bu halının üzerine İstanbul’un bir haritası kabartma olarak işlenmişti Dolmabahçe’de Amerikalıların dolarlarını Türk parasını çevirmek üzere özel bir büro açılmıştı. Tekel, özel olarak yaptırdığı ve 50’şer adetlik üzerinde “Missuri” yazan kutular içindeki sigaraları satışa çıkardı. Bu kutuların üzerine Türk ve Amerikan bayrakları konulmuş ve İngilizce olarak da ‘Hoş geldin Missuri’ yazılmıştı. Ayrıca kutunun üzerinde bir de Missuri’nin resmi vardı. PTT, bir Missuri serisi pul çıkarmıştı. İstanbul Belediye’sinin ayırdığı 12 otobüs gece yarısından bir saat sonraya kadar yalnız Amerikalıların emrinde olmak üzere Dolmabahçe ile Taksim arasında işleyecektir. Diğer taraftan bütün taşıtlar Amerikalıların emrine amade olacak ve değerli misafirlerimiz hiçbir bilet almayacak ve ücret vermeyecektir. Üç sinemanın balkonlarıyla, tiyatrolarda 80 kişilik yer misafirlerimize ayrılmıştır. Bkz. **Ulus**, 5 Nisan 1946, **Cumhuriyet**, 31 Mart 1946.

⁹¹ Altan Öymen, **Bir Dönem Bir Çocuk**, Doğan Kitap, 7.Baskı, İstanbul, 2002, s.514-516.

⁹² Öymen, **a.g.e.**, s.513.

tahammülü yoktu ya da yapılanları eleştirmek kimsenin aklından geçirmediği bir olaydı.

Arcayürek'e göre, Missouri öylesine coşkulu karşılanmıştı ki *“Barbaros Hayrettin Paşa'nın Beşiktaş'taki mezarından başını kaldırıp, Onca deniz zaferinden sonra bu coşku, hayrola!” dediği türünden sözler, olayla alay eden aydın kesimin arasında söyleniyordu*”⁹³.

Missouri'nin gelişi nedeniyle İstanbul Belediyesi tarafından Karaköy'den Beşiktaş'a kadar olan sahil ile Beyoğlu'nun bir kısım semtlerindeki evler ve dükkanlar aynı renge boyanmıştır.⁹⁴ Genelevler beyaza boyatılmış, hayat kadınları, Amerikan denizcilerinin sağlığı gözetilerek doktor denetiminden geçirilmiş, barlar, pavyonlar kapılarına “Welcome” pankartları asmışlar, halk bu kadar büyük bir gemiyi görebilmek, geceleri pırıl pırıl ışıklarını izleyebilmek için sokaklara dökülmüştü. ABD'li ‘boy’larda bu konuksever ulusun sunduğu olanaklardan olabildiğince yararlanmışlardı.⁹⁵

6 Nisan 1946'de Başbakan Saracoğlu Missouri'nin gelişi nedeniyle şunları söylemişti: *“Minnettarlığımı tebarüz ettirirken... derin bir zevk içindeyim... Dünyanın en mükemmel çocuğu olan Amerika ve Amerikalılar, ellerinde insanlık, adalet, hürriyet, medeniyet bayrakları olduğu halde... sağlam ve metin adımlarla yürümektedirler”*.⁹⁶

5 Nisan 1946'da Amerikan Missouri zırhlısı İstanbul'a girerken Anadolu Ajansı muhabiri izlenimlerini şöyle anlatıyordu: *“Acar motoruyla...Missouri'ye mülaki olmak üzere Yeşilköy açıklarına doğru gidiyoruz. Gelen şerefli misafiri layık olduğu büyük sevgi tezahürüyle karşılamak vazifesiyle mükellefiz. Bizi salonda izaz ederlerken Amiral şunları söyledi: “Memleketinize çoktan beri gelmek istiyordum. Bu fırsatı elde ettiğim için memnunum”*.⁹⁷

Amerikalıların gelişi şerefine verilen kokteylde konuşan İstanbul Valisi F. Kerim Gökay, *“Amerikalıların memleketimize sık sık gelmelerini isteriz. Biz de her*

⁹³ Arcayürek, **a.g.e.**, s.315.

⁹⁴ **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1946.

⁹⁵ Arcayürek, **a.g.e.**, 315.

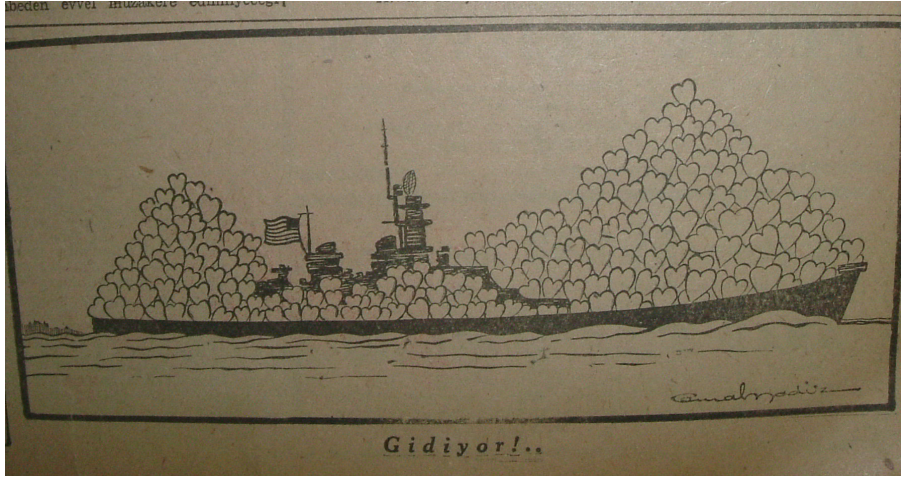
⁹⁶ Türkaya Ataöv, “Altıncı Filo Defol!”, **Forum**, C.XX, S:344, 1 Ağustos 1968, s.14.

⁹⁷ **Aydın Tarihi**, No:149, (1-30 Nisan 1946), s.52-53.

vesileden istifade ederek Amerika'ya gitmek isteriz”⁹⁸ diyerek bu ziyaretten memnuniyetini dile getirmiştir.

Amerikalılar, Missouri'nin ziyaretinin Türkler tarafından Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik isteklerine karşı, kendilerinin kararlı desteğinin bir göstergesi olarak algılanmasını istemişlerdi. Bakan Byrnes'in Paris'teki Türk Büyükelçisiyle konuşmasında altını çizerek belirttiği konuşmasında ABD, Türk Hükümeti'nin Missouri'nin İstanbul'a yaptığı ziyareti, kuru bir jest olarak düşünmesini istemiyordu. Amerikan Hükümeti, Türkiye'nin konumunun önemini farkındaydı ve bu ülkeye gösterdiği ilgi kararlılıkla devam edecekti.⁹⁹

Resim:3

Kaynak: Cumhuriyet, 9 Nisan 1946.

ABD Büyükelçisi Wilson, “...bu denli büyük gösterilerle Missouri'nin karşılanmasındaki nedeni” şöyle açıklıyordu: “Türlere göre, ABD'nin artık Ortadoğu'da BM ilkeleri çerçevesinde barış ve güvenliğin ABD çıkarlarının korunmasına yönelik bağımsız bir dış politika uygulamaya başlamasının bir sonucudur. Türkler, bu bağımsız politikayı ABD'yi gerektiğinde yanlarında görecekle biçiminde yorumluyorlar”.¹⁰⁰ Sovyetlere, Türkiye'nin bağımsızlığını yok etmek ve burada kendilerine dost bir rejim kurmak için göz yumulursa Sovyetlerin Süveyş'e kadar inmelerine hiçbir engel kalmaz ki bu da yeni bir dünya çatışmasını önlenemez hale getirir.¹⁰¹ Türlere göre Missouri'nin gelişi bu politikanın belirtisiydi. Wilson'un bu değerlendirmeleri pek de yanlış değildi. Hatta artık

⁹⁸ **Ayın Tarihi**, No:149, (1-30 Nisan 1946), s.58.

⁹⁹ Sever, **a.g.e.**, s.41.

¹⁰⁰ Arcayürek, **a.g.e.**, s.315-316.

¹⁰¹ Toker, **a.g.e.**, s.101.

Türkiye’de hükümet ve kamuoyu, ABD’nin Türkiye’nin sorunlarını anladığı biçimde yorumlar yapmaya başlamıştı.

Missouri’nin gelişi gibi gidişi de çok şaşalı geçmiştir. Halk yine sahillere dolmuş, belediye vapurlarına doldurulan insanlar uğurlama törenlerine katılmıştır. Bu ziyaretle artık, yöneticiler ve Türk kamuoyu, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında dostane, samimi bir ilişkinin kurulmaya başladığına inanmıştır.¹⁰²

Missouri’nin gidişi nedeniyle Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bir yazıda Amerikalıların İstanbul’da bulundukları süreçte yaşananları şöyle ifade ediyordu: *“Dört gün süren ve halkımızın kalbinde pek tatlı hatıralar bırakan ziyaretlerinden sonra, dost Amerikalı denizciler dün sabah saat 10’da limanımızdan ayrıldılar. Güzel bir güneş ve mavi bir göğün altında İstanbul fevkalade günlerinden birini daha yaşıyor. Gemilerin geldiği Cuma gününden beri adeta bir bayram yerini andıran şehir, misafirlerini aynı şevk ve heyecanla uğurluyor. Beylerbeyi’nden Üsküdar’a, Beşiktaş’tan Sarayburnu’na kadar bütün sahiller kadın, erkek, çoluk çocuk dolu. Bu yalnız bir devletin bir diğer devlete karşı gösterdiği dostluk değil, bütün bir milletin diğer bir millete karşı duyduğu kardeşçe hislerin en samimi ve en canlı tezahürüdür. Bugün İstanbul halkı için başlıca iş, dört günden beri başımızın değil, kalbimizin üstünde taşıdığımız misafirlerimizi aynı konukseverlikle uğurlamaktır. Bu kadar muazzam kalabalığa işini gücünü bıraktıran tek sebep işte budur. Misafir gemicilerin şehre çıkış noktası olan Dolmabahçe Meydanı, sabahın yedisinden itibaren dolmaya başlıyor. Misafirlerin İstanbul’da kaldıkları kısa müddet içinde edindikleri dostları kendilerine hediyeler getirmişler. Türk gazetecileri de misafir meslektaşlarına hediyeler hazırlamışlar. Geceyi şehirde geçiren veya sabah erken karaya çıkan denizciler yavaş yavaş dönüyorlar. Hepsinin yüzünde sevdikleri bir memleketten ayrılan insanların hüznü okunuyor. Denizyolları İdaresi, dost Amerikan denizcilerini İstanbul halkının daha rahatça uğurlayabilmesi için hususi vapurlar tesis etmiş. İstanbul halkının Amerikalı denizcileri ne kadar sevdiğini anlamak için bu vapurları dolduran kalabalığı görmek kafi. Saat 10’a geliyor. Şimdi Missouri zırhlısının da demir aldığını ve Boğaza doğru bir kavis çizdikten sonra Marmara istikametine yollandığını görüyoruz. Dünyanın bu en büyük*

¹⁰² Bkz. **Aym Tarihi**, No:149 (Nisan 1946), s.64-74, Falih Rıfkı Atay, “Amerika Artık Yolunu Bulmuştur”, **Ulus**, 8 Nisan 1946, Ahmet Şükrü Esmer, “Türk-Amerikan Dostluğu”, **Ulus**, 8 Nisan 1946, Abidin Daver, “Amerika, Yakın ve Ortadoğu’nun Koruyucusu”, **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1946.

*harp gemisi, Yavuz'un önünden geçerken bandomuz Amerikan milli marşını çalıyor ve denizciler filamalarla selamlaşıyorlar. Sahillerde birken halk, gemileri hararetle alkışlıyor, hayırlı yolculuklar temenni ediyor. Denizyollarının vapurları, Sarayburnu ve Selimiye önlerinde bekliyor, içerlerindeki kalabalık, harp gemileri geçerken mendiller sallıyor ve 'uğurlar olsun', 'güle güle' diye sesleniyor. Yeşilköy açıklarında denizyollarının on vapuru düdüğü çalarak dostlarımızı selamlıyor ve dönüyorlar. İki kardeş milletin, yeryüzünde ebedi barışı kurmaktan başka gayesi olmayan donanmalarına mensup gemiler bir gelin alayı halinde Marmara'nın berrak suları üzerinde yavaş yavaş uzaklaşıyorlar. 'Yolunuz açık olsun dostlarımız!'*¹⁰³.

Vatan Gazetesi'nin sekiz sütunla verdiği Missouri'nin gidiş haberleri "Amerikalı misafirlerimiz bugün limanımızdan ayrılıyor" manşeti ile duyurulmuş, vali ve belediye başkanlarının konuşmaları aktarılmıştır.¹⁰⁴

2. Ziyaretin Kamuoyundaki Yansıması

Kimilerince savaş gemisi Missouri'nin İstanbul'a gelmesi, Türkiye'nin Amerika'ya anlatmaya çalıştığı boğazlarda üs ve Doğu Anadolu'da toprak istemiyle kendisini ifade ettiği ağır Sovyet baskısının (yani Türk Tezinin), Amerika tarafından artık anlaşıldığı ve Sovyetler Birliği'nin toprak taleplerine karşı, Amerika'nın Türkiye'yi desteklediğini sembolize etmesi biçimde yorumlanmıştır.¹⁰⁵

Cumhuriyet gazetesinin Missouri'nin İstanbul'a geldiği gün yayınlamış olduğu "Welcome U.S.A" başlıklı makalesinde yazılanlar kamuoyunun bu ziyaretteki tutumunu şöyle açıklamıştır: "...*Bu korkunç harb vasıtası, II.Dünya Harbi'nin sonu ve barışın başlangıcı demek olan Amerikan-Japon mütareke anlaşmasına da sahne olmuştur. Onun içindir ki, Missouri'nin Akdeniz ve İstanbul sularına gelmesinde derin bir siyasi mana vardır. Bu siyasi manayı, devlet adamları açıklamasa da biz anlıyoruz. İkinci Cihan Harbine sebep olan azgın harb Tanrılarını yere sermekte en büyük rolü oynamış ve bundan sonra dünya barışının liderliğini üstüne almış olan Amerika, Akdeniz'de Yakın ve Orta Şark'ta barışın muhafazası, tecavüz ve tahakkümün ortadan kalkması için bütün o muazzam nüfus ve kuvvetini kullanacağını anlatmak istiyor*"¹⁰⁶.

¹⁰³ Cumhuriyet, 10 Nisan 1946.

¹⁰⁴ Vatan, 9 Nisan 1946.

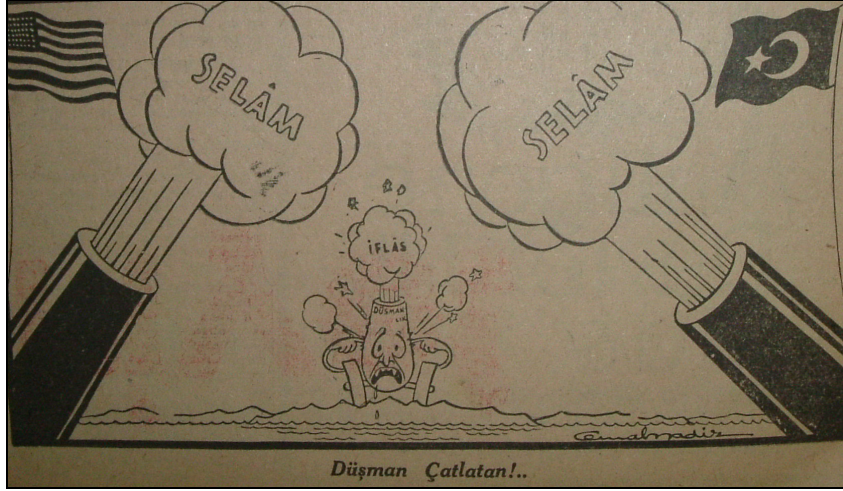
¹⁰⁵ Bağcı, a.g.e., s.7.

¹⁰⁶ "Welcome U.S.A", Cumhuriyet, 5 Nisan 1946.

Cumhurbaşkanı İnönü, Missouri'nin ziyareti nedeniyle Türkiye'ye gelen gazetecilere verdiği demeçte ; “Amerikan donanmasına mensup gemiler bize ne kadar yakın bulunurlarsa, o kadar iyi olur” diyerek bu ziyaretten duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.¹⁰⁷

Missouri'nin İstanbul'a gelişinin resmi nedeni bir cenazeyi getirmektir. Washington'da Türkiye'yi uzun yıllar temsil etmiş olan Büyükelçi Mehmet Münir Ertegün, 11 Kasım 1944'te Amerika'da ölmüş, cenazesi orada kalmıştı. Öldüğünde Ertegün, Washington'da “kordiplomatiğin duayeni”ydi. Amerika, nezaket göstermiş cenazeyi, Missouri gibi bir zırhlıyla göndermişti. Bu hareket olağanüstü bir jestti ve gösterilmesi gereken saygının sınırlarını oldukça aşıyordu. Ama hareketin temelinde yatan anlam hiç kimsenin gözünden kaçmamıştı: Amerika, Ortadoğu'ya benim de elim uzanır diyordu.¹⁰⁸

Resim: 4

Kaynak: Cumhuriyet, 5 Nisan 1946

Missouri'nin İstanbul yolculuğu, Amerika'nın tüm bölge ile ilgili duyarlılığını yansıtmaya bakımından önemlidir. Yani ABD, en büyük zırhlısını, Japonya'ya teslim alan anlaşmanın güvertesinde imzalandığı savaş gemisini İstanbul'a göndererek tüm Akdeniz'de bir gövde gösterisi yapıyordu. Bu hareketin Rusya'ya yönelik bir mesaj olduğu açıktı.¹⁰⁹

Missouri'nin İstanbul Limanı'na gelişini “Soğuk Savaşın elçisi” olarak değerlendirenler de vardır. Bunun nedeni de şöyle açıklanmıştır: Missouri'nin

¹⁰⁷ **Vatan**, 7 Nisan 1946, “Missouri zırhlısı ile birlikte 12 Amerikan gazeteci de gelmişti”. Bkz. **Son Posta**, 30 Mart 1946.

¹⁰⁸ Toker, **a.g.e.**, s.101-102.

¹⁰⁹ Gürün, **a.g.e.**, s.305.

İstanbul'a Amerika'da ölen bir Türk elçisinin cenazesini getirmek için geldiği açıklanmıştı ama zırhlı İstanbul'dan ayrıldıktan bir gün sonra Pire Limanı'na demirledi. Bu ziyaret de ABD'li yetkililerin o dönemde Türkiye ile Yunanistan'ı birlikte ele aldıklarını ortaya koymaktadır.¹¹⁰

Truman, Missouri'yi Türkiye'ye “yalnız değilsin” mesajını vermek ve bir gövde gösterisi yapmak için gönderiyordu. Resmi gerekçe tabii, başkaydı. Türkiye'nin Washington'daki Büyükelçisi Münir Ertegün, bir süre önce ölmüştü. Gemi, Türkiye'ye onun naaşını getiriyordu. Başkan Truman da bu münasebetle, Cumhurbaşkanı İnönü'ye, özel temsilcisi vasıtasıyla bir mesaj gönderiyordu. Fakat naaşı ve mesajı getiren geminin bazı özellikleri vardı ki, ziyarete resmi gerekçesinin çok üzerinde bir anlam kazandırıyor. ¹¹¹

Bu ziyaretin gerçekte, Sovyet Rusya'ya karşı Türkiye'nin ABD tarafından desteği olarak algılanmasının doğru olmadığını düşünen Niyazi Berkes, bu konuda şunları söylemiştir: “...Nisan 1946'da Missouri uçak gemisinin İstanbul'a gelişi,... Amerika'nın Türkiye'yi Rusya'ya karşı destekleme kararında olduğunun belgesi olarak görülmüştür. Halbuki o zamanın Cumhurbaşkanı olan Truman, henüz daha sonranın Truman'ı değildi. Bu Missouri gelişinde gerçi Ruslara karşı bir gösteri isteği vardı, ama Türkiye'yi destekleme amacıyla olan bir gösteri değil. Truman'ın o zaman ki sevgili doktrini olan “boğazların mutlak serbestliği ve askerden arındırılması” görüşünü anlatmak amacını güden bir gösteriydi. Onun bu görüşüne Türkiye'nin karşı olduğu kadar Rusya'da karşıydı. Fakat bir yıl kadar sonra, Mart 1947'de ünlü Truman Doktrini yayınlandığında Truman, o eski görüşünü tersine çevirmiş bir Truman olarak dünyanın karşısına çıkıyordu...”¹¹².

Missouri zırhlısının Türkiye'yi ziyareti, Türk kamuoyu için olağan bir olay değildi. Bu ziyaret, Türk-Amerikan ilişkilerinde de bir dönüm noktası olmuştur. Bu ziyaret sırasında gazetelerde yayınlanan yazılardan Türk kamuoyunun Amerika için

¹¹⁰ Akalın, a.g.e., s.209.

¹¹¹ “Missouri zırhlısı, ABD'nin en büyük savaş gemisiydi. Dünyanın da, Japonların Yamato zırhlısından sonra, ikinci büyük savaş gemisiydi. Uzunluğu 270 metreydi. Ağırlığı 57.000 tondur. 1600 mürettebatı vardı. Amerikalıların Japonlara karşı Pasifik savaşlarında görev almıştı. Japonya'nın ABD'ye teslim oluşunun töreni, yedi ay önce bu zırhlının güvertesinde yapılmıştı. Missouri Tokyo Körfezi'nde demir atmıştı. Silindir şapkalarıyla gemiye çıkan Japon heyeti mensuplarıyla Güneydoğu Pasifik'teki Amerikan kuvvetlerinin Komutanı, General MacArthur, Japonların teslim belgesini karşılıklı olarak Missouri'de imzalamışlardı”. Bkz. Öymen, a.g.e., s.512-513.

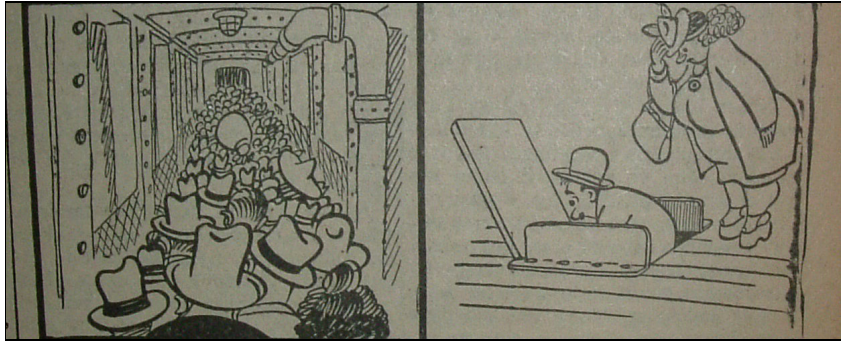
¹¹² Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.377-378.

neler düşündüğünü, o dönemde nasıl bir Amerika imgesinin (imajının) var olduğunu anlayabiliriz. İşte bunlardan bazılarına örnekler:

Missouri'nin ziyareti, Ulus Gazetesi'nin bir haberinde, "... Amerika'nın Akdeniz'de bir yardımcı devlet olarak değil, müstakil bir devlet olarak tanınması..."¹¹³ anlamına geldiği belirtilmişti. Mümtaz Faik Fenik de aynı düşünceyle gazetesindeki yazısının başlığını "Amerika'nın Hududu Akdeniz'dedir"¹¹⁴ olarak koyacaktır.

Falih Rıfkı Atay, "Missouri" başlıklı yazısında Amerikan bayrağındaki yıldızlardan birinin de Türk ulusunun kendi talih yıldızı olduğunu yazmıştır: "...Amerika'nın ne istediğini biliyoruz; hür, eşit ve egemen milletlerin ortaklaşa güvenliğine dayanan harpsiz, saldırısız, sadece ahlak ve kanun bağlaşma ve antlaşmalarının hüküm sürdüğü bir dünya! Böyle bir dünyada yaşamak isteyen herkese, Amerikan bayrağında kendi talih yıldızını da görür".¹¹⁵ Atay, Ertegün'ün cenazesini getiren Missouri'nin, Türk ve Amerikan dostluğunun pekişmesinde, barışçı ve hürriyetçi Amerika ile Türkiye'nin aynı yolda savaşacaklarını belirtiyordu: "...Missouri zırhlısı ve yanındaki harp gemileriyle İstanbul'a gelen Amiral, Sunay ve erler sabahdan beri Türk Milletinin, aramızda bulunuşları her yuvaya sevinç ve şenlik veren misafirleridir. Onlar karaya çıktıklarından ayrılacakları dakikaya kadar, Amerika'nın ne kadar sevildiğini, gözlerin bakışında ve yüzlerin neşesinde görecekler, Türk fikrinin ve ülküsünün Amerikan insaniyetçiliği prensiplerinden ne kadar farksız olduğunu gördüklerinin her sözünden anlayacaklardır"¹¹⁶.

Resim: 5

Kaynak: Cumhuriyet, 7 Nisan 1946.

¹¹³ **Ulus**, 11 Mart 1946.

¹¹⁴ **Vatan**, 5 Nisan 1946.

¹¹⁵ Falih Rıfkı Atay, "Missouri", **Ulus**, 5 Nisan 1946.

¹¹⁶ F.Rıfkı Atay, "Missouri", **Ulus**, 5 Nisan 1946.

Nadir Nadi, Cumhuriyet'te Missouri'yi, "...İstanbul halkı bu itibarla sevinçle karşılarken...yarın ki barış dünyasını gerçekleştirmeye çalışan ülkücülük sembolü" olarak gördüğünü açıklıyor ve şöyle devam ediyordu: "Amerika bugün yeryüzünün en kuvvetli bir milletidir. Fakat bu kuvvet; barışın, adaletin ve milletler arasında eşitlik hakkını kurup yaşatmak isteyen temiz bir idealin emrindedir...Kötü niyet beslemeyen her kuvvet gibi Birleşik Amerika'da muazzam endüstrisini yıllar boyunca yalnız insanlık ve medeniyet şartlarına göre yürütmekten başka bir şey yapmamıştır"¹¹⁷.

Ahmet Şükrü Esmer'in yazısı, Türk kamuoyunun o dönem için Amerika'yı nasıl gördüğüne güzel bir örnektir: "Memleketimizde kaldıkları günler zarfındaki kabulün (Missouri ile gelen Amerikalıların) bu çeşit ziyaretlerde gösterilmesi mutat olan misafirperverliğin çerçevesini aşarak Türk-Amerikan dostluğu namına samimi bir tezahür mahiyeti almış olduğunu misafirlerimiz görmüş olacaklardır. Bunu da tabii görmek lazımdır. Çünkü Türkler, Amerikalılar hakkında daima hayranlık duygusu beslemişlerdir. Amerika, Türkler için iyi niyetli ve temiz duygulu insanların memleketidir. Uzun ve hareketli tarihimizde diğer büyük devletlere nazaran Amerikalılarla temasımız az olmuştur. Fakat bütün münasebetlerimizde Amerikalıları doğru ve dürüst insanlar olarak tanıdık ve kendilerini candan sevdik..."¹¹⁸.

Falih Rıfkı Atay da A.Şükrü Esmer gibi Amerika'nın "barışçı ve hürriyetçi" olduğunu, bugünkü gücüyle dünya barışının güvencesi olduğunu düşünmektedir: "...Dostluğumuzun sağlamlığı duygusunu, Amerikalıların barışçı ve hürriyetçi bütün milletlerin tabii dostu olmasından alıyoruz. Amerika harpçi değildir. Amerika son saniyeye kadar sadece barış vasıtalarını kullanmak azminde bulunan bir memlekettir...Amerika, 1918'de de bugünkü gibi olsaydı İkinci Dünya Harbi olmazdı. Amerika isterse yeni bir harp olmaz. Hürriyeti seven bütün yurtlardaki Amerikan sevgisinin gerçek kaynağı onun devamlı bir barış inancası olmasıdır. Harpsiz ve esaretsiz bir dünya ülküsünün dayanağı olmasıdır"¹¹⁹.

¹¹⁷ Nadir Nadi, "Dost Amerika'nın Denizcilerini Karşılarken", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1946.

¹¹⁸ A. Şükrü Esmer, "Türk-Amerikan Dostluğu", **Ulus**, 8 Nisan 1946.

¹¹⁹ Falih Rıfkı Atay, "Türkiye'den Amerika'ya", **Ulus**, 9 Nisan 1946.

Necmettin Sadak, Akşam gazetesinde şunları ifade etmiştir: “İlk defadır ki bu harpten sonra (İkinci Dünya Savaşı) bir Amerikan donanması bu münasebetle Akdeniz’de yer almaktadır. Bu da Amerika’nın yalnız Pasifik’te değil Avrupa içlerine hâkim Akdeniz sularında her tehlikeye karşı hazır olacağını göstermesi bakımından başlı başına ehemmiyetli bir hadisedir...(Amerika Birleşik Devletleri) Yeryüzünde hak, adalet, hürriyet prensiplerinin tatbik edilmesinden başka bir ideali olmayan, bu ideal uğrunda var kuvvetini ortaya koyan büyük devletin, İstanbul sularını süsleyen donanma karşısında halkın duyduğu heyecan ve takdirin başlıca kaynağı, Türk Milleti’nin de yüreğinde taşıdığı aynı idealler”dir.¹²⁰

Cumhuriyet’te Abidin Daver, limanımıza gelen Amerikan zırhlısı Missouri’nin yalnızca merhum büyükelçinin cenazesini getirmek için yola çıkmadığını, Amerika’nın Akdeniz’de bayrak göstermek istediğini düşünmektedir. Ayrıca bu ziyaretle geminin büyüklüğü karşısında “...gözleri ile düşünen ve karar veren halk kitleleri için Missouri gibi muhteşem bir zırhlı, bir teknik harikası yüzbinlerce broşürden daha kuvvetli ve daha tesirli bir propaganda aracı...” olduğunu Amerikan propagandasını ünlü Amerikan filmlerinin bile aynı derecede yapmasının mümkün olmadığını açıklayarak, ziyaretin propaganda niteliğine dikkat çekmiştir.¹²¹

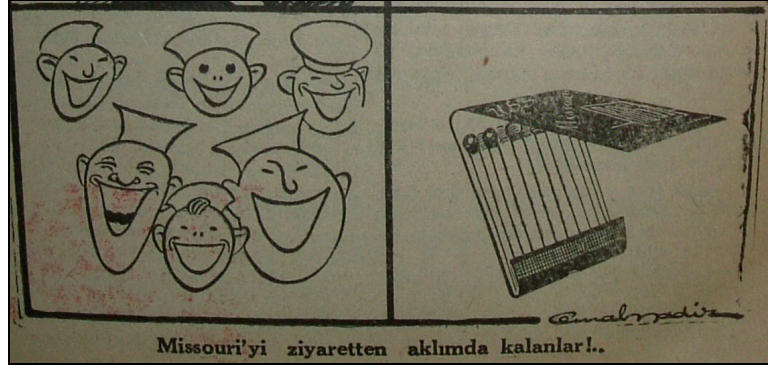
Gazetelerde Missouri’nin gelişi öyle bir önemli olay haline getirilmişti ki “Amerikalı misafirlerin” Türk geleneklerine pek uygun olmayan isteklerine de artık yer verilmeye başlanmıştı: “...Konuşuyor, gülüşüyorduk, bir bahriyeli uzaktan bana işaretle yaparak: Benim şikayetim var, dedi. Kızlarını çok sıkıyorlar. Saat 6’dan sonra eve gitmek mecburiyeti var. Halbuki ben ancak dörtte beşte karaya çıkıyorum, ahbap olduğum kızlarla sadece iki saatçik görüşebiliyorum...”¹²².

¹²⁰ Necmettin Sadak, “Aziz Dostlarımız Hoş Geldiniz”, **Akşam**, 5 Nisan 1946.

¹²¹ Abidin Daver, “Biz de Bayrak Gösterelim”, **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1946, Daver, Missouri’yi iki defa gezerek gemi ile ilgili ayrıntıları uzun bir şekilde belirtmiştir. Bkz. Abidin Daver, “Missouri’de Neler Gördüm”, **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1946; “Deniz Devi Missouri’de Neler Gördüm”, **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1946.

¹²² Sinan Korle, “Conilerin Düşünceleri”, **Vatan**, 9 Nisan 1946.

Resim: 6

Kaynak: Cumhuriyet, 7 Nisan 1946

Bir başka gazetede İstanbul halkı ile Amerikalı denizcilerin ilişkileri şöyle betimleniyordu: “*Türk-Amerikan Bahriyelileri, kolkola sokaklarda neşeli gruplar, alışveriş yerleri de Türk-Amerikan renkleriyle yapılmış uçurtmalar. İki gündür Missouri zırhlısı ve diğer Amerikan harp gemilerinin denizcileri İstanbul sokaklarında mekik dokuyor. Limanımızda bulunan kendi filomuzun mensuplarıyla kolkola geziyorlar. Bir neşe bir kıyamettir gidiyor. Gelişigüzel karşılımlarına çıkarak konuştuğum Amerikalılar, şimdiye kadar bulundukları limanlarda konukseverliğin bu derecesini görmediklerini söylüyor... İngilizce levhalar (dükkanlarda) birçok yerlerde görülüyor. Bir tanesi, ‘memleketinize döndüğünüz zaman burada da sizin gibi düşünen insanlar olduğunu tanıdıklarınıza anlatınız’ diye uzun bir cümle halinde idi. Geceleri Amerikalı misafirler şerefine eğlence yerleri sabaha kadar açık. Kibrit Amerikalıların başlıca hediyesi. Missouri’yi gezenlerin hemen hepsine küçük bir defter halinde kibritler dağıtıldı. Bizim Tekel İdaresi’nin Missouri sigaraları da Amerikalılar tarafından keyifle tütürülüyor. İstanbul geceleri baştan başa elektrikle donandığı için şereflerine yapılan bir şehrayini andıran bu manzara ortasında daha üç gün kaldıktan sonra tekrar gemilerine ve oradan memleketlerine Türkiye’den çok neşeli intibalarla döneceklerine kimse şüphe etmiyor*”.¹²³

Gazetelerde yer alan tüm bu yazılar ve Amerikan Missouri zırhlısının karşılama törenleri sonucunda, Türk kamuoyunu ve onu yönlendiren yöneticilerin amacı gerçekleşmişti. Türkiye’de “Amerika / ABD” rüyası başlamıştı.

Yöneticilerin, ulusal duruştan uzak bir tavırla “*Amerikalı askerlerin de ifade ettiği gibi ‘gittiğimiz hiçbir limanda böyle karşılanmadık*”¹²⁴ sözlerinden de

¹²³ **Ulus**, 7 Nisan 1946.

¹²⁴ **A.g.g.**

anlaşılacağı üzere bu olay, büyükelçinin cenazesini getiren bir askeri geminin karşılanmasının çok ötesinde algılanmış ve kamuoyuna da böyle aksettirilmiştir. O kadar ki halk, Amerikalı misafirlere nasıl davranacakları konusunda terbiye edilmiştir: “*Harp gemilerini gezmek bazı an’anevi esaslara dayanır. Bunlara riayet etmek hem bir nezaket ve hem de bir misafirperverlik borcudur. Halkımız gemileri gezerken gemilerde kendileri için tahsis edilmiş bulunan mihmandarların vereceği direktife tamamen uyacaklar ve gruplar hiçbir sebeple bu mihmandarların yanından ayrılmayacaklardır. Gemilere ilk ayak basıldığında yapılacak ilk iş geminin kıç tarafına dönerek geminin kıçındaki bayrağa (ABD Bayrağına) selam vermektir*”¹²⁵.

Ahmet Emin Yalman da, İstanbul halkının ve dilencilerinin, Amerikalılara nasıl davranılması gerektiği konusunda ne kadar başarılı olduklarını biraz da alaycı bir dille şöyle ifade etmiştir: “*Bugün bütün İstanbul ve bütün Türkiye, Missouri’den ve diğer iki gemiden bahsediyor... Bir tarafta bir gemici görülse derhal etrafında mütecessislerden değil, seven dostlardan ve nazık evsahiplerinden mürekkep bir halka peyda oluyor. Misafirlere yardım etmekte ve yol göstermekte herkes birbiriyle yarışıyor. Bütün İstanbul dükkancıları ve esnaf sözbirliği etmiş gibi misafirlere karşı tok gözlü kesilmiştir...Dünyanın her limanında görüldüğü gibi sokak çocukları misafirlerin arkasından koşarak bir şey koparmaya çalışmıyorlar, dilenciler bile vekarlı olmak lüzumunu duyuyorlar*”¹²⁶.

Tasvir Gazetesi yazarı Cihad Baban ise, Atatürk’ün “*milli kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız*” sözünü Missouri ve sonrasında gerçekleşen Amerikan savaş gemilerinin ziyareti sonrasında oluşan Türk-Amerikan yakınlaşması ile gerçekleştirdiğini ifade etmektedir: “*...Atatürk’ün Türk Milletine Onuncu Yıl Nutku ile göstermiş olduğu, Türkiye’yi muasır medeniyetlerin fevkine çıkaracağız ideali üstün medeniyeti ile muasır dünyayı temsil eden Birleşik Amerika’ya yaklaşmanın onun sihirli elleri ile insanlık alemine getirmiş olduğu yüksek medeniyete kucak açmanın Türk milleti için zaruret olduğuna en manalı bir işaret. Atatürk’ün bu isteği bugün tamamiyle yerine geldi*”¹²⁷.

Bir iki istisna dışında tüm basının havası, yani Missouri’nin ziyaretinden duyulan memnuniyet havası aşağı yukarı aynıdır: Amerika, Türkiye’ye dostluğunu

¹²⁵ A.g.g.

¹²⁶ Ahmet Emin Yalman, **Vatan**, 8 Nisan 1946.

¹²⁷ Cihad Baban, “Birleşik Amerika Filosu Türk Sularında”, **Tasvir**, 23 Kasım 1946.

göstermek üzere gelmiştir, Hür Dünyanın bir parçası olan Türkiye artık Amerika tarafından desteklenmektedir¹²⁸. Oysa daha Missouri İstanbul'a gelmeden Avrupa'daki Amerikan Deniz Kuvvetleri'nin Komutanı Amiral Hewitt, Missouri zırhlısının İstanbul'a yaptığı seyahatin Amerika'nın, Rusya ile olan anlaşmazlıklarında Türkiye'yi desteklemesi gibi anlaşılması gerektiğini açıklamıştı.¹²⁹

O dönemde ender görülen olumsuz tepkilerden birine örnek, Zincirli Hürriyet'te M.Ali Aybar'dan gelmiştir: *"Tarihimizin en kritik anlarını yaşıyoruz: İstiklâlimize tehlikededir. Ve işin korkunç tarafı şudur ki, istiklâlimize kastedenler bu sefer ordularla değil, bir yardım teklifinin yaldızlı paravanası arkasına gizlenerek üzerimize yürüdükleri için Türk milleti kuşkulandırmıyor. Ve mâhirane, mâhirane olduğu kadar hainâne bir propaganda da bu kuşkusuzluğu arttırmağa, istiklâlimize kastedenleri bir kurtarıcı gibi göstermeğe çalışıyor. Bu gibi hallerde hakikati gören namuslu her Türk'e mukaddes bir vazife düşer: Her ne pahasına olursa olsun hakikatleri haykırmak..."*¹³⁰.

Edebiyatçı-yazar Mina Urgan, Amerikalıların Missouri gemisiyle birlikte İstanbul'a gelişleri sonrasında Türkiye'de yaratılan ve yaşanan "Amerikan hayranlığına" dikkat çekmiş ve bu ziyaretin alışkanlıklarımızı bile değiştirecek etkileri olduğunu belirtmiştir: *"...O görgüsüz Amerikalılar, viskiye buzlu su yada soda katar...Missouri gemisinin İstanbul Limanı'na demir atmasıyla birlikte, biz de onlara öykündük, rakımıza su kattık. Zaten biliyorsunuz, bizim yaşam biçimimiz Missouri'den önce, Missouri'den sonra olarak ikiye bölünür..."*¹³¹.

Yıllar sonra Missouri'nin geldiği dönemde yapılmayan eleştiriler belki de değişen dünya şartları ve ABD'nin bazı beklentileri karşılayamamış olmasından dolayı, Missouri zırhlısının karşılanması ve Amerikalılara iyi görünme adına yapılanları eleştirenler artmıştır:

Nevzat Üstün, Missouri'nin gelişiyile yaşanan olayları şöyle betimlemişti: *"Münir Erteğün'ün cenazesi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'nın Ortadoğu politikasında az bulunur bir 'bahane' olmak niteliğini kazanmıştı. Türkiye,*

¹²⁸ Basının tepkileri için bkz. **Aydın Tarihi**, No:149 (Nisan 1946), s.64-74

¹²⁹ **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1946.

¹³⁰ Mehmet Ali Aybar, "Herşeyden Evvel ve Herşeyin Üstünde İstiklal", **Zincirli Hürriyet**, 5 Nisan 1947.

¹³¹ Mina Urgan, **Bir Dinozorun Anıları**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 1998, s.15.

Washington'da ölen Büyükelçisinin cenazesini değil, Ortadoğu'da at koşturmaya hazır bir Amerika'yı karşılamaya hazırlanıyordu. Tramvaylar, otobüsler, taksiler yıkanıp temizlenmişti. Dostlara incelik olsun diye Amerikan askerlerinden para almayacaklarını gazetelerle duyuruyorlardı. Köşe bucakta esnaf uyarılıyor, Amerikan askerlerinin para vermeye zorlanmaması, hesapların hükümet tarafından ödeneceği söyleniyordu. Polislere Amerikan askerlerine karşı 'nazik davranma' dersleri veriliyordu. Derslerin amacı kısıydı. Polisler yalnızca her şeye evet demesini öğreneceklerdi. Yoksul mahallelerin elektriğinden kısıntı yapılarak Taksim'e büyük bir Missouri resmi yapılmıştı ampullerle. Kimi yazarlar, Missouri'nin gelişini insanlığın kurtuluşuna bir işaret sayıyorlardı. Türkiye'deki mitlerden birisi de "Yavuz zırhlısı" idi. Yavuz'u getirip Missouri'nin yanına koydular. Türk halkının kafasındaki koca Yavuz birden bire Missouri'nin yanında boynu bükük yoksul bir çocuğa dönmüştü. Bebelere adını veren, türkülerin kahramanı Yavuz, artık o eski Yavuz değildi"¹³².

Çetin Yetkin, "Karşıdevrim" adlı çalışmasında, Missouri'nin ülkemize gelmesi ile görevi gereği askeri törenle karşılanmasının gayet doğal olduğunu; ancak Amerikalı askerleri ağırlamak ve onları eğlendirmek için yapılanların ölçüsünün kaçırıldığını belirtmiştir. Bu durumla birlikte altı ok'un cumhuriyetçilik dışındaki tüm oklarının kırıldığını ve ileriye yönelik olarak da ülkenin adeta Amerika Birleşik Devletleri'nin bir uydusu durumuna düşürüldüğünü ifade etmiştir.¹³³

Dönemin gazetelerini değerlendiren Yalçın Küçük, Missouri'nin gelişini nedeniyle İstanbul basınının tutumunu, "...yüz kızarmadan nakletmek mümkün görünmüyor. Sanki Türkiye'nin en büyük bayramı"¹³⁴ diyerek basında yazılanların ve karşılama adına yapılanların oldukça abartılı bir şekilde gerçekleştirildiğini belirtmiştir.

Ali Sirmen, Missouri'nin ziyaretini, Kurtuluş Savaşı ruhunun onarılmaz bir yara aldığı gün olarak değerlendirmiştir: "5 Nisan 1946 Cuma günü İstanbul halkı sokaklara dökülmüştü. Washington'da ölen Türk Büyükelçisi, Mehmet Münir Ertegün'ün cenazesi II.Dünya Savaşı'nın ünlü Amerikan savaş gemilerinden Missouri zırhlısı ile Türkiye'ye getiriliyordu. İstanbul artık başkent değildir. 23

¹³² Nevzat Üstün, **Türkiye'deki Amerika**, Var Yayınları, İstanbul, 1969, s.25-27.

¹³³ Çetin Yetkin, **Karşıdevrim, 1945-1980**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003, s.265-266.

¹³⁴ Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler 1908-1978**, C.2, Tekin Yayınevi, Ankara, 1984, s.362.

*yaşındaki genç Cumhuriyetimizin başkenti Ankara ama ekonomik karar merkezi hâlâ eski Bizans'tır...Cumhuriyet, 23 yaşında iken Kurtuluş Savaşı ruhu onarılmaz bir yara alıyordu.”*¹³⁵

Haluk Gerger, Missouri zırhlısının gelişini bir ‘kışkırtma’ olarak nitelendirmiş ve sonrasında yaşananları şöyle değerlendirmiştir; Sovyetler Birliği, 17 Temmuz-2 Ağustos tarihleri arasında Potsdam Konferansı’nda ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında tartışılmış ve taraflar arasında önemli bir görüş ayrılığının çıkmadığı “Boğazlardan geçişin düzenlenmesi” sorununun çözümüne ilişkin olarak, Boğazlarda Karadeniz’e sahildar devletlerin gemilerine geçiş üstünlüğü istiyor ve savaş sırasında Türkiye’nin, boğazlardan Alman ve İtalyan savaş gemilerini geçirdiğine dikkat çekiyordu: “Bu arada bazı Sovyet gazete ve radyolarında, Kars ve Ardahan’a ilişkin olarak iki ülke arasında bir sınır düzeltmesi gereği de söz konusu yapılmış ve bunlar da Türk-Sovyet ilişkilerindeki krizin deyim yerindeyse tuzu-biberi olarak kullanılmıştır. Bu arada gerginleşen havanın sorumlusu olarak Sovyetler Birliği’ni ve komünizmi telin mitingleri düzenlenmiş, yetkililer sert demeçler vermeye başlamış, gazetelerde hamasi yorumlar yapılmaya başlanmıştır. Bu resmi kampanya Türkiye’nin Amerikan kampına kararlı yönelişinin demagojik bahanesi, sosyo-psikolojik hazırlaması, meşruiyet kaynağı yapılmıştır. Bu aynı zamanda hiç kuşkusuz, tehdit abartması yoluyla dikkatlerin Türkiye üzerine çekilmesi için Amerika’ya karşı bir tür şantaj olarak da kullanılmıştır. Bu arada ABD’de anti-demokratik duruma dayanarak, Türkiye ile ilişkilere soğuk bakan muhalefet çevrelerinin, abartılı bir Sovyet tehdidi ve komünizm tehlikesi ile etkisizleştirilmesinin ince taktiği de ortadadır”¹³⁶.

Türkiye Çok Partili Hayat’a geçişe, 1940’lı yılların ikinci yarısında yani soğuk savaş yıllarında hazırlanmıştır. Bu dönemde dış politikadaki gelişmeler, içeride hemen yansımaları bulmuştur.¹³⁷ Haluk Gerger’e göre, bu yıllarda Türkiye’de ilginç bir anti-komünist kampanya yürürlüğe sokulmuştu: “4 Aralık 1945’te Tan Gazetesi, La Turquie, Yeni Dünya Matbaaları, Berrak ve ABC Kitabevleri kitle gösterileri ile tahrip edildi. Üniversitede kimi hocaların solcu oldukları gerekçesiyle

¹³⁵ Ali Sirmen, “Türk-Amerikan İlişkileri Üzerine, ABD, Kapitülasyonları Lozan’da Savunmuştu”, **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1975.

¹³⁶ Gerger, **a.g.e.**, s.49.

¹³⁷ Çok Partili Hayat’a geçişteki siyasal gelişmeler için bkz. Uğur Mumcu, **40’ların Cadı Kazanı**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993.

görevlerine son verilmiştir.¹³⁸ İçeride komünist tehdidin arttığına dair yayınlar, demeçler çoğaldı. Görüşler Dergisi'ndeki "G" harfinin ters çevrilip de ucu parmakla kapatıldığında, orak şeklinin ortaya çıktığı iddiaları ortaya atılmıştır. Tüm bunların toplumun düşünce ve örgütlenme serbestliğinin olmadığı bir dönemde ve bazı düşüncelerin tepeden topluma dayatıldığı bir dönemde gerçekleşmesi tesadüf değildi tabii ki. Topluma dayatılan düşünceye göre, dış düşmanla doğrudan bağ kurulabilecek bir iç düşman yaratılmalıydı ve böylece ABD'ye karşı yardım isteklerine aciliyet kazandırmak gerekliydi. II.Dünya Savaşı'nda aynı saflarda savaşmış olan ABD için henüz dostluk duyguları tazeydi. Bu duyguların etkisiyle, Türkiye gibi ülkeleri henüz "Hür Dünya"nın bir parçası olarak görme eğilimi henüz yerleşmemişti. Böylece bilinçli olarak toplumda bir anti-komünist hezeyan yaratıldı".¹³⁹

Günümüzde yapılan değerlendirmelere göre ise; Missouri'nin İstanbul'a gelişi, Amerika'nın Orta Doğu'ya yerleşme planı'nın ilk adımı, Yeni Dünya Düzeni'nin uygulamaya geçirilmesi idi.

Yalçın Küçük, 'Türkiye Üzerine Tezler' adlı çalışmasında; "Missouri, Türkiye'ye bir büyükelçinin cesedini getirdi. Fakat bunun için gelmedi. Missouri'nin İstanbul'a geldiği gün, Truman Ordu Günü dolayısıyla Chicago'da yaptığı konuşmasında¹⁴⁰, "Truman Doktrini nüve haline içeriyor...Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson da Missouri'yi böyle anlıyor. Nisan 1946 tarihinde Ankara'dan Washington'a gönderdiği telgrafın son bölümünde şu raporu veriyor: "Missouri'nin ziyaretinin etkilerinin Türkiye'nin sınırlarının ötesinde hissedildiğini gösteren işaretler vardır..."¹⁴¹.

ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye olan ilgisini 1946 Mart'ında gösterme fırsatını elde etmiştir. Yaklaşık 16 ay önce ölmüş Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşı Amerikan donanmasının en büyük zırhlısı Missouri ile İstanbul'a getirildi. Bu olay Türk kamuoyunda Boğazlar

¹³⁸ "Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Adnan Cemgil, Niyazi Berkes", vd. Bkz. Gerger, a.g.e., s.50.

¹³⁹ Gerger, a.g.e., s.50-51., Ayrıca bu konuda benzer yorumlar için Bkz. Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler 1908-1978**, C.2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979.

¹⁴⁰ "Gözlerimizi Yakın ve Ortadoğu'ya çevirdiğimiz zaman vahim meseleler arz eden bir bölge ile karşılaşyoruz. Bu bölgede geniş tabii kaynaklar vardır. En işlek, kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük iktisadi ve stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki ülkelerin hiçbirisi ne yalnız, ne de birlikte kendilerine yöneltilecek bir tecavüze karşı koyabilecek kadar güçlüdür". Bkz. **Ayın Tarihi**, No: 149, (Nisan 1946), s.220-225.

¹⁴¹ Küçük, a.g.e., s.361-362.

sorununun yaşandığı günlerde SSCB'ye Türk Boğazlarının statüsünün kendi izni olmadan değiştirilemeyeceği mesajını veriyordu.¹⁴² Missouri'nin ziyaretinden sonra Türk-Amerikan ilişkileri daha da sıcak bir döneme girmiş; 7 Mayıs 1946'da imzalanan bir anlaşmayla ABD'nin Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında “Ödünç Verme ve Kiralama Yasası” ile aldığı borçlarının tamamını silmiştir.¹⁴³

3. Missouri'den Sonra Amerikan Askeri Gemilerinin Türk Limanlarını Ziyaretleri

Missouri, Akdeniz'de bayrak gösteren tek Amerikan gemisi olmadı. 1946 İlkbaharındaki ziyaretini Sonbahar'da bir başka filonun ziyareti izledi. 23 Kasım 1946 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri donanmasına ait Randolph Uçak gemisi ile Perry, Fargo ve Donner adlı gemiler, İzmir limanına gelmişlerdir.¹⁴⁴ Moskova Radyosu bu ziyaretleri, “Sovyetler Birliği'ne karşı girişilmiş bir tahrik kampanyası” olarak değerlendirmiştir.¹⁴⁵ Sonraki yıllarda da Amerikan ve İngiliz gemilerinin Türkiye limanlarını ziyaretlerini, Sovyetler Birliği bir “askeri gösteri” olarak eleştirecektir.¹⁴⁶

Özellikle Truman Yardım Yasası'nın onaylanmasından sonra Amerikan Yardım Heyeti'nin Türkiye'ye gelişini izleyen günlerde İngiliz savaş gemileri ve Amerikan askeri heyetlerinin Türkiye'yi ziyaretleri oldukça yoğunlaşmıştır.¹⁴⁷

Fuat Köprülü, 3 Mayıs 1947'de Başkan Truman'ın Türkiye ve Yunanistan'a yardım teklifinin Ayan Meclisi'nde büyük bir çoğunlukla kabul edildikten sonra Amerikan deniz kuvvetlerine ait bir filonun gelişini, Türk kamuoyunun Birleşik Amerika'ya karşı duyduğu samimi sevgi ve güvenin yeni bir işareti olarak kabul ettiğini yazmıştır. Köprülü yazısına şöyle devam etmiştir: “...İkinci Cihan Harbi içinde dünyanın en büyük askeri kuvveti olmak mevkiine yükselen Birleşik Amerika Cumhuriyeti'nin Atlantik Beyannamesinden sonra yalnız maddi bakımdan değil dünya milletleri arasında büyük bir sevgi ve güven kazandığı malûmdur. Büyük, küçük bütün milletlerin sulh ve sükun içinde yaşayabileceği yeni bir barış dünyası yaratmak ve büyüklerin küçüklere karşı tecavüz ve tahakkümlerine son vermek için

¹⁴²Bkz. Çağrı Erhan, “ABD ve NATO'yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, (Ed:B. Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.524-525.

¹⁴³Erhan, **a.g.m.**, s.525.

¹⁴⁴**Anadolu**, 24 Kasım 1946.

¹⁴⁵Toker, **a.g.e.**, s.116.

¹⁴⁶Rusya, Türkiye'ye bu konuda nota vermiştir. Bkz. **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1953.

¹⁴⁷Bkz. **Cumhuriyet**, 4, 9, Temmuz 1947; **Cumhuriyet**, 5, 11, 20 Nisan 1947.

Amerika'nın gösterdiği iyi niyet ve kuvvetli irade dünyanın bütün sulhsever ve demokrat milletlerini esasen onun etrafına toplamıştı..."¹⁴⁸.

Gazeteci-yazar Altan Öymen, Amerikan askeri gemilerinin ziyaretlerden birini anlatırken aynı zamanda Türkiye'de II.Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerika'ya ve Amerikalılara bakış açısını da şöyle belirtmiştir:

*"Yıl 1948. Onuncu sınıfı bitirip son sınıfa geçmişiz...İstiklâl Caddesi'nde rastladığımız bir Amerikalı denizci. Bizden üç beş yaş daha büyük. Bu da Missouri'nin 1946'daki gelişinden sonra zaman zaman rastlanan ziyaretlerinden biri. İngilizce dışında bir dil bilip bilmediğini öğrenmek için konuşuyoruz. Ancak Amerikalı denizci kendi dili dışında başka bir dil bilmiyor. O zaman tabii bilmiyoruz, sıradan Amerikan okullarında yabancı dil öğretilmediğini...Amerikalıların pek çoğunun başka ülkelerin -dilleri bir yana- haritadaki yerlerini bile doğru dürüst bilmediğini...Amerika, Batı dünyasının en güçlü ülkesi ya...Sıradan Amerikan vatandaşlarının bile, her konuda herkesten çok daha bilgili olduğunu sanıyoruz. Doğrusu bahriyelinin "no" cevaplarıyla biraz hayal kırıklığına uğradık"*¹⁴⁹.

1950 yılının Mart ayında Amerikan Filosunun İstanbul ziyareti, yine kamuoyunda önemli bir yer işgal etmiştir. Haber başlıkları şöyle olmuştur: *"Bu ziyaret, dost Amerikan donanmasının İstanbul'a yaptığı gayriresmi ziyaretlerin en büyüğünü teşkil etmektedir. Filo 8 Mart'a kadar limanımızda kalacak, bu süre zarfında Amerikan denizcileri şehri gezecekler, halk da vilayetçe tertiblenen davetiyelerle filoyu teşkil eden gemileri gezebilecektir"*. Bu dönemde Cumhuriyet Gazetesi'nde Akdeniz Filosu'nun görevi, *"Amerika'nın Akdeniz'deki siyasetini, menfaatlerini ve muvasala yollarını korumak,... Amerikan Hükümeti'nin dünyanın bu çevresine gösterdiği alakaya delili,...Türklerle, Yunanlıların istiklâllerini muhafaza azmini takviye etmesi"*¹⁵⁰ olarak belirtilmiştir.

Akdeniz Filosu'nun ziyaretlerini Rusya'ya karşı "Demokrasi Cephesi"nin Lideri; Amerika'nın, Türkiye'yi desteklediği şeklinde değerlendirenler de olmuştur.

Bu ziyaretin anlamı üzerinde duran Abidin Dav'er, özetle şunları söylemiştir: *"Dost Amerikan Devleti'nin Akdeniz filosu, iki grup halinde İstanbul ve İzmir limanlarını ziyaret etmektedir. Güvertesinde Japonya'nın teslim şartlarını imzaladığı*

¹⁴⁸ Fuat Köprülü, "Türk-Amerikan Dostluğu", **Kuvvet**, 4 Mayıs 1947.

¹⁴⁹ Altan Öymen, **Değişim Yılları**, Doğan Kitap, İstanbul, 2004, s.176-177.

¹⁵⁰ **Cumhuriyet**, 2 Mart 1950.

tarihi Missouri zırhlısının 5 Nisan 1946'da İstanbul'u ziyaretinden beri her yıl Amerika'nın Akdeniz filosuna mensup gemiler, küçük veya büyük gruplar halinde limanlarımıza geliyor; hükümetimiz, donanmamız ve halkımız tarafından samimi ve dostane tezahüratla selamlanıyorlar. Bu defaki ziyaretin şimdiye kadar yapılanlardan farkı Akdeniz'deki Amerikan filosunun büyük kısmının aynı zamanda İstanbul ve İzmir'i ziyaret etmekte olmasıdır....Bu ziyaretin siyasi manası da vardır. Bu siyasi mana, dost Amerika'nın Yakın ve Ortadoğu'da demokrasi cephesinin kalesi olan Türkiye'ye büyük ehemmiyet ve kıymet verdiğini, bir defa daha göstermek istemesinden başka bir şey değildir...Bugün demokrasi cephesinin liderliğini üzerine almış bulunan Amerika ile Türkiye arasında sıkı bir dostluk ve işbirliği mevcuttur. Dostumuz Amerika'da müttefikimiz İngiltere gibi Türkiye'nin istiklâlini hükümranlığını ve toprak bütünlüğünü muhafaza hususunda şifahi de olsa dünya muvacehesinde taahhüde girmiş bulunuyor. Amerika'nın iktisadi ve askeri yardımları bu taahhüdün bir neticesidir. Amerikan harp gemilerinin ve filolarının Türk limanlarını, bilhassa boğazlar bölgesindeki İstanbul'u ziyaretleri de bu taahhüdü teyid eden birer siyasi gösteri mahiyetindedir... Amerikan Akdeniz filosunun ziyareti, ...Sovyet Rusya'nın bize karşı takip ettiği siyasette cüretini arttırması ihtimaline karşı bir ihtar mahiyetindedir...Amerika'nın dünyanın mühim bir bölgesinde barışın muhafızı olarak daima seferber bir vaziyette bulundurduğu Akdeniz filosunu sevgi ile karşılayarak misafir Amerikan bahriyelilerine safa geldiniz diyoruz”¹⁵¹.

Amerikan Altıncı Filosu'nun ziyaretleri, Amerika ile imzalanan Kültür Anlaşması¹⁵² ve bu ülke basınının önde gelen temsilcilerinin¹⁵³ Türkiye'ye gelişi ve onların buradaki resmi ve resmi olmayan açıklamaları ile Amerika, Türk

¹⁵¹ Abidin Daver, “Amerikan Filosu'nun Ziyareti”, **Cumhuriyet**, 3 Mart 1950.

¹⁵² Anlaşma, Amerika'nın Türkiye'ye harb yılları içinde verdiği 10 milyon dolarlık malzeme borcunun Türkiye'de Amerikalıların yardımı ile yapılacak kültür hizmetlerine ayrılması ile ödenmesi esasına dayanmaktadır. Böylece oluşturulacak fondan Amerika'da yetiştirilecek öğrenci ve uzmanların masrafları ile Türkiye'ye gelecek Amerikalı öğretmen, profesör ve uzmanların aylıkları ile diğer kültürel hizmetlere ait harcamalar karşılanacak. Bkz. **Cumhuriyet**, 14 Mart 1950.

¹⁵³ Örneğin 16 Mart 1950'de Türkiye'ye geldiği bildirilen “Amerika'da en çok satılan gazetelerin” ve “radyoların sahibi” olarak belirtilen McCormick, Sovyet Rusya ile Türkiye'nin girişeceği olası bir savaş durumunda Amerika'nın gemileri, denizaltıları ve uçakları ile nasıl yardıma geleceğine dair bir açıklama yapmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 20 Mart 1950. Amerikalı askeri yetkililerden duyulmayan bu sözlerin günümüz deyişiyle bir “medya patronundan” gelmesi Türk kamuoyunda “Amerika”nın koruyucu ve himayeci bir devlet olarak yerleşmesine katkıda bulunmuştur.

kamuoyunda “Demokrasi Cephesi”nin ya da “Hür Dünya”nın lideri olarak Türkiye’yi Rusya’ya karşı koruyan, savunan, bir ülke olarak görülmeye başlanmıştır.

Bu dönemde basında ABD’nin artan Akdeniz limanları seyahatleri nedeniyle NATO komutanlıklarının paylaşımı üzerinden Akdeniz’de bir İngiliz-Amerikan rekabetinin oluştuğu da ifade edilmiştir:

“...İkisi de Akdeniz devleti olmadıkları halde Akdeniz’in büyük stratejik ehemmiyetini pek iyi takdir eden İngiltere ile Amerika’nın müttefik olmalarına rağmen Akdeniz’de siyasi nüfuz ve satvet bakımından rekabet halindedir. Esasen böyle bir rekabetin mevcudiyeti, NATO kumandanlıklarının taksim ve tayini sırasında da kendini göstermişti. Amerika, Akdeniz’deki Müttefik Başkumandanlığının bir Amerikalı’ya, İngiltere’de de bir İngiliz’e verilmesinde uzun müddet ısrar etmişler ve nihayet bir hal sureti bulmuşlardır. Buna göre, Akdeniz Müttefik Başkomutanlığı İngiliz Amirali Lord Mountbatten’a verilmiş, fakat 6.Amerikan filosu bu başkumandanlığın emri altı verilmeyerek Amerikan Deniz Kuvvetleri Başkumandanlığına bağlı kalmıştır. 6.Filo, bir Amerikan amiralin başkumandan olduğu NATO Güney Avrupa Kuvvetleri’nin denizde seyyar bir kanadını teşkil etmektedir”¹⁵⁴.

¹⁵⁴ Abidin Daver, “Akdeniz’de Amerikan-İngiliz Rekabeti”, **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1953.

C. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE ABD’NİN ETKİSİ

CHP iktidarı, 1939 yılından başlayarak “Tek Parti Yönetimi”ne ek olarak “Mili Şef”lik anlayışını benimsemiş ve bu anlayış içinde toplumsal ve siyasal yaşamı sürdürmüştü. Ama çok geçmeden, İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna doğru değişen dış koşullar Milli Şef İsmet İnönü’ye ve CHP yönetimine eski dönemin tepki çeken kalıntılardan kurtulması gerektiğini göstermişti. 1945 yılında, başka siyasal partilerin kurulmasına olanak tanınmış ve 1946’dan başlayarak da bu “*tekelci ve otoriter*” anlayışın doğurduğu siyasal yapının öğeleri birer birer ya bağları gevşetilmiş ya da ortadan kaldırılmıştı. Sovyetler Birliği’nin artan baskısından kurtulmanın ve bu tehdide karşı İngiltere ve ABD’nin desteğini alabilmenin tek koşulu, savaş sonrası düzenin gereği olarak demokratik rejimin ülkede uygulanmaya başlaması biçiminde algılanmıştı.¹⁵⁵

Amerikan kamuoyunda Truman Doktrini dolayısıyla Türkiye ve Yunanistan’ın, yardımdan yararlanması kararına karşı çıkanlar vardı. Doktrine karşı olanların ileri sürdükleri gerekçelerden birisi, Yunanistan’da ve Türkiye’de demokrasi olmadığıdır. Onlara göre, Türkiye ve Yunanistan gibi tutucu hükümetleri desteklemenin hür dünyaya katkısı olmayacaktı. Buna ek olarak eleştiriler genelde şu noktalarda toplanıyordu: *“Yunanistan gibi Türkiye de insan haklarına önem vermeyen otokratik bir rejimle yönetilmektedir. ABD yardımı, bu yönetimleri güçlendirecek ve muhalefet tamamen yok edilecektir. Bir başka karşı çıkış nedeni Türkiye, savaşta tarafsız kalmış hatta Nazilere yardım etmiştir. Bu bakımdan Türkiye’ye yardım etmek barış davasına, Birleşmiş Milletler ilkelerine aykırı hareket etmek olur. Kimi Amerikan siyasetçileri de Ermeni lobisinin çalışmaları sonucunda Türkiye’ye yardıma karşı çıkmışlardır. Türkiye’yi yardım yapılmasını istemeyenlerin bir bölümü de yardımı “demokratikleşme” şartına bağlanmasını istemektedirler. Başkan Truman bu muhalefet havasını dağıtmak için çaba göstermiştir”*¹⁵⁶.

ABD Temsilciler Meclisi’nde Ohio Temsilcisi George H. Blender, Truman yardımı öncesinde Türkiye’nin politik sistemi ile ilgili şunları söylemişti:

“Bugünkü Türkiye’de basın hürriyetinin mevcut olmadığı kesinlikle bilinirken, tutup Amerikan gazetecileri için basın hürriyetini teminat altına alacak

¹⁵⁵ Necdet Ekinci, **II.Dünya Savaşı’ndan Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997,s.309-310.

¹⁵⁶ Akalın, **a.g.e.**, s.222, ayrıca bkz. Sander, **a.g.e.**, s.20.

*bir kanun getirmeye kalkışması, bu meclis için eşi görülmemiş bir ikiye bölünme olur. Kendini beğenmiş Türk askeri diktatoryası, kongrenin koyduğu şartlardan hiçbirini yerine getirmemek niyetinde olduğu halde, bunu bile bile bizden para istemektedir”*¹⁵⁷.

Bu görüşlere karşılık, Türkiye’yi o günlerde savunan Amerikalı yöneticiler, Türkiye’nin çok partili demokratik yaşama artık geçtiğini, basının tam anlamıyla serbest olduğunu, Amerikan yardımının iç-dış güçlükleri azaltacağını, Türkiye’de tam bir demokrasinin kurulmasına yardımcı olacağını belirtmişlerdi.¹⁵⁸

Türkiye, II.Dünya Savaşı süresince izlediği yalnızlık politikasından vazgeçerek kendine uluslararası platformda güvenli bir yer arıyordu. Amerika’nın önderliğinde kurulan ve demokratik sistemlere sahip “Hür Dünya” ile ifade edilecek ülkeler topluluğu içinde yer almak istiyordu. Ancak dışarıdan da bu konuda etki olduğu açıktı. Basında da bu etki açıkça hissedilmeye başlanmıştı:

ABD’ye Sovyetler karşısında demokrasinin kalesi rolünü Türk basını 1940’ların ortasından itibaren vermişti. 1945’de Cumhuriyet’te yayınlanan bir yazıda; “...haklı olarak ‘demokrasilerin mühimmat deposu Amerika”¹⁵⁹ ifadesi kullanılıyordu.

Ahmet Şükrü Esmer, “Amerikalılar Türkiye’den ne Bekliyorlar?”¹⁶⁰ konulu yazısında özet olarak “demokrasi” yanıtını veriyordu. Falih Rıfkı Atay ise, “Barış Kurucu Amerika”da açıkça “Amerika...hürriyet ve hukuk temelleri üzerine dayanan bir dünya nizamı ister”¹⁶¹ diyordu.

Kemal Karpat, 1947 yılının başlarını kastederek Türk Hükümeti’nin, Amerikan Kongresi’ndeki gelişmeleri çok yakından takip ettiğini belirtmiştir. Karpat’a göre, Amerikan Kongresi’nde belirtilen görüşler ve Batı ile daha sıkı ilişkiler kurma zorunluluğu, Türkiye’deki siyasi gelişmelere tesir etmişti.¹⁶² Yani Türk yöneticileri, ABD Kongresi’nde kendi ülkeleri ve siyasi rejimleri hakkında ileri

¹⁵⁷ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s.162.

¹⁵⁸ Haluk Ülman, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1939-1947**, SBF Yayını, Ankara, 1961, s.105.

¹⁵⁹ M.Kenan Kan, “Zaferden Sonra Amerika”, **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1945.

¹⁶⁰ Ahmet Şükrü Esmer, “Amerikalılar Türkiye’den Ne Bekliyorlar?”, **Ulus**, 11 Eylül 1945.

¹⁶¹ Falih Rıfkı Atay, “Barış Kurucu Amerika”, **Ulus**, 15 Mart 1947.

¹⁶² Karpat, **a.g.e.**, s.162.

sürülen bu görüşleri yakından izlemişler ve Batı (daha çok ABD ile) daha yakın ilişkiler kurmak amacıyla bazı adımlar atmışlardır.¹⁶³

Cüneyt Akalın, Amerika'nın Türkiye'deki etkisini arttırmasıyla, çok partili siyasal yaşama geçiş arasında çok sıkı bir ilişki olduğunu; üstelik o yıllarda ithal edilen "demokrasi"nin hem çoğunlukla Amerikan patentli olduğunu, hem de ağırlığını giderek arttıran Roosevelt'in kalıntılarını tasfiye eden soğuk savaşçıların izlerini taşıdığını belirtmiştir.¹⁶⁴

Altan Öymen ise bu görüşünün karşıtı bir düşünceyle demokrasiye geçiş adımlarında demokratik rejimlerin itibarının savaş sonrasındaki dönemde arttığını kabul etmekle beraber, İnönü'nün demokrasiye geçişi onaylamaması durumunda kimsenin onu zorlayamayacağını ileri sürmüştür. Çünkü Amerika ve İngiltere için ilişkileri belirleyen ilkelerin o ülkenin hangi rejimle yönetildiği değil, Sovyetler Birliği karşısındaki stratejik konumunun ne olduğudur. Doğu ve Batı bloklarının oluşmaya başladığı bir dönemde, Sovyet Başkanı Stalin'in planları karşısında önlem almak sadece İngiltere'nin değil, Amerika'nın da dış politikasını belirleyen unsurlardan birisi haline gelmişti.¹⁶⁵

¹⁶³ Ekinci, **a.g.e.**, s.340. Aynı görüşle, Yetkin, **a.g.e.**, s.352.

¹⁶⁴ Akalın, **a.g.e.**, s.214.

¹⁶⁵ Öymen, **a.g.e.**, (2002), s.511

II- AMERİKAN YARDIMLARI

A. TRUMAN DOKTRİNİ

1947 yılının iki olayı, Truman Doktrini ve Marshall Planı, II.Dünya Savaşı sonrası döneminin geçiş devresini sona erdirmiş ve ikinci devreyi yani “soğuk savaş” dönemini başlatmıştır.

Başkan Truman, Missouri’nin İstanbul’da olduğu günlerde Amerikan Ordu Günü nedeniyle Chicago’da yaptığı konuşmasında, Amerika’nın Ortadoğu politikasındaki değişikliği açıklamıştı.¹ Ona göre, Ortadoğu bölgesindeki geniş ve doğal kaynaklar, ABD’yi bu bölgeye çekmekteydi. ABD de bölgeye girebilmenin nedenini “...bölgedeki milletlerin hiçbirinin ne yalnız ne de birlikte kendilerine karşı yöneltilebilecek bir tecavüze karşı tek başına karşı koyabilecek kadar kuvvetli...” olmayışına bağlamaktadır. Böylece Amerika, bu devletleri desteklemeli ve onlara uluslararası güven vermelidir. Tabii Truman, bölgedeki barışın korunmasında desteğin Amerika’nın doğrudan müdahalesinden çok Birleşmiş Milletler Teşkilatı’ndan yararlanarak gerçekleştireceğini de ifade etmiştir.²

Savaş sona erdiğinde Türkiye, güvenlik ve ekonomik açıdan Yunanistan ve İran gibi komşu ülkelere nazaran göreceli olarak daha iyi bir konumdaydı. Ancak 600.000 kişiden oluşan ordusunu Kuzey’deki komşusunun tehditleri yüzünden terhis etmeyerek, silah altında tutmaya devam etmişti. Savunmaya yönelik bu yüksek askeri harcamanın bir sonucu olarak hükümet, yatırım yapacak ya da ülkeyi sanayileştirecek kaynak sıkıntısı çekiyordu. Dolayısıyla da dış yardıma gereksinim duyuyordu. Bu amaçla, Türkiye, savaş sırasında “Ödünç Verme ve Kiralama Yasası”³ (Lend and Lease) çerçevesinde Amerikan yardımından bir ölçüde yararlanmıştı.

¹ Konuşmanın Türkçe metni için bkz. **Ayın Tarihi**, No: 149, (Nisan 1946), s.220-225.

² Bkz. Haluk Ülman, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947**, SBF Dışilişkiler Enstitüsü Yayını, Ankara, 1961, s.65; Cüneyt Akalın, **Soğuk Savaş, ABD ve Türkiye-1**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s.211.

³ “Ödünç Verme-Kiralama (Lend And Lease) Yasası 11 Mart 1941’de Ödünç Verme-Kiralama Yasasıyla Kongre, Başkana “korunmasını Başkan’ın ABD’nin savunması için çok önemli saydığı herhangi bir ülkeye” yiyecek maddeleri de dahil, tüm savaş maddeleri ikmalinde bulunma yetkisi verdi. Birinci Dünya Savaşı zorluklara yol açan savaş borçlandırması yöntemi kullanılmayarak, ABD’nin tüm olanakları önce İngiltere, ardından da Mihver’e karşı mücadele eden diğer tüm devletlere “ödemelerin savaş sonuna kadar ertelenmesi” kaydıyla açıldı. Savaşın bitimine kadar yürürlükte kalan yasa çerçevesinde 40 ülkeye yapılan toplam 49.1 milyar dolarlık yardımdan en büyük payı 31 milyar dolarla İngiltere aldı. Türkiye, bu yasa çerçevesinde ABD’den savaş boyunca 95

Türkiye'nin Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'ndan yararlanmaya başlamasının başlangıcında etkili olan neden Türk-Amerikan ilişkilerinin sıcaklığından öte Türkiye'nin jeopolitik konumuyla ilgidir. ABD Başkanı Roosevelt, Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'nun 3.maddesi esaslarına dayanarak, Türkiye Cumhuriyeti savunmasının ABD savunması için de hayati öneme sahip bir konu olduğunu, 7 Kasım 1941'de açıklamış ve bu karara göre daha anlaşma yapılmadan Türkiye'ye harp malzemesi sevkine başlanmıştı.⁴ Ancak savaşın bitmesi ile bu yardım programı da son buldu.⁵

1946 yılının Mayıs ayında “Ödünç Verme ve Kiralama Yasası Hesaplarının Tasfiyesi Kanunu” kabul edilmiş, bu konuyla Mecliste ilk söz alan Kocaeli Milletvekili Nihat Erim, “Yapılan büyük yardımın 4.5 milyon dolarlık bir ödeme ile kapatılmasına, Amerika Birleşik Devletleri'nin milletler arasında kader birliği ve insanlığın ortaklaşa iyilik ve refahı telakkileri hususlarında en yüksek bir şuur ve idrak mertebesine ulaşmış olduğunun isbatından başka bir mana verilemez”⁶ demiştir.

Aynı gün Mecliste konuşan Balıkesir Milletvekili Süreyya Örgüevren de Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı'nda da zaferi sağlayan devletin ABD olduğunu, şimdiye kadar hiçbir devletin emniyet ve çıkarlarını korumada başarılı olmadığı uygarlık tarihine karşı söylemin bir fazilet borcu olduğunu belirtmiş ve Amerika ile ilgili sözlerine şöyle devam etmiştir: “Biz, Amerika'nın insaniyetçiliğine milletler tarihinde yeni bir çağ, bir altın çağ açmak için giriştiği bu savaşçılığına hayranız...Amerika'nın Türkiye'nin gelecek dünya düzeninde oynayacağı rolün ne olduğunu, ne kadar iyi takdir ettiğini gösteren birçok misaller zikredilebilir. Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'nun bize temin ettiği yardımların tasfiye edilmesinde bu kadirşinaslık da o gösterilenlerden biridir ve

milyon dolarlık savaş malzemesi aldı”. Bkz. Mustafa Aydın, “Ödünç Verme ve Kiralama Yasası”, **Türk-Dış Politikası**, (Der. B.Oran), C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.411., Anlaşma metni için bkz. **Düştur**, III.Tertib, C.26, No:1285, 10 Temmuz 1945, s.6053.

⁴ Mehmet Vedat Gürbüz, **An Overview of Turkish-American and Impact on Turkish Military, Economy and Democracy, 1945-1952**, Wisconsin Üniversitesi, Madison, 2002, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.17.

⁵ **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1945.

⁶ **Ulus**, 9 Mayıs 1946.

bizim Amerika'ya hayranlığımız bir kat daha artmıştır...Amerika'nın kadirşinaslığını unutmayacağız”⁷.

Türkiye, Ödünç Verme ve Kiralama Yasası kapsamında, ABD tarafından yapılan yardımları İngiltere üzerinden alıyordu. ABD, savaş sonrası borçların tasfiyesine ilişkin Türkiye'nin bu yasayla ilgili anlaşmayı –Washington, Türkiye dışındaki her ülkenin bu anlaşmayı imzaladığını söyleyerek- imzalamasını istiyor; Ankara Hükümeti ise parlamentodaki diğer siyasal liderlerle görüştüktan sonra şu kaygısını dile getiriyordu: “*Eğer savaşa girmeyen Türkiye'den bu malzemenin geri verilmesi istenirse, çok zor durumda kalınabilirdi. Washington, Ankara'ya ödemeler konusunda telaşa kapılmaması gerektiğini, ödentinin ABD Başkanının uygun göreceği bir yolla tasfiye edileceğini*”⁸ bildirmişti. Savaş sonrası Türkiye'ye yardım etmesi gereken ülke İngiltere idi. Ancak, bu ülkenin de hali ortadaydı. Ekim 1946'da Amerikalılar ve İngilizler, İngiltere'nin Türkiye'ye askeri yardım sağlarken Amerika'nın da ekonomik yardımdan sorumlu olmasını karara bağladılar. Ancak, Amerika ile İngiltere arasındaki Türkiye'ye yardım sağlama uzlaşısı fazla uzun sürmedi. Çünkü İngiltere, ABD'ye Türkiye'ye ve Yunanistan'a daha fazla yardım edemeyeceğini bildirdi. Bu durum Amerika'yı yardımlar konusunda bir adım atmaya zorladı. ⁹ Böylece Türkiye'nin ekonomik, askeri ve lojistik bakımlardan desteklenmesi İngiltere'den ABD'ye geçmiş oldu.

Yalçın Küçük, 1947 Şubat'ında İngiliz-Amerikan görüşmeleri sonunda, Türkiye ve Yunanistan'ın sorumluluğunu İngiltere'nin Amerika'ya devretmesiyle bir bakıma dünya liderliğini de ABD'ye bıraktığını,¹⁰ Birleşik Amerika politikalarının planlayıcılarında da artık Türkiye'nin “*emin ve ucuz bir karakol*” olduğu düşüncesinin yerleşmeye başladığını öne sürmektedir.¹¹ Ona göre, Soğuk Savaş Türkiyesi'nin resmi çizilmiş durumdadır: Stratejik olarak Türkiye, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'daki en önemli faktördür. Coğrafi durumu itibariyle Türkiye; Sovyet,

⁷ Ulus, 9 Mayıs 1946.

⁸ Cüneyt Arcayürek, **Şeytan Üçgeninde Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.269-270.

⁹ Ülman, a.g.e., s.93-94, Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945-1958**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s.44-46.

¹⁰ “ABD bu devri, dünya liderliğinin devri olarak algılamıştır. Birleşik Devletler, Monroe Doktrini ile Amerika Kıtasını kendi nüfuz bölgesine ayırdı. Truman Doktrini ile, Asya ve Avrupa'nın tam ortasında, Afrika'ya açılan bir yerde iki eski uygarlığın, Türkiye ile Yunanistan'ın yükü ve görkemiyle tüm sorumluluğun kendisine ait olduğunu ilan ediyordu”. Bkz. Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler, 1908-1978**, C.2, Tekin Yayınevi, Ankara, 1984, s.389.

¹¹ Küçük, a.g.e., s.384, 389.

siyasal ve askeri etkisinin Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'ya akacağı şişenin boğazındaki tapayı meydana getirmektedir. Türkiye'nin, Sovyet kontrolü altına girmesi, şu anda Sovyet kontrolü altındaki alandan görece uzaklıkları nedeniyle, Rus eylem ve baskılarından nispeten özgür olan Suriye, Lübnan, Irak, Filistin, Ürdün, Mısır ve Arap Yarımadası açısından Sovyet ilerlemesi önündeki barajın kalkması demek olacaktır. Ayrıca mevcut hükümetleri, Sovyetler Birliği ve ajanlarının karşısında direnmede büyük güçlüklerle karşılaşan Yunanistan ve İran'ı da tehlikeli, belki de hayati ölçüde hedef haline getirecektir. Sözü edilen ulusların hiçbirisi Türkiye kadar istikrarlı ve birleşik bir hükümet ve sosyal düzene sahip değildir ve bunların hiçbirisi, Türkiye düştükten sonra Sovyet baskısına dayanamazdı, işte Truman Doktrini'nin ilanından önce oluşturulmuş durum buydu.¹²

Basında daha Truman Doktrini öncesinde, savaş sonrası barışın ve dünya güvenliğinin sağlanması konusunda, Amerika'nın oynayacağı role dikkat çeken yazılar yayınlanmaya başlamıştı:

Yavuz Abadan'a göre; *“Savaş süresince de müttefik ülkelere verilen ‘Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu’nun, zengin Amerikan kaynaklarının, zaferin demokrasilerin tarafına geçmesindeki, kesin hizmet ve etkisini kimsenin inkâr edemeyeceği, savaştan sonra da Avrupa’nın yeniden onarılmasının yine geniş Amerikan kaynaklarının yardımı ile mümkün olabilecektir”*¹³.

Bu arada Cumhuriyet'te Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ticaretinin % 50'sinin Almanya, % 20'sinin de İtalya ile gerçekleştirildiği; savaş sonrasında ise Birleşik Amerika ile artan ticaretinden dolayı ülkenin geniş bir pazar durumuna geleceği de belirtiliyordu.¹⁴

ABD Başkanı Truman'ın 1947 Mart'ın da ilan ettiği doktrin, Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilse de, doktrinin öncelikli amacı; Yunanistan'ı da kapsayarak Batı Avrupa'nın geleceğidir. Bir başka deyişle Batı Avrupa'nın güvenliğinin sağlanmasıdır.¹⁵ Yunanistan ve Türkiye'ye, daha önce İngiltere'nin verdiği güvencelerin, Birleşik Devletlerce üstlenilmesidir. Simgesel olarak daha önce *“global polislik”* yapan İngiltere'den, *“global polis”* konumuna

¹² Küçük, a.g.e., s.384-385.

¹³ Yavuz Abadan, “Amerika'nın Dünya Misyonu”, **Cumhuriyet**, 5 Mart 1945.

¹⁴ **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1945.

¹⁵ Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964**, A.Ü., SBF Yayını, Ankara, 1979, s.11.

yeni yükselen ABD'nin, bu görevi aldığı ve aynı mantıkla hareket ettiği söylenebilir. Truman, Birleşik Amerika için bu yeni görevi bölgesel sınırları olmayan bir “doktrin” çerçevesinde ifade etmiştir. Daha sonra da “Avrupa’yı *“ekonomik açıdan kendi ayakları üzerinde durdurmak”* üzere geniş kapsamlı yardım için Marshall Planı tüm Avrupa ülkelerine bir öneri olarak sunulmuştur.¹⁶

ABD Başkanı Truman'ın doktrininin temeli, sürekli ve ağır bir Sovyet askeri tehdidi altında bulunduklarına ait korkudur. Amerikan kamuoyunda yayılan “*kızıl tehlike*” korkusu, halkın ve yöneticilerin Sovyetlere ilişkin düşüncelerinde büyük bir değişikliğe yol açmıştır. 12 Mart 1947’de H. Truman tarafından dile getirilen bu doktrin, ‘Soğuk Savaş’ın resmi başlangıcı sayılabilir.¹⁷ Truman Doktrini’nin ilanıyla birlikte Amerika, Sovyetler Birliği’ni her yandan ve her araçla ama esasta askeri paktlarla, kuşatma (containment) planını uygulamaya başladı. Böylece Sovyetler Birliği’nin dünya ile ilişkileri engellenecek, ticaretten kültüre, diplomasiden spora, yani her alanda içine kapanmaya zorlanacaktı. Sovyetler böylece güvensizlik, şüphe ve korku içinde silahlanma yarışına mecbur edilecekti. Daha sonra “*kuşatma*”ya “*püskürtme*” (Roll-back) planı da eklenecek ve Sosyalizm, Sovyet sınırları içine sürülecekti.¹⁸

ABD'nin Sovyet korkusunun temelinde, II.Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da meydana gelen olaylar ve Amerika'nın bu olayları değerlendirme biçimi yatmaktaydı. Böylece ABD'nin dış politikasının temeli, komünizme karşı açılan savaş olmuştur. ABD Başkanı Truman'ın mesajı, Yunanistan ve Türkiye'ye yardımın gerekliliği biçiminde ortaya çıkan mücadelenin, aslında iki büyük devletin rekabeti olarak algılanması değil, “*iyi*” ile “*kötü*”, “*demokrasi*” ile “*totaliterlik*” arasında bir mücadele olarak algılanmıştır. Doktrin, Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesini amaçlamaktadır. Türkiye'ye yapılan yardım ile Truman Doktrini dar anlamda şu şekilde düşünülebilir: II.Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da var olan durumun düzeltilebilmesi için yardımın, Yunanistan ve Türkiye'ye kadar genişletilmesi, böylece Avrupa'da başlayan SSCB'nin çevrelenmesi politikasının daha sağlıklı olarak yürütülmesidir. Tabi bu aşamada Türkiye de Truman Doktrini'ne dâhil

¹⁶ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, (Çev: Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s.448.

¹⁷ Oran, **a.g.e.**, s.527-528; ayrıca bkz. Akalın, **a.g.e.**, s.121-122.

¹⁸ Haluk Gerger, **Türk-Dış Politikasının Ekonomi Politikası**, Belge Yayınları, İstanbul, 1999, s.30-31.

edildikten sonra komünizme karşı açılan bu mücadelenin en hararetli savunucusu ve temel halkası haline gelmiştir.¹⁹

1. Truman Doktrini ve Türkiye

Truman Doktrini çerçevesinde 12 Temmuz 1947’de Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasında Türkiye’ye yapılacak yardımla ilgili olarak, Türkiye Cumhuriyeti adına Hasan Saka ve ABD adına da Edwin C. Wilson tarafından ikili bir anlaşma imzalanmıştır.²⁰ Truman Doktrini yardımı, yalnızca askeri bir yardımdır. Amerika’nın amacı, Türk ordusunun güçlendirilmesiyle özellikle Doğu Akdeniz’in Sovyetlerin etkisi altına girmesini önlemek olmuştur.²¹

Anlaşmanın başlangıç bölümünde, Türk Hükümeti’nin, Türkiye’nin hürriyetini ve bağımsızlığını korumak için ihtiyacı olan güvenlik kuvvetlerinin takviyesini, aynı zamanda ekonomisinin istikrarını sağlamak amacıyla, Birleşik Devletler’den yardım istediği yazılıdır. Anlaşmanın 2.maddesinin son paragrafındaki; *“Türkiye Hükümeti yapılan yardımı, tahsis edilmiş olduğu gayeler uğruna kullanacaktır”* şartı ile yardımdan verilecek, bilgi, askeri malzeme, araç ve silahların verilmiş amacına uygun olarak yani sadece komünizm tehlikesine karşı kullanılabileceği ve bunun dışındaki her türlü kullanışın sınırlandırılacağı ortadaydı. Anlaşmanın 3.maddesinin ikinci fıkrası, yardımla ilgili olarak Amerika Birleşik Devletleri’nin Türkiye’de propagandasının, Türk Hükümeti tarafından yapılmasını sağlamaya yönelikti. Anlaşmanın 4.maddesinin ikinci paragrafında da Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti’nin onayı olmadan hiçbir madde veya bilginin *“mülkiyet ve zilyetliği”*nin devredilemeyeceği ve verilmiş oldukları amaç dışında kullanılmayacağı bütün ayrıntıları ile belirtilmiştir.²²

Yardım Yasası’nın 23 Mayıs 1947’de Başkan Truman tarafından onaylanmasından bir gün sonra, Amerikan Dışişleri, Savunma ve Donanma Bakanlıklarının temsilcilerinden oluşan ve başkanlığını General Lunsford Oliver’in üstlendiği bir kurul Ankara’ya gelerek, Türkiye’ye yapılacak yardım konusunda çalışmalara başlamıştır. Türk yetkililerle altı hafta süren görüşmeler sonunda kurul,

¹⁹ Sander, **a.g.e.**, s.12-14.

²⁰ “12 Temmuz 1947 Tarihli Yardım Anlaşması’nın hükümleri ve niteliği için bkz. **Aynı Tarihi**, No:164, (Temmuz 1947), s.18-21; Haydar Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s.135-142; ayrıca bkz. **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 28, s.1485-1488.

²¹ Duygu Bazoğlu Sezer, “Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye’nin İttifaklar Politikası”, (Yay. Haz: İsmail Soysal), **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınevi, Ankara, 1999, s.444.

²² Tunçkanat, **a.g.e.**, s.139.

Türk Ordusu'na yapılacak yardımlar konusunda bir rapor hazırlayarak, ABD hükümetine iletmiştir.²³ Yardım kurulundan bir yetkili “...Türkiye'ye her şeyden önce, hertürlü kalkınma planından önce yol ve liman lazım olduğuna inanmak gerekir” demişti.²⁴

Sonradan bu sözler, Amerikalıların Türkiye'de kalkınma ve sanayi alanında bir yatırımı değil, Türkiye'yi bir “Amerikan pazarı”na dönüştürme yardımları olarak yorumlanmıştır. Bu yardımlar sayesinde Türkiye'nin alım gücü arttırılacak ve ithal edilecek Amerikan ürünlerinin ülke içinde yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla yol ve limanların yapılmasını ise Amerika'nın uzun vadeli bir yatırım projesi olarak değerlendirilmesine neden olacaktır.

ABD Başkanı Truman, kendi adıyla anılan doktrini şu şekilde anlatmıştır: “Komünizmi durdurmak gayesini gütmekte olan Truman Doktrini, ABD Dış siyasetinin en önemli kısmı olarak kalmaya devam etmektedir”.²⁵

Truman Doktrini'yle Türkiye ve Yunanistan'a sağlanan 400 milyon dolarlık yardım²⁶ içinde Türkiye'nin payına düşen 100 milyon dolardı. Türkiye ile Amerika arasında 12 Temmuz 1947'de iki ülkenin temsilcileri arasında “Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma” adıyla, TBMM tarafından 1 Eylül 1947 tarihinde 5123 sayılı kanunla onaylanarak yürürlüğe girmiştir.²⁷

Doktrin, Türkiye'nin dış politikasında bir dönüm noktası sayılabilir. Hükümet, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri Türkiye'nin izlemiş olduğu uluslararası bloklar arasında kalma politikasını terk ederek, bu doktrinle Amerika'nın önderlik edeceği belli olan bir blok içine girişi için önemli bir adım atmış oldu.²⁸ ABD Başkanı Truman tarafından ilk üç aylık raporun değerlendirilmesi sırasında, “...Bu iki memlekette (Türkiye ve Yunanistan) heyetlerimizin belli başlı hedefleri şudur: ‘Hür halkın çoğunluğun arzusuna uygun hükümet şekli ve teşekkül tarzlarını korumak yolundaki gayretlerine yardım etmek. Eğer bu gayeye ulaşacak olursa Yunanistan ve Türkiye için sarf ettiğimiz veya sarf edeceğimiz her dolar tamamiyle

²³ Akalın, **a.g.e.**, s.218-219.

²⁴ **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1947.

²⁵ **Vatan**, 12 Mart 1947.

²⁶ “Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolar yardım yapılmasını öngören kanun, 22 Mayıs 1947”, Bkz. Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.158-161.

²⁷ 12 Temmuz 1947 Yardım Anlaşması için Bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, (1991), s.162-164; ayrıca bkz. Antlaşma metni için bkz. **Düştur**, 3.Tertip, C.28, Devlet Matbaası, Ankara, 1947. s.1485-1488.

²⁸ Sever, **a.g.e.**, s.51.

yerinde sarf edilmiş olacaktır”²⁹ diyerek yardımların Türkiye ve Yunanistan’da ilk aylarda başarıya ulaştığını belirtmekteydi. Yine raporda, Türkiye’ye verilecek yardımın yaklaşık yarısının Türk Kara Kuvvetleri’nin modernleştirilmesine harcanacağı ifade edilmiştir.³⁰

Truman Doktrini, Sovyetler Birliği tarafından sert bir dille eleştirilirken Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise ABD tarafından yapılan yardımın kabul edilişi nedeniyle yaptığı açıklamada, “*Birleşik Amerika’nın cihan barışının devam ve teyidi uğrunda kendisine düşen büyük rolü tamamıyla benimsediğini gösteren parlak ve ümitlerle dolu bir işaret...*”³¹ şeklinde değerlendirmiştir.

Türkiye’nin Truman Doktrini aracılığıyla ABD’den yardım almasının nedenleri; II.Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye’ye yöneltilen Sovyet tehditleri, kalkınmasını gerçekleştirmek için gerekli gördüğü dış yardım gereksinimi ve Atatürk ile başlayan Batılılaşma çabaları olarak belirtilebilir.³² Truman Doktrini’nin üçüncü yıldönümü nedeniyle açıklanan raporda; Türkiye’de elde edilen sonuçtan övgüyle bahsedilmekte ve şimdiye kadar Türkiye’ye yapılan iktisadi yardımın 164 milyon doları bulduğu, Türkiye ile Yunanistan’a yapılan askeri yardımın ise 700 milyon dolara ulaştığından söz edilmekteydi. 1947-1950 yılları arasında Amerika’nın Türkiye ile Yunanistan’a askeri ve iktisadi yardım tutarının ise 1.400.000.000 doları aştığı açıklanmıştır.³³

a. Truman Doktrini Üzerine Değerlendirmeler

Truman Doktrini kapsamında daha yardım anlaşmaları görüşülürken ABD’nin Ankara Büyükelçisi (E.Wilson), “*Ortadoğu’da komünizme set çekecek güçte tek devlet Türkiye’dir. Bu ülkenin uyanık bulunmak için 150 milyon dolara ihtiyacı*” olduğunu belirtmiştir.³⁴ Böylece Amerika, Ortadoğu politikasında etkin bir rol oynamak için bölgede askeri bakımdan güçlü bir müttefik devlete ihtiyacı olduğunu işaretlerini vermiştir.

Başkan Truman’ın kendi adıyla anılan deklarasyonu, Ankara’da büyük bir heyecanla karşılanmış; Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Recep Peker, tebliğler

²⁹ **Kudret**, 13 Kasım 1947.

³⁰ **Kudret**, 13 Kasım 1947.

³¹ **Ayın Tarihi**, No:162, (Mayıs 1947), s.46.

³² Mehmet Gönlübol ve Haluk Ülman, “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı, 1947-1965”, **SBF Dergisi**, C.XXI, S.1, (1966), s.145.

³³ **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1950.

³⁴ **Kuvvet**, 1 Nisan 1947.

yayınlayarak memnuniyetlerini belirtmişlerdir. Başbakan Recep Peker Başkan Truman'ın nutkunu, *“Birleşik Amerika Başkanı Yunanistan'a ve Türkiye'ye yardım teklifi yaparken yalnız dünya şümul strateji anlayışı içinde kalmamış aynı zamanda tam realist ve tam insani bir görüşten mülhem olmuştur. Bu sözlerin ifade ettiği fikirlerin derin tesiri Akdeniz'i yakın ve Orta Şark'ı aşacaktır.”*³⁵ ve *“...İngiltere'nin sırtındaki yükün bir bölümünü ABD'ye bırakmak istemesini anlayışla karşıladığını, ABD yardımının salt Türkiye'yi güçlendirmek değil, dünya barışına hizmet...”*³⁶ şeklinde değerlendirmiştir.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de mesajında: *“Büyük Amerika Cumhuriyeti'nin memleketimiz ve milletimiz hakkında beslemekte olduğu yakın dostluk duygularının yeni bir örneğini teşkil eden bu sevinçli olayı, her Türk candan alkışlamakta, İkinci Cihan Savaşı sırasında ve savaşın fiilen sona ermesinden sonra milletimizin ispat ettiği yüksek meziyet ve ideallerin dünya efkârı umûmiyesi tarafından takdir edildiğini gösteren bu yardım, Türkiye'ye zaruri ve normal savaş malzemesinin bir kısmını temin etmek suretiyle, savaş sonunda düşmüş bulunduğumuz iktisadi güçlüklerin kısmen giderilmesinde de ferahlatıcı bir etken olacaktır ”*³⁷ ifadesini kullanmıştır. Aynı mesajın devamında, ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a yardım etme kararını vermesi ile beraber, *“...Birleşik Amerika'nın dünya barışının devam ve teyidi uğruna kendisine düşen büyük rolü tamamıyla benimsediğini gösteren parlak ve ümitlerle dolu bir işaret”* olarak göstermiştir.

Ne garip bir tesadüftür ki, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde imzalanmış olan bu anlaşma, 17 yıl sonra koalisyon hükümeti başbakanlığı yaptığı dönemde karşısına engel olarak çıkacaktır. ABD Başkanı Johnson, Kıbrıs'a soydaşlarımızın korunması için son çare olarak düşünülen, askeri çıkarma harekâtının durdurulmasını, Truman programı çerçevesinde imzalanmış olan ikili anlaşmanın 2. ve 4.maddelerine dayanarak engellemiştir.³⁸

ABD'nin II.Dünya Savaşı'ndan galip olarak çıkması ve atom bombasını kullanabilen tek devlet olması, Türk kamuoyunda bu devletin gücü konusunda

³⁵ **Ulus**, 14 Mart 1947.

³⁶ **Ayın Tarihi**, No: 161, (Nisan 1947), s.9.

³⁷ Tunçkanat, **a.g.e.**, s.139-140.

³⁸ Bu konu, Kıbrıs Sorunu-Johnson Mektubu ve Amerika adlı V. bölümde geniş olarak ele alınmıştır. O nedenle burada sadece imzalanan anlaşmanın gelecekte ne gibi olumsuz durumla karşılaşılabilceğine ilişkin fikir verilmekle yetinilmiştir.

itibarını oldukça yükseltmişti. Bu da savaştan sonra Sovyet tehdidini üzerinde hissederek Türk yöneticilerin, demokratik sistemin üstünlüğüne inancını netleştirmiş ve Türkiye'yi Amerika'ya yakınlaştırmıştır. Ve eğer deyim yerindeyse Türkiye, Truman Doktrini'ni bir “*cankurtaran simidi*” gibi değerlendirmiştir. Çünkü II.Dünya Savaşı yılları, modern bir savaş açısından Türkiye'nin ne denli hazırlıksız olduğunu, silah ve teçhizat bakımından yetersizliklerini göstermişti. Savaştan sonra Sovyet tehdidi sürerken, bu gereksinim daha büyük bir şiddetle hissedilmeye başlandı.³⁹

Ulus Gazetesi, Truman'ın konuşmasıyla beraber, “*Amerika'nın kararı, Avrupa siyasetinde bir dönüm noktası sayılıyor. Amerika, bütün nüfuzıyla nizam ve hürriyeti desteklemeğe hazır olduğunu göstermiştir*”⁴⁰ yorumunu yapmıştır.

Fuat Köprülü, “İnsanlık Tarihinde Yeni Bir Devir Başlıyor” adlı yazısında, “*Reis Truman'ın dünya sulhunu ve Amerika'nın emniyetini korumak için Türkiye ve Yunanistan'a mali ve iktisadi yardımda bulunacağını...*”⁴¹ belirtiyordu.

Ahmet Şükrü Esmer, “*Başkan Truman'ın Türk bağımsızlığını dünya barışına bağlamasında derin bir anlayış zihniyeti vardır. Esasen Amerikan alakasının hakiki sebebi de budur... Amerika'nın Türkiye hakkındaki bu yakın alakası, Türk milletinin yüreğinde çok samimi akisler uyandıracaktır. Amerikan demokrasisinin prensiplerini benimsemiş olan Cumhuriyet Türkiye'si, milletlerarası hayatta bir barış unsuru olmaktan başka bir şey düşünmüyor. Bu düşünce daima dış politikasının ilham kaynağı olmuştur. Amerika gibi büyük bir devlet tarafından bunun takdir edilmiş olması senelerden beri takip ettiğimiz doğru ve dürüst politikanın haklı bir mükafatıdır...*”⁴² demiştir.

Truman Yardımları ile Sovyetler'e karşı daha güçlü bir ülke haline geldiğini ileri süren A.Şükrü Esmer, Moskova Radyosu, Sovyet yayın organları ve politikacılarının gösterdiği ‘sinirlilik’ ile Truman'ın Sovyet hesaplarını bozduğunu ve yardımın ne kadar yerinde olduğunu ispat ettiğini ileri sürmüştür.⁴³

Metin Toker ise, Truman Doktrini ile Amerika'nın “*sorumlu dünya devleti*” rolünü yüklendiğini, bu rol nedeniyle Amerika'nın “*daha sonra çok başının ağrıyacağını*” ancak Truman Doktrini, Marshall Planı ve NATO ile Sovyet

³⁹ Sander, **a.g.e.**, s.19.

⁴⁰ **Ulus**, 14 Mart 1947.

⁴¹ Fuat Köprülü, “İnsanlık Tarihinde Yeni Bir Devir Başlıyor”, **Kuvvet**, 2 Nisan 1947.

⁴² Ahmet Şükrü Esmer, “Amerika'nın Alakası”, **Ulus**, 15 Mart 1947.

⁴³ Ahmet Şükrü Esmer, “Yardım Meselesi ve Sovyetler”, **Ulus**, 17 Nisan 1947.

emperyalizmini durdurulabileceğini ve “*hür dünya bloku*”nun Sovyetlerin karşısında yerini alacağını belirtiyordu. Toker ayrıca, Truman’ın Türkiye ve Yunanistan’a 400 milyon dolarlık yardımı ve sonrasında, Türk ve Yunan subaylarının, Amerika’da eğitim görmesinden sonra ABD’nin artık Stalin Rusya’sının güney sınırına Amerikan bayrağını diktiğini ve “*artık geçilmez*” dediğini ifade etmiştir.⁴⁴

Hikmet Bayur, Kuvvet’te Truman’ın Söylevi ve Amerikan yardımı ile ilgili bir Türk olarak “*müteşekkir*” olunması gerektiğini söylüyordu: “*Amerika Cumhurbaşkanı’nın söylevi herkes tarafından çok dikkatli ve defalarla okunmaya değer... Şeref, barış ve güven içinde yaşamak isteyen ulus ve devletlerin uzaktan ve yakından en güçlüsü ve öbürlerine en geniş ölçüde yardım edebilecek durumda bulunan Amerika olduğu için onun Başbakanının sözleri bütün incelikleri ile birlikte daima göz önünde tutulmalıdır... Bay Truman’ın söylevindeki en önemli noktalar ve onların açıkladıkları düşünceler şunlardır; 1- Türkiye ve Yunanistan’a yapılacak yardım işi Amerika’nın güvenini ilgilendirir. 2- Türkiye ve Yunanistan’ın bağımsız ve iktisaden sıhhatte birer devlet olmaları dünya barışı bakımından çok önemlidir. Onlara çabuk yardım etmezsek işin bütün dünyada çok kötü tepkileri olabilir. 3- Bu iki devlete yapılacak mali yardımın ve verilecek malzemenin ne türlü sarf edildiğine nezaret etmek üzere bu ülkelere Amerikalı heyetler göndermek gerekir. 4- Genel olarak tethiş ve tahakküm, mürakabe altında bulunan basın ve radyolar neticesi, önceden bilinen seçimler usulünün ortadan kalkması için Amerika’nın yardımda bulunması gereklidir. 5- Uluslar, rahat ve barış içinde yaşamak ümitlerini kaybettikleri ölçüde totaliter idareler, yeni diktatörlük ve tahakküm gelişir...Tüm bu yönler dolayısıyla Başkan’a Truman’a karşı adam olarak ve Türk olarak müteşekkir kalmalıyız*”⁴⁵.

Bu arada Truman yardımıyla ilgili görüşmeler sürerken Türkiye’ye yapılması planlanan yardıma, dışarıdan iki eleştiri gelmiştir. Bunlardan birincisi, Amerika’daki Ermeniler’dir. Amerika’daki Milli Ermeni Komitesi temsilcileri Türk Hükümeti’nin azınlıklara karşı izlemiş olduğu politikayı şiddetle eleştirerek, bu yardımın özellikle Türkiye’deki azınlıklara karşı haksız bir durum yaratacağı endişesiyle yardımın verilmesine karşı çıkmışlardır. İkinci eleştiri ise Kuzey komşumuz Sovyetler Birliği’nden gelmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde Rus delegesi

⁴⁴ Metin Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, Akis Yayınları, Ankara, 1971, s.120-121.

⁴⁵ Hikmet Bayur, “Bay Truman’ın Söylevi ve Amerikan Yardımı”, **Kuvvet**, 14 Mart 1947.

Gromyko, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'ya yardım ettiğini, bu nedenle de yardım istemeye hakkının olmadığını, ancak Yunanistan'ın ise savaşta müttefikleri olması nedeniyle yardım edilebileceğini söylemiştir.⁴⁶

Fuat Köprülü, Kuvvet gazetesi'nde yayınlanan yazısında Türkiye'ye yardımı engellemeye çalışanların “komünist ajanlar” olduğunu belirtiyordu: “...Çünkü Türkiye'nin İkinci Dünya Harbi'nde demokrasilere değil, Hitler Almanyasına yardım ettiğini, harpten hiçbir zarar görmediğini, bugün hiçbir yardıma muhtaç ve layık olmadığını iddia eden bu propaganda artık layikiyle anlaşılıyor ki doğrudan doğruya üçüncü enternasyonale bağlı komünist ajanları tarafından idare edilmektedir”⁴⁷.

Falih Rıfkı Atay'da Truman Doktrini'ni “Yeni Amerikan Politikasının Zaferi” olarak değerlendirmiştir. Atay'a göre Doktrin'in temeli, “... Sovyet tecavüzüdür. İlk adımıda Türkiye ile Yunanistan doğrudan doğruya, Sovyet müdahaleciliğinin yayılma tehdidi altındadır. Türkiye ve Yunanistan düşerse, Yakın ve Orta Doğu ile Kuzey Afrika ayakta duramaz. O vakit Amerika dünya ihtilali tehdidi ile Dakar'da karşılaşacaktır. İtalya çabuk düşürülecek arkadan Fransa gelecektir. Bu şartlar içinde Almanya ve Avusturya rejimlerinin ne olacağı kolayca anlaşılabilir... Sovyetler politikasının her tarafta sefaleti artırarak, fakirleştirerek ve anarşi kuvvetlerini ayaklandırarak girdiği savaşa, Batı demokrasileri refah vermek, ticaret, iktisat ve endüstri mekanizmalarını harekete geçirmek ve anarşi tehlikesine karşı nizam ve kararlılık kuvvetlerini birleştirmek yolu ile karşı durulacağı fikrindedirler”⁴⁸.

Ancak Hikmet Bayur, Kuvvet'teki yazısında ABD Başkanı Truman'ın söylevinde birtakım sakıncalar olduğuna dikkat çekmektedir: “Bu işte temel düşünce ve açığa vurulan biçim şudur: Amerikan Kongresi birtakım şartlar tesbit edecektir, Türkiye ve Yunanistan yardım ister ve bu şartları kabul ederlerse kendilerine yardım edilecektir... Sekiz şart vardır; ilk dördü Kongrece Amerikan Hükümeti'ne verilecek yetkileri açıklamaktadır; öbür şartlar ise Türkiye ve Yunanistan'ca kabul edilmesi gereken şartlardır, bunları aşağıda Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Radyo Servisi tarafından verildiği biçimde hatırlatıyoruz:

⁴⁶ Kuvvet, 8 Nisan 1947.

⁴⁷ Fuat Köprülü, “Truman Teklifi ve Dünya Sulhu”, Kuvvet, 14 Nisan 1947.

⁴⁸ Falih Rıfkı Atay, “Yeni Amerikan Politikasının Zaferi”, Ulus, 11 Mayıs 1947.

1- Yardımın lâıkiyle tatbikini temin etmek üzere Amerikan mümessillerine serbestçe mürakabeye müsaade etmek,

2- Yardımlardan istifade edilip edilmediğini görmek ve gördüklerini Amerikan halkına serbestçe anlatabilmek için Amerikan basın ve radyo temsilcilerine yardım etmek,

3- Cumhurbaşkanının müsaadesi olmadıkça alınan malzemeyi harice nakletmemek,

4- Aldıkları eşya, hizmet ve malûmatı emniyet altında bulundurdıklarına dair taahhütlerde bulunmak.

Biz bu şartları, onların ileri sürülmelerindeki biçim ve idaremise karşı ifade ettikleri kesin güvensizlik dolayısıyla ağır bulmaktayız...”⁴⁹. Yazar, söylevden anlıyoruz ki, ABD Başkanı Truman’ın, Türk ve Yunan Hükümetlerine bu şartları kabul ettirdiğini belirtmekte, “...neden saklayalım, işe karşılıklı bir anlaşma biçimi verilmiş olsaydı daha memnun olurduk” demekle yardımın karşılığında sözü edilen şartların bir dayatma biçiminde, Türk ve Yunan Hükümetleri’ne kabul ettirildiğini ifade etmektedir. Bayur, yazısında şartları eleştirmeye devam ediyordu: “...ilk şart şunu ifade ediyor; Amerika Hükümeti, Türk Hükümeti’nin rüşetine ve anlayışına, onun alacağı para ve malzemeyi gerektiği gibi sarf edeceğine güvenmiyor ve bunu kendi memurları vasıtasıyla mürakabe etmek istiyor. İkinci şartı anlamak daha da güçtür, çünkü basının hür olduğu bir yerde esasen böyle bir hükme lüzum yoktur ve bu tabii bir şeydir. Dolayısıyla bu hükümle biz de basının gerçekten serbest olmadığını Amerika hükümetine karşı itiraf ediyor ve bu işte Amerikalı gazetecileri istisnaen serbest bırakmayı üstleniyoruz demektir...” Bu saptamalardan sonra Bayur yardımın şartlarının çok ağır olduğunu ve Amerika’yı Osmanlı dönemindeki Düyun-u Umûmiye idaresine benzetiyordu. Bayur yazısının son bölümünde, “...Kendimizi kimsenin yardımına muhtaç görmeyerek istediğimiz gibi yaşayabiliriz, fakat yardıma muhtaç olduğumuzu kabul eden hükümetlerimiz öyle iş görmeli ve öyle bir idare kurmalıdırlar ki kendi genel menfaatleri bakımından bizim kuvvetli olmamızı isteyen dostlarımız ve tabii müttefiklerimiz, alacağımız yardımı yurdumuzun ve müşterek davanın azami surette lehinde harcayacağımızdan emin olsunlar ve bize bu gibi şartlar yüklemesinler...” diyerek eğer Ulus Gazetesi’nde açıklanan şartların doğru

⁴⁹ Hikmet Bayur, “Amerikan Yardımının Şartları”, **Kuvvet**, 20 Mart 1947.

olması durumunda, bu para ve yardımı almamak ya da şartların görüşmeler yoluyla değiştirilmesine çalışmak gerektiğini belirtmiştir.

Hikmet Bayur yaklaşık bir ay sonraki yazısında, kamuoyunda Amerikalıların bize yardım etme amacının, “... Rusya’ya karşı girişecekleri bir savaşta alet gibi kullanmak istiyorlar...” eleştirilerine cevap vermiştir: “...Amerikan yardımı ve gelecek Amerikan heyetinin bizdeki rolü, Alman askeri heyetinin ve onun başkanı bulunan Von Sanders’in 1914’te yaşamış oldukları rolün eşi olacaktır...Bu düşünce ve benzetişlerin bugünkü duruma uygunsuz olduklarını göstermek istiyoruz...Biz bu öldürücü istekler (Sovyet istekleri) karşısında, yalnız kalsak da boyun eğmemeğe ve gerekirse onların gerçekleşmesini önlemek için savaşı göze almağa karar vermiş olduğumuzdan Amerikan yardımı, bizi yalnızca destekleyen ve kuvvetlendiren bir olay...”⁵⁰ olduğunu belirtmiştir.

Türkiye ile Amerika arasında 12 Temmuz 1947 tarihinde Truman Doktrini çerçevesinde imzalanan yardım anlaşmasının, Amerika’ya Türkiye’nin içişlerine karışma hakkı vereceği yönündeki eleştirilere, dönemin ciddi gazetelerinden birinde yazan Nadir Nadi şöyle cevap vermiştir: “...Nereden çıktığı pek iyi bilinen bazı propaganda yaygaraları, Amerikan yardımının Türk bağımsızlığına bir darbe olduğunu, şu kadar milyon dolar karşılığı kendi varlığımızı Washington’a kaptırdığımızı ortalığa yaymak istedi. Bu saçma sözler üzerinde durmak bile lüzumsuzdur. Egemenlik haklarımızı ve toprak bütünlüğümüzü hedef tutan Moskof istekleri ileri sürüldüğü zaman henüz kimse bize bir santimlik yardım vaadinde bulunmamıştı. Ona rağmen ölünceye kadar yurdumuzu koruyacağımıza dair bütün dünyanın gözü önünde and içen gene bizlerdik. Bugün yurdumuza yardım eli uzatan Amerika, bu hizmetine karşılık bizden ne toprak istiyor, ne de üs istiyor. Bu yardım hürriyeti seven milletlerin hürriyet düşmanlarına karşı teşkilatlanması yolunda bir ileri adımdan başka bir şey değildir”⁵¹.

Dışişleri Bakanı Hasan Saka da, Türkiye’nin bağımsızlığının zedelendiği görüşünde olanların endişelenmemeleri gerektiğini belirterek şu açıklamalarda bulunmuştur: “... Ne Türk Hükümeti’nin ne de Amerikan Hükümeti’nin tarihinde herhangi bir mukavele, yardım yolu ile müstakil, bağımsız bir devletin bağımsızlığına aykırı bir teşebbüs gösterilebilir, ne de B.M.M.’nin hükümetler

⁵⁰ Hikmet Bayur, “Amerikan Yardımı Dolayısıyla Yanlış Bir Benzetiş”, **Kuvvet**, 25 Nisan 1947.

⁵¹ Nadir Nadi, “Amerikan Yardımı”, **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1947.

tarafından Türkiye'nin herhangi bir memleketle olan harici münasebatında ve yaptığı mukavelat ve aktettiği mukavelelerde kendi bağımsızlığına dokunacak herhangi bir hükmü kabul ettiğine dair bir misal zikredilebilir..."⁵²

Türk basınının da aynı görüşte olduğu görülmektedir: Cumhuriyet'te Nadir Nadi, Ulus'ta N. Poroy'un sözbirliği ettikleri nokta yardımın Türkiye'nin egemenlik haklarına ve uluslararası itibarına aykırı düşecek bir anlam taşımadığı ve ABD'nin bu hizmete karşılık Türkiye'den toprak ve üs istemediğidir.⁵³ Kısaca şu söylenebilir: Türk yöneticilerinin ve kamuoyunun ABD'yi emperyalist devletler safında görmemeleri, bu anlaşmadan başlayarak askeri ve siyasal işbirliğinin giderek gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hükümet, siyasi bir zafer olarak kabul edilen bu anlaşmayla beraber artık, Türkiye'nin Batı savunma sistemi içine girdiğini düşünmekteydi.⁵⁴ Hatta H.Cahit Yalçın bu anlaşmayla Türkiye'ye herhangi bir saldırı durumunda Amerika'nın yardıma geleceğini açıklıyordu: *"Türkiye bugün demokrasi cihanının müdafaa sisteminde bir halka teşkil etmektedir. Türkiye'ye taarruz Birleşik Amerika'ya... bir taarruz teşkil edecektir. Yakın Şark meselelerinde bu realite artık hesaba alınmak icab eder"*⁵⁵.

Ulus gazetesi, Truman Doktrini'nin Sovyetler'e karşı hayli geniş bir alanda etkisi olduğunu şu satırlarla anlatıyordu: *"Truman Doktrini yalnız Yunanistan ve Türkiye'ye değil Kore'ye, Almanya'ya, Avusturya'ya, Macaristan'a, Çekoslovakya'ya, Hindistan'a ve Çin'e de şâmilidir. Bütün bu yerlere Amerika müessir bir şekilde yardım edecek yahut da Kremlin'in irşat ve tazyiki ümitsizlik sakiyle komünizmin yerleşmesini seyredecektir"*⁵⁶.

"Komünizm tehlikesi" karşısında Amerika'nın "Hür Dünya"nın liderliğini üstleneceği ve bunun için yardımlar yapacağı kamuoyuna duyuruluyor. ABD'nin bu politikası ulusal gazetelerin yanında yerel gazetelere dahi manşet oluyordu. İşte bu yerel gazetelerden birisine örnek: *"Amerikan emniyetinin en büyük düşmanı; Komünizm. Vaşington bu sebeple Türkiye ve Yunanistan'a yardım ediyor"*⁵⁷.

⁵² **Ayın Tarihi**, No:166, (Eylül 1947), s.27.

⁵³ N.Nadi, **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1947; N. Poroy, **Ulus**, 2 Eylül 1947

⁵⁴ Sander, **a.g.e.**, s.28.

⁵⁵ H.Cahit Yalçın, **Tanin**, 14 Temmuz 1947.

⁵⁶ **Ulus**, 26 Ağustos 1947.

⁵⁷ **Efe**, 23 Mart 1947.

Görüldüğü üzere Truman Doktrini basında genel olarak olumlu karşılanmıştır. Dönemin gazetelerinden ve yazarlarından bazılarının konu ile ilgili başlıkları da şöyle yayınlanmıştır: Tanin’de H.Cahit Yalçın, “*Türkiye’ye Yardım Meselesi*”⁵⁸, Akşam’da Necmettin Sadak, “*Dünya Siyasetinde Yüzyılın En Önemli Dönüm Noktası*”⁵⁹, Ulus’ta Falih Rıfkı Atay, “*Barış Kurucusu Amerika*”⁶⁰, Cumhuriyet, “*Adios Avrupa*”⁶¹, Kuvvet’te Fuad Köprülü, “*İnsanlık Tarihinde Yeni Bir Devir Başlıyor*”⁶² gibi başlıklarla Truman Doktrini’ni destekleyen görüşlerini yazılarında dile getirmişlerdir. Yazarların Amerika’ya bakış açıları, Cumhuriyet’te yayınlanmış olan “*Adios Avrupa*” adlı yazı ile açık bir şekilde ifade edilmiştir. Buna göre, “*köhnemiş, entrika yuvası Avrupa’nın*” yerini “*taze bir gücün Amerika*”nın almış olması alkışlanarak yüceltilmiştir. Avrupa mı? Amerika mı? sorusuna herhalde artık Türkiye’de, Amerika yanıtı verilmeye başlanacaktır.

Truman doktrini çerçevesinde Türkiye’nin yardımdan yararlanması ile ilgili şartlara döneminin dışında şu eleştirilerin yapıldığını görmekteyiz:

Doktrinin Amerikan Kongresi’nde kabulünden sonra Dışişleri, Savaş ve Deniz Kuvvetleri Bakanlıklarından oluşan bir grup danışman Türkiye’nin ekonomik ve askeri ihtiyaçlarını karşılayacak yardım miktarını belirlemek amacıyla Türkiye’ye geldiğinde bazı çevreler bu Amerikan Heyeti’ne eleştirilerini dile getirdiler. Heyetin gelişi ve çalışma biçimi, kamuoyunda Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme döneminde yabancılara verilen özel ekonomik ayrıcalıkları anımsatmıştı. Kapitülasyonlar olarak bilinen bu ayrıcalıklar, Türkiye’de geçmişteki olumsuz çağrışımlara yol açıyor ve bir devletin çöküşünün en önemli nedeni olarak düşünülüyordu.⁶³

⁵⁸ Tanin, 10 Mart 1947.

⁵⁹ Akşam, 14 Mart 1947.

⁶⁰ Ulus, 15 Mart 1947.

⁶¹ Cumhuriyet, 25 Eylül 1947.

⁶² Kuvvet, 2 Nisan 1947.

⁶³ Bkz. Sever, a.g.e., s.50-51. Bu anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra asker üniforması içinde, Amerikan subay ve astsubayları uzman adı altında Türk Silahlı Kuvvetleri karargâh ve birliklerine dağıtılmışlardır: “Yardım şartlarının kesinlik kazanmasından sonra Türk basınında Amerikan Askeri Yardım Heyeti’nin Türkiye’ye geldiği ve heyetin gruplar halinde Türkiye’nin dört bir tarafına dağılarak, Mersin, Antalya, Gölcük, Kars gibi şehirlere yurt gezilerine çıktığı haberleri yer almaya başlamıştır”. Bkz. Ulus, Cumhuriyet, 30 Mayıs, 2, 4 Haziran 1947; Haydar Tunçkanat’a göre, İkinci Dünya Savaşı’ndan önce ve savaş sırasında Almanlardan ve İngilizlerden etkilenecek düzenlenmiş olan kadro, teşkilatlanma, eğitim sistemleri, talimnâmeleri, askerin yürüyüşüne kadar değiştirilmesi için geniş bir hazırlığa girişilmiştir. Böylece Amerikalılar, ilk iş olarak Türk Silahlı Kuvvetleri’nin silahlarını, teşkilatını, eğitimini değiştirerek, Amerikanlaştırma işini ele aldılar ve

Amerikalı yetkililer, programın uygulanmasında açıklığı sağlamak ve Amerikan kamuoyunu memnun etmek amacıyla, “*Amerikan basın ve radyo temsilcilerinin yardımın kullanılmasını, serbestçe izleme ve gördüklerini tam olarak yansıtmayı*” hakkına sahip olma şartını koydular. Kamuoyunda bu madde daha önceki dönemde kapitülasyonlar ile çağrışım yaptığı için olumsuz karşılanmıştır.

Türkkaya Ataöv’e göre, Truman Doktrini, İngiltere’nin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz’de “*emperyalizmin bekçiliğini*” artık yapamayacak bir duruma gelmesiyle, atom tekeli o dönem için elinde bulunduran ve II.Dünya Savaşı’ndan en büyük kapitalist ülke olarak çıkan Amerika’nın bu rolü üstlenmesiyle ortaya çıkan yeni durumdu.⁶⁴ 12 Temmuz 1947 yardım anlaşmasının, Sovyet notaları olsa da olmasa da ulusal bir Kurtuluş Savaşı vermiş Türkiye’ye yakışmayan ve bağımsızlığımızı zedeleyici maddeleri olan bir anlaşma olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵ Ayrıca anlaşmada belirtilen maddeler ileride 1964 yılında, Kıbrıs bunalımı sırasında Ada’ya müdahale etmek isteyen Türkiye’nin “... *elindeki Amerikan silah ve araçlarıyla Kıbrıs’a müdahale edemeyeceği*” gerekçesi ile ABD tarafından engellenmiştir.⁶⁶

M.Emin Değer de aynı düşüncelerle, Truman Doktrini’ni Amerika’nın “*dünyaya yayılma projesi, yeni dünya düzeninin ilk planı*”⁶⁷ olduğunu savunmuştur. Değer’in, 1977’de Amerikan silah ambargosu döneminde yazmış olduğu yazıda; “*12 Temmuz 1947 tarihi, bağımsız Türkiye’nin önüne çıkmış bir engeli, çoğumuzun yıllar sonra farkına vardığı bir engeli simgelediğini*” belirtmiştir.⁶⁸

uygulamada birkaç direnmenin dışında başarıya da ulaşıldı. Bkz. Tunçkanat, **a.g.e.**, s.141-142; Aynı görüşte olan Çetin Yetkin ise Truman doktrini kapsamındaki yardımların Türkiye’nin “yazgısını” da değiştirdiğini gerek askeri ve dış politika gerekse kültürel ve içerideki farklı kesim ve düşüncelere karşı ABD’nin yeniden bir yapılanma içerisine girdiğini ve bunun ise 1923-1938 Türkiye’sinde ne yapılmışsa bunların değiştirilmesine yönelik bir çaba olduğu biçiminde değerlendirmiştir. Bkz. Çetin Yetkin, **Karşıdevrim, 1945-1950**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003, s.358-359.

⁶⁴ Türkkaya Ataöv, **Amerika, NATO ve Türkiye**, Aydınlik Yayını, Ankara, 1969, s.97, 117.

⁶⁵ Bu maddeler “*Yapılacak yardım Amerikan Kongresinin bir kararına dayandırılmakta, Türkiye, Amerikan Kongresi’nin gelecekte anlaşma ile ilgili yapacağı değişiklikleri kabul etmekte, Türkiye, Amerikan yardım heyeti temsilcilerine yardımın kullanılışı hakkında hertürlü rapor ve bilgiyi verme yükümlüğü altına girmekte, Amerikan basın ve radyo temsilcilerine de bu yardımın kullanılmasını rahatça izlemeleri için ortam yaratacak, bu yardımla ilgili kendi kamuoyuna geniş bilgi aktaracak yani Amerikan propagandası yapma görevini yine Türkiye kendisi üstlenecekti. Ayrıca yardım “verilen amaçlar dışında kullanılmayacaktır”* Ataöv, **a.g.e.**, s.197.

⁶⁶ Ataöv, **a.g.e.**, s.197-198.

⁶⁷ M.Emin Değer, **Oltadaki Balık Türkiye**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s.24.

⁶⁸ M.Emin Değer, “Truman Doktrini’nin 30.Yılı”, **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1977, Benzer ifadelerle, “*Amerikan askeri yardımlarını Truman Doktrini çerçevesinde başlatan 12 Temmuz 1947 Anlaşması, Türkiye’de çeşitli çevrelerce ülkenin, ‘medeniyet dünyasının ileri bir karakolu haline getirilmesine’*” neden olmuştur. Bkz. Haluk Gerger, **O Yıllar**, Dost Kitabevi, Ankara, 1987, s.152.

Niyazi Berkes, Truman Doktrini'ni, “*Amerikan ekonomisinin var olması için yürüttüğü bir mücadele, Amerikan ekonomik sisteminin dünyaya zorla kabul ettirilmesidir. “12 Mart 1947” Amerikan tarihinde bir dönüm noktası*”⁶⁹ olarak açıklamaktadır.

A. Şükrü Esmer'de 1967'de Ulus gazetesinde yayınlanan yazısında, Türkiye'nin yıllar sonra büyük bir devletle yakınlaşmasının ve Truman Doktrini kapsamında Birleşik Amerika'dan askeri ve iktisadi yardımlar almasının kendisi için sakıncalarını egemenliğini zedeleyici bir şekilde öğrendiğini söylüyordu: “*Başkan Johnson, Honolulu Konferansında böyle bir görüşü ortaya attı. Dışişleri Bakanı Dean Rusk da geçen gün Boston Üniversitesi'nde söylediği nutukta bu görüşü tekrar ederek saldırı tehdidi altında kalan ülkeler, yardım istediklerinde Amerika'nın hemen yardımlarına koştuğunu bildirdikten sonra dedi ki; “Biz bunu Yunanistan'da, Türkiye'de, Berlin'de ve Kore'de bugün de Güney-Doğu Asya'da yapmasaydık, geniş toprak parçaları ve halkın bütünü dünya komünist ihtilalinin hâkimiyeti altına düşecekti...1945 ve 1946 yıllarında yalnız kalan Türkiye, Rus baskılarına mukavemet etmiştir. Biz geç de olsa yardımından dolayı Amerika'ya teşekkür ederiz. Fakat bu yardımın Türkiye'yi “kurtardığını” söylemek tarihi vakıalara uygun değildir...1945'teki tutumlarına bakılacak olursa ne müttefiki İngiltere ne de şimdi “kurtarıcılığı” ile övünen Amerika, yardımına koşmayacaktı...*”⁷⁰.

B. MARSHALL PLANI

ABD Dışişleri Bakanı General Marshall, Harvard Üniversitesi'nde 5 Haziran 1947'de yaptığı bir konuşmada ⁷¹ hükümetinin Avrupa'nın kalkınması için öngördüğü planı açıklamıştır. Bu plana, “Marshall Planı” ya da bazen “Marshall Yardımı” denmiştir.⁷² Marshall Plânı, soğuk savaşın önemli hazırlayıcı olaylarından birisi olup, Truman Doktrini'nin tamamlayıcısı olarak değerlendirilmiştir.⁷³ Marshall Planı, birkaç basit düşünce üzerine geliştirilmişti. İlk olarak Avrupa ülkelerinin

⁶⁹ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.381-382.

⁷⁰ Ahmet Şükrü Esmer, “Türkiye'yi Amerika mı Kurtardı”, **Ulus**, 21 Mart 1966.

⁷¹ “Avrupa ülkeleri her şeyden önce kendi aralarında bir ekonomik işbirliğine girişmeliler ve birbirlerinin eksiklerini kendileri tamamlamalıdır. Bu genel işbirliği sonunda bir açık ortaya çıktığında Amerika bu açığın kapatılması için yardım etmeli, bunun içinde önce bir işbirliği programı yapılmalıydı”. Bkz. Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, C.1, T. İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994, s.443-444.

⁷² Yetkin, **a.g.e.**, s.366.

⁷³ Ataöv, **a.g.e.**, s.122.

II.Dünya Savaşı sonrasında düşmüş oldukları enerji sıkıntısını aşmalarına yardımcı olmak, ikincisi ise savaşın alt üst ettiği ekonomik ve sosyal yapıları yeniden düzenlemektir.⁷⁴

Truman Doktrini, esas itibariyle, Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardımı öngörmüştü. Marshall Planı ise soğuk savaşın çıkış noktası olarak kabul edilen Truman Doktrini'nden ayrı bir anlam taşıyordu. Ancak bu sırada Avrupa'nın ekonomik durumu son derece kötüydü. Savaş, Avrupa'da ülkelerin ekonomilerini enerji kaynaklarını tüketmişti. Sovyetler, bu ortamda komünizm propagandası yapıyor, Fransa ve İtalya'da komünist partileri de etkilemesi sonucu genel grevler bu ülkeleri zor durumda bırakıyordu. Bu grevlerle komünist partilerin iktidara gelmeleri amaçlanmıştı. Bu arada Fransa ve İtalya Komünist partileri, 1947 Eylül'ündeki Kominform toplantısına katılmışlardı. Amerika, Batı Avrupa'nın ekonomik sıkıntılarına yardımcı olmak için 1945 Haziran'ı ile 1946 sonu arasında 15 milyar dolarlık ekonomik yardım gerçekleştirmiş ancak soruna çözüm bulunamamıştı. Bu sebeple ABD, Avrupa'ya yardım için bir formül aramaktaydı.

Marshall Planı adını alan bu teklifi görüşmek üzere 27 Haziran 1947'de Paris'te bir toplantı yapıldı. 12 Temmuz'da İngiltere, Fransa, Belçika, İtalya, Portekiz, İrlanda, Yunanistan, Türkiye, Hollanda, Lüksemburg, İsviçre, İzlanda, Avusturya, Norveç, Danimarka ve İsveç'in katılımıyla toplanan 16'lar Konferansı, 22 Eylül'de Amerika'ya sunmak üzere bir Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı hazırladı.⁷⁵ Bu program üzerine ABD, 3 Nisan 1948'de Dış Yardım Kanunu'nu çıkardı. ABD, bu kanuna dayanarak ilk yıl için 16'lara, 6 milyar dolarlık bir ekonomik yardım yaptı. Bu yardımlar daha sonraki yıllarda da devam edecektir.⁷⁶

Plan, daha kongrede görüşülürken Amerika Birleşik Devletleri'nin, Avrupa'nın tüm ihtiyaçlarını karşılama gibi bir amacının olmadığı; sadece konferansa katılan 16 Avrupa devletini çeşitli konularda birbirlerine yardımcı olmaları için örgütlemenin hedeflendiği açıklanmıştır.

ABD Başkanı Truman bu konuyu şöyle ifade etmiştir: *“Hür insanların totalitarizmin baskısına karşı hürriyet müesseselerini korumak ve milletlerine daha iyi hayat şartları sağlamak için işbirliği yapmaları. Marshall Planı'nın Avrupa'nın*

⁷⁴ Akalın, **a.g.e.**, s.124.

⁷⁵ **Ayn Tarihi**, No:170, (Ocak 1947), s.91.

⁷⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, (1994), s.444.

tekmil kalkınma ihtiyaçlarını Amerika'nın sağlaması gibi bir mahiyeti yoktur. Bu plan her şeyden önce Paris Konferansı'na iştirak etmiş olan 16 Avrupa devletinin birbirlerine yardım etmeleri, sıkı bir tesanüt zihniyeti içinde müşterek gayretler sarf etmeleri esasına dayanmaktadır"⁷⁷.

Tanınmış Amerikalı ekonomistlerden Samuelson, Marshall Yardımı'nı ve iktisadi işbirliğini doğuran sebeplerden birinin komünizm korkusu olduğunu belirtmiştir. O tarihte Amerikalıların çok tekrarladıkları bir söz vardı: "*Demokrasiyi dolu mideler kurtarmaz fakat boş tencereler yıkabilir*"⁷⁸.

Avrupa'dan yükselen tepkiler çok olumluydu. İngiliz Times, Marshall Planı'nı "*siyasal bakımdan cesur, ekonomik bakımdan yapıcı*" olarak niteledi. Ajans France-Press, projenin Fransa'dan özel ilgi göreceğini yazdı. Buna karşılık Sovyetler'in ilk tepkisi tümüyle olumsuz oldu. Pravda Gazetesi, bu planda Truman Doktrini'nin dolar yardımıyla siyasal baskı ve başka ülkelerin içişlerine karışmanın değişik bir yüzü olduğunu öne sürüyordu.⁷⁹

1. Marshall Planı ve Türkiye

Paris'teki 16'lar toplantısına Türkiye'de katılmış ve "*...memleketimizin gerek ziraat, gerek madenler ve saire gibi iptidai maddeler istihsalatını Avrupa'ya müessir bir şekilde faydalı olabilecek bir dereceye çıkarmak için planın yürürlük süresince 1 Temmuz 1947 fiyatlarına göre 615 milyon dolarlık...*"⁸⁰ yardıma ihtiyacı olduğunu bildirmiş ancak "*Türkiye'nin ihtiyacının esaslarını teşkil eden hesaplar 5 senelik ekonomik inkişaf (kalkınma) plânına dayanmaktadır. Bu inkişâf plânının, Türkiye ekonomisinin ilerlemesi ve binnetice Avrupa kalkınmasına yardım bakımından faydalı olduğuna inanıyoruz. Fakat Marshall Plânı, milli bir iktisadi inkişâf plânı değil, harbdan yıkılmış Avrupa'nın yeniden inşa planıdır*"⁸¹ gerekçesiyle reddedilmiştir.

Ulus Gazetesi'nin başmakalesinde 16'lar Paris Konferansı'nın siyasal yönü üzerinde durulmakta ve şu değerlendirmeler yapılmaktaydı: "*Gerçekten 16'lar toplantısı yalnız bir iktisadi kalkınma değil, aynı zamanda bir siyasi savunma konferansı hüviyetini kazanmıştır... Bahis konusu olan yalnız Avrupa'nın değil,*

⁷⁷ **Ulus**, 22 Aralık 1947.

⁷⁸ Feridun Ergin, "Dış Yardım Meselesi", **Cumhuriyet**, 24 Aralık 1961.

⁷⁹ Akalın, **a.g.e.**, s.126.

⁸⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, C.10, D.8, (2.Şubat.1948), B.37, O.1, s.5.

⁸¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, C.10, D.8, (2.Şubat.1948), B.37, O.1, s.6.

bütün dünyanın kader ve istikbalidir. Avrupa bu davada bir coğrafi mefhum değil bir demokratik semboldür”⁸².

Bu çerçevede Türkiye de söz konusu yardım kanunundan yararlanabilmek için 4 Temmuz 1948’de ABD ile bir Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalamıştır.⁸³ Anlaşmanın imzalanmasıyla Türkiye’ye üçer aylık süreler halinde 10 milyon dolar tahsis edileceği ve bu yardımın çeşitli alanlarda kullanılabileceği belirtiliyordu.⁸⁴ Bu anlaşma, 8 Temmuz’da onaylanarak yürürlüğe girmiştir.⁸⁵ Türk Hükümeti, askeri yardım anlaşmasında olduğu gibi ekonomik yardım konusunda da geniş yayın yapma sorumluluğunu üstleniyordu.⁸⁶ Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı, 22 Eylül’de Paris’te toplandı. Ortak ihtiyaçların bilânçosunu çıkaran konferans, 1948–1952 yılları için bir kalkınma planını kabul etti.⁸⁷

Esat Tekeli, Marshall Planı’nın nasıl ve hangi düşünceyle ortaya çıktığını şöyle belirtmiştir: *“Dünyanın büyük bir kısmını karşılıklı iki cepheye ayırarak çatışma haline getiren ve milletleri bütün varlıkları ile mücadele sahnesine atılmaya mecbur bırakan genel savaşlar, milletlerin iktisadi yaşayışlarında ağır sarsıntılar ve yıkıntılar meydana getirdiği için, bu savaşları iktisadi sıkıntılar izlemiş ve bunda yalnız yıkıma uğrayan değil zarardan etkilenen ülkeler de olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nı böyle sıkıntılar ve buhranlar izleyerek dünya ekonomisini zor durumda bıraktığı için Birleşik Amerika, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra aynı ekonomik sıkıntıların yaşanmasını önlemek amacıyla yabancı ülkelere iktisadi alanda yardım esasını düşünmüş ve bu düşünce daha sonra Marshall Planı olarak adlandırılmıştır”⁸⁸.*

⁸² **Ulus**, “Paris Konferansı’nın Siyasi Çehresi”, 18 Mart 1948.

⁸³ Yardım ve kullanılışı hakkında bkz. Haluk Ülman, **İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1939-1947**, AÜSBF Yayını, Ankara, 1961, 119-121.

⁸⁴ **Son Posta**, 5 Temmuz 1948.

⁸⁵ **Resmi Gazete**, Sayı: 6956, (13 Temmuz 1948), Anlaşma metni için bkz. **Düştur**, III.Tertip, C.29, Devlet Matbaası, Ankara, 1948, s.1278-1288.

⁸⁶ Sander, **a.g.e.**, s.50; Ataöv, 4 Temmuz 1948’de imzalanan Türk-Amerikan Ekonomik İşbirliği Andlaşması’nı Türkiye’yi Amerikan’ın iç hukukuna bağladığı, bu anlaşmayla Türkiye’ye bir ekonomik yardım heyeti gelişini ve bu heyetin Amerikan Büyükelçiliği’nin bir parçası kabul edilmesi ile diplomatik ayrıcalıkları nedeniyle eleştirmiştir. Bkz. Ataöv, **a.g.e.**, s.199.

⁸⁷ “1948–1952 yılları arasında Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımlar 13 milyar dolara ulaşacak ve Amerikan yardımının dağılımı şöyle olacaktır: İngiltere % 24.4, Fransa % 20.3, İtalya % 11, Federal Almanya % 10.1, Hollanda % 8,3, öteki ülkeler % 25,9. Bkz. Akalın, **a.g.e.**, s.127.

⁸⁸ Bkz. Esat Tekeli, “Amerika’nın Türkiye’ye ve Diğer Memleketlere İktisadi Yardımları”, **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1955.

Marshall yardımı propagandası amacıyla hazırlanan broşür: İki tekerlekten birincisinde Marshall Planı sayesinde, endüstri, ticaret, balıkçılık, madencilik, havacılık gibi birçok alanda kalkınma için işbirliği olanakları belirtiliyor. İkinci tekerlekte de bu işbirliğine katılan ülkeler sıralanıyor. Tekerleğin dönmesi, Marshall Planı kapsamında işbirliği ile gerçekleşiyor.

General Marshall, ikinci sene sona ererken elde edilen sonuçları, memnuniyet verici, kaydedilen ilerlemeleri de “*yarı mucize*” olarak gördüğünü belirtmiştir.⁹⁰

a. Marshall Planı Üzerine Değerlendirmeler

1948 yılının Ocak ayında yayınlanan Avrupa Kalkınma Programına ait raporda Marshall Planı'nda Türkiye'nin durumu: *"1945'den beri Türkiye daimi*

⁹² Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.263.

olarak dış baskıya mâruz kalmış ve bu baskıya azimle mukavemet etmiştir. Fakat bu mukavemet Türk Hükümeti'nin 600.000 kişiyi silâh altında tutmasını ve bu sûretle ciddi maliye ve çalışma kudreti problemi ile karşılaşmasını icab ettirmiştir...(Türkiye'nin) milli savunma yükü azaltılınca kadar Türkiye istihsalinin artırılması, madencilik ve ziraat sahalarında işçi tasarrufuna imkân veren makinelerin ve ulaştırma vasıtalarının ıslahı kabil olabilir”⁹³ şeklindeydi.

Marshall Plânı basında kamuoyuna, Türkiye'nin “...devamlı yabancı tazyiki karşısında 600 bin kişilik bir orduyu seferber tuttuğu ve bunun memleket ekonomisi üzerinde ciddi tesirleri olduğu ayrıca tarım, taşıt ve maden malzemesi ile diğer tesisat yardımı göreceği”⁹⁴ şeklinde açıklanıyordu.

Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Paris'teki Marshall Planı ile ilgili raporda Türkiye'nin siyasi durumu hakkında Meclis'te şunları açıklamıştır: “Türkiye Hükümeti, esas itibariyle hem istikrarlı hem sağlamdır. Harbin sonundan beri Türkiye’de demokratik usuller süratle gelişmiştir. Garp usullerini takib eden çok partili parlamento sistemi yürümektedir. Başlıca iki siyasi parti, birtakım iç ekonomi ve politika meselelerinde şiddetli anlaşmazlık halinde iseler de dış politikada müteahhittirler”⁹⁵. ABD, Türkiye'nin çok partili siyasi yaşama geçtiğini ve şimdilik bu sistemin yürüdüğünü, bu durumu takdirle karşıladığını, iç politikada aralarında anlaşmazlıklar olsa da dış politikada uyum içinde bir politika yürüttüğünü belirtmektedir.

Bu arada tasarının ikinci bölümünü teşkil eden “Kalkınma Programında Türkiye'nin rolü” kısmında; “Türkiye'nin kalkınma programındaki başlıca rolü, ana ihtiyaç maddeleri istihsalini, Avrupa'nın ve dünyanın ihtiyaçlarına uygun olarak artmaktadır. Bunu, Türkiye'nin ziraat, ulaştırma, maden teçhizatının ve diğer teçhizatın ve bu teçhizatı müessir olarak kullanabilmesi için lüzumlu teknik yardımın sağlayacağı umulmaktadır. Türkiye, bu maddelerin teminini kendi kaynakları ile finanse edecek durumda olmak gerekir”.⁹⁶ Ayrıca raporun sonunda, Türkiye'nin Avrupa'nın genel kalkınmasına yardımı bakımından Amerika şu çıkarımda bulunuyordu: “Her ne kadar, Türk ihracat maddelerinden hiçbiri, miktar itibariyle

⁹³ TBMM Tutanak Dergisi, C.10, D.8, (2.Şubat.1948), B.37, O.1, s.7.

⁹⁴ Ulus, 16 Ocak 1948.

⁹⁵ TBMM Tutanak Dergisi, C.10, D.8, (2.Şubat.1948), B.37, O.1, s.8.

⁹⁶ a.g.d., s.8.

bütün Avrupa'ya başlı başına malzeme temini bakımından büyük bir ehemmiyeti haiz değilse de Türkiye, müşterek kalkınma gayretine oldukça önemli yardımda bulunabilecek durumdadır"⁹⁷.

Marshall Planı'yla ilgili Türkiye'de Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Meclis'te gerekli açıklamaları yaptıktan sonra şu yorumu yapmıştır: *"Marshall yardım plânı hakkında ileri sürülen gelişigüzel fikirler çoktur. Amerikan yardımı hususunda mübalâgalı telâkkilere hatta aşırı cazip hayallere rastlıyoruz"* demekten kendini alıkoyamamıştır.⁹⁸ Ve belki de Marshall yardımı kapsamında Meclis'in Amerika'dan para beklememesi gerektiği konusunda, *"Amerikalı dostlarımız, konuşmalarımızda bilhassa şu noktayı belirtmekte ısrar gösteriyorlar. Marshall Planında, para yardımı veya açık kredi asla bahismevzuu değildir. Bahismevzuu olan program, evvelâ 16 Devletin kendi gayretleri ve müşterek iş birlikleriyle kalkınmaya çalışmaları, birbirine yardım etmeleridir. Bu münferit ve müşterek gayretler, harcadıktan sonra noksan kalan kısımları Amerika tamamlayacaktır"*⁹⁹ demiştir.

Plan, Batı dünyasının içinde yer almada önemli bir aşama olarak değerlendirilmiştir:

A.Şükrü Esmer'e göre, *"Marshall Planı'na dahil bulunmamak Türkiye'yi siyaseten yalnızlık içine atacağı gibi iktisaden de büyük zorluklara uğratabilirdi...Marshall Planı daha geniş ve daha şümullü birtakım kombinezonlar için belki de bir ilk adımdır. Böyle demokrat ve ilerici devletler grubuna girmiş bulunmak memleketimiz için hayırlı olacaktır"*¹⁰⁰.

Böylece, Truman Doktrini'nden sonra Marshall Planı da Türkiye'nin II.Dünya Savaşı'ndan sonra girdiği bir yandan Batılılaşma diğer yandan şimdi onun önderi durumuna gelmiş olan A.B.D. ile savunma ilişkilerine geçme çabalarında önemli bir aşama olarak kabul edilmiştir. Bundan böyle Batı'nın coğrafi değil de demokratik bir simge biçiminde yorumlanması sıkça seslendirilecek ve Türkiye'nin NATO'ya girebilmek için kullandığı belli başlı savlardan biri haline gelecektir.¹⁰¹

⁹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, C.10, D.8, (2.Şubat.1948), B.37, O.1, s.9.

⁹⁸ A.g.d., s.10.

⁹⁹ A.g.d., s.10.

¹⁰⁰ A.Şükrü Esmer, "Türkiye ve Marshall Planı", *Ulus*, 19 Nisan 1948.

¹⁰¹ Sander, a.g.e., s.48-49.

Marshall Planı ve sonrasında yardımla da özdeşleşen Marshall Yardımı, kamuoyunda komünizme karşı mücadele en etkili silahlardan biri olarak kabul edilmiştir: “...*Marshall Planı, ...İkinci Cihan Harbine hürriyet prensiplerinin müdafaası için iştirak etmiş olan milletler grubunu uçuruma yuvarlanmaktan kurtarmıştır. Bu bakımdan Amerika’nın yardımından yalnız bu yardımı gören milletler değil fakat hür milletler camiası toptan istifade etmiştir. Dört seneden beri yürürlükte olan Marshall Planı, Birleşik Amerika’ya 12 milyar dolara mal olmuştur. Her Amerikan vatandaşı 8 dolarla bu yardıma katılmıştır. Dört sene boyunca yapılan bu yardımın onda dokuzu Avrupa memleketlerinin sınai ve zirai malzeme noksanlarını tamamlamalarına yaramış, gıda maddeleri elde etmelerine imkân vermiştir. Bu sayededir ki bugün Demir Perde dışındaki memleketlerin büyük kısmı komünizm ile mücadeleye çok daha sağlam bir şekilde katılmaktadırlar*”¹⁰².

Türk yöneticiler, Amerika’dan elde ettikleri askerî ve ekonomik yardımlara büyük önem vermişlerdir:

Celal Bayar, 1950 yılının Mayıs ayında Kastamonu’da yaptığı konuşmasında “...*bir iflasın eşiğindeyiz. Marshall Planı olmasaydı bu iflas tahakkuk etmiş olacaktı*”¹⁰³ diyerek yardımın Türkiye ekonomisi için önemine dikkat çekiyordu.

Fatin Rüştü Zorlu da, “...*Türkiye uzun senelerdir, Amerika’nın iktisadi ve askeri sahada yardımını görmekte ve bu sebeple âlicenap Amerikan milletine karşı büyük şükran hisleri beslemektedir. Fakat derhal şunu söylemeliyiz ki, Türk milletinin Amerikan dostluğuna bağlılığı ve Amerika’ya karşı olan sevgisi, bu yardımlardan ziyade Amerikan millet ve hükûmetlerinin insanlığın hürriyet ve adalet içinde inkişaf ve tealisini temin etmek hususunda besledikleri fikirlerden ve bu yolda açtıkları mücadelelerden ileri gelmektedir. Türkiye gördüğü yardımları, kendi müdafaasını gittikçe daha fazla kuvvetlendirmek ve iktisadi bünyesini milli savunma gücünü taşıyabilecek bir seviyeye çıkarmağa azami surette gayret etmek suretiyle ödemek kararındadır ve bu yolda azami gayret sarf etmektedir...*”¹⁰⁴ demektedir.

Basında Amerikan yardımının ülkenin gelişmesine ve kalkınmasına yönelik büyük katkısı olduğuna dair yazılar yayınlanıyordu:

¹⁰² Ömer Sami Coşar, “Marshall Planı”, **Cumhuriyet**, 31 Aralık 1951.

¹⁰³ **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1950.

¹⁰⁴ Fatin Rüştü Zorlu, “Türk-Amerikan Dostluğu”, **Akis**, 3 Temmuz 1954, s.4

6 Şubat 1950’de Cumhuriyet’te Amerikan yardımının halen anlaşılmadığını belirten bir yazı yayınlanıyordu: “Amerikan yardımın hâlâ anlaşılmadığına dair belirtiler görülmüyor. Bunu yazılardan anlamak, konuşmalardan çıkarmak mümkündür. Bazıları Amerikan yardımını fukara sevindirmek için yapıldığını, bazıları Amerikalıların kâr ettikleri için giriştiklerini sanıyor. Yardımın müddeti hakkında da açık bir fikir yoktur. Kimi müddetin sonsuz devam edeceğine kime kısa süreceğine kanidir... Bize bu yardımdan geçen yıl 49, bu yıl da 114 milyon dolardan topyekûn 420 milyon Türk Lirası pay düştü...Alem bu fırsattan etek etek istifade ede dursun biz bu yardımın mahiyetini bilmemezlikten gelemeyiz. Bilhassa iki yıldan beri o yardımdan 2000 kadar traktör aladuru, Zonguldak Limanı’nı milyonlar harcanarak yaptıragelirken bu yıl ondan bir de bütçe açığımızı kapatmak imkânını bulduk. 1950 bütçemizin 154.9 milyon liralık açığını Marshall Yardımı ile kapatıyoruz. Eğer bize bu imkân verilmemiş olsaydı bütçenin onda biri kadar olan bu açığı ya yeni vergilerle bugünkü neslin sırtından yahud istikrazlarla gelecek neslin sırtından kapamağa çalışacaktık. Açık küçümsenecek gibi olmadığına göre bu bizi nereye götürdü bir düşünölsün...”¹⁰⁵.

Marshall Yardımı’ndan Türkiye’nin diğer ölkelere göre daha az oranda yararlanmasından sıkça şikâyet edilmiş ve bazen de Amerika eleştirilmiştir.

Kore’ye asker gönderilmesi ile Türk-Amerikan dostluğunun iktisadi alana da yansıyacağını düşünen H.Cahit Yalçın, Marshall Planı’ndan gelen yardımların azlığı ile ilgili olarak şunları aktarıyordu: “Birleşmiş Milletlerin Kore’ye yardım teklifine cevap vermeyen, yahut da sembolik yardımlarla işin içinden sıyrılmak isteyen memleketlere Marshall yardımını durdurmak kafi değildir. Türkiye gibi mertçe yardım kararı veren ve bu kararla diğer milletlere öneyak olan memleketlere devede kulak kabilinden yapılan yardımları da arttırmak lazımdır... Şimdi Amerika’dan Türkiye’ye daha büyük ölçüde iktisadi ve askeri yardım bekliyoruz”¹⁰⁶.

Esat Tekeli, Türkiye’ye yapılan yardımların diğer ölkelere oranla azlığını konu edindiği yazısında Belçika Milli Bankası Bülteni ve Merkez Bankası Bülteni’nin açıklamış olduğı rakamları inceleyerek şu değerlendirmeyi yapmıştır: “...Memleketimize yapılan yardımın ne kadar mutevazı olduğı görölmüyor. Daha kolay bir mukayese yapmış olmak için komşumuz Yunanistan’a yapılan yardımlarla

¹⁰⁵ Nizameddin Ali Sav, “Amerikan Yardımından Faydalar”, **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1950.

¹⁰⁶ H.Cahit Yalçın, **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1950.

bize yapılanı karşılaştırsak bu durum daha da göze çarpacak derecede belirir. Yunanistan'a 1954 senesine kadar 1 milyar 230 milyon dolar, Türkiye'ye ise 463 milyon dolar. Yani Yunanistan'a yapılan yardım, Türkiye'ye yapılanın iki buçuk mislinden fazladır...Yunanistan'ın nüfusu yedi milyondur. Türkiye'nin 22 milyon ki Yunanistan'ın nüfusunun üç mislidir.İhtiyaçların takdiri ve yardımın tesbiti sırasında Türkiye'mizin fazla ihtimam görmediğini, insaflı nazarlar ilk bakışta teslim ederler..İkinci Dünya Harbi yıllarından beri büyük bir silahlı kuvveti ayakta tutmak zarureti karşısında bütçesinin mühim bir kısmını milli savunmaya harcayan ve hür memleketler cephesinin daimi ve fedakâr nöbetçisi durumunda bulunan bir memleket kadar iktisadi desteğe ihtiyacı ve hakkı olan memleket az bulunur. Ancak acınarak söylemeliyiz ki Amerikan yardımının sekiz yıllık tatbikatı, derdimizi anlatmanın güç olduğunu göstermiştir. Barış davasına hizmetimiz hakkında gönül okşayıcı hitabeleri sık sık dinlemekteyiz. Fakat sıra yardıma gelince bu tatlı sözler unutuluyor ve her nedense başkaları daha ziyade ihtimamla ve şefkatle hatırlanıyor. İşlerin bu şeklide yürümesi karşısında Türk halk efkârında bize ötekilerden farklı muamele yapıldığı yolunda haklı veya haksız bir zehab uyandığı söylenebilir...”¹⁰⁷.

Amerikan Büyükelçisi McGhee, İstanbul'da yaptığı bir basın toplantısında Türkiye'ye yapılan askeri ve iktisadi yardımların az olmadığını, Truman Doktrini'nden bugüne kadar Amerika'nın Türkiye'ye yaptığı yardımın bir milyarı aştığını ifade etmiştir; Cumhuriyet imzalı bir yazıda Amerikan yardımlarına ilişkin şu açıklama gelmiştir; “Büyükelçinin yardımın kıymetini, Türk Lirası mı dolar cinsinden mi olduğu açıklanmamış olmakla birlikte Amerikan yardımlarının yetersizliği üzerinde öteden beri en çok üzerinde duran bir gazete olarak bu konudaki düşüncelerimizi şöyle aktarmak isteriz; ‘Hûlasa silah ve malzeme yardımından aradığımız ve istediğimiz şey savaş kabiliyeti ve sayı itibariyle kifayettir. İhtiyacımızı karşılamaktır. Yoksa dolar kıymeti değildir... Resmi makamlarımız tarafından ifade edildiği üzere umumi yardıma nazaran yüzde 2.2 gibi bir nisbette kalmıştır.Başka bir bakımdan da daha fazla askeri ve iktisadi yardım beklemekte ve istemekte haklıyızdır ki o da diğer devletlere yapılan yardımlarla Türkiye'ye yapılan arasındaki nisbetsizliktir. Yardım hisseleri ayrılırken nüfusumuzun, iktisadi durumumuzun stratejik ehemmiyetimizin, askeri

¹⁰⁷ Esat Tekeli, “Amerika'nın Türkiye'ye ve Diğer Memleketlere İktisadi Yardımları”, **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1955.

masraflarımızın ve gayretlerimizin mücadele azmimizin göz önünde tutulmasını istiyoruz”¹⁰⁸.

Marshall Yardımı’nın Türkiye’deki uygulama biçimi ve ülkede var olan ulaştırma, bakım, teçhizat ve sosyal konularda nasıl bir değişiklik yarattığına dair Amerika’da yayınlanan “Fortune” dergisinde H. Lehrman, “*Türkiye ve Marshall Yardımı*” adlı makalesinde “*paramızı yerinde sarf ettiğimiz tek memleket*” dediği Türkiye’ye ilişkin ilginç gözlemlerde bulunmuştur: Amerika’da bir tümenin teçhizinin 200 milyon dolar olduğunu belirten Lehrman, halbuki bu parayla “*Türklerin mücadele kabiliyeti yüksek bir müttefik*” haline dönüştürüldüğü, A.M.A.T. (Türkiye’ye Amerikan Yardımı) programı ile Türkiye’nin “Demir Perde” karşısında 1450 millik kara ve deniz sınırları boyunca neredeyse tüm ordusunun silahlandırıldığını belirtmektedir. Bundan daha önemli bir şey daha vardır ki o da “*talim terbiye programı*”dır diyen Lehrman çok ilginç değerlendirmelerde bulunmuştur. İki yıl süren bu talim terbiye programı sayesinde “köylülerden” oluşan (süvarilerle piyadeleri) Türk Ordusunu kısa sürede nasıl bir dönüşümden geçirdiklerini övünerek anlatmıştır: “*bugün bu memlekete bakınca Türkiye’nin müdafaa sisteminde insanı hayrete sevk eden değişiklikler görülmektedir. Bursa ve İzmir’de Türk pilotlarının kullandığı B-26, “Akıncı” ve F-47 “Yıldırım” tayyarelerinin karadaki hedeflere tam isabetli atışlar yapmak üzere ustalıkla bir şekilde süzülüklerini görürsünüz. Daha Şark’a gidersek Rus hudutları yakınında M-24 tipi tankların piyade safları arasından eski Kandelli sahalarına doğru bir mermi intizamile ilerledikleri göze çarpar. Ararat (Ağrı) Dağı’nın eteklerinde 100 Jeep otomobilinden ve topçekerlerden mürekkep bir kol, mandaların çektiği kağnıları geride bırakarak geçer gider...*”. Tüm bu değişikliklerde A.M.A.T.’nin başında bulunan General Horace Logan McBride’in etkili olduğunu belirten yazar, bu değişikliklerin gerçekleşmesinde iki düşüncenin daha etkili olduğunu belirtmektedir. “*Bunlardan birincisi İkinci Dünya Savaşı’nı Amerikalıların kazandığına dair “Türklerin beslediği kanaat” ve bu nedenle de Amerikalıların yaptığı ve istediği her şeyin doğru olduğuna dair Türkiye’deki kanaat. Ayrıca yazar tüm bunların yaratılmasında yine General McBride’in boş durmadığını da vurgulamaktadır*”¹⁰⁹.

¹⁰⁸ “Gene Amerikan Yardımı”, **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1952.

¹⁰⁹ “Türkiye ve Marshall Yardımı”, **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1950.

Lehrman ayrıca Türkçe’de “*iyi iş altı ayda çıkar*”, “*acele işe şeytan karıştır*”, “*peşinden atlı mı kovalıyor?*” gibi kavramlarla önce malzeme üzerinde durduklarını ve değiştirdiklerini, Türkiye’nin “*fakir bir memleket*” olduğu için malzeme ve yedek parçaların hiçbirini atmayıp depolarda sakladıklarını ve aradıklarında da bulunmasının çok uzun zaman aldığından bahsetmektedir. Amerikan sevkiyat memurlarının her limanda görev yaptıklarını ve Türklere depolama sistemini öğrettiklerini anlatmaktadır. Türklere bir malzemeyi koruma ve gerektiğinde tamir sistemini öğrettiklerini de belirten yazar, “*hemen hemen her köylü asker için kendi kendine işleyen her makine, ‘şeytan arabası’ idi. Görünmeyen bir kuvvetle işlediği için cinlerin idaresi altında olduğuna kanaat getirirdi. Makineye bakmakla mükellef asker mesela bir otomobilin dışını temizler, parlatır fakat kapağını kaldırıp içine bakmayı ihmal ederdi. Dikkatle bağlanarak paket edilmiş Amerikan alet ve edevatını silip kurular ve paslanmak üzere bırakırdı. Hatta generallerin bile tamir ve bakım hususunda pek fikirleri yoktu ve umumiyetle yedek parçası bulunmayan 500 yeni Amerikan otomobilini bütün yedek parçaları mevcut 495 otomobile tercih ederlerdi*” diye yazmıştır. İleri gelen Türk generallerinden birisinin “*üç sene evvelkine nisbetle silah bakımından üç misli kuvvetliyiz, fakat maneviyat bakımından on misli kuvvetliyiz çünkü artık yalnız olmadığımızı biliyoruz*” dediğini aktarmıştır.¹¹⁰

Büyük Millet Meclisi Refik Koraltan, İskenderun Garnizon Komutanlığını ziyaret ederek Amerikalı Albay Miller ile samimi bir görüşme yaparak şunları söylemiştir: “*...Gönüllerin de dili vardır. Biz dilimizde Türk-Amerikan dostluğunu överken gönlümüzle de iyi anlaşmış bulunmaktayız. Geç de olsa yek diğerimize samimi ve kopmaz bağlarla bağlandık. Bundan bahtiyarlık duymaktayız ve Amerikan dostluğu ile müftehiriz. Bu dostluğu, geniş ve emin bir emniyet teminatı addetmekteyiz. Saniyen Marshall Yardımı, Amerika için çok şerefli ve insani bir vazife olmuştur. Sizlerle hayat boyunca beraber çalışacağız*” demiş Albay Miller de şu konuşmayı yapmıştır: “*Biz Türkiye’de şu kanaate vardık ki karakter bakımından birbirine çok yakın olan Türk milleti ile Amerikalılar arasında mühim bir ilerleyiş vardır. Biz Türkiye’ye hertürlü yardımı yapmaya hazırız. Amerikan ordusundaki talim terbiye tamamen bir üniversite tedrisatının aynıdır. Yakın zamana kadar atlı bir ordu olan Türk ordusunun süratle motörleşmesine gayret ederken Türklerin buna*

¹¹⁰ “Türkiye ve Marshall Yardımı”, **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1950.

kolayca intıbak ettiğini ve ilerlediğini görmekteyiz. Türk askeri iyi öğrenmek ve öğrendiğini iyi tatbik arzusunun maliktir. Türk askeri şüphe yok ki çok iyi insandır”¹¹¹.

Amerikalı subayların, çeşitli defalar ve her fırsatta Birleşik Amerika’nın Türk ordusunu nasıl modern bir ordu haline dönüştürdüklerini ve Türk askerinin öğrenme kabiliyetlerinin yüksek olduğunu bildirme gereksinimi duymaları düşündürücüdür.

ABD’nin tüm yardımlarında olduğu gibi “Marshall Yardımları”yla o ülkelere ait kamuoyunda yoğun bir Amerikan propagandası yapılması için tüm araçlar kullanmıştır. Bu araçlardan bir tanesi ise Marshall Yardımlarını anlatan ulusal ve uluslararası resim ve fotoğraf yarışmaları düzenlenmesi olmuştur.

Türkiye’de de Marshall Planı afiş yarışması düzenlenmiş ve ulusal birinciliği Prof. Kenan Temizan’ın eseri kazanmıştır. Temizan’ın çalışması devrilmiş bir ağacın gövdesinden sürmekte olan bir dalın üzerine akseden ışık huzmesi şeklindeki bir afiştir. Bu eseri ile 500 Türk Lirası ve Marshall Planı’nın misafiri olarak bir haftalık Paris seyahati kazanmıştır.¹¹² Uluslararası Marshall Planı afiş yarışmasına Türkiye adına katılan Prof. Kenan Temizan’ın eseri ise beşinci olmuş, 19 ülke arasından birinciliği ise Hollanda kazanmıştır.¹¹³ Ayrıca bir de Marshall Planı fotoğraf yarışması düzenlenmiştir.¹¹⁴

1952 yılında Marshall Planı’nın sona ermesi ve yerini Karşılıklı Güvenlik İdaresi’ne bırakmasıyla, 1948’den 1952’ye kadar Marshall Yardımı’nın Türkiye için bir değerlendirmesini yapan Osman Okyar, “...1948’den beri yapılmış olan Amerikan yardımının gerek Türkiye’nin askeri kudretini takviye etmekle gerek memleketin iktisadi hayatını canlandırmakta büyük hissesi olduğu görülüyor...”¹¹⁵ demiştir.

Kamuoyunda Marshall yardımları çerçevesinde Türkiye’nin yetersiz destek gördüğü sık sık dile getirilen konulardandı:

Siyasi-Milliyetçi bir çizgide yayın hayatını sürdürmüş olan ‘Kızılçılma’ dergisinde, Marshall Planı’nda Türkiye’nin ümit ettiği kalkınma yardımının yapılmayacağını anlaşılmaması üzerine, Amerika şiddetle eleştirilmekteydi: “...Üçüncü bir dünya harbi tehlikesinin belirdiği bir sırada, (Amerika’nın)

¹¹¹ **Cumhuriyet**, 29 Kasım 1951.

¹¹² **Ulus, Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1950.

¹¹³ **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1950.

¹¹⁴ **Ulus, Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1950.

¹¹⁵ Osman Okyar, “İktisadi Bahisler-I”, **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1952.

Türkiye’yi boş vaatlerle oyalaması ve ihmal etmesi gayet haklı olarak her Türk üzerinde sonsuz bir tepki yaratmıştır. Ve neticede anlaşılmıştır ki biz Türklerin Amerikan yardımına mahzar olabilmemiz için Amerika’nın önünde bu harpten bitkin çıkan milletler gibi serfüru (baş eğmemiz) etmemiz lazım geliyor. Fakat şunu açıkça duyurmak isteriz ki eğer Amerikalı dostlarımız bizden böyle bir hareket bekliyorlarsa çok aldanyorlar demektir. Çünkü Türk izzeti nefsi ve milli gururu asla Amerikan isteklerini is’afa (yerine getirmemize) müsait değildir... İkinci Dünya Savaşı’nı müteakip Amerika, Türk münasebetlerinin umulmadık derecede inkışaf etmiş olmasına rağmen esefle görüyoruz ki Amerikalılar henüz Türkleri ve onların cihanşümul karakterini anlayamamışlardır. Bu da bize gösteriyor ki, Amerikalılar daha ziyade pazar davasına düşmüş bulunuyorlar. Bugün Amerikan piyasasındaki en ıskarta malları memleketimize sürmek suretiyle muazzam gelirler temin ederken ve kendilerine samimi bir dostluk hissiyle bağlı bulunan biz Türkleri her yönden ihmal etmeleri veyahut etmek istemeleri Amerikalılar hakkında gayet haklı olarak birçok şüpheler doğuruyor...Biz Türkler, asla hiç değeri olmayan birkaç yüz milyon dolar için Amerikanvari maceralara atılmayacağız...Şayet Amerikalılar, melhuz (muhtemel) tehlikeden emin oldukları için bizi oyalamağa ve boyun eğdirmeğe çalışıyorlarsa aldanyorlar...Şayet Amerikan siyaseti, Türkiye’ye karşı aynı taktiklere başvurmak suretiyle devam ettirilecekse biz bu siyaseti şiddetle takbih ediyoruz. Çünkü karşımızda yaradılışımızın icabı yalnız alışverişte değil politikada da mert dostlar görmek istiyoruz”¹¹⁶.

Marshall Planı ile ilgili Meclise bilgi veren Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Plan kapsamında Türkiye’ye düşen sorumluluğu şöyle belirtiyordu: “Avrupa’nın kalkınması işbirliğinde, Türkiye, yardım vazifesi istiyor. Memleketimizde sekiz yıldır ve hâlâ gelirin yarısını milli müdafaasına harcamak zorundadır. Herkes için, her çeşit kalkınmanın ilk şartı olan sulhü korumak yükünü, bu ağır yükü taşımak yüzünden ekonomisini özlediği gibi geliştirme imkânı bulamayan Türkiye’nin yardıma hak iddia etmesi çok görülemez”¹¹⁷.

¹¹⁶ Yaşar Çimen, “Amerika’nın Güttüğü Siyaseti Takbih Ediyoruz”, **Kızıllema**, S.13, 13 Şubat 1948, s.10-11.

¹¹⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, C.10, D.8, (2.Şubat.1948), B.37, O.1, s.11.

Resim:8

Kaynak:Cumhuriyet, 7 Ocak 1951

Abidin Daver, “Türk Kalesine Yapılan Yardımlar Arttırılmalıdır” adlı yazısında; yapılan iktisadi yardımların Türkiye’yi kalkındırmaktan uzak olduğunu belirtmiştir. Gerek Marshall Planı’ndan gerekse Avrupa İktisadi Kalkınma Yardımından bize verilen paranın toplam 118 milyon dolardan ibaret olduğunu bir karşılaştırma yaparak; “3 milyon nüfuslu İrlanda’ya 120 buçuk milyon, 6 buçuk milyon nüfuslu İsveç’e 85 buçuk milyon, 19 milyon nüfuslu Türkiye’ye ise 82 buçuk milyon dolarlık yardım yapıldığını hatta nüfusları ülkemizin nüfusunun yarısı veya üçte biri kadar olmayan Belçika, Avusturya, Yunanistan, Norveç gibi memleketlere bize oranla çok büyük yardımların yapıldığını Türkiye’nin ise askeri özellikle iktisadi yardım bakımından bir “üvey evlat muamelesi” görmektedir...Memleketimiz büyük müşküller içindedir. Mümkün olduğu kadar fazla ve süratli yardıma muhtacız diyen yeni Başbakanımızın bu sözlerine karşı dost Amerika’nın umduğumuz anlayışı göstermesini istiyoruz”¹¹⁸.

Abidin Daver bir başka yazısında ise aynı düşüncelerle “dost Amerika”nın ordudaki modernleşmeyi de tam olarak gerçekleştirmemesinden şikayetçidir: “...Donanmamızın muhtaç olduğu gemiler hakkında Cumhuriyet’e müteaddid yazılar yazdık. Amerikalı dostlarımız, kruvazör gibi masrafı çok büyük gemiye ihtiyacımız

¹¹⁸ Abidin Daver, “Türk Kalesine Yapılan Yardımlar Arttırılmalıdır”, **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1950.

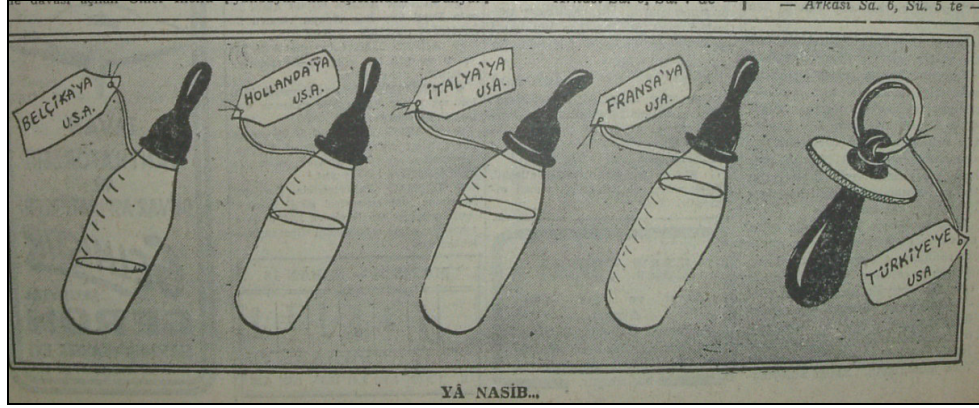
olmadığı ve Türk donanmasının küçük gemilerden mürekkebe olması lazım geldiği kanaatinde ısrar ediyorlar. Onların noktai nazarını kabul etsek dahi küçük gemiler bakımından da Türk donanması Karadeniz'deki kızıl filoya nisbetle zayıftır. Muhriplerimizin, denizathlarımızın sayısı azdır...Görülüyor ki Amerikalı dostlarımız, küçük gemilerden mürekkebe olmasını istedikleri donanmamızı bu çeşit gemilerle de kâfi derecede takviye etmemişlerdir. Hava kuvvetlerimize gelince, şimdiye kadar bize verilen uçakların çoğu talim uçaklarıdır. Savaş uçakları da İkinci Dünya Harbi'nin son yıllarında kullanılan uçaklardır ki bunlar artık ya demode olmuşlardır ya da olmak üzerelerdir. Hava kuvvetlerimizde tek tepkili uçak yoktur...Sovyet Rusya karşısındaki azimkâr siyaseti ile bütün demokrasi dünyasına cesaret vermiş olan Türkiye'yi modern silah ve malzeme bakımından daha esaslı bir surette takviye etmek, dost Amerika'ya düşen vazifedir...’’¹¹⁹.

Abidin Daver, Türkiye-Yunanistan arasındaki Amerikan yardımlarının miktarını birçok kez yazılarına konu edinmiştir. Bunlardan birisinde Amerika'nın Türkiye'ye “üvey evlad muamelesi” yaptığını söylemiştir: “Asker ve iktisadi yardım hususunda Amerikalı dostlarımız Yunanistan'ı fazla tutarlar ve Türkiye'ye üvey evlad muamelesi yaparlar. Şimdiye kadar bu hep böyle cereyan etmiş ve 1 Eylül 1951 tarihine kadar Türkiye'ye yapılan iktisadi yardım 294 milyon dolardan ibaret kalmıştır. 1950-51 Amerikan mali yılında Marshall yardımından Türkiye'ye verilen para 70 milyon dolardan ibaret kalmıştır. İktisadi yardımın başlangıcından geçen eylül başına kadar verilen para 294 milyon doların 157 milyonu doğrudan doğruya Marshall Planındandır...İktisadi yardım hususunda yalnız Yunanistan değil diğer birçok devletlere de bizden çok daha büyük yardımlar sağlanmıştır. 18 millet arasından Türkiye sondan 5.dir ve küçük fakat zengin Avrupa milletlerinden daha az yardım görmüştür....’’¹²⁰.

¹¹⁹ Abidin Daver, “Dost Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Vazifesi”, **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1950.

¹²⁰ Abidin Daver, “Amerika'nın Türkiye'ye Yapacağı Yeni Yardıma Dair”, **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1951, aynı görüşle bir başka yazısında, “Acaba Bizim Hissemize Ne Düşecek?”, **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1951.

Resim:9

Kaynak: Cumhuriyet, 24 Mayıs 1951

Daver, askeri yardımlar ve bu yardımın azlığı konusunda da görüşlerini şöyle açıklamıştır: “...Türkiye’ye yapılan askeri yardımın zerresi boşa gitmez. Yarın bir harp olursa Yunanistan’daki komünistlerin kendilerine verilen silahları atıp yahut beraberinde alıp karşı tarafa geçecekleri düne kadar devam eden Yunan iç harbinin ortaya koyduğu bir hakikattir. Bugün komünistlik Yunanistan’da hala yaşamaktadır. Türkiye’de ise bir avuç sapık dışında bütün millet an’anevi düşmana karşı canla başla sonuna kadar dövüşmek azmindedir. Bu itibarla silahını yalnız düşmana karşı atacak olan Türk milletine yardımın ve yapılacak olan askeri yardımın zerresi boşa gitmeyecektir...”¹²¹.

Basında yer alan bir haberde 1950 yılının Ağustos ayı itibarıyla Türkiye’nin Marshall Yardımı’ndan yararlanan ülkeler sıralamasında sondan dördüncü sırada yer aldığı, bu durumun yaratılmasında Amerika’nın olduğu kadar Türk hükümetlerinin plansızlığına vurgu yapılmaktaydı.¹²² Bir başka yazar da “Hür milletlerin savunmasında en ağır askeri masraflara katlanan memleket Türkiye’dir. Buna mukabil, Marshall Planı’nın en az yardım ettiği memlekette de odur...”¹²³ diyerek Amerika’yı ve yardım sistemini eleştirmektedir.

Başbakan Adnan Menderes, Amerika’daki 512 radyo istasyonu tarafından yayınlanan konuşmasında şunları söylemiştir; “Nüfusumuz 20 milyondan biraz fazladır ama 400.000 kişilik bir orduyu harbe hazır bir halde silah altında tutuyoruz. Bu kuvvet Atlantik Paktı’na dahil Avrupa memleketleri tarafından anavatan

¹²¹ Abidin Daver, “Amerika’nın Türkiye’ye Yapacağı Yeni Yardıma Dair”, **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1951.

¹²² “Marshall Yardımı’nın Arttırılması”, **Cumhuriyet** 19 Ağustos 1950.

¹²³ Ömer Sami Coşar, “Amerikan Yardımı”, **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1951.

*Amerikan politikası, Avrupa’da Stettin-Trieste duvarını, Güney Avrupa ve Asya’da da Yunanistan-Türkiye duvarını kurmuştur. Truman Doktrini, Marshall Planı ve Askeri Yardım Programı Rus yayılmasını tutan bu duvarların harcı olmuştur...”*¹²⁵.

Zonguldak Milletvekili Emin Erişirgil, Avrupa’nın kalkınmasını amaçlayan Marshall Planı’nın uygulama şekline ilişkin şunları söylemiştir: “*Bizim istediğimiz şey, Avrupa kalkınmasında geniş bir surette vazife almak arzusudur ve biz kendimizi gerek toprak membalarımız bakımından gerek insan enerjisi, insan gücü bakımından bunu yapabilecek bir halde addediyoruz ve buna davet edilmeyi bekliyorduk. Halbuki rapordaki tahmin gerçeklerimize uymamaktadır. Şurasını söyleyeyim ki, Dışişleri Bakanımız gibi ben de Amerikalı dostlarımızın çok iyi niyetlerle yazmış olduğunu teslim ve kabul ediyorum. Fakat şu noktalarda bu teknisyen dostlarımızın aldandığını da kati olarak söylemek mecburiyetindeyim*”.¹²⁶

Marshall Planı Türkiye Özel Misiyonu Başkanı Russel Dorr, 1951 Aralık ayında yaptığı bir açıklamada, ABD’nin Türkiye’ye Avrupa’nın kalkınması ve Hür Dünya’nın ordusuna yiyecek sağlaması amacıyla yardım ettiğini belirtiyordu: “*Türkiye’nin iktisadi program neticesinde çoğalan buğday mahsulü hür dünyanın ordularını ve savunma fabrikaları işçilerini beslemeğe yardım edecektir... (Hür Dünyanın Kuvvetlenmesi). Türkiye’de istihsalin artmasıyla dostlarına hayati ihtiyaçları olan gıda maddeleri, kömür ve malzeme ihracatıyla elde edilebilir*”.¹²⁷ Yani Dorr’a göre Türkiye’nin yardım almasının nedeni Avrupa’nın kalkınmasında üstleneceği roldü.

Truman Yardımı ile başlayan ve Marshall yardımı ile devam eden sürecin Türkiye’deki nasıl bir değişikliğe yol açtığını, Altan Öymen şöyle anlatıyordu: “*Birkaç yıl içinde hepimizin tanıdığı Amerikalılar artacaktı. Ankara’da da bizim mahalle de ev kiralayıp yerleşen birçok Amerikalı görecektik. Bazısı, üçü, beşi bir arada oturan asker Amerikalılar..Hepsinin hali vakti yerinde..Çoğunun arabası ya da makam arabası var...Bir süre sonra...Türkler, bahçeli evlerini kiraya vererek kendileri apartman dairelerine taşınmaya başlayacaklardır. Bu gelişme Missouri’nin*

¹²⁵ Oğuz Türkkan, “Amerika’nın Şark Siyaseti ve Türklük Dünyası”, **Cumhuriyet**, 20 Mart 1950.

¹²⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, C.10, D.8, (2.Şubat.1948), B.37, O.1, s.11.

¹²⁷ **Ayn Tarihi**, No:217, (Aralık 1951), s.56.

ziyaretiyle başlayıp Truman yardımı ve Marshall yardımlarıyla devam eden sürecin doğal bir sonucuydu”¹²⁸.

C. 1952 SONRASI AMERİKAN YARDIMLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Truman ve Marshall yardımlarının Avrupa ekonomisine katkılarından dolayı Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı’nın çalışmalarına devam etmesine karar verilmişti. Türkiye ise Amerikan yardımlarından değişik isimler adı altında (Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı, Uluslararası Para Fonu¹²⁹) yararlanacaktır.

Marshall Planı çerçevesinde ABD tarafından Avrupa’ya yapılan ekonomik yardımlar, 1952’de sona ermiştir.¹³⁰ Ancak bütün dünyada Amerikan yardımları, hükümetlerin ve basının gündeminde uzun yıllar birinci sırada yer almıştır.

Nadir Nadi de Cumhuriyet’teki yazısında bu konuya dikkat çekiyordu: *“Dünya politika edebiyatında bu terim artık klasik bir hale gelmiş, hatta o kadarla da kalmayarak halk diline de geçmiştir. Yeryüzünde çıkan onbinlerce gazetenin başsahifelerinde hemen hergün Amerikan yardımından bahsedilir. Nazırlar, vekiller, sözcüler Amerikan yardımına dair demeçler verir. İhracatın veya ithalatın artması Amerikan yardımı ile ilgilidir. Müstahsil Amerikan yardımından meded umar, müstehlik Amerikan yardımına bel bağlar. Fransa’ya Amerikan yardımı, Belçika’ya Amerikan yardımı, Türkiye’ye, Yunanistan’a Amerikan yardımı kuzeyden güneye kadar bütün hür milletlerin gözü bu yardımdadır...Hiçbiri kendi hissesinden memnun görünmez...İşin tuhafı bu durum karşısında Amerikalıların zerrece sinirlenmeksizin sizin gülüyüzünüze sağa sola mütemadiyen dolar yetiştirmeğe çalışmışlardır. ‘E bizim artık takatimiz kalmadı. Bundan böyle başınızın çaresine kendiniz bakın!’ gibi bir ses şimdiye kadar Washington taraflarından duyulmadı...Hür milletlerin savunma bahsinde, Amerikan yardımının birinci derecede lüzumuna daha başlangıçta inanılmıştı....Batı Avrupa savunma planları hazırlanırken Birleşik Amerika Devletleri tarafından göze alınan masrafların yüzde yirmi beşini Fransa,*

¹²⁸ Altan Öymen, **Değişim Yılları**, Doğan Kitap, İstanbul, 2004, s.180-181.

¹²⁹ Türkiye’nin Uluslararası Para Fonu yada kısa adıyla IMF örgütü arasındaki ilişki Türk ekonomisinin bunalıma girdiği 1946 yılına kadar gerilere götürülebilir. Geniş bilgi için bkz. Yalçın Doğan, **IMF Kıskaçında Türkiye, 1946-1980**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1986, s.54.

¹³⁰ Duygu Sezer, “Türkiye’nin Ekonomik İlişkileri”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.452.

*Belçika, Hollanda vesairenin beraberce yüklenmeleri kararlaştırılmıştı. Bugüne kadar bu planın kendini ilgilendiren kısmını Amerika yüzde yüz başarmış buna karşılık öteki devletler, yüzde yirmi beşin yarısını bile yerine getirememişlerdir. Onlar sadece yardımın arttırılması lüzumunu ileri sürmekte, hayat pahalılığından şikayet etmekte, Amerika'dan daha yakın bir alaka beklemektedirler...”*¹³¹.

Marshall Yardımları sırasında başlayan Türkiye'nin Amerikan yardımlarından yetersiz oranda faydalandığı ile ilgili yazılar bu dönemde de görülmektedir. Hür Dünya'nın savunması için Amerikan yardımlarının arttırılması gereğini vurgulayan bakış açısına göre, Türkiye, NATO içinde “Hür Dünya” savunması için en fazla fedakârlık yapan ancak en az yardım alan ülkeydi.¹³² Bu bağlamda bazı yazarlar Amerikan yardımlarını Soğuk Savaş'ın en önemli silahlarından biri olarak değerlendiriyordu.¹³³

Amerika'nın bu konuyu dikkate alarak yardımlarını yeniden düzenlemesi gerekiyordu:

13 Aralık 1961'de Cumhuriyet'te yayınlanan yazı bu görüşe örnektir: “Gerçek şudur ki, büyük bir vatanperverlik hasebiyle Türk Milleti, bugüne kadar milli savunma masrafları hakkında hiçbir tenkitte bulunmamış olmakla beraber bu masrafların memleket ekonomisinin gelişmesine mâni olduğu da vakîadır. 15 devletten mürekkep NATO camiasının elinde 12 Tümen asker varken, ...Almanya on tümen ile bu savunmaya lütfen ve güç bela katılırken, Türkiye dünyanın bu en nevralgique bölgesinde bu kadar kuvvet ayakta tutması ve bu kuvvetleri kendi zayıf bünyesiyle beslemesi elbette vazife şuurunun ifadesidir. Fakat aynı zamanda müttefikleri namına yaptığı büyük bir fedakârlıktır. Türk vatandaşı bu orduyu ayakta tutabilmek için verdiği vergi ile müttefiklerini savunmaktadır. Türk ekonomisinin acıklı hali ortaklarımızın malûmudur.....Yunan Hükümeti, ancak 5 Tümenlik bir kuvvete sahiptir... Buna rağmen, Türkiye'nin 25 tümeniyle bitaraflığına kayacağını

¹³¹ Nadir Nadi, “Amerikan Yardımı”, **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1951.

¹³² “Marshall Planı ve Karşılıklı Emniyet Yardımı olarak 3 Nisan 1948 tarihinden 30 Haziran 1953 tarihine kadar Avrupa'ya yapılan Amerikan iktisadi yardımının toplamı 14 milyar 726 milyon dolara balığ olup bu yekûn içinde Türkiye'nin hissesi 277.5 milyon dolardan ibarettir. Yunanistan'ın payı ise 773.9 milyon dolara yükselmiştir”. Esat Tekeli, “Avrupa ve Türkiye'ye Yapılan Amerikan Yardımlarının Bilançosu”, **Cumhuriyet**, 19 Kasım 1953. Amerikan Ordu Bakanı F. Pace, Türkiye'nin neden daha az yardım aldığı sorusuna, “Ordunuz NATO'nun en kuvvetli ordularından birisidir...memleketinizde komünizm yoktur...milli birliğiniz ve hükümetiniz kuvvetlidir” yanıtını vermiştir. “Bize Yapılan Amerikan Yardımına Dair”, **Ulus**, 18 Ağustos 1952.

¹³³ Mehmet Oluç, “Amerikan Yardım Stratejisinin Tahlili”, **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1955.

yazarak bulanık bir hava yürütmek istemekte ve Amerikan yardımının kendisine akmasını temin etmeğe çalışmaktadır...”¹³⁴.

Amerikan yardımlarını tarihsel süreç içerisinde incelediğimizde, yardımlarla birlikte Türkiye’ye sunulan çeşitli kalkınma raporlarının bulunduğunu görmekteyiz. Bu raporlara gelen eleştirilerin başında borç alan ülkeyi belirli siyasi ve ekonomik şartlarla bağladığı gelmektedir. Sözü edilen raporlardan ilki, “Barker Raporu”dur. Türkiye’de hangi ürünün ne kadar üretileceğine dair vermiş olduğu ayrıntılar nedeniyle, Amerika’nın kendi ekonomik çıkarları doğrultunda üretim yapan bir ülke biçimine dönüştürmek istediği belirtilmiştir. Raporun özellikle “Sanayi yatırımında öncelikler” başlıklı bölümünde, ağırlığın sanayiye değil tarıma verilmesi gibi gerekçeler olması, sanayide kalkınmayı planlayan bir Türkiye’nin engellendiği gerekçesiyle eleştirilmiştir.¹³⁵

Barker Raporu’nun hemen ardından Demokrat Parti döneminde yaşanan “Traktör Olayı”, dış yardımın borç veren ülke çıkarına nasıl kullanıldığını göstermektedir. Yalçın Doğan olayı şöyle anlatmaktaydı: “Türkiye, Amerika ile ticaret anlaşması yapar. Dışişleri Bakanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu’dur. Anlaşma ilk anda basit bir traktör dışalımına ilişkindir. Amerika, Türkiye’ye traktör vermektedir. Ne var ki verilen traktörler, pamuk tarlalarında kullanılamayacaktır. Pamuk tarlaları dışında kullanımına izin verilen ve “yardım kanalıyla gelmiş olduğu kamuoyuna büyük bir propagandayla açıklandığının ertesi günü Amerika’nın Ankara Büyükelçisi, Dışişleri Bakanını ziyaret ederek “antlaşma maddelerini hatırlatmak gereğini” duyar”.¹³⁶ Kısacası dünya pamuk üretiminde söz sahibi olan Amerika, kendisine rakip istememektedir.

¹³⁴ M.Piri, “Türkiye’ye Yardım Meselesi”, **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1961.

¹³⁵ Raporu hazırlayan kurulun Başkanı James Barker olduğu için daha sonra “Barker Raporu” diye anılmıştır Türkiye’ye önerilen tarımsal sanayi üretim alanları; soba, basit pompa, pulluk, çekic vb. gibi basit zirai araçların üretilmesiyle sınırlı kalmalı, sanayi ürünleri olarak ise, tuğla, cam, deri, mobilya, basit aşı ve serum, sabun, çanak ve çömlek üretimi. Buna karşılık, özellikle yatırım yapılmaması gereken alanlar; ağır makine ve metal işleme, ağır kimya, selüloz ve kağıt sanayileri, ayrıca tekstilde Türkiye’nin hayli yol aldığı ancak daha ileri gidilmemesi konusunda hükümetin tedbirler alması gerektiği belirtiliyordu. Bu arada raporda ABD’nin karayolu yapı için Türkiye’ye gereken yardımlarda bulunduğu, bu çerçevede Bayındırlık Bakanlığı’nda Karayolları Genel Müdürlüğü kurulduğu, bu alana yapılan yatırımlardan dolayı artık demiryollarına yapılan yatırımların kesilmesi gerektiği belirtiliyordu. İşte raporda neyin, ne kadar üretileceğine karar veren kuruluş yardımı veren ülkenin inisiyatifi ele geçirmesini sağlamıştır. Bkz. Yetkin, **a.g.e.**, s.388.

¹³⁶ Doğan, **a.g.e.**, s.74.

Türkiye’de yardımların kullanım alanlarına ilişkin Amerika’nın etkili bir rol oynamasını sağlayan diğer rapor da Thornburg Raporu’dur.¹³⁷ Amerikalı iktisatçı Max Thornburg, Başbakanın özel konuğu olarak 23 Mart 1956’da Türkiye’ye gelmiş ve yaptığı basın açıklamasında, “*Amerika’nın Türkiye’ye daha fazla yardım yapmasının kendi lehinde olacağını söylemiştir*”.¹³⁸ Ancak, Thornburg bir konuya daha dikkat çekmiştir. O da Türkiye’deki enflasyonun varlığı olmuştur.

Doğan Avcıoğlu’na göre, ABD ve onun etkisindeki kurumların Türkiye’ye hazırladıkları raporlar yoluyla, yardımlar üzerinde kurulan denetim bu ülkeye geniş ölçüde söz sahibi olmayı sağlamıştır.¹³⁹ Türkkaya Ataöv de benzer bir görüşle, Amerikalı uzmanların hazırladıkları raporlarla, ülkelerinin çıkarlarını gözeterek yol, liman, sağlık, eğitim, vd. alanlarda etkili bir kontrol mekanizması kurduklarını belirtmiştir.¹⁴⁰

İnceleme dönemimiz olan 1945-1980 yılları arasında ABD’nin, dış yardımları ülkesinin ulusal ve ekonomik çıkarları doğrultusunda kullandığının çeşitli örneklerini görmekteyiz. Bu örneklerden ilki 1964 yılında Johnson Mektubu’nun gönderilmesi sırasında görülmüştür.¹⁴¹ Diğer örnekler ise Haşhaş Olayı, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası gelen ambargodur.

ABD’nin 1963 Kıbrıs olaylarındaki tutumu ve 1964 tarihli Johnson Mektubu’yla, Amerika, Türkiye’nin kendisinden aldığı yardımları 12 Temmuz 1947 Yardım Anlaşması’nın IV.maddesine dayanarak Kıbrıs’ta kullanmasını engellemiştir. Türk yöneticileri, ülkenin dış politikasını, savunma politikasını ve silahlı kuvvetlerinin stratejisini, Amerika’nın stratejik planlarına göre uyarlamasının, son derece tehlikeli sonuçları olabileceğini görmüşlerdir. ABD, Kıbrıs olayında Türkiye’ye müdahaleci tavrı, Türk kamuoyunda “Amerikan yardımları” konusundaki değerlendirmelerde farklı bakış açılarının dile getirilmesine neden olmuştur. 1966 yılında mektubun kamuoyuna açıklanması ve Anayasasının getirdiği görece basın

¹³⁷ “Thornburg Raporu, ABD’nin Türk ekonomisinin kalkınması için yardımlarda bulunup bulunamayacağı ve ne gibi yardımlara ihtiyacı olduğu ve bunların ne şekilde yapılacağı konusunda bilgi sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Raporda devletçiliğe son verilmesi fikri ileri sürülmektedir. Atatürk dönemindeki kalkınma çabasını eleştiren Amerikalı iktisatçı Thornburg, Türk yöneticilerinin kendisine “özel teşebbüse çok önem verdiğini ve gelişmesini arzuladığını” ifade ettiklerini ancak kendisinin “söze değil eyleme baktığını” belirtmiştir. Bkz. Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.270.

¹³⁸ **Cumhuriyet**, 24 Mart 1956.

¹³⁹ Avcıoğlu, **a.g.e.**, 271-272.

¹⁴⁰ Ataöv, **a.g.e.**, s.191, 200, 202.

¹⁴¹ Johnson Mektubu”, Kıbrıs-ABD ekseninde ayrıştırısıyla V. Bölümde değerlendirilmiştir.

özgürlüğünün bir sonucu olarak “Amerika” ile ilgili eleştiriler, dozunu arttırarak gündemde yer almış ve bu ülkenin çeşitli kesimlerce tartışılmasını sağlamıştır:

Bu yöndeki yazılardan birkaçına örnek verecek olursak;

Çetin Altan, Kıbrıs olaylarının Türkiye’nin bağımlılıktan kurtulmak ve kişilikli bir dış politika için Amerika’dan alınan yardım politikasına son verilmesi için fırsat olması gerektiğini ifade ediyordu: “...Avrupa’yı üçüncü bir kuvvet haline getirmek arzusunu taşıyan Fransa gibi devletlerle olan münasebetimiz ne merkezdedir. Bize kalırsa Amerika gözünde de daha fazla prestij kazanmak için güzel bir fırsattır bu, angajmanları bozmadan, Amerika ile Avrupa arasında bir yer bulabiliriz kendimize. Yardım koparma politikamıza gelince: Artık içerde biraz daha fazla çaba göstermemiz ve kendimizi iktisadi iç kuvvetimizle kabul ettirmeye çalışmamız farz oldu”¹⁴².

İmece dergisinde yayınlanan bir yazıda, Türkiye’ye yapılan Amerikan yardımının, bazı kararların alınması koşuluna bağlı olduğu belirtilmiştir. Yardımın kesilmesi tehdidi, Türkiye’yi gerek iç politikada gerekse dış politikada zaman zaman Amerika’ya bağımlı duruma getirmektedir. Böylece Türkiye’deki çıkar çevreleri Türk-Amerikan dostluğunun tehlikeler geçirmekte olmasından endişe duymakta, bu düşünceyle, Türkiye’yi Amerika desteği olmadan yaşayamaz gibi göstermeye çalışmaktadırlar.¹⁴³

Yine Amerikan yardımlarının Türkiye’yi ABD’nin “kölesi” yaptığını düşünen M.Ali Aybar’a göre; “Sovyetlerin ülkenin bağımsızlığına göz diktiği bir dönemde boğazlar ve Doğu illeri ile ilgili isteklerinin olduğu bir dönem de Amerika ile işbirliği yapmanın zorunlu olup olmadığı sorusuna; eğer bu işbirliği arkasından bilinen şartları getirmemiş olsaydı bu nokta üzerinde” durulabilirdi. Aybar, Amerikan yardımlarına, kurtulmak için İstiklal Savaşı verilen “kapitülasyonların” geri getirilmesini sağladığı için karşı çıkmaktadır: “ABD Cumhurbaşkanı tarafından başlayarak Amerikan yardımlarının yerinde kullanılıp kullanılmadığı mekanizması adı altında derece derece basın ve radyo temsilcilerine kadar iç ve dış işlerimizde bu

¹⁴² Çetin Altan, “Dünya Politikasındaki Gelişmeler”, **Milliyet**, 27 Mayıs 1963.

¹⁴³ “Olaylar-Yorumlar: Kıbrıs’ın Kaldırdığı Perdeler”, **İmece**, S.42, Ekim 1964, s.33.

*kişilere karışma hakkı veren yardım anlaşmalarının Türkiye'nin Sovyetler karşısında özgürleşmesini değil Amerika yanında 'köleşmeyi' getirdiğini"*¹⁴⁴ belirtmektedir.

İlhan Selçuk, yardımların hayatımızdaki etkisine değinerek şunları ifade etmiştir: "...Amerikan yardımı, Türkiye içinde bir siyasi ve iktisadi doktrin vasıtası olarak kullanılmış ve düşünce hayatımızda baskı vasıtası olmuştur. Amerikan işadamlarının devleti bir kenara iterek bizim işadamlarıyla münasebete girmek arzularına boyun eğilmiştir...Amerikan yardımı, bu siyasi ve iktisadi doktrin çerçevesinde Türkiye'ye getirdiğinden fazlasını götürmüştür..."¹⁴⁵.

1960'ların ortalarından itibaren kamuoyunda, "Amerikan Yardım"larının aslında eskimiş, hizmetten çıkarılmış, üretim fazlası, elde kalan askeri ve sivil malzemelerden oluştuğuna dair yazılar yayınlandığını görmekteyiz. Bu yazılarda ifade edilenlere göre; Amerika, dış yardımlar kanalıyla Türkiye'yi gibi ülkeleri desteklemek adına çeşitli koşullarda bu eski malları hem elinden çıkarıyor, hem de ekonomisindeki döngüyü sağlıyordu. Bu görüş doğrultusunda birkaç örnek verecek olursak;

Emekli Amiral Afif Büyüktuğrul da, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonunda elinde kalmış malzemeleri Türkiye ile birlikte dünyaya yardım diye verdiğini düşünmektedir: "*İkinci Dünya Savaşı bittiği gün Amerikan limanları gemi, meydanları uçak, anbarları da silah ve savaş araçlarıyla tıklım tıklım dolu idi. Doğrusunu söylemek gerekirse modaları ve savaş güçleri geçmiş olan bu silahları müttefik devletlere bol keseden vermek, vereni de alanları da hoşnut bıraktı...*"¹⁴⁶.

Feridun Akkor, Cumhuriyet gazetesindeki yazısında Amerikan yardımlarının niteliğini şöyle açıklamıştır: "*İkinci Dünya Savaşı'nın sonrası Sovyet tehdidine uğrayan Türkiye, ortaya çıkan tehlikeyi ortadan kaldırmak için Amerika'nın "el uzatmasını" büyük bir memnunlukla karşılamıştır...Böylece ikili anlaşmalar zincirinin ilk halkasını teşkil eden Amerikan yardım anlaşması 1946 yılında yapılarak yürürlüğe konmuş ve bir yıl sonra da askeri malzeme gelmeye başlamıştır. İlk anlarda büyük bir cömertlikle ve çok düşük tarifelerle uygulanan yardım daha sonra savaş artığı demode silah ve malzemeye dayanmış, bu durum uzunca bir süre*

¹⁴⁴ M. Ali Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm-Seçmeler, 1945-1967**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968, s.97-100.

¹⁴⁵ İlhan Selçuk, "Bayramlık", **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1965.

¹⁴⁶ Afif Büyüktuğrul, "Akdeniz Birleşik Filosu", **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1967.

devam etmiştir...". Astronomik fiyatlarla ifade edilen ve geniş ölçüde propagandası yapılan bu yardım, Türk ordusuna önemli bir üstünlük kazandırmamış, aksine köklü kurumlarımızın düzenini bozması bakımından aleyhimize sonuçlar vermiştir.¹⁴⁷

Yön dergisinde yayınlanan "Amerikan Eskileri Kazığı" adlı yazıda aynı konuya dikkat çekilmiştir: "Amerikan Yardım Teşkilatı (A.I.D.), "ihtiyaç fazlası malzeme ve teçhizat" adı altında hurda ve çöplerini Türkiye'de devlete ve kamu görevi yapan kurumlara satmaktadır. Bu malzeme genel olarak Türkiye'deki Amerikan askeri birlik ve kurumlarının artık kullanılamaz hale gelmiş araç ve öteberileridir. Amerikan Hükümeti, Türkiye'de köhne malzeme ve çöplerini, "ihtiyaç fazlası malzeme ve teçhizat" gibi aldatıcı bir isim altında devlete ve kamu kuruluşlarına satmaktadır. Bir Amerikan kuruluşunda yıpranmış, onarımı gayri iktisadi, demode olmuş, kullanım süresini doldurmuş ya da hizmet dışı ikmal maddeleri, imha edilmesi gerekirken 4 Ekim 1962 tarihli genel kaide ve usullerle ve 5/ 582 sayılı kararname uyarınca Türkiye'de devlete ve kamu sektörüne satılmakta, dolayısıyla (Amerika) çöp taşıma ve imha masraf ve külfetlerinden kurtulduğu gibi bu çöpleri paraya çevirme imkanı da bulmaktadır"¹⁴⁸.

Türkkaya Ataöv de yardım malzemelerinin eskimiş, hizmetten çıkarılmış mallar olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁹ Ataöv, bir başka yazısında ise; "... (Amerika'dan) yardım alıyoruz teranesi de... yüzeyde kalan bir görüştür. Amerika'nın Türkiye ile ilişkisi şöyle özetlenebilir. Zayıf bir adamdan galonlarca kan emip sonra yardım ediyorum diye birkaç damla kan enjekte etmek. Amerikan yardımı budur işte...". Ataöv, Amerika'nın vermiş olduğu yardımların ancak eğitime yetecek bir malzeme olduğunu belirtip bunların da miktarlarının yetersiz ya da gerçekten ihtiyaç olan alanlarda verilmediğini belirtmektedir. Amerikan askeri yardımına ilişkin şu örnekleri vermiştir: "...Amerikan ordusundaki piyade tüfekleri M-14 ve M-16, bizimkiler M-1'dir. Onların tankları M-63, bizimkiler M-47,...Türkiye'ye gönderilen

¹⁴⁷ Feridun Akkor, "Amerikan Askeri Yardımı ve Türkiye", **Cumhuriyet**, 4 Ekim 1969; F.Akkor, bir başka yazısında; "Amerikan askeri yardımı, samimi olarak uygulanmadığından önemli ve ilerici bir gelişme göstermemiş zamanla hızını kaybetmiştir. Milli ve milletlerarası politikamızı güçlendirmekten yoksun bir görüşle tamamiyle demode silâh ve malzemeye yer verilmiş, bunun dışındaki istekler "anayasamız müsaıt değildir" gibi avutucu laflarla..." ordunun gerçek ihtiyaçlarının karşılanmadığını ifade etmiştir. Feridun Akkor, "Amerikan Askeri Yardımı ve Türkiye", **Cumhuriyet**, 4 Ekim 1969.

¹⁴⁸ "Amerikan Eskileri Kazığı", **Yön**, S.138, 19 Kasım 1965, s.13, Bir başka yazıda aynı görüşle okuyucuya örnekler verilmiştir. Bkz. "Amerikan Eskileri Propagandası!", **Yön**, S.216, 19 Mayıs 1967, s.7.

¹⁴⁹ Türkkaya Ataöv, "Bu Sevinç Neden?", **Forum**, 1 Eylül 1968, C:XX, S:346, s.5.

malzeme “görev icabı teçhizat” da değildir. Örneğin Amerika, Türkiye’ye 400 yıllık stoku karşılayacak 21 milyon metre branda vermiştir. Verilen malzemenin evsafı düşüktür. Çoğu içinde “ekarte edilmiş” damgasını taşır. Her yıl yapıldığı söylenen 130-150 milyon dolarlık askeri yardımın yarısından azı reel yardım olarak kabul edilmelidir...”¹⁵⁰.

İlhan Selçuk, Cumhuriyet gazetesindeki yazısında, “Amerika, bize silah verdiği zaman...modası geçmiş olanları veriyor...Bu silahları istediği yolda kullanmamızı şart koşuyor...Çıkarlarına daha uygun geldiği için Yunanistan’ı bizden daha iyi donatıyor”¹⁵¹ diyordu.

Yılmaz Çetiner’in (Cumhuriyet) 1965’de kaleme aldığı yazısında, Türk Donanmasının ihtiyacı olan gemilerin verilmemesi ile Amerikan yardımları ve Türkiye’nin Kıbrıs politikası arasında bir ilinti vardı:

“...Türk Ordusunun üst kademedeki kumandanlara, generallere gelince...Onlar, Türk-Amerikan dostluğunun zaruretine inanıyorlardı ama birtakım hakikatleri de apaçık söylemekten çekinmiyorlardı...Harb gemisi yerine mayın arama-tarama gemisi, tüfek yerine pabuç, uçak yerine paraşüt lazım değildi, Türk Ordusuna. Fakat üzüntüyle görüliyordu ki, “Dost bilinen Amerika” aşağı yukarı böylesine “şekli” bir ikili yardım anlaşmasını ağır aksak yürütmeye çalışıyordu...yardımın vasatı olarak % 60’ına yakın kısmı Kara Kuvvetlerine, % 30’u Hava Kuvvetlerine, %10’u ise Deniz Kuvvetlerine ayrılmıştı. Bu şekle göre görüliyordu ki Amerikan askeri yardımından en az Deniz Kuvvetlerimiz istifade ettiriliyordu...1954 senesine kadar devam eden...yardımlardan sonra Türk donanmasına yapılan Amerikan askeri yardımı aşağı yukarı durduruldu. O tarihten bugüne kadar ise bu mekanizma artık işlemez hale gelmişti...Türk yetkililerine, vurucu gemilerin verilmesi yalnızca yardım parasına bağlı değil aynı zamanda Amerikan kongresinin kararlarıyla kayıtlıdır...Bütün kesin konuşmalara rağmen

¹⁵⁰ Türkkaya Ataöv, “NATO, Amerika ve Türkiye, ABD’nin Savaş Doktrinleri”, **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1968.

¹⁵¹ İlhan Selçuk, Milli Savunma Çıkmazı”, **Cumhuriyet**, 25 Ocak 1969; Selçuk bir başka yazısında ise, “Amerikan yardımının çoğu demode olmuş, malzemeden ibarettir. Ve Türk askerleri Amerikan stratejisinin gerektirdiği standartların altında bulunmaktadır”. İlhan Selçuk, “Ordunun İtildiği Çıkmaz”, **Cumhuriyet**, 23 Şubat 1967.

*“Dost Amerika’nın ne politikacıların ne de askeri sorumlularının verdikleri sözü yerine getirmemişlerdir”*¹⁵².

Bu arada Cumhuriyet gazetesinin “Amerikan Askeri Yardımı ve Gerçekler” adlı araştırma yazısından sonra kamuoyunda “Başkalarının vermediğini millet yapar” girişimi başlatılmış milletin öz kaynaklarıyla Gölcük’te her ay bir çıkarma gemisinin yapılabileceği bilgisi okuyuculara sunulmuş ve ulusal savunmayı güçlendirmek için bir kampanya başlatılmıştır.¹⁵³

Mehmet Barlas, Cumhuriyet’teki yazısında yardımların hem yetersiz hem de eski askeri malzemelerden oluştuğuna vurgu yapıyordu:“*ABD Savunma Bakanı Melvin Laird’in basın toplantısını izleyen gazeteciler, toplantı bittikten sonra mutlaka kendi kendilerine şu soruyu sormuşlardır?: ‘Bu zat Amerika’nın Türkiye’ye iki denizaltı vereceğini açıklamak için mi bizi buraya kadar getirdi?... Söz konusu tekneleri merak edenler ise İkinci Dünya Savaşı’na katılan deniz araçlarının listesinde bunları bulabilmektedir. Daha da meraklılar ABD donanması tarafından emekliye ayrıldıktan sonra tersane tersane dolaşarak onarılan bu gemilerin son yıllarını izleyebilirler.... Yani Laird’in vereceklerini açıkladığı bu iki denizaltı, ne Yunanistan’ın aldığı yardımın 56 milyon dolarlık ilk partisi kadar ne de İsrail’in sağladığı milyarlık uçak filosunun yakıtını çıkartabilir...*”¹⁵⁴.

Basın yardımın miktarı ve değişik ülkeler arasındaki dağılımı konusunda hoşnut değildi. Kamuoyunun ve Türk yöneticilerinin beklentileri ile mevcut Amerikan yardımları arasındaki fark büyük bir hayal kırıklığına neden oluyordu. Bu görüş, sonraki dönemlerde de dile getirilmiştir.

İlhan Selçuk, “Ulusal Savunma?” adlı yazısında Amerika’nın Yunanistan’ı çeşitli nedenlerden ötürü desteklediğin belirtiyordu: “*...Bugün Türkiye, kendini bilenlerin boyun eğmeyeceği bir durumu benimsemiş görünüyor. Nedir bu durum?...ABD, Türkiye’ye silah ambargosu koymuştur ve üç yılı aşkın bir süredir*

¹⁵² Yılmaz Çetiner, “Amerikan Askeri Yardımı ve Gerçekler-1”, **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1965, Çetiner bir sonraki yazısında ise, “*Dost Amerika, aylarca bugün vereceğiz yarın vereceğiz diye atlattıktan sonra hayretler içinde bir de gördü ki Yunan Deniz Kuvvetlerine hediye edilivermişti!...Bunlar Amerikan tezgahlarında inşa edilmiş 9 çıkarma gemisiydi ve 7 tabur askeri bir hamlede sevk edebiliyordu. Böylece bizim donanmamızda bulunmayan çıkarma gemilerine karşılık Yunan Deniz Kuvvetlerinde irili ufaklı 44 çıkarma gemisi mevcut bulunuyordu*”. Yılmaz Çetiner, “Amerikan Askeri Yardımı ve Gerçekler-2”, **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1965.

¹⁵³ **Cumhuriyet**, 1, 3 Mayıs 1965.

¹⁵⁴ Mehmet Barlas, “Teşekkür Ederiz Ama...”, **Cumhuriyet**, 3 Ekim 1970.

uygulamaktadır..ABD, Türkiye'ye ambargo koymasına karşılık Yunanistan'ı silahlandırmaktadır...”¹⁵⁵.

Son Havadis gazetesi'nde yayınlanan “Yunanistan'a Amerikan Yardımı” adlı makale de ise Yunanistan'a yapılan Amerikan askeri yardımlarının Sovyetlere karşı Akdeniz kanadını güçlendirmek için yapıldığı ileri sürmüştür. Gazete, Yunanistan'a Türkiye'den daha fazla yardım yapılmasının nedeni olarak ise Türkiye'deki solcuları göstermektedir: “...Eğer Amerika, Yunanistan'a Türkiye'den daha çok yardım yapıyorsa bunun sebebini, bizdeki aşırı solcu hareketlerinde, ziyaretçi Amerikan deniz erlerinin sokaklarda dövülmesinde aramak lazımdır. Elbette bizler de herhangi bir yardım karşılığı, limanlarımızı, hava meydanlarımızı, alabildiğine Amerikalılara açmak taraftarı değiliz. Ama bir ittifakın gerektirdiği asgari nezaket icaplarını da yerine getirmemezlik edemeyiz...”¹⁵⁶.

1972 Haziran'ına gelindiğinde Amerika ile sorunlar artmaya başlamıştı. Nihat Erim Hükümeti'nin haşhaş ekimini yasaklamasından sonra 1974 Temmuz'unda ise Ecevit Hükümeti haşhaş üretimine yeniden başlama kararı almıştı. Bu karardan sonra Amerikan yöneticilerinden Türk Hükümeti'ne baskı ve daha sonra ambargo tehditleri gelmeye başlamıştı.¹⁵⁷ Hatta 13 Temmuz 1974'te Amerikan Kongresi, Türkiye'ye yardımı kesme kararını almış ancak son söz ABD Başkanı'na bırakılmıştır. Amerikan Kongresinin bu baskıcı tutumu, basında ileride Johnson Mektubu olayı kadar geniş yer bulmuş, Amerikan yardımlarının aslında verildiği ülkelerde hangi amaçlarla kullanılmaya çalışıldığını, yardımı alan ülkelerin iç ve dış politikalarını nasıl denetim altına aldığını göstergesi kabul edilmiştir.

Türkiye'de haşhaş üretimine yeniden başlanması (Temmuz-1974) ve daha sonra gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı ABD yönetimi tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Tüm bu gelişmeler sonrasında gelen Amerikan silah ambargosu ise bu ülkenin dış “yardımları” koz olarak kullanmakta olduğuna dair değerlendirmelere neden olmuştur.¹⁵⁸

¹⁵⁵ İlhan Selçuk, “Pencere; Ulusal Savunma?”, **Cumhuriyet**, 22 Şubat 1978.

¹⁵⁶ **Son Havadis**, 8 Ekim 1970.

¹⁵⁷ Bu konu, V. Bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

¹⁵⁸ ABD Kongresi, Ankara'yı 5 Şubat'a kadar Kıbrıs konusunda yeterli ödün vermez ve iyi niyetini belli etmezse yardımı kesme tehdidi ile 5 Şubat 1975'e kadar adım atmaya zorlamaktadır. Cumhuriyet gazetesi bu durumu “askeri yardım kesilmese bile yardımı kesme şantajı Ankara'nın başında Demokles'in Kılıcı gibi sallanacaktır”, yorumunu yapmıştır. Bkz. “Olayların Ardındaki Gerçek: Demokles'in Kılıcı”, **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1975.

Ali Sirmen, “Haşhaş ve Amerikan Yardımı” adlı yazısında bu konuya değinerek şunları söylemiştir: “...Amerikan Senatosunun kararı, Türk sorumlularının ve tüm yurttaşlarımızın, Türk-Amerikan ilişkileri ve ülkemize yapılan Amerikan yardımının niteliği üzerinde yeniden düşünmelerini gerektirecek kadar önemlidir. Türkiye, II.Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda ABD’ye yaklaşmış, soğuk savaş konjonktürü Ankara’nın ilk girişimlerini geri çeviren Washington’ın daha sonra Türkiye’ye askeri ve ekonomi yardım yapmasına yol açmıştır. 1947 tarihli ünlü Truman doktrini, Yunanistan ve Türkiye’yi Amerikan etki çevresine sokuyor, bu iki ülkeyi Sovyetler’e karşı birer Amerikan kalesi haline getiriyordu. Türkiye bundan sonra, tam bir teslimiyet politikası uygulamış, dünyanın birçok ülkesinde bir “Amerikan peyki” olarak tanınmıştır...Ancak, ABD’nin dümen suyundaki politikanın Türkiye’yi nereye getirdiği de ilginç bir sorudur...”¹⁵⁹.

Türk Kültürü dergisindeki bir yazıya göre ise, “...Amerikan Askeri Yardımını, Türk Milli Politikasına karşı bir koz olarak kullanmaya kalkmak, Türk Milleti’nin izzet-i nefesine düşkünlüğünü bilenler tarafından kabul edileceği üzere, affedilemeyecek büyük bir hata işlemektir. Türk kamuoyunun bundan ne kadar rencide edileceğini ve netice olarak Amerikan aleyhtarlığı’nın ne kadar yaygın bir şekil alacağını tasavvur etmek zor olmasa gerekir”¹⁶⁰ deniyordu.

Basında Amerika tarafından “bedeli peşin ödenmiş silahların Türkiye’ye teslimi haşhaş konusundaki “olumlu” gelişmeler şartına bağlı”¹⁶¹ olduğu şeklindeki haber çeşitli kesimlerden tepki çekmiştir:

Bülent Ecevit (CHP), Amerika’nın teklifi hemen reddedilsin diyordu.¹⁶² MSP’ye göre ise Amerikan Kongresi’nin kararı, içişlerine müdahaledir ve kabul edilemez idi.¹⁶³ Türk-İş Genel Başkanı Halil Tunç, Amerika’nın parası ödenmiş silahlara dahi ambargo koymasını, “gangsterlik ve korsanlık” olarak nitelendirmiştir.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Ali Sirmen, “Dünyada Bugün: Haşhaş ve Amerikan Yardımı”, **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1974; Amerika’nın yardımı, dış politikasında bir araç kullandığı “Haşhaş Sorunu”nda yaşanan olaylarda kanıtlanmıştır. Cumhuriyet’teki habere göre; Amerika, 20 milyon dolar yardım yapmak için Türkiye’nin haşhaşla ilgili kararını bekliyordu”. **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1974.

¹⁶⁰ H. Fikret Alasya, “Kıbrıs Hadiseleri ve Amerika’nın İkinci Büyük Hatası”, **Türk Kültürü**, S.146, Aralık 1974, s.67.

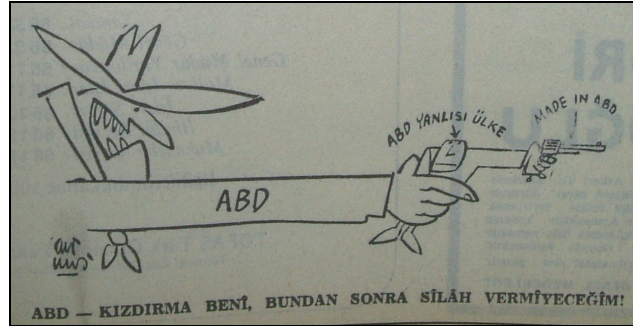
¹⁶¹ **Cumhuriyet**, 4 Ekim 1975.

¹⁶² **Milliyet**, 4 Ekim 1975

¹⁶³ **Milliyet**, 5 Ekim 1975.

¹⁶⁴ “Üslerin Kapatılması Nasıl Karşılandı?”, **Yankı**, S.229, 4-10 Ağustos 1975, s.12.

Resim: 11

Cumhuriyet: 14 Aralık 1974

Kıbrıs Harekâtı sonrasında ABD Kongresi'nin silah ambargosu kararının gelişmesine baktığımızda, aslında ABD Senatosu'nun ve Temsilciler Meclisi'nin Türkiye'ye Amerikan yardımını kesme kararını, 10 Aralık 1974'te almış olmasına rağmen, ambargo fiilen 5 Şubat 1975 tarihinde başlamıştır.¹⁶⁵ Yani Aralık 1974'te ABD Kongresi'nde kabul edilmiş olan ambargo kanunu, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda izleyeceği politikaya göre bekletilmiştir.¹⁶⁶

Kamuoyunda ise ambargo öncesi ve sonrasındaki ABD Kongresi'nin tutumu tam bir hayal kırıklığı yaşatmış ve “Amerika”ya olan eleştirilerin dozu artmıştır. Yardımların Amerikan politikası ile ters düşmedikçe devam edeceği aksi takdirde kesileceği yani bir “patron-uydu” devlet ilişkisine girilmiş olduğu belirtiliyordu.

Ambargo döneminde dış yardımların Amerika tarafından borçlu ülkenin dış politikasına müdahale aracı olduğu görüşüne örnekler verecek olursak;

Yankı'da A.Taner Kışlalı, “Amerikan yardımları”nu bir ülkenin dış politikasına müdahale etmenin bir aracı halinde kullandığını gösterircesine zaman zaman yardımları şartlara bağlayarak kanıtlamıştır. Örneğin 1975 yılında Kongre parası peşin ödenmiş malzemelerin teslimi için Kıbrıs konusunda nihai anlaşmaya

¹⁶⁵ ABD Kongresi, 11 Aralık 1974'te Türkiye'ye yapılan askeri yardımı kesme kararı almıştır **Hürriyet**, 12 Aralık 1974; Uzlaştırma Kurulu, Türkiye'ye yapılmakta olan fakat 10 Aralık'ta kesilen Amerikan askeri yardımının 5 Şubat'a kadar sürdürülmesi konusunda karar almıştır. Cumhuriyet, 18 Aralık 1974.

¹⁶⁶ Başkan Ford, Türkiye aleyhindeki bu çalışmaları engellemek için çaba göstermişse de 17 Aralık 1974'te Senato'nun ve 18 Aralık 1974'te de Temsilciler Meclisi'nin kabul ettiği 93-559 sayılı kanunla, 5 Şubat 1975 tarihinden itibaren Türkiye'ye silah ambargosu uygulanmasını önleyememiştir. Böylece Aralık 1974'te kabul edilmiş bu kanunla 5 Şubat 1975 tarihine kadar Türkiye ateşkese uyar ve Kıbrıs'a yeni asker ve Amerikan silahı sevk etmez ise Türkiye'ye ambargo uygulanmayacaktı. Ancak Türkiye için bu şartların uygulanması mümkün olmayınca Amerika tarafından Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu 5 Şubat 1975'de yürürlüğe girmiş oldu. Bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, (1994), s.811, Ambargo metni için bkz. Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.286.

varmak üzere tavizler vermesi istenmiş, sayılarının 180 bin olduğu iddia edilen Güney’de kalmış Rumların önemli bir kısmının Kuzey’e evlerine dönmesine izin verilmesi, üslerin açılması ve faaliyetlerine başlaması gibi şartlar ileri sürmüştür. Tüm bunlar karşısında Amerikan Kongresi, Türkiye’nin bunları bir “lütuf” gibi algılaması gerektiği, “neredeyse sevinçten sokaklara fırlamamamız beklenmektedir”¹⁶⁷ diyordu.

İlhan Selçuk, Amerika’nın “...Ya Türkiye Kıbrıs politikasını değiştirir ya da askeri yardımı keseriz. Bugün dünyada silah endüstrisine sahip her devlet, silah satış ve yardımlarını, dış politikasına göre ayarlar...Amerikan kapitalizmi ve emperyalizmin tabiatı, Amerikan dış politikasının temel ilkelerini saptar. Türkiye bu ilkelere ters düşmedikçe, Amerikan askeri yardımı sürece, bu ilkelere ters düştüğü zaman yardım kesilecektir...”¹⁶⁸ görüşündeydi.

Aynı görüşle Orhan Apaydın, Türkiye’nin, “Kıbrıs sorunda ABD’nin tasarladığı çözüm biçimine yanaşmadığı sürece Kongre Yasası’nın 620.maddesi uygulanarak silah ambargosu sürdürülecektir. Kıbrıs sorununun ABD’nin saptadığı biçimde çözülmesi ambargonun kaldırılması için yeterli değildir. Aldatıcı “yardım” sözcüğü altında para karşılığı satın alınacakları da kapsayan silah ve gereçler, veriliş amacı dışında kullanılmayacaktır. ABD Yasası’nın 620.maddesi bu konuda da Türk Hükümetleri’ni bağlamaktadır...”¹⁶⁹.

M.Emin Değer, Amerikan yardımının kesilmesi dönemini “ulusal onurumuza yakışır bir dış politika ve kendimize yeniden güvenmeye başlamak” için tarihsel bir fırsat olarak değerlendirmek gerektiğini düşünmektedir.¹⁷⁰

ABD’nin Türkiye’ye uyguladığı silah ambargosunu sona erdiren yasa, 26 Eylül 1978’de Başkan Carter tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁷¹ 5 Mayıs

¹⁶⁷ A. Taner Kışlalı, “Amerika, Demirel’e Fatura Çıkıyor”, **Yankı**, S.239, 13-19 Ekim 1975, s.30.

¹⁶⁸ İlhan Selçuk, “ABD Askeri Yardımı”, **Cumhuriyet**; aynı gazetede bir başka yazıda yardımlar devam ettiği sürece yardımı kesme tehditleri Ankara’nın “başında üzerinde Demokles’in Kılıcı gibi sallanacaktır” şeklinde değerlendiriliyordu. Bkz. “Olayların Ardındaki Gerçek: Demokles’in Kılıcı”, **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1975; 19 Aralık 1974, benzer bir görüşle A.Taner Kışlalı “Amerika’nın Türkiye’yi ucuz bir ileri karakol olarak kullanmaya devam etmek istediğini belirtiyordu. “Başyazı”, **Yankı**, S.204, 10-16 Şubat 1975, s.8.

¹⁶⁹ Orhan Apaydın, “620.Madde”, **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1977.

¹⁷⁰ M. Emin Değer, “Olaylar ve Görüşler: ABD Yardımına Hayır”, **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1975.

¹⁷¹ 26 Temmuz 1978’de Amerikan Senatosu, 1 Ağustos 1978’de Temsilciler Meclisi ambargoyu kaldırma kararı almışlardır. 95-384 sayılı kanun Başkan Carter tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, (1994), s.814.

1975 ile 26 Eylül 1978 tarihleri arasında uygulanmış ambargo sonrasında, Amerika'ya olumsuz tepkiler sona ermemiştir.

Ali Sirmen, “...Kısacası ABD Türkiye'yi üç yıl cezalandırdıktan sonra şimdi Kıbrıs'ta ödün koşuluyla silah satışlarını açmış, üstelik bu silahların kendi öngördüğü amaçlar dışında kullanılamayacağı koşulunu da saklı tutmuştur. Öte yandan kendi yaptığı sözde ekonomik yardımlar ile çokuluslu kalkınma bankalarının astarı yüzünden pahalı kredilerini, tüccar ilişkilerini de birçok koşulun yanı sıra, yabancı sermayenin işlettiği alanlara el atılmaması, bu kuruluşlara dokunulmaması koşuluna da bağlamıştır Sam Amca”.¹⁷² Sirmen bir başka yazısında ise, ABD Kongresi'nin ambargoyu şartlı kaldırdığı, 25 Temmuz 1978'i “ tarihimize kara utanç sayfalarından biri olarak geçecektir”¹⁷³ diye belirtmiştir.

Ambargonun kaldırılması ile Türk-Amerikan ilişkilerinin artık geri dönülmez bir noktaya geldiğini düşünen Mehmed Kemal, özetle şunları belirtmiştir:

“Amerikan senatosu üstümüzdeki ambargonun denetimli kalkmasına karar verdi... Ne olacak şimdi? Amerikan üslerini yeniden açacak, limanlarımıza gelecek olan conilerle sarmaş dolaş yeniden kardeş mi olacağız? Onlar Missouri'yi yeniden allayıp pullayıp gönderecekler, biz de genel evleri badana edip “Wellcome” diyerek conileri mi bekleyeceğiz? Olmaz bir daha bunlar ama ne bileyim ben burası Türkiye'dir, her şey olur...Kendi kedime kaldığım zamanlar düşünürüm: “Amerika, Türkiye'ye girmeden önce daha mı mutluyduk?” öyle ya Amerikan yardımsız, ambargosuz, özetle Amerikasız bir Türkiye düşünün. Böyle bir şeyi düşünemezseniz ama, düşünün bakalım. Vallahi konuşacak, söyleyecek bir şeyimiz olmaz, dilsiz kalırız. Hani 27 Mayıs, 27 Mayıs diye övünürüz, 27 Mayıs sabahı ya da gecesini radyodan bize seslenenler, ilkin bize seslenmediler, Amerika'ya seslendiler. “NATO'ya bağlıyız, CENTO'ya bağlıyız”, Ambargo kalkınca Amerika da yeniden iyice geliyor demektir. Amerika'nın bir ülkeye yeniden gelip yerleşmesinin anlamını bütün dünya çok iyi biliyor. Biz de bilenler var. Ama Amerikancılar artık güle oynaya horon tepeler. Amerika'nın yeniden gelmesi demek dolar, silah, viski, Amerikan sigarası, Amerikan eskisi... Biraz ulusal onurumuzu korur gibi olmuş,

¹⁷² Ali Sirmen, “Dünyada Bugün: Yeni Ağıza Eski Taam”, **Cumhuriyet**, 1 Ekim 1978.

¹⁷³ Ali Sirmen, “Dünyada Bugün. İki Yol”, **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1978.

biraz kendimize gelir gibi olmuştuk. Şimdi Amerikan sarhoşluğu ile başarı dönanimiz çok olur. ...”¹⁷⁴.

Nadir Nadi, “...Amerikan senatosu, Türkiye’ye uygulanan silah ambargosunu koşullu olarak kaldırdı....Şimdi Kıbrıs’ta Türklerle Rumlar arasında ikili görüşmelere yeniden başlanacak ve Amerikan yöneticileri bir süper hakem rolünde gelişmeleri izleyecektir. Düdük hakemin elindedir ama hakem yansız mıdır? Daha açık bir deyimle istese de yansızlığını korumak olanağını bulacak mıdır.. Ambargonun koşullu olarak kaldırılması demek Türkiye’nin başı üstünde Demokles kılıcını asılı tutmak demektir... Ambargonun koşullu olarak kaldırılması bizim açımızdan ne Türk-Yunan ilişkilerine ne de bölge barışına yarar sağlayıcı bir nitelik taşımamaktadır”¹⁷⁵ demekteydi.

¹⁷⁴ Mehmed Kemal, “Politika ve Ötesi: Tüp Bebesi, Tıp Bebesi ve Ambargo”, **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1978.

¹⁷⁵ Nadir Nadi, “Demokles’in Kılıcı”, **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1978.

III- “DOST VE MÜTTEFİK AMERİKA”

Türkiye’nin dış politikasında ve kamuoyunda NATO’ya girişi izleyen on iki yıl süresince “NATO ile ABD” özdeş bir kavram olarak algılanırken, NATO’nun çıkarları da ülkenin ulusal çıkarları ile ortakmış gibi yorumlanmıştır. Bu algılama 1964 yılında Türkiye ile Amerika arasında beliren Kıbrıs uyuşmazlığına kadar devam etmiş, daha sonra Türkiye’nin ulusal çıkarlarının NATO ile her zaman aynı eksende devam etmeyebileceği görüşü dile getirilmiştir.

A. TÜRKİYE’NİN NATO’YA GİRİŞİ

1. NATO’nun Kuruluşu

Amerika Birleşik Devletleri, 1947’de Truman Doktrini kapsamında Türkiye ve Yunanistan’ı desteklerken Doğu Avrupa’da da bazı gelişmeler oluyordu. 1947 yılı içerisinde Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Polonya’daki komünist partiler, Sovyet desteğini de alarak ülkelerinde iktidar partisi olmuşlardı. Bir süre sonra sözü edilen komünist partiler, ülkelerindeki demokratik rejime son vermişlerdir. 1948’de ise aynı uygulama Çekoslovakya’da gerçekleşmiştir. Doğu Avrupa’daki bu gelişmeler özellikle savaş sonrası siyasi ve ekonomik dengesizlikler nedeniyle, Batı Avrupa’da ve Amerika’da endişe ile izleniyordu. Bu atmosferde Batılı devletler, kendi güvenliklerini koruma adına bir araya gelerek örgütlenmekten başka çıkar yol göremiyorlardı.¹ Bu amaçla İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg, 17 Mart 1948’de Brüksel Antlaşması’nı imzaladılar. Eylül 1948’de ise SSCB’ye karşı Batı Birliği Savunma Örgütü (*Western Union Defense Organization*) adında askerî bir örgüt kurdular. Savaşın açtığı yaraları daha saramamış olan Batı Avrupa devletlerinin, ABD’nin desteği ve katılımı olmadan bir savunma örgütü kurmaları, örgütün gücünü azaltıyordu.² Daha sonra Brüksel Antlaşması’nın tarafları ile ABD, Kanada, İtalya, Danimarka, Norveç, Portekiz ve İzlanda Washington’da bir araya gelerek NATO’yu kuran Kuzey Atlantik Antlaşması’nı (*North Atlantic Treaty*) 4 Nisan 1949’da imzaladılar.³

¹ Bu dönemle ilgili gelişmeler için bkz. Mehmet Gönübol-A Haluk Ülman, “İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Türk Dış Politikası, 1945-1965”, **Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.223-224; Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 1914-1980, T. İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994, s.447-449.

² Çağrı Erhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, (Ed.B.Oran), C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.543

³ Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s.16.

Böylece Soğuk Savaş döneminin en belirgin özelliklerinden birisi olan askeri ittifaklar sisteminin bir parçası Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü, Washington’da kurulmuştu. Kısa adı NATO olan ve ABD başkanlığında bir araya gelen kurucu on devlet, beşinci madde ile herhangi bir saldırı karşısında birbirlerine yardım etmeyi taahhüt etmişlerdi. Böylece NATO, Amerika’nın Sovyetleri durdurma stratejisinin en önemli unsuru olmuştur.⁴

A.Halûk Ülman’a göre, NATO, Sovyetler Birliği’ne karşı kurulmuştu, çünkü “...Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ülkelerini Batılılarla savaşa tutuşmadan komünistleştirilmiş, İran, Türkiye ve Yunanistan’ı kendi denetimi altına almak için yaptığı çalışmalar Truman doktrini ile karşılaşınca gerilemek zorunda kalmıştı. Ayrıca Amerika’nın elinde atom tekeli varken, Avrupalılar da bu silahın güvencesi altına girmek istiyorlardı”⁵.

Türk Hükümetleri, sadece Demokrat Partili (DP) değil Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) hükümetleri de NATO’ya üye olmak konusunda aynı görüşteydiler ve bunu milli bir mesele olarak değerlendiriyorlardı. Her iki partide NATO üyesi olmanın zorunluluğuna inanmışlardı. Bunun birçok nedeni vardı: Sovyet tehdidi azalmamıştı. NATO’ya girmek Türkiye Cumhuriyeti için bir “ulusal politika”ydı. CHP iktidarı döneminde de DP iktidarı döneminde de yöneticiler bu konuyu böyle algılamışlar ve NATO’ya katılmak öncelikli hedef olmuştur. Kimilerine göre de Türk Ordusu’nun, Truman ve Marshall yardımlarıyla başlayan modernize edilmesi projesi ancak böyle devam edebilirdi. Amerikan yardımının ve daha sonra Avrupa’dan gelecek yardımların sürdürülebilmesi için NATO’ya üye olmak gerekiyordu.

Baskın Oran, günümüzde ve bir dönem Türkiye üzerinde Sovyetlerin toprak ve üs isteklerinin gerçekten olup olmadığı tartışmalarına şöyle bir açıklama getirmektedir. Türkiye’nin NATO’ya girmesinde en büyük etkiyi, genel anlamda kabul görmüş olan Sovyet tehditlerinin, gerçekte var olup olmadığını, Stalin’in Türkiye’den isteklerinin yerine getirilmemesi karşılığında harekete geçme düşüncesinin bulunup bulunmadığını sorgulamak anlamlı değildir. Çünkü

⁴ Duygu Bazoğlu Sezer, “Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye’nin İttifaklar Politikası”, (Yay. Haz: İsmail Soysal), **Çağdaş Türk Diplomasisi; 200 Yıllık Süreç**, TTK, Ankara, 1999, s.441-442.

⁵ A.Halûk Ülman, “Türkiye ve NATO, Yirmi Yılın Bilançosu”, **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1968.

uluslararası ilişkilerde önemli olan algılamadır ve Türkiye o dönemde, subjektif olarak Sovyetler'i büyük bir tehdit olarak algılamıştır.⁶

1949 Nisan'ında Kuzey Atlantik Anlaşması imzalanınca, Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısında duyduğu endişeler daha da artmıştır. Türk yöneticileri, bu anlaşmanın dışında kalmakla, Türkiye'nin Batı uygarlığı dışında kalacağını düşünmüşlerdir. Üstelik NATO'nun kuruluş tarihine kadar yalnızca Türkiye ve Yunanistan'a yapılan Amerikan askeri yardımının, ittifakın kurulmasından sonra Batı Avrupa ülkelerine de aktarılmasıyla, Türkiye'ye yardımları azalabilir ya da tamamen kesilebilirdi. İşte bu endişeler, Türkiye'nin NATO'ya girişi için çalışmalarına hız vermesinde etkili olmuştur.⁷

2. Kore Savaşı ve Türkiye

27 yıllık kesintisiz bir iktidar döneminden sonra CHP, 14 Mayıs 1950'de iktidarı DP'ye devretmiştir. Seçimler, 14 Mayıs 1950 günü yapılmış ve katılım oranı % 88.8 olarak açıklanmıştır.⁸ Çoğunluk sisteminin uygulanması sonucunda 487 milletvekilliğinden, DP 408, CHP 69, Millet Partisi 1, Bağımsız adaylar da 9 milletvekili çıkarmışlardı.⁹

Basın seçimlere Amerika'nın bakışını da aktarmıştı. Örneğin, New-York Times Gazetesi'nde yayınlanan, "Türkiye Demokrasiye Oy Veriyor" adlı makalede "... *Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçimlerde uğradığı hayret verici mağlubiyet, yalnız Türkiye'nin değil bütün Batı demokrasilerinin iftihar etmesi lazım gelen bir neticedir*" diye yazmıştır. Ayrıca gazetede memleketine demokrasi yolunda büyük ilerlemeler kaydettiren İsmet İnönü'nün de şeref duyması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁰

Türkiye'de bu gelişmeler olurken Kore, II.Dünya Savaşı'nın sonunda kuzeyi Sovyet, güneyi Amerikan işgali altında olmak üzere ikiye bölünmüştü. Amerikalıların Eylül 1945'de, Güney Kore'yi işgal ederek burada askeri bir idare kurmalarına karşılık, Sovyetler de Kuzey Kore'de Mayıs 1946'da geçici bir komünist hükümet kurmuşlardı.¹¹

⁶ Baskın Oran, "Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1, 1945-1960", **Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.496.

⁷ A.Halûk Ülman, "Türkiye ve NATO, Türkiye Sahneye Çıkıyor", **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1968.

⁸ **Ayn Tarihî**, No:198, (Mayıs 1950), s.12.

⁹ **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1950.

¹⁰ Aktaran **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1950.

¹¹ **Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Muharebeleri (1950-1953)**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1975, s.19

Bir yandan Amerikan-Sovyet görüşmeleri, diğer yandan Birleşmiş Milletler'in çabaları, Kore'nin birleşmesini sağlayamadı. Bunun üzerine Amerika, 10 Mayıs 1948'de Güney Kore'de seçimler düzenleyerek Syngman Rhee'nin Başkanlığında, Güney Kore Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağladı. Sovyetler de Kuzey Kore'de bir seçim yapılmasını düzenleyerek, kuzeyde 9 Eylül 1948'de Kore Halk Cumhuriyeti'ni kurdular. Ancak Kuzey Kore kuvvetlerinin 25 Haziran 1950'de Güney Kore'ye saldırması üzerine Amerika, Birleşmiş Milletleri harekete geçirdi. Güvenlik Konseyi, BM Antlaşması hükümleri gereğince çeşitli milletlerin askerlerinden oluşan fakat asıl yükü Amerika'nın yüklendiği, BM kuvvetini, Amerikalı General MacArthur komutasında Kore'ye gönderdi.¹²

Türkiye'de, DP'nin iktidara gelmesi ile hızlanan NATO'ya girme mücadelesinde Kore Savaşı, yöneticilerin eline önemli bir koz vermişti. Kore'ye asker gönderildiği takdirde hem Türkiye'nin Batı'nın özgürlükçü fikirlerine bağlılığı kesin bir davranışla ortaya konacak, hem de Amerikan Kongresi bu karardan etkilenecek, böylece Türkiye'nin NATO'ya girmesinde ağırlığını koyması sağlanacaktı.¹³ Başbakan Menderes de Kore'ye asker gönderme kararının Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesine "köprü" olabileceğini düşünenlerin başında geliyordu. Bu düşünceyle harekete geçilmiş ve TBMM'nin 30 Haziran 1950 tarihli oturumunda Kore ile ilgili görüşmeler yapılmış, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü Kore'deki olaylar hakkında bilgi vermiştir.¹⁴

Türk basını da Hükümet gibi daha Kore Savaşı'nın başlangıcında tavrını belli etmişti:

Abidin Daver'in, "Kore Harbi" adlı yazısındaki değerlendirmeleri o yıllarda basının yaygın bakış açısını yansıtmaktadır: "*Kore Harbi, Amerika'nın da Birleşmiş Milletler Teşkilatının da gözünü açtı. Kızıl Koreliler, komünist dünyasının hâkimi zalimi Sovyet Rusya'nın tertib ve emrile demokrat Kore Cumhuriyeti'ne taarruz ve harb ilan edince Mr.Truman Amerikan Anayasasına göre kendi elinde bulunan*

¹² Armaoğlu, a.g.e., s.454-455, Kore Savaşı için bkz. M. Kemal Öke, **Unutulan Savaşın Kronolojisi, Türkler ve Kore, 1950-1953**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2000, Arna, C.-Aslanoğlu, H., **Kore ve Kore Harbi**, Emek Basımevi, Ankara, 1951.

¹³ Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964**, A.Ü.SBF Yayınları, Ankara, 1979, s.74, aynı düşünceyle, İlder Turan-Dilek Barlas, "Batı İttifakına Üye olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der. F. Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 1994, s.429.

¹⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, C.I, D.9, B.15, O.1,s.311-312.

Amerikan Silahlı Kuvvetleri Başkomutanlığı salâhiyetine dayanarak Amerikan hava ve deniz kuvvetlerinin Demokrat Korelilerin yardımına koşmalarını emretti. Demokrasi devletlerinin bu gibi vaziyetlerde güç harekete geçen çarkı bu kadar çabuk karar verip hemen fiilen karşılıklarına dikileceğini kızıkların beklemedikleri şüphesizdir...”¹⁵.

Akşam’da aynı görüşle yayınlanan bir yazıda; “Kore harbini hazırlayanlar, tahrik edenler, destekleyenler...hesaplarında yanılmışlardır...Her tecavüzün karşısında Amerika’yı bulacağına ve Amerika’nın her tecavüzü karşılayacak kuvvette olmak için her türlü fedakârlığı göze aldığına kimsenin şüphesi kalmamıştır...”¹⁶.

BM’nin Kore’ye asker gönderme kararı alması üzerine Başbakan Adnan Menderes’in Yalova’daki yazlığında, Cumhurbaşkanı Celal Bayar Başkanlığı’nda, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut’un da katılımıyla yapılan bir Bakanlar Kurulu toplantısından sonra TBMM’ye ve muhalefete danışılmadan¹⁷, alınan kararla 26 Temmuz 1950’de Türkiye’nin Kore’ye 4500 asker göndereceği açıklanmıştır.¹⁸

Muhalefetteki CHP, 26 Temmuz 1950’de bu kararın açık bir anayasa ihlali olduğunu belirten bir açıklama yapmıştır. H. Nail Kubalı da kararın anayasaya aykırı olduğunu belirtmiştir: “Anayasamızın 26.maddesine göre, sulh ve harp gibi fevkalade kararları ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi alabilir. Hükümetin Kore hakkında vermiş olduğu kararın hukuki bakımdan hatalı olduğu kanaatindeyim. Çünkü Kore’ye asker göndermek, Kore’ye harp açılmış demektir...”¹⁹.

Ancak çeşitli kesimlerden gelen itirazlara rağmen hükümet bu kararın bir anayasa ihlâli olduğu suçlamalarını kabul etmemiş, bunun bir savaş ilanı değil, asker gönderme kararı olduğunu açıklamıştır. 11 Aralık 1950’de Adnan Menderes, TBMM’de yaptığı bir konuşmada “...Kore’ye biz Birleşmiş Milletler Anayasası mucibince ve teşkilâtın Güvenlik Konseyi’nin aldığı karara uyarak katıldık. Çünkü Türkiye ve onun takip ettiği yolda beraber yürüyen memleketler milli emniyetlerini ve başkalarını, Birleşmiş Milletler camiasına dahil olmakta ve Birleşmiş Milletler

¹⁵ Abidin Daver, “Kore Harbi”, **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1950.

¹⁶ “İkinci Truman Doktrini”, **Akşam**, 25 Temmuz 1950.

¹⁷ Erhan, **a.g.m.**, s.545,

¹⁸ **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1950

¹⁹ “Hükümetin Kararı ve Hukukçuların Fikri”, **Milliyet**, 28 Temmuz 1950.

*anayasasının bütün dünyada tatbik yeri bulmasını temin etmekte bulmuşlardır”*²⁰ demiştir. Muhalefet bu kararın anayasaya uygun olmadığı gerekçesiyle gensoru vermişse de parlamentoda milletvekili çoğunluğu bulunan DP hükümeti kararı oy çokluğuyla onaylamıştır.²¹

Türkiye’nin Kore’ye asker gönderme hareketindeki en önemli etken, Amerika’yı, Türkiye’nin askeri sorumluluk üstlenmeye ve taahhütlerini yerine getirmeye hazır olduğunu gösterme kaygısı dile olmuştur.²²

Amerikalı Senatör Cain, “*Türkiye’nin Kore Harbi’ne fiili yardımının Atlantik Paktı’na alınmasını sağlayacaktır*”²³ açıklaması, Türkiye’nin Kore Savaşı’ndaki politikasının onaylandığını göstermektedir. Senatör Cain konuşmasının devamında şunları söylemiştir: “*Türkiye’nin bir saldırının hedefi olması halinde tüm hür dünya ülkeleri ona yardıma gelirlerdi, ama bu iki yönlü çalışan bir sistemdir. Boğazları ve ‘Süveyş Kanalı’nı kontrolü altında tutan Türkiye, saldırıya uğrayan herhangi bir ülkeye yardımda bulunmak zorundadır. Eğer Türkiye, Atlantik Paktı’na tam üye olarak girmiş olsa, bütün ülkeler kendilerini daha etkin biçimde koruma olanağına sahip olacaklardır. Büyük bir denizin kıyılarının sadece yarısının korunması olanaksızdır. Eğer, bu denizin tamamı korunmak zorunda ise, Türkiye’nin NATO’ya dahil edilmesi şarttır*”²⁴.

Böylece DP Hükümeti, asker gönderme kararı almasının üzerinden bir hafta geçmeden 1 Ağustos 1950’de Türkiye’nin, NATO üyeliği için ikinci başvurusunu yapmıştır.²⁵ Ancak bu başvuru da Eylül 1950’de toplanan NATO Bakanlar Konseyinde reddedilmiştir.²⁶

Türkiye’nin ikinci başvurusunun da reddedilmesinin ardında, ABD Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan ve Türkiye ile Yunanistan’ın NATO’ya alınmasının örgütün gelişimini olumsuz yönde etkileyeceğini belirten

²⁰ Zafer, 12 Aralık 1950.

²¹ TBMM Tutanak Dergisi, C. 3, Dönem 9, B.17, O.2, s. 195

²² Turan-Barlas, a.g.m., s.429.

²³ Cumhuriyet, 26 Temmuz 1950.

²⁴ Bağcı, a.g.e., s.27.

²⁵ Üyelik için ilk başvuru CHP yönetimi döneminde 11 Mayıs 1950’de yapılmıştır. Bkz. Sander, a.g.e., s.70, Mehmet Gönlübol- Halûk Ülman, “İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)”, Olaylar Türk Dış Politikası, (1919-1995), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.228.

²⁶ Erhan, a.g.m., s.545.

raporun önemli rolü vardı.²⁷ Bu rapora göre; NATO üyeliği yerine Türkiye ve Yunanistan'a Akdeniz Paketi'nin kurulması için ortak çalışmalar önerildi. Türkiye bu öneriyi soğuk karşıladı. Çünkü, Türkiye, tek yönlü bir taahhüt altına girmeye yanaşmıyor, bağlayıcı hükümleri olan bir antlaşmaya imza koymak istemiyordu.²⁸

DP Hükümeti'nce, Kore'ye askeri yardım kararının Birleşik Amerika'daki tepkileri merak edilmiş ve New York Haberler Bürosu değerlendirmeleri incelenmiştir. 28 Temmuz 1950 ve 5778 sayılı kararla Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü'ne gönderilen raporda, bu konuda şunlar aktarılmıştır: *"Hükümetimizin, Kore'ye askeri yardım göndermek hususundaki kararı burada son derece müspet akisler uyandırmıştır. New York'taki büyük gazeteler, haberi birinci sahifelerinde yayınladıkları gibi, New York Herald Tribune Gazetesi, 27 Temmuz 1950 tarihli sayısında İngiliz Hükümeti'nin yardım kararını yayınlarken, "Türkiye'den sonra İngiltere, Avustralya ve Yeni Zelanda da Kore'ye asker gönderecekler" başlığını kullanmıştır. Yardım kararımız radyolarda bir iki defa tekrarlanmıştır. Bu konudaki tefsirlere misal teşkil etmek üzere Mr.Fulton Lewis'in 26 Temmuz Çarşamba günü saat 19.00'da New York'ta, WOR radyosundaki konuşmasının Türkiye hakkındaki kısmını arz ediyorum;*

"Bilhassa Türkiye'nin askeri yardım teklifi çok manalıdır. Çünkü, bu küçük memleket, dünya harbinin hitamından (bitmesinden) beri Sovyet namlusunun ağzında oturmakta, Rusya'nın ve peyklerinin daimi tazyiki altında bulunmaktadır. Komünistler, Yunanistan'la birlikte Türkiye'ye de hakim olmağa çalıştıkları zaman biz Türkiye'ye silâh yardımında bulunmuştuk. Doğu Avrupa'daki komünist tehdidini hakikaten Amerika önlemişti. Fakat dünyanın diğer kısımları ile olan münasebetlerimizde yapılan yardımdan dolayı takdir görmek ender tesadüf edilen bir

²⁷ General Omar Bradley'in, "ABD'nin 1950'lerde Askeri Politikası" adlı makalesi, ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı politikanın değişikliğine dikkat çekiyor ve Türkiye'nin NATO üyeliğinin reddedilmesinin nedenini de bu politika değişikliğine bağlıyordu". Amerikan Dışişleri Bakanlığı'ndan bu görüşlerin ABD'nin resmi politikası olup olmadığı soruşturulmuştur. Rapora en sert tepki, Vatan gazetesi yazarı Ahmet Emin Yalman'dan gelmiştir. Yalman, General Bradley'in makalesinde Türkiye, İran, Irak, Afganistan, Burma, Siyam, Hindicini ve Kore gibi ülkeler kategorisinde değerlendirerek ABD savunması açısından "tehlikeli bölgenin" dışında kalması eleştirilmiştir". Ayrıntılı bilgi için bkz. Bağcı, a.g.e., s.31.

²⁸ Sever, Ayşegül, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu, 1945-1958**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997, s.66-69.

meta olduğundan, bugünkü durumda ve bilhassa bu şartlar içinde Türkiye'nin yardım teklifi son derece ferahlatıcıdır"²⁹.

Muhalefetteki CHP'nin Genel Başkanı İsmet İnönü, 25 Ekim 1951'de yaptığı açıklamada *"dış mesele üzerinde esasen bizim memlekette fikir ve prensip ayrılığı yoktur. İttifakımıza, BM idealine ve ABD dostluğuna bağlıyız"* diyerek, Kore'ye asker gönderilmesi sırasında yükselttiği itirazına son vermiştir.³⁰

Öte yandan karara kamuoyundan da destek gelmiştir. Kore'ye asker gönderme kararından hemen sonra İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, CHP, DP ve MP temsilcileriyle ortak olarak *"komünizmi tel'in"* mitingi düzenlenerek hükümetin kararı desteklenmiş oldu. Bu destek, savaş boyunca sürecektir ve Kore'deki Amerikan Generali McArthur ile ilgili haberler aktarılacaktır:

Kore Savaşı süresince savaş muhabirliği yaparak oradan bilgi aktaran Faruk Fenik, Amerika'nın Kore Savaşı'nda orduları idare eden Başkomutan McArthur'un, *"Türk askerini vatanınızda iken tanıdım. Ona olan hayranlığımı ve bu ziyaretin hatıralarını daima muhafaza etmekteyim"* sözü manşet olmuştur.³¹

Savaş konusunda basında yapılan yoğun propagandayla oluşan ortamda, Uzak Doğu'daki bu savaşı Türk halkı çok yakından izlemiştir. Türk kamuoyundaki heyecan, özellikle DP tarafından asker gönderme eyleminin meşrulaştırılması için kullanılacaktır.³²

ABD basınına inceleyen ve kamuoyunun nabzını tutarak değerlendirmeler yapan Oğuz Türkan, Türk askerinin Kore'de gösterdiği kahramanlığın Amerikalıların, Türklere bakış açılarında önemli bir değişikliğe yol açtığını belirtmiştir: ABD'de Massachusett'in Newburryport şehrinde çıkan "News" adlı gazetedeki şu satırlar bunu doğrular niteliktedir: *"...Hafızamızı kurcaladıkça Türk diye anılan milletin hep menfi taraflarını hatırladık. Boğaz denilen bir ülkenin çevresinde yaşayan bu insanları, kabili hitap olmayan, son derece zalim gayri medeni olarak bilirdik. Muhtelif sebepler neticesinde onlarla alışverişe mecbur olmuş, fakat bu mecburiyete çok içlerim. Şimdi Kore kahramanlığından beri*

²⁹ BCA, Başbakanlık Özel Kalem Kataloğu, Fon No:030.01, Yer No:102.630.8.

³⁰ Erhan, a.g.m., s.546.

³¹ Cumhuriyet, 22 Ekim 1950.

³² Erhan, a.g.m., s.546.

Türkler hakkındaki kıymet ölçümüz değişmiştir...”³³. Wisconsin de yayınlanan bir gazetede ise Türklerin Kore’deki kahramanlıklarının basınına yansıdığı döneme kadar Amerikalıların, Türkleri “zalim, pis, kana susamış” gibi sıfatlarla Haçlı seferlerinden miras kalan düşüncelerle anımsadıklarını belirtmiştir. Ancak Kore’de savaşan beş bin kahramanımızın ve şehit düşen yiğitlerimizin, Amerika’nın çeşitli eyaletlerinde “kara günde güvenilir dost”, “Türkiye, Mihenk Taşına Vuruldu”, “Türk Yiğitliği” gibi başlıklı olumlu yazılara konu olmuştur. Bunlardan en ilginç ise San Francisco News gazetesinde 2 Aralık 1950’de Türklerle ilgili olarak özetle şu sözlere yer verilmiştir: “...Genç Türkiye Cumhuriyeti’nin Kore Harbi’nde Amerika’nın sarsılmaz müttefiki olarak davrandığı gözden kaçmamalıdır. Güvenliği tarafsızlıkta arayan diğer bazı vicdanı nasırlaştırmış milletlerin tam zıddına olarak Türkiye, Rusya’nın yakınlığından da ürkmeyerek dostluğun en çetin davasını şerefle geçirmiştir. Yiğit ve güvenilir bir müttefike bin selam”³⁴.

Türkiye’nin Kore’ye asker gönderme kararına olumsuz tepkiler de gelmiştir: Bunlardan (14 Temmuz 1950’de kurulan) Barışseverler Cemiyeti, hükümetin kararını kınayan bildiriler dağıtınca 28 Temmuz’da kapatılmıştır. “Türk Barışseverler Cemiyeti”, Kore’ye yardım kararının iptal edilmesi için meclise başvurmuş, dağıttığı beyannamelerde; “sivil halka karşı kütle halinde imha silahlarının kullanılacağı bu harbde, bütün milletler gibi Türk Milletinin de bu silahların kanundışı edilmesini istemesi en acil bir ihtiyaçtır”. Türk Barışseverler Cemiyeti, dönemin koşulları ve hakim ideolojisi içinde basında “Moskova’nın ağzı ile konuşan bir cemiyet”³⁵ olduğu gerekçesiyle birçok kesim tarafından eleştirilmiştir.

Ayrıca kararı eleştiren birçok mizah dergisi komünist oldukları gerekçesiyle kapatılmışlardır. ³⁶ Bu arada Türkiye’nin Kore’ye asker göndererek savaşa katılmasına belki de en sert eleştiri uzaklardan Moskova Radyosu’nda konuşma yapan Nazım Hikmet’ten gelmiştir: “...Şimdi Türkiye halkını sömürmek, onun kanından milyonlar kazanmak için Türkiye halkının milli egemenliğini dolara satmanız için, delikanlılarımızın kanlarını Amerikan bankerlerinin hesabına Kore’de akıtmanız için, Türkiye halkını onu candan yürekten seven evlatlarından mahrum

³³ Oğuz Türkkan, “Amerika Mektupları; Kore Birliğimiz Amerika’daki Türk Düşmanlığı Çemberini de Parçaladı”, **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1951.

³⁴ Türkkan, **a.g.m.**

³⁵ **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1950.

³⁶ Erhan, **a.g.m.**, s.546.

bırakıyorsunuz...Şimdiki efendilerimiz Amerikan emperyalistlerine düşmanım. Çünkü Türkiye halkını, halkımı seviyorum... Çünkü her yurtsever gibi ben de biliyorum ki Türkiyemi düşmana satanlar, millet hainleri benden ne kadar nefret eder ne kadar düşman kesilirse ben halkımı ve yurdumu o kadar çok seviyorum demektir...siz yalnız başka milletlerin topraklarına saldırmağa yarayacak şoseler, uçak alanları yaparken, siz Amerika'dan boyuna silah satın alırken, okullarda, gazetelerde, dergilerde, kışlalarda harp propagandası yaparken, Kore'de Türk delikanlıları, uşaklığını yaptığınız Amerikan para babalarının hesabına ölüirken ve Koreli kardeşlerini öldürürken, siz barıştan bahsediyorsunuz...”³⁷ şeklinde konuşmuştur.

Abidin Daver, “Amerika’dan İstediklerimiz ve Beklediklerimiz” adlı yazısında Türkiye’nin “Kore’de kızılılara karşı demokrasilerin önderi ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın tecavüzü önlemek yolundaki icra kuvveti olarak harb eden dost Amerika’nın çağrısına yanıt veren ilk devlet olduğunu, Kuzey Atlantik Pakti devletlerinin Amerika’nın müttefiki olmasına rağmen Kore Savaşı’nda Amerika’ya yardım konusunda “pek nazlı ve egoist” davranırlarken Türkiye’nin 4500 evladını Amerika’ya yardım amacıyla gönderdiğini...”³⁸ belirtmektedir. Ancak yazar, Türkiye’nin bu yardımlarına ve gerçek dostluğuna ve müttefikliğine karşın, Kuzey Atlantik Pakti’na alınması ve Fransa’nın Kuzey Afrika topraklarının da paktın savunma sınırları içerisine alınması, Batı ve Orta Akdeniz’e kadar uzanan paktın Doğu Akdeniz’i ihmal etmesi karşısında Türk kamuoyunun kırılgan olduğunu belirtmiştir. Daver, başka bir yazısında ise Amerikan Başkanının, Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın Kore Savaşı için yardım çağrısına yanıt vermeyen ülkelere Marshall Yardımı’nın kesilmesi konusundaki kararının ne kadar doğru bir karar olduğunu belirterek, Amerika’ya destek için yeterli kuvvet göndermeyenleri şöyle eleştirmektedir: “...Bazı çok egoist Avrupa milletleri, Amerikan milletinin kesesinden vergi olarak çıkan milyarlardan sadece bol bol faydalanyor, fakat Kore’de çarpışan hazinenin dolarlarından başka evlatlarının kanını da harcayan Amerikalılara sadece bravo! çekiyorlar. Hani Türkçe’de, ‘dostlar şehit biz gazi’ diye fedakârlıktan kaçınmayı ve hodbinliği ifade eden bir söz vardır. İşte bazı Avrupa milletleri de Kore

³⁷ Moskova Radyosu (Türkçe 21:00 ve 22:30 Yayınları, 20.7.1951).Bkz. **BCA, Başbakanlık Özel Kalem Kataloğu** (Fon: 030.01), Yer No:133.864.1.

³⁸ Abidin Daver, “Amerika’dan İstediklerimiz ve Beklediklerimiz”, **Cumhuriyet**, 31 Temmuz 1950.

Harbi'nde aynı yolu tuttular. Amerika, Kore Harbi'nde yardıma muhtaçtır....".³⁹ Yazar, "Amerika'ya Yaptığımız İttifak Teklifi" adlı yazısında ise "...Türkiye, Birleşmiş Milletler idealine candan bağlılığını ve Amerika'ya karşı beslediği samimi dostluğu ispat etti. Kore'ye 5200 yiğit evladımızı gönderirken Amerika'dan pek büyük yardım görmüş milletlerden bazıları, mukabil fedakârlık yapmak zamanı gelince yan çizmişlerdir...Dost Amerika, Türkiye'ye sözle verdiği teminatı yazılı bir taahhüdle de teyit etmeği kabul edecek midir?..."⁴⁰ diyerek Birleşik Amerika'nın Türkiye'nin NATO üyeliğini sağlaması konusunda açık bir destek beklentisini dile getirmektedir.

Mehmet Barlas, "...Kore'deki Türk askerleri, Türkiye'nin NATO'ya girmesini sağlamıştır tezi uzun zaman siyasi tartışmaların merkezi olacaktır..."⁴¹ diye belirtmiştir.

Gazeteci-yazar Metin Toker'e göre DP Hükümeti zamanında Kore'de Türklerin kahramanca savaşmaları, o günlerdeki "en büyük tehlike" Sovyetler Birliği ve Komünizme karşı, ABD ile birlikte mücadele etmeleri, Türkiye'yi Amerika'nın gözünde "staunch NATO ally" (sadık NATO müttefiki) yapmıştır. Batı ittifakının lideri olarak Amerika'nın böyle bir Türkiye'ye ihtiyacı vardı. Böylece Türkiye, Amerika'nın bu bölgedeki çıkarlarının en iyi koruyucucu durumuna gelmiştir.⁴²

ABD, Kore Savaşı ışıığında Türkiye'ye yaklaşmış ve Avrupa'nın, Orta Doğu'nun ve Doğu Akdeniz'in güvenliği ve savunması açısından Türkiye'nin yapacağı katkıları hesaplamıştır.⁴³

Amerikan basınında da Türkiye hakkında destek sözlerinin yayınlandığını görüyoruz. Bu dönemdeki haberlerden bazıları, "*General Eisenhower'ın gazetemize dün verdiği hususi beyanatta Akdeniz Savunmasının bir bütün olarak ele alınması lazım geldiğini söyleyen General; "Türklerin kahramanlıkları hakkında hertürlü söz fuzulidir"*"⁴⁴ demiştir. "Pakta Almıyorlar Diye Üzülmeyelim" başlıklı yazıda ise pakta

³⁹ Abidin Daver, "Amerika'nın Yerinde Bir Kararı", **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1950.

⁴⁰ Abidin Daver, "Amerika'ya Yaptığımız İttifak Teklifi", **Cumhuriyet**, 5 Mart 1951.

⁴¹ Mehmet Barlas, "Kore'den Küba'ya", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1950.

⁴² Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları (1944-1973), DP'nin Altın Yılları (1950-1954)**, Bilgi Yayınevi, 1.Basım, İstanbul, 1990, s.276.

⁴³ Sezer, **a.g.m.** s.445.

⁴⁴ **Milliyet**, 3 Nisan 1951.

üye diğer devletlerin muhalefetine üzülmemek gerektiği, Türkiye'nin Amerika ile karşılıklı bir savunma paktı oluşturmaya çalışılması gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁵

Kore Savaşından sonra Türkiye'nin III.Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın uzun Amerika gezisinin⁴⁶ bu ülkede olağanüstü ilgi ile karşılanmasının en önemli nedenlerinden birisi, Türkiye'nin Kore Savaşı'na asker göndererek Amerika'ya verdiği destektir. Türk birliklerinin Kore Savaşı'nda sergilemiş oldukları üstün performans ve Kunuri Muharebesinde kendilerini feda etme pahasına Amerikan birliklerini imha edilmekten kurtarmaları, Amerikan kamuoyunda Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında yalnız bırakılmaması gerektiği yönünde bir görüşün taraftar bulmasına yol açtı.⁴⁷ Armaoğlu'na göre de, Kore'de akan Türk kanı ve Türk kahramanlığı, Türkiye'nin NATO'ya alınmasında çok önemli bir rol oynamıştır.⁴⁸

Bu arada 1950 Haziran'ında başlamış olan Kore Savaşı, Sovyet lideri Stalin'in ölümünden sonra 1953 Temmuz'unda Panmunjom Antlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmış, taraflardan hiçbirisi diğerine karşı üstünlük sağlayamamıştır.⁴⁹

Kore Savaşı, Missouri zırhlısının 1946'daki İstanbul ziyareti ile başlayan süreç içerisinde, Türkiye'yi Amerika'ya yakınlaştıran ikinci önemli olaydır. Bu dönem kamuoyunda iki ülke ordusu “ortak düşmana” karşı dünyanın özgürlüğü için omuz omuza savaşmıştır, şeklinde ifade bulunmuştur. ABD basınında, Türkiye ile ilgili yazılara geniş yer verilmiştir. İki ülke arasındaki samimi ilişkilerin zirve noktasında olduğu bu süreçte bir sonraki aşama NATO ortaklığı olacaktır.

II.Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Kore Savaşı, dünyada yeni güçler dengesinin oluşması sürecinde, Türk-Amerikan ilişkilerini arttırarak yeni bir boyuta taşımıştır. Kore Savaşı'nın Türkiye'de algılanış biçimi üzerine yapılan bir değerlendirmede, Sovyet imajı üzerine ilgi çekici saptamalarda bulunulmuştur. Bu makaleye göre⁵⁰, Türkiye'nin Kore'ye asker gönderme kararı almasıyla birlikte gazetelerde, dünyada ve Türkiye'de birden bire görünmeye başlayan Sovyet

⁴⁵ Abidin Daver, “Pakta Almıyorlar Diye Üzülmeyelim”, **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1951.

⁴⁶ Bayar'ın 27 Ocak 1954'te başlayan Amerika seyahati 1 Mart 1954'te sona ermiştir.

⁴⁷ Erhan, **a.g.m.**, s.549.

⁴⁸ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.455.

⁴⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.455.

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayati Tüfekçioğlu, “1950’de Türk-Amerikan İlişkilerinin Türkiye’de Geniş Çevrelerce Algılanış Biçimi”, **500.Yılında Amerika**, (Yay. Haz:Recep Ertürk-Hayati Tüfekçioğlu”, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s.165-175.

denizaltıları ile olumlu Amerikan imajının yanında topluma her an üçüncü dünya savaşı çıkarabilecek, dünyayı işgale hazırlanan bir düşman, karanlık ve soğuk Sovyet imajı çizilmiştir.⁵¹ Bu olumsuz Sovyet imajı, baskın bir ideoloji olarak 1960'ların ortalarına kadar Türkiye-Sovyet ilişkilerinde de belirleyici olmuştur.

Kore Savaşı ve sonrasında gelen NATO üyeliği, Türkiye'nin Amerika ile "müttefik" olma sürecini başlatmıştır. Artık bu dönemden sonra gerek basında gerekse kamuoyunda Amerika'nın yanına "Dost" kavramı eklenerek, bazen de "Müttefik Amerika" ya da "Dost Amerika" neredeyse bu ülkeyle ilgili yazılan her türlü materyalde kullanılacaktır.⁵²

3. Türkiye'nin NATO'ya Alınması

CHP iktidarı döneminde, Dışişleri Bakanı olan Necmettin Sadak, henüz NATO kurulmadan önce bir Amerikan deniz filosunun İstanbul'u ziyareti sırasında (30 Haziran 1948) bir demeç vermişti. Bu demeçte, Türk Hükûmeti'nce ABD'nin "müttefikten de öteye" görülse de ABD açısından hukuken mümkün olduğu takdirde bu ilişkileri bir ittifakla daha etkili ve resmi bir şekilde somutlaştırmak isteğini ifade etmişti.⁵³

Avrupa ülkelerinin Brüksel Antlaşması'nı imzalaması, Türkiye'de son derece olumlu karşılanmıştı. CHP Hükümeti, Avrupa'nın savunulması için böyle bir ittifakın gerekliliğe inanıyordu ve tabii en kısa zamanda kendisinin de bu yeni oluşuma katılmaya davet edileceğini düşünüyordu. Ancak beklenen davet gelmeyince, hükümet hayal kırıklığına uğramıştır.

Ulus Gazetesi'nde Peyami Safa, ittifak dışında tutulan bir Türkiye'nin bu durumda tarafsız bir politika izlemesinin daha uygun olacağını söylemiş ve şöyle devam etmiştir: "*Bizi hesaba katmayan bir müşterek emniyet sistemini bizim de hesaba katmamıza lüzum kalmamıştır. Bu bizim dış politikamızı komşularımızın göstereceği anlayışa göre ayarlayabileceğimiz bir serbestliğe ve suplese kavuşturur*"⁵⁴.

⁵¹ "Marmara'da Bir Yabancı Denizaltı Görüldü", **Hürriyet**, 25 Temmuz 1950; "Meçhul Denizaltı, Yalova-Çınarcık arasında görüldü", **Hürriyet**, 27 Temmuz 1950; "Meçhul Denizaltının Dün Gece Yakalandığı Haber Veriliyor", **Hürriyet**, 30 Temmuz 1950; "Marmara'da Meçhul Denizaltı Yok", **Hürriyet**, 1 Ağustos 1950.

⁵² Bu tür başlıklarından birkaçına örnek, "Dost Amerikan Filosu Limanımıza Geldi", **Cumhuriyet**, 3 Mart 1950; "Dost Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Vazifesi", **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1950.

⁵³ Sander, **a.g.e.**, s.67.

⁵⁴ Peyami Safa, "Atlantik Paketi ve Biz", **Ulus**, 26 Mart 1949.

CHP iktidarı süresince ABD ile Türkiye arasında yakın ilişkiler kurulmuştu. Başbakan Günaltay'ın deyişiyle, Türkiye'nin güvenliğinin ABD için çok önemli olduğu Truman Doktrini ile ilan edilmiş, Türkiye'ye silah yardımı yapılması ile ilgili Türk-Amerikan Anlaşması imzalanmıştı. Avrupa'yı ekonomik bakımdan kalkındıracak yardımdan Türkiye'nin de yararlanması sağlanmış, Türkiye, Avrupa ekonomik işbirliğine girmişti. İngiltere ve Fransa ile olan ittifak ise, 1949'da onaylanmış, Türkiye, Avrupa devleti olarak Avrupa Konseyi'ne girmiş ve son olarak da İtalya ile bir dostluk anlaşması imzalamıştır. İşte NATO'ya girmeyi başaramamakla birlikte, 14 Mayıs 1950'de CHP yönetiminin Demokrat Parti iktidarına devrettiği, Türkiye'nin dış politikası ile ilgili miras zet olarak böyledir. Demokrat Parti, bu mirası aynen koruduğu gibi daha da ileriye götürecek ve Türkiye'nin NATO içinde yer almasını sağlayacaktır.⁵⁵

Türkiye'nin NATO yeliği için 11 Ağustos 1950'de yaptığı ikinci başvurusundan sonra ABD, Türkiye ile Yunanistan'ın bir Akdeniz Paktı içerisinde yer almasını önermişti.⁵⁶ Böyle bir pakt düşüncesi, İngiltere tarafından birkaç yıldır dile getirilmekte olan Orta Doğu Komutanlığı (*Middle East Command*) nerisiyle benzerlikler taşıymaktaydı. Pakta İngiltere, İtalya, Yunanistan, Mısır ve Türkiye'nin ye olmaları planlanıyordu. Böylece NATO yesi olan devletlerle, ittifak dışında kalan ülkeler arasında Doğu Akdeniz'in güvenliğini sağlayacak yeni bir pakt oluşturulacaktı.⁵⁷

Dışışleri Bakanı Necmettin Sadak, daha 7 Nisan 1948'de bu konuda verdiği bir demeçte; Akdeniz Paktı'ndan bir "ideal" olarak söz etmiş; Türkiye'nin NATO'ya üyelik teklifinin reddedilmesinin ardından da, eğer Türkiye'nin NATO yeliği olamayacak ise Türkiye, Akdeniz bölgesinde içine Yunanistan'ı, İtalya'yı, Fransa'yı ve İngiltere'yi alan bir güvenlik sisteminin kurulmasına büyük ilgi göstermektedir, diyecektir.⁵⁸

Cumhuriyet gazetesi başyazısında Amerika'nın istediği takdirde Türkiye'nin NATO'ya ye olabileceği belirtiliyordu: "...İsteğimizi Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya destekleyecektir. Fakat pakta 12 devlet dahildir. Öteki devletler Kanada,

⁵⁵ Sander, **a.g.e.**, s.71.

⁵⁶ İlk başvurusunu CHP iktidarı döneminde 11 Mayıs 1950'de yapmıştır. **Ulus**, 11 Mayıs 1950.

⁵⁷ Erhan, **a.g.m.**, s.548, Bağcı, **a.g.e.**, s.16.

⁵⁸ **Ayın Tarihi**, Sayı:173, (Nisan 1948), s.52.

İzlanda, Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika, Lüksemburg ve Portekiz pakta girmemizi diplomatik tabirle soğuk karşılamışlardır... Fakat Dört büyük devlet istedikleri ve bilhassa Amerika büyük nüfuzunu kullandığı takdirde Türkiye'nin pakta girmesini vaktile soğuk karşılamış olan devletlerin bu fikre ısınacaklarını kabul etmek yanlış olmaz. Kanaatimizce Amerika istediği takdirde muhalif memleketlerin hararetini arttırabilir ve soğukluk sıcaklığa inkılâb eder; Türkiye'de Şimal Atlantik Paktı'na girer...’’⁵⁹.

Türk Hükümeti, NATO'yu tamamlaması düşünülen Akdeniz ülkelerini kapsayacak “Akdeniz Paktı”nın üyesi olma hesaplarını yaparken bu sırada “Akdeniz Paktı” üyesi olması beklenen İtalya'nın NATO'ya girişi, Türkiye'de hem hükümette hem de kamuoyunda büyük bir şaşkınlık yaratmıştır.⁶⁰

Abidin Daver, “Atlantik Paktı Değil Akdeniz Paktı” adlı yazısında İngiltere ve Amerika'nın destek vereceği bir paktın daha yararlı olacağını belirtmiştir: “...İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan'ı Atlantik Paktı'na almaktansa bu iki devletin de iştirakile ayrı bir Akdeniz Paktı vücade getirilmesine taraftar olduğunu gösteriyor. İşin doğrusu da budur; bilhassa Türkiye ile Yunanistan'ın menfaatleri bakımından. Çünkü Şimal Buz Okyanusundaki Spitberg ve Ayı adaları ile İzlanda'dan başlayan, Akdeniz'de İtalyan çizmesinin burnuna ve topuğuna kadar inen Atlantik Paktı'na girmemizin, strateji ve askeri işbirliği bakımından bize hiçbir şey kazandıracığı yoktur’’⁶¹.

Amerika, NATO savunma planlarını ve stratejisini oluştururken, Türkiye'nin içinde yer almadığı bir sistemin Sovyetleri durdurmasının ne kadar güç olduğunu görmüştü. Buna karşılık daha önce tasarlanmış olan Akdeniz savunma sistemi de bir türlü geliştirilememişti:

Akdeniz Paktı, basında şöyle değerlendirilmişti: “Geçen sene...Türkiye'nin Pak't'a kabulü, ilgili devletler arasında bahis konusu olmuş; fakat müsbet netice alınmayarak Türkiye, Yunanistan'la beraber Akdeniz bölgesi müdafaa planlarının tanzimi vazifesiyle mükellef Atlantik Paktı, Akdeniz Komitesi ile işbirliğine davet

⁵⁹ “Türkiye, Şimal Atlantik Paktı'na Alınmalıdır”, **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1950.

⁶⁰ Bağcı, **a.g.e.**, s.16.

⁶¹ Abidin Daver, “Atlantik Paktı Değil Akdeniz Paktı”, **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1951.

edilmişlerdi. Böylece Türkiye, Atlantik Paktı'nın bir köşesine pamuk ipliği veya kancalı iğne ile iştirilmek suretiyle tatmin edilmek istenmişti...”⁶².

Metin Toker, Cumhuriyet'teki yazısında bu süreci şöyle değerlendiriyordu: “...bir gün bakıyorsunuz Paris'te Akdeniz Paktı'nın güçlüklerinden bahsediliyor, ertesi gün Londra Akdeniz Paktı'na taraftar görünüyor, daha sonra Atlantik Paktı'na kabulümüz lehinde demeçler veriliyor ve günler geçip duruyor. Biz sadece Atlantik Paktı'na kabulümüzle meşgûl olduğumuz için öteki meseleler pek dikkat etmiyoruz...Mütemadiyen oyalama, kat'i kararlardan sakınma, hiç kimseyi kırmadan, herkesi idare ve “Wait and See- Bekle ve Gör” siyaseti. Hele Batılılar kendi aralarında bir anlaşsınlar da, bizim sıramız elbette gelecektir”⁶³.

Basında Türkiye'nin olmadığı bir Atlantik Paktı savunma sistemini, Doğu Akdeniz'in ihmal edilmesi nedeniyle Nasrettin Hoca'nın türbesine benzeten yazılar da yayınlanıyordu. Bu görüşe göre “Türkiye demokrasinin kalesidir” sözü artık bir askeri ve stratejik gerçek olarak kabul edilmeye başlanmıştı.⁶⁴

1951'in Mayıs ayına kadar geçen süre içinde Ortadoğu'nun ve Akdeniz bölgesinin güvenliği konusunda yapılan bir dizi toplantılardan sonra Amerika, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmalarını teklif etmiştir.⁶⁵

Buna karşılık, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmaması için bir çok neden ileri sürülmüştür. Bunlardan ilki, diğer NATO üyelerinden özellikle İskandinav ülkelerine olan uzaklık nedeniyle yani coğrafi şartlarla ilgilidir. İkinci itiraz ise Yunanistan ve Türkiye'nin kültürel farklılığıdır.⁶⁶ Armaoğlu, bir üçüncü neden olarak da ittifakın küçük üyeleri; Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika gibi ülkelerin Türkiye'nin üyeliğine, Sovyetlerin sert tepki göstermesinden endişe ettikleri için bir süre muhalefet etmelerini göstermiştir.⁶⁷

Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyeliğine en büyük muhalefet İngiltere'den gelmiştir. Basın olayı şöyle aktarmıştır: “İngiltere'nin hareket tarzı Ankara'da hayret

⁶² Abidin Daver, “Amerika'ya Yaptığımız İttifak Teklifi”, **Cumhuriyet**, 5 Mart 1951.

⁶³ Metin Toker, “Akdeniz Paktı'na Dair”, **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1951.

⁶⁴ Abidin Daver, “Ortadoğu'nun Kalesi”, **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1951.

⁶⁵ Amerika'nın Türkiye'nin NATO üyeliğini desteklediğine dair haberler için bkz. **Cumhuriyet**, 10, 14, 16, 17, 18 Mayıs 1951.

⁶⁶ Gönübol- Ülman, **a.g.e.**, s.230.

⁶⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.518-519.

uyandırdı...Türkiye ve Yunanistan'ın Atlantik Paktı'na alınmasından ziyade bu devletleri Doğu Akdeniz müdafaasına iştirak ettirecek bir pakt tavsiye etmektedir”⁶⁸.

Abidin Daver süreci, “politik oyunlar” olarak değerlendirmekte,⁶⁹ Metin Toker ise İngiltere ile Amerika'nın Akdeniz'de “iki amansız rakip” olduğunu, İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan'ın Atlantik Paktı'na alınması durumunda bu bölgenin, Amerika'nın kontrolüne geçeceğinden endişe ettiğini ileri sürmüştür. Toker, Akdeniz'de Amerikasız etkili bir savunmanın da mümkün olamayacağını düşünmekteydi.⁷⁰

1951 yazında ise Ortadoğu'nun güvenliği ve İran ile ilgili endişeler, İngiltere'nin NATO'nun genişlemesine karşı duruşunun değişmesine neden olmuştu.⁷¹

Gelişen bu olaylar sonucunda Türkiye'nin NATO üyeliğine ilişkin direnç bir süre sonra kırılmış ve Türkiye 1951 yılında NATO'ya üye olmak üzere davet edilmişti.⁷² 21 Eylül 1951'de ise Atlantik Paktı'nın Türkiye'nin adaylığını onayladığı (Ottawa Beyannamesi ile) kamuoyuna duyurulmuştu.⁷³ Türkiye, 17 Şubat 1952'de Lizbon Konferansı'na resmen çağırılmış⁷⁴, 18 Şubat 1952'de ise Atlantik Paktı üyeliğine eşit şartlarla üye oluşumuz kamuoyuna Millet Meclisi'ndeki tarihi kararla alındığı duyurulmuştu.⁷⁵ Böylece II.Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika ile ittifak ilişkisi içerisine girmek isteyen Türkiye'nin amacı, 18 Şubat 1952 tarihinde gerçekleşmiş oluyordu.

Türkiye'nin NATO'ya girişinde Amerika'nın desteği yadsınamaz. Bu destek Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesinden sonra artmıştır.⁷⁶ Taha Akyol'a göre, Kore Savaşı bir Sovyet tahriki idi. Doğu Avrupa'nın uydulaştırılması, Yunan İç Savaşı, Türkiye ve İran üzerindeki baskılar, dikkate alındığında Sovyetler bir genişleme siyaseti uyguluyordu ve bu siyasetten de batılılar endişe duyuyorlardı. Batılılar, NATO kurulduğu sıralarda Rus baskısı altında bulunan Türkiye'yi bu

⁶⁸ **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1951.

⁶⁹ Abidin Daver, “Pakta Almıyorlar Diye Üzülmeyelim”, **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1951.

⁷⁰ Metin Toker, “Türkiye, Atlantik Paktı ve Büyük Britanya”, **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1951.

⁷¹ Gönlübol- Ülman, **a.g.e.**, s.231, Nasuh Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000, s.109.

⁷² İlter Turan- Dilek Barlas, **a.g.m.**, s.430.

⁷³ **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1951.

⁷⁴ **Milliyet**, **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1952.

⁷⁵ **Milliyet**, **Cumhuriyet**, 18 Şubat 1952.

⁷⁶ Bağcı, **a.g.e.**, s.27.

ittifaka almamışlar, ancak Amerikan stratejisinin Asya'ya uzatılmasından sonra Kore Savaşı'nı izleyen dönemde Yunanistan'la birlikte bizi ittifaka kabul etmekte yarar görmüşlerdi.⁷⁷

(ABD) "Newsweek"te yayınlanan "İspanya mı yoksa Türkiye mi daha mühim mevkidedir" adlı makale, Türkiye'nin NATO'ya girişindeki asıl nedeni açıklar nitelikteydi:

*"...Doğrusu aranırsa Avrupa'nın Akdeniz müdafaası zincirinde asıl eksik halkalar, Türkiye ile Yunanistan'dır. Bu iki Doğu Akdeniz memleketi Rusya'nın taarruzuna en müsait bölgesine (Karadeniz ve Hazar Denizi'ne) giden yolun kapısını teşkil etmektedirler. O bölgede ise Rusya'nın en zengin petrol, hububat ve sanayi merkezleri bulunmaktadır. Akdeniz'deki en güçlü taarruz kuvveti Amerika'nın Altıncı Filosu ve bu filonun uçak-taşıy gemileridir. Türkiye ile Yunanistan'daki kara üsleriyle takviye edildikleri takdirde Amerikan Hava Kuvvetleri Rusya'nın can alacak noktalarına ağır darbeler indirebilir..."*⁷⁸.

Türkiye'nin NATO'ya girişi ile birlikte Amerika ve Türkiye, müttefik devletler durumuna gelmiştir. Bundan sonra artık basında da görüleceği üzere "Müttefikimiz Amerika" deyiimi sık sık kullanılacaktır.

B- TÜRK KAMUOYUNDA "ABD-NATO" DEĞERLENDİRMELERİ

1. 1964 Öncesi Değerlendirmeler

1945 ve 1946 yıllarında yaşanan Sovyet tehditleri, Truman ve Marshall yardımları ile biraz olsun giderilmeye çalışılmış, ancak Türkiye'nin güvenlik sorunu tam anlamıyla giderilememiştir. Kuzey komşusundan gelen baskıyı, Birleşik Amerika'nın desteği ile kapatmaya çalışan Türk Hükümetleri, bu sorunun kalıcı olarak çözümünü 1949'da kurulan NATO adlı örgütte görmüşlerdir. CHP ve DP, bu konuda neredeyse aynı politikaları izleyerek, Batı ittifakını alternatifsiz bir yol olarak değerlendirmişlerdir. ABD'nin desteğiyle Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmaları büyük bir "milli zafer"⁷⁹ olarak algılanmış ve kamuoyuna böyle aktarılmıştır. Bu bakış açısına göre, ABD'yle resmi ittifak kurulabilirse, Türkiye daha kolay bir şekilde Batıyla bütünleşebilirdi. Ne de olsa Batının lideri konumunda

⁷⁷ Taha Akyol, **Sovyet-Rus Stratejisi ve Türkiye 2**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1979, s.462-463, 465-466.

⁷⁸ Aktaran **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1951.

⁷⁹ **Cumhuriyet**, 18, 19 Şubat 1952, **Ulus**, 26 Şubat 1952, **Akşam**, 22 Şubat 1952.

olan Amerika, diğer Batı devletlerini ve örgütlerini Türkiye'yi uluslararası alanda Batı ailesinin bir üyesi olarak kabul etme konusunda etkileyebilirdi.⁸⁰

1952'de gerçekleşen Türkiye'nin NATO üyeliği, hükümet için büyük bir başarı kabul edilmiştir. O günkü adıyla "Atlantik Paktı" üyeliği, Türkiye için Batı dünyasının içinde yer almayı gösteren bir simge olmuştur. Kimilerine göre Batılılaşma projesinin önemli bir aşaması⁸¹, kimilerine göre ise Türkiye'nin "Hür-Özgür" dünya içinde artık yerini alması olarak değerlendirilmiştir.

1945 yılından sonra Batı'ya dönük yönünün ağır basmaya başladığı Türk dış politikası, 1952'de NATO üyeliği ile tam bir Batı bağlılığına dönüşmüştür.⁸² Bunun en önemli nedeni, 1945 yılındaki Sovyet taleplerinin yarattığı güvensizlik ortamı içinde, Türkiye'nin Batı'ya dönük dış politikasıdır.⁸³

Metin Toker, 1950 ile 1954 yılları arasındaki Türkiye'yi, NATO'nun değil de Amerika'nın bölgedeki uzantısı olarak tarif etmekteydi.⁸⁴

Bir başka görüşte ise Amerikan diplomasisinin, Türkiye ile ilgili projesi en yüksek noktasına Türkiye'nin 1952'de NATO'ya katılması ile ulaşmıştır. Böylece Türkiye, NATO'ya katıldıktan sonra koyu bir Amerikan politikası izleyerek ve Amerika'nın "dümen suyunu" hiç bırakmayarak, ikili ilişkileri bir "tam ittifak" yapısı içine sokmuştur. Bu durum ise Türk dış politikasını Amerikan ipoteği altına sokmuştur. Ayrıca Türkiye'deki birtakım askeri üs ve tesislerin, Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığına aykırı bir şekilde Amerika'ya teslim edilmesi ve Amerika'ya birtakım adli kapitülasyonların tanınmasını da sağlamıştır.⁸⁵

Bu süreçte Türkiye yöneticilerinin Amerika ziyaretleri, iki ülke arasındaki yakınlaşma ve bu döneme damgasını vuracak olan "Dost, Müttefik", "özgür dünya, demokrasi" gibi kavramlarla ilintili "Amerika" imgesinin yerleşmesi bakımından önemlidir. Önce Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Ocak 1954'te başlayan Şubat sonuna

⁸⁰ Uslu, **a.g.e.**, s.89-90.

⁸¹ Deniz Vardar, "Türkiye'nin Batı Avrupa Kurumlarına Girişi ve Kamuoyu", **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der: F. Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 1994. s.376.

⁸² Duygu Sezer, **Kamuoyu ve Dış Politika**, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1972, s.118

⁸³ Bu konu ile ilgili bkz. Faruk Sönmezoğlu, "II.Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası: 'Tarafsızlık'tan NATO'ya", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s.79-87.

⁸⁴ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları (1944-1973), DP'nin Altın Yılları (1950-1954)**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1990, s.243.

⁸⁵ Fahir Armaoğlu, "Yarım Yüzyılın Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1997", (Yay. Haz: İsmail Soysal), **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınevi, Ankara, 1999, s.425.

kadar süren uzun Amerika ziyareti gerçekleşmiştir.⁸⁶ Ardından Başbakan Menderes, 31 Mayıs 1954'te Amerika ziyaretine başlamış⁸⁷, basında Menderes'in Amerikan yöneticileri ile görüşmeleri “*askeri ve iktisadî sahalarda tam görüş birliğine varıldı*”⁸⁸ biçiminde yansımıştı.⁸⁹

ABD Senatosu'nda Türkiye için “*en azimkâr ve sağlam müttefik Türkiye*”⁹⁰ yorumu yapılmaktaydı.

Bu dönemde hem Türk yöneticileri hem de basın, Türkiye'nin çıkarlarının artık NATO ve ABD çıkarları ile örtüştüğüne inanmıştır. “*Hür Dünyanın Kalesi/Lideri/Koruyucusu; Amerika*” yorumları içinde NATO'nun ve Amerika'nın dünyadaki ve bölgedeki politikaları pek de sorgulanmadan kabul görmüştür.

1950'li yıllar Türkiye'de “küçük Amerika” benzetmeleri ile bu idealizmin inşa edildiği bir dönem olmuştur. Türkiye ve ABD devlet başkanlarının ziyaretleri henüz Kore Savaşı anılarının taze olduğu bir ortamda gerçekleştirilmişti.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika gezi sırasında Duke Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, Türkler ve Amerikalılar benzetmesi, Bayar'ın “küçük Amerika” idealinin bir görünümüydü aslında: “*Biz Türkler, tıpkı siz Amerikalılar gibi manevi kıymetlere ehemmiyet vermekteyiz. İnsanlığın ancak hürriyet ve fazilet içinde inkişaf edeceğine inanmaktayız. Takip ettiğimiz siyaset bu düsturdan ilham almaktadır*”⁹¹. Celal Bayar bu düşüncesini 21 Ekim 1957'de Taksim'de şöyle detaylandırmıştır: “*Biz memleketimizde Amerikalıların ilerleyişleri seyrini takip ederek çalışmaktayız. Öyle ümit ediyoruz ki 30 sene sonra bu mübarek memleket, 50 milyon nüfusu ile küçük bir Amerika olacaktır*”⁹².

Celal Bayar'ın ABD gezisi sırasında şu açıklamaları da önemlidir: O'nun Amerika'ya bakış açısı konusunda bize fikir vermektedir: “*Siz Amerikalıların gayretleriniz, zekanız ve alâkanız ile çorak toprakları nasıl kullanılabilir bir hale getirerek beşeriyetin bu tabii refahtaki haklı hissesini nasıl temin ettiğinizi gördüm.*

⁸⁶ Amerika'ya varış 27 Ocak 1954- ziyaret bitişi 1 Mart 1954. Bkz. **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1954, 1 Mart 1954.

⁸⁷ **Milliyet**, 31 Mayıs 1954.

⁸⁸ **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1954.

⁸⁹ Ancak ziyaretin gerçek nedeni olan Türkiye'nin ABD'den 300 milyon dolarlık kredi teklifinin reddedildiği haberi daha sonra ortaya çıkacaktır. Bkz. **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1955.

⁹⁰ Aktaran **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1954.

⁹¹ **Bayar'ın Amerika Seyahati**, Demokrat Parti Neşriyatından No:6, Güneş Matbaası, Ankara, 1954, s.25.

⁹² **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1957.

Bu başarılar, haklarına inanan hür milletlerin sulh havası içinde neler yapabileceklerinin ispatıdır. Şuna kâni bulunuyorum ki, bütün bu maddi başarılar Amerikan milletinin manevi kuvveti ve fazileti sayesinde tahakkuk ettirilmiştir”⁹³.

Celal Bayar’ın Amerika gezisine eşlik eden Cumhuriyet gazetesinden Doğan Nadi, bu gezi ile ilgili kendi ifadesiyle “tereddütsüz intibainı” şöyle aktarmıştır: “...Türkiye devlet reisi memleketimizi, Amerikan halkına tanıtmaya ve sevdirmeye hadi sevdirmeye demeyelim de anlatmağa büyük ölçüde muvaffak olmuştur. Bunun başlıca iki nedeni vardır. 1- Kore’de Türk askerlerinin kahramanlığı, 2- Bayar’ın şahsen sempatik ve mükemmel bir adam oluşu. Birincisi, siyasi ve askeri bakımdan Türk inancını, ikincisi de Türk’ün ne biçim adam olduğunu Amerikalılara göstermiş olduğunu... Üç haftadır irili ufaklı Amerikan gazetelerinde Türkiye’ye dair çıkan yazıların kesilip de Washington Basın Ateşliğimizde saklanan küpürlerin yekûnü iki sandığı geçmiştir...Trenin şöyle bir durduğu küçük ara istasyonlarda civar köylerden gelen Amerikan vatandaşları birçok defalar gece yarıları Cumhurbaşkanımızı yatağından kaldırarak gördüler ve alkışladılar. Amerika, denilen bu nüfuz edilemez içine girilmez diyarı bilenler için bunların azameti meydandadır. Türk olarak çok defalar tüylerimiz ürperircesine heyecan duyduk. Celal Bayar dahi bunları gördükçe tabii olarak neşeleniyor ve kendi memleket dolaşmalarını imâ ederek “mesela Alaşehir’den geçiyor gibiyiz”⁹⁴ diyordu.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın uzun ve görkemli Amerika gezisi sonrasında anlatılanlar, Türk kamuoyunda idealler ve rüyalar ülkesi Amerika imgesinin oluşmasını sağlamıştır.

Doğan Nadi, Cumhurbaşkanı ile Amerika’yı gezmiş ve Amerikan binalarının yüksekliğinden etkilenerek şunları aktarmıştır: “...Celal Bayar, New York günlerinde Hilton -gelin şuna artık bizim Hilton diyelim- şirketine ait dünyanın en büyük oteli (iki bin oda) Waldorf Astoria’da kalacak. Otel değil, daha ziyade yukarıya doğru sivrilemesine bir mahalleyi andıran bu muazzam bina günlerden beri Türk bayrakları ile donatılmış bulunuyor”⁹⁵.

⁹³ Bayar’ın Amerika Seyahati, s.10.

⁹⁴ Doğan Nadi, “Amerika’dan Notlar”, Cumhuriyet, 1 Mart 1954.

⁹⁵ Doğan Nadi, “Amerika’dan Notlar”, Cumhuriyet, 29 Ocak 1954.

Resim: 12
“Hayırlı ve Başarılı Bir Seyahatin Sonu”

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ziyareti nedeniyle Amerika'da Arizona gazetesinde yayınlanan bir karikatür. Bkz. Aktaran Cumhuriyet, 1 Mart 1954.

1950'li yıllarda Amerikan resimli dergilerin benzerlerinin Türkiye'de yayınlanmaya başlamasıyla Amerika'da sosyal yaşam, Amerikalı aile, Amerikan kadını gibi öğeler, Türk sosyal yaşamı üzerinde de etkili olmaya başlamıştır. Dergilerin yanında bu süreci hızlandıran bir faktör de -büyükşehirler için söylenebilir- Türk-Amerikan Kültür Dernekleri ve Türk-Amerikan Kadınları Kültür Dernekleridir.

Bu konudaki yazılardan bazılarına örnekler:

Akis Dergisi'nde Kadınlar Arasında bölümünde “Cemiyet Hayatı” ile Türk-Amerikan Kadınları Kültür Derneği'nin tanıtımı şöyle yapılmaktadır: “*Türkiye ile Birleşik Amerika Devletleri arasında Truman Doktrini'nin ortaya atıldığı günden beri askeri, siyasi ve iktisadi sahalarda gelişmekte olan dostluk, bugün gerek kültürel gerekse sosyal alanlarda da feyizli tesirlerini göstermeğe başlamıştır. Bu münasebetlerde Türk ve Amerikan kadınları arasında teessüs edecek dostlukların, her iki memleketi ilgilendiren müşterek noktaların daha iyi anlaşılması bakımından ne kadar önemli bir rol oynayacağı aşikâr bir keyfiyettir...Bugün Ankara'da son derece canlı bir faaliyet gösteren ve halen üç yüzü aşkın Türk ve Amerikan üyesi*

bulunan, “Türk-Amerikan Kadınları Kültür Derneği”nin belli başlı hedefi...dostluk münasebetlerini geliştirmeğe yardım etmektir...”⁹⁶.

Nermin Abadan ise aynı dergide Amerikan kadınının sosyal yaşamına ilişkin şunları aktarmaktadır: “... Amerika’ya akın akın vuku bulan göçleri tahrik eden sebeplerden biri de yeni bir hayata iştiaak duyanların Avrupa’nın sert ve sıkıcı patriyarkal aile sistemine karşı duydukları isyan duygusudur. Bu sebeple çocuk terbiyesine nazım olan esas düşünce sıkı bir disiplin değil, şefkate dayanan ve çocuğu kendi arzuları ve gelişim imkanları ile başbaşa bırakan bir yetiştirme tarzıdır... Amerikan kadını bu yetiştirme ve ihtimam vazifesini umumiyetle yirmi ile kırk yaş arasında tamamlayıp, çocuğunu serbest hayata almaktadır. Esasen Amerikalılar genç yaşta evlenmeyi ve cemiyete çocuk yetiştirme mükellefiyetini biran önce ikmal etmeği adet edinmişlerdir... Ondan sonra kendisini aynı ihtimam ve şefkatle sosyal yardıma vakfetmiş fedakâr ve enerjik büyükanne hayatı başlamaktadır. Denilebilir ki haftanın her gününde bir hayır derneğinin idare heyetinden diğerine koşan ak saçları ondüleli tırnakları cilalı şık giyimli büyükanne tipi Amerikan kadınlığının hayatiyet timsalidir... Amerikan kadınının sosyal hayatın cereyanında ve kültürel faaliyetlerin idaresinde gösterdiği bu candan alâka, sarf etmekten çekinmediği üstün ve başarılı gayret onun vatandaşlık şuurunu ve memleket mesuliyeti duygusunu ne kadar kuvvetle taşıdığına şaşmaz bir delildir”⁹⁷.

1950’li yıllardaki sosyal ve kültürel yaşam üzerindeki Amerika etkisi sadece toplumsal alanla sınırlı kalmamış, Türkiye’nin dış politikasında da tesirini göstermiştir. Bu dönemde Türkiye’nin NATO üyeliği ile giderek Batı bağılılığına dönüşecek, Türkiye, stratejik ve ekonomik şartları çok farklı Batı bloğunun ve onun lideri Amerika’nın denetimi altına girecektir. Özellikle Amerika ve İngiltere’nin Ortadoğu ve Doğu Akdeniz politikaları, Türk yöneticileri tarafından NATO politikalarının gereği olarak kabul edilecektir.

1956’da Süveyş Kanalı krizi ile ortaya çıkan ve 5 Ocak 1957’de ABD Başkanı Eisenhower’ın Kongreye gönderdiği mektupla, kendi adıyla anılan doktrin, ABD’nin Orta Doğu bölgesi politikası açısından dönüm noktası olmuştur. Doktrin, Soğuk Savaş koşullarında ABD ile SSCB’nin Orta Doğu bölgesinde karşı karşıya

⁹⁶ “Cemiyet Hayatı”, **Akis**, 3 Temmuz 1954, s.22

⁹⁷ Nermin Abadan, “Sosyal Hayat ve Amerikan Kadını”, **Akis**, 3 Temmuz 1954, s.22.

geldiklerini ve ABD'nin İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'da bıraktığı boşluğu doldurmak üzere harekete geçtiğini göstermiştir.⁹⁸

Doktrini'nin amacı kamuoyuna şu şekilde açıklanmıştır: “1- Birleşik Amerika, zengin petrol bölgesi olan Ortadoğu'ya açık bir komünist taarruzu veya yıkıcı faaliyetlere karşı icab ederse kuvvetle müdafaa edeceğini Sovyet Rusya'ya ihtar edecektir. 2- Ortadoğu memleketlerini Batı ile işbirliğine celbetmek için 500 milyon dolarlık iktisadi yardım programı hazırlayacaktır”⁹⁹.

Özetle ABD'nin Orta Doğu'daki petrol rezervlerine sahip ülkeler üzerinde nüfuz oluşturma projesi olarak açıklayabileceğimiz Eisenhower Doktrini, bu bölgeden SSCB'yi uzak tutmak için, “Orta Doğu'nun komünistleştirilmesini önlemeye çalıştığını dünyaya ilan etmiştir”.¹⁰⁰ Eisenhower Doktrini'nin senato tarafından kabul edilmesinden bir süre sonra, ABD başkanının Orta Doğu sorunlarındaki özel temsilcisi J.P. Richards başkanlığındaki heyet, doktrini açıklamak üzere Orta Doğu ülkelerine ziyarete çıkmıştır. Richards'ın gezisi sırasında uğradığı ülkeler; Libya, Türkiye, Lübnan, İran, Pakistan, Afganistan, Irak, Suudi Arabistan, Yemen, Habeşistan, Sudan, Yunanistan, İsrail, Tunus ve Fas'tır.¹⁰¹ Bu amaçla heyet 20 Mart 1957'de Türkiye gelmiştir.¹⁰² Heyetin Türkiye'den sonra İran'a gideceği kamuoyuna açıklanmıştır. Doktrini Lübnan, Irak, İran, Libya ve Türkiye resmen desteklediklerini açıklamışlardır.¹⁰³ ABD Başkanı Eisenhower'ın Aralık 1959'daki Türkiye ziyareti sırasında 400 bin Ankaralı tarafından coşkuyla karşılanması, bu dönemdeki kamuoyunun Amerika algılamasının olumlu olduğuna bir örnektir.¹⁰⁴

Bu durum 1963 Kıbrıs olayları ile birlikte değişme eğilimi göstermeye başlayacaktır. Johnson Mektubu'nun henüz gönderilmesinden önce Forum dergisinin başyazısında; ABD, “Hür Dünya'nın Lideri” olarak sorumluluklarını yerine getirmeye davet edilmektedir: “Birleşik Amerika Devletleri Başkanı Mr.Johnson'un

⁹⁸ Armaoğlu, a.g.e., s.502-503, Funda Keskin, “ABD Başkanlarının Ünlü Doktrinleri”, **Türk Dış Politikası**, (Ed.B.Oran), C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.527.

⁹⁹ **Cumhuriyet**, 31 Aralık 1956.

¹⁰⁰ **Cumhuriyet**, 23 Mart 1957.

¹⁰¹ Mehmet Gönübol vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.289.

¹⁰² **Cumhuriyet**, 21 Mart 1957.

¹⁰³ R.Oğuz Türkkkan, “Amerika'nın Ortadoğu Siyaseti”, **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1958; “Amerika'nın Nihayet Beliren Ortadoğu Siyaseti ve Rolümüz”, **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1958.

¹⁰⁴ **Cumhuriyet**, 7 Aralık 1959.

Kıbrıs konusundaki sözleri, Hür dünya için gerçekten büyük bir talihsizliktir....Bu ifade Batı ittifakının liderden yoksunluğunu, Batıların dış politikalarında birbirlerine danışma, politikalarını ahenkleştirme, dış politikada bağımsızlık yerine birbirine bağımlılık prensip ve geleneğini terk ettiklerini, Batı ittifakının ruhunu kaybettiğini bu ittifakın nifak ve dağınıklık içinde yuvarlandığını bütün çıplaklığı ile dünya kamuoyunun gözü önüne sermektedir. Başkan Johnson'un beyanı Batı ittifakı için General De Gaulle'ün tutumundan çok daha vahim ve tehlikelidir. Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı adeta Batı ittifakını dinamitlemektedir... Kennedy, Şimdi biz de Başkan Johnson'a bir zamanlar onun şerefli Başkanlığını yapmış Kennedy'nin ifadesi ile soruyoruz? Atlantik ittifakının hikayesi bu mu olacaktır? İttifak üyelerinden biri ittifakın prensiplerine ihanet ederek bencil bir milliyetçiliğin gayelerini pervasızca gerçekleştirmeye girişirken bu ittifakın liderlik sorumluluğunu yüklenmiş Devletin Başkanı, her iki tarafta benim dostum ben karışmıyorum diyebilir mi?...Batı ittifakının liderliğinin yüklendiği sorumluluk yanında bu davranış kendisinin hürriyetçi, adaletçi geleneğine aykırı düşmektedir. Bu cinayetlerin lekesi Amerika'nın tarihine düşürülmemelidir. Eğer Amerika Birleşik Devletleri bir zamanlar Hür Dünya'nın şerefle yüklendiği liderliğinden çekilmek, eski infırad politikasına dönmek istiyorsa tarihini lekelemeden de bunu yapabilir. Mesela bugün Amerika'nın Batı ittifakının liderliğini yapıp yapamayacağı meselesi haline gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Kıbrıs konusundaki tutumunun NATO ittifakı için taşıdığı tehlikeye Türkiye'nin dikkati çekmesine çok çirkin biçimde yapılan yardımlarla cevap verilmiştir...Atlantik ittifakının kuruluşu, Amerika'nın geleneksel infırad politikasını terk ederek, Batı Dünyasının liderliğini kabul etmesidir. Şimdi Amerika, bu ittifakın liderliğini, devam ettirmek istemekte midir yoksa bu ittifakın liderliğinden çekilmek istemekte midir? Amerika'nın tutumu bu sorunun cevaplandırılmasını zaruri kılmaktadır”¹⁰⁵.

Ayrıca, NATO içinde Fransa-ABD görüş ayrılıklarının çıkması, 1950'li yılların sonlarında SSCB'nin barış içinde bir arada yaşama çağrısı¹⁰⁶, 1962 Küba Bunalımı sonrasında ABD-SSCB yakınlaşması ortaya çıkmıştır. Bu yakınlaşmayı

¹⁰⁵ “Başyazı: Batı'nın Lideri ?”, **Forum**, C.17, S.242, 1 Mayıs 1964, s.3-4.

¹⁰⁶ Aydemir Balkan, “Amerika-Sovyetler Yakınlaşması, Avrupa'nın Kaderi ve Biz”, **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1959.

Türk yöneticileri olumlu değerlendirmemiştir.¹⁰⁷ Çünkü Türk yöneticileri genellikle dış politikalarını, bu iki süper gücün ayrılığı üzerine odaklamışlardı. Küba bunalımı ile yaşanan gelişmeler, Amerika'nın müttefiki Türkiye üzerinden SSCB ile gizli füze pazarlıklarına girişmesi ve Türkiye'nin kendi iradesi dışında çok güvendiği bu füzelerin kaldırılması ile sonuçlanmıştır.¹⁰⁸ Küba krizi sırasında Türkiye'de Amerikan üsleri nedeniyle ülkenin ne büyük bir tehlike içerisine girmiş olduğu belirtilmiştir. Bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin "ABD-NATO" ittifakının gözden geçirilmesi, üslerin kaldırılması gerektiği gibi görüşler dile getirilmiştir. Bunlara ek olarak Sovyet tehdidinin devam etmesi nedeniyle ittifak üyeliğinin devamı da kimi yazarlarca savunulmaktadır.¹⁰⁹

Türkiye'nin NATO'ya girişinden sonra Birleşik Amerika'nın etkisine girdiğini kanıtlayacak örneklerden birisi: 1963 yılının Şubat ayında Türk Parlamento Heyeti'nin Sovyet Rusya'yı ziyareti öncesi, Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi Raymond Hare'e durumu bildirmesi ve ziyaretin kesin bir şekilde, NATO'ya karşı algılanmaması biçiminde teminat verildiği haberinin basında yayınlanmasıdır. Bu ziyaretin Amerikan Senatosunda Senatör Humphrey tarafından, "*Türkiye, Amerika'ya kesin teminat verdi. Amerikan sefirine Türk Parlamento heyetinin Rusya'yı ziyaretinin NATO'ya karşı olmayacağı*"¹¹⁰ nın dile getirilmesi Türkiye'nin dış politikasındaki tek yönlülüğü gösteren bir konu olması nedeniyle düşündürücüdür.

27 Mayıs 1960 Devrimi'nin ilk aylarında ilişkileri normalleştirmek amacıyla Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında temaslara geçilmiş ve basında bu olay üzerinde durmaya başlamıştı. İlişkileri geliştirmek isteyen Türkiye, yine de ihtiyatlı bir politika izleyerek NATO içinde kalacağını göstermiştir.¹¹¹ Basında ve kamuoyunda hükümetin bu politikası ile paralellik olduğu görülmektedir. Batı (bir başka deyişle ABD) bağlılığı ve NATO üyeliği dış politikanın vazgeçilmez bir gereği biçiminde

¹⁰⁷ "Başbakan Menderes, Dallas'ta yaptığı konuşmada Rus barış çağrılarının Türk Milleti'ni aldatmadığını" söylemiştir. Bkz. **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1959.

¹⁰⁸ Bu dönemle ilgili gelişmeler ayrıntılı olarak IV. bölümde incelenmiştir.

¹⁰⁹ Bu görüşteki yazılar için bkz. Ahmet Şükrü Esmer, "Hükümet Programında Dış Politika", **Ulus**, 7 Temmuz 1962, Kadircan Kafalı, "Rus'un Huyu", **Tercüman**, 2 Kasım 1962.

¹¹⁰ **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1963.

¹¹¹ Suat Bilge, "Türk-Sovyet İlişkileri", **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.414

görülmüştür. Yani Türkiye tam bir güvenlik içinde değildir. Çünkü Sovyet tehlikesi hâlâ devam etmektedir. O halde Türkiye'nin yeri NATO içindedir.

Bu dönemde A.Şükrü Esmer'in (Ulus) bu görüşteki yazılarını görmekteyiz: *"...Rusya topraklarında Amerika'ya veya NATO'ya üs veren memleketleri de tehdit etmekte ve harb halinde yok edileceklerini söylemektedir. Bu tehditlere hedef olan memleketlerden birisi de Türkiye'dir...Şu halde hür memleketlere düşen vazife, NATO'nun ve Amerika'nın Deterrent kuvvetini daha da arttırmak ve bu sayede barışı sağlamlaştırmaktır..."*¹¹².

A.Halûk Ülman da bu görüşü savunanlardır. "Türkiye ve NATO" adlı yazısında; *"Birleşik Amerika'nın bizi NATO'ya almasının başlıca nedeni (Sovyetlere olan) coğrafi yakınlıktır. Fakat bir kez NATO'ya girdikten sonra çeşitli nedenlerle Türkiye, Batı'nın ileri karakolu oluvermişti...Birleşik Amerika, (DP sayesinde) 1952-1960 yılları arasında Türkiye'de istediği gibi cirit atmıştır"*¹¹³.

Türkiye'nin NATO'ya girişinden sonra, bu ittifak yöneticiler için ülkenin güvenliğini sağlayan bir örgütten çok Türkiye'nin ABD ile askerî, ekonomik ve toplumsal ilişkilerine yani Amerikan varlığına şekil veren bir çerçeve niteliğine bürünmüştür. NATO içinde ABD'nin tartışmasız liderliği, daha sonra Amerikan kuvvetlerinin Türk topraklarında yerleşmesi ve bunu izleyen çok yönlü ilişkiler nedeniyle, Türk yöneticileri ve basın tarafından NATO ile ABD, özdeş tutulmuştur. Bir başka deyişle NATO'ya girmek Türkiye için bir devletin güvenliği açısından başka bir devlet/ devletlerle ittifak yapmaktan çok daha öte bir şeydi. Bu bakış açısının bir sonucu olarak da Türkiye, "Atlantik Antlaşması"nı ülke için bir ulusal politika ve belki de bir dünya görüşü olarak benimseyecek, uluslararası olayları da bu pencereden değerlendirecektir.¹¹⁴ Daha sonra NATO'ya candan bağlılık, ABD ile askeri işbirliğini sıklaştıran özel ikili anlaşmalar, askeri ve ekonomik yardımlar ve krediler, Türkiye'deki Amerikan faaliyetlerinin yavaş yavaş yerleşmesi sonucunu doğuracaktır. Tüm bunların sonucu olarak da *"ABD eşittir NATO ya da NATO eşittir*

¹¹² A.Şükrü Esmer, "Gromyko Ağzından Baklayı Çıkardı", **Ulus**, 23 Mart 1962. A.Şükrü Esmer, "Hükümet Programında Dış Politika", **Ulus**, 7 Temmuz 1962; Aynı görüşteki bir başka yazar; Kadircan Kafıl, "Rus'un Huyu", **Tercüman**, 2 Kasım 1962.

¹¹³ A.Halûk Ülman, "Türkiye ve NATO, Türkiye Sahneye Çıkıyor", **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1968.

¹¹⁴ Sander, **a.g.e.**, s.83-84.

ABD” anlayışı izlenen uluslararası politikalar sonucunda “ABD politikası eşittir Türkiye politikası” anlayışının kamuoyunda da benimsenmesine yol açacaktır.¹¹⁵

2. 1964 Sonrası Değerlendirmeler

1964 sonrası “NATO-ABD” eksenindeki değerlendirmelerde, “Amerika” imgesini belirleyen olaylar Johnson Mektubu, İkili Anlaşmalar ve 1974 Kıbrıs Harekatı sonrası gelen ambargo olmuştur.

Aşağıda yayınlanan makalenin özetinden de anlaşılacağı üzere 60’lı yılların ortalarında NATO’ya bakış açısıyla ilgili değişiklik gözle görülür bir biçimde ortaya çıkmıştır. NATO’nun kuruluş yıllarındaki atmosfer kaybolmuş, ülke içinde ve dışında bu örgütle ilgili ciddi tartışmalar yapılmıştır.

NATO’daki değişim, kuruluşundan 15 yıl sonra birçok üye tarafından dile getirilmekteydi. Ancak bunların içerisinde belki de en ilginç olanı, örgütün lideri ABD’nin kendi topraklarında yayınlanan “The Saturday Evening Post”taki “NATO Öldü” başlıklı yazıdır: *“Her ne kadar kabul edemiyorsak da artık NATO’nun modası geçmiş bulunmaktadır. 15 sene evvel Avrupalılarla kurduğumuz bu ittifak onlar için bir dert bizim için ise bir tehlike kaynağından başka bir şey değildir. Bu ittifakın Amerika’ya sağladığı avantaj, Rusya’nın kıtalar arası nükleer güdümlü mermilere sahip olmasıyla sıfıra inmiş bulunmakta...Halbuki gurur kırıcı olmakla beraber Amerika bakımından NATO, karşılıksız bir aşk macerasına haline gelmiştir. Memleketimiz savunma için bütçesinin yarısını tahsis etmişken Avrupa bizim yarımız kadar harcamakta ve üstelik çok fazla fedakârlık yüklenmekte olduğundan şikayet etmektedir...Davranışlarından anlaşıldığına göre müttefiklerimiz NATO bağlı kalmayı ancak Amerika bütün masrafları karşıladığı ve kendi milli ihtiraslarına mani olmadığı takdirde arzulamaktadır. Yunanistan ve Türkiye, NATO silahlarını Kıbrıs uğrunda bir harb için birbirlerini tehdit etmekte kullanmaktadırlar”*¹¹⁶.

NATO ittifakı içinde Amerika’nın amaçlarını, politikasını iki ülke arasında ilişkiler bağlamında sarsan ve şok edici bir tepki yaratan olay “Johnson Mektubu” olmuştur.¹¹⁷ Bu mektup, Türkiye’nin Kıbrıs’a yapacağı bir askeri hareketin NATO

¹¹⁵ Sander, a.g.e., s.84.

¹¹⁶ Aktaran **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1964.

¹¹⁷ Johnson Mektubu ve Kıbrıs sorunu ile ilgili gelişmeler, VI. bölümde daha ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Burada sadece bu olayların NATO ve onun lideri Amerika algılamaları üzerine değinilmiştir.

anlaşmasının temelini sarsacak boyutta ifadelerle engelliyor ve bir önceki bölümde söz ettiğimiz kavramların bazı kesimlerce sorgulamasına yol açıyordu. Bu olay, NATO önderliğindeki ABD'ye olan güveni sarsmıştır; Amerikan silahlarının Amerika'nın belirlediği hedefler dışında kullanılamayacağı, Türkiye'nin Sovyetler'e karşı kendini güvende hissetmek amacıyla üyesi bulunduğu NATO'nun, aslında koşulsuz olarak kendisini desteklemeyebileceğini göstermiştir. Yani olası bir Türk-Sovyet çatışmasında Türkiye, yalnız kalabilirdi. ABD Başkanı Johnson, ünlü mektubuyla Amerika'nın Sovyetler Birliği'ni, yalnız Amerikan çıkarlarını doğrudan tehdit ettiği sürece düşmanı saymış ve De Gaulle'ün de belirttiği gibi, ABD'nin NATO'yu bu amaçla kullandığını da kanıtlamıştır.

Mektubun kamuoyunda duyulması Türkiye'nin ulusal çıkarları ile NATO/ABD çıkarlarının uyuşup-uyuşmadığı sorgulamalarına neden olmuştur. Dolayısıyla kamuoyunda “Amerika İmgesi” olumludan, olumsuzla doğru bir geçiş izlemiştir.

Kıbrıs sorununu, tarafların NATO üyesi olması nedeniyle Amerika aracılığıyla çözebileceğini düşünen Türkiye'nin, ABD'nin olumsuz tutumu nedeniyle NATO'ya bakış açısı değişmeye başlamıştır. ABD Başkanı göndermiş olduğu mesajla; *“...Amerika'nın verdiği silahların ancak bir komünist saldırısına karşı kullanılması gerektiğini ileri sürüyor. Amerika'ya göre uçaklar, iki NATO devletinin çatışmasında veya çatışmaya sebep olacak bir harekâta kullanılsın diye verilmemiştir... Farz edelim ki, yarın... Amerika'nın 'komünist' sıfatını vermeyeceği bir memleketin saldırısına uğrarsak ve NATO harekete geçmezse ne olacak?...”* diye soran Ecvet Güresin'e göre, Kıbrıs sorunu sayesinde, Türkiye'nin çıkarları ile müttefiklerinin çıkarları arasındaki dengenin Türkiye aleyhine işlediği anlaşılmıştı.¹¹⁸

Cumhuriyet Gazetesi'nin dış politika yazarı Kayhan Sağlamer de NATO'nun artık aleyhimize çalışmaya başladığını, bunun Kıbrıs sorununda daha da kesinlik kazandığını düşünmekte ve bu düşüncesini kanıtlayacak birkaç madde ileri sürmektedir: *“...1- Yegâne savaş malzemesi kaynağımız (Amerika), ancak Yunanistan'a karşı kullanılmamak şartıyla silâh vermektedir, 2- Amerika ve diğer NATO üyeleri, Kıbrıs'a müdahale hakkımızı kullanmamız halinde muhtemel bir Sovyet tepkisine karşı bize teminat verememektedir. Johnson'un İnönü'ye gönderdiği*

¹¹⁸ Ecvet Güresin, “Amerika Dikkat Etmeli”, **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1964.

*meşhur mektup, NATO'nun "üyelerden birine yapılan tecavüz hepsine yöneltilmiş sayılır" temel ilkesini tarihe karıştırmıştır, 3- NATO vecibelerimiz sonucu, Türkiye'nin savunma stratejisi artık efsaneleşmeye başlayan Kuzey tehlikesine göre düzenlenmiştir. Halbuki Türkiye'nin güvenliğine yöneltilen tehdidin, Batı'dan NATO'nun içinden yani Yunanistan'dan geldiği paradoksal bir gerçektir"*¹¹⁹.

Cihad Baban Ulus gazetesinde, Johnson Mektubu ile Amerika'nın NATO lideri olarak sorumluluk üstlendiğini belirtmiştir: *"Johnson idaresi, Devletler Hukukunun Türkiye'ye verdiği bir hakkı kullanmasına mani olmuştur...bu bir suretle olur, o da ancak hakkı yerine oturtmanın sorumluluğunu kendi üzerine almakla"*¹²⁰.

Forum'da Johnson Mektubu sonrası ABD ve NATO ile ilgili şu yazı yayınlanmıştır: *"...Amerika Birleşik Devletleri, ne yazık ki son teşebbüsüne kadar Batı ittifakının kendisine yüklediği sorumluluğa uyan bir ciddiyetle meseleye eğilmemiştir. Nasihat ve tavsiyelerle işi geçiştirmiş, Türkiye'nin iyi niyetlerini yumuşak başlı, çaresiz bir müttefikin davranışı olarak almıştır...Amerika Birleşik Devletlerinin isteği ile şartlı olarak durdurulan müdahale, daha çok Amerika'nın bugüne kadar ki tutumunu terk ederek, tarafların menfaatlerini gözetken bir çözüm yolu araştırma kararıyla arabuluculuk görevini yüklenmesinden anlaşıldığı gibi yerinde alınmış bir karardır. Amerika son isteğiyle gerek Türk halkına ve gerekse dünya kamuoyuna karşı bir sorumluluk yüklenmiştir...Amerika yüklendiği sorumluluk icabı burada yeni bir tutumla ortaya çıkmak durumundadır. Ayrıca Yunanistan'a ve Makarios'a sözünü dinletecek bir ciddiyet içine girmesi de gerekmektedir...NATO'nun çökmesi, Amerikan dostluğunun yıkılması bedeline olsa bile"*¹²¹.

¹¹⁹ Kayhan Sağlamer, "NATO ve Kıbrıs", **Cumhuriyet**, 8 Mart 1966.

¹²⁰ Cihad Baban, "Açık Konuşmanın Zarureti", **Ulus**, 8 Haziran 1964.

¹²¹ "Başyazı: Kıbrıs, NATO ve Amerika", **Forum**, S.245, 15 Haziran 1964, s.3-4; aynı görüşle Cahit Talas şunları belirtmiştir. "...Kıbrıs buhranının bugünkü safhasına ulaşmasında ve Türkiye'de belli bir aşırı sol muhitinde körüklediği bir Amerika ve NATO kırgınlığının doğmasında kanaatimizce Birleşik Amerika büyük sorumluluk taşımaktadır...Amerika şimdi çok tartışılan Batının liderliği iddialarını devam ettirmek istemekte ise, Kıbrıs meselesine en yakın ilgiyi göstererek durumunun gerektirdiği sorumluluğu tereddüt etmeksizin yüklenmeli idi....Anlaşmalara ve hakka dayanan müdahale karar ve teşebbüslerimizin çoğu zaman Demirperde gerisi metodlarını andıran metodlarla karşısına çıkmak suretiyle bugünkü durumu ve Türk-Yunan harbinin sebeplerini adeta yaratmıştır...Türk milleti Amerika'nın haksız tutumundan derin bir şekilde yaralanmıştır...Türk Halkı dostlarına çoğu zaman Batının anlayamayacağı bir sadakatle bağlıdır. Türk Halkı Amerika'yı samimi olarak sevmiştir. İşte bu halk, şimdi bütün açıklığı ile ortaya çıkmış ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılmasını kabul eden Amerikan politikası karşısında derin bir ihanete uğradığını görmekte ve duymaktadır...Eğer böyle bir politikaya rağmen Türk-Amerikan dostluğunun ve ittifakının aynı şekilde devam edeceğini ve

Benzer yorumlara sahip İlhan Selçuk da (Cumhuriyet) şunları ifade etmiştir: “...Johnson Mektubu’ndan sonra anlamaktayız ki hiçbir ittifak sistemi milli güvenliğimiz için nihai bir garanti sayılamaz... NATO’nun ilk fonksiyonu üye memleketlerin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün garanti edilmesidir. Üyelerden herbirine karşı yapılmış saldırı, hepsine karşı yapılmış sayılır...Antlaşma hükümleri bu kadar açık iken Johnson’dan öğreniyoruz ki, NATO temel görevini, yani dış saldırıya karşı ortak savunma görevini yerine getirmeyebilir... Demek ki özel bir durum var. Johnson istemezse NATO işlememektedir...”¹²².

İbrahim Çamlı ise Yön dergisindeki yazısında 1950-1960 arası ilişkilerin çok farklı olduğunu vurgulamaktaydı: “...Amerikalılar o devirde (1950-60 arası) Türklerin sırtına vurup “Staunch Ally” sadık müttefikimiz derlerdi. Nasıl demesinlerdi ki, herkes onlar için Kore’ye bir gönderirken biz iki göndermiş ve seneler geçtikçe Amerika’nın Asya’daki gerici, halk düşmanı ve suistimalci tutanak noktaları hükümetler, teker teker yıkılır ve Amerika’nın Batılı müttefikleri teker teker eski kişiliklerine erişirken, Türkiye Dulles’in “Harp Uçurumculuğu” politikasına tahrik maşası olmaya devam etmişti...NATO’da özel üs vermeyen, kuvvetler statüsü anlaşmalarını imzalamayan, iktisadi yardımı kendi şartları ile kabul eden devletler de vardı. Ve NATO’da, NATO’ya bizim verdiğimiz nisbette kuvvet veren tek devlet yoktu. Keşke Amerikalılar sırtımıza vurdukları zaman “Staunch Ally” yerine “Wise Ally” akıllı müttefik deselerdi...”¹²³.

1968’de kaleme aldığı yazısında Nadir Nadi, NATO’nun gelinen süreçte artık Türkiye’ye yarar mı zarar mı getirdiğini tartışıyordu:

“...Kıbrıs yüzünden Sovyet Rusya saldırıydı Washington Hükümeti, NATO mekanizmasını işletmeyecekti...Peki yarın faraza Suriye ile aramızda bir çatışma olurda bu yüzden Sovyet Rusya, Suriye’ye yardım bahanesiyle bize saldırırsa NATO savunma sistemi harekete geçirilecek midir Bir başka gün Bulgaristan’la kapıştığımızı ve Varşova Paktı hükümleri gereğince Sovyet Rusya’nın bize karşı cephe aldığını düşünelim...NATO bizim kara gözlerimiz için hiçbir zaman işlemeyecektir...Öyle ise ne yapalım? NATO’dan çıkalım mı?...Başlangıçta Sovyet

Türkiye’nin NATO’ya aynı sadakatle bağlanacağını vehmet etmiş ise derin bir şekilde aldanmıştır.”.

Cahit Talas, “Kıbrıs-Avrupa-NATO-Amerika”, **Forum**, C.17, S.251, 15 Eylül 1964, s.8-10

¹²² İlhan Selçuk, “Pencere:Milli Savunma Stratejisi”, **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1966.

¹²³ İbrahim Çamlı, “Kıbrıs Gerçeği:II”, **Yön**, S.79, 2 Ekim 1964, s.9.

saldırı politikasını durdurmak amacıyla kurulan ve dünya barışı yolunda bir süre olumlu sonuçlara yol açan bu örgütün zamanla kuruluş amaçlarından uzaklaştığı ve Pentagon generalleri elinde bir “pax Americana” aracı haline dönüştüğü bir gerçektir...durum değişmediği takdirde NATO’ya bağlı kalmamızın bize ileride yarardan çok zarar getireceğine şüphe yoktur”¹²⁴.

Türkiye, ABD.’yle girdiği bu denli yakın ilişkiler neticesinde sömürgeci devletlere karşı, ulusal bağımsızlık savaşı veren ya da yeni bağımsızlığına kavuşan devletlere karşı da ya uzak durmuş ya da olumsuz bir tavır takınmıştır. Oysa Türkiye, tarihinde emperyalist devletlere karşı bağımsızlık mücadelesi veren bir ülkedir ve bu yönüyle birçok ülkeye örnektir. Bu durum kamuoyunda en çok eleştirilen konulardan birisi olacak ve Türk kamuoyunun 1964 sonrası ABD ve NATO’ya yönelik bakış açılarından birisi olacaktır.¹²⁵

Kayhan Sağlamer, Türkiye’nin dış politikasında değişiklik yapılmasının zorunluluğunu şöyle dile getirmekteydi:

“Kıbrıs buhranından almış olduğumuz dersler ve son yıllarda dünya siyasi manzarasında göze çarpan mucizevi gelişmeler, Türk kamuoyunu dış politikamızda radikal değişiklikler yapılmasını hazma hazır hatta istekli bir hale getirmiştir...Batı ittifakı içinde kalması bugüne kadar ki şuursuz sadakat politikasına devam etmesi gerektiği anlamına gelmez. NATO çerçevesinde, bağımsız, elastiki ve şahsiyeti olan tutum benimseyebilir. NATO ile ihtilafa düşmek pahasına haklı olduğuna inandığı davaları cesaretle destekleyerek sempati toplayabilir ve yeni dostlar kazanabilir. Müslüman Arapların bile Kıbrıs buhranında Hristiyan Rum canilerini desteklemeleri garabetinin sebebi NATO’yu Yunanistan’dan fazla baş tacı etmiş olmamız değil mi?..Türkiye, Rusya’nın Akdeniz’e akmasını önleyen yegane barajdır. Dört asırlık bu rolümüzle NATO’ya ve CENTO’ya katılmışızdır. İşbirliğine daima amade bir Türkiye, bugüne kadar NATO için bir kuvvet kaynağı olmuştur”¹²⁶.

Edip Çelik Cumhuriyet’teki yazısında NATO örgütü içinde hiçbir iki ülkenin Türkiye-Amerika gibi bir ilişki içerisine girmediğini belirtmiştir: “Kuzey Atlantik Andlaşması Teşkilatına katıldığımız günden bu yana Türkiye, genel dış politikasını bu teşkilata dayamak eğilimine girmiş, NATO’nun belli hedeflere yönelmiş bir

¹²⁴ Nadir Nadi, “NATO ve Biz”, **Cumhuriyet**, 19 Ocak 1968.

¹²⁵ Sezer, **a.g.e.**, s.118-119.

¹²⁶ Kayhan Sağlamer, “Küskün Bir Türkiye ve NATO”, **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1964.

“savunma sistemi” olduğunu gerçeğini gözden kaçırmıştır. NATO devletlerinden hiçbir, politikasının tümünü bu savunma sistemi içine hapsetmemiş, buna karşılık Türkiye, NATO müttefiklerine güvenmenin rahatlığı ve fakat hatasıyla İkinci Dünya Savaşı ertesinin milletlerarası gelişmelerine ve gerçeklerine sırt çevirmiştir. Emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı direnen bağımsızlık uğrunda savaşıyan “mazlum milletler” arasındaki dayanışma gittikçe kuvvetlenirken...Türkiye, NATO üyeliğinin sanki kaçınılmaz gereği imişçesine “mazlum milletler”in yanında değil karşısında yer almıştır. Türkiye’nin NATO ile ilişkileri yörüngesinden çıkmış, Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri ilişkileri durumuna gelmiştir. Bu ilişkiler ise dış politikamızın bağımsızlık niteliğini büyük ölçüde sınırlamış, iç politikamız üzerinde de etkilerini göstermiştir. NATO çerçevesinde hiçbir üye devletin, Amerika’ya Türkiye kadar bağlanmadığını, Türkiye kadar geniş haklar, yetkiler ve imtiyazlar vermediğini söylemek sanırız ki gerçeği belirtmektir. Türkiye, Amerika ile ilişkilerini NATO savunma sisteminin gerektirmediği alanlara da taşımış ve ikili anlaşmalar şebekesiyle tüm politikasını bu ‘devlete’ yaslamıştır...”¹²⁷.

Bazı yazarlar, Türkiye’nin NATO üyeliğine devam etmesi durumunda “ABD” ile ilişkilerini gözden geçirmesi gerektiği düşüncesindeydi.¹²⁸

Türkiye’nin NATO’lu politikalarını ana çizgi olarak benimseyenler ise ittifak üyeliğinin bazı sorunlar yaratmasına rağmen özünde ülkenin çıkarlarına hizmet eden bir ilişki olduğunu savunmuşlardır.¹²⁹

Bu grubun temel düşüncesi; NATO, kuşkusuz Türkiye’ye büyük ölçüde yardımda bulunmuş bir örgüttür. Yardımlarına ihtiyacımız büyüktür. Fakat bu arada yurt güvenliğini sarsan durumlar ortadan kaldırılmalıdır. NATO’yu, verdiğinden fazlasını almak isteyen bir örgüt haline getiren sözleşmeler, yeniden gözden geçirilmeli ve eğer NATO’da kalınacaksa bu şartla kalınmalıdır.

Milliyet Gazetesi başyazısında “NATO-ABD” ile ilişkilerin gözden geçirilmesi gerektiği belirtilmekteydi: *“Türkiye, 1950’lerde sımsıkı bağlandığı ve adeta peyki haline geldiği Amerika ile münasebetlerini, bağımsızlık anlayışı ile gözden geçirmeli ve dış politikasını daha haysiyetli bir duruma getirmelidir...Politikamıza getirilecek yeni anlayış, mevcut ittifaklarımızdan*

¹²⁷ Edip Çelik, “Kıbrıs ve Genel Politika”, **Cumhuriyet**, 31 Aralık 1965.

¹²⁸ Ecvet Güresin, “Yeni Oyunlar”, **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1964.

¹²⁹ Turan- Barlas, **a.g.m.**, s.425.

ayrılmamız sonucunu yaratmamalıdır. Türkiye, NATO'nun ve Batı'nın bir üyesi sıfatını muhafaza etmeli; ancak bu sıfatı diğer birçok üyelerin yaptığı gibi bağımsızlığını ve milli haysiyetini gölgelemeyecek şekilde ayarlamalıdır...".¹³⁰ Bu gazeteye göre; Türkiye hem NATO içinde kalmalı hem de NATO üyeliğini "milli bağımsızlığını ve milli şerefini" yaralamadan bunu yerine getirecek bir politika izlemeliydi.

NATO ile ilgili tartışmalar içine CHP de yayınlamış olduğu Parti Meclisi Bildirisi ile katılmıştır. Buna göre CHP, Türkiye'nin NATO içinde kalmasını daha uygun bulduğunu, bu örgütten ayrılmadan da NATO içindeki sorunların ve imzalanmış olan ikili anlaşmaların Türkiye yararına değiştirilebileceğini basına açıklamıştır.¹³¹

Kayhan Sağlamer, Cumhuriyet'teki yazısında ulusal çıkarlarımızla uyumlu bir NATO üyeliğinin Türkiye için yararlı olduğunu belirtmiştir: *"...Nükleer silah tekeli elinde bulundururken diğer NATO ortakları gibi Türkiye'de Amerika'nın şemsiyesi altında rahat ve güven içinde yaşamıştır. Ancak 1955'ten sonra Sovyetler Birliği de yalnız nükleer silahlara değil aynı zamanda bunları kalabalık Amerikan şehirleri üzerine sevk edecek kıtalararası roketlere de sahip olmuştur. İki dev arasında böylece kurulan terör dengesi ile Amerikan himayesi eski önemini yitirmiştir. Hatta Amerika'nın tek başına dünyanın jandarmalığı rolünü benimsemesiyle tehlikeli bir niteliğe bürünmüştür. Niçin? Amerika, Kore, Küba, Dominik veya Vietnam yüzünden Rusya ile bir savaşa tutuşsa muhakkak ki Türkiye'deki üslerini kullanacaktır. Bu durumda Rusya, belki de resmen savaş ilan etmeğe vakit bulamadan topraklarımızı bombalayacaktır... Nihayet NATO'nun bir numaralı milli davamız Kıbrıs meselesinde yaramıza merhem olduğunu iddia etmek güçtür...NATO? Evet, fakat ulusal çıkarlarımızla çelişen değil bağdaşan bir NATO"*¹³².

Orhan Erkanlı, Türkiye'nin NATO'ya girişinden sonra hem silahlı kuvvetler bakımından nasıl taktik hatalarla zor duruma düşürüldüğünü hem de Türkiye'nin siyasal egemenliği bakımından nasıl elinin kolunun bağlandığını, kurumun içinden gelen bir subay olarak şöyle anlatmıştı: *"...NATO'ya girmemizle beraber; silâh ve*

¹³⁰ "Başyazı: Dış Politikamızda Yeni Akımlar ve Amerikan Düşmanlığı", **Milliyet**, 27 Aralık 1964.

¹³¹ **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1968.

¹³² Kayhan Sağlamer, "NATO? Evet, Fakat", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1966.

malzemenin standart hale getirilmesi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin NATO emrine verilmesi, müşterek kumandanlıklar, ikili anlaşmalar askeri çalışmaları hızlandırdı ve kolaylaştırdı. NATO ve ikili anlaşmalar sebebiyle Silahlı Kuvvetlerimizin “harekât kontrolü” daha geniş ölçüde yabancı devletlere bırakıldı. Zaman oldu bize sormadan, bizim müsaademizi almadan, başka harekât alanlarında hizmet görecektir yabancı kuvvetler, bizim topraklarımız üzerinde hava meydanlarını kullandılar (1957 Lübnan Harekâtı). Zaman oldu, biz kendi milli dâvalarımız için kendi vatanımızdaki üsleri zorla işgal ederek kullandık (Kıbrıs buhranı), NATO silâhlarını, NATO’nun emri dışında kullanamayacağımız bize ihtar edildi...”¹³³.

Alpaslan Türkeş de “NATO’ya Evet, Ama...” diye başlayan makalesinde Amerika, İngiltere ve Fransa’nın ittifak içindeki hâkim rolünden şikayet etmekte ve askeri alanda yetkilerin coğrafya bölgelerine göre tayin edilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹³⁴

İlhan Selçuk Cumhuriyet’teki yazısında “tam bağımsız bir Türkiye” özlemini dile getirmekteydi: “Türkiye, kendi mesuliyetini başkasının eline teslim etmek zilletine katlanan bir politika görüşünden kurtulmalıdır artık. Dünya ne Amerika’nın ne de Rusya’nın peyki olmadan yaşamasını bilen milletlerle dolu...”¹³⁵ diyerek Türkiye’nin Amerika’nın etkisinden kurtulması gerektiğini belirtmektedir. Selçuk bir başka yazısında ise, Türkiye’nin NATO bünyesinde Amerika bağlantılı bir politika izlediğini ve bu durumu Kıbrıs olaylarının kanıtladığı üzerinde durmaktadır: “...Türkiye’nin Kıbrıs davasındaki aczi nereden doğmaktadır?...NATO...Uğruna Kore’de mezarlık yarattığımız NATO, uğruna bütçemizi delik deşik ettiğimiz NATO. Uğruna Türk mahkemelerinin yetkisini sınırlandırdığımız NATO. Ve elimizde bulunan silâhlarını ancak bir yabancı devletin izniyle kullanabileceğimiz NATO. İşte Türkiye bütün politikasını, bütün davranışlarını ve bütün tedbirlerini artık modası geçmiş bir politikanın kalıntısı gibi devam eden NATO çerçevesi içinde oturtmağa çalıştığı için acze düşmüştür...”¹³⁶.

¹³³ Orhan Erkanlı, “Türk Ordusu Yeniden Düzenlenmelidir”, **Milliyet**, 19 Şubat 1968.

¹³⁴ Alpaslan Türkeş, **Türkiye’nin Meseleleri**, Sıralar Basımevi, İstanbul, 1969, s.128-129.

¹³⁵ İlhan Selçuk, “Bağımsızlık Gene Bağımsızlık”, **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1964.

¹³⁶ İlhan Selçuk, “Kolomb’un Yumurtası”, **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1964. Benzer görüşteki diğer yazıları İlhan Selçuk, “Mağlup Devletler Gibi”, **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1964; Selçuk, “Bağımsızlık Ülküsü”, **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1964.

Çetin Altan (Milliyet) ise bu dönemde Türkiye'nin sözü edilen bağımsız bir politikayı izleyemeyeceğini hatta Eisenhower'ın NATO Başkumandanı olarak Paris'te bulunduğu bir sırada Fransız vatandaşlarının duvarlarına “Go Home” yazma gibi özgürlüğümüzün olmadığını söylemekteydi. Çünkü, “...Bu özgürlüğümüzü elimizden alanlar bizi Amerika'nın müttefiki değil, kuklası yapmışlardır”¹³⁷ demiştir.

Kamuoyunda, Türkiye'nin NATO ile olan ilişkileri, bir savunma dayanışmasından da öte bir duruma dönüştüğü; Amerika'nın, NATO kanalıyla kendisine verilen yetkileri ulusal çıkarlarımızı ve gururumuzu yıpratıcı bir şekilde kullandığı ileri sürülmüştür. Onurlu bir dış politika izleyebilmemiz için, kilit noktalarımızı ele geçirmiş olan bu “dost” la ilişkilerimizi düzenlememiz gerektiği düşüncesinde olanlar vardır: Bu dönemde bazılarına göre, NATO'nun politikaları ABD tarafından belirlenmekteydi. Bu bakımdan NATO, ABD demekti. Bu doğrultuda Amerika, kendi çıkarları doğrultusunda bazı ülkelerle çeşitli anlaşmalar yaparak onları “ileri karakol” gibi kullandığı görüşü de vardır.

Çetin Özek, Milliyet'teki yazısında, “...NATO'ya dahil ülkeler arasında eşitlik, kuruluşun bir amacı olarak belirtildiği halde Amerika daima hakim bir rol oynamış ve kendi çıkarlarına uygun yolları NATO'ya kabul ettirmiştir....”¹³⁸ demiştir.

Behice Boran ise, NATO ile Amerika arasında fark görmediğini belirtiyordu: “...Bir başka açıdan da NATO, Amerika demektir. Amerika'nın bağımsız ve egemen bir devlet olarak kendi milli savunması için aldığı stratejik kararlar, eninde sonunda, ister istemez NATO'nun kararı haline gelmektedir”¹³⁹.

İlhan Selçuk da (Cumhuriyet), benzer bir yorumla: “...Bugün herkesin bildiği gerçek, NATO'nun Amerika demek olduğudur. Amerikan Cumhurbaşkanının iki dudağı arasındaki komutlarla harekete geçecek bir sistemdir NATO. Ve savunma stratejisini de Amerikalı kumandanlar tesbit etmektedir....NATO'da bulunuşumuz öncelikle Türkiye'nin milli güvenliğini garantiye bağlamak kaygısından doğduğuna göre bu sistem içinde milli güvenliğimiz teminat altına alınmış mıdır? Bu soruya ‘Evet’ diye karşılık vermek isteyenleri hâdiseler acı derslerle tekzip etmişlerdir.

¹³⁷ Çetin Altan, “Gözümüz Açılıyor mu?”, **Milliyet**, 17 Haziran 1964.

¹³⁸ Çetin Özek, “Türkiye-Amerika-NATO”, **Milliyet**, 13 Eylül 1964.

¹³⁹ Behice Boran, “NATO'dan Niçin Çıkmalıyız?”, **Forum**, C.20, S.335, 15 Mart 1968, s.9

*Kıbrıs olayları, Johnson'un Mektubu ve buna eklenen çeşitli deliller NATO'nun Amerikan çıkarı yönünden işleyen bir mekanizma olduğunu ortaya koymuştur...*¹⁴⁰.

Yankı dergisinde yayınlanan “Amerika ile Orta Bir Yol” adlı yazıda; Hür Batı dünyasının ayrılmaz bir parçası olmaya çalışan Türkiye, II.Dünya Savaşı'ndan sonra gittikçe artan bir hızla dış politikasını da Amerika'ya dayandırmıştır. Neredeyse NATO demek, Amerika demek anlamına geliyordu.¹⁴¹

Mehmet Barlas, “NATO'nun patronu Amerika”nın şehirlerini korumak için milyarlar döktüğünü bu arada bloklar arası gerginliği arttırmaktan kaçınmadığını ve bizim, Amerika'nın arkasında girdiğimiz bloklar arası savaş ihtimalinde savunma sistemimiz olmadan en öne itildiğimizi düşünmektedir. Barlas'a göre, “...Amerikan insanı beyin yıkanmasından ötürü kendisini nükleer saldırı fobisine kaptırmıştır. Sistemin radarlarını, füzelerini, tesislerini, inşa edecek şirketlere milyarlar ödenecek Amerikan vergi mükellefi de ‘savunuluyoruz’ diye avunacaktır...”¹⁴².

CHP İstanbul Gençlik Kolları toplantısında konuşan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, NATO'nun Amerika tarafından hükümlerini hep Türkiye aleyhine veren bir askeri ceza mahkemesi gibi kullanıldığını söyleyerek, ABD-NATO ilişkisini eleştirmiştir.¹⁴³

Yön dergisinde yayınlanan bir yazıya göre, ABD'nin NATO ülkelerini kendi çıkarları uğruna Amerikan politikalarını desteklemesi konusunda uyardığını belirtmiştir: “Amerika'nın talepleri gün geçtikçe ağırlaşan silahlanma masraflarının yükünü NATO üyesi memleketlerin paylaşmasını öngörmekte, paylaşacak durumda olmayanlar adına bizzat yapmayı teklif ettiği tediyeler mukabilinde ise ikili anlaşmalar yoluyla türlü taviz koparma istemesinden ibaret değildir. Amerika, güttüğü dünya politikasında da NATO memleketlerinin kendisini fiilen desteklemelerini beklemektedir. Mesela Vietnam politikasında yalnız kalmaktan

¹⁴⁰ İlhan Selçuk, “Enver Paşa Kaygısızlığı İçindeyiz”, **Cumhuriyet**, 12 Şubat 1967, Selçuk bir başka yazısında ise aynı görüşle şunları belirtmiştir: “NATO, dünyanın en pahalı, en masraflı örgütlerinden biridir. Dünya iktisadiyatını ve piyasasını elinde tutan kapitalist devletlerin yönettiği bu ortak örgütün ileri karakoludur Türkiye. Zengin müttefiklerimiz, Sovyetlerden gelecek bir saldırı karşısında kendilerini korumak için, Türkiye'yi kalkan gibi kullanmak tasarısı içinde hesaplar yapmaktadırlar. Türkiye, Batı hâkim ekonomisine açık bir pazar olmakla kalmıyor, bir nükleer savaşın ucuz asker deposu sayılıyor”, Bkz. İlhan Selçuk, “NATO'nun Lâğım Çukuru”, **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1969.

¹⁴¹ “Amerika ile Orta Bir Yol”, **Yankı**, S.227, 21-27 Temmuz 1975, s.34.

¹⁴² Mehmet Barlas, “Nixon'un Gerçek Yüzü”, **Cumhuriyet**, 16 Mart 1969.

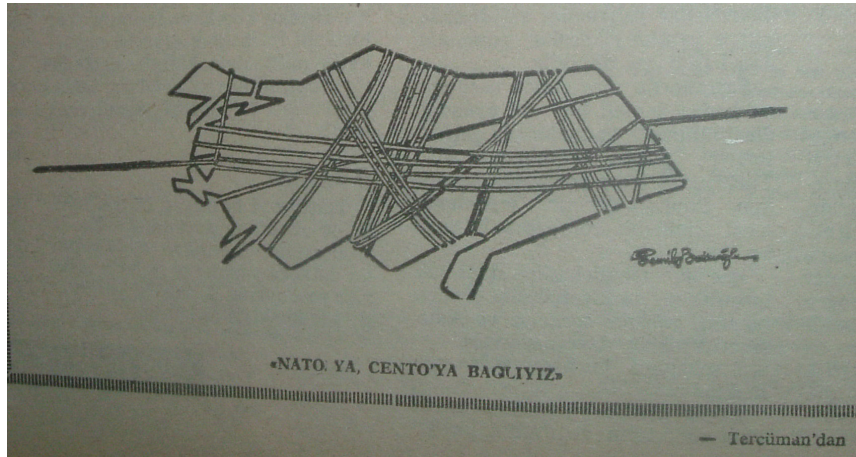
¹⁴³ **Ulus**, 18 Aralık 1967.

şikayetçidir. NATO memleketlerinin asker veya teçhizat göndermek suretiyle bu harekâta katılmalarını istemektedir. Bunu en tabii hakkı telakki etmektedir...”¹⁴⁴.

Abdi İpekçi de (Milliyet); Türkiye’nin bir “üvey evlat” muamelesi görmesinden dolayı silahlı kuvvetlerin bile NATO’dan hoşnutsuz olduğunu, Amerika’nın Türkiye’yi savaş çıkınca feda edebilecek bir ileri karakol mevkiinde devlet olarak gördüğünü belirtiyordu.¹⁴⁵

Manisa Milletvekili Mustafa Ok, “Monroe’dan Johnson’a Yeni Müdahale Sistemi” adlı yazısında Amerika’nın saldırgan ve emperyal bir devlet niteliğine büründüğünü; “...NATO, CENTO ve SEATO’ya dayanarak dünya üzerinde siyasi ve ekonomik bir hegemonya kurduğunu”¹⁴⁶ ifade etmiştir.

Resim: 13

Kaynak: Yön, S.129, 17 Eylül 1965

Forum’da yayınlanan bir yazıda; Amerikan ekonomisi, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra girmiş olduğu “bolluk hastalığından kurtulmak eskilerin deyimiyle kan aldırma” zorunda kalmış ve Amerika, ekonomisini döndürmek için sırasıyla Truman, Marshall ve daha sonra da dünyada silahlı müdahalelerle “dünya egemenliğini kurabilmek için” NATO’yu oluşturmuş ve kullanmaya başlamıştır. Bu nedenle, ortaya çıkan gerçek NATO’nun bir savunma paketi olmadığı ve devrini tamamlayıp başka bir niteliğe bürünme dönemine girdiğidir.¹⁴⁷

NATO’nun bizi hangi durumda ve hangi gerekçelerle çıkabilecek bir savaşta koruyacağı sorusuna ancak ABD çıkarları tehdit edildiğinde harekete geçeceğini belirten Mehmet Barlas, şunları söylemiştir: “İki gündür gazete manşetlerinde

¹⁴⁴ İffet Aslan, “NATO Meselesi”, *Yön*, S.155, 18 Mart 1966, s.16.

¹⁴⁵ Abdi İpekçi, “NATO-Amerika”, *Milliyet*, 21 Şubat 1966.

¹⁴⁶ Mustafa Ok, “Monroe’dan Johnson’a Yeni Müdahale Sistemi-2”, *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1966.

¹⁴⁷ Hamdi Konur, “NATO, Bir Savunma Anlaşması Değildir”, *Forum*, S.335, 15 Mart 1968, s.16-17.

Amerikan Akdeniz Filosuna komuta eden amiraller ile NATO yetkililerinin demeçleri yer alıyor...İlk demeci veren NATO Güney Avrupa Müttefik Kuvvetleri Komutanı Amiral Rivero, temel meselesinin Sovyet donanmasını Akdeniz'e indirmemek olduğunu söylemişti. Rivero'ya göre, "Karadeniz'den Akdeniz'deki Sovyet filosuna yapılacak bir takviyeyi durduracak ilk kuvvet Türk donanmasıdır"...Akdeniz Savaşı'nda ise Boğazlar her ne şekilde olursa olsun kapatılacaktır. Bundan sonra ne olacağını ise diğer demeçler belirliyor. Akdeniz'deki çarpışmalar devam ederken burada kalan Sovyet gemileri ile çarpışan 6.Filo'nun başarısı İskenderun, Mersin ve Antalya limanlarının sığınma üssü olarak kullanılmasına bağlıdır... Biz bütün bu savaş stratejisine ilişkin gelişmeleri incelemek yeteneğinde olduğumuzu söyleyemeyiz. Ancak merak ettiğimiz husus, bizi tam ortasına alacak bu savaşın çıkış sebebinin ne olacağıdır. Türkiye'nin bütünlük ve bağımsızlığına yönelecek bir tecavüzün dışında hangi sebepler bizi savaşa itebilir?..."¹⁴⁸. Bu savaşın sebebini yine ABD'li Amirallerden birinin sözlerini yorumlayarak aktaran Barlas, "...yani bizim boğazların kapatılacağı bir savaş, Batı'nın Ortadoğu'daki petrol çıkarlarının tehlikeye girmesi ve mesela Amerika'nın tuttuğu Kral Hüseyin'in devrilmesi halinde çıkabilir"¹⁴⁹ diyerek ABD ve NATO çıkarlarının benzerliğine dikkat çekmektedir.

İşte bu ortamda Türk kamuoyunda, NATO'ya üye olarak kalmanın mı yoksa çıkmanın mı ülke çıkarları açısından daha yararlı olacağı konusunda derin görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bu duruma eleştirel yaklaşan uluslararası ilişkiler uzmanları ve bazı siyasal hareketler, ittifakın Türkiye'nin elini kolunu bağladığını, adeta esir aldığını, ülkenin dış politikada ulusal çıkarları adına özgür hareket edebilme olanaklarını ortadan kaldırdığını öne sürmüşlerdir. 1960'ların ortalarından itibaren de Türkiye'nin NATO üyeliğinden çıkması gerektiği görüşü dile getirilmeye başlanmıştı.

İsmail Cem, Fransız Başbakanın 12 Nisan 1966'da yaptığı konuşmasında, "...NATO'dan çekilerek, topraklarımız ve semalarımız üzerindeki kendi egemenliğimize kavuşmak istiyoruz...Soğuk Harbin ürünü olan bu kolektif savaş mekanizmasını sürdürmek, barış ümidini ilelebet yok eder. Modern savaşın gerekleri, Fransa'nın çıkarları ve Fransa'nın haysiyetiyle bağdaşmayan NATO müessesini reddediyoruz" sözlerini ele alarak aynı tarihte Ankara'da hazırlıkları yapılan CENTO

¹⁴⁸ Mehmet Barlas, "Türkiye İçin Konuşan Amerikalılar", *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1970.

¹⁴⁹ Barlas, *a.g.m.*

toplantısı ile ortaya çıkan paradoksa dikkat çekmektedir: “...Bizim yöneticilerimiz...NATO veya Amerika hakkında kazaen bir söz etseler, ardından hemen ‘yanlış anlaşılmasın, bizim istediklerimizin Fransa’nın tutumuyla hiçbir ilgisi yok’ demek zorunluluğunu ve hafifliğini duyuyorlardı. Dünyadaki bloklaşmalar tarihin şartlarına uygun olarak gelişirken bizim hâlâ devede kuşu örneği tutumumuzda ısrar etmemiz her bakımdan değişen dünyada bizi her bakımdan geri bırakıyor...”¹⁵⁰

Aziz Nesin, Forum dergisinde yayınlanan konuşma metninde, Türkiye’nin emperyalistlerin bir ileri karakolu haline dönüştürülmesine ve çıkartılacak bir savaşta deneme alanı olarak kullanılmasına karşı çıkarak, Türkiye’nin NATO’dan çıkması gerektiğini belirtmiştir.¹⁵¹

Mehmet Gönlübol, NATO’nun kuruluşundan 1968 yılına kadar “NATO-ABD” ve diğer küçük devletlerin uluslararası politik tutumlarına değinerek şunları ifade etmiştir: “..Birleşik Amerika, Birinci Dünya Savaşı’ndan arta kalan ve somut hiçbir anlam taşımayan Wilson’cu bir “idealizm” ile geleneksel Amerikan pragmatizminin çelişik ilkeleri altında, dünyanın özellikle az gelişmiş ülkelerindeki değişmelerden habersiz, statükocu bir tutum içine girmiştir. Aslında bu Amerikan görüşünün yanlış olduğunu anlayabilmek için ileri görüşlü olmaya da lüzum yoktur. Son dünya savaşından bu yana uluslar arası alandaki gelişmeler, bu devletin ve onun etkisi altında hareket eden diğer devletlerin dış politikalarına yön verebilecek sayısız örneklerle dolu. Gerçek odur ki; dünyanın kaderinde önemli roller oynatabilecek bir potansiyele sahip bulunan bu devletler ne komünisttirler ne kapitalist ne de bu yönetim biçimlerinden birini kabul etmek niyetindedirler. Bu devletler ulusal şartlarına uygun, diğer devletlerin gelişme tecrübelerinden faydalanan kendilerine özgü bir sistem ile kalkınmak ve böyle bir düzen içinde yaşamak istemektedirler. NATO kalkını arkasında bu kalkana sığınarak Amerika Birleşik Devletlerinin bu süreci durdurmak, ona engel olmak istemesi hem bu ülke, hem de bu ülkenin müttefikleri için sadece zararlı olmaktadır. Böyle bir dünya ortamı ve böyle bir Amerikan tutumu karşısında, kendisi de az gelişmiş bir ülke olan Türkiye’nin NATO içinde yeri olabilir mi?”¹⁵².

¹⁵⁰ İsmail Cem, “NATO ve CENTO”, **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1966.

¹⁵¹ Aziz Nesin, (Zafer Anıtı önündeki konuşma metni), **Forum**, S.338, 1 Mayıs 1968, s.3.

¹⁵² Mehmet Gönlübol, “Değişen Dünya, NATO ve Türkiye”, **Forum**, S.335, 15 Mart 1968, s.10-11.

Türkkaya Ataöv, “Türkiye, Amerika’nın Tekelinde olan NATO’dan Çıkacaktır!” yazısında Amerika’nın tarihi incelendiğinde Amerika’nın yeni pazarlar bularak dünya ticaretini sürekli elinde bulundurma gibi bir emperyalist politikası olduğunu, ittifaka da bu ihtiyacın jandarmalığını yaptırdığını, NATO’nun “toptan red” veya “esnek tepki” gibi birbirini izleyen askeri doktrininin aslında sadece Amerikan stratejisine uygun savaş doktrinleri olduğunu açıklamaktadır. Ataöv sözlerini şöyle sürdürmektedir: “...NATO’dan çıkmamız gerektiğini yüzde yüz bir ulusal görüş olarak kabul ediyorum. Türkiye hem hayatta kalmak hem de geri bırakılmışlığını yenmek için Amerika’ya karşı cephe almak zorundadır. İlerlememiz ve kalkınmamız ancak Amerikasız olabilir. Türkiye, Amerika’nın tekelinde olan NATO’dan çıkacaktır. Amerikan üsleri yurdumuzdan sürülecek, hertürlü yabancı “danışman” ve “uzman” geri gönderilecektir. Amerika ile eşit ilişkiler ancak bundan sonra kurulabilir”¹⁵³. Ataöv bir başka yazısında ise Fransa’nın NATO’dan ayrılmasından sonra diğer NATO üyelerinin bir nükleer savaşı başlatacak olan düşmanın, Amerika’nın elinde kalmasını istemediklerinden dolayı NATO’ya sırt çevirdiklerini ve Türkiye’de bir NATO’dan çıkma akımı başladığını açıklamaktadır. Ataöv’ün, NATO ve Amerika ile düşüncelerini şöyle açıklamıştır: “NATO’yu güvenliğimiz ve dünya barışı açılarından eleştirme zamanı gelmiş ve geçmiştir bile...Amerika’nın yurdumuza girmesinden sonra Türkiye’nin bir oldu-bittiyle savaşa katılması olasılığı her an mevcut olmuştur. 1960’ta Türk topraklarından havalanıp Sovyet semalarında düşürülen uçak olayı, bir savaşa yol açsaydı Türkiye ilk hedef olacaktı. Halkımız bunu o zaman idrak edemediği için bir tepki gösteremedi bile... Türk kanunun, Türk adliyesinin ve Türk memurunun giremediği üsler ve daha her türlü ayrıcalıklar NATO paftası altında verilmiştir...NATO, Amerika’nın bir Üçüncü Cihan Savaşı’nı öngörerek kendi çıkarları için tasarladığı dünya stratejisinin bir parçasıdır...Traktör görmemiş Anadolu toprağının hallaç pamuğu gibi atılmasını

¹⁵³ Türkkaya Ataöv, “Türkiye, Amerika’nın Tekelinde olan NATO’dan Çıkacaktır!”, **Forum**, S.335, 15 Mart 1968, s.12-13, aynı dergide benzer görüşle NATO, bir Truva Atı’na benzetilerek kısaca şunlar ifade edilmiştir: “...Türkiye, istese de NATO’dan çıkamaz...Şimdi NATO’dan çıkmak bir yana acaba NATO, Rusya’nın bağrına bir mızrak gibi doğrulmuş Anadolu’daki egemen ve etkili durumunu bırakıp Türkiye’den çıkar mı? Amerika’nın çıkarı, Türkiye’de üs sahibi olmaktadır ve biz çık deyince de, hemen, boynunu büküp gidecek saflıkta değildir.. İkinci Dünya Savaşı sonunda tehlikeli bir döneme girildiği günlerde, iyi niyetle, hayranlıkla dolu olarak topraklarımıza aldığımız Truva Atı, bugün bütün kilit noktalarını denetimi altında tutan bir örgüte dönüşmüştür. Amerika, çıkarları yönünden Türkiye’de kalmak istemektedir. Amerikalıyı atalım yurdumuzdan, NATO’dan çıkalım, kabul; fakat nasıl? İşte asıl önemli sorun budur!”. Ahmet Naki Yücekök, “Türkiye’deki Truva Atı”, **Forum**, S.336, 1 Nisan 1968, s.9-10.

*istemiyorsak, biz bu hengamenin içinden sıyrılalım. Başkasının kendi haksız çıkarları için başlatacağı savaşlarda bizim işimiz yok...”*¹⁵⁴.

CKMP Genel Başkan Yardımcısı eski kurmay subay Numan Esin, Türkiye’nin savunma stratejisi ve NATO ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır: *“Savunma stratejimiz, bölgede barış hedefini güden bağımsız, ulusal bir strateji olmalıdır. Türkiye’nin gelişmiş sanayici ülkelerin savunma stratejilerini istihdaf eden ve Türkiye’nin menfaatleriyle çatışan bir ittifak sistemine hele hertürlü kontrolü terk ederek kaderini bağlamasında bu ittifak sistemi içinde güvenlik aramasında isabet yoktur. Türkiye 1969’da NATO’dan ayrılmaya hazırlanmalıdır. Kuvvetlerimizin önümüzdeki üç yıl içinde kademeli bir şekilde ulusal savunma stratejimizin icaplarına ve ekonomik imkânlarımıza göre yeniden teşkilâtlandırılmalı, 1953’ten beri yıkılan harp sanayimiz ekonomik kalkınma hedefleri içine alınarak ihya edilmelidir”*¹⁵⁵.

TİP Milletvekili Behice Boran, bir Sovyet saldırısı halinde NATO’nun yeterli bir koruma sağlamayacağını Johnson Mektubu’yla anlaşıldığını, NATO’nun Avrupa ve Amerika’nın korunması için kurulan bir birlik olduğunu, Türkiye’nin NATO’dan ayrılarak üçüncü dünyanın lideri olmasını öneriyordu.¹⁵⁶ Boran bir başka yazısında ise ABD ile yeni bir ikili anlaşma imzalanarak “milli bağımsızlık ve milli egemenlik” haklarımızın yeniden düzenlenerek, NATO içinde kalalım diyenleri eleştirmekte, NATO ittifakı içindeyken bu “mahzur”ların giderilemeyeceğini belirtmiştir. NATO’yu, ABD ve Türkiye açısından şöyle değerlendirmiştir: *“...NATO anlaşması ve askeri teşkilatı Sovyetler Birliği’ne karşı meydana getirilmiştir ama, Türkiye’nin milli güvenliği ve savunması açısından değil, Amerika’nın çıkarları ve savunulması açısından... NATO, Amerika’nın, Sovyetlerle bir üçüncü dünya savaşı ihtimalini göz önünde tutarak kendi topraklarını ve*

¹⁵⁴ Türkkaya Ataöv, “NATO’da Kalmak ya da Kalmamak”, **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1968, Bir başka yazısında da Ataöv, Türkiye’nin NATO’dan çıkması ve üslerden arınması gerektiğini ifade etmiştir. Bkz. Türkkaya Ataöv, “NATO, Amerika ve Türkiye; Sömürücü-Sömürülen Çekişmesi”, **Cumhuriyet**, 31 Temmuz 1968; Ataöv, “Ortaklık Görüntüsü” adlı yazısında ise, “Bugünkü koşullar atında Türk toprakları, muhtemel bir savaş alanı, Türkiye, Batı çıkarlarının bir ileri karakolu, Türk halkı ise kurbanlık koyun durumundadır. Halkımız böyle bir rolü reddederek elindeki demokratik imkânlarla güvenliğini tehdit eden üslerin tasfiyesini hatta NATO’dan çıkılmasını istemelidir...Çekirdekli bir savaşta Türkiye, NATO’da kaldığı takdirde ilk yok edici darbeyi yiyecek ülkelerden biri olmayacak mıdır?” diye sormaktadır. Bkz. Türkkaya Ataöv, “Ortaklık Görüntüsü”, **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1967.

¹⁵⁵ İlhan Selçuk, “Askerler Ne Düşünüyor?”, **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1966.

¹⁵⁶ **Milliyet**, 20 Şubat 1966.

denizaşırı çıkar ve nüfuz bölgelerini savunmak üzere meydana getirdiği, dünya çapında bir stratejinin bir parçasıdır. Hangi bölgeyi, hangi ölçüde , hangi silahlarla savunacak? Amerika, durumu, stratejisinin bütünü açısından değerlendirip ona göre karar verecektir”¹⁵⁷.

Ahmet Şükrü Esmer, NATO’nun 20.yılına girilirken Türkiye’nin NATO’dan ayrılması gerektiğini ancak bunun zamanla ve çeşitli aşamalardan geçtikten sonra gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmiştir: “...Amerika, Kore Savaşı yüzünden stratejisi değişinceye kadar Türkiye’yi NATO’ya almak istememiştir. Ondan sonra da Türkiye, NATO’nun içine, derinliğine girmiştir. Bu koşullar altında Türkiye’nin NATO’dan çekilmesi, kendi gücünün dışındadır. Fakat çekilmese de durumunu kademe kademe yeniden ayarlamalı ve aşamalarla NATO’nun cendere halini alan bağlantılardan kurtulmanın yollarını aramalıdır...NATO ve Amerikan üsleri ve tesisleri, güvenliğimiz için tehlikelerdir. Aslında tehlike çanları çalıyor da kulaklarımız duymuyor...”¹⁵⁸.

1960’ların sonuna doğru Kuzey Atlantik Anlaşması’nın 20.yılı yaklaştıkça NATO’nun geleceği ve Türkiye’nin bu anlaşma içindeki yeri Türk kamuoyunda da geniş bir tartışma konusu olmaya başlamıştı.

Abdi İpekçi Milliyet’teki yazısında NATO anlaşmasının 13.maddesi dolayısıyla¹⁵⁹, NATO’dan ayrılma tartışmalarına değinmekteydi: “...Son yıllarda NATO üzerinden açılan tartışmaların önemli bir kısmında...Türkiye’nin andlaşmadan biran önce ayrılması tezi savunulmaktadır. Gerçi bu istekler çok defa ideolojik seçimler olarak savunulmaktadır. Ancak Türkiye’nin NATO ile ilişkilerini gözden geçirmesi gereğini doğrulayan objektif olaylar hiç de ihmal edilir karakterde değildir. Bu bakımdan ayrılmak ya da ayrılmamak konusunda önyargıya varılmadan...bütün partilerin temsilcilerinin bulunacağı bir parlamento heyetinin her türlü bilgiyi toplayacak biçimde yetkilendirilmesi ve varılacak sonuçların kamuoyuna açıklanması...kamuoyunun bu şekilde aydınlanması ve tartışmaların sağlam dayanaklara kavuşması ve varılacak yargıların daha isabetli olması kolaylaşacaktır...(Böylece) NATO’dan ayrılma tezini savunanları komünistlikle

¹⁵⁷ Behice Boran, “NATO’dan Niçin Çıkmalıyız?”, **Forum**, S.335, 15 Mart 1968, s.8-10.

¹⁵⁸ Ahmet Şükrü Esmer, “NATO Cenderesi”, **Milliyet**, 4 Nisan 1968.

¹⁵⁹ NATO Antlaması’nın 13.maddesi ile NATO üyeliğinde 20.yılına tamamlayan ülke, bir yıl öncesinden bildirmek şartıyla ittifaktan ayrılabilirdi. 1968 ve 1969’da NATO’dan ayrılma tartışmalarının artışının bir nedeni de budur.

suçlayıp aksi görüşü benimseyenleri de Amerikan uşağı olarak tanıtmak gibi sun'ı baskı yollarına başvurmamak gerekir"¹⁶⁰.

Haluk Ülman, Cumhuriyet'teki yazısında NATO içindeki değişimden şöyle bahsetmekteydi: *"1949'da imzalan Kuzey Atlantik andlaşmasının 13.maddesine göre isteyen her üye aradan yirmi yıl geçtikten sonra Birleşik Amerika'ya bilgi vermek kaydıyla NATO'dan çekilebilir. Görünüşe bakılırsa, NATO üyelerinin hiçbiri şimdilik böyle bir şeyi düşünmemektedir...(buna) karşılık bugün NATO içinde eski birlik ve beraberlik duygusu da kalmamıştır"*; NATO ile yirminci yılın bir muhasebesini yapan Ülman, bugün gelinen noktada NATO üzerine bazı şüphecilere hak vermemek elde değil diyor ve şöyle devam ediyordu: *"...Çünkü geçtiğimiz yirmi yılın dikkatli bir bilançocu çıkarılınca görüliüyor ki Birleşik Amerika, Kuzey Atlantik Andlaşmasını bu andlaşmanın bütün üyelerinin ortak çıkarlarından çok kendi ulusal çıkarları açısından değerlendirmiş ve NATO'yu zaman içinde bunları gerçekleştirecek bir araç olarak kullanmıştır"*¹⁶¹.

Tüm bunların yanında NATO üyeliğinden çıkılması için gerekçelerden biri Türkiye'ye ekonomik açıdan da pahalıya mâl olduğudur:

Ali Sirmen (Cumhuriyet), *"...Türkiye örgüte 1952 yılında girdi...Gerçek odur ki, Türkiye bir askeri ittifak olan NATO'ya egemen sınıfların ekonomik istekleri yüzünden girmiştir. Bu yolla özellikle ABD'nin "bol ve zengin yardımlarından" yararlanılmak istenmiştir. Örgüte katılımımızdaki bu çarpıklık tüm üyeliğimiz sırasında sürdü ve Türk halkı NATO üyeliğini pahalıya ödedi"*¹⁶².

Yön dergisinde yayınlanan bir yazıda da aynı düşünceyle şunlar ifade edilmiştir: *"...Türkiye'nin, bunun için hayli ağır bir bedel ödediği de gözden kaçırılmamalıdır. Zira NATO, ortaya büyük bir askeri güç çıkarabilmesi için gerekli masrafların ortakların gayrisafi milli hasıllarının belirli bir nisbetinin bu işe tahsis etmeleri sureti ile karşılanması esasına dayanmaktadır. Bugün Türkiye, gayrisafi milli hasıllarının yüzde 5.4'ünü NATO ihtiyaçlarına tahsis etmektedir...Buna rağmen Türk Silahlı Kuvvetleri'nin NATO standartlarına uygun şekilde teçhizi kabil*

¹⁶⁰ Abdi İpekçi, "NATO", **Milliyet**, 4 Nisan 1968.

¹⁶¹ A.Halûk Ülman, "Türkiye ve NATO Yirmi Yılın Bilançosu", **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1968; Ülman'ın aynı görüşteki bir başka yazısı için bkz. A.Halûk Ülman, "Türkiye ve NATO, Bırakan Kim?", **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1968.

¹⁶² Ali Sirmen, "Dünyada Bugün: Bir Yıldönümün Düşündürdükleri", **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1978.

olmamıştır...Bilmemiz gerekir ki, NATO bizim harp sanayimizi geliştirmemiş, öldürmüştür...”¹⁶³.

NATO’ya girmekle daha geniş yardım alınacağını sanan politikacılar, büyük fedakârlıkları göze alıp yarım milyonluk bir orduyu silah altında tuttıkları halde umduklarını bulamamışlardır. Pakistan ve Hindistan’la bir tutulan NATO ülkesi Türkiye’ye yapılan yardımların bir özellik taşımamasındaki nedenler araştırılmadığı için büyük mali ve askeri külfetlere katlanmak suretiyle iktisadi dengemiz bozulmuştur.¹⁶⁴

Bir başka görüş, NATO yalnızca bizi Rus emperyalizmine karşı koruyan bir örgüt değil, aynı zamanda ekonomik kalkınmamızı ve ordunun silahlarının modernize edilmesinde önemli bir kaynaktır. Ayrıca NATO’ya sıkı sıkıya bağlanmak, Batı dostluğuna duyulan bağlılığı, güveni belirtir. O halde NATO üyeliğine devam edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Kadircan Kafı, Tercüman gazetesindeki yazısında “...*Senelerden beri Türkiye’yi, İngiltere ve Amerikan ittifakından ve NATO’dan ayırmak için uğraşanlar var...Aslında bu güzel bir şeydir, bir milletin kaderine kendisinin hakim olması çok güzel bir şeydir. Fakat bunu kim yapabiliyor...Türklerin bunlarla ittifak etmeyip de Rusya ile ittifak etmesi mi hayırlıdır?...Rusya’nın Türkiye üzerinde emelleri vardır ama Amerika ve İngiltere’nin yoktur...*” diyerek aslında Türkiye’nin Batı ittifakından ayrılmasının mümkün olmadığını ve Türkiye üzerinde hala Sovyet tehlikesinin geçmediğini belirtmekteydi. Ayrıca yazar, Amerika ve İngiltere’yi ise bir tehdit olarak algılamamaktaydı.¹⁶⁵

Yarın dergisinde yayınlanan bir yazıya göre de NATO hakkında ortaya atılana görüşler örneğin örgütün Amerika’nın kontrolü altında olduğu ya da “Batı emperyalizminin maskelenmiş bir örgütü” olduğu gibi iddialar Moskova ve “peyklerinin” karalamalarıdır. Dergiye göre, “NATO’ya hayır demek, Sovyetlerin ekmeğine yağ sürmekten” başka bir işe yaramayacaktır.¹⁶⁶

Fahir H. Armaoğlu, 1962 yılındaki bir yazısında, “...*Bugün Türkiye’nin güvenliği meselesi, hala birinci plandadır. Bu güvenliğe yönelen tehlike, günümüzde*

¹⁶³ İffet Aslan, “NATO Meselesi”, **Yön**, S.155, 18 Mart 1966, s.16.

¹⁶⁴ Feridun Akkor, “Amerikan Askeri Yardımı ve Türkiye”, **Cumhuriyet**, 4 Ekim 1969.

¹⁶⁵ Kadircan Kafı, “Türkiye ve Avrupa”, **Tercüman**, 27 Ağustos 1964.

¹⁶⁶ “Maskeler Düşüyor Ama”, **Yarın**, S.282, 11 Eylül 1968, s.11.

*şekil değiştirmiş ve doğrudan doğruya değil endirekt bir mahiyet almıştır. Bu ise birçoklarımıza tehlikenin zayıfladığı ve kaybolduğu sanısını vermektedir...Bu sebeple Türkiye bağımsızlık, toprak bütünlüğü, ve güvenliği ile milli menfaatleri konusundaki dikkatini zayıflatmamak ve bunun içinde NATO'ya dayanmak zorundadır...”*¹⁶⁷ görüşündeydi.

Alpaslan Türkeş ise, NATO içinde birtakım yanlış anlaşılmanın olduğunu, bunların çeşitli incelemeler sonunda düzeltilebileceğini, NATO'dan ayrılma seslerine katılmadığını fakat aynı zamanda, Türkiye'nin ulusal savunmasını geliştirmesi gerektiğini belirtmekteydi: *“Türkiye'nin sanayileşmesi ve imkânlar ölçüsünde kendi kendine yeter hale gelmesi için çalışılmalıdır. Özellikle milli savunma işlerimiz için başkalarına muhtaç durumda olmaktan çıkmak yolları aranmalıdır. Ancak gerçekçi bir gözle durumumuz göz önünde bulundurulmalı ve ittifaklarımız buna göre değerlendirilmelidir. NATO kumandanlıklarında kabul edilmiş olan yanlış görüşlerin düzeltilmesi için ilgili Türk makamları harekete geçmeli ve gerekli ilmi incelemeleri yaptırmalıdır. Gayret gösterildiği ve iyi hazırlıklar yapıldığı takdirde yanlışları ortaya koymak ve doğruyu kabul ettirmek daima mümkündür”*.¹⁶⁸

1967 yılında CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Amerika'nın NATO içinde hep Türkiye aleyhine çalıştığı sözleriyle olumsuz ifadelere karşılık, daha sonra II. İnönü Zaferi'nin 49.yıldönümü dolayısıyla kendisini ziyaret eden gençlere; *“NATO, Amerikan emperyalizminin aracı değildir. Amerikalılar, Türkiye'den hiçbir şeyi zorla almamışlardır, alamazlar”* diyerek daha olumlu ve Türkiye'nin ne Amerika'ya ne de Rusya'ya düşmanlık gütmemesi gerektiğini ve NATO'da kalmayı savunduklarını belirtmiştir.¹⁶⁹

Emekli Amiral Sezai Orkunt, NATO'nun da Türkiye'nin de dünyanın değişen koşullarına uygun bir planlama ile yeniden bir güven ve emniyet getirici önlemler almaya ve geliştirmeye zorunlu olduklarını aksi takdirde Türkiye'deki NATO'ya hayır sloganlarına şaşmamak gerekir demektedir.¹⁷⁰

Mehmet Barlas, NATO'da kalmalı mı yoksa çıkmalı mı tartışmasının yıllardır sürdüğünü, siyasal partilerden AP ve CHP'nin NATO'da kalmak istediklerini, TİP'in

¹⁶⁷ Fahir H.Armaoğlu, “Türkiye ve NATO”, **Forum**, S.193, 15 Nisan 1962, s.12.

¹⁶⁸ Alpaslan Türkeş, “Türkiye'nin Stratejik Önemi”, **Cumhuriyet**, 18 Şubat 1968.

¹⁶⁹ **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1970.

¹⁷⁰ Sezai Orkunt, “Türkiye Açısından Durum”, **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1968.

ise çıkmak taraftarı olduğunu belirtmektedir. Gerek son CHP bildirisinden ve gerekse iktidar yetkililerinin çeşitli açıklamalarından, “...eğer NATO’dan çıkarsak zaten milli gelirimizin ve bütçemizin büyük bölümünü yatırdığımız milli savunmamız bu durumda daha da büyük bölümler ayrılmasını gerektirecektir. Bu yükü kaldırmamız ise imkansızdır”¹⁷¹ endişesinin genel olarak kabul gördüğünü, ordunun NATO standartlarını geriden izlediğini, NATO dolayısıyla Amerika’dan gelen askeri malzemenin eksikliği basınımızın yıllardır işlediği bir konu olduğunu, NATO’nun bize görünüşte fayda fakat özde zarar sağladığını ifade etmektedir.

Mehmet Barlas, 1969 yılında izlediği NATO Savunma Bakanları toplantısını şöyle değerlendirmiştir: “...Türkiye, 1970 yılında NATO’yu terk etmek imkânından kesinlikle feragat etmiştir...Yönetimi elinde bulunduran AP ve anamuhalefet partisi CHP “NATO’da kalmalıyız” ilkesinin ateşli savunucuları olmuşlar... Ancak, CHP ile AP arasındaki görüş farkı, AP’nin CHP’den farklı olarak gerek Ortadoğu gerekse diğer konularda kesinlikle Amerika’nın tarafını tutmuştur.. Kurulmasına karar verilen Akdeniz NATO donanmasında Türkiye’de görev almıştır. Bu ise Ortadoğu buhranındaki bir çatışmada Türkiye’nin Sovyetler ve dolayısıyla Araplara karşı tutum takınacağı anlamına gelir...Toplantıdan çıkan sonuç (savunmaya ayrılan payını arttırmayı taahhüt etmesi ile) elini veren Türkiye’nin kolunu da kaptırdığıdır...İsmet İnönü’nün “NATO içinde tarafsızlık” formülünün imkansızlık yüzünden iflas ettiğini söyleyebiliriz...(ayrıca) Türkiye, Kıbrıs yüzünden ileride haksızlıklara uğrasa bile hiçbir şey yapamayacaktır. Çünkü NATO patronları, Türkiye’yi Yunanistan’a üstün kılacak yardımlardan kaçınmaktadırlar...”¹⁷².

Ahmet Kabaklı (Tercüman), Sovyet tehlikesinin halen var olması nedeniyle Türkiye’nin NATO’da kalması gerektiğini düşünenlerdendir: “...NATO’dan ne zaman ayrılırız? Bu üç şarta bağlıdır: a) Büyük devletler, silahları, orduları, samimiyetle ortadan kaldırır; savaş vahşeti tarihten silinir, ideoloji, emperyalizm kavgaları biter...işte o zaman (bu ihtimal kıyamet kadar uzaktır), b) Türk devleti, ordusunu en yeni silahlarla donatacak, keşifler yapacak bir öncü tekniğe, sanayi ve iktisat gücüne yükselir, o zaman, c) Sovyetler ceberrutu yıkılır, o ülkedeki 110 milyon esir insan istiklale kavuşup devletlerini kurarak, bize dost ellerini uzatırlar, ...işte o zaman.(bu sonuncusu en yakın ihtimaldir), Rusya ile Amerika bir savaşa (nükleer

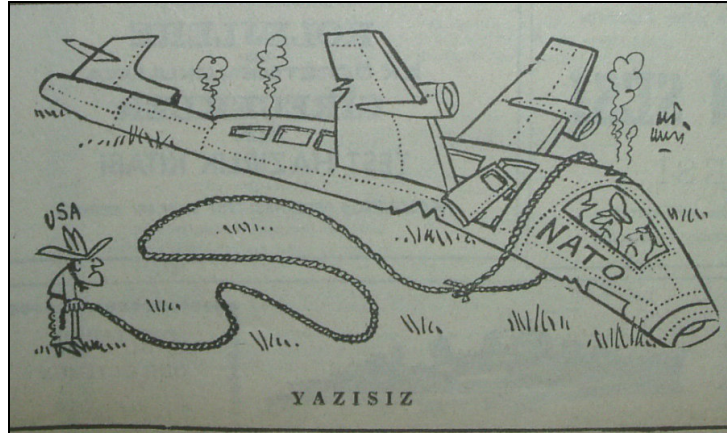
¹⁷¹ Mehmet Barlas, “NATO’dan Çıkmak Ya da Kalmak”, **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1968.

¹⁷² Mehmet Barlas, “NATO’ya Yine Boyun Eğdik”, **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1969.

savaşa) Orta Doğu'da gireceklerse eğer, biz NATO'da olsak, olmasak, ona katılmaya mecbur olacağız...NATO'dan çıkmamız ise daha o gün Sovyet ağına düşmemiz demektir..."¹⁷³. Aynı görüşü paylaşan bir başka yazar Tarık Buğra'dır: "Dünya'nın en büyük gerçeğine sırt çevirmedikçe NATO'ya karşı çıkmak mümkün değildir. NATO ve Varşova Paktı, işte budur dünyamızın gerçeği...Türkiye'de NATO'ya karşı olabilecek bir tek parti düşünülemez...1960 İhtilâlcilerinin de ilk işleri NATO'ya bağlılıklarını ısrarla belirtmek olmuş, hatta yan anlaşmalar yapmak olmuştur. Durum CHP'nin hâkim bulunduğu koalisyon iktidarlarında da değişmemiştir...Meseleyi olduğu gibi görelim; demagojilere, kurt masallarına, kapılmayalım. NATO'dan ayrılmamız, ittifaklarımızdan kopmamız Türkiye'nin değil, Rus emperyalizminin menfaatinedir. NATO istismarını böylece değerlendirelim".¹⁷⁴

1970 sonrası Türk kamuoyunda, Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan Haşhaş sorunu, Kıbrıs Barış Harekatı ve ABD silah ambargosu gelişmelerinin bir yansıması olarak, ABD ve NATO'ya ilişkin olumsuz değerlendirmeler yapılıyordu. Amerika'nın önderliğini yaptığı NATO politikalarının Türkiye'nin ulusal çıkarları ile uyuşmadığı belirtilerek, Türkiye'nin NATO üyeliğinden çıkması gerektiği ifade edilmekteydi.

Resim: 14

Kaynak: Cumhuriyet, 14 Şubat 1975

Türk Kültürü dergisinde, Amerikan askeri yardımının kesilmesi ile NATO'da şu değişikliklerin gerçekleşebileceği üzerinde durulmuştur: "Amerikan askeri yardımının kesilmesi, NATO Güney Doğu kanadındaki kritik durumu çok daha ciddi

¹⁷³ Ahmet Kabaklı, "Gün Işığında: NATO'dan Ne Zaman Çıkılır?", **Tercüman**, 26 Ocak 1970.

¹⁷⁴ Tarık Buğra, "Merhaba: NATO İstismarı", **Tercüman**, 10 Şubat 1970.

bir hale getirecektir...Türk Milleti, tek başına kalsa bile vatanını savunmak için hiçbir fedakarlıktan çekinmeyecektir...Avrupa'nın şımarık çocuğunun oyununa gelen Avrupa ve ABD'nin bu yeni durumu çok iyi bir şekilde değerlendirmek zorunda kalacaklardır. Çünkü Avrupa ve Amerika'nın fedakâr ve cefakâr bekçisi artık maliyeti çok düşük olan Mehmetçik olmayacaktır. Mehmetçik yalnızca anavatanının bekçisi olacaktır...Amerikan Kongresi'nin bu kararları, NATO'yu parçalamak isteyen güçler tarafından elbette istismar edilecektir. NATO aleyhtarı zümrelerin uğraşp ta yapamadıklarını, Bizans oyununa gelen Amerikan Kongresi bir kalemde yapmıştır, bu başarısından dolayı ne kadar iftihar (!) etse yeridir...”¹⁷⁵.

Uğur Mumcu, Cumhuriyet'teki yazısında NATO'nun kuruluş gerekçesi ile Amerika'nın Türkiye'ye uyguladığı ambargo arasındaki çelişkiye dikkat çekmiştir: *“Türkiye niçin NATO üyesidir? Bu sorunun karşılığı bir varsayıma dayanmaktadır. Kısaca ve kabaca özetlersek, bu varsayım, Kuzey komşumuz Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye saldırma olasılığıdır. Eğer Sovyet orduları Türkiye'ye saldırırsa biz Yunanlı dostlarımızla birlikte NATO'nun Güneydoğu kanadını savunacak, böylece Sovyetlerin Akdeniz'e inmelerine engel olacağız. Ülkemiz topraklarında “Ortak Savunma Tesisleri” adı verilen Amerikan üsleri bulunmaktadır. Bu üslerin amacı nedir? Bu üslerin amacı, varsayılan Sovyet saldırısını önceden haber almaktır. İşin içyüzünü araştırırsanız bütün bunlar ABD'nin Sovyetlere karşı yaptığı çalımlar ve gövde gösterileridir. Diyelim ki Sovyet saldırısı çok güncel ve çok güçlü bir olasılıktır. Eğer bu varsayım doğruysa ABD'nin Türkiye üzerinde koyduğu silah ambargosunu nasıl yorumlayacağız? Amerika nasıl oluyor da Türkiye'yi Sovyet saldırısı karşısında silahsız ve güçsüz bırakmayı göze alabiliyor? Bu soru Türkiye üzerinde oynanan oyunları da bütün çıplaklığıyla ortaya sermektedir. Amerika, Türkiye'nin bir Sovyet saldırısıyla karşı karşıya olduğu kanısına varmış olsa böyle bir tehlikeden endişe duysa hiç silah ambargosu koyar ve bunu sürdürebilir miydi? Öyle anlaşıyor ki böyle bir tehlike söz konusu değildir”¹⁷⁶.*

Behice Boran bu dönemde, *“NATO'ya hayır kampanyasının amacını, NATO anlaşması ve uygulamasının Türkiye'nin ulusal bağımsızlığını ve egemenliğini derinden yaralayan, sınırlar ögeler”* olduğunu NATO'nun ve Amerika'nın

¹⁷⁵ H. Fikret Alasya, “Kıbrıs Hadiseleri ve Amerika'nın İkinci Büyük Hatası”, **Türk Kültürü**, S.146, Aralık 1974, s.67-68.

¹⁷⁶ Uğur Mumcu, “NATO Kafa”, **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1978.

“Türkiye’ye dayattığı koşulların ulusal bağımsızlık ve egemenliğimizle” bağdaşmadığını ambargonun ve ikili savunma işbirliği anlaşmasının bu durumun kanıtları olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁷

Türkiye, Birleşik Amerika ile ilişkilerini doğrudan NATO’ya yansıtır bir politika izlemiştir. Bunu her aşamada anlayabiliriz. Örneğin, ambargo döneminde Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, “*ambargo sürerse Türk kamuoyunda NATO’ya karşı ciddi tereddütler uyanabilir*” demiştir.¹⁷⁸ Hatta ambargonun devam etmesi durumunda, Türkiye’nin Batı, Amerika ve NATO’nun yerini kısmen de olsa dolduracak alternatifler bulabileceği, bunun zor olacağı ancak Türkiye mecbur edilirse bu tedbire başvurabileceği de öne sürülen düşüncelerdendir. Ayrıca Türkiye’nin bundan sonra Amerika ile ilişkilerinde çok dikkatli olması gerektiği, iki ülke ilişkilerinde “*eskinin kaderci havasına yeniden dönmemek*” gerektiği belirtilmiştir.¹⁷⁹

Ali Sirmen, “...Silah ambargosu NATO’nun Türkiye’ye karşı yükümlülüklerini yerine getiremediğini göstermiştir. Bu yüzden de Türkiye’nin NATO içindeki yerini yeni bir anlayışla belirlemesi doğaldır. Ama silah ambargosu aynı zamanda ABD’nin Türkiye’ye karşı dostça olmayan dostça olmayan ne demek, düpedüz düşmanca bir tavır içine girdiğini göstermektedir. Bu durumda ülkemize karşı düşmanca bir tutum içinde olan bir devletin üslerinin topraklarımız üzerinde ne aradığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Şu nokta açıkça bilinmelidir. Şu anda ülkemize karşı düşmanca tavır takınmış iki devlet vardır yeryüzünde. Bunlardan birincisi Yunanistan, ikincisi ise ABD’dir”¹⁸⁰ görüşündeydi.

Oktay Akbal, Cumhuriyet’teki yazısında Amerika, NATO ve ambargoyla ilgili şunları belirtmiştir: “*Ambargo, İspanyolca bir sözcük. Bir çeşit yasak. Bir geminin limandan ayrılmaması, bir ticaret eşyasının bir paranın kullanılmaması ya da başka yere gönderilmemesi için alınmış bir önlem. Ambargo koydun mu bir konuya, bir soruna, o iş olduğu noktada çivilenip kaldı demektir. Kim uymazsa, kim karşı çıkarsa suç işlemiş oluyor! Ambargo koyanlara karşı elbet, haklı mı haksız mı diye düşünmek yok, ‘ambargo koydum’ diyen kendine güvenen elinde büyük yetki*

¹⁷⁷ Yankı, S.371, 24-30 Nisan 1978, s.10.

¹⁷⁸ Cumhuriyet, 11 Aralık 1977.

¹⁷⁹ “Türk-Amerikan İlişkileri Gelişirken”, Yankı, S.369, 10-16 Nisan 1978, s.50.

¹⁸⁰ Ali Sirmen, “Dünyada Bugün: İlk Adımlar”, Cumhuriyet, 17 Mayıs 1978.

olan bir kişidir, bir örgüttür, bir devlettir. ABD birkaç yıl önce Türkiye'ye uyguladı böyle bir önlemi. Ambargo kararı aldı. Türkiye'ye satılacak kimi mallar üzerinde. Para versek de peşin peşin, bize silah satmıyor. Elimizdeki silahların- kendi verdiği silahların- yedek parçalarını bile göndermiyor. Uçaklarımız uçmasın, toplanımız mermisiz kalsın, araçlarımız yürüyemez olsun, bir saldırı karşısında kendimizi savunmayalım diye. Başka bir anlamı var mı böyle bir kararın? Yunanistan'a böyle bir ambargo kararı yok. Onlara hertürlü silah verebilir, satabilir, Yunan ordusunu güçlendirebilir, ama bize parayla bile satmaz. Bir de NATO anlaşması var. Türkiye, ABD ile yazgı birliği etmiş orada. Yarım milyonluk bir orduyu ayakta tutuyor her an! Neden? Ne gereği ver savunma için bu denli para harcamanın? Hele kendi öz savunmasını yapamaz duruma getirilmek istenirse hem de başlıca dostu müttefiki tarafından. O zaman böyle bir antlaşma içinde kalmak büsbütün anlamsız olmaz mı?.. Türkiye, NATO'suz olabilir. Türkiye, tek başına kalabilir. Türkiye, 1945'te Stalin'e karşı yalnız başına direnmiş bir ülkedir. NATO'suz da olabiliriz. Ama bir de bunun tersi var. NATO, Türkiye'siz olabilir mi?...NATO'yu ilgilendiren bir sorundur ambargo. ...Ambargolarla, göz dağları ile kırk beş milyonluk koskoca bir ulusu tarihin her anında bağımsızlığı üzerine toz kondurmamış, bir ulusu kimse korkutamaz, dize getiremez, yolundan döndüremez”¹⁸¹.

Sovyet Generali Orgakov'un 1978'deki ziyareti nedeniyle Yankı'da yayınlanan bir yazıda; “Amerikan kongresinin akıl almaz bir vurdumduymazlık ve gaflet içinde Türkiye'ye uygulamaya başladığı ambargonun 1975'den bu yana sürüp gitmesi, Türk-Amerikan ve Türk-Sovyet ilişkilerine hiç kimsenin yapamayacağı etkileri yaptığı...”¹⁸² şeklinde değerlendirilmiştir. Ancak Türkiye'nin bu dönemde Sovyetlerle geliştirmeyi düşündüğü ilişkinin gerçekte Türkiye'nin Amerika'ya karşı bir alternatif aradığı düşüncesinden ziyade Türk-Amerikan ilişkilerinin gergin döneminde bu ülkeye bir gönderme olduğu ifade edilebilir.

Başbakan Yardımcısı Devlet Bakanı ve Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu, “Türkiye, müttefikleri ile ABD'den daha iyi muamele görmezse NATO'dan ayrılmak durumunda kalabilir” demiştir.¹⁸³

¹⁸¹ Oktay Akbal, “Ambargonun Yararlı Yönü”, **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1978.

¹⁸² “Mareşal Orgakov'un Ziyaretinin Anlamı”, **Yankı**, S.372, 1-7 Mayıs 1978, s.50.

¹⁸³ **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1976.

Ali Sirmen Cumhuriyet gazetesindeki yazısında Türkiye'nin NATO ve ABD'ye bağımlılığına dikkat çekerek, bu ülkeden yeni ambargo tehditlerinin de olabileceğini vurgulamıştır: “...Görülüyor ki ambargonun kalkması Türkiye'nin ABD ve NATO ile ilişkilerinin normalleşmesi yolunda ilk adımı oluşturacaktır. Ama sadece bu adımla yetinmek eski ilişkileri olduğu gibi kabullenmek, Türkiye'nin gerek ulusal savunmasını gerek dış ilişkilerini yeni ipotekler altına sokacak ve yeni ambargo tehditleri, Demokles'in kılıcı örneği hep başımızda sallanıp duracaktır.”¹⁸⁴.

Tercüman'da Tarık Buğra, Türkiye'nin NATO'dan çıkması gerektiği düşüncesine karşı çıktığı yazısında şunları söylemiştir: “...İşte dünyanın çıırılçıklak hakikati: Batı dünyası, yani bağımsızlık, özgürlük alemi ve Sosyalist blok, yani köleler, sömürülenler alemi... Kısacası NATO ve Varşova Paktı. NATO'dan dilediğin zaman çıkarırsın, ötekinde bir davet hakkın bile yok. Yoksa yersin dipçiği. Türkiye de gerekli gördüğü an NATO'dan çıkabilir. Amerika ile bütün bağlarını kesebilir. Ama bunun kararını Türkiye verir, biz veriz; Kremlin uşakları değil. Sosyalizmi bu uşakların yörüngesinde değil de hürriyet rejimi içinde benimseyenler bu hakikatleri ne zaman görecekler?”.¹⁸⁵ Aynı görüşle bir başka yazısında Buğra, “Amerika'ya karşı takınılan tavır antipatiden, düşmanlığa kadar bir yığın değişiklik gösteriyor. Bu düşmanlıklarında doğrudan doğruya Kremlin'in yörüngesinde bulunanları, bir yana bırakınız. Onların kastı ortada: Türkiye'yi yalnız Amerika dostluğundan değil, NATO'dan da değil düpedüz Batı dünyasından ve hürriyet düzeninden koparmak, sonunda da Sovyet cehenneminin bilmem kaçınıcı bölmesi haline getirmek...”¹⁸⁶ demektedir. Buğra yazısının devamında Amerika ve NATO'ya karşı çıkmanın Türkiye'ye bir şeyler kazandırmayacağını belirtmiştir.

Bu dönemde çeşitli kesimlerden öneriler gelmekteydi. Bunlardan Tabii Senatör Haydar Tunçkanat, NATO içinde kalınarak, Batı Almanya gibi Sovyetlerle bir saldırmazlık anlaşmasının yapılmasını önermişti. Başbakan Sadi Irmak ise, “Amerika'nın ambargo kararından sonra biz de ikili anlaşmaları yukardan aşağı incelemeğe başlarken öte yandan savunma gücü azaltılan bir Türkiye'nin NATO'ya katkısını da yeni baştan göze geçirmek zarureti doğmuştur” demiştir. Dışışleri

¹⁸⁴ Ali Sirmen, “Dünyada Bugün: Ambargo ve Ötesi”, **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1978.

¹⁸⁵ Tarık Buğra, “Merhaba: Alın Bağımsızlığınızı”, **Tercüman**, 3 Temmuz 1969.

¹⁸⁶ Tarık Buğra, “Merhaba: Çürüten Öfke”, **Tercüman**, 4 Temmuz 1969.

Bakanı Melih Esenbel ise “Amerika kararını gözden geçirmezse biz de Amerika ve NATO ilişkilerini yeniden gözden geçiririz”¹⁸⁷ diyordu.

İlhan Selçuk, “...biz NATO’ya Kuzey’den gelecek bir tehlikeye karşı güvence için girmiştik; şimdi iş değişti. Ortadoğu’da çoğu Müslüman mazlum ülkeye karşı, Batı’nın “sadık bekçisi” görevini mi üstleniyoruz?”¹⁸⁸ diyerek NATO-ABD eksenli politikaların Türk dış politikası biçimine dönüşmesini eleştirmiştir.

Bu arada 1978’de Başbakan Bülent Ecevit, ABD gezisi sırasında Amerikan kamuoyuna hitaben yaptığı basın açıklamasında; “Türkiye’nin ambargo kalksın ya da kalkmasın artık kendi çıkarlarını önplana alarak, ekonomik gücünü hesaplayarak, dışarıdan gelecek tehdidin istikameti ve vusuatı hakkında doğru dürüst hesaplar yaparak adım atmak istediğini”¹⁸⁹ belirtmiştir. Ayrıca o dönem için “acil tehditin Rusya’dan değil Yunanistan’dan geldiği”ni de vurgulayarak NATO politikalarını eleştirmiştir.

Başbakan Ecevit, Moskova gezisi ile de “başta Amerika olmak üzere NATO’nun birçok üyesinin yıllardır Rusya ile istedikleri gibi ilişkiler kurduğunu, Türkiye’nin de bağımsız bir ülke olarak kimseyi aldatmadan, vecibelerine sadık kalarak dürüst bir şekilde istediği ülkeyle ilişkiler kurma hakkı olduğu”nu ifade etmiştir.¹⁹⁰ Bu doğrultuda 23 Haziran 1978’de Sovyetlerle iyi ilişkiler kurmak amacıyla bir siyasi belge imzalamıştır. Bu gelişmeler, NATO çevresini ve liderini endişelendirmişti. Ayrıca Ambargonun uygulama nedeni olan Kıbrıs konusunda, ilerleme kaydedilememişti. Başkan Carter’ın Senato da kontrolü ele geçirmesinden sonucunda Senato ambargoyu 26 Temmuz 1978’de kaldırmıştır.¹⁹¹

Senato çoğunluk lideri Robert Byrd’ün kabul edilen uzlaşma önergesine göre ambargo kalkacak, 1979 mali yılı için Türkiye ve Yunanistan 175 milyon dolar askeri yardım alacak ancak daha sonra askeri yardım Kıbrıs konusunda ilerleme kaydedilmesine bağlı olacaktı.¹⁹² Ancak, kalkınmanın belli şartlara bağlanmış olması meselenin aslını değiştirmeyecektir. Böylece hem Türkiye’nin dış dünyayla

¹⁸⁷ **Yankı**, S.204, 10-16 Şubat 1975, s.31.

¹⁸⁸ İlhan Selçuk, “NATO’daki Görevimiz”, **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1979.

¹⁸⁹ “Ecevit Amerikan Kamuoyunu da Uyardı”, **Yankı**, S.377, 5-11 Haziran 1978, s.50.

¹⁹⁰ “Ecevit’in Moskova Gezisinin Anlamı”, **Yankı**, S.379, 26 Haziran-1 Temmuz 1978, s.50.

¹⁹¹ Mehmet Gönübol-Ömer Kürkçüoğlu, “1973-1983 Dönemi”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.591-592.

¹⁹² **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1978.

ilişkilerinde hem de içte önemli gelişmelere yol açmış olacaktır.¹⁹³ Buna rağmen, Türkiye'nin daha düne kadar kader birliği yaptığı “Batı camiası” ve Amerika’nın Kıbrıs sorununun kendi arzuladıkları yönünde çözümü için Türkiye’nin kendi çıkarlarına öncelik veren bir dış politikayı uygulamasına olanak tanımamaları, Türkiye’deki üsleri diledikleri gibi kullanabilmeleri için Türk Hükümeti üzerinde baskı uyguladıkları da yaygın görüşlerden birisidir.¹⁹⁴

¹⁹³ “Ambargo ve Ecevit Hükümeti”, **Yankı**, S.385, 31 Temmuz- 6 Ağustos 1978, s.50.

¹⁹⁴ **Yankı**, S.389, 28 Ağustos-4 Eylül 1978, s.50.

IV- İKİLİ ANLAŞMALARIN YARATTIĞI AMERİKA GÖRÜNÜMÜ

A. İKİLİ ANLAŞMALAR

Türk Hükümetleri ile Amerikan yöneticileri arasında II.Dünya Savaşı'nın sonunda çeşitli ikili anlaşmalar imzalanmaya başlamıştır. Bu anlaşmalarla Amerika, Türkiye topraklarında asker bulundurma, askeri üs ve tesisler kurup, bunlardan yararlanma olanaklarını elde etmiştir. Çoğunlukla hükümetler arasında yapılmış olan bu sözleşme ve antlaşmaların tümüne, Türk dış politika tarihinde ve kamuoyunda “ikili anlaşmalar” adı verilmiştir.¹

Türkiye-ABD arasında ilk ikili anlaşma 23 Şubat 1945 tarihinde imzalanmıştır. Bu anlaşmayla, Amerika'nın 1941'de çıkardığı “Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu”ndan yararlanan ülkeler arasına savaşın sonlarına doğru Türkiye'de alınmış oldu. Anlaşma Amerikan Hükümeti'ni bağlayıcı hükümler içermezken, Türk Hükümeti'nin ABD'ye sağlamakla yükümlülük altına girdiği bazı maddeler nedeniyle sonradan eleştirilecektir.²

Türk-Amerikan ilişkilerinin özellikle askeri alanda gelişmesiyle orantılı bir şekilde iki ülke arasında çok sayıda askeri, ekonomik ve teknik ikili anlaşma imzalanmıştır.³ 1960'ların ortalarından itibaren TBMM'de ve kamuoyunda ikili anlaşmaların niteliği konusunda başlayan tartışmalar⁴, Türkiye'de NATO ve ABD

¹ Duygu B. Sezer, “Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası”, (Haz: İsmail Soysal), **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınevi, Ankara, 1999, s.447; ayrıca bkz. Faruk Sönmezoglu, **II.Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s.53.

² Anlaşmanın ikinci maddesine göre Türkiye, Amerika'nın ihtiyaç duyduğu maddeleri, hizmetleri, bilgileri ve kolaylıkları sağlayacaktır. Türk Hükümeti bu maddeyle, nerede başlayıp nerede biteceği belli olmayan çok geniş bir yükümlülük altına giriyordu. Bkz. Haydar Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s.18.

³ Bu anlaşmalar, NATO anlaşmasının üçüncü maddesine ve NATO üyeleri arasında 19 Haziran 1951'de imzalanan NATO Kuvvetlerinin Statü Sözleşmesine dayandırılarak gerçekleştirilmiştir. Üçüncü madde şu hususları içermektedir: “*Anlaşmanın hedeflerini daha etkili bir şekilde gerçekleştirebilmek için taraflar, ayrı ayrı ve ortalaşa olarak sürekli ve etkili karşılıklı bir yardım yoluyla silahlı saldırıya bireysel ve kolektif karşı koyma kapasitelerini muhafaza edecekler ve geliştireceklerdir*”. Bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları**, TTK Basımevi, Ankara, 1965, s.367.

⁴ Bu tarihten önce açık anlaşmalarla bile ilgilenilmemiş, gizli anlaşmaların varlığından da kimse haberdar olmamıştır. İkili anlaşmalarla, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında ortaya çıkan ilişkilerin durumu kamuoyunun dikkatini ilk kez “Johnson Mektubu” ile çekmişti. 12 Temmuz 1947 anlaşmasının IV. maddesine atıf yapılarak engellenen Kıbrıs hareketi, kamuoyunun dikkatini birden ABD ile imzalanan ikili anlaşmalara çekmişti. Bkz. Mehmet Gönübol- Ömer Kürkçüoğlu, “1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.502-504.

karşıtı görüşlerin yükselme süreci içerisinde, 1970'lerin başına kadar devam etmiştir. ABD'yle yapılan ikili anlaşmaların sayısı konusunda, birbiriyle çelişkili rakamlar öne sürülmektedir. Bunun nedeni anlaşmaların büyük bir çoğunluğunun TBMM'ye getirilmemesi ve gizli nitelikte olmasıdır.⁵

İkili anlaşmaların sadece bir kısmı kamuoyuna açıklanarak nota değişimi yoluyla gerçekleştirilmişti veya yürütme anlaşması niteliğini taşıyordu. Bunlara ek olarak, Türkiye'de değişik faaliyetleri gerçekleştiren Amerikan personelinin hukuki statüsünü düzenleyen, Amerika tarafından sağlanan silah sistemlerinin, Türkiye'ye yerleştirilmesini konu edinen birçok gizli yürütme anlaşması ve nota değişimi de gerçekleştirilmişti. Haziran 1954'te imzalanan Askeri Tesisler Antlaşması bu anlaşmaların en önemlilerinden birisiydi.⁶

İkili Anlaşmalar, Türkiye'nin NATO'ya girişini onaylayan 5886 sayılı kanunla, Kuzey Atlantik Antlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşmeyi onaylayan 6427 sayılı kanunların, verdiği yetkiye dayanarak, yürütme andlaşmaları biçiminde ya dışişleri bakanlığı ya da –teknik nitelikleri dolayısıyla- askeri makamlar, tarafından imzalanıp yürürlüğe konulmuşlardır. Türkiye ile Amerika arasında yapılmış ve tarafların yasama organından geçirilmemiş ikili anlaşmaların sayısı 54'tür. Bunların üçü 1950 yılından önce, 12 Temmuz 1947 tarihinde⁷ imzalanmış ve 5123 sayılı kanunla onaylanmış olan “Türkiye'ye yapılacak yardım hakkında andlaşma” gereğince yapılmışlardır. Geri kalanların 31'i 1950-1960 yılları arasında, 20'si de 1960'tan sonra imzalanmışlardır.⁸

Kamuoyunda İkili Anlaşmalarla ilgili genel hoşnutsuzluk, özellikle 1964 Kıbrıs krizi sırasında ABD'nin tutumunun da etkisiyle başlamıştır. Bu ortamda Türkiye'deki muhalefet partileri, basın ve Genelkurmay Başkanlığı, hükümetten kaç tane oldukları bile tam olarak bilinemeyen ikili anlaşmaların kapsam ve niteliğine ilişkin bir envanterin çıkarılmasını istediler. Ayrıca ülkedeki ABD varlığı ile ilgili konuların da kamuoyuna açıklanması bekleniyordu. Türk Dışişleri Bakanlığı da

⁵ Çağrı Erhan, “Türkiye ile ABD Arasındaki İkili Anlaşmalar”, (Ed: B. Oran), **Türk Dış Politikası**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.556.

⁶ Bkz.Nasuh Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000, s.100.

⁷ 12 Temmuz 1947 tarihli yardım anlaşması için bkz. Tunçkanat, **a.g.e.**, s.135-142

⁸ Mehmet Gönübol-Halûk Ülman, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.235-236.

konuya ilişkin olarak gerçekleştirdiği bir inceleme sonucunda, bütün askeri anlaşmaların bir temel anlaşmada toplanarak, gizli olanlarının da gizli protokollerle bu anlaşmaya eklenmesi gerektiğine karar vermiş; konuya ilişkin görüşme talebinin ABD'ye iletilmesinin ardından resmi görüşmeler, 1966 yılı içerisindeki birtakım öngörüşmelerden sonra 20 Ocak 1967 tarihinde başlamıştır.⁹

Bu sürecin başlangıcında 7 Ocak 1966'da Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, “*Amerika Birleşik Devletleri'yle aramızda imzalanmış olan ikili anlaşmaları gözden geçiren bir çalışma içinde*”¹⁰ olduklarını belirtmiştir. Bu açıklama belki de Johnson Mektubu'nun¹¹ kamuoyuna açıklanmasından önce ikili anlaşmalar ve bununla bağlantılı üslerle ilgili yapılacak çalışmaların ilk işaretlerinden birisidir. Bu arada bir süre önce İncirlik'ten kalkan bir U-2 casus uçağının, Sovyetler tarafından düşürülmesi ve daha sonra Karadeniz'de düşen B-57 tipi bir hafif bombardıman uçağı, Türkiye'yi güç durumda bırakmıştır. Bu olayların sonucunda Amerika ile aramızda ikili anlaşmalara göre kurulmuş olan Amerikan üslerinde bulundurulacak uçak tiplerinin tespiti için Dışişleri Bakanlığı ile Genel Kurmay arasında çalışmalara başlanmıştır.¹² 1966 yılının Nisan ayında Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ile Amerikan Büyükelçisi P. Hart arasında geçen görüşmeden sonra; Türkiye'nin NATO'ya girişinden bu yana Amerika ile imzaladığı ikili anlaşmaların çoğunun, uygulamada gerçek amacından uzaklaştığı, bu anlaşmaların dışında bazı uygunsuz kurallar meydana getirdiği belirtilmiştir. Türkiye'nin bu anlaşmaları bir ana anlaşma içine toplamak ve bunlara yeni bir anlam vermek arzusunda olduğu açıklanmıştır.¹³

Başbakan Süleyman Demirel, Nisan 1966'da basına Amerika ile NATO Anlaşması çerçevesinde imzalanan ikili anlaşmaların sayısının 55 civarında olduğunu ve bunların bizim düzenimiz açısından bir tek anlaşma haline getirilmesi için çalışıldığını açıklamıştır.¹⁴ Başbakanlığı döneminde bir dizi basın açıklaması ile kamuoyuna bilgi veren Demirel, bunlardan birisinde yıllarca Amerikan üslerinin

⁹ Sönmezoglu, a.g.e., s.222-223.

¹⁰ **Cumhuriyet**, 7 Ocak 1966; ayrıca bkz. **Dışişleri Belleteni**, S.16, 31 Ocak 1966, s.44.

¹¹ Johnson Mektubu 13 Haziran 1966'da kamuoyuna açıklanmıştı. Bkz. **Hürriyet**, 13 Haziran 1966.

¹² **Hürriyet**, 8 Ocak 1966.

¹³ **Cumhuriyet**, **Hürriyet**, 8 Nisan 1966.

¹⁴ **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1966.

eleştirileri ile birlikte anılacak olan “*Türkiye’de üs yoktur. Türkiye’de tesisler vardır*”¹⁵ açıklamasını yapacaktır.

Türkiye’deki üs ve tesislerin Amerika tarafından kullanılmasını öngören 91 anlaşmanın yerini 1969 tarihli Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması almıştır.¹⁶ Bu anlaşma ile Türk yöneticilerine göre, Türkiye’deki üs ve tesislerin Amerika tarafından kullanılması, bir başıboşluktan kurtarılıyor ve bir disiplin içine alınıyordu. Fahir Armaoğlu’na göre, o güne kadar Türkiye’de sahip olduğu geniş hareket serbestîsini, Amerika bu anlaşma ile kaybetmiştir.¹⁷

1969 yılının Temmuz ayında ise Türkiye ile Amerika arasındaki ikili anlaşmaların yenilenmiş metni Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil¹⁸ ile Amerika Büyükelçisi William J. Handley tarafından imzalanmış ve bu olay basında “*iki yıl dört ay süren müzakerelerden sonra imzalanan anlaşmaya göre üslerde Türkiye’nin denetleme hakkı var: Üslerin Mülkiyeti Türkiye’nin*” şeklinde basına yansımıştır.¹⁹ Üslerdeki Amerikan personeli konusunda ise şu açıklama yapılmıştır: “*Türkiye’deki müşterek savunma tesislerine tayin olunan Amerikan askeri personeli ile askeri personel tarafından kullanılan sivil müstahdem ve bunların yakınları, Türkiye Cumhuriyeti mevzuatına riayetle mükelleftirler. Milli bayrakların çekilmesine mütedair, Türkiye Cumhuriyeti mevzuatına uygun özel bir talimatname olacaktır*”²⁰.

Basına 1969 ikili anlaşmasının; Türkiye’nin tesis ve üslere, askeri ve sivil personel tayini yapabileceği, üs ve tesislerin teftiş hakkının Türkiye’ye verildiği, her iki tarafında anlaşmaları değiştirmek ve sona erdirmek hakkına sahip olduğu, milli ve olağanüstü hallerde üs ve tesislerde ihtiyaç duyulan kısıtlayıcı tedbirleri alma

¹⁵ **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1966.

¹⁶ Türkiye ile ABD arasında 1952-1960 arasında 54 ikili anlaşma yapılmıştır. 1970’de Türk yöneticilerinin yaptıkları açıklamaya göre bu sayı 91’dir. Demirel’in Nisan 1966’daki açıklamasına göre 1950 öncesinde 3, 1950-1960 döneminde 31 ve 1960-65 döneminde 20 ikili anlaşma yapılmıştır. Bkz. Erhan, **a.g.m.**, s.556.

¹⁷ Fahir Armaoğlu, “Yarım Yüzyılın Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1997”, (Yay. Haz: İsmail Soysal), **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınevi, Ankara, 1999, s.427.

¹⁸ İhsan Sabri Çağlayangil’in ikili anlaşmalarla ilgili olarak 1969 yılına kadar çalışmaları ve anlaşmalara ait açıklamaları için bkz. **Yarın**, S.299, 8 Ocak 1969, s.11-13.

¹⁹ **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1969.

²⁰ **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1969.

hakkına sahip olduğu açıklanmıştır.²¹ 1969 tarihli Türk-Amerikan İkili Anlaşması, “gerileyen Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönemeç olarak” değerlendirilmiştir.²²

Türk Dışışleri Bakanlığı’nın 1969 ikili anlaşmasıyla ilgili açıklaması Tercüman gazetesi’nde şöyle yer almıştır: “...Türk kamuoyunun haklı bir isyanla protesto ettiğı “görev belgesi ve yargı yetkisi” Ankara ile Washington arasındaki yeni imza töreni ile (ki bu da yeni bir ikili anlaşmadır) farklı bir yörüngeye girmiştir. Dışışleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil’in açıklamasına göre, suç işleyen Amerikalıların görev başında olup olmadıklarının takdiri, bundan böyle Türk Genel Kurmayına bırakılacaktır. Böylece 1950’den sonra hortlayan kapitülasyonlar, bir miktarda olsa önlenecektir”²³. Diğer açıklamada Türkiye’deki üslerin Ankara’nın mülkiyetinde ve kontrolünde olmasına yönelik prensip anlaşması ile ilgiliydi.

Ancak bu konuda Mehmet Barlas, aynı görüşte değildir: “...Bu iki önemli noktayı kapsayan (“Görev Belgesi ve Yargı Yetkisi” ile “Üslerin Kontrolü”) Çağlayangil’in konuşması yine iki nokta ile gölgelenmektedir. Birincisi, milli bağımsızlığımızı hiçe sayan ve sayılarını yetkililerin bile şaşırdığı ikili anlaşmalar, teker teker veya ayrı bir bölüm halinde ele alınarak bir düzene sokulamaz. Bu ancak NATO içinde kalmanın gerçekçi bir tartışma ile fayda-zarar hesabına dayanması sonucunda değerlendirilecektir. Böylece NATO andlaşmasının 3.maddesi yardımıyla imzalanan ikili anlaşmalar temelden ele alınır. İkinci nokta ise geçmişten ders alması gereken hükümetlerin imzaladıkları yeni metinleri parlamentoya getirmeleridir. Bizi bağlayan maddelerin neler olduğunu hiç olmazsa bundan sonra bilebiliriz...”²⁴. Bir ay sonra da Dışışleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Senatoda ikili anlaşmalardan bazılarının kaybolduğunu açıklamıştır.²⁵

1970 yılında ise Başbakan Süleyman Demirel, basına “1945 yılından bu yana savunma ve ortak savunma konusunda 91 anlaşma yapıldığını” açıklamış, yapılan anlaşmaların dökümünü şu şekilde belirtmiştir.²⁶

²¹ “Amerika ile İkili Anlaşma İmzalandı”, **Tercüman**, 4 Temmuz 1969.

²² M. Ali Kışlalı, “İkili Anlaşmalar ve Genel Kurmayımıza Düşen Görev”, **Tercüman**, 10 Temmuz 1969.

²³ **Tercüman**, 4 Temmuz 1969.

²⁴ Mehmet Barlas, “Yeni İkili Anlaşmalar”, **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1969, Haydar Tunçkanat’ta anlaşmanın eskisinden farklı olmadığını belirtmiştir. Bkz. Tunçkanat, **a.g.e.**, s.243.

²⁵ **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1969.

²⁶ **Cumhuriyet**, **Tercüman**, 8 Şubat 1970; “

	Adet
Kanunla Onaylanan Anlaşmalar	16
Harita Anlaşmaları	12
Yürürlükten Kalkmış olan	6
Bilimsel Anlaşmalar	4
Yardım Anlaşmaları	26
NATO ittifakı içinde alınan kararlar gereğince yapılanlar	14
1954 Askeri Kolaylıklar Anlaşmasından güç alanlar	13
Toplam	91

Başbakan Süleyman Demirel'in açıklamasına göre, ikili anlaşmaların sadece 16'sı kanunla onaylanmıştır. 26'sı yardım anlaşması (Türkiye'nin veren değil alan durumda olduğu ifade edilmiştir), 6'sının yürürlükten kalktığını, 4'ünün bilimsel anlaşma olup Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernleştirilmesi ile ilgili olduğunu, 12 adet harita anlaşmasının egemenlikle ilgisi bulunmadığını, 14'ünün NATO çok taraflı tertipleri gereğince yapıldığını ve geriye 13 adet anlaşma kaldığını söylemiştir. Geriye kalan 13 anlaşma içinde Başbakan şu açıklamayı yapmıştır: *"Bu anlaşmaların bir kısmı gerek memleketimizin gerek NATO müttefiklerimizin savunması için lüzumlu olan radar tesislerine taallûk etmektedir. Bunların büyük bir kısmı Türk Silahlı Kuvvetlerince devralındığından halen sadece Karamürsel, Sinop ve Diyarbakır'da bulunanlar, ortak savunma tesisi hüviyetlerini muhafaza etmektedirler. Anlaşmaların diğer kısmı ise Türk ve Amerikan kara, deniz ve hava kuvvetleri arasındaki koordinasyonu sağlamağa İncirlik Havaalanı ortak savunma tesisi olarak kalmıştır"*²⁷. Ayrıca Başbakanın Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması konusunda açıklamaları ise şöyle olmuştur: *"3 Temmuz 1969 tarihinde imzalanan ortak savunma işbirliği anlaşması ile biz ne yaptık? Evvela 23 Haziran 1954 tarihli askeri kolaylıklar anlaşmasını yürürlükten kaldırdık."*²⁸ Saniyen geçmişteki tatbikatı değerlendirerek bir prensipler manzumesi ile bir disiplin getirdik, anlaşmaların

²⁷ Tercüman, 8 Şubat 1970.

²⁸ Başbakanın 1969 Temel Anlaşma hakkında değerlendirmesine göre; biçimsel olarak kaldırıldığı görülen ancak 23 Haziran 1954 Askeri Kolaylıklar Anlaşmasının Türkiye'ye yüklediği, Türk toprakları üzerinde ortak savunma tesislerinin kurulmasına ve bu tesislerde nükleer başlıklı silahların yerleştirilmesine izin verilmesi maddesinin korunduğu görülmektedir. Bkz. Duygu Sezer, **Kamuoyu ve Dış Politika**, AÜ SBF Yayınları No:339, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s.529.

hepsine şâmil bir model yaptık. 13 anlaşmanın hepsine bu model tatbik edilecek ve gerekli görülecek düzeltmeler yapılacaktır. Bunun tenkit edilecek bir tarafı yoktur.”

²⁹ Demirel, sözlerini şöyle bitirmiştir: “*İkili anlaşmalar yoluyla alınan tertiplerin de egemenliği sarsıcı bir düzeni yoktur. Türkiye hiçbir memlekete karşı düşmanlık siyaseti gütmeyen bir memlekettir. Barış dostudur. Fakat barışçı olmak barışı korumak için kâfi değildir. NATO dışında kalmanın tecavüz emellerini güdenler için Türkiye’yi rahat bir hedef haline sokacağı da ortadadır*”³⁰. Demirel’e göre, konuya ilişkin olarak tarafların birbirlerine egemen eşitlik genel ilkesi uyarınca davranmaları; Türkiye Cumhuriyeti’nin toprakları olan “*ortak savunma tesisleri*”nde, Türkiye’nin onayı olmadan hiçbir şey yapılamayacağı; Türkiye’nin bu üs/tesislerde tam ve kesin bir denetim hakkına sahip olduğu ve bu tesislerin faaliyetlerinin NATO amaçları ile sınırlı olduğu anlaşmada kabul edilmekteydi.³¹

Başbakanın ikili anlaşmalar konusundaki açıklamalarını değerlendiren Haydar Tunçkanat, yapılan yeni anlaşmanın, yürürlükten kaldırılan eski anlaşmada olduğu gibi Türkiye’nin bağımsızlığını ve egemenliğini önleyici ve ulusal çıkarlarımıza aykırı hükümler getirmekte olduğunu belirtmiştir. Tunçkanat’a göre; “*Anlaşmanın Amerikan kongre kararına bağlı olarak, Türkiye’ye savunma desteği yapma ilkesi, bu anlaşmayı Amerika’nın isteklerine göre yürütecek ve her türlü anlaşmazlığı ABD lehine çözecek güç ve kuvvettir. Aksi halde suyu kesilen değirmen gibi Türk Silahlı Kuvvetleri hareketsiz kalacaktır. Bu temel anlaşmanın beğendirilmesi için yapılan sürekli ve yoğun propagandalardan sıyrılıp yeni anlaşmayı eskisi ile karşılaştırdığımızda gerçekte değişen bir şey olmadığı ve esasa dokunulmaksızın her şeyin eskisi gibi bırakılmış olduğu kolaylıkla görülmektedir.*”³²

Tabii Senatör Ahmet Yıldız, Başbakan Süleyman Demirel’in 1970’de yapılan değişikliklerle ilgili sözlerini şöyle değerlendirmiştir: “*İkili ilişkilerden duyduğumuz kaygılar bugün artmıştır. En önemli değişiklik şudur: DP döneminde ileri karakolduk. Şimdi ise kobaylığa aday olduk*”³³.

²⁹ **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1970.

³⁰ **A.g.g.**

³¹ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.224.

³² Haydar Tunçkanat, “İkili Anlaşmalar”, **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1970.

³³ Ahmet Yıldız, “NATO, İkili Anlaşmalar ve Bilinmesi Gereken Gerçekler”, **Cumhuriyet**, 12 Şubat 1970.

İkili Anlaşmaların sayısının bu kadar çok olmasının birçok nedeni olduğu ileri sürülmektedir. Bunlardan birincisi, ikili anlaşmaların devletin çeşitli makamları ile yapıldıkları ve bunların bir kısmının yazılı olmasına karşılık, diğerlerinin yüz yüze yapılan konuşmalarda veya telefon görüşmelerinde varılan sözlü anlaşmalar biçiminde olduklarıdır. Daha sonra ikili anlaşmaların bir kısmının yerine geçmek üzere, temel bir anlaşma hazırlanması için iki devlet arasında yapılan görüşmelerde, bu anlaşmalardan bazılarının metinleri dahi bulunamamıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki Amerikalılar, çeşitli gerekçelerle elde edemedikleri hakları, ülke içinde diğer bir makama başvurarak sağlama yoluna gitmişlerdir. Böylece bazen birbirinden haberi bile olmadan Türk makamlarıyla ayrı ayrı anlaşmalar yapılmıştır.³⁴

1. İkili Anlaşmalarla İlgili Değerlendirmeler

Amerika'nın Türkiye'de olumsuz bir imgeyle değerlendirildiği olaylardan birisi de ikili anlaşmalarla, Türkiye'de ayrıcalıklar elde ettiğine dair görüşlerdir. 1960'ların ortalarından itibaren İkili Anlaşmalar, Türk-Amerikan ilişkilerinin temel sorunlarından birisi olacak ve konu kamuoyunda geniş bir şekilde tartışılacaktır.

Bazılarına göre ikili anlaşmalarla, ABD'ye verilen geniş ayrıcalıklar, Türkiye'nin bağımsız bir devlet olarak egemenliğini zedelemiştir. Ayrıca bu anlaşmalar çerçevesinde, Türkiye'de kurulan üsler, ülkeyi olası bir savaşta kendi iradesi dışında bir savaşın içinde yer almasına ya da ilk hedef olmasına yol açacaktır. Bazılarına göre Amerika, ikili anlaşmalarla emperyalist politikalarını uygulama fırsatı elde etmiştir. Ve kendisine anlaşmalarla verilen ayrıcalıkları çıkarları uğruna, topraklarında bulunduğu ülkenin çıkarları ve egemenliğini dikkate almadan kullanmıştır.

1965 yılında Çetin Altan'ın milletvekilliği döneminde, ikili anlaşmaların pek bilinmediğini ve mecliste Amerika'nın 35 milyon metrekare arazisi olduğunu, bunların NATO üssü olmayıp doğrudan Amerikan Savunma Bakanlığı'na bağlı olduğunu söylediğinde; Adalet Partisi (AP) milletvekillerinin ve Milli Savunma Bakanı Topaloğlu'nun oturdukları sıralardan “*yalan*” diye bağırduklarını anlatır. Altan'ın bu sözleri üzerine kürsüye gelerek açıklama yapan Başbakan Süleyman Demirel, ikili anlaşmalar ve Amerikan üsleri konusunda, “*NATO ittifakının en mühim hususiyeti üye devletlerin harp çıkmadan önce savunma planlarını müşterek*

³⁴Gönlübol- Kürkcüoğlu, **a.g.m.**, s.505.

yapmaları ve bir harp vukuunda söz konusu planlara göre harekette bulunacak askeri kuvvetlerin emir ve kumanda zincirini tespit etmeleridir. Diğer taraftan üye devletler arasında tespit etmiş oldukları bu savunma planlarına göre bir taarruza karşı mukavemetlerini arttırmak üzere gerekli tesisleri müşterek kurmayı da kararlaştırmışlardır. Bu belirttiğim hususu tanzim eden NATO antlaşmasının 3.maddesidir....Bu maddeye göre Türkiye bir tecavüze karşı, NATO üyesi diğer memleketlerle birlikte savunma hazırlıklarına girişmek ve bu amaçla muhtelif tedbirleri almak vecibesini yüklenmiştir. İşte bu vecibe uyarınca ve kolektif savunma gayesine hizmet etmek için Türkiye topraklarında müttefikleriyle birlikte bazı askeri tedbirlere tevessül ve tesisler kurulmasına müsaade edilmiştir...”³⁵ şeklinde bir açıklama yapmıştır.

ABD ile yapılan ikili anlaşmalara muhalefet partilerinden ve kamuoyundan gelen eleştiriler, bu anlaşmaların birçoğunun yürürlükteki anayasanın yabancı ülkelerle anlaşmaların nasıl yapılacağına ilişkin hükümlerini ihlâl ettiği noktasından kaynaklanmaktaydı. 1960’a kadar geçerli olan 1924 Anayasası’nın 26.maddesi “*Büyük Millet Meclisi..., Devletlerle mukâvele, muâhede ve sulh akdi, harp ilânı..., gibi, vezâîfî bizzât kendi ifâ eder*”.³⁶ şeklinde düzenlenmişti. Bu hükme göre, yürütme organı yabancı ülkelerin temsilcileriyle anlaşma görüşmeleri yapmaya ve bunların metinlerini tespit etmeye tam yetkili sayılmış ama anlaşmaların bağlayıcılık kazanmasının TBMM’nin onayı ile olacağı açıkça ifade edilmişti.³⁷

Türkiye İşçi Partisi (TİP) lideri Mehmet Ali Aybar’ın eleştirilerine göre; “1947’den itibaren Amerika ile imzalanan ikili anlaşmalar, Türkiye’yi bağımlı bir devlet haline getirdi. Türkiye’ye yerleşen Amerikan misyonları, yardımların kullanılmasını denetleme yetkisine dayanarak, Türkiye’nin bütün işlerine karışma fırsatı buldular; bir yabancı devletin gözü, eli tıpkı Tanrı gibi Türkiye’nin her yerinde hazır ve nazırdı”³⁸.

Türkkaya Ataöv ise, Birleşik Amerika’nın ikili ve çok taraflı ittifak anlaşmalarını, sadece kendisinin aldığı kararları uygulayacak olan hem siyasal hem de stratejik araçlar olarak görmekte olduğunu belirtmiştir. Kıbrıs sorunu, Türkiye’nin

³⁵ Çetin Altan, **Ben Milletvekili İken**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s.78, 82-84.

³⁶ <http://www.anayasa.gen.tr/1924tek.htm>

³⁷ Erhan, **a.g.m.**, s.556.

³⁸ “Dış Politikamız Nasıl Olmalıdır?”, Yılmaz Çetiner tarafından yapılan mülakat, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1964.

kendi çıkarlarıyla ilgili konularda karar alma ve uygulama yeterliliğine sahip olmadığını gösterdiği görüşünde olan Ataöv, Amerika'nın Türk ordusunu kendi savunma hedefleri içinde kullandığını, hem Türk insanını hem de Türkiye topraklarını, kendi amaçları doğrultusunda kullandığını ifade etmiştir.³⁹

Forum dergisinde yayınlanan bir yazıya göre; Türkiye'nin özgürlüğü ikili anlaşmalarla yok edilmiştir: *“Okumuşu, okumamış, tüm Türk ulusu artık kesin olarak bilmektedir ki bugün Türkiye'nin özgürlüğü lafta kalmış durumdadır. Toprağı ile, ordusu ile, tüm yönetimi ile ekonomisiyle ve eğitimiyle bir güçlü yabancı devletin yedeğindedir. Türkiye, üsler ya da tesisler, akıl almaz ve milletten gizlenmiş ikili anlaşmalar bizi kısıvrak bağlanmıştır”*⁴⁰.

Mehmet Barlas, “İkili Anlaşmalar ve Türkiye” adlı yazısında ikili anlaşmalarla Türk-Amerikan ilişkilerinin içtenlikle başlayan bir dostluğun yıllar geçtikçe sulandırıldığını, hiç gereği yokken Amerika'nın kurtarıcı gibi görülmeye başlandığını belirtmiştir. Ayrıca ikili anlaşmaların sayısının zamanla artmasının nedeni olarak da şunları söylemiştir: *“...neredeyse bir Türk albayı ile Amerikalı albay cip alıp, verirken bile bir anlaşma imzalar duruma gelmişler ve askeri gizliliklere dayanan imzalar atılmıştır. Sonunda bir de bakılmıştır ki bütün ayrıntılarıyla birlikte Amerika'yla yüzü aşkın anlaşma imzalanmıştır”*⁴¹.

İlhami Soysal da, Akşam'daki yazısında ikili anlaşmaların sayısı konusunda, şunları belirtmiştir: *“..Bir de ikili anlaşmalar var. Sayıları 52 mi 54 mü belli değil. Öyle anlaşmalar yapılmış ki vaktiyle, iki kişi arasında telefonla...bizim Dışişleri Bakanlığı bile bu anlaşmaların kesin sayısını bilemiyor...gelin görün ki, bu 54 anlaşmanın bir yarısının da yazılı metni bile yok ortada. Yıllardan beri ise, Türkiye'nin hükümrانlık haklarına taban taban zıt olan bu anlaşmaların, pek çoğunun milli çıkarlarımıza uygun halde değiştirilmesi için görüşmeler yapılacağından söz edilir ama sonuç bir türlü alınamaz. Alınamaz zira Amerikalı efendilerimiz, bu neo-kapitülasyon haklarını geri vermek istemezler...”*⁴².

Cihad Baban, Amerika'nın Türkiye'ye yaptığı yardımlar karşısında ikili anlaşmalarla sürekli tavizler elde etmeye çalışması nedeniyle kamuoyunun kınıldığını

³⁹ Türkkaya Ataöv, “Türkiye'nin Güvensizliği”, **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1967.

⁴⁰ Osman K. Akol, “Barış Gönüllüleri”, **Forum**, S.320, 1 Ağustos 1967, s.9.

⁴¹ Mehmet Barlas, “İkili Anlaşmalar ve Türkiye”, **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1968.

⁴² İlhami Soysal, “Demek Ki Neymiş?”, **Akşam**, 8 Haziran 1967.

belirtmiştir: “...Türk vatandaşı, bağımsızlığa gölge düşüren tavizlerden hoşlanmamaktadır. Eğer Birleşik Amerika, Türkiye ile olan dostluğunun uzun ömürlü olmasını istiyorsa, Türk milletine yaptığı yardımlar karşısında ondan Türk milletini rencide edecek tavizler istememelidir. Son on yıl içinde Amerika’nın elde ettiği lüzumsuz tavizler, görülüyor ki iki taraf içinde fayda yerine zarar vermiş ve bugün Türk efkârı umumiyesinin ağır bir şekilde kırılmasına mani olamamıştır”⁴³.

“İkili Anlaşmaların İçyüzü” adlı çalışmasıyla konuyu ayrıntılarıyla incelemiş olan Tunçkanat’ın yorumu da dikkat çekicidir; “Uzun yıllar önce yenerek, yurdumuzdan kovmuş olduğumuz kapitülasyonlar ve emperyalizm, yıllar sonra yalnız ABD’yle yapılmış olan ikili anlaşmalar yoluyla, yurdumuza geri gelmişlerdir”.⁴⁴ Tunçkanat’ın ikili anlaşmalarla basına yansıyan görüşleri ise şöyledir: “Günümüzün modern sömürgeciliğinin az gelişmiş ülkelere uygulanması olan ikili anlaşmalarla sağlanacak kredi, malzeme, teçhizat ve teknik yardımlarla Türkiye’nin iktisadi kalkınmasının gerçekleşeceği söylenmişti. Ancak aradan çeyrek yüzyıl geçmesine rağmen bu iddia gerçekleşmemiş, Türkiye hergeçen gün daha fazla dış yardıma muhtaç hale gelmiş, Türkiye’de böylece ABD üslerinin içyüzünü öğrenmemiz önlenmiş oluyor”⁴⁵ demiştir.

Kamuoyunda ikili anlaşmalarla Türkiye’nin egemenliği arasındaki çelişkiye dikkat çekenler sadece basından gelen açıklamalarla olmamıştır. Siyasetçiler de bu konu üzerinde önemle durmuşlardır:

Dışişleri Bakanlığı bütçesi için hazırladığı raporda AP Milletvekili Erol Akçal, “NATO Anlaşmasının ruhuna uygun olarak topraklarımız üzerinde kurulmuş üslerdeki faaliyetlerin, memleketimizin güvenliği ile doğrudan doğruya ilgili olmayan imtiyazlardan arınmasının gerekli olduğunu”⁴⁶ belirtmiştir.

CKMP Genel Başkan Yardımcısı eski kurmay subay Numan Esin, “... Türkiye’nin ikili anlaşmalarla kurulan üslerden temizlenmesini ve atom silahlarından arınmasını istemektedir. Türkiye’de Amerikan üsleri bulunduğu takdirde Türkiye topraklarının harbin ilk dakikalarında otomatikman harb hedefi olacağını...”⁴⁷ ifade etmiştir.

⁴³ Cihad Baban, “Türk-Amerikan Dostluğu İmtihan Geçiriyor”, **Ulus**, 22 Haziran 1964.

⁴⁴ Tunçkanat, **a.g.e.**, s.13.

⁴⁵ **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1970.

⁴⁶ **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1966.

⁴⁷ İlhan Selçuk, “Askerler Ne Düşünüyor?”, **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1966.

Amerika, Eisenhower Doktrini⁴⁸ çerçevesinde Ortadoğu’da kendi ulusal çıkarları doğrultusunda, bölgedeki devletlerin bütünlüğünü koruma amacıyla bu hedefi tamamlayıcı ikili anlaşmalar yapmaktaydı. Edip Çelik, Cumhuriyet’teki yazısında bu konuya değinerek şunları söylemiştir: “5 Mart 1959 İkili anlaşması uyarınca “bilvasıta tecavüz” (dolaylı saldırı) halini öngören hükmü, Türkiye bakımından hiçbir çıkar sağlamaz. Ayrıca hiçbir Türk Hükümeti’nin hangi şartlar içinde olursa olsun memleketin içişlerine yabancı bir devletin silahlı müdahalesini isteyebileceğini akıldan geçirmek bile mümkün değildir. Türkiye’nin “doğrudan doğruya tecavüze” uğraması halinde ise... NATO’nun harekete geçmesi beklenir”. Ancak Johnson Mektubu’nda bunun her zaman böyle olmayabileceği hatırlatıldığına göre yazar şu sonuca ulaşmaktadır. Amerika kendi çıkarları söz konusu olduğunda anlaşma olmasa da Amerikan silahlı kuvvetleri harekete geçecektir. Öte yandan ABD’nin çıkarlarına uymuyorsa anlaşma olsa dahi Birleşik Amerika yardımdan kaçacak ve bunun gerekçesini de mutlaka bulacaktır. 5 Mart 1959 İkili Anlaşması⁴⁹, Türkiye’ye barış ve güvenlik bakımından hiçbir yeni garanti sağlamadığı gibi özellikle “bilvasıta tecavüz” kavramı gibi maddeler nedeniyle Türkiye’yi bir devletin uydusu gibi göstermektedir”⁵⁰. Gerçekten de “Dolaylı Saldırı Anlaşması”nın, Türk Hükümeti’nin daveti üzerine ABD’nin Türkiye’nin iç politikalarına karışma, askeri müdahalede bulunma olanağı nedeniyle çok tartışılacaktır.

1959 tarihli ikili anlaşmanın dolaylı saldırı ile ilgili maddesini yorumlayan Ahmet Şükrü Esmer; “Türkiye’de bir hükümetin Amerika’yı müdahaleye çağıracağı düşünülemez. Fakat müdahale hastalığına tutulmuş görünen Amerika’nın, çıkarlarına uyarsa müdahale etmenin yolunu bulunabileceğinden korkulması sanırım yersiz değildir”⁵¹ demiştir.

⁴⁸ Hürriyet’in doktrinle ilgili haberi şöyle idi: “Ortadoğu’yu komünizme karşı savunmak amacıyla ortaya sürülen ve “Eisenhower Doktrini” diye bilinen Amerikan siyaseti resmen açıklandı. Bir süredir bu konuda söylentiler dolaşmaktaydı. Amerika, ekonomik ve askeri yardım isteyen ve hatta ülkelerine askeri çıkartma yapılmasını bile isteyen Ortadoğu devletlerine bu yardımları sağlıyordu”. **Hürriyet**, 6 Ocak 1957.

⁴⁹ Bir Konferansta Nihat Erim, dolaylı saldırılara karşı Amerika’ya müdahale hakkı veren işbirliği anlaşmasıyla ilgili bir soruya, “Türkiye ne Lübnan’dır ne de Vietnam. Türkiye’nin kendi iç problemlerine başka bir devletin askeri müdahalesini kafam almıyor” demiştir. Bkz. **Milliyet**, 21 Mart 1966.

⁵⁰ Edip Çelik, “İkili Anlaşmalardan Biri”, **Cumhuriyet**, 2 Mart 1966.

⁵¹ Ahmet Şükrü Esmer, “Amerika’nın Türkiye’de Askeri Müdahale Yetkisi: Antlaşma Kayıp Mı Oldu?”, **Yön**, S.203, 17 Şubat 1967, s.9.

Halûk Ülman da aynı konuda yani 1959 İkili Anlaşması'nın⁵² bu “dolaylı saldırı”⁵³ maddesi nedeniyle Türkiye'deki aydınların da Amerika'nın niyetleri konusunda kuşkuvarının en üst düzeye çıktığını söylemiştir: “*Bilindiği gibi 1958 yılında, 14 Temmuz Irak İhtilâlinde sonra Lübnan ve Ürdün yöneticileri kendi ülkelerinde de bazı olaylar çıkabileceği endişesiyle Amerikan ve İngiliz kuvvetlerini yardıma çağırılmışlardır. Bu işlem sırasında Türkiye'deki İncirlik üssü de kullanılmıştır*”⁵⁴.

İlhan Selçuk ise Amerika'nın Türkiye'yi bir “ileri karakol” ve “pazar” olarak düşündüğünü Amerika'nın “Doğu Planı”na karşı ülkede açık bir direnme baş gösterdiği takdirde bu reformcu hareketi boğmak ya da yok etmek için Amerika'nın Türkiye ile “dolaylı saldırı ikili anlaşması”nı imzaladığını ileri sürmüştür.⁵⁵

Forum'da yayınlanan bir yazıda, imzalanan ikili anlaşmalarla Amerika'nın bir Truva atı gibi ülke içine girerek birçok faaliyette bulunduğuna ve gelecekte birtakım yeni oluşumlar yapabileceğine ilişkin değerlendirmeler yapmaktaydı: “*İmzalanan ikili anlaşmalar sonucu Amerika, ...üsler kurma yetkisi, özel posta, Amerikan personeli için gümrüksüz ithalat, -büyük şehirlerimizde Amerikan pazarlarının ve karaborsanın kaynağı- yargı ayrıcalığı, Amerikan gemilerinin Türk limanlarında barınma ve tamir imkanları, Türk havaalanlarını kullanma izni, kilit noktalara uzman sokabilme ve bunlar gibi önemli birçok imkanı elde etmiştir. Böylece Amerika, kendine yöneltilecek dış tehlikelere karşı daha etkili olabilmek için, topuyla, tüfeğiyle Türkiye'ye yerleşmiştir...Ayrıca son yıllarda Doğu illerimizde belirmeye başlayan bir sorun da oldukça tehlikeli bir duruma dönüşmektedir. Amerika'nın Türkiye'den çıkmaya zorlandığı takdirde, Kürt sorunu bir iç çatışma*

⁵² Büyük Millet Meclisi'nin bütçe tartışmalarında bu konuyu gündeme getiren TİP Başkanı Mehmet Ali Aybar, ABD ile imzalanmış dolaylı saldırı anlaşmasına değinerek, “*Bu anlaşma kime karşı?*” diye sorduğu zaman Adalet Partili milletvekillerinin hep bir ağızdan “*kime karşı olacak, size karşı !*” diye bağırdıkları aktarılmıştır. Tabi bu diyalog meclis içi bir çekişme ve gergin bir anda söylenen bir karşılıklı atışma mıdır yoksa hükümetin Türkiye'de sola karşı alınması düşünülen bir tedbiri midir bu konuyu ayırt etmek zordur. Bkz. İlhan Selçuk, “Dolaylı Saldırı ikili Anlaşması”, **Cumhuriyet**, 1 Mart 1967.

⁵³ Bülent Ecevit bu anlaşmayla ilgili olarak hiçbir Avrupa devletinin iç tehlike karşısında Amerika'yla böyle bir ikili anlaşma imzalamadığını, bu tür anlaşmalar ancak bazı Arap devletleriyle yapılmış ve kötü sonuçlar doğurdu demiştir. Bkz. **Hürriyet**, 6 Şubat 1960.

⁵⁴ A. Halûk Ülman, “Türk-Amerikan ilişkileri, Derindeki Nedenler”, **Cumhuriyet**, 24 Kasım 1966, “Dolaylı Saldırı Anlaşması ile ilgili bkz. “Dolaylı Saldırı Anlaşması”, **Yön**, S.155, 18 Mart 1966, s.7.

⁵⁵ İlhan Selçuk, “Doğu Planı”, **Cumhuriyet**, 2 Mart 1967; aynı görüşle A. Halûk Ülman da, “Türkiye'nin ikili anlaşmalar ve topraklarında kurulmasına izin verdiği üslerle Batı'nın (ve Amerika'nın) “ileri bir karakolu” durumuna düştüğünü belirtmiştir”. Bkz. A. Halûk Ülman, “Türkiye ve NATO, Türkiye Sahneye Çıkıyor”, **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1968

haline getirmesi oldukça akla yakın bir olasılıktır. Türkiye’de yitirdiği üsleri, ileri kurulabilecek Kürdistan topraklarında tekrar kurma hakkını alan bir Amerika, “Kürt özgürlük hareketini” desteklemekle ne kaybeder? Veya kışkırttığı bir Sünni-Alevi, bir Türk-Kürt çatışması sonucu çıkan karışıklıkta bir dış tehlikeyi önlemek için, 1958’de Lübnan’da yaptığı gibi Türk topraklarına bir kurtarıcı olarak tekrar girer. En etkili güç o olacağı için uydu bir kadroyu başa geçirmesi de olağan sayılacaktır”⁵⁶.

Amerika ile imzaladığımız ikili anlaşmalar, çeşitli alanlarda, kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasal yaşantımıza yön vermiştir. Kamuoyunda ekonomik ve siyasi anlaşmaların eleştirilerinin yanında Türkiye’nin kültür ve eğitim politikasını doğrudan etkileyecek, anlaşmalara ve uygulamalara da aynı eleştiriler getirilmiştir. Buna göre Amerika ile yapılan kültür ve eğitim yaşantımızı etkileyen anlaşmalar; Türkiye’de “kültür emperyalizmini kurmak” ya da “Amerikan kültürünü toplumda yaymak” amacıyla öngörölmüş anlaşmalar olduğu görüşleri de toplumda yansımaları bulmuştur.⁵⁷

Bu görüşü savunanlardan birisi de Haydar Tunçkanat’tır. O’na göre, Amerika, Türkiye’de “kültür emperyalizmini” kurmak için ilk önemli tavizi, 27 Aralık 1949’da imzalanan antlaşmayla elde etmiştir. ABD, bu antlaşmayla sekiz kişiden oluşan Türkiye’de Birleşik Devletler Eğitim Komisyonu adı altında yeni bir kurum oluşturmuştur. Amerika’nın Türkiye’deki büyükelçisi, komisyonun da başkanı olacak ve alınacak kararlarda eşitlik durumunda başkanın oyu, antlaşmazlığı çözecekti. Tunçkanat, bu komisyonun çalışmaları ve milli eğitim sistemine etkileri konusunda şunları belirtmiştir:

⁵⁶ Ahmet Naki Yücekök, “Türkiye’deki Truva Atı”, **Forum**, S.336, 1 Nisan 1968, s. 9-10.

⁵⁷ Bu görüşün ifade edildiği kaynaklardan bazıları için bkz. Haydar Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, Çetin Yetkin, **KarşıDevrim, 1945-1950**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003, M. Emin Değer, **Oltadaki Balık Türkiye**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998; Ahmet Köklügiller, “Kültür Emperyalizmi”, **Forum**, S.342, 1 Temmuz 1968, Fakir Baykurt, “Süt Tozu”, **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1968, İlhan Selçuk, “Amerikancılık Akımı”, **Cumhuriyet**, 13 Mart 1965, Mehmet Başaran, “Eğitimde Amerikanlaşma ve Amerikan Eğitimi”, **Yön**, S.89, 11 Aralık 1964, s.13, M. Şükrü Koç, “Türk Milli Eğitimi’nde Dış Etkiler: II, Amerika’nın Milli Eğitimimize İndirdiği Darbe”, **Yön**, S:112, 21 Mayıs 1965. s.12-13, İlhan Selçuk, “Amerika, Türkiye’de İç Politika Meselesidir”, **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1968, İlhan Selçuk, “Yabancı Eğitimi”, **Cumhuriyet**, 1 Ekim 1970, Mehmet Başaran, “Eğitimde Amerikanlaşma ve Amerikan Eğitimi”, **Devrimci Eğitim Köy Enstitüleri**, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1999, s.81, İlhan Selçuk, “Yabancı Kültür Üsleri Planlaması”, **Cumhuriyet**, 11 Aralık 1970, “Olaylar-Yorumlar: Yabancı Uzman Oyunu”, **İncece**, S.47, 26 Şubat 1965, s.32-33; Oktay Ekşi, “İngiltere Mektubu: Amerikalılarda Emperyalist Düşünceler”, **Yön**, S.146, 14 Ocak 1966, s.13; Türkkaya Ataöv, “Kapitalist Dünyadan İtiraflar:I”, **Forum**, S.342, 1 Temmuz 1968, s.13. “Başyazı: Pax Americana”, **Forum**, S.318, 1 Temmuz 1967, s.1.

“Amerika’nın Türkiye’de kendisine yardım edecek ve işbirliği yapacak, Amerika’da yetiştirilmeye uygun Türk öğrenci, öğretim üyesi ve araştırmacılara ihtiyacı vardır. Amerikalılar tarafından tespit edilen niteliklere uygun olanlar arasından seçilecek bu kimseler, eğitim, araştırma, görgü ve bilgilerini arttırmak üzere gönderilirler. Bunlardan Amerika için Amerika’da yararlı olacaklar, dolgun ücret ve görev teklifleriyle orada bırakılmakta, bir kısmı da...Türkiye’ye dönmektedir. Dönenler de iki gruba ayrılmaktadır; birinci grup Amerikan hayranı ve onların her şeyini benimseyip Amerikanlaşanlar, ikinci grupta bunların dışında kalanlar...Bunların bir kısmı, Türkiye’deki Amerikan yardım kurulları, Amerikan şirketleri ve diğer örgütlerde görevlendirilirler. Bu suretle Amerikalıların Türkiye’deki işbirlikçikleri de zaman içinde örgütlenerek çoğalırlar”⁵⁸.

Amerika ile yapılmış ikili anlaşmalarla, ulusal eğitimden ödün verilerek bu kapsamda, birçok bakanlıkta olduğu gibi eğitim bakanlıklarına da çoğunluğu Amerikalı uzmanlar yerleştirilmiştir. Yabancı uzmanların yönlendirdiği eğitim ve kültür politikamızda önemli değişikliklere imza atılmıştır.⁵⁹ Bazılarına göre sözü edilen Amerikalı uzmanlar aracılığıyla, bir kültür emperyalizmi uygulanmıştır. Bu doğrultuda ülkede çeşitli komisyon ve dernekler aracılığıyla zeki öğrencilerin bir kısmını Amerika’ya gönderilmiştir. Ayrıca Türkiye’de Amerikanlaşma/Amerikan hayranlığının yaratılması konusunda da çalışmalar yürütülmüştür.

Fakir Baykurt, Amerika’nın Türk milli eğitimini “Amerikanlaştırma” gibi bir amacı olduğunu belirtmiştir. Ona göre sözü edilen dönemde Türkiye’yi açık bir “Amerikan pazarı” haline dönüştürmek için ulusal eğitimden ödün veren bir eğitim sistemi uygulanmaya başlamıştı. Baykurt, “Süt Tozu” adlı yazısında şunları belirtmiştir: “...San Fransisco Konferansı’ndan sonra politikamıza, ticaretimize, maliye ve askeriyemize karışmaya başlayan Birleşik Amerika’nın eğitim ve kültür hayatımızı plan dışı tutacağı düşünülemezdi. Nitekim, kredi uzman ve malzeme yardımı ile hızla bu alanlara da sokuldu. 1947 Truman Doktrini’nin yürürlüğe girdiği yıldır. 1950’de ise Amerikan yardımının bütün türleri, metod ve ilkeleri Türk

⁵⁸ Tunçkanat, **a.g.e.**, s.36-37.

⁵⁹ Oktay Sinanoğlu, 1953’den beri yoğun bir şekilde eğitim bakanlığında görev alan Amerikalı ve İngiliz uzmanlar aracılığıyla eğitim sistemini dönüştürücü etkileri olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Oktay Sinanoğlu, **Hedef Türkiye**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s.85-86; İlhan Selçuk, 1950’den itibaren son 18 yılda 12 Amerikan eğitim projesinin uygulandığını belirtmiştir. Bkz. İlhan Selçuk, “Amerika, Türkiye’de İç Politika Meselesidir”, **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1968.

eğitiminde uygulanmaya başlamıştır. Önceki adı “ICA” daha sonra “AID” içindeki kültür ve eğitim bölümünü uzun süre yöneten Dr.Wrinkle Batı Almanya okullarını Amerikanlaştıran bir kimseydi ve (onunla) ilişkilerimiz birden arttı ve Milli Eğitim’in kilit işlerine Amerikalı uzmanlar yerleştirildi...Dr.Wrinkle, usta yönetimiyle Türk eğitimini Amerikanlaştırma işini 1960 Mayıs Devrimi’nden sonra da sürdürmeyi başardı...1950 ile 1964 arasında uygulanmış tam 12 tane Amerikan projesi vardır. Program geliştirmeden öğretmen yetiştirmeye kadar bu projeler arasında ünlü “Barış Gönüllüleri” ve “Beslenme Eğitimi” de vardır...Süt tozu torbalarında Amerikan bayrağı, tokalaşan iki el, her dilden birtakım yazılar, yer alıyordu. Deniyordu ki, “bu tozlar Amerikan halkından Türk halkına bağlıdır”⁶⁰.

Amerika’nın az gelişmiş ülkeler kapsamında gıda yardımı yaptığı ülkeler arasında Türkiye de görülmektedir. Gıda yardımlarına iki tür eleştirinin geldiğini belirtebiliriz. Birincisi Amerika’nın bu yardımlarda, ülkesindeki üretim fazlası ürünleri pazarladığı noktasındadır. İkincisi ise ulusal ve onurlu bir duruşla, devlet kurma ve yönetme konusunda bir tarihsel geçmişi olan, güçlü bir devlet ve toplum geleneğinin devamı niteliğindeki Türkiye Cumhuriyeti’nin midesinin, az gelişmiş ülkeler çevresinde yapılmış olan bu tür yardımları kaldırmayacağı üzerinedir.

Fakir Baykurt, yukarıda alıntı yaptığımız yazısının devamında bu konuya şöyle değinmiştir. Beslenme konusunda ve Amerika’nın bağısladığı süt tozlarının öğrencilere içirilmesi konusunda görevlilerin işi çok ciddiye aldıkları ve içmek istemeyen öğrencilere zorla içirildiği, hatta bazı öğrencilerin midesinin bozulduğu ve kusan çocukların olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Baykurt, “*zehirlenen sadece çocuklarımız değildir. Türk eğitimi ve kültürü de zehirlenmiştir. Türkiye öz çocuklarına yedirecek besinden yoksun değildir*”⁶¹ diyerek uygulamayı eleştirmekte yeter ki Amerika’nın açık bir ticaret pazarı olmaktan vazgeçilmesi gerektiğini söylemiştir.

Köy Enstitülü yazar Mehmet Başaran, Yön dergisinde yayınlanan yazısında Türk eğitiminin nasıl Amerikan etkisine girdiğini, kendi ifadesiyle “*eğitimde Amerikanlaşma serüvenini*” şöyle anlatmıştır: “*27 Mayıs Devrimi’nden sonra “Büyük Dost”la imzalanan anlaşmaların gözden geçirileceği bilgisi, bizi rahatlatmıştı. Ancak, A.I.D.’in Türkiye Eğitim Bölümü Başkanı W.Wrinkle’in 23*

⁶⁰ Fakir Baykurt, “Süt Tozu”, **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1968.

⁶¹ Baykurt, **a.g.m.**

Mart 1962’de Milli Eğitim Bakanı’na verdiği memorandum “anlaşılmazlar dizisi”nin üstüne tüy dikti. Şu maddelere bakın. 1- Öğretmen yetiştiren yüksekokullar, Amerikan sistemine göre “mütekâmil ve ileri bir eğitim sistemine” sokulmalıdır, 2- Bu okullarda Amerikan metotları uygulanmalıdır, 3- Amerikalı müşavirler önemli işlerin başında bulunmalıdır, 4- Amerika’da eğitim gören Türk eğitimcileri, projelerde gösterilen yerlere Amerikalı müşavirlerin tavsiyelerine göre tayin edilmelidir, 5- Yardım alınarak yapılan bina ve tesisler Amerikalıların tavsiyelerine göre yapılmalıdır... Öyle sanıyoruz ki bu maddeler, en iyi niyetli “Amerikan hayranlarını” bile ürpertecek uzun uzun düşündürecektir. Yardımı kesme tehdidiyle verilen memorandumun Türkiye Cumhuriyeti’nin hükümlerlik haklarını ihlâl ediciliği ortada, sorumluların ilgiliye gereken yanıtı vereceğini umuyoruz. Biz işin eğitsel yanı üstünde duracağız. Daha önce Batı Almanya eğitim sistemini “Amerikanlaştırma” içinde çalışan sonra da yurdumuzda aynı işte görevlendirildiği bildirilen Bay William Wrinkle ile Amerikan eğitim sistemine körü körüne hayranlık besleyenlere bazı gerçekleri hatırlatacağız: 1- Bir toplumu, bir başka toplumun kendi koşullarına göre geliştirdiği eğitim sistemini kabule zorlamak, bilime, demokratik anlayışa ve insan haklarına aykırıdır, 2- Kesin ve demokratik bir ifadeyle öne sürülen “Amerikan eğitim sistemi” yeterince mütekâmil ve ileri değildir. Aynı yaşayış düzeyinde bulunmayan sosyal ve tarihi gelişimi başka koşullar altında olan toplumlarda uygulanmağa kalkışılması, eğitbilime hiçe saymak olur. Bu bakımdan bu memorandum bize Amerikan eğitim anlayışının tipik örneğini vermektedir. Eğitimi bir kültür edinme işi değil de bir reçeteler, usuller topluluğu sayar. Eğitimi pişmiş, kotarılmış, bilgiyi kutulara yerleştirilmiş hatta kâbilse komprime haline sokulmuş olarak işler, hap gibi yutuluvarecek, hemen kullanılabilircek hiçbir çabaya ihtiyaç göstermeyen kolay kavramları arzular. Bu eğitim anlayışı da kupkuru standart tipler yetiştirir”⁶².

M.Şükrü Koç da, Türk eğitiminin yabancı özellikle Amerikan kontrolü altına girişinin tarihsel sürecini şöyle belirtmiştir: ⁶³ “1950’ye kadar Türk Eğitimi, yabancılardan fikir, personel, malzeme yardımı almalarına rağmen, kendi yağı ile

⁶² Mehmet Başaran, “Eğitimde Amerikanlaşma ve Amerikan Eğitimi”, *Yön*, S.89, 11 Aralık 1964, s.13.

⁶³ M. Şükrü Koç, “Türk Milli Eğitimi’nde Dış Etkiler: II, Amerika’nın Milli Eğitimimize İndirdiği Darbe”, *Yön*, S:112, 21 Mayıs 1965. s.12-13.

kavrulmayı ve milli haysiyetini korumayı özellikle göz önünde tutuyordu. İlköğretimde başarılı, milli ve hatta milletlerarası eğitsel değerle sonuçlar ortaya konmuştur”. 1950-60 arası dönemi eğitim sisteminin Amerikanlaştırılması olarak değerlendiren Koç, çeşitli uluslararası kuruluşların ya da Amerikan kurumlarının bu sürece etkisini de şöyle belirtmiştir:

“İlk 5 yıllık devrede yeni iktidarın eğitim sorumluları; Birleşmiş Milletler, Unesco, Unicef, Care, Ford, Fulbright gibi çeşitli kurumlardan ve daima Amerikan tarafı ağır basan çeşitli konularda uzman getirtmeye devam etmiştir. Buna paralel olarak ilk ve ortaöğretimde önemli etkileri bulunan eğitim enstitülerine ilgi gösteren Amerikalıları, öğretim görevlisi olarak istihdam etmişlerdir”.

İlk olarak, Türk eğitiminin en önemli konuları sayılan ilköğretim, köy eğitimi ve halk eğitimi alanlarında Amerikalı uzmanlar getirtilerek onların liderliğinde kendilerinin de katılacağı bir survey (tarama) yaptırılmasına gidildi. Bu arada kendi alanlarında gerçekten isim sahibi değerli birkaç Amerikalı uzman Türkiye’ye davet edildi. Bunlardan köy eğitimi uzmanı, Florida Üniversitesinden Kate Watford, Boston’dan William Kvaraceus ve Dickerman gibi psikoloji ve halk eğitim otoritelerinin adı sayılabilir... Genel olarak ilköğretim ve köy eğitimi ile halk eğitimi üzerinde incelemeler yapan bu uzmanlar, Türkiye’de konuların en iyi çözüm şekillerini bulduğunu, Köy Enstitüleri ve Halkevleri gibi kurumların diğer az gelişmiş ülkeler için de çok faydalı örnekler olabileceğini belirterek ayrılmışlardır.. 1956’dan sonra “Marşal Planı”nın devamı olan ICA ve sonra da AID Teşkilâtları Türkiye’ye yerleşince, her teknik, ekonomik, mali, endüstriyel proje ile birlikte bir eğitim projesini de şart koşmuşlardır. Bu yolla memleket içinde, yardım misyonlarına yardımcı yerli personel yetiştirme ve istihdam düşünüldüğü gibi doğrudan doğruya siyasi propaganda merkezlerinin meşrulaştırılması da öngörülmüştür. Türk Milli Eğitiminde 1956’dan sonra işlere doğrudan doğruya müdahale etmeye başlayan AID Eğitim misyonunun kuruluşu önemli bir dönüm noktasıdır”⁶⁴.

Köy Enstitülerinin kısa süre içinde etkisizleştirilerek ortadan kaldırılmasının önemli bir nedeni olarak da Türkiye’de uygulanmaya başlanan Amerikan eğitim sistemini öne sürenler olmuştur.

⁶⁴ Koç, a.g.m., s.12

Mehmet Başaran, “Oysa ki Köy Enstitüleri isimleri dünyada çok iyi bilenen Amerikalı Dewey, Wofford gibi eğitimciler tarafından da hayranlıkla karşılanan kurumlardı: John Dewey, Köy Enstitüleri için “hayalimdeki okullar Türkiye’de kurulmaktadır” diyordu. M.K. Wofford, Türkiye’nin “Köy Enstitüleri ve Halkevleri ile eğitim alanında Amerika’dan ileride olduğunu”⁶⁵ vurgulamıştı.

İmece dergisinde 1965 yılında yayınlanan bir yazıda yabancı uzmanların Türk eğitimindeki rolüne dikkat çekilmiştir: “Türkiye’nin gerçeklerine uygun kurumların daima kötü gösterilerek, Batı taklidi bazı kurumlar kurulmaya çalışılmıştır. Anlaşıyor ki, Köy Enstitüleri’nin ve köye yararlı kurumların, çalışmamasını ya da kurulmamasını sağlayan engellerden birisi de yabancı uzmanlar, yani Amerikalı uzmanlardır. Milli Eğitimdeki Amerikalı uzmanların sayısı diğer alanlara göre hayli kabarıktır. Milli Eğitimimizin yönsüzlüğü ve methodsuzluğu, bu yabancı uzmanlara bağlanabilir”⁶⁶.

İlhami Sosyal da Akşam’daki yazısında Köy Enstitüleri ile öğretmenlerin özellikle köylerde, topluma etkilerinin fazla olduğunu Amerikalılar çeşitli araştırmalarla öğrendiklerini belirtmiştir: “Bundan dört beş yıl önce bir grup Amerikalı profesör Türkiye’de 478 köyü içine alan geniş bir araştırma yapmışlar. Ne var ki bu araştırma, şöyle edilmiş, böyle edilmiş, sonuçları bakımından Türk Hükümeti’ne intikal ettirilmemiştir. Bu araştırmada yardımcı olarak görev alan Türk uzmanlarının söylediklerine göre ise, Amerikalılar bu araştırma sonunda, özellikle köy topluluğuna tesir eden kişi ve gruplar üzerinde durmuşlar ve öğretmenin her bakımdan ön sırayı işgal ettiğini görmüşlerdir”⁶⁷.

Kamuoyunda ikili anlaşmalara eleştirel yaklaşılabileceğini ancak bunun Türkiye’de siyasi amaçlarla kullanıldığını ifade edenler de vardı:

Tarık Buğra, Türkiye-Amerika ilişkilerinin ya da iki ülke arasında imzalanmış ikili anlaşmaların eleştirilebileceğini ancak, kasıtlı olarak bu anlaşmalar üzerinden kendi çıkarları uğruna politik değerlendirmeler yapanlar olduğunu ifade

⁶⁵ Mehmet Başaran, “Eğitimde Amerikanlaşma ve Amerikan Eğitimi”, **Devrimci Eğitim Köy Enstitüleri**, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1999, s.81.

⁶⁶ Yabancı uzmanlar, Türkiye’de hemen hemen her alanda çalışmıştır. Amerika dışında başka ülkelerden gelen uzmanlar yok denecek kadar az olduğu için, uzman denince akla Amerikalı uzmanlar gelir. Bu uzmanlara Türkiye’de Amerikalı casuslar olarak bakılmıştır. Nitekim bazı Amerikalı yöneticilerde bu durumu bazen kabullenen açıklamalar yapmışlardır. Bkz. “Olaylar-Yorumlar: Yabancı Uzman Oyunu”, **İmece**, S.47, 26 Şubat 1965, s.32-33.

⁶⁷ **Akşam**, 6 Nisan 1967.

etmiştir. Bu bağlamda ilk ikili anlaşmanın 1947 yılında, CHP döneminde imzalandığını da anımsatmaktadır.⁶⁸

Ercüment Yavuzalp, kamuoyunda Amerika ile yapılmış ikili anlaşmaların özellikle sol gruplar tarafından Amerikan karşıtı havanın oluşturulması konusunda çabaları için uygun bir ortam sağladığını belirtmiştir. Yavuzalp, ABD personelinin dikkatsiz ve düşüncesiz davranışlarının tüm yurttaki bir hoşnutsuzluk ve tepki yarattığını da ifade etmiştir.⁶⁹

İkili Anlaşmalarla ilgili TBMM’de yapılan Genel Görüşme sırasında A.P grubu adına konuşan Grup Başkan Vekili Sabri Keskin, ikili anlaşmalar konusunun bazı çevreler tarafından Amerikan aleyhtarlığı ve NATO aleyhtarlığı gibi amaçlara sebebiyet verecek şekilde düzenlendiğini söylemiştir.⁷⁰

Ahmet Kabaklı (Tercüman), Başbakan Süleyman Demirel’in İkili Anlaşmalar ve NATO üzerine açıklamasıyla bazı çevrelerin; *“ikili anlaşmalarla memleket parselleniyor, uydulaşıyor, satılıyor...NATO, bizi nükleer bir savaşta kobay olarak kullanacak... vatan satılıyor... Amerikan uşaklığı yapılıyor”*⁷¹ polemiklerinin gerçekçi olmadığını ifade etmiştir.

Ecvet Güresin ise toplumda “anti-Amerikancılık” ve “Amerikanseverlik” akımlarının yaygınlaştığına dikkat çekmiş, hatta bu iki grubun sokaklarda çatışmaya bile girdiğini belirtmiştir. Bunların gereksiz ve ikili anlaşmaların yarattığı sorunları “Go Home” çılgınlıkları ile çözmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir.⁷²

1974 yazında Kıbrıs’ta gerçekleştirilen Barış Harekâtı nedeniyle silah ambargosu kararını alan Amerikan Kongresi’ne karşılık, Türk Hükümeti bu kararın iki ülke arasındaki savunma işbirliği düzenlemelerini tek taraflı ihlâl ettiğini belirterek ambargoya tepki göstermiştir.⁷³ Ambargo, kamuoyunda Amerika’nın Türkiye’ye düşmanca bir tutumu olarak değerlendirilmiştir.⁷⁴ Başbakan Sadi Irmak, *“Türkiye’nin nereden silah bulursa oradan alacağını ve ikili anlaşmaların iptalinin*

⁶⁸ Tarık Buğra, “Samimiyetsizlik”, **Tercüman**, 27 Ocak 1970.

⁶⁹ Ercüment Yavuzalp, **Liderlerimiz ve Dış Politika** (Bir Diplomatin Gözüyle), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.126-127.

⁷⁰ **Cumhuriyet**, 23 Ocak 1970.

⁷¹ Ahmet Kabaklı, “İkili Anlaşmalar”, **Tercüman**, 10 Şubat 1970.

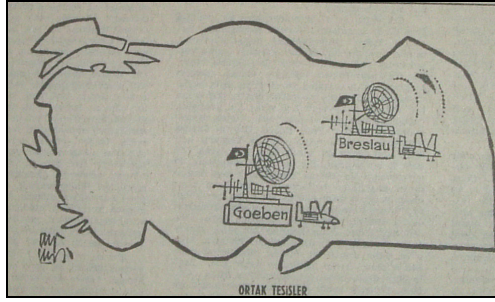
⁷² Ecvet Güresin, “Go Home’la Olmaz”, **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1966.

⁷³ **TBMM Tutanak Dergisi**, C.9, D.4, O.2, 20 Şubat 1975, s.369.

⁷⁴ Bu doğrultuda birkaç görüş: Uğur Mumcu, “ABD Gölgesi”, **Cumhuriyet**, 14 Mart 1978.; Ergun Balcı, “Ambargo ve Kıbrıs”, **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1978; H. Fikret Alasya, “Kıbrıs Hâdiseleri ve Amerika’nın İkinci Büyük Hatası”, **Türk Kültürü**, S.146, Aralık 1974, s.65-66, 68.

mümkün olacağını” belirtmiştir.⁷⁵ 25 Temmuz 1975’de Türk Hükümeti de 1969 tarihli Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşmasını geçersiz saydığını ilan etmiştir.⁷⁶ Ayrıca Türk Hükümeti, Türkiye’deki bütün Amerikan üslerinin/ tesislerinin Türk Genel Kurmayı’nın denetim ve kontrolü altına girdiğini, İncirlik Üssü’nün de yalnızca NATO anlaşmaları çerçevesinde kullanılabileceğini ilan açıklamıştır.⁷⁷

Resim: 15

Kaynak: Cumhuriyet, 2 Nisan 1976

Başbakan Süleyman Demirel, adeta birden bire Amerika’ya karşı en sert tedbirin uygulanacağını açıklamıştır: “ABD, ikili savunma anlaşmalarına uymamış, bunları tek taraflı ihlal etmiştir. Türkiye, üs vererek vecibesini yerine getirmişti. Ancak Amerika, ambargo uygulayarak hem vecibesinden kaçmış hem de Türkiye’yi hasım ülke ilan etmişti... Madem ki ikili anlaşmayı taraflardan biri ihlâl etmişti, diğer taraf içinde tek taraflı vecibelerini yerine getirmeyeceğini açıklaması mümkün olacaktı”⁷⁸.

ABD Kongresi’nin, 4 Ağustos 1978’de ambargoyu kaldırması üzerine Ekim 1978’de Amerikan tesislerine bir yıllık faaliyetlerine yeniden başlama izni verilmiştir. 30 Mart 1980 tarihinde ise Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmış; buna göre, Amerika on iki askeri tesiste denetimi elinde bulunduracak ve faaliyet gösterebilecek diğerleri ise Türk Genel Kurmay Başkanlığına devredilecekti.⁷⁹

⁷⁵ **Hürriyet**, 15 Şubat 1975

⁷⁶ Sezer, **a.g.m.**, s.447.

⁷⁷ Türk Hükümeti’nin kararıyla Karamürsel, Sinop, Diyarbakır ve Belbaşı’ndaki istihbarat birimleri kapatılmıştır. Bkz. Uslu, **a.g.e.**, s.201; **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1975.

⁷⁸ **Milliyet**, 16 Haziran 1975; **Yankı**, S.223, 23-29 Haziran 1975, s.34.

⁷⁹ Sezer, **a.g.m.**, s.448; ayrıca Armaoğlu’na göre, “bu anlaşma ile üsler üzerinde Türkiye’nin egemenlik hakları tam manası ile” gerçekleşiyordu. Bkz. Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, C.I:1914-1980), T. İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994, s.824.

2. Barış Gönüllüleri Sorunu

Barış gönüllülerinin Türkiye'ye gelişleri, ABD Başkan Yardımcısı Lyndon Johnson ile Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin arasında 27 Ağustos 1962'de yapılan ikili görüşmeden sonra başlamıştır. 1962 Ağustos'unda ABD Başkan yardımcısı ile Türk Dışişleri Bakanı arasında geçen mektuplaşmadan sonra alınan karar, TBMM'de 14 Ocak 1965'te, Cumhuriyet Senatosu'nda 2 Nisan 1965 tarihinde görüşülüp onaylanmıştır.⁸⁰

ABD Başkanı Kennedy'nin "Barış Gönülleri" fikri başlangıçta içeride "Barış Ordusu", "asker kaçaklarının sığınağı", "Kennedy'nin çoluk çocuk ordusu", "parayı sokağa atma programı", "Beatnik sürüsü" gibi isimlerle eleştirilmişti. Dışarıda ise Barış Gönüllüleri, "CIA'nın bir kolu", "casus ordusu", "misyoner örgütü", "emperyalizmin kolları" gibi adlarla suçlanmışlardır.⁸¹

Fakir Baykurt'a göre, 1965 yılına kadar ülkemize 2.000'den⁸² fazla Barış Gönüllüsü gelmiş, bunlar 2 yıl 7 ay 5 gün kanunsuz olarak ülkemizi dolaşmış, öğretmenlik, toplum kalkınması liderliği ve daha birçok görevlerde bulunmuşlardır. Barış Gönüllüleri, ülkeye giriş ve çıkışlarda gümrük vergisinden muaftırlar. Proje taraflara mali külfet yüklemeyiz. Gönüllülerle ilgili bütün konularda Türk Hükümeti, ABD Hükümeti'ne tam bilgi vermeyi de yükümlüdür.⁸³ Bu gençlerin sayıları daha sonra hızla çoğalarak Amerikan üniversitelerinde eğitimden geçirilmişler, gidecekleri ülkelerin dilini, gelenek ve göreneklerini, o ülkeye ait sorunları öğrenmişlerdir. Daha sonra yapılan ikili anlaşmalarla dünyanın dört bir yanındaki ülkelere gönderilmişlerdir.⁸⁴ Baykurt, eleştirilerine devamla *"Türkiye'ye binlerce Barış Gönüllüsü karşılıklı anlaşmaya dayanarak gelirken, Amerika'ya bir tek Barış Gönüllümüz gidememiştir. Bu arada Barış Gönüllülerinin casus oldukları da söylenmektedir"*⁸⁵ diye belirtmiştir.

⁸⁰ Fakir Baykurt, **Türk Eğitiminde Emperyalist Etkiler**, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara, 1999, s.44-45, ayrıca bkz. Alpay Kabacalı, **Yakın Tarihimizden Büyük Dönemler**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1995, s.210; Erhan, **a.g.m.**, s.695.

⁸¹ "Köy Enstitüleri Yerine Barış Gönüllüleri", **Yön**, S.161, 29 Nisan 1966, s.8.

⁸² Kitapta Türkiye'deki Barış Gönüllülerinin sayısı 12 bin olarak belirtilmiştir. Ancak bu sayının yazım hatası olduğunu zannediyoruz. Çünkü bu sayı farklı kaynaklarda 600 ile 2000 arasında ifade edilmiştir. Bkz. Baykurt, **a.g.e.**, s.44.

⁸³ Baykurt, **a.g.e.**, s.44-45, ayrıca bkz. Kabacalı, **a.g.e.**, s.210.

⁸⁴ Baykurt, **a.g.e.**, s.44.

⁸⁵ Baykurt, **a.g.e.**, s.45-46.

Kamuoyunda Barış Gönüllüleri ile ilgili birbiriyle zıt görüşler ileri sürülmüştür. Gönüllülerin özellikle Doğu Anadolu’da Kürtlerin yaşadığı bölgelere gitmeleri, bu bölgelerde özel projeler geliştirerek, araştırmalar yapmaları, sık sık eleştirilmiştir. Bir başka görüş, bunların büyük şehirlerdeki okullarda İngilizce öğretmenliği yaparak, kültür emperyalizmi uygulamak ve başarılı Türk öğrencileri Amerika’ya yönlendirmekle eleştirilerin hedefi olmuşlardır.⁸⁶

1967’de Forum’da yayınlanan bir yazı Barış Gönüllüleri ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *“Barış Gönüllüleri fikrini ortaya atan John. F. Kennedy’dir. Amaç, “Çirkin Amerika”lı yerine az gelişmiş ülkelerde “en kötü hayat şartlarında fakir halkın kaderini paylaşan ve ona yardım elini uzatan idealist Amerikalı tipini yerleştirmektir zihinlere. Kennedy, bu kuruluş aracılığıyla ve yabancı ülkelerde mütevazı bir şekilde yaşayıp hayatlarının bir kısmını toplum hizmetine verecek Barış Gönüllüleri’yle, Amerikan idealizmini dünyanın ücra köşelerine yaymak istiyordu. Üniversitelerini bitirmiş kız ya da erkek genç Amerikalılar, Amerika’yla ilişkisi olan ülkelerde birer ‘barış misyonerleri’ olarak çalışacaklar ve bu ülkelerin insanlarına yardımcı olacaklardı. John F. Kennedy, 1960 yılında başkan seçilmeden önce Michigan Üniversitesi’nde yaptığı konuşmada “az gelişmiş ülkelerin ihtiyaç duyduğu elemanları temin etmek” ve bu ülkelere “mütavazı teknik bilgi yardımı sağlamak”, gençlerin gittiği ülkelerde Amerikan sevgisi yaratmaktan söz ediyordu. Kennedy, başkan seçildikten sonra düşüncesini gerçekleştirmek için bu ‘Barış Gönüllüleri’ projesine hız vermiş, yapılan çağrıya ilk anda 30.000 genç başvuruda bulunmuştur. Böylece Amerika’ya karşı bir iyi niyet hissi uyandırabileceği düşünülen proje hayata geçirilmiştir”⁸⁷.*

Yön dergisinde yayınlanan yazıda ise Barış Gönüllüleri projesinin amacının çok uluslu şirketlerin eleman ihtiyacını gidermek olduğu vurgulanıyordu: *“Genç Amerikalılar, fakir halklara teknik yardım getirecekler, kendileri de dünyayı daha iyi tanıyacaklardı. Dışarıda kurdukları şirketler de, yerel dil ve şartları bilen personel ihtiyacı çeken büyük Amerikan şirketleri de Barış Ordusundan iş çıkarları için yararlanmayı düşünüyorlardı”⁸⁸.*

⁸⁶ Erhan, a.g.m., s.696.

⁸⁷ Osman K. Akol, “Barış Gönüllüleri”, **Forum**, S.320, 1 Ağustos 1967, s.9.

⁸⁸ “Köy Enstitüleri Yerine Barış Gönüllüleri”, **Yön**, S.161, 29 Nisan 1966, s.8.

Aynı dergide yayınlanan bir başka yazıya göre, Barış Gönüllüleri, genellikle bir şeyler yapmak ve fakir insanlara yardım etmek için çırpınan, iyi niyetli, genç, dürüst ve deneyimsiz Amerikalılardır. “Çirkin Amerikalıların” karşısında “Güzel Amerikalı”yı temsil ettikleri şüphesizdir. Ancak Barış Gönüllüleri, bir soğuk savaş aracı olmaktan kurtulamamışlardır. CIA, Barış Gönüllülerine çengel atmak için her çabayı göstermiştir. Barış Gönüllüleri ile ilgilenen ikinci bir grup dini teşekküller olmuştur. Yarı resmi bir propaganda yayın niteliğini taşıyan Pauline Madow’un yayınladığı “The Peace Cops” seri kitaplarında Hristiyan misyonerleri ile Barış ordusunun ilişkileri hakkında şu bilgi verilmektedir: “*Barış ordusu fikri, yabancı halklar arasında çalışan binlerce Amerikan misyonerinin denemelerine dayanarak geliştirilmiştir*”. Barış Gönüllülerinin halk arasında fakir bir hayat sürmeleri esastı. Aldıkları ücretin hayat pahalılığına göre, asgari bir yaşama düzeni sağlayacak biçimde ayarlanması düşünülmüştür. 1966’da Türkiye’de 526 Barış Gönüllüsü vardı ve bunların çoğu İngilizce öğretmenliği yapmaktaydı. 100 Barış Gönüllüsü toplum kalkınması projeleri ile uğraşmaktaydı ve Ankara’da gecekondualarda yaşayanları da vardı.⁸⁹

Genç Amerikalılar, fakir halklara teknik yardım getirecekler, kendileri de dünyayı daha iyi tanıyacaklardı. Amerika’nın dışarıda kurduğu şirketler ile, yerel dil ve şartları bilen personel ihtiyacı çeken büyük Amerikan şirketleri de Barış Ordusundan iş çıkarları için yararlanmayı düşünüyorlardı.⁹⁰ Üniversitelerini bitirmiş kız ya da erkek genç Amerikalılar, Amerika’yla ilişkisi olan ülkelerde birer ‘barış misyonerleri’ olarak çalışacaklar ve bu ülkelerin insanlarına yardımcı olacaklardı. John F. Kennedy, 1960 yılında başkan seçilmeden önce Michigan Üniversitesi’nde yaptığı konuşmada “*az gelişmiş ülkelerin ihtiyaç duyduğu elemanları temin etmek*” ve bu ülkelere “*mütavazı teknik bilgi yardımı sağlamak*”, gençlerin gittiği ülkelerde “*Amerikan sevgisi*” yaratmaktan söz ediyordu. Kennedy, başkan seçildikten sonra düşüncesini gerçekleştirmek için bu ‘Barış Gönüllüleri’ projesine hız vermiş, yapılan çağrıya ilk anda, daha önce belirtildiği gibi 30.000 genç başvuruda bulunmuştur. Böylece Amerika’ya karşı bir iyi niyet hissi uyandırabileceği düşünülen proje hayata geçirilmiştir.⁹¹ Bu gençlerin sayıları daha sonra hızla çoğalarak Amerikan

⁸⁹ a.g.m., s.8

⁹⁰ a.g.m., s.8

⁹¹ Akol, a.g.m., s.9

üniversitelerinde eğitimden geçirilmişler, gidecekleri ülkelerin dilini, gelenek ve göreneklerini, o ülkeye ait sorunları öğrenmişlerdir. Daha sonra yapılan ikili anlaşmalarla dünyanın dört bir yanındaki ülkelere gönderilmişlerdir.⁹²

Alpay Kabacalı'ya göre, "...Peace Corps Training" program adı verilen bir tasarıya göre yetiştirilen Barış Gönüllüleri, görünüşte birer "barış meleği"dir. Ancak bunları yetiştirenler arasında CIA ajanları bulunduğu gibi, gönüllülerin pek çoğu da CIA'nın buyrukları doğrultusunda casusluk yapmaktan geri kalmamıştır"⁹³.

Forum'da yayınlanan bir yazıya göre; dünyanın en büyük demokrasisi sayılan Amerika, aslında küçük bir milyarderler azınlığının elindedir. 1853'ten bu yana dolaylı olarak Federal Hükümete istediğini yaptıran bu azınlık, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hükümet katlarına el atmıştır: "...CIA... gelişmemiş ülkelere gönderilecek gençlerden sadece "Amerikan idealizmini, dünyanın en ücra köşelerine yaymak, Amerika'ya karşı bir iyi niyet hissini yaratmak isteğiyle yetinebilir miydi?..Üniversitelere, profesörlere, ulusal ve uluslararası öğrenci örgütlerine el atan CIA, bu gencecik Amerikalılarla ilgilenmezlik edebilir miydi?.. Barış Gönüllülerinin sayısı 2.000 civarındadır. Ancak kesin sayıyı ne İçişleri Bakanlığı ne de Emniyet Genel Müdürlüğü yetkilileri bilmektedir. Köylerde, okullarda, üniversitelerde, hastahanelerde, sosyal kurumlarda, sendikalarda ve derneklerde çalışmaktadırlar. Türkiye'deki Barış Gönüllüleri ilgili Türk yetkililerine bağlı değildir...Onların İstanbul'da genel müdürleri ve teftiş kurulları vardır. Barış Gönüllülerinin yurdumuza "Amerikan idealizmini yaymak", "Amerika'ya karşı bir iyi niyet hissi" yaratmak amacıyla gelmedikleri kısa sürede anlaşıldı...Basın işi ele aldı. Yazarlar konuyu inceleyip kamuoyuna sundular. Köylerde ve kentlerde halkla yakından ilgi kuran, evlerimizin içine kadar sokulan Barış Gönüllüleri, gittikçe artan ve yayılan bir tepkiyle karşılanmaya başlamışlardır. Barış Gönüllülerinin yurdumuza yayılışları, batıdan doğuya gidildikçe yoğunlaşır. En sıkı ve toplu çalıştıkları alan Doğu Anadolu'dur. Bunu bir rastlantı saymak, bizi çok aldatır. Düşünülmelidir ki, Lozan Barış Antlaşmasını onaylamayan tek devlet Amerika'dır. Öyle görünüyor ki Amerika, hala Sevr havası içindedir"⁹⁴.

⁹² Baykurt, a.g.e., s.44.

⁹³ Kabacalı, a.g.e., s.210-211.

⁹⁴ Akol, a.g.m., s.9

İlhan Selçuk, Cumhuriyet'teki yazısında Türkiye'deki Amerika görünümünün arttığına dikkat çekmektedir. “...Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'den gitmelidir, dediğim zaman bu sivri ve aşırı fikir sayılır. Ama yabancı bir devletin gelip iç işlerimize burnumuzu sokması, memlekete yayılması, en gizli devlet işlerine karışması, ılımlı, yumuşak olağan bir fikir sayılır. ...Amerika olmazsa biz yaşayamayız...Bu Amerika, gittikçe Türkiye'ye daha fazla yayılmakta. Bankasıdır, şirkettir, kültür merkezidir, otelidir, kitaplığıdır, haber organıdır, Barış Gönüllüsüdür, uzmanıdır, mühendisidir, otomobilidir...Bunun sonu ne olacak? Memlekette dağ, taş yer gök Amerika kesildi....”⁹⁵.

B. TÜRKİYE'DE AMERİKAN ÜSLERİ/ TESİSLERİ

Kamuoyunda Amerika ile yapılan ikili anlaşmalar sonrasında kurulan üsler konusu da çeşitli nedenlerden dolayı eleştirilerin hedefi olmuştur. Bu eleştirilerin bazıları, Türk yetkililerin üsleri denetleyememesi hatta girememesi, Türkiye'nin bağımsızlığını sınırlandırdığı, bu üslerde bulunan nükleer başlıklı füzelerin ülkeyi potansiyel bir hedef haline getirdiği, üslerdeki Amerikalı askeri personelin varlığı gibi ana konulardı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu'dan gelecek bir saldırıyı mümkün olduğu kadar uzaklarda karşılamak isteyen Amerikalı yöneticiler, geniş bir üs sistemi içinde güvenliklerini korumaya çalışmışlardır. Nükleer silahların gelişimi ve uzay roketlerinin askeri amaçlarla kullanılmasıyla tehlikenin arttığını görmüşler, NATO anlaşmasından ve ikili anlaşmalardan yararlanarak, üs sistemlerini daha da genişletmiş ve Sovyet topraklarının sınır bölgelerine kadar sokulmuşlardır. Buna rağmen aldıkları önlemleri yeterli bulmayarak, kurdukları dostluklardan ve müttefik topraklarından yararlanarak çok kuvvetli bir üs sistemi içinde dünyaya yayılmak zorunda hissetmişlerdi kendilerini. Uzakdoğu'dan Alaska'ya kadar geniş coğrafi bir bölge içinde kurdukları 385 üsle doğudan gelecek bir taarruz ve saldırıyı önleyebileceklerini ve anavatan savunmasını destekleyeceklerini umuyorlardı.⁹⁶

Türkiye, NATO'ya üye olduktan sonra tüm güvenliğini ortak savunma sloganlarıyla bu örgüt içinde yapılan işbirliğine bağlamıştı. ABD'yle NATO Anlaşmasının 3.maddesi uyarınca ortak savunmanın daha etkili yapılabilmesi için

⁹⁵ İlhan Selçuk, “Sivri!”, **Cumhuriyet**, 17 Ağustos 1965.

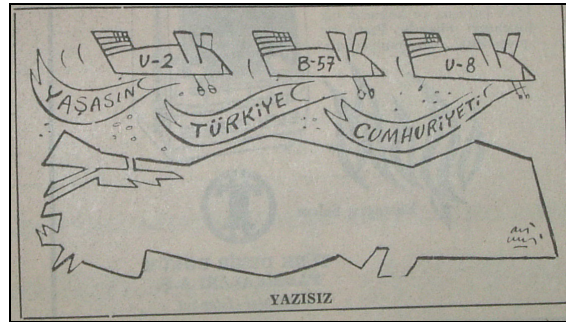
⁹⁶ Feridun Akkor, “Amerikan Üs Sistemi ve Türkiye”, **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1966.

taraflar arasında sıkı bir işbirliğine girmişti. NATO'ya üye devletlerin 19 Haziran 1951'de imzaladıkları “Kuzey Atlantik Anlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme”ye göre de taraflar birbirlerinin topraklarında tesis kurmak, askeri personel bulundurmak ve bunlara kendi kanunlarını uygulamak ayrıcalığını kazanmışlardı. İşte Amerika, bu belgeye dayanarak bazı NATO üyeleri ile yaptığı ikili anlaşmalarla topraklarında askeri tesisler kurmuştur. Topraklarında askeri üsler kurduğu ülkelerden birisi de Türkiye olmuştur.⁹⁷

Taha Akyol, Amerikan üslerinin kuruluş gerekçesini şöyle belirtmiştir: *“NATO, 1949 yılında kurulduğu zaman stratejik bombardıman uçaklarıyla nükleer silâh tekeli, Amerika'nın elinde bulunuyordu. Amerika'nın nükleer stratejik gücünün teşkil ettiği mukabele tehdidi, herhangi bir saldırıya karşı, NATO üyeleri için geçerli bir savunma ve caydırma unsuru idi. Ancak o dönemin teknolojik koşulları gereği Sovyetleri çevreleyecek üs sistemine ihtiyaç duyuyordu. Böylece Amerikan stratejisi, Rusya'ya karşı ülkelerde üs sistemi kurmak olmuştur”*⁹⁸.

Türkiye'deki üslerden istihbarat, gözlem, kontrol vb. nedenlerle havalanan Amerikan casus uçakları, Türkiye'yi zaman zaman Sovyetler ile karşı karşıya getirmiştir. Sovyetler'in ABD'ye ait casus uçaklarının kendi toprakları üzerinde düşmesi/ düşürülmesi ya da saptanması sonucunda diplomatik gerginlikler yaşanmıştır.

Resim: 16

Kaynak: Cumhuriyet, 29 Ekim 1970

Türkiye, 1956 yılında Adana'daki İncirlik Üssü'nden Amerika'ya ait “bilimsel nitelikte” araştırmalar yapmak amacıyla U-2 uçaklarının uçuşlarına izin vermişti. Ancak Türk Hükümeti, bu uçuşlar konusunda ayrıntılı bilgiye sahip değildi.

⁹⁷ Gönübol-Ülman, a.g.e., s.235.

⁹⁸ Taha Akyol, *Sovyet-Rus Stratejisi ve Türkiye 2*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1979, s.464-465.

Yani Amerikalıların tam olarak ne yaptıkları bilinmiyordu.⁹⁹ Türkiye’deki üslerden havalandırarak, sorgulanmaksızın 1960’a kadar uçuşlar yaparak askeri ve stratejik bilgiler toplayan U-2 uçaklarından birisi, 1 Mayıs 1960’ta Sovyetler tarafından kendi toprakları üzerinde -Sovyet sınırlarından 1.250 mil kadar içerlerde Urallar bölgesinin Sverdlovsk şehri yakınlarında- düşürülünce, bu uçakların varlığı ve nitelikleri kamuoyunda tartışılır hale gelmiştir.¹⁰⁰

1. Üslerle İlgili Değerlendirmeler

Türkiye’nin egemenlik hakları ve Türkiye’deki ABD üslerinin niteliği uzun süre Türk kamuoyunda tartışma konusu olmuştur.

Ecvet Güresin ikili anlaşmalarla Türkiye’de kurulan Amerikan üsleri nedeniyle, “...1960’tan önce olsun, sonra olsun bilerek, bilmeyerek sürdürülegelen başboşluk ile Türkiye hem bir üçüncü dünya harbinde en tehlikeli hedef haline getirilmiş, hem de yabancı bir devlet, dostluk ve ittifak sınırlarını aşarak yurt topraklarında adeta bir ayrı hükümler kurmuştur”¹⁰¹ görüşündeydi.

Haluk Gerger’e göre, Türkiye’deki üsler ve oralarda konuşlandırılmış silahların ölümcül riskleriyle, personelin ayrıcalıklarında somutlaşan Amerikan varlığı, kuşkusuz en çok tartışılan konuydu. Aslında üsler ve ikili anlaşmalar, bir ağ gibi yayılmıştı. Hükümetler, anlaşmaları “NATO Antlaşması’nın uygulamalarıdır” diyerek mecliste ya da kamuoyunda tartışmadan gizli olarak imzalıyordu. Hatta anlaşmaların bir bölümünden siyasi iktidarların da haberi yoktu. Bunları ya Dışişleri Bakanlığı memurları ya da doğrudan Genelkurmay karşı taraftaki muhataplarıyla imzalıyor ve uyguluyorlardı.¹⁰²

⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sezai Orkunt, **Türkiye-ABD Askeri İlişkileri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978, s.360.

¹⁰⁰ ABD, ve Türkiye, bu uçuşların meteorolojik bilgiler toplamak amacıyla yapıldığını, SSCB ise casusluk amaçlı faaliyetler olduğunu ileri sürmüştür. Bkz. Gönübol-Ülman, **a.g.e.**, s.314-316; Bu uçuşlar daha sonra da devam etmiştir: Bu casus uçaklardan birisi 1965’de Karadeniz’de düşmüş, Sovyetler bu uçuşlara son verilmesini istemiştir. Bkz. Orkunt, **a.g.e.**, s.377-380; 1970 yılında bu uçaklardan birisi Gümri’ye zorunlu iniş yapmak zorunda kalarak, yeni bir gerginliğe neden olmuştur. Bkz. **Milliyet**, 27 Ekim 1970, **Son Havadis**, 23 Ekim 1970; Mehmet Barlas, “Ve Sonunda”, **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1970; 1978 yılında Amerikan U-21 casus uçağı Sinop yakınlarında düşmüştür. Ambargo dönemine denk geldiği için basın “biz üslerin kapatıldığını zannediyorduk” diye eleştirmiştir. Bkz. İlhan Selçuk, “Pencere: U-21” **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1978, Ali Sirmen, “Türkiye-ABD-Kıbrıs”, **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1978.

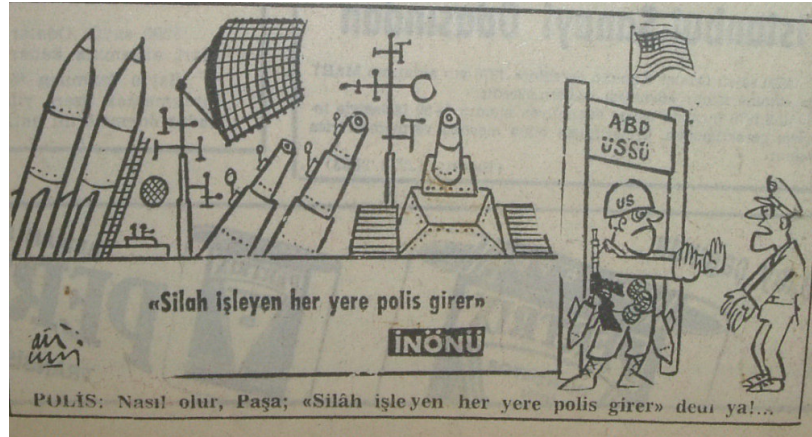
¹⁰¹ Ecvet Güresin, “Anlaşmaların Hikayesi”, **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1967.

¹⁰² Haluk Gerger, **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası (Soğuk Savaşın Yeni Dünya Düzenine)**, Belge Yayınevi, İstanbul, 1999, s.111-112.

Başbakan Süleyman Demirel de 1970'deki basın toplantısında, 1969'daki imzalanmış olan ikili anlaşmayla, Türkiye Cumhuriyeti'nin toprakları olan "ortak savunma tesisleri"nde Türkiye'nin onayı olmadan hiçbir şey yapılamayacağını, Türkiye'nin bu üs/tesislerde tam ve kesin bir denetim hakkına sahip olduğunu ve bu tesislerin faaliyetlerinin NATO amaçları ile sınırlı olduğunu belirtmişti.¹⁰³

1970'de Dışişleri Bakanlığı'nca ikili anlaşmaları tek metin içinde birleştiren "Temel Anlaşma" metnini konu edindiği yazısında Mehmet Barlas, şu soruyu sorarak üslerle ilgili tartışmalara katılmıştı: "...İkili Anlaşmalar, NATO Anlaşmasına göre yapılmıştır ve üsler (ya da tesisler) NATO'ya aittir denilmektedir. Halbuki, bu üslerden biri hariç, hepsi Amerika'nın parası ile yapılmıştır. Ve sadece Amerikan-Türk personeli vardır. Yani bunlar NATO değil, Amerikan üsleridir"¹⁰⁴.

Resim: 17

Kaynak: Cumhuriyet, 27 Mart 1970

Amerikan üsleriyle ilgili kamuoyunda dile getirilen düşünceleri şöyle belirtebiliriz:

Kamuoyunda ikili anlaşmalar ve üsler konusunu bahane edilerek, Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulmaya çalışıldığını belirten görüşler vardı. Aşağıdaki Büyük Doğu dergisinden alıntı yaptığımız yazı buna örnektir: "Birleşmiş Milletler ve Kıbrıs'ta, mesele ile yakından ilgili hadiseler cereyan ederken, anavatanda ancak garip olarak vasıflandırılabilir bazı kıpırdanışlar, görülüyor. Bütün bu kıpırdanışlar, aşağı yukarı Türkiye'nin Amerikan işbirliğinden kopmasını hedef

¹⁰³ Bkz. Sönmezoğlu, a.g.e., s.224.

¹⁰⁴ Mehmet Barlas, "İkili Anlaşmalar ve Sorular", Cumhuriyet, 21 Ocak 1970.

tutmaktadır. Bahsettiğimiz bu kıpırdanışlar TİP adlı ve çok eski meseleleri sömüren bir partinin, önce bir senatör tarafından bahis konusu edilen ikili anlaşmalarla kurulmuş Amerikan-NATO üslerini parmağına dolamasıyla başlamıştır...Türk-Amerikan işbirliğini herhangi sahada olursa olsun çekemeyen ve aralarında müseccel komünistlerin de bulunduğu söylenen TİP'çiler, üsler meselesini Senatörün elinden kaparak hemen kendi davaları haline getirmeyi becermişlerdir...Meseleyi böylece kendi görüşleri içinde var farz eden TİP'çiler ellerindeki basın organları ve dergilerle Amerika'ya ve onlarla işbirliği yapmayı bir zaruret saymış bütün hükümetlere ateş püskürmeğe koyulmuşlardır...Mesela bir kere daha işaret ettiğimiz gibi Fransa'da dokuz, evet tam dokuz Amerikan hava üssü bulunmaktadır. General Dö Gol'ün NATO'ya karşı aldığı sert tavır düşünülürse, bu dokuz üs üzerinde dikkatle durmak gerekir. Bahis konusu üsler ikili anlaşmalar yolu ile meydana getirilmiştir...Yalnız, Amerikalılar bu üslerden, faydalanarak birlikleri nakledecekleri zaman Fransız hükümetine bilgi vermek zorundadırlar... Fransa gibi birçok NATO müttefiki memlekette bu üslerden vardır. Bu bakımdan ya NATO müttefiki olmak yahut bir kenara çekilmek bahis konusudur... “Köprüden geçinceye kadar ayıya dayı demek” ölçüsünü bize zararlı göstermeye çalışan tipler ve TİP'çiler, bizi ayıların en vahşisine teslim etmek isteyenlerdir”¹⁰⁵.

Kamuoyunda diğer NATO üyesi ülkelerin topraklarındaki üslerin durumuyla ilgili karşılaştırmalar yapılmış ve Amerikan üslerinden kira¹⁰⁶ alınması gerektiği belirtilmiştir.

İlhan Selçuk (Cumhuriyet); “...Amerikalılara üs olarak verdiğimiz topraklar, Türk devletinin kontrolü dışındadır. Bu topraklardan kira almadığımız gibi ulusumuzun güvenliğini tehlikeye sokacak davranışları, Amerikalılar bu topraklardan rahatça yürürlüğe koyabilirler... Şimdi NATO'nun Paris'teki Başkumandanlığında çalışan ve bu işlerin içinde bulunan bir görevliden aldığımız mektubu yayınlıyoruz: “Paris'te NATO'nun Askeri Başkumandanlığında çalıştığım ve diğer Amerikalıların diğer NATO devletlerinde davranış ve imtiyazlarını yakından gördüğüm için durum beni hayretten hayrete düşürdü. Anlaşılan Amerikalılar, Türkiye'de cirit atıyorlar ve II.Dünya Savaşı'nda mağlup olan hâlâ işgal altında

¹⁰⁵ “Kıbrıs-Amerika-Rusya ve Dönen Dolaplar”, **Büyük Doğu**, S.14, 22 Aralık 1965, s.8.

¹⁰⁶ ABD, üsler için Türkiye'ye “risk bedeli” ya da tazminat ödemeyi reddetmiştir. Bkz. **Milliyet**, 22 Kasım 1975, **Cumhuriyet**, 25 Kasım 1975.

*bulunan Almanya dahil hiçbir NATO memleketinde yapamadıkları veya salâhiyetleri hududuna alamadıkları imtiyazları maalesef Türkiye’de icra ediyorlar...”*¹⁰⁷. Selçuk, yazısının devamında Fransa ve Almanya’daki üsler karşılığında bu ülkelerin mali açıdan karşılığını aldıklarını açıklamakta Türkiye’deki 35 milyon metrekare Amerikan üssünden diğer ülkelere verildiği gibi bir kira alınsa şimdiye kadar yapılmış olan Amerikan dış yardımından daha fazla bir tutara sahip olacağını belirtmektedir.

İlhami Soysal, Akşam gazetesindeki yazısında üsler konusunda benzer bir görüşle, *“Türkiye’de NATO üslerinin dışında ne kadar Amerikan üssü var, bilenimiz yok. Bilinen, 35 milyon metrekare Türk toprağının Amerikalılara üs diye bedelsiz olarak kiralandığı...”*¹⁰⁸’nı belirtmiştir.

Yılmaz Çetiner, *“Amerika, başka ülkelerin arazisi üzerinde kurduğu tesislere karşılık yılda metrekare başına 10 dolar kira verdiğine göre Türkiye’ye yılda 350 milyon dolar ödemesi”* gerektiğini belirtmiştir. NATO’ya üye ülkeler ile Birleşik Amerika’nın yaptığı ikili anlaşmalar sonucunda bu ülkelerdeki durumları şöyle aktarmıştır: *“...Dost Amerikalılar, Türkiye Cumhuriyeti’nin topraklarının aşağı yukarı 35 milyon metrekaresi üzerinde muhtelif tesisler kurmuşlardı. Veya bunların üzerinde çalışmalar yapıyorlardı. Yalnız Türkiye’de değil ABD’nin dünyanın dört bir tarafında muhtelif emniyet tedbirleri ve o memleketin savunmaları için üzerinde çalışmalar yaptıkları topraklar vardı. Fransa’da, İtalya’da, İngiltere’de, İspanya’da, Yunanistan’da, Afrika’da vs...her şeye rağmen Amerikalıların üzerinde tesisler kurup işgal ettikleri binlerce kilometrekarelik toprağın bedelini ismi geçen devletler sene başında dolar olarak alıyorlardı. Mesela Fransa’da ve İngiltere’de 40 bin kilometrekarelik bir araziye mi kullanıyor Amerikalılar, metrekaresi senelik 10 dolardan 400 milyon doları derhal ödüyorlardı bu devletlere. Metrekareye 10 dolar sabit fiyat olarak tesbit edilmiştir...Bize gelince; Amerika kullandığı topraklara karşılık ne kadar kira veriyor? Hiç ve üstelik Türkiye üzerinde tesisler kurdukları toprakların Fransa, İtalya ve Yunanistan ile kıyas edilemeyecek kadar hayati ehemmiyeti haiz olduğu bütün dünyanın malûmudur. 35 milyon metrekareyi 10*

¹⁰⁷ İlhan Selçuk, “Cümlenin Dikkatine”, **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1966, İlhan Selçuk bir başka yazısında ise; Amerikalıların Anadolu’da kurdukları üs ve tesislerle Türkiye’yi bir nükleer savaşın ileri karakolu halinde tehlikenin ağzına sürdüğünü ileri sürmüştür. Bkz İlhan Selçuk, “Ordunun İtildiği Çıkmaz”, **Cumhuriyet**, 23 Şubat 1967.

¹⁰⁸ İlhami Soysal, “Demek ki Neymiş?”, **Akşam**, 8 Haziran 1967.

dolarla çarptığımız zaman 350 milyon dolarlık bir yekûn buluyoruz...Ortaya çıkan gerçek Türkiye'ye 1947 senesinden beri yapılan Amerikan askeri yardımının senelik 110 ilâ 130 milyon dolar civarında olduğudur. Bunun yanında Amerikan iktisadi yardımının bir zamanlar verilen "hibe"leri eklersek yine de "Dostumuz Amerika"ya her sene 200 milyon doları hediye ettiğimiz anlaşılır..."¹⁰⁹.

Kamuoyunda dünyanın herhangi bir yerinde ABD ve SSCB arasında ya da bu iki süper gücün etrafındaki ülkeler aracılığıyla çıkabilecek herhangi bir nükleer savaşta Türkiye'deki Amerikan üslerinin/ tesislerinin potansiyel hedef olduğu ileri sürülmüştür. Bu görüşü savunanlara göre, hiçbir şeyden habersiz olan toplum çok büyük bir tehlike altındadır.

A. Halûk Ülman, "...Amerikan üsleri, kendisini (Türkiye'yi) hiç ilgilendirmeyen savaşlara karışmak olasılığını büyük ölçüde çoğaltmaktadır. Gerçi bu durum, geniş halk kütleleri tarafından henüz bilinçli olarak anlaşılmış değildir. Fakat aydınların büyük bir bölümünü uzun uzun düşündürmekte, kamuoyunda değişen dünya durumuna bakarak yavaş yavaş da olsa bloklar içindeki yerimiz konusunda şüpheler düşmektedir..."¹¹⁰ demektedir.

Behice Boran da, üsler nedeniyle Türkiye'nin bir hedef olduğunu belirtmiştir: "Türkiye'de Amerikan ve NATO üslerinin var oluşu dolayısıyla Türkiye'nin kendi iradesi ve isteği dışında bir üçüncü dünya savaşına veya mahalli bir savaşa sürüklenebileceğidir...Dünyanın herhangi bir yerinde patlak verecek bir buhran sonucu Amerika ile Sovyetler arasında savaş başlarsa, Türkiye'deki Amerikan ve NATO üs ve tesislerinin kendisine karşı kullanılmaması için Sovyetler bunları tahrip hareketine geçeceklerdir. NATO bölgesel bir teşkilattır, Türkiye'de çıkan bu ihtilafa karışmamıştır diye bu üs ve tesisleri tahripten geri durmayacaklardır herhalde ..." ¹¹¹.

Türkkaya Ataöv, "...Türk Hükümeti, içinde bulunduğumuz Ortadoğu krizi sırasında üslerin doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak Türk çıkarlarına aykırı bir biçimde kullanılmalarını önlemek için başta Amerika olmak üzere bütün NATO üyelerine bu isteğini bildirmeli ve bu üslerde Türk Silahlı Kuvvetlerine dayanarak fiili tedbirler almalıdır. Türkiye'ye Amerikalıların yerleştirdikleri dinleme ve

¹⁰⁹ Yılmaz Çetiner, "Amerikan Askeri Yardımı ve Gerçekler", **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1965.

¹¹⁰ A.Halûk Ülman, "Türk-Amerikan İlişkileri-3, Değişen Dünya", **Cumhuriyet**, 25 Kasım 1966.

¹¹¹ Behice Boran, "NATO'dan Niçin Çıkmalıyız?", **Forum**, S.335, 15 Mart 1968, s.8-10.

gözetleme istasyonlarının Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeleri izleyebildikleri anlaşılmaktadır. İki blok arasındaki çatışmanın daha başlangıcında bu istasyonların imha edilmek isteneceği akla yatkın değil midir?...’’¹¹² diye sormaktadır?

Kamuoyunda üslerle ilgili olarak öne sürülen görüşlerden birisine göre de; Amerikan üslerinin faaliyetleri Türkiye'nin egemenliği ve bağımsızlığı için aykırı bir durumdur. ABD, Türk yöneticilerine ve komutanlarına bu üslere giriş izni vermemektedir. Amerikan üsleri aracılığıyla, Türkiye'nin komşuları aleyhinde istihbarat toplanmakta ve Türkiye, uluslararası alanda zor durumda bırakılmaktadır. Bu duruma son vermek için üsler kapatılmalıdır.

Sezai Orkunt, Türkiye için üslerin iki önemli sakınca doğurduğunu düşünmektedir. Bunlardan birincisi, ülkeyi birer nükleer hedef haline getirmiş olması, ikincisi ise Üslerin Amerika tarafından Türkiye'nin inisiyatifi dışında kendi çıkarları doğrultusunda kullanması. Bu olayların ise Türkiye'deki Amerikan görüntüsüne karşı bir “*sevgisizlik*” meydana getirdiğini, Amerikan üslerinin bulunması süresince bunun devam edeceğini, üslerin ya da tesislerin kamuoyunda düşmanlık hislerini kuvvetlendirdiğini belirtmiş ve Türk-Amerikan ilişkilerinin geleceği bakımından Amerika'nın kendi isteğiyle askerini Türkiye'den çekmesi çok daha hayırlı bir olay olacak, demiştir.¹¹³

Amerikan askeri üslarına Türk yetkilileri, Türk komutanları giremezdi; ama Türk askeri, üssü çevreleyen tel örgülerin içindeki Amerikalıları, ABD'ye hizmet veren üssü yaz, kış beklerdi. Dahası, o üslerin bir kısmının “temizliğini yapmak görevi” de Türk askerlerine verilmişti.¹¹⁴

Uğur Mumcu, Türk Hükümetlerinin üsler üzerindeki egemenliği şüphesini şöyle belirtiyordu: “...*Sen bayrağını Türkiye'deki Amerikan üslarına çekebiliyor musun? Ondan haber ver. Bu edebiyatı, bu demagojiyi, bu yalanı bırak ve gücün varsa, yetiyorsa bayrağı dikilmesi gereken yere dik...*”¹¹⁵.

Yön'de yayınlanan bir yazıya göre, Amerikan üsleri Türkiye'yi Amerika'nın ileri bir karakolu haline getirmiş ve bu yolda ödediğimiz maddi ve manevi bedel de arazi kiralama hesapları yapanlarının ölçemeyeceği kadar korkunçtur. Böylece

¹¹² Türkkaya Ataöv, “Ortaklık Görüntüsü”, **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1967.

¹¹³ Sezai Orkunt, “Esnek Mukabele Stratejisi ve İkili Anlaşmalar”, **Cumhuriyet**, 5 Mart 1970.

¹¹⁴ Cüneyt Arcayürek, **Demirel Dönemi, 12 Mart Darbesi 1965-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.227.

¹¹⁵ Uğur Mumcu, “Bayrak Ticareti”, **Cumhuriyeti**, 28 Mayıs 1978.

Türkiye ekonomik, sosyal ve politik alanlarda bir yarı sömürge durumuna getirilmiştir.¹¹⁶

Amerika, 1950 ile 1960 yılları arasında roketlerin stratejik alandaki değerinin artması ile gelecekteki bir savaşta kendi topraklarını bu hava taarruzuna karşı mümkün olduğu kadar uzaklarda karşılamak amacıyla Türkiye, Yunanistan ve İtalya’da radar ve telsiz istasyonlarını da içine alan bir üs sistemi kurmuştu. Bu dönem içinde Sovyet Rusya’yı çevreleyen ülkelerde, NATO ve ikili anlaşmalardan da yararlanarak Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde rampalar kurmuşlardı. Ancak Küba buhranını izleyen günlerde sabit roket üslerinin inşa masrafları ile yerlerinin kolayca saptanarak yok edilmeleri sakıncasıyla sabit üs sistemine son vermiş ve bunun yerine sualtı ve gezici roketler yapan Amerikalılar, Türkiye, Yunanistan ve İtalya’daki sabit üslerden vazgeçtikten sonra bu ülkelerle olan ilişkilerinde de bir gevşeme göze çarpmaya başlamıştır. Feridun Akkor’a göre, bu stratejik değişiklikten sonra Türkiye, daha önce NATO ve Amerika’yla yapmış olduğu ikili anlaşmaları gözden geçirip değerlendirmeyi becerememiştir.¹¹⁷

Kayhan Sağlamer, Cumhuriyet gazetesinde; Fransa’da De Gaulle’ün ikili anlaşmalarla topraklarında kurulan Amerikan ve diğer yabancı askeri üs ve tesislerin Fransız komutası altına verilmezse “tedrici” olarak adı geçen yerlerin 4 Nisan 1969’a kadar tasfiye edileceğini belirttiğini yazmakta ve şöyle devam etmektedir: “...*De Gaulle’ün memleketi için duyduğu kaygıların aynısı Türkiye için de varittir. Çünkü bizim topraklarımızda da iki NATO karargâhı ve ikili anlaşmalara dayanılarak kurulmuş yığınla Amerikan askeri üssü ve tesisi vardır. Ama bütün mesele Türkiye’nin Batı Avrupa veya Fransa ölçüsünde ayakları üstüne kalkabilmiş olup olamadığındadır*”¹¹⁸.

Em. Amiral Vedii Bilget, “...*bitmek tükenmek bilmez ABD saldırı planlarının eyleme dönüştürülmesi olasılığı karşısında önceden belirlenmiş bir tutum takınma zamanımız çoktan geçmiş olabilir ama; tehlikeye bulanmışlığımızdan bir ölçüde de olsa silkinebilmek için NATO’dan ivedilikle ayrılmak zorundayız. NATO’dan*

¹¹⁶ Yön, S.110, 7 Mayıs 1965, s.5.

¹¹⁷ Feridun Akkor, “Amerikan Üs Sistemi ve Türkiye”, Cumhuriyet, 15 Ekim 1966.

¹¹⁸ Kayhan Sağlamer, “De Gaulle-Johnson Pazarlığı ve Biz”, Cumhuriyet, 10 Mart 1966.

*ayrılmalı ve bütün ABD üslerini söktürmeliyiz...”*¹¹⁹, şeklinde düşüncelerini belirtmiştir.

Uğur Mumcu’ya göre, Türk kamuoyunda yıllarca “üs” ve “tesis” tartışması yapılmış, Demirel ise bunları “ortak savunma tesisi” olarak adlandırmıştı. Ancak Mumcu, yazısında 23 Ekim 1969 tarihli Devrim gazetesinden yaptığı bir alıntıyla örneklendirmiş, 3.Ordu Eski Komutanı Orgeneral Refik Tulga’nın Amerikalı bir Albay tarafından Amerikan üssüne girişine izin verilmediğini belirterek, bu bölgelerin gerçekte Türkiye’nin egemenliğinde olmadığını açıklamıştır: *“Amerikalıların Türkiye’de kurdukları ve bir Türk generalinin bile adım atamadığı üsler, Pentagon’un generallerinin Ortadoğu savunması için son derece önem verdikleri askeri bölgelerdir. Bu askeri bölgelere, “üs” ya da “tesis” densin bir bakıma hiç önemi yoktur. Bundan sonra önemli olan Amerika’nın Türkiye’deki ayrıcalıklarının hangi siyasal kuruluşlar eliyle korunacağı ve bütün dünyada en kirli işlere girmiş, “Dünya Jandarması” Amerika’nın bundan sonra Türkiye için ne düşündüğüdür”*¹²⁰.

Yön dergisinde yayınlanan bir yazıda, Amerikalılar, ikili anlaşmalarla Türkiye’de üsler kurmuşlar ve bunlar görünüşte NATO üssü ancak gerçekte Amerikalıların keyiflerine kullandıkları askeri tesisler haline dönüştürüldüğü belirtilmiştir.¹²¹

Başbakanlığını Süleyman Demirel’in yaptığı koalisyon hükümeti, Amerikan silah ambargo kararına karşılık (26 Temmuz 1975) üslerin Türk Silahlı Kuvvetlerinin kontrol ve denetimi altına girdiğini açıklamıştır.

Kıbrıs Harekâtı sonrasında 5 Şubat 1975 tarihinde ABD Kongresi’nin silah ambargosu kararı alması üzerine, Başbakanlığını Süleyman Demirel’in yaptığı koalisyon hükümeti, 25 Temmuz 1975’de 1969 Anlaşmasını iptal ettiğini açıklamıştır. Ayrıca İncirlik Üssü’nün ve NATO yükümlülükleri saklı kalmak koşuluyla, ülkedeki tüm Amerikan üs ve tesislerinin faaliyetlerinin durdurulduğu ve Türk Silahlı Kuvvetleri’nin kontrolü ve denetimi altına girdiği belirtilmiştir.¹²²

¹¹⁹ Vedii Bilget, “Amerika...Amerika”, **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1975.

¹²⁰ Uğur Mumcu, “Üs mü Tesis mi?”, **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1975.

¹²¹ “Türkiye’de Amerikan Üsleri”, **Yön**, S.139, 26 Kasım 1965, s.8.

¹²² Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.287, ayrıca bkz. Gönlübol-Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s.591.

Bu üslere Türk bayrağının çekilerek el konmasına, H. Veldet Velidedeoğlu, şöyle bir benzetme yapmıştır: *“Ulus olarak “eşğini yitirip de sonra bulan kişinin sevinci”ni yaşıyoruz gibi geliyor bana. Geçtiğimiz Pazar günkü bütün gazeteler, boy boy Türk bayrağı resimleriyle donatılmıştı. Nerede dalgalanıyordu, bu bayraklar? Amerikan üslerinde. Peki bu Amerikan üsleri nerede? Türk topraklarında. Şu halde yitirdiğimiz toprak parçalarını yeniden almış bir durumda bulunuyoruz...”*¹²³.

Muammer Aksoy, *“Yıllarca Nadir Nadi, İlhan Selçuk, Ahmet Şükrü Esmer, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Haluk Ülman, Refik Tulga, Mustafa Ok, Haydar Tunçkanat, Ahmet Yıldız, Suphi Karaman, Mehmet Barlas (hatta 12 Mart’tan önce) Sezai Orkunt ve daha birçok sivil ve asker yazar Türk toplumunun ve Türk ulusunun yaşamsal çıkarlarını her şeyin üstünde tutan yaklaşım ve ölçütlerle (Cumhuriyet’te ve başka gazetelerde yayınlanan yüzlerce makalede) şu görüşleri savunageldiler: Amerika ile ittifaka prensip olarak karşı değiliz. Daha zengin ve sanayileşmiş ortak olan Amerika’nın bize silah ve her tür savaş aracı yardımıyla bulunması da, ittifak ilişkilerinin doğal ve olağan bir sonucu sayılmak gerekir. Ancak bu ilişkileri ve yardımı “dolaylı bir vasile ve bağımlılık durumu”na ulaştıracak kadar yoğunlaştırıp, soysuzlaştırmak, ulusal çıkarlarımızla, güvenliğimizle hatta ulusal haysiyetimizle bağdaşmaz. Bu yardım, Türkiye’de birtakım tehlikeli Amerikan üsleri kurulması karşılığında yapılacaksa aldığımızdan çok fazlasını vereceğiz demektir. Bu nitelikteki üsler, Türkiye’yi hiç istemediği ve kendi çıkarlarıyla asla bağdaşmaz, mahvedici (nükleer) bir savaşın kucağına sürükler ve böyle bir ittifak, yalnız Amerika’nın çıkarına fakat bizim zararımıza işleyen bir çark niteliği kazanır. İkili anlaşmaların, açıklık ve kesinlik kazanmaları, egemenlik haklarımızı ya da güvenliğimizi gölgeleyenlerin derhal ortadan kaldırılması ya da düzeltilmesi gereklidir...”*¹²⁴ demiştir.

Üslerin kapatılmasına çeşitli çevrelerden gelen olumlu ve olumsuz tepkileri şöyle sıralayabiliriz: Türkiye Gazeteciler Sendikası Merkez Yürütme Kurulu hükümetin aldığı kararı olumlu bir davranış olarak değerlendirirken bununla da yetinilmeyip ulusumuzu Amerikan mallarına boykot etmeye çağırıyoruz açıklamasını yapmıştır; Sosyalist Parti Genel Başkanı M. Ali Aybar kararı, İncirlik Üssü açık

¹²³ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Bugünlere Nasıl Geldik: Üs Değil Tesis İdi. Bunlar”, **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1975.

¹²⁴ Muammer Aksoy, “Amerika’nın Nankörlüğü”, **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1975.

birakılarak Amerika'ya "göz kırpma" veya "açık kapı bırakma" olarak değerlendirilmiştir; Maden Mühendisleri Odası üslere Türk bayrağının çekilmesi kapatılmasını anlamına gelmeyeceğini ifade etmiştir; TEP Genel Başkanı Mihri Belli, kararı Amerika'ya taviz niteliğinde değerlendirmiştir; CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, *"karşı karşıya geldiğimiz durumda Türkiye sadece ortak savunma tesisleri ile ilgili bazı kararlar almakla yetinemez. Türkiye'nin ulusal güvenlik politikasını ve uluslararası ilişkilerini derhal bütünü ile gözden geçirmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur"* demiştir; Basında ise Milliyet'ten Abdi İpekçi, *"Amerikan Kongresi'nin aldığı karar karşısında hiçbir Türk Hükümeti, hareketsiz kalamazdı. MC İktidarı ABD ile ikili anlaşmaların hukuki geçerliliğini yitirdiğini açıklayıp bununla ilgili uygulamaya derhal başlamakla Türkiye'de patlama kıvamına gelmiş gerginliği zamanında rahatlatmış, vatandaşa "ohhh" dedirtmiştir"* şeklinde yorumlamıştır; Hürriyet Gazetesi ise Kıbrıs Barış Harekatı günlerini anımsatacak biçimde, manşetten büyük harflerle kararı açıklamıştır. Hürriyet imzalı yazıda, *"Dostluk hiçbir zaman teklif olmaz. Bir zamanlar Yunanistan için olmaz böyle dostluk demiştik. Bugün Amerika için aynı şeyleri söylüyoruz. Dost Amerika dünden itibaren hain Amerika'ya terk etmiştir..."*. Orta Doğu ise *"böyle nahoş bir durumun doğmaması için Amerikan Hükümeti'nin Türkiye kadar gayret sarf ettiğini, ancak Amerikan Hükümeti'nin hatadan dönmek için ne yaparsa yapsın eski halin iadesinin mümkün olmadığı"*¹²⁵ ifade edilmiştir.

Ali Sirmen, Türkiye kendi iradesi dışında bir savaşın içinde yer almak istemiyorsa Amerikan üslerini hemen kapatması gerektiğini belirtmekteydi: *"Washington petrol fiyatları yeniden yükseldiği takdirde Ortadoğu'ya silahlı müdahalede bulunacağını açıklamıştır. Petrol fiyatları artmasa bile yeni bir Ortadoğu savaşında ABD Türkiye'deki üslerini İsrail'e yardım amacıyla kullanmak dileğindedir...1958 yılında Amerikan deniz piyadelerinin Eisenhower doktrindeki dolaylı saldırı ilkesine dayanarak Lübnan'a çıkarlarken İncirlik üssünden hareket ettikleri hatırlardadır...Kısacası ABD bugün Tayland'da yaptığını daha önce Türkiye'de de yapmış kimseye haber vermeden üsleri istediği gibi kullanmıştır.. Eğer Türkiye iradesi dışında bir çatışmaya sürüklenmek istemiyorsa Amerika üslerini derhal kapatmalıdır....Amerikan emperyalizminin kirli oyunlarına alet olmamanın*

¹²⁵ "Üslerin Kapatılması Nasıl Karşılandı?", **Yankı**, S.229, 4-10 Ağustos 1975, s.12.

yolu ülkemizdeki Amerikan üslerini kapatmaktır. Üstelik bize karşı silah ambargosu uygulayan yani düşmanca bir tutum içinde olan Washington'a verilecek en doğru cevap da budur”¹²⁶.

Resim: 18

Kaynak: Cumhuriyet, 8 Ağustos 1975

ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu döneminde Türkiye'deki üslerin kapanması üzerine ABD, casus uçaklarını faaliyete geçirmişti.¹²⁷ Hükümetin, üslerin ambargoya karşılık kapatıldığı bir dönemde bu olay, basında Amerikan üslerinin gerçekten kapatılmadığı ile ilgili eleştirilere neden olmuştur:

İlhan Selçuk bu konuya değinerek üslerin gerçekte kapatılmadığını ifade etmiştir: “Birkaç gün önce Marmara Bölgesi’nden kalkan bir U-21 uçağı Sinop yakınlarına düştü. İçinde 5 kişi olduğu söylenen bu Amerikan askeri uçağının Sinop’ta işi neydi? Hangi üstten havalanmıştı? ABD casus uçaklarının Anadolu göklerinde volta atması ne anlam taşıyordu? Türk kamuoyuna hiçbir bilgi verilmedi... peki hani MC hükümeti Amerikan üslerini kapatmıştı? Bir oyun oynanıyor ki demeyin gitsin...Amerikan ambargosu altında inim inim inleyen bir ülkeyiz. Askeri ambargonun ekonomiye etkileri korkunç. Yarım milyonluk ordunun silah gereksinimleri için dövizler su gibi eridikçe Türkiye, çabucak okkanın altına girmiştir. Ambargo düşman bir devlete uygulanan yöntemdir. Ve ABD’de Türkiye’nin belini askeri ve ekonomik ambargo ile bükmüştür. İşte böyle bir durumda Amerikan U-21 uçağı Türkiye göklerinde fırt atmaktadır...ABD, Türkiye’ye

¹²⁶ Ali Sirmen, “ABD Direniyor”, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1975.

¹²⁷ *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1977.

düşman muamelesi yaparken Türkiye'nin dostlukta direnmesi ne anlama gelir? Uşaklık anlamına gelir!”¹²⁸.

Ali Sirmen de, U-21 olayının, MC Hükümeti zamanında kamuoyuna açıklanan Amerikan üslerinin kapatıldığı savının gerçek olmadığını kanıtladığını söylemiş, Amerikan casus uçaklarının ambargo döneminde göklerimizde kolaylıkla dolaşmasının kabul edilebilecek bir olgu olmadığını belirtmiştir.¹²⁹

Eylül 1978’de ambargonun kaldırılmasından hemen sonra Cumhuriyet’te yazan Uğur Mumcu, Amerikan üslerinin yeniden açılmasına şöyle karşı çıkmaktaydı: *“...Şimdi Türkiye’deki Amerikan üslerini açacağız. Amerikan üsleri, Amerikan pazarlarına benzer. “Aç” denilirse açılır, “kapat” denilirse kapatılır. Amerikan üslerinde sosyalist ülkelerde ne var ne yok onlar gözetlenir. Biz “büyüklerin işlerine” pek karışmadığımız için bu işlere giremeyiz. Bizim görevimiz, sadece bu üslere bekçilik etmektir. Yani bize verilen görev, “ABD üslerinin uyanık bekçiliğidir”¹³⁰.*

2. Türkiye’deki Füze Üsleri ve Küba Krizi

Bu bölümde inceleyeceğimiz 1962 yılında ortaya çıkan Küba Krizi, Türkiye’deki üslerin ve üslerde bulunan nükleer silahların, Türkiye’yi nasıl bir tehlikenin içine çekebileceğine ilişkin örnek bir olaydır. Demokrat Parti iktidarı döneminde, 1957’de Başbakan Adnan Menderes, Anadolu Ajansı’na yaptığı açıklamada, Jüpiter füzelerinin Türkiye’ye yerleştirilmesini kabul ettiklerini belirtmiştir¹³¹. Yöneticiler bu kararı, Sovyetlere karşı bir güvenlik unsuru olarak düşünüyorlardı. Ancak kuşkusuz 1962’de dünyada, Türkiye ve Küba üzerinden yaşanacak olan bu nükleer tehlikeyi öngörememişlerdi.

Amerikan yöneticileri, 1957’de Sovyetlerin uzun menzilli kıtalararası füzeleri geliştirmesi üzerine¹³², topraklarının Sovyetler tarafından vurulabileceği endişesiyle, Amerikan yapımı orta menzilli nükleer füzelerin, Avrupa’ya yerleştirilmesini önermişlerdir. Basında, Amerikan Savunma Bakanı McElroy’un, Thor ve Jüpiter tip

¹²⁸ İlhan Selçuk, “U-21” **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1978.

¹²⁹ Ali Sirmen, “Dünyada Bugün; Türkiye-ABD-Kıbrıs”, **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1978.

¹³⁰ Uğur Mumcu, “Ambargo Falan”, **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1978.

¹³¹ Mehmet Gönübol-Halûk Ülman, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.316.

¹³² R.Oğuz Türkkân, bu gelişmeler nedeniyle Türkiye’nin öneminin Amerikalılarca daha iyi anlaşılmasına yardımcı olduğu için Sovyetler Birliği’ne teşekkür etmek gerektiğini belirtmektedir. Bkz. **Cumhuriyet**, 29 Ekim 1957.

orta menzilli balistik güdümlü füzelerin Türkiye, Yunanistan ve Fransa'ya verilmesinin planlandığı açıklanmaktaydı.¹³³ Başlangıçta bu projeyi destekleyen NATO ülkeleri, iş füzelerin kendi ülkelerine yerleştirilmesine gelince buna yanaşmadılar. Çünkü, SSCB'yi kendilerine karşı kışkırtmaktan ya da olası bir nükleer savaşın hedefi olmaktan çekiniyorlardı.¹³⁴ Böyle bir nükleer savaşta ABD ve Sovyetler Birliği'nin Avrupa toprakları üzerinde hesaplaşması anlamına gelebilirdi.¹³⁵

Türkiye ise ikna ve baskıya gerek duyulmayan ülkelerdendi. Demokrat Parti Hükümeti, NATO'ya girişten itibaren Türkiye'nin dünya güvenliği için özellikle Avrupa kıtasında daha fazla rol almasını istiyordu. Böylece füzeleri ülkelere yerleştirmeyi kabul edenler, yalnızca Türkiye, İtalya ve İngiltere oldu. İngiltere 60 Thor füzesinin, İtalya 30 Jüpiter ve Türkiye de 15 Jüpiter füzesinin¹³⁶ kendi sınırları içerisinde yerleştirilmesine razı oldular.¹³⁷ Türkiye'ye 15 Jüpiter füzesinin yerleştirilmesi hakkındaki anlaşma, Ekim 1959'da Eisenhower ve Menderes hükümetleri arasında imzalandı.¹³⁸ Basında bu haber, Batı Avrupa'nın füze savunmasının Türkiye, İtalya ve İngiltere'ye dayanacağı biçimde duyurulmuştur.¹³⁹ Daha sonra Amerika tarafından topraklarımızda bir füze üssünün kurulmasını kabul ettiğimiz resmen açıklanmıştır.¹⁴⁰ Öte yandan Fransa ve Yunanistan, bu füze üslerinin ülkelerinde kurulmasını kabul etmemişlerdir.¹⁴¹

1959'da Türk-ABD ilişkilerinin en üst sıralarında füzeler konusu yer alıyordu. ABD Başkanı Eisenhower, 31 Ocak 1959'da George McGhee'yi Ankara'ya

¹³³ **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1959.

¹³⁴ “Avrupa’nın bu füzelere direnmesinin ardındaki bir başka neden de Jüpiter füzelerinin niteliği idi. Söz konusu füzelerin geriye sayma işlemleri çok zaman alıyordu. Ayrıca sıvı yakıt kullanıyordu bu füzeler. Bu da katı yakıt kullanan füzeler karşısında Jüpiterleri ‘ağır hareket eden füze’ konumuna getiriyordu. Avrupalılar ABD’nin modası geçmiş olarak gördüğü ve kendi topraklarında istemediği füzeleri biz niye alalım?, düşüncesindeydiler”. Bkz. Turan Yavuz, **Satılık Müttetik, Gizli Belgeler Işığında 1962 Küba Füze Krizi ve Türkiye**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s.62.

¹³⁵ **Forum**, “Başyazı”, 1 Haziran 1964, s.4.

¹³⁶ 1963'te Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sayısının 58 olduğu açıklanacaktır. Bkz. **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1963.

¹³⁷ Yavuz, **a.g.e.**, s.62, 68.

¹³⁸ “Anlaşmaya göre füzelerin başlıklarının mülkiyeti Amerika'ya ait olacak, silahlar Amerikan ve Türk hükümetlerinin onayının alınması şartıyla bir Amerikalı olan NATO'nun Avrupa'daki kumandanının emriyle kullanılabilir ve füze tesislerinde hem Amerikalı hem de Türk askerler görev alacaktır”. Bkz. **Cumhuriyet, Hürriyet**, 15 Ekim 1959.

¹³⁹ **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1959.

¹⁴⁰ **Ulus**, 31 Ekim 1959.

¹⁴¹ Gönübol-Ülman, **a.g.m.**, s.317.

gönderdi.¹⁴² McGhee, Başkan Eisenhower'dan getirdiği mesajda ABD'nin Türkiye'ye vereceği füze ve rampaların, Türkiye'ye verilecek askeri yardımlar çerçevesinde ele alınacağını bir başka deyişle, Türkiye ile ABD arasında ikili anlaşmalar kapsamına alınacağını bildiriyordu. 12 Şubat 1959 tarihinde de NATO Güney kanadı Komutanı Amiral Charles Brown'un gazetelere verdiği demeçte, Türkiye'de füze üslerinin kurulacağı dünya kamuoyuna duyuruluyordu. Türkiye, Jüpiter füzelerinin ülkesine girişini kabul ederek, ABD'nin gözünde “*en sadık, en güvenilir*” müttefiklerinden biri olurken, Türk-Sovyet ilişkileri de tehlikeli bir dönemece giriyordu. Artık Sovyetler Birliği'ne düşman silahlar Türk topraklarında bulunuyordu.¹⁴³

Jüpiterlerin tam olarak çalışması birkaç yıllık zaman gerektirmiştir. Ön hazırlıklar DP döneminde tamamlanmış, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra da füzeleri aktif hale getirme çalışmaları sürmüştür. Füze tesisleri de İzmir çevresinde inşa edilmiştir. Füzelerin tam olarak çalışabilir hale gelmesi, Temmuz 1962'yi bulmuştur. İlk Jüpiter füzesinin gerçek anlamda Türk yetkililere devri de (füzelerin savaş başlıkları ABD egemenliğinde kalmak koşuluyla) 22 Ekim 1962 tarihinde gerçekleşmiştir.¹⁴⁴ Bu arada krizin zirveye ulaştığı 22 Ekim 1962'de ABD Başkanı Kennedy, Türkiye ve İtalya'daki füze üs komutanlıklarına gönderdiği talimatta füzelerin, ABD başkanının emri olmaksızın kullanılmaması için gerekli tüm tedbirlerin alınmasını istemişti.¹⁴⁵

a. Krizin Ortaya Çıkışı

Küba krizi, 1960 yılından başlayarak stratejik değişime başlayan Batı ittifakı içindeki gelişmeyi hızlandırmakla kalmamış, aynı zamanda Türk-Amerikan ilişkileri açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Küba krizi sırasında, Türkiye'nin bir nükleer yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalması, bunun sonucunda Jüpiter füzelerinin sökülme tartışmaları ve sonrasında gelişen bazı olaylar, Türk-Amerikan ittifakının günün koşullarına ve özellikle Türkiye'nin çıkarlarına uydurulması zorunluluğunu açıkça ortaya koymuştur.¹⁴⁶

¹⁴² George McGhee, 1951-1955 yılları arasında ABD'nin Ankara Büyükelçisi olarak görev yapmış, tanınan ve sevilen bir diplomattı. Yavuz, **a.g.e.**, s.64.

¹⁴³ Yavuz, **a.g.e.**, s.64, 69.

¹⁴⁴ Uslu, **a.g.e.**, s.138.

¹⁴⁵ Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1979, s.218.

¹⁴⁶ Sander, **a.g.e.**, s.215.

Sovyetler Birliği de 1962 İlkbahar'ından itibaren Küba'ya, Jüpiter benzeri orta menzilli füzeler yerleştirmeye başlamıştı. 16 Ekim 1962'de ABD istihbarat birimleri, Küba'da Sovyet füzelerinin varlığını saptadılar. Ateşleme sistemlerini tanıyan Sovyet gemilerinin, Küba'ya ulaşmasını önlemek üzere ABD, 22 Ekim'den itibaren adaya abluka uygulamaya başladı.¹⁴⁷ Küba'da abluka hattında bekleyen Sovyet gemilerine, kendilerini Amerikalılarca aratmamaları emrini veren Sovyet lideri Kruşçev, Küba ablukasını ile ilgili bir açıklama yaparak, *“bir dünya savaşını önlemek için bütün imkânlarımızı kullanacağız”* diyerek gerginliğin boyutlarına ilişkin bir fikir vermektedir.¹⁴⁸

Bir hafta içerisinde iki süper güç silahlı bir çatışmanın belki de nükleer bir savaşın eşiğine gelmişti. Krizin en kritik devreye girdiği 27 Ekim 1962 tarihinde Sovyet lideri Nikita Kruşçev, Sovyetlerin Küba'daki füzelerini çekmelerine karşılık, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kaldırılmasının krizi barışçıl bir şekilde sona erdirmenin en uygun yol olduğunu düşünüyordu. Kennedy'e gönderdiği mektupta resmen bu şekilde bir çözüm yolunu önerdi. Olay basında şöyle yer almıştır:

*“Sovyet Rusya Küba meselesine nihayet Türkiye'yi de karıştırdı. Kruşçev Küba ve Türkiye'deki üslerin 2-3 hafta içinde tahliyesini istedi. Rus diktatörü bir başka teklif daha ileri sürdü: “Biz Türkiye'nin toprak bütünlüğüne riayet edeceğimize Birleşmiş Milletler önünde resmen söz verebiliriz fakat Amerika da Küba'nın toprak bütünlüğüne riayet edeceğini Birleşmiş Milletler önünde garanti etmelidir”.*¹⁴⁹

Kennedy ise bu mektuba cevabında Küba'daki füzelerin kaldırıldığı takdirde, ABD'nin uygulamakta olduğu ablukaya son vereceğini ve Küba'yı işgal etmeyeceğinin teminatını vermişti. Türkiye'deki füzeler konusunda ise teminat vermekten kaçınmıştır.¹⁵⁰ Nasuh Uslu'ya göre, son anda yapılan Sovyet hamlesi karşısında Amerikalılar zor durumda kalmıştır. Çünkü Amerikalılar zaten eskimiş ve masraflı olarak gördükleri Jüpiter füzelerini sökmeyi düşünüyorlardı; ancak krizin ortasında ortaya çıkan bu füze pazarlığı, Amerikalılar için beklenmedik bir durumdu.¹⁵¹

¹⁴⁷ Oran, a.g.e., s.681.

¹⁴⁸ *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1962.

¹⁴⁹ *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1962.

¹⁵⁰ Sander, a.g.e., s.216.

¹⁵¹ Uslu, a.g.e., s.137.

Sovyetler Birliği Başbakanı Nikita Kruşçev Moskova Radyosu tarafından yayınlanan bir demecinde, Amerika'nın güvenliğini tehdit eden tehlikeler karşısındaki endişesini gayet iyi anladığını; *“Ancak bizler de askeri üslerle çevriliyiz ve Türkiye’de, İtalya’da kurulmuş olan füze üslerindeki füzeler bize tevcih edilmiş bulunmaktadır. Bu bakımdan memleketlerimiz aynı durumda bulunuyorlar”*¹⁵² demiştir.

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Rusların bu taleplerine; *“Bizdeki üslerin kaldırılmasını isteyenler evvelâ Türkiye’ye karşı tehdit teşkil eden daha büyük ölçü ve miktardaki Rus üslerinin de kaldırılacağını vaat etmeli ve bunu gerçekleştirmelidirler”*¹⁵³ yanıtını vermişti. Sovyetler, topraklarında üslerin kurulmasına izin vermiş olan Türkiye’yi ciddi bir tehdit unsuru olarak görüyordu.

Sovyetler Birliği tarafından önerilen teklif, basında Sovyetler’e karşı genel bir öfkenin oluşmasına yol açmıştır. Küba’daki füzeler ile Türkiye’dekilerin karşılaştırılamayacağı¹⁵⁴, Küba’dakilerin saldırı, Türkiye’dekilerin ise savunma amaçlı silahlar olduğu basında sıkça tekrarlanmıştır.¹⁵⁵

1 Kasım 1962’de İran Şah’ının Yeşilköy Havaalanından uğurlanması sırasında Türk Dışişleri Bakanı basına şu açıklamayı yapmıştır: *“Üsler bizim için paratoner vazifesi görmesi dolayısıyla hem tehlikeli hem de bir garanti teşkil etmektedir. Bizimkiler tesis edilirken Rusya’da bize karşı üsler mevcuttu. Bizim üslerimiz, tehditler üzerine bir milletlerarası tedafüi teşkilât olan NATO’nun kararı ile tesis edilmişlerdir. Biz de bir veya iki üs varsa Varşova Paktı ülkelerinde çok*

¹⁵² **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1962, benzer ifadelerle; *“Sizin Sovyetler Birliği’ni askeri üslerle çevirmenizi,...gerçek anlamıyla ülkemizin etrafında askeri üsler kırmamanızı, üslere füzeler yerleştirmenizi nasıl yorumlayabiliriz? Sizin füzeleriniz İngiltere ve İtalya’ya yerleştirilmiş ve bize çevrilmiş durumda. Füzeleriniz Türkiye’ye de yerleştirilmiş. Amerikan kıyılarının 90 mil uzağında denizin diğer tarafında yer alan Küba’nın sizi endişelendirdiğini iddia ediyorsunuz. Türkiye ise bizim hemen yakınımızda. Siz Türkiye’ye hemen bizim yakınımıza yok edici füzeler yerleştirdiniz”*. Bkz. Robert F. Kennedy, **Thirteen Days: A Memoir of the Cuban Missile Crisis**. Norton, New York, 1971, s.161-162.

¹⁵³ **Milliyet**, 1 Kasım 1962.

¹⁵⁴ *“Türkiye’deki füze üsleriyle Küba’daki füze üsleri hukuki ve aslî mahiyetleri bakımından aynı değildirler. Küba üsleri tecavüzî, bizdekiler ise tedafüidir. Bu bakımdan aynı şekilde mütalaa edilemezler. Üstelik Türkiye ve İtalya’daki üsler bir kişinin emrinde değil NATO camiası içindedir ve NATO kumandanlığına bağlıdır. Küba’daki üsler ise doğrudan doğruya Rusların emri altındadır. Bunlar hukuki bakımdan da aynı değildirler. Bunun için konuyu beraber mütalâa etmemek lazımdır”* **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1962.

¹⁵⁵ Bu görüşteki yazarlardan bazıları; Başyazı (Durum), “İran Şahı’nın Ziyareti ve Küba İhtilâfı”, **Milliyet**, 27 Ekim 1962; Ahmet Kabaklı, “Küba Ablukası”, **Tercüman**, 26 Ekim 1962; Mümtaz Faik Fenik, “Türkiye’nin Durumu Küba ile Kıyaslanamaz”, **Son Havadis**, 31 Ekim 1962; Ecvet Güresin, “Küba Olayları karşısında Ankara’daki Akisler”, **Cumhuriyet**, 24 Ekim 1962.

*büyük miktarlarda üsler mevcuttur. Bizdeki üslerin kaldırılmasını isteyenler öncelikle Türkiye'ye tehdit oluşturan daha büyük ölçü ve miktarlardaki üslerin kaldırılacağını vaat etmeli ve gerçekleştirmelidirler”*¹⁵⁶.

Kennedy, Küba krizinin en üst seviyeye çıktığı dönemde NATO müttefiklerine ve Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye mektup göndererek, destek istemiştir. Başbakan İnönü mektubu alır almaz cevaplamak üzere harekete geçmiştir. Olayın en yakından tanıklarından birisi olan Metin Toker olayı şöyle anlatmıştır: “...İsmet Paşa ertesi sabah erkenden Çankaya'ya, Gürsel ile görüşmeye çıktı. Biraz sonra oraya Feridun Cemal Erkin ve Sunay da çağrıldılar. Arkadan dosyalarıyla iki istihbarat albayı köşke geldi. Olay bütün dünyada fiilen patlamıştı ve Türkiye topun ağzında bir durumdaydı... Çankaya'daki toplantıda İsmet Paşa, hükümetin görüşünü açık söyledi. 'Müttefikimiz Amerika'yı destekleyecektik. Onu Küba ile ilgili endişelerinde haklı buluyorduk....Amerika, Türkiye'nin kendi yanında bulunacağından emin olabilirdi...'Biz tehlike karşısında bulunduğumuz vakit müttefiklerimizden tesanit vazifelerini yapmalarını isteyeceğimiz gibi müttefiklerimizden biri vazifemizi ifa etmemizi talep ettiği vakit, biz bu mükellefiyetlerimizi elbette yerine getireceğiz...”¹⁵⁷.

Sovyetler Birliği'ne olan coğrafi yakınlığına rağmen Türkiye, ABD'nin Küba'yı abluka altına almasına ilk destek veren ülkelerden birisiydi.¹⁵⁸

26 Ekim 1962 tarihli Cumhuriyet gazetesi'nde; “Türkiye Milli Talebe Birliği, Türkiye Kemalistler Teşkilâtı, Türkiye Liseliler Birliği dün bir bildiri yayınlayarak Kennedy'nin aldığı Küba ile ilgili abluka kararını olumlu karşıladıklarını”¹⁵⁹ belirtmişlerdir. Küba bunalımı sırasında Amerika'nın askeri yaklaşımını destekleyen bu dernekler, aslında kamuoyunun da dış politikaya bakışının bir aynası olmuştur.

Başbakan İnönü, TBMM'de ilk defa Küba füze krizi konusunda şu konuşmayı yapmıştı: “Bildiğiniz gibi müttefikimiz Amerika Birleşik Devletleri, kendi aleyhine taarruz hazırlıkları yapıldığı endişesiyle Küba'ya karşı abluka ilan etmiştir. Gerek açık beyanatında ve gerekse bize gönderdiği bilgilerde Amerika, emniyetine

¹⁵⁶ Cumhuriyet, 2 Kasım 1962.

¹⁵⁷ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, İnönü'nün Son Başbakanlığı**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.140-141.

¹⁵⁸ Çıkabilecek bir nükleer savaşın boyutları düşünülmeden “Türk Ordusunun her ihtimale karşı hazır olduğu” kamuoyuna duyurulmaktaydı. Cumhuriyet, 25 Ekim 1962.

¹⁵⁹ Ulus, Cumhuriyet, 26 Ekim 1962.

karşı duyduğu tehlikeyi anlatmakta ve tehdit unsurlarının ortadan kalkması için barış yolu ile mümkün olan gayreti göstereceğini söylemektedir. Birleşik Amerika milletinin sulh içinde yaşamayı samimiyetle arzu eden büyük bir millet olarak ihtilafların sulh yolu ile halledilmesine çalışmakta iyi niyet sahibi olduğuna emniyetimiz vardır. Bütün temennimiz ve ümidimiz, dünya ölçüsündeki ihtilafların barış vasıtası ile halledilmesidir. Ancak, hadiseler tamamı ile bizim kontrolümüz haricinde husule gelmiştir ve o şekilde cereyan etmektedir. Buhranın ne neticeye muncer olacağını kestirmek bizim için mümkün değildir...”¹⁶⁰.

Türk yetkililer, Kruşçev’in ABD’ye Küba’daki füzelerin sökülmesi karşılığında, Jüpiter füzelerinin sökülmesi doğrultusundaki teklifini öğrendiklerinde önceleri çok fazla yorum yapmaktan kaçınmışlardır; daha sonra ise konunun NATO bünyesinde ele alınması gerektiği, ayrıca Küba’daki Sovyet füzeleri ile Türkiye’deki Jüpiter füzelerinin durumlarının birebir benzemediğini, ayrıca zaten ABD’nin de bu tür bir pazarlığı reddettiğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte Küba-Türkiye benzetmelerinden de Türk yöneticiler rahatsız olmuşlardır.

Bu sırada basında ABD’nin Küba’ya uyguladığı ablukadan dolayı zarar gören iki Türk şilebi ile ilgili haberler yer almıştır. Rusya’dan Küba’ya buğday götüren Cerrahoğulları Şirketine ait olan iki Türk şilebi (Bingül ve Eşref şilepleri) 29 Ekim 1962’de ABD tarafından geri çevrilmiş¹⁶¹ ve bu davranış sürdürüldüğü takdirde bütün Amerikan limanlarının Türk gemilerine kapatılacağı tehdidinde bulunulmuştur. Basında Türk gemilerinin Küba’ya Sovyet malı taşımasından dolayı Amerikan yardımının kesilebileceği endişesi bile yer almıştır.¹⁶² Basında daha sonra Amerika’nın Türkiye yerine Sovyetlerle krom ticaretine başlaması, bu iki olay arasında bağlantı kurularak eleştirilecektir: “*Serbest ekonomi sisteminde bir insanın iyi kalite, ucuz fiyat peşinde koşmaya yerden göğe kadar hakkı vardır. Ama her meseleyi tamamen ticari ve iktisadi açılardan değerlendirmek hatalıdır. Meselâ Karaib Denizi’ndeki son buhran patlak verince Amerika, Türk şileplerinin Küba’ya ‘Demir Perde’ gerisinden yük taşımamalarını istemiştir. Türk armatörleri, Rusların*

¹⁶⁰ **Hürriyet**, 26 Ekim 1962.

¹⁶¹ “Basında Türk şileplerinin Küba’ya Sovyet buğdayları taşıması nedeniyle Amerika’nın Türkiye’ye yaptığı iktisadi yardımı kesme ihtimalinin belirdiği haberleri de yer almıştır. **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1962.

¹⁶² **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1962. Amerika’nın 1963’te Türkiye’den krom almak yerine Sovyetler’den ucuz krom alması, bu iki olay arasında bağlantı kurularak Amerika’nın eleştirilmesine neden olacaktır.

iki misli navlun teklif etmelerine rağmen sırf müttefiklerimizin menfaatlerine zarar vermekten kaçınmak düşüncesiyle Washington'un talebine uymuştu. Aynı zihniyeti ve titizliği Batılı dostlarımızdan beklemek hakkımızdır..."¹⁶³.

b. Jüpiterlerin Gidişi, Polarislerin Gelişi

Jüpiter füzelerinin Türkiye'den çekilmesi kararı verildiği dönemde NATO'da azımsanmayacak ölçüde gelişmeler oluşmaktaydı. Amerika, NATO savunma stratejisinde ve nükleer vurucu kuvvetinde bazı değişiklikler önermekteydi. Amerika'nın 1961'de benimsemeye başlamış olduğu yeni görüşlerin anahatlarını Dışişleri Bakanı Dean Rusk, NATO Bakanlar Konseyi'nin Ocak 1963 toplantısında açıkladı: "Topyekûn mukabele" stratejisinin "esnek mukabele" stratejisine dönüştürülmesi isteniyordu.¹⁶⁴

Türkiye'deki füze üslerinin kaldırılacağı haberi Temmuz 1962'de basın tarafından kamuoyuna duyurulmuş ve "*Türkiye'den başka İngiltere ve İtalya'da bulunan NATO emrindeki bu üslerin yerini tutmak üzere Amerika, Polaris denizaltıları verecek*" şeklinde habere devam edilmiştir.¹⁶⁵ Ertesi günkü gazetede Türk donanmasının emrine Polaris Denizaltısı verileceği bildirilmiştir.¹⁶⁶ Daha sonra füzelerin sökölme işleminin de 1963 yılından önce yapılamayacağı açıklanmıştır.¹⁶⁷ Ancak 1963 yılının başında Türk ve Amerikan Hükümetleri arasında yapılan anlaşma gereği Jüpiter füzelerinin söküleceği açıklanmış daha sonra da Polaris füzelerinin üstün nitelikleri kamuoyuna aktarılmaya başlanmıştır.¹⁶⁸

¹⁶³ Kayhan Sağlamer, "Rusya'nın Yeni Soğuk Harb Silahı: Krom", **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1963.

¹⁶⁴ Böylece şimdiye kadar "kılıç" görevi görmüş olan nükleer kuvvetler, bundan böyle "kalkan" görevini yükleneceklerdi; "kılıç" görevi yani saldırı karşısında ilk fiili savunma ve çarpışma görevi ise konvansiyonel kuvvetlere devredilecekti. Nükleer kuvvetlere gelince; Amerika nükleer silahlara sahip olma ve kontrol etme sorununu çözmek amacıyla NATO üyelerinin ulusal kuvvetlerinin katılacağı ortak bir vurucu kuvvetin (MLF), önermekteydi. Bu kuvvet yeni geliştirilmiş Polaris füzeleriyle donatılan ve atomla işleyen denizaltılardan meydana gelecekti. Ancak kuvvetin atom başlıklı silahlarını kullanma yetkisi Amerika'da kalacak diğer üyeler planlamaya, kumandaya ve mürettebata katılacaklardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Duygu Sezer, **Kamuoyu ve Dış Politika**, AÜ SBF Yayınları No:339, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s.132.

¹⁶⁵ **Hürriyet, Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1962.

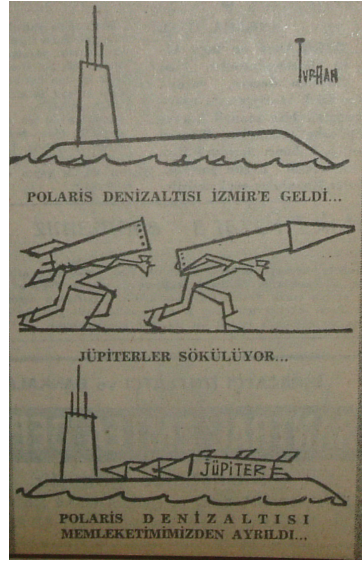
¹⁶⁶ **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1962.

¹⁶⁷ **Hürriyet**, 29 Kasım 1962.

¹⁶⁸ "*Gerek Polaris gerekse Jüpiter orta menzilli silahlardır. Fakat Jüpiter mayi yakıtlı bir roket olup satıhta bulunan bir üstten satıhtaki bir hedefe yöneltilecek bir silahtır. Halbuki Polaris, katı yakıtlı bir füze olup gerek denizaltıdan ve gerekse satıhtan atılabilen bir silahtır. Her iki silahın da menzili takriben 1500 deniz milidir*". Bkz. **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1963.

Birkaç gün sonra da ABD Başkanı Kennedy, “Türkiye ve İtalya’ya Polaris füzesi verilmesi için bazı görüşmeler yapıldığını, Polarislerin daha güvenli bir savunma aracı” olduğu açıklamıştır.¹⁶⁹

Resim:19

Kaynak: Milliyet, 19 Nisan 1963

Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, gazetecilerin Türkiye’nin izni olmadan Jüpiter füzeleri sökülecek mi sorusuna, şöyle yanıt vermiştir: “Füze üsleri rızamız olmadan sökülemez... Bir kısım gazetede çıkan Türkiye’deki Jüpiter füzelerinin kıymeti ve NATO’da Türkiye’nin ifa ettiği mühim vazifelerde büyük bir değişiklik olabileceği şeklindeki yorumların gerçeğe uymadığını füze üslerinin ancak NATO savunma sistemi içerisindeki değerleri ile nispetli olarak mütalâ edilebileceğini ifade etmiş, güvenliğimizle ilgili herhangi bir kararın bizim muvafakâtımız olmadan alınmayacağını”¹⁷⁰ ifade etmiştir.

Küba krizi ile gelişen olaylar sonrasında Jüpiter füzelerinin sökülüp Polarislerin gelmesi ile sonuçlanan süreç, basında tek taraflı olarak ele alınmıştır. Türkiye üzerinden bir pazarlık yapılması olasılığı o dönemde pek değerlendirilmemiştir. Daha çok kararın savunma sistemini zayıflatacağı doğrultusunda yazılar yayınlanmıştır. Basında yaygın olan kanı, ‘teknolojisi eskimiş’ Jüpiterlerin sökülmesi ile Türkiye’nin güvenlik endişelerini giderecek ‘son teknoloji’

¹⁶⁹ **Hürriyet**, 26 Ocak 1963.

¹⁷⁰ **Cumhuriyet**, 10 Ocak 1963; “Başyazı”, **Milliyet**, 11 Ocak 1963.

Polarislerin gelişi ile sorun çözülecektir. Polarislerin ne kadar yeni ve teknolojik bir silah olduğu basında hayli geniş yer almıştır.¹⁷¹

Türkiye’den Jüpiter füzelerinin sökülmesinin kesinlik kazanmasından ve pazarlıklarla ilgili haberler yayılmaya başladıktan sonra bile basında Amerika’nın bu konuda pazarlık yapmadığını, ancak iyi niyetini SSCB’ye karşı bazı adımlar atarak göstermek istediği şeklinde yorumlayanlar olmuştur: “*Amerika stratejilerinin Jüpiter füzelerini, Polaris füzeleri ile değiştirmek istedikleri hakkındaki rivayetler, dünya basınının birinci sayfelerini işgal etti. Acaba Amerika, Türkiye ve İtalya’daki üslerde mevcut olan füzeleri Küba olaylarından sonra Rusya ile Batı dünyası arasında bir yumuşamaya yol açmak için mi geri çekecekti? Hatırlarda olduğu gibi Sovyet Rusya, Küba’daki füzeleri geri almak icab ettiği zaman Türkiye’deki benzerlerinin de Amerika tarafından geri çekilmesini istemiş ve bu talep çok ciddi olarak reddedilmişti. Şimdi Amerika, Rusya’nın Küba’da gösterdiği iyi niyete ve uysallığa kendiliğinden bir hareket yapmayı mı düşünmektedir?... Şu da var ki süratle değişen stratejik taktikler karşısında mevcut Jüpiter füzeleri sistemi de artık eskimiş bulunuyor. Bunun yerine Amerika, Polaris füzelerini koymuştur. Orta menzilli Polaris füzeleri iki katlı silahlardır. Bunlar nükleer denizaltılarda yer alır. Amerikan askeri dergilerinin yazdıklarına nazaran bunlar bugün Amerika’nın elinde bulunan dağıtıcı silahların en çok işe yarayanlarıdır... Çok muhtemeldir ki Amerika’nın sabit füzeleri kaldırması bu Polaris füzelerinin imâl edilmesiyle ilgilidir. Öyle anlaşıyor ki Amerika, yeni stratejisinde kendini kuvvetli hissedince Rusya’ya karşı iyi niyetini göstermesini istemiş ve sabit füzelerin kurulduğu memleketleri hedef olmaktan çıkarmak gibi iyi bir niyetle hareket etmiştir*”¹⁷². Ulus Gazetesi’nde de Ahmet Şükrü Esmer, “Kruşçef’den Gelen Mektup”¹⁷³ ve “NATO’nun Yeni Silâhları”¹⁷⁴ başlıklı yazılarında Jüpiterlerin Polarislerle değiştirilmesini, dış politikamız açısından bir sorun olarak değil, askeri teknolojideki gelişmelere göre NATO savunma stratejisinde yer alan bir değişiklik olarak incelemiştir.

¹⁷¹ Yapılan açıklamalara göre, Türkiye’deki Jüpiterler, bir silah olarak etkinliklerini yitirmişti. Yani bu füzeler demode olmuştu. Jüpiterlerin yerlerinin kolayca saptanabilmesi, bunların askeri değerini azaltmış ve Polaris füzeleri fırlatacak denizaltıların Altıncı Filo’nun emrine verilmesiyle, bölgenin savunulmasında stratejik bir değişikliğe gidilmişti. Bkz. Sander, **a.g.e.**, s.221.

¹⁷² M. Piri, “Füzeler Meselesi”, **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1963.

¹⁷³ Ahmet Şükrü Esmer, “Kruşçef’den Gelen Mektup”, **Ulus**, 27 Mayıs 1963.

¹⁷⁴ Ahmet Şükrü Esmer, “NATO’nun Yeni Silâhları”, **Ulus**, 30 Mayıs 1963.

Türkiye’deki füze üslerinin sayısının azaltılması ile ilgili “The New York Herald Tribune”de yayınlanan değerlendirme yazısı Türkiye’nin 1950’lerden 1960’lara gelindiğinde ABD için önemini anlatmıştır: “Küba ile ilgili pazarlık sırasında reddedilmiş olmasına rağmen Türkiye’deki askeri üslerin azaltılması muhtemeldir...Türkiye’de üslenen nükleer silahlar öteki müttefik ülkelerdeki üslenen nükleer silahlara kıyasla Rusya’nın çok içerlerine kadar ulaşabilecek bir pozisyonudadır. Bu memleketteki Jüpiter füzeleri, Moskova’ya, Leningrad’a ulaşabilirler...Oysa bugün yeni silahların gelişmesi, Türkiye’nin bir nükleer silah üssü olarak taşıdığı önemi azaltmıştır. Bilhassa atom denizaltıları ve bu denizaltılardan fırlatılan Polaris füzeleri artık sabit ve dolayısıyla düşmana hedef teşkil edebilecek kara üslerine ihtiyaç olmadığını ortaya koymaktadır. Batı’nın Türkiye’deki askeri üslerinin kaldırılması acaba bu memlekette iç politika alanında bir rol oynar mı? Eğer yalnız nükleer füze üsleri kaldırılacak olursa bunun Türkiye’nin iç politikasında bir tepkisi görülmeyebilir. Bu üsler hiçbir zaman Türkiye’de popüler addedilmemiş, birçok Türk bunları sebep olabilecek misilleme hareketlerinden dolayı tehlikeli addetmişlerdir. Nitekim son Küba buhranı, Türkiye’de oldukça endişe ile izlenmiş ve Amerika, Küba’yı işgal etmeye teşebbüs ettiği takdirde misilleme olarak Rusların da Türkiye’ye karşı böyle bir teşebbüse girebilecekleri konusu üzerinde durulmuştur. Bu bakımlardan Türkiye’deki füze üslerinin sökülmesini Türkiye pek arzu etmese bile bu üslerin kaldırılmasına üzülecek insanların sayısı pek azdır. Askeri üsler ve askeri tesisler üzerine girişilecek umumi bir pazarlık Türkiye’nin Batılılar nazarındaki değerini sarsabilir...Eğer Türkiye’deki üslerin sökülmesi, Batı bloku nazarında Türkiye’nin önemini azaltır ve bu arada Rusya Türkiye’nin toprak bütünlüğüne saygı göstereceğine dair kesin bir garanti verirse böyle bir garantinin samimiyetine Türkleri ikna etmek hiç de kolay olmayacaktır...Türkiye’deki insanların çoğunun kanaati Batı memleketleri Türkiye’ye daha az askeri fakat daha çok iktisadi yardım yapmaları zarureti üzerinde toplanmaktadır. Her ne olursa olsun Türkiye mutlak Batı’ya bağlı kalacaktır diye düşünmek pek hatalı bir davranış olur. Türkiye’nin Batı’ya bağlı kalması Batı’nın bu memleketin iç meselelerini halletmeye göstereceği yardıma bağlıdır”¹⁷⁵.

¹⁷⁵ Aktaran **Cumhuriyet**, 2 Ocak 1963.

ABD Başkanı Kennedy'nin Dışişleri Bakanı olan Dean Rusk, Jüpiterlerin sökülmesi için Küba krizinden önce Türk Hükümeti'ni ikna etme çalışmalarından şöyle söz etmiştir: “1 Mayıs 1961 tarihinde Ankara’da CENTO Dışişleri Bakanları toplantısına katıldım. Aslında ABD, CENTO üyesi değildi. Ancak Dışişleri Bakanları düzeyinde sadece gözlemci statüsü ile katılırdı. Bir akşam yemeğinden sonra Türk Dışişleri Bakanı Selim Sarper’le bahçede yürümeğe başladık. Yürüyüş sırasında Jüpiter füzelerinin Türkiye’den sökülmesi fikrini gündeme getirdim. İki noktada büyük tepki gösterdi. Birincisi daha Türk Hükümeti’nin söz konusu Jüpiterler için TBMM’den daha yeni ödenek aldıklarını söyledi. Hükümetin daha yeni ödenek almışken tekrar parlamentoya giderek Jüpiterlerin söküleceğini söylemesi, hükümeti mahcup duruma düşüreceğini ve sıkıntı vereceğini söyledi. İkinci olarak, Akdeniz’e Polaris denizaltıları yerleştirilmeden veya gönderilmeden Jüpiterlerin sökülmesinin ülke morali açısından kötü olacağını belirtti”¹⁷⁶.

Turan Yavuz’a göre; 1959 yılında Jüpiter anlaşmasında “bunlar sizin savunmanız içindir” diyen Amerikalı yöneticiler, bir yıl sonra “bu silahların artık fonksiyonel niteliği kalmamıştır, bunları elinizden alacağız” şeklinde bir görüş belirtmekteydi.¹⁷⁷

Türkiye ve İtalya’dan sökülen Jüpiter füzeleriyle ilgili basında son haber şöyle yer almıştır: “Jüpiter füzeleri hurdaya çıkarıldı”.¹⁷⁸ Bu dönemde ABD’de Jüpiterlerin sökülmesi ile ilgili kararın, hükümet ile askeri yetkililer arasında çatışma yaşanmasına neden olduğu ileri sürülmüştür.¹⁷⁹ Bu görüşe göre Jüpiter füzelerinin sökülmesi, NATO’nun askeri yetkililerinin tümüyle desteklediği bir karar olmayıp siyasi bir karar olsa gerektir.

21 Ocak 1963’te Jüpiter füzelerinin sökülerek yerine Polaris füzelerinin verileceği açıklanmıştır.¹⁸⁰ Bu arada gazeteler de, “1 Nisan’da Akdeniz’de bulunacak olan Polaris denizaltılarının sökülen Jüpiter füzelerinden daha modern ve tesirli

¹⁷⁶ Yavuz, a.g.e., s.71.

¹⁷⁷ Yavuz, a.g.e., s.70.

¹⁷⁸ **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1963.

¹⁷⁹ “Orta menzili Jüpiter füze rampalarının Türkiye’den sökülmesi Amerikan Hükümeti ile Amerikan yüksek askeri şahsiyetleri arasındaki anlaşmazlığı ortaya çıkarmış bulunmaktadır. NATO Başkumandanı General Lemnitzer’in Amerikan kongresinde yaptığı konuşmada Jüpiter füzelerinin Amerikan Genel Kurmayına danışılmadan söküldüğünü ve Jüpiterlerin kalsaydı daha iyi olacağı yolundaki açıklaması bu anlaşmazlığı doğrulamaktadır”. Aynı gazetede bir başka haberde ise General Lemnitzer’in kongredeki konuşmasından sonra NATO Başkumandanlığından alınacağı yazılmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 24 Ekim 1963.

¹⁸⁰ **Ulus**, 22 Ocak 1963.

silahlarla değiştirilmiş olduğunu ispat için limanlarımıza geleceği”¹⁸¹ bilgisi aktarılmaktaydı.

Bu arada Jüpiterlerin sökülmesi ile yapılan askeri görüşmelerden birinde ABD Milli Savunma Bakanı McNamara’nın özel temsilcisi olarak Ankara’ya gelen Orgeneral Robert J. Wood ve Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar, Jüpiter füzeleri yerine Polaris denizaltılarının verilmesi ile Türk Ordusunun modernleştirilmesi hedeflendiğini açıklarken¹⁸², daha bir ay önce basına Türkiye’ye verilecek bu denizaltıların, NATO’nun değil doğrudan doğruya ABD’nin denetimi altında olacağı açıklanmıştı.¹⁸³

Amerikan Askeri yardım Kurulu Başkanı Orgeneral Wood, Jüpiterlerin sökülmesi konusunda Türk Hükümeti’ni nasıl ikna ettiğini Kongre’de şöyle açıklıyor: *“Türklerle, bir savaş durumunda açık bir hedef oluşturan Jüpiterlerin yerine saklı bir ateş gücüne sahip Polarislerin yerleştirilmesi gerektiğini söyledik. Ayrıca, Jüpiterler eskidikçe bunların bakım masraflarının da artacağını Polarislerin ise Türkiye açısından hiçbir masraf gerektirmeyeceğini söyledik. Bunu derhal kabul ettiler... Bundan başka eski modellerin yerine geçmek üzere kendilerine modern F-104 uçaklarından vermeyi planladığımızı da belirttik. Tepkilerini ortadan kaldırmak için yaptığımız pazarlıkta işte bu noktalar vardı”*¹⁸⁴.

Böylece Jüpiterlerin sökülmesi kararının tek taraflı olmadığı ve bu konuda teklif ve görüşmelerde bulunulduğu ortaya çıkıyor.¹⁸⁵ Sökülmekte olan Jüpiterlerin yerini alacak Polaris atom denizaltısı Houston’un, bir gün önceden İzmir’i ziyaret edeceğine dair basında bilgi aktarılmaya başlanmış¹⁸⁶, ertesi gün de Türkiye’de Jüpiterlerin sökülmesi ile belirecek endişeleri gidermek amacıyla 14 Nisan 1963 günü USS Houston Polaris Denizaltısı İzmir Limanı’nı ziyarete gelmişti.¹⁸⁷

¹⁸¹ **Cumhuriyet**, 14, 19 Şubat 1963.

¹⁸² **Cumhuriyet**, 14 Mart 1963.

¹⁸³ **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1963.

¹⁸⁴ Sander, **a.g.e.**, s.223.

¹⁸⁵ Jüpiterlerin yerine Polarislerin sağlayacağı güvenlik, Türk Hava Kuvvetleri’nin F-104’lerle güçlendirilmesi ve Jüpiterlerin bakım masraflarının kalkması düşünceleriyle Türkiye, 23 Ocak 1963 tarihinde Jüpiter füzelerinin sökülmesini kabul etmiştir. Haluk Gerger, **O Yıllar**, Dost Kitabevi, Ankara, 1987, s.155-156.

¹⁸⁶ **Milliyet**, 13 Nisan 1963.

¹⁸⁷ **Cumhuriyet**, **Milliyet**, 15 Nisan 1963. “Polaris denizaltısı Meclis Başkanı Sirmen, Savunma Bakanı Sancar ve gazeteciler tarafından gezilmiş ve nükleer denizaltıların yeni bir çığır açtığı bilgisi aktarılmıştır”.

Amiral Atıf Büyüktuğrul bu ziyaretle ilgili, *“Türkiye’nin malik olacağı bir Polaris Denizaltısı’nın Türkiye’nin güvenliğini sağlayacak bir caydırma gücüne sahip olacağını çünkü bu denizaltının bir kerede kullanacağı 16 Polaris füzesi ile 16 kenti tehdit etme gücüne sahip olduğunu”* belirtmekteydi.¹⁸⁸

Cumhuriyet Gazetesi dış politika yazarlarından Kayhan Sağlamer de Polaris atom denizaltısının Türkiye’ye gelişi nedeniyle yazmış olduğu yazısında; Türkiye’nin güvenliğinin Polaris ve F-104 uçakları ile daha iyi bir biçimde sağlanacağını belirtmekte, *“içeride ve dışarıda uzun tartışmalara hatta bazı gürültülere sebebiyet veren Türkiye’deki Jüpiter füzeleri, nihayet sökülmetedir. Böyle bir sonucun birincisi, ikincisinden çok daha önemli olmak üzere askeri ve siyasi nedenleri vardır. Ancak Jüpiterlerin sökülmesi gerek Ankara gerekse Washington’lu resmi ağızların kesinlikle açıkladıkları vechile hiçbir şekilde bir Amerikan-Sovyet pazarlığının mahsulü olmadığını...ve ayrıca füzelerin kaldırılmasının bazı çevrelerin şikayetlerini önlemesi açısından da çok yararlı olduğunu...”*¹⁸⁹ yazısında ayrıntılı bir biçimde okuyucularına sunmaktadır.

Oysa İlhan Selçuk gibi Jüpiterlerin sökülmesinden sonra Polarislerin Türkiye’ye asla verilmeyeceğini düşünen yazarlarda vardı. Ona göre Türkiye dünyadaki gelişmeleri izleyememiş, füzelerin sökülmesi işlemini, Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği’nin bir kararı olarak kabullenmek zorunda kalmıştır: *“Olaylar öyle hızla geliyor ki, düşündüğümüzün de ötesinde. Kaç aydan beri şu sütunlarda davul çaldık: ‘Bir dönüm noktasındayız... Türkiye’de bazı kör çevreler dışardan çok açık işaretler gelmeden bazı konuları ele almazlar. Ele almak isteyenleri de lekeleyip susturmaya çalışırlar...Kime vermiş Amerika bu Polaris şimdiye kadar? İngiltere’ye bile 1970 üzerinden bir havada söz verdi, Polaris yerine. Amerika bize füze vermez. Biz ona füze rampası, yani memleket topraklarından arsa veririz veya kiralarız. Batının ortak savunması şimdiye kadar böyle yapılmıştır. Bundan sonra ise başka şekilde yapılacaktır. Mesele bundan ibaret... Amerika’nın siyasetinde de bir değişme meydana geldiğini görmemek imkânsızdır. Hele şimdi her şey, Rusya ile Amerika’nın bir anlaşma düşüncesi içine girdiklerini gösteriyor...Bir ülke ki kendinden geçmiş*

¹⁸⁸ Atıf Büyüktuğrul, “Marmara’da Bir Polaris Denizaltı Gemisi”, **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1963.

¹⁸⁹ Kayhan Sağlamer, “Jüpiterlerin Gidişi, Polarislerin Gelişi”, **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1963.

*birtakım adamlar: -Ya Amerika bize Polaris vermezse?... diye kaygıya düşmüşler...”*¹⁹⁰di.

c. Değerlendirmeler

Kamuoyunda Küba krizi ile ilgili yorumlar, Amerika'nın Türkiye'yi Sovyetlere karşı bir pazarlık unsuru olarak kullandığı, Türkiye'deki füze üslerinin varlığının tehlike boyutlarının neler olduğunun, Küba kriziyle kanıtlamış olduğu etrafında yapılmıştır. Bu doğrultuda üslerin ve füze üslerinin kaldırılması önerilmiştir.

İlhami Soysal, Yön dergisinde yayınlanan yazısında “*Türkiye nerde Küba nerde? İki memleket arasında okyanuslar, kıtalar var. Mesafe binlerce mil, olmasına rağmen Küba ve Türk halklarının kaderinin*” Küba füze krizi ile nasıl bir benzerlik gösterdiğine iki ülke halkının içinde bulunduğu tehlikeye dikkat çekmiştir.¹⁹¹

Ahmet Şükrü Esmer, ise “*kriz sırasında Türkiye'nin güvenliğini bir tarafa bırakın, varlığının çok yakın bir tehlike altına girdiğini çoğu kimse bilmemektedir. Aslında Türkiye'de Amerika tarafından yerleştirilmiş Jüpiter füzelerinin bulunduğu gerçeğini kamuoyu ancak Küba bunalımı ile öğrenmiştir*”¹⁹² diyordu.

İlhan Selçuk da “...*Şöyle hakçasına bir düşünelim: Bundan çok değil, 3 ay önce kim çıkıp da Türkiye'deki füze üsleri konusunda bir çift laf edebilirdi?*” diyerek konunun bir sır olduğuna işaret etmiştir.¹⁹³

Basında ABD'nin Türkiye'deki füze üslerinin sökülmesi konusunda dış basın kaynaklı yazıların da yer almaya başlamasıyla bu konuda ABD'nin açıklamalarına şüphe ile bakılmaya başlanmıştır: “*Türkiye'deki füzelerin sökülmesi konusunda Amerika ile Sovyetlerin gizlice anlaştıkları iddia ediliyor. Küba meselesiyle ilgili hâl çaresinin NATO müttefiklerinin başına patladığını ileri süren dergi, yapıldığı iddia edilen anlaşmayı acı bir şekilde tenkit etmiştir. Amerika'da yetkili makamlar, Avrupa'daki Amerikan füzeleri hakkında Ruslarla herhangi bir pazarlık veya anlaşma yapıldığı yolunda ileri sürülen iddiaları yalanlamışlardır. Yarı resmi Fransız askeri dergisine göre, Amerika bu anlaşmanın sonuçlarını örtbas etmek için Jüpiter füzelerinin 'Modası geçmiş' olduğunu ileri sürüyor*”¹⁹⁴.

¹⁹⁰ İlhan Selçuk, “Değişen...”, **Cumhuriyet**, 29 Ocak 1963.

¹⁹¹ İlhami Soysal, “Dış Politikadan İç Politikaya”, **Yön**, S.46, 31 Ekim 1962, s.6.

¹⁹² Ahmet Şükrü Esmer, **Ulus**, 28 Ocak 1963.

¹⁹³ İlhan Selçuk, “Değişen...”, **Cumhuriyet**, 29 Ocak 1963.

¹⁹⁴ **Cumhuriyet**, 28 Mart 1963.

Turan Yavuz, Türkiye'nin Küba bunalımı sürecinde ABD tarafından pazarlık konusu yapıldığını belirtmiştir.: *“Ekim 1962’de Türkiye, bölgede ABD’nin en sadık müttefiklerinden biriydi. NATO’ya girmiş ve Washington’un her dediğini harfiyen yerine getiren bir ‘dost müttefik’ görünümündeydi. ABD de Türkiye’yi çok seviyor ve Sovyet tehdidine karşı Türkiye’yi savunması için tüm olanakları seferber ediyordu. Hatta NATO stratejisinin bir parçası olarak Türk topraklarına Jüpiter füzeleri konuşlandırılmıştı. Bu füzeleri verirken de ‘sizin güvenliğiniz için’ ifadesinin altını çizmişti. Ancak Küba füze krizinin patlak vermesinde bu füzelerin yeri oldukça büyüktü. Türkiye’nin güvenliği için Türk topraklarına konuşlandırılan bu füzeler, Türkiye’nin haberi olmadan Sovyetler Birliği’yle pazarlık masasında ele alınmıştı. Kısacası ‘dost müttefik’ bir anda ‘satılık müttefik’e dönüşmüştü”*¹⁹⁵.

Yankı’da yayınlanan bir yazıya göre; Küba krizi sırasında Kennedy’nin Türk Hükümeti’ne sormak bile lüzumu görmeden, Türk topraklarına yerleştirdiği Jüpiter füzelerinin sökülmesine karar vermiştir.¹⁹⁶

Bazılarına göre ABD’nin, Jüpiter füzelerini kaldırmasının iki nedeni vardı. Birincisi bu silahların zaten ömrünü tamamlamış olmaları, ikincisi ise füzelere sahip ülkeleri hedef olmaktan çıkarmaktı. Bu konuda bir pazarlık olabileceğini düşünmüyorlardı.¹⁹⁷

Çetin Altan, Milliyet’teki yazısında Türkiye’nin Amerika için stratejik öneminin azalması nedeniyle Jüpiterleri söktüğünü belirtiyordu: *“Türkiye’deki Jüpiterler Polarislerle değişecek. Türkiye’nin teklifi müsait karşıladığı bildiriliyor. Bilmem hatırlıyor musunuz, Küba olaylarının ertesinde bir fıslıltı dolaşmıştı. Amerika, Türkiye’deki üslerini boşaltacak diye... Bunu önce bizimkiler tekzip etmişti: -Yok böyle şey, demişlerdi. Aradan bir zaman geçti. New York Herald Tribune, Türkiye’deki füzelerin modası geçmiş füzeler olduğunu ve geri alınacaklarını haber verdi. Bizimkiler parlamentoda dış siyaset konusu görüşülmeğe çalışılırken buna da azıcık dokundular: -Evet ama biz istersek kaldırılacak, demeğe getirdiler. Şimdi Amerika resmen açıklamaktadır: -Türkiye’deki Jüpiterler, Polarislerle değiştirilecek...Yani Jüpiterlerin Polarislerle değiştirilmesi demek Türkiye’nin üs*

¹⁹⁵ Yavuz, a.g.e., s.19.

¹⁹⁶ “Amerika ile Orta Bir Yol”, **Yankı**, S.227, 21-27 Temmuz 1975, s.34.

¹⁹⁷ Örneğin, Kayhan Sağlamaer, “Jüpiterlerin Gidişi, Polarislerin Gelişi”, **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1963; M.Piri, “Füzeler Meselesi”, **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1963.

merkezlerinden biri olmaktan çıkışı demek oluyor... Ve bu füzeler de Jüpiterlerde olduğu gibi ancak NATO ve Amerikan kuvvetleri tarafından kullanılabileceğine göre, Türkiye'deki Jüpiterlerin Polarislerle değiştirilmesi sadece bir nezaket deyimi olarak kalıyor... artık eskisi gibi NATO'nun ve Amerika'nın önemli üslerinden birisi değiliz. Stratejik rolümüz gitgide azalmakta... Ayrıca üsler meselesinde bizimkilerin açıklamaları ile olayların tâkip ettiği seyir de dış politikada fazla bir inisiyatifimiz olmadığını usul usul meydana çıkarmıştır...dünya siyasetinde Küba olayları ile birlikte ilk defa olarak çok büyük değişikliklerin kokuları tütmeye başlamıştır..."¹⁹⁸.

Çetin Altan, bir başka yazısında ise Küba krizi süreciyle dünya politikasında meydana gelen değişimler sonucunda, Türkiye ve ABD'nin birbirleri için anlamlarının değiştiğini şöyle anlatmaktadır: "Resmi sıfatı da olan aydın, uyanık ve insancıl bir Amerikalı dostumla konuşurken, (siz Amerikalılar)... 'şimdiye kadar hep ön planda kendi çıkarlarını düşündüklerini için her dediğinize gözü kapalı 'evet' diyen cılız kişilere karşı sempati gösterdiniz. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde NATO dışı üslere ihtiyacınız vardı. Bunları, halka mâl olacak bir tartışmaya düşmeden elde etmek istiyordunuz. Elinizin altında her an istediğiniz gibi kullanabileceğiniz askeri kuvvetler bulundurmak arzusundaydınız. Müttefiklerinizin hiçbiri, size bizim gösterdiğimiz uysallığı göstermiyorlardı... Bugün durum değişmiştir. Türkiye'deki menfaatlerinizin şekli değişmiştir... Gerçekleri hesapları ve aklın icabını konuşturanlara doğru kaymalısınız' dedim. Dostum açık konuştu. – Amerika her şeyden önce Amerikalı'nın menfaatini düşünür, dedi...Amerikalı şimdiye kadar 'bana en faydalı olanı tutarım' demişti. Acaba Amerika'ya en faydalı olan Türkiye'ye de en faydalı olan mıydı? Bütün mesele bu soruda düğümleniyordu..."¹⁹⁹.

İlhan Selçuk (Cumhuriyet), aslında Küba'daki bunalımın gerçek nedeninin Türkiye'deki füzeler olduğunu belirtmiştir: Yazar; "...bütün dış basında bu işin uzmanları Kennedy'nin tutumunu biraz acemice bulmaktadırlar. Genel olarak deniyor ki: 'Sovyet lideri Khrutchev, Küba hadisesini tertipli olarak sahneye koymuştur'. Niçin? Çünkü Rusya, Türkiye'deki füze rampaları meselesini milletlerarası bir dava konusu haline getirmek istemektedir...Büyük Amerikan

¹⁹⁸ Çetin Altan, "Takke Önümüze Düşmeden", **Milliyet**, 23 Ocak 1963, Altan'ın ABD için Türkiye'nin stratejik önemini yitirdiğine ilişkin görüşleri için bkz. Çetin Altan, "Türkiye-Amerika-Rusya", **Milliyet**, 2 Şubat 1963; Çetin Altan, "Dünya Politikasındaki Gelişmeler", **Milliyet**, 27 Temmuz 1963,

¹⁹⁹ Çetin Altan, "Türk-Amerikan Münasebetleri", **Milliyet**, 3 Nisan 1963.

otoritesi Lippmann'dan, İngiltere'nin Guardian'ına ve Fransa'nın Le Monde'u başyazarına kadar itibarlı basın firmaları, Küba ile Türkiye arasında bir paralellik gördüklerini yazmışlardır... Evet şüphesiz Batı blokundayız ve taahhütlerimize sadıkız. Ama Amerika, Küba'yı ablukaya giderken olaylara safdilane dümtük tutmak, sonunda bizi gülünç duruma düşürüyor..."²⁰⁰ demiştir.

Türkkaya Ataöv, Forum'daki yazısında Küba krizinde Türkiye'nin ABD tarafından pazarlık konusu veya deney tahtası olduğunu ifade etmiştir.²⁰¹

Oral Sander'e göre olayların akışı ve ABD'nin açıklamaları, Türkiye'deki Jüpiter füzeleri üzerinde bir pazarlığın olmadığını gösterecek nitelikteyse de Kennedy'nin 20 Ekim 1962'deki bir girişimi, bu görüşü gölgelemektedir: Kennedy'nin o gün Sovyet Büyükelçisi Dobrynin'i çağırarak, bu bunalım sırasında Türkiye'deki füzeleri sökmenin doğru olmayacağını, böyle bir kararın NATO tarafından verileceğini söylemiş, ancak ABD Başkanı'nın uzun bir süreden beri bu füzeleri kaldırmayı düşündüğünü, krizin atlatılması halinde ve kısa bir süre sonra Türkiye'deki füze üslerinin kaldırılacağını belirtmiştir. Büyük bir olasılıkla ABD ve SSCB arasında geçen bu görüşmenin, Kennedy'nin niçin 28 Ekim'de Jüpiterlerden söz etmediğini ve Khrushchev'in de neden bu konuda ısrarcı olmadığını açıklamaktadır. Böylece Türkiye'deki Jüpiterler üzerinde açıkça olmasa bile üstü kapalı bir biçimde pazarlık yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁰²

Küba krizi, Amerika tarafından alınacak bir kararın, Türkiye'nin güvenliğini ne büyük bir tehlikeye düşürebileceğini göstermiştir. Her ne kadar bu kriz, başarılı bir biçimde savaşa dönüşmeden atlatılmışsa da bunalımın yarattığı tehlike, Türk dış politikasını uzun süre tekeli altına almış bulunan Amerikan etkisine karşı önemli bir eleştiri kampanyasının açılmasına neden olmuştur.²⁰³

Gerger'e göre Küba bunalımı, dünyayı bir nükleer felaketin eşiğine getirmiş ve bu arada Türkiye'yi de nükleer kumarda bir piyon durumuna düşürmüştür.²⁰⁴ Bir başka çalışmasında ise Gerger, 1962 Küba krizinin nelere yol açabileceğini, eğer yaşanan krizin bir nükleer savaşa dönüşmesi durumunda, "... İstanbul'da Taksim Meydanı'nın yaklaşık iki kilometre üzerinde yalnızca bir megatonluk bir nükleer

²⁰⁰ İlhan Selçuk, "Olayların Bağlandığı Nokta", **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1962.

²⁰¹ Türkkaya Ataöv, "Bu Sevinç Neden?", **Forum**, S.346, 1 Eylül 1968, s.4.

²⁰² Sander, **a.g.e.**, s.222.

²⁰³ Sander, **a.g.e.**, s.224.

²⁰⁴ Gerger, **a.g.e.**, s.101.

*bombanın patladığını düşünelim...”*²⁰⁵ diyerek Türkiye’nin kayıplarının ve uğrayacağı felaketin boyutlarını açıklamaya çalışmıştır.

A.Halûk Ülman, Sovyetlerin uzun menzilli füzelerini geliştirmesinden sonra Amerikan ekonomik ve askeri yardımlarının artacağı rüyasıyla, Türkiye’nin kendi topraklarını Amerikan füzelerine ve çekirdekli başlıklarına açmakta çok istekli davrandığını belirtmiştir: Ülman; *“kendi güvenliğini yalnızca NATO’ya ve Birleşik Amerika ile yaptığı ikili anlaşmalara bağladığı sürece, Türkiye’nin günün birinde yeni bir Washington ile Moskova pazarlığına konu olmayacağını kesinlikle kestirebilir mi?”*²⁰⁶ diye sormaktadır.

C. TÜRKİYE’DE AMERİKAN ASKERİ PERSONELİ SORUNU

Türkiye’de Amerikan üs ve tesislerinin kurulması ile bu üslerde çeşitli ayrıcalıklarla donanmış yabancı personelin varlığı, kamuoyunda bir süre sonra “Türkiye’deki Amerikalılar” sorununu yaratmıştır.

1950’lerde Türkiye’deki Amerikan varlığı Türk kamuoyunun pek dikkatini çekmiyordu. Bazı kesimlerin hayal kırıklığına uğramasına neden olan bireysel ve küçük çapta olaylar meydana geliyordu. Ancak, bu olaylar kamuoyunun Amerikalılara karşı, henüz olumsuz bir tavır takınmasına neden olmamıştı. Türk halkının Amerikalılara karşı olumlu bakışı 1950’lerin sonlarına doğru üslerin NATO amaçları dışında, Amerikan çıkarları etrafında kullanılmaya başlanması ve buna ait örneklerin görülmesi ile değişmeye başladı. Ayrıca Amerikan personelinin adli²⁰⁷ ve ekonomik ayrıcalıklarını kötüye kullanması Amerikalılar aleyhinde bir imajın oluşmasına neden olmuştur.²⁰⁸ Özellikle 1963-1964 Kıbrıs sorunu ve ardından gelen Johnson Mektubu’na kadar, Amerikan personeli gündemde pek fazla yer bulamamıştır. Ancak Amerika ve Türkiye’nin dış politikasındaki anlaşmazlıklar sonucunda olumsuz kanaatler yaygınlaşırken, bu personelin ülkedeki yaşantısında

²⁰⁵ Haluk Gerger, **Nükleer Tehlike, Nükleer Silahlar ve Nükleer Savaş**, Bilim ve Sanat Kitapları, Ankara, 1983.

²⁰⁶ A.Halûk Ülman, “Türkiye ve NATO, Türkiye Sahneye Çıkıyor”, **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1968.

²⁰⁷ Türkiye’de Bulunan Amerikan Askeri Yardım Kurulu Personeline NATO Kuvvetler Statüsü Antlaşması’nın Tatbik Edileceğine Dair Anlaşma” (23 Haziran 1954) için bkz. Tunçkanat, **a.g.e.**, s.174-182.

²⁰⁸ Uslu, **a.g.e.**, s.101.

ortaya çıkan bazı sorunlar, eskiye oranla daha fazla rahatsızlıklar yaratmaya başlamıştır.²⁰⁹

Türkiye’de 1963 yılında üslerde görevli 12.275 olan Amerikalı personelin²¹⁰, 1967-68 yılında 24.000’e ulaşmış, 1970 yılında ise 16.000’e inmiştir.²¹¹ Başbakan Süleyman Demirel de 1970’deki basın toplantısı sırasında, Türkiye’deki ABD personeli sayısının 7.000 olduğunu, kısa bir süre sonra da 6.000’e ineceğini açıklamaktaydı.²¹²

1971 yılına gelindiğinde ise Ankara ve İzmir’deki NATO karargâhı dışında, İzmit-Karamürsel, Sinop, Diyarbakır, Adana-İncirlik üsleri ABD’li personelin yoğunlaştığı başlıca noktalar idi.²¹³ Türkiye’deki ABD personelinin sayısındaki azalmanın çeşitli nedenleri vardı. Artan tepkiler, Türkiye’deki varlığının fazla dikkat çektiği dolayısıyla bu durumun biraz değiştirilmesi gerektiği yolundaki görüşleri desteklemekteydi. ABD’nin, 1968’den başlamak üzere özellikle ödemeler dengesindeki bozulma nedeniyle, ülke dışındaki personel sayısında kısıntıya gitmiş, doğal olarak bu durum Türkiye’deki üslerde de kendisini hissettirmiştir.²¹⁴

Basında İzmir Çiğli Askeri Havaalanı’nın, en geç 30 Haziran 1970 tarihine kadar tamamen Türk Silahlı Kuvvetleri’ne devredileceği; bu üste görevli binden fazla Amerikalının, izleyen aylarda gruplar halinde İzmir’den ayrılacağı belirtiliyordu.²¹⁵

A. Şükrü Esmer, aynı yıllardaki Amerikan personelinin sayıca çokluğu ve görünümleriyle işgal günlerini anımsattıklarını belirtmiştir: “...Türkiye’de çok fazla Amerikan personeli vardır. 20 hatta 30-40 bin askerden bahsediliyor...İşgal ordusu manzarasında böyle bir durumun devamı asla caiz değildir. Bunların birtakım imtiyazlardan faydalanmaları, sakıncayı daha da ağırlaştırmaktadır. Ankara’nın

²⁰⁹ Sönmezoğlu, a.g.e., s.226.

²¹⁰ Küba krizi sırasında Amerika’nın silah teknolojisindeki gelişmeler nedeniyle Türkiye’deki personeli azaltacağı haberleri basında yer almaya başlamıştı. **Cumhuriyet**, 2 Ocak 1963.

²¹¹ Amerikan Savunma Bakanı, çeşitli ülkelerde bulunan yüzden fazla askeri üssünü, tasarruf nedeniyle kapatacağını ve personel sayısını azaltacağını açıklamıştır. **Tercüman**, 26 Şubat 1970.

²¹² **Tercüman**, 10 Şubat 1970. Bir başka gazete de bu konuda; “Türkiye’deki çeşitli sivil ve askeri Amerikan kuruluşlarında Haziran 1971 sonuna kadar önemli ölçüde personel azaltılmasına gidileceği, azaltmanın politik ve ekonomik nedenlerle doğduğu, durumun Türk Hükümeti’ne bildirildiği belirtilmiştir”. **Cumhuriyet**, 21 Ağustos 1970.

²¹³ Sönmezoğlu, a.g.e., s.226.

²¹⁴ 1968 yılının Ağustos ayında Amerika’nın denizaşırı üslerinin azaltılmasına bağlı olarak 1970 yılında Türkiye’deki 20 bin olan ABD askerinin yarıya indirileceği bilgisi kamuoyuna aktarılmıştır. **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1968.

²¹⁵ **Yeni Asır**, 12 Mart 1970.

bazı mahalleleri Amerikan şehirlerini andırıyor. Amerikalılar şehir içinde otobüs işletiyorlar, oysa otobüs işletmesi belediyeye bırakılmış yetkidir. Böyle bir durum kanunla nasıl telafi ediliyor? Amerikalılar memleketin birkaç yerinde radyo işletiyorlar, oysa radyo işletmesi TRT'ye verilmiştir. Amerikan askerlerinin sokaklarda üniforma ile dolaşmaları mütareke günlerini hatırlatıyor. Görevleri dışında üniforma giymeleri lazım mıdır?...”²¹⁶

Yılmaz Çetiner ise “1965 yılı itibariyle Amerikan askeri yardım heyetinin Türkiye’de görevli 19.500 kişilik bir personeli vardı. Yargı imtiyazından başka savunma görevinde çalışan personelin ihtiyacı için yapılan şeker, sigara, içki, vs. gibi istihlâk maddelerinin alımları hertürlü vegi ve resimden muaftı. Ve hertürlü maddenin girişi bütün vergilerden muaf tutuluyordu. Sonra bir diğer noktada Türkiye’de yaşayan Amerikalıların içme suyundan yiyeceğine, giyeceğine, ilacına kadar bütün ihtiyaçları dışarıdan nakliye uçakları ile geliyordu. Mesela içme suyunun Lübnan’dan getirildiğini...”²¹⁷ belirtmiştir.

Kamuoyunda Amerikalı askerlerin PX (Post Exchange) ve APO (Army Post Office) denilen askeri mağazalardan gümrüksüz aldıkları malları satmaya başlamaları bir süre sonra tepki çekmeye başlamıştır. Yaygın olan görüşe göre, Türkiye’deki Amerikalılar, ihtiyaçlarının çok üzerinde sigara, alkol ve bazı elektronik eşyaları gümrüksüz olarak almakta ve Türklere satarak kaçakçılık yapmaktaydılar. Bu malların piyasada satışı artınca bazı büyük şehirlerde Amerikan pazarı isminde, pasajlar ve dükkanlar açılmaya başlamıştır.

Başbakan Adnan Menderes’in özel kalem müdürlüğü görevinde bulunan Ercüment Yavuzalp, Amerikan personelinin posta ihtiyaçlarını karşılayan örgütün kuruluşuyla ilgili şunları anlatmıştır: “A.P.O. denilen ve ülkemizde Amerikan personelinin ihtiyaçlarını karşılayan teşkilât, ABD Büyükelçisinin başka bir vesileyle başbakanla yaptığı bir görüşmede vaki isteği ve buna ayaküstü verilmiş sözlü bir olurla kurulmuştur”²¹⁸. Yavuzalp, bu durumu izleyen hükümetlerin düzeltmek yerine, hataları arttırarak devam ettirdiklerini belirtmiştir.

²¹⁶ Ahmet Şükrü Esmer, “Anlaşmalar Üzerinde Görüşmeler”, *Yön*, S.162, 6 Mayıs 1966, s.7.

²¹⁷ Yılmaz Çetiner, “Amerikan Askeri Yardımı ve Gerçekler”, *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1965.

²¹⁸ Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika (Bir Diplomatın Gözüyle)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.85.

Haluk Ülman, Amerikan Ordu Pazarları (AFEX) ve Türkiye’den gümrüksüz paket yollama (A.P.O.) ayrıcalıkları konusunda yapılan gizli anlaşmalarla Amerikalılara, “ *..insaf sınırlarını çok aşan bazı ayrıcalıkların tanındığını...*”, *aslında önemli olanın bir kere topraklarında yabancı kuvvetlerin bulunmasını kabul ettiniz mi artık bu ayrıcalıklara katlanmaktan başka çareniz olmadığını...*”²¹⁹ belirtmiştir.

A.Şükrü Esmer, Amerikalıların gümrük ayrıcalıklarının sosyal ve ekonomik açıdan yaratacağı olumsuzluklara dikkat çekmiştir: “*...PX müessesesi başlı başına bir faciadır. Bu belki prensibinden ziyade uygulaması bakımından bu derece sakıncalı bir hal almıştır. Türkiye’de bulunmayan bazı eşyanın getirilmesine göz yumulabilir. Fakat hertürlü giyim eşyası ve gıda maddesi, gümrüksüz getirilir de piyasaya sürülürse iktisat ve ahlak bakımından büyük sakıncalar doğar...*”²²⁰.

Zonguldak Milletvekili Kenan Esin, Türkiye’de bazı kesimlerin ikili anlaşmalar konusunu Amerikan aleyhtarlığına dönüştürmeye çalıştığını, ancak Türkiye’deki Amerikalıların da, “*..çeşitli boşluklardan ve müsamahadan faydalanarak kaçakçılık yapmaktadırlar. Yiyeceklerine kadar dışardan getirmekte ve birçok kişisel eşya, araç ve gereçlerini kaçak olarak satmaktadırlar...Yardım bölümünden ölçsüz para almaları ve sarf etmeleri, Türk toplumunun sosyal ve moral bünyesi üzerinde olumsuz etkiler yapmaktadır. Tezatlar, kıskançlıklar, nefretler uyandırmaktadırlar...Amerikalı dostlarımız, birçok memlekette bu şekildeki tutumlarından ötürü fena sonuçlar aldıklarını biliyorlar...*”²²¹ demiştir.

Senatör Sadi Kocaş, Amerikalıların karıştıkları toplumsal olaylar, gümrüksüz getirdikleri içki ve sigaralarla kaçakçılık faaliyetlerine girişmelerini “Dostlarımızı Uyarma” adlı yazısıyla çeşitli saptamalarla eleştirmekteydi:

“Dünyanın her yerinde ve bizzat kendi memleketlerinde olduğu gibi Türkiye’de de içkili iken otomobil kullanmanın yasak olduğunu, sür’atin tahdid

²¹⁹ A.Halûk Ülman, “İkili Anlaşmalar ve Amerikan Üsleri”, **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1966, Ülman bir başka yazısında ise Amerikalıların adli ve gümrük ayrıcalıklarını, Osmanlı dönemindeki kapitülasyonlara benzeterek, bozulan Türk-Amerikan ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi için Amerika’nın imzalamış olduğu gizli anlaşmaları iptal etmesi gerektiğini belirtmiştir. Bkz. A.Halûk Ülman, “Türk-Amerikan İlişkileri-3, Değişen Dünya”, **Cumhuriyet**, 25 Kasım 1966, Ülman diğer bir yazısında ise Türkiye’deki Amerikalıların, ülkenin içişlerine karıştıklarını, çeşitli siyasal akımlar arasında taraf tuttıklarını ifade etmiştir. Bkz. A.Halûk Ülman, “Türk-Amerikan İlişkileri, Derindeki Nedenler”, **Cumhuriyet**, 24 Kasım 1966.

²²⁰ A.Şükrü Esmer, “Anlaşmalar Üzerinde Görüşmeler”, **Yön**, S.162, 6 Mayıs 1966, s.7.

²²¹ Kenan Esin, “Türkiye’deki Amerikan Personeli”, **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1966.

edildiğini buna aykırı hareket edenler kaza yaparsa cezasının fazla olduğunu bilsinler ve bu hükümlere riayet etmeyenler Türk kanunlarına göre ceza görsünler. Bir çocuğa kızdı diye tüfeğini alıp nişan tahtasına ateş eder gibi çocuğa ateş eden tipleri, Türkiye'ye göndermesinler. Kazara gelir ve bu suçu işlerse o şahsı himaye etmesinler ve Türk mahkemelerine sevk etsinler...Türkiye'nin hangi şehrinde Amerikalı varsa o şehrin apartman kapıcıları, sigara ve içki kaçakçısı kesildiler. Amerikan PX'leri Türkiye'de Biteks ismini aldı. Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nın hemen arkasında başladı ve bütün yurdu sardı. Buna mani olmak Türk Hükümeti'nin olduğu kadar Amerikan Hükümeti'nin de vazifesidir. Türkiye'deki personelin ihtiyacının çok üstünde içki ve sigara getirilmesine müsaade etmek dünyada diplomatlara tanınan hakkın suistimali suretiyle kaçakçılığı teşvik etmekten başka mânâ taşımaz. Dostumuz Amerika, bu tatbikattan derhal vazgeçmelidir...iç işlerimize ve partiler arası siyasi mücadelelere karışmaktan kat'iyyen kaçınmalıdırlar...”, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir senatörü gerçekten çok ağır ithamlarla ikili anlaşmalar, üsler ve Amerikan personelinin düşüncesiz davranışları ile ABD'yi suçlamakta ve “...nihayet ordusu, sancağı ve genel valileri ile geri kalmış ülkelere yerleşen eski tip sömürgecilik tarihe karışmıştır...dostumuz ve müttefikimiz iseler kuvvetli ve kalkınmış bir Türkiye'nin kendi çıkarları için de lüzumuna kani iseler, bir an evvel geri kalmış ülke olmaktan kurtulmamıza yardımcı olmalıdırlar. Eğer bunu yapamayacak veya yapmayacak iseler hiç olmazsa gölge etmemelidirler...”²²² demiştir.

İlhan Selçuk, “Cümlelerin Dikkatine” adlı yazısında Amerikalıların ikili anlaşmalarla kapitülasyonlar gibi bir bağımsız Amerikan Ordu Postası kurduğunu, bu posta ile Türkiye'ye giren çıkan eşyanın Türk makamlarınca kontrol edilemediğini ve böylece bu teşkilatın Türkiye'de çok geniş bir kaçakçılık mekanizması işlettiğini iddia etmektedir.²²³ Yön dergisinde de benzer ifadelerle, PX imtiyazlarının ve Biteks'lerin modern kapitülasyonlar olduğu belirtilmiştir.²²⁴

Cumhuriyet'te yayınlanan bir habere göre, 1967 yılının Mayıs ayında Türkiye ile Amerika arasında yapılan anlaşmayla Amerikan personeline verilen giriş-çıkış

²²² Sadi Koç, “Dostlarımızı Uyarma”, **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1966.

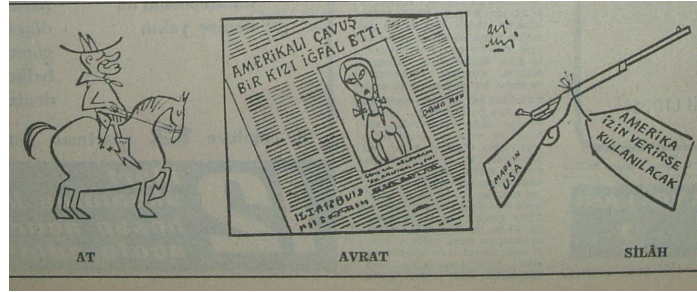
²²³ İlhan Selçuk, “Cümlelerin Dikkatine”, **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1966, “Amerikan Posta Teşkilatı aracılığıyla kaçakçılık yapıldığı..”. bkz. “Türkiye'deki Amerikan Üsleri”, **Yön**, S.139, 26 Kasım 1965, s.8.

²²⁴ “Modern Kapitülasyon ve Amerikan Kaçakçılığı”, **Yön**, S.140, 3 Aralık 1965, s.8-9.

imtiyazları kaldırılacaktı.²²⁵ Ancak daha sonra bu kararın uygulanamadığına dair örnekler yine basına yansımıştır. ABD Kongresi'nin Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunun başlaması ile Türkiye, bu konuda adımlar atmaya başlayacaktır.

Yankı'da yayınlanan bir habere göre, ambargodan sonra Türk makamları “PX’lerin kaldırılmasını sadece açık kalacak üslerde küçük ve belli miktarlarda zaruri ihtiyaç maddeleri satacak PX’lerin açılması gerektiğini...” söyleyerek, Amerikan Kongresi'nin kararına karşılık Amerikalıların bu ayrıcalığına son vereceklerine dair açıklamalar yapmaktaydılar.²²⁶

Resim: 20

Kaynak: Cumhuriyet, 4 Mart 1966

Bazen basında Amerikalı asker/ astsubaylarla Türk askerler ya da sivil vatandaşlar arasında bazı sorunlarına yaşandığına dair haberler yer alıyordu.²²⁷ Örneğin 1970 yılında Mürted Üssü'nde Amerikalı bir askerle, Türk subay ve astsubayları arasında bir tartışma çıkmış ve Amerikalı asker bir Türk astsubayını uzun süre silah tehdidi altında rehin tutmuştur.²²⁸

²²⁵“10 Mayıs tarihinden itibaren Türkiye’ye gelecek ve Türkiye’den çıkacak Amerikan personeli ile malzemesi Türk Gümrük ve Emniyet makamları tarafından kontrol edilmeğe başlanacaktır. Ancak gizli askeri malzemeler, Türk Genelkurmayına bildirildiği takdirde Genelkurmay tarafından görevlendirilecek yüksek rütbeli subaylar tarafından kontrol edilecektir...Çok Taraflı NATO Anlaşması ile ilgili 6375 sayılı kanun ve ABD ile Türkiye arasındaki vergi muafiyetlerini kabul eden 6426 sayılı kanun gereğince Türkiye’deki Amerikan hava üslerine tanınan geçici giriş çıkış kapısı imtiyazları son görüşmede kaldırılmıştır. Bundan böyle askeri personel ve malzemeler için Esenboğa ve Yeşilköy Havaalanlarından giriş çıkış yapılacaktır...Bilhassa büyük kaçakçılık olayları bu anlaşma ile önlenmiş olacaktır”. **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1967.

²²⁶ “Amerikan Üsleri (Türkiye’deki Amerikalılar)”, **Yankı**, S.229, 4-10 1975, s.14.

²²⁷ Amerikalı Albay Morrison’un bir Türk erinin ölümü ve birkaç erin yaralanması ile sonuçlanan trafik kazası kamuoyunda Morrison olayı olarak anılıyordu. Albay Morrison, Türkiye ile Amerika arasında imzalanan 18 Mart 1954 tarihli ikili anlaşma uyarınca “suçun resmi vazife esnasında veya dolayısıyla ika edilen suçlar, Amerikan mahkemelerinde görülecektir” şeklindeki hükmü ile görevde olmadığı halde görevdeymiş gibi ayrıcalıklı bir biçimde Türk mahkemelerinde yargılanamaması çeşitli gerekçelerle kamuoyunda rahatsızlık yaratmıştı. Bkz. “Dava Hadisesi ve Türk-Amerikan Münasebetleri”, **Forum**, C.13, S.145, 1 Nisan 1960, s.3.

²²⁸ Basında daha sonra, “Mürted Hava Üssü’nde Türk subay ve astsubaylarına silah çekerek tehdit eden ve içeri almak istemeyen Amerikalı astsubayın Vietnam’a gönderildiği basına aktarılmıştır.

ABD tarafından açılmış çeşitli üs ve tesislerde görevli ABD personelinin Türkiye'deki statüleri ve hukuki durumları da basında çok tartışılan konulardan birisiydi.

Bu konu üzerine en çok değinen yazarlardan birisi İlhan Selçuk'tur: “...Amerikalı Türkiye’de bir suç işler ve Türk mahkemesinde yargılanamaz. En yakın Amerikan kumandanlığından getirdiği bir mektup kâfidir. Nice ağır suç işleyen Amerikalı, hem Türk hâkimi karşısına çıkarılamamış hem de kollarını sallaya sallaya Türkiye’den çıkıp gitmiştir...”²²⁹ diyerek bu durumu eleştirmektedir. Bir başka yazısında da Selçuk, “Amerika, yıllarca Türkiye’deki yargı bağımsızlığını hiçe saymış ve Amerikalı, Türkiye’de kapitülasyonlar devrindeki gibi Türk Mahkemeleri önüne çıkarılamamıştır”²³⁰ demiştir.

A. Şükrü Esmer, “NATO personelinin yargılanması sisteminin bizde suistimale uğradığını, sinemaya gitmek için otomobiline binen sarhoş Amerikalıların, insanları ezerek işledikleri suçların “görev sırasında” işlenmiş olduğuna dair subayları tarafından vesikalar vermekten çekinmeyecek kadar ileriye gittiklerini...”²³¹ belirtmiştir.

Haluk Ülman, Türkiye ile Amerika’nın yaptığı gizli anlaşmaya göre bir suçun görev sırasında işlenip işlenmediği kararını, Türkiye’deki en yüksek Amerikan kumandanına vermesi örneğinin İngiltere’de de olduğunu ancak İngiliz yetkililerinin bu karara itiraz haklarının saklı bulunduğunu oysa Türkiye’de kimsenin bu itiraz hakkını tanımayı aklına bile getirmediklerini söylemektedir.²³²

Mehmet Barlas da, Türkiye ile Amerika arasında imzalanan Kuvvetler Statüsü Anlaşması’nın (S.O.F.A.) Türkiye’deki Amerikan askerlerinin durumunu ele aldığını, meselâ suç işleyen bir Amerikalı askerinin kendi yargı organları önüne çıkması hakkını tanıdığını, ancak gece yarısı bardan dönen Amerikan çavuşlarının da bize görevli olduklarını öğrettiğini ifade ediyordu. Üstelik Amerikalı askerlerin sık

Olayın Amerikalı astsubayın bir temel anlaşma ile toparlandığı açıklanan ikili anlaşmalardan birini kendine göre uygulamaya kalkmasından doğduğu anlaşılmıştır” açıklaması yapılmıştır. Bkz. Tercüman, 26 Şubat 1970.

²²⁹ İlhan Selçuk, “Cümlenin Dikkatine”, **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1966.

²³⁰ İlhan Selçuk, “Bayramlık”, **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1965.

²³¹ A.Ş.Esmer, “Anlaşmalar Üzerinde Görüşmeler”, **Yön**, S.162, 6 Mayıs 1966, s.7.

²³² A.Halûk Ülman, “İkili Anlaşmalar ve Amerikan Üsleri”, **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1966.

sık kazalar da yaptıklarını belirterek, bu konuda “adli ayrıcalığa” ve bu durumun hukuki ve siyasal ve sosyal görünümünün hoş olmadığına dikkat çekmektedir.²³³

1965’de iktidara gelen Süleyman Demirel Hükümeti, Amerikan personelinin kamuoyunda büyük rahatsızlığa neden olan “adli ayrıcalığına” son vermek için 1954 NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi’nin (SOFA) değiştirilmesi için Amerikalı yetkililerle görüşmelere 1967’de başlamıştır. 31 Temmuz 1969’da uzun görüşmeler sonunda 23 Haziran 1954 tarihli Askeri Kolaylıklar Anlaşması’nı yürürlükten kaldırarak yeni bir Temel Anlaşma imzalanmıştır.²³⁴ Böylece Amerikan Askeri personelinin yargılanması sırasında Türk Mahkemelerinin yetkilerine getirilen kısıtlamalar bir ölçüde engellenmişti ancak, ABD, yargılama konusunda son sözün yine kendisinde olduğunu kabul ettirmiştir.²³⁵

ABD Kongresi’nin Türkiye’ye silah ambargosu uygulamaya başladığı dönemde (5 Şubat 1975) siyasetçilerin, Amerikalı personelin durumu ile ilgili açıklamaları da farklı olmuştur.

Türkiye’nin ABD Büyükelçisi Melih Esenbel, düzenlediği basın toplantısında Türkiye’de üslerdeki personelin istediği kadar kalabileceğini ancak değişik bir statüye tabi tutulacağını bildirmiştir. Değişik statünün niteliğini açıklamayan Esenbel, Amerikalıların sadece bazı yardımcı görevler yüklenebileceğini söylemiştir.²³⁶

Başbakan Demirel, üslerdeki ABD personeli konusunda “*isterlerse kalabilirler, bir anlam taşımaz*” derken²³⁷, Bülent Ecevit ise, “*ABD personelinin Türkiye’den gitmesi gerektiği*”ni ifade etmiştir.²³⁸

²³³ Mehmet Barlas, “İkili Anlaşmalar ve Türkiye”, **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1968.

²³⁴ **Tercüman**, 4 Temmuz 1969.

²³⁵ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, 223-224. Haydar Tunçkanat da anlaşmanın eskisinden farklı olmadığını belirtmiştir. Bkz. Tunçkanat, **a.g.e.**, s.243, Erhan, **a.g.m.**, s.695.

²³⁶ **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1975.

²³⁷ **Milliyet**, 3 Ağustos 1975.

²³⁸ **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1975.

V- KIBRIS SORUNU-JOHNSON MEKTUBU VE AMERİKA

Kıbrıs, Şükrü Sina Gürel'in çok yerinde bir ifadesiyle "tarih boyunca kaderi dışardan belirlenmiş bir ada"¹ olmuştur. Ada, 16.yüzyılda Osmanlı, 19.yüzyılda İngiltere egemenliğine girmişti. İngiltere bu tarihten sonra da adanın geleceği konusunda söz sahibi olmuştu. Kuşkusuz adayı önemli kılan birçok etken vardı: Ortadoğu petrollerine yakınlığı, Doğu ile Batı arasındaki ticaret yolları üzerinde oluşu, adanın askeri bir üs olarak değerlendirilmesi gibi. Adanın sayılan bu özellikleri inceleme dönemimiz içindeki Kıbrıs sorununun ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur.

Kıbrıs'ın geleceğinin belirlenmesinde etkili olan İngiltere-Türkiye-Yunanistan üçlüsüne, II.Dünya Savaşı sonrası Amerika da katılacaktır. 1950'li yıllarda Amerika, Kıbrıs Adası ile doğrudan ilgilenmekten çok bölgedeki genel dengeyi dikkate alarak, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'a etkisini önlemeye yönelik politikalar uygulamaya çalışmıştı.² Türkiye ise 1945'den 1951'e kadar olan süreçte Sovyet tehlikesine karşı bir güvenlik unsuru aramaya yönelmişti. 1952-1954 arasında da bu güvenliğin artırılmasına yönelik çalışmaların yürütüldüğü bir dönem olmuştu. Bu gelişmeler, Türk Hükümetleri'nin Kıbrıs meselesindeki hareketsizlik ve ilgisizliğinin başlıca sebebi olmuştur. Öte yandan Yunan Hükümeti de Kıbrıs konusunda kesin bir tutum içerisine girmemiş, 1951 yılında Kıbrıs meselesini benimsemiş ancak 1954 yılında bu sorunu Birleşmiş Milletler (BM) kanalı ile uluslararası alana yansıtmıştır. Türkiye'nin pasif bir politika izlemesinin diğer nedeni de, İngiltere'nin Kıbrıs'ı terk edeceğine dair bir işaret görmemesidir. İngilizlerin bu davranışları, Türk Hükümetlerini bir güven ve rahatlık içerisinde hareket etmelerini sağlamıştır.³

1950'de CHP'li Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak⁴, 1954'te de DP'li Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü hemen hemen aynı sözcüklerle "*Türkiye'nin Kıbrıs*

¹ Şükrü Sina Gürel, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984, s.11.

² Faruk Sönmezoglu, **II.Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s.67.

³ 1954'e kadar Kıbrıs Adası'ndaki gelişmeler için bkz. Fahir H. Armaoğlu, **Kıbrıs Meselesi, Türk Hükümeti ve Kamu Oyunun Davranışları, 1954-1959**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1963, s.1-4; Şükrü Torun, **Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu**, Gazeteciler Matbaası, İstanbul, 1956, s.59-71; İsmet Onur, **Kıbrıs Türkleri**, Burhanettin Matbaası, İstanbul, 1938.

⁴ Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, TBMM'de yaptığı bir konuşmada Kıbrıs sorununa bakışını şöyle açıklamıştır: "*Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur. Çünkü Kıbrıs, bugün İngiltere'nin hakimiyet ve*

diye bir meselesi yoktur”⁵ diyerek hükümetlerinin Kıbrıs’la ilgisini ortaya koymaktaydılar.⁶

Ancak Yunanistan’ın Kıbrıs sorununu, 16 Ağustos 1954’te Birleşmiş Milletler’e taşımasıyla ada, Türk dış politikasının ve kamuoyunun en önemli konularından birisi olacaktır. Bu tarihten sonra Yunanistan, Kıbrıs’ın kendilerine ait olduğunu göstermek için Birleşmiş Milletleri ve ilgili devletlerin kamuoylarını etkilemek amacıyla, çeşitli gösteriler ve girişimlerde bulunmuştur.⁷ Türkiye ise bir süre sorunun “hür dünya” içerisinde, müttefiklerin anlaşması ile çözümlenebileceğini sanmıştı. Ağustos 1954’te Türkiye Milli Talebe Federasyonu tarafından düzenlenen toplantıda Başbakan Adnan Menderes, Kıbrıs Komitesi üyelerini de kabul ederek, *“Kıbrıs asla Yunanlıların olmayacaktır. Hükümet olarak gerekli bütün tertibat alınmıştır. Onun için Türk Milleti’nin Kıbrıs davasında itidal ile hareket etmesi çok yerinde olur”*,⁸ demişti. Böylece Türkiye’de Yunanistan’ın tahriklerine karşılık verme girişimleri genel olarak bir süre hükümet tarafından önlenmişti.⁹

A. 1964 ÖNCESİ “ABD-KIBRIS” EKSENİNDE DEĞERLENDİRMELER

Kıbrıs konusundaki anlaşmazlık ilk defa uluslararası bir uyuşmazlık olarak 1954 yılında Yunan Hükümeti tarafından self-determinasyon istemiyle bir şikayet olarak BM Genel Kuruluna getirilmişti.¹⁰ Böylece Kıbrıs sorunu uluslararası bir nitelik kazanırken, ABD kendini çok güç bir durumda bulmuş, bir yanda NATO’nun önderi olarak karışmamazlık edemezken, diğer yandan üç NATO ortağının (İngiltere, Türkiye ve Yunanistan’ın) tepkisini üzerine çekmek istememişti. Batı savunma sistemi içinde bu tür anlaşmazlıklar, yine Batı güvenliğinde önemli sorunlara yol açabilirdi. Bu nedenle Amerika, sorunun BM açık diplomasisi ile değil, NATO’nun

idaresi altındadır ve İngiltere’nin Kıbrıs’ı başka bir devlete devretmek niyetinde veya temayülünde olmadığı hakkında kanaatimiz tamdır...” *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1950.

⁵ Nazım Güvenç, *Kıbrıs Sorunu, Yunanistan ve Türkiye*, Çağdaş Politika Yayınları, İstanbul, 1984, s.22.

⁶ *Hürriyet*, 13 Haziran 1954’te yayınlanan bir haberde, “Ankara’nın henüz Kıbrıs diye bir meselesi olmadığını” belirtiyordu.

⁷ Gelişmeler için bkz. *Hürriyet*, 21, 22 Ağustos 1954.

⁸ *Hürriyet*, 29 Ağustos 1954.

⁹ Mehmet Gönübol- A.Suat Bilge, “Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri”, *Olaylar Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.338

¹⁰ Bkz. Gönübol- Bilge, *a.g.m.*, s.338; Armaoğlu, *a.g.e.*, (1963), s.70-75.

gizli diplomasisi içinde çözülmesi gerektiğini savunmuş ve taraflara bu konuda telkinde bulunmuştu.¹¹

Kıbrıs sorununun daha çok İngiltere ve Yunanistan arasındaki görünümü, 1955 yılında Türkiye'nin Londra Konferansı'na¹² katılarak, konunun taraflarından birisi olmasıyla değişmeye başladı. Artık bir Kıbrıs politikası oluşmuştu. Başbakan Adnan Menderes, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda o günkü politikasını şöyle tarif etmişti: *"Kıbrıs, Anadolu'nun bir devamından ibarettir ve onun emniyetinin esas noktalarından birisidir. Bu itibarla, onun bugünkü durumunda bir tebeddül bahis mevzuu olursa, bunun teknik esaslara değil çok daha mühim ve esaslı olan diğer hakikatlere ve mesnedlere göre halledilmesi ve Türkiye'ye râci olması lazım gelir. Londra'ya gidecek olan heyetimiz, statükonun muhafazasını asgari şart olarak müdafaa edecektir; statükonun muhafazası, her türlü ihtilâtları men edecek bir haldir"*¹³.

Ulus gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın, Kıbrıs'ın NATO "Condominium"u içinde çözülmesi gerektiği görüşünü öne sürerek şöyle diyordu: *"...Kıbrıs, NATO devletlerinin müşterek hakimiyeti altında Batı dünyası için bir müdafaa merkezi haline sokulabilir. O zaman, Adada yaşayan Rumlar da Türkler de dahili işlerde tam bir muhtariyet ve istiklâl hakkına müsavi surette sahip olarak rahat yaşayabilirler"*¹⁴.

Kıbrıs'la bağlantılı bir şekilde ortaya çıkan, 6-7 Eylül olayları; Yunanistan ve Kıbrıs'ta, Türkiye ve Türklere karşı girişilen çeşitli saldırı ve tahriklerin, Türk toplumunda biriktirmiş olduğu tepkilerin, Selanik'ten gelen Atatürk'ün evine bomba atıldığı haberleriyle birleşmesi sonucunda bir anda patlama noktasına ulaşmıştı. Kısa sürede büyüyen yağma ve tahrip hareketleri, İstanbul, İzmir ve Ankara'da Rumlar aleyhine gelişmiş ve gece yarısına kadar zor kontrol altına alınmıştı.

Her iki ülkede meydana gelen olaylar sonucunda ilişkilerin bozulması üzerine, ABD Dışişleri Bakanı Dulles, Başbakan Adnan Menderes'e bir mesaj göndererek

¹¹ Oral Sander, **Türk Amerikan İlişkileri, 1947-1964**, A.Ü.S.B.F. Yayını, Ankara, 1979, s.225.

¹² Londra Konferansı, 29 Ağustos'tan-7 Eylül 1955'e kadar devam etmiş ancak bir sonuca ulaşamamıştır. Bkz. Mehmet Gönübol- A.Suat Bilge, **a.g.m.**, s.341; "Konferansta üzerinde anlaşılan tek ortak karar, "İngiltere'nin adadan çıkmaması ve adanın hukuki durumunda bir değişiklik yapılmamasıdır". Bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, (1963), s.154.

¹³ Armaoğlu, **a.g.e.**, (1963), s.97, 133; Başbakan Adnan Menderes'in 24 Ağustos nutku değerlendirmeleri için bkz. Şükrü Kaya, "Samimi Bir İhtar", **Hürriyet**, 26 Ağustos 1955; Ahmet Şükrü Esmer, "Başbakanın Kıbrıs Demeci", **Ulus**, 28 Ağustos 1955.

¹⁴ H. Cahit Yalçın, "Kıbrıs Meselesi", **Ulus**, 10 Temmuz 1955.

NATO dayanışmasından, komünist yayılmasından ve her iki ülkeye yapılan yardımların amacından söz etmiştir.¹⁵

1956 Nisan'ından itibaren ise Kıbrıs'ta Türklere karşı başlayan tedhiş hareketleri, Türk kamuoyunda Yunanistan'a karşı duyulan tepkinin artmasına neden olacaktır. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, yabancı ajanslara verdiği demecinde Kıbrıs'ta self-determinasyondan önce artan tedhiş hareketlerinin durdurulmasını belirtirken, self-determinasyonun da Enosis'e giden bir yol olduğunu düşünüyordu.¹⁶ Bu düşüncesinde haksız da değildi:

1956'da Türkiye'de Fuat Köprülü Kıbrıs'la ilgili görüşlerini açıklarken, Ohio'nun Demokrat Temsilcisi Wayne L. Hays da aynı tarihte Amerika'da Kıbrıs üzerindeki görüşlerini açıklıyordu. Hays'a göre Amerika Birleşik Devletleri, Kıbrıs'a derhal self-determinasyon hakkının verilmesi için ısrar etmeliydi. Onun bu sözleri Akis dergisinde şöyle eleştirilmekteydi: *"...Bu isteğinin mucip sebeplerini bin dereden su getirerek izah etmeye çalışan temsilci, kendisini bu yolda bir konuşmaya sevk eden asıl amili söylemeyi unutuyordu: Amerika'da bulunan Yunan ırkından gelme seçmenlerin oyunu kazanmak. Amerika'nın hertürlü sömürgeciliğin aleyhinde bulunduğunu söyleyen temsilci, dolar emperyalizmini bilmezlikten gelemez, adadaki Yunan çoğunluğundan bahsederken de Türk azınlığını unutamazdı. Yaklaşmakta olan seçimlerde kazanılacak Rum oylarının hülyasına kapılarak birçok gerçekleri yan çizen Wayne L. Hays, unutmamak gerekir ki tipik Amerikalı dostlarımızdan sadece biridir. Allah düşmanlarımızdan korusun!..."*¹⁷.

Amerika, Kıbrıs sorununa bakış açısını, 13 Mart 1956'da Atina Büyükelçisi Cannon, ve 14 Mart'ta da ABD Başkanı Eisenhower aracılığıyla açıklıyordu. Buna göre, Birleşik Amerika Kıbrıs meselesinin bir İngiliz-Yunan ihtilafı olduğunu açıklayarak, Türkiye'nin Kıbrıs tezini desteklemekten uzak bir yerde olduğunu göstermişti.¹⁸

Bu açıklamaya ilk tepkiyi Ömer Sami Coşar, Cumhuriyet'teki yazısı ile vermişti: *"...Amerikan hükümetinin, Amerika'da yerleşmiş Rumların reylerini kazanmak için..."*, Yunanistan'ı destekler görünmesini eleştirmekteydi. *"Bundan*

¹⁵ Gönübol- Bilge, **a.g.m.**, s.347-348.

¹⁶ Gönübol- Bilge, **a.g.m.**, s.347-350.

¹⁷ "Amerikalı Dostlarımız", **Akis**, 4 Şubat 1956, s.15.

¹⁸ "Birleşik Amerika ve Kıbrıs", **Forum**, S.49, 1 Nisan 1956, s.4

*birkaç gün evvel Yunan Başbakanı Karamanlis, Atina'daki Amerikalı gazetecileri alelacele toplayıp 'Amerika müdahale etsin, İngiltere'nin Kıbrıs siyaseti yüzünden Yunanistan, Batı ile alakasını kesebilir' şeklinde beyanat verince denmişti ki; 'Çirkin bir oyun...Yunanistan, Londra ile Washington arasında hadise çıkarmaya teşebbüs ediyor. Bugün bu oyunun neticeleri karşındayız. Düne kadar bu meselede tarafsızlığını muhafaza etmiş olan Washington, Atina'nın bu talebi yapıldıktan bir gün sonra Yunan başkentindeki sefirini harekete geçirmiş, bu zat da son Kıbrıs hadiseleri karşısında Karamanlis hükümetine Amerika'nın sempatilerini bildirmiş, bu hükümeti 'vakur' siyaseti dolayısıyla da tebrik etmişti... Birleşik Amerika'nın Ortadoğu ile alâkalı siyaseti umumiyetle tenkit mevzuudur"*¹⁹.

Kadircan Kaflı ise Tercüman'daki yazısında, Kıbrıs sorununda İngiltere ve Yunanistan'a karşı Amerikan desteğinin önemine dikkat çekiyordu: *"İngiltere ve Yunanistan'la hangi meselemiz lehimize halledilmiş ki?..Kılıcımızın, süngümüzün hakkı bile alınamamıştır. Dünyada sözü daha geçer olan Amerika gibi dostlarımızın lehimize müdahalelerini sağlamadıkça karşımızdakilerin şeytan diplomatları, korkarım bizi atlatırlar"*²⁰.

Türkiye ise Kıbrıs politikasında bir değişiklik yaparak "statu quo"nun korunması yerine Kıbrıs'ın taksimi planını savunmaya başlamıştı. Böylece Türkiye, 1957 yılına kadar Birleşmiş Milletler Örgütü'nün Kıbrıs sorununu incelemeye yetkili olmadığını ileri sürerken, "statu quo" değişikliğini kabul ve taksim planını benimsedikten sonra Birleşmiş Milletler'de üçlü görüşmeleri savunmaya başlamıştı.²¹

Bu arada 1957'de Demokrat Parti Konya Milletvekili Himmet Ölçmen, Amerika'nın Kıbrıs politikasından şikâyet ediyordu: *"Türk Milleti'nin bu hassasiyeti karşısında Amerika'nın lakayd kalamayacağına ve onu yâd ellerden yeni dostlar ve yeni imkânlar aramağa mecbur bırakmayacağına kat'iyetle inanıyor, güveniyor ve bekliyorum"*²².

¹⁹ Ömer Sami Coşar, "Amerika Ne Yaptı?", **Cumhuriyet**, 15 Mart 1956.

²⁰ Kadircan Kaflı, "Hükümet Programı", **Tercüman**, 15 Ocak 1964. benzer görüşte bir yazı, "Kıbrıs Hakkındaki Türk Görüşü Dün Amerikalılara Anlatıldı", **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1956.

²¹ Armaoğlu, **a.g.e.**, (1963), s.293.

²² **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1957.

Bu sırada basında Amerika'nın Kıbrıs'a ilişkin herhangi bir tezinin veya planının bulunmadığı, yani Türkiye ile Yunanistan arasında tarafsız bir politika izlediğine dair değerlendirmeler de yapılıyordu:

1957 yılının Ağustos ayında Cumhuriyet Gazetesi “...Anlaşıldığına göre Birleşmiş Milletlerin Eylül'deki toplantısında gündeme alınması beklenen Kıbrıs meselesi mevzuunda Birleşik Amerika, herhangi bir “Amerikan görüşü” ortaya atmayacak sadece doğrudan doğruya alâkalı milletlerin meşru isteklerini karşılayacak tatmin edici bir hal çaresinin bulunabilmesi hususunda gayret sarf edecektir”.²³

R.Oğuz Türkkân ise Cumhuriyet'teki yazısında Amerikalıların Kıbrıs meselesini, önemli bir sorun olarak değil dünyanın ikinci hatta üçüncü derecedeki sorunlarından biri olarak gördüğünü, Amerikalıların daha çok Ortadoğu sorunları ile ilgilendiklerini belirtmiştir. Ona göre Amerikalılar, Kıbrıs sorununu öncelikle İngiliz ve Yunan meselesi olarak değerlendirmekteydi.²⁴

Bu arada, Rum toplumu Başpiskoposu Makarios'un 1953 yılında İngiliz egemenliğine karşı çıkarak adada self-determinasyon hakkı için BM ve Amerika düzeyinde çeşitli siyasi görüşmelere gitmesi, İngiltere tarafından sürgüne gönderilmesine neden olmuştu. 1957 Nisan'ında Makarios'un İngilizler tarafından serbest bırakılması arkasından New York Valisi Averell Harriman'ın, Makarios'u Amerika'ya davet etmesi, Türk basınında tepkiye neden olmuştu.

Milliyet'te Peyami Safa, olayın Türk-Amerikan dostluğunun adeta gelecekte nerelere ulaşabileceği üzerine fikir veriyordu: “...Türk kalbinin, Amerika Hükümeti'ne karşı kırgınlığı nefret derecesine varmak istidadındadır. Bunun da hangi düşman ve büyük devleti sevindireceğini düşünmekten aciz kalacak derecede çocuklaşan Sayın Eisenhower'ın ve hükümetinin Ortadoğu'da kırıldığı potların koleksiyonu tamamlanmış oluyor”²⁵.

Hürriyet'te Şükrü Kaya ise Harriman'ın Makarios'u davetini şöyle eleştiriyordu: “Harriman, gansterleri belki davette serbesttir. Anladık, fakat Birleşik Amerika otoriteleri, her gelmek isteyen, hususiyle böyle elleri kana bulanmış,

²³ Cumhuriyet, 30 Ağustos 1957.

²⁴ R.Oğuz Türkkân, “Amerika Mektupları; Amerikalıların Kıbrıs Davasında Anlayacakları Tek Lisan”, Cumhuriyet, 27 Mayıs 1957.

²⁵ Peyami Safa, “Amerika Hükümeti Türkleri Kırıyor”, Milliyet, 30 Nisan 1957.

dünyayı birbirine katan, ihtilalci ve komiteci misafirleri kabul etmeye mecbur değildir...”²⁶.

Harriman’ın, Makarios’u Amerika’ya daveti nedeniyle, Türkiye’den New York Valisine protesto telgrafları çekilmiş²⁷, Ankara’da 19 Mayıs Stadyumunda bir Kıbrıs mitingi düzenlenmek istenmiş, Kore gazileri Kore’de dünya barışı için birlikte savaştıklarını ancak Harriman’ın barışı bozan bir “katili” davet etmelerine tepki göstermişlerdir.²⁸

Ömer Sami Coşar, Türkiye’nin yıllardan beri “ABD ve Avrupa” için ne fedakârlıklara katlandığını ancak karşılığında Kıbrıs sorunda karşımızda olduklarını düşünmekteydi. *“Uzun yıllar şu bölgede (Ortadoğu’da) tek başımıza nöbet bekledik. Sayemizde bu bölgede yatan İngiliz-Amerikan-Fransız sermayeleri, rahatsız edilmediler. O günlerde ne Atlantik Paktı, ne Avrupa Konseyi, ne Bağdat Paktı ne de Balkan Paktı vardı!...Bundan dolayı Batı Avrupa bize teşekkür etti mi? Hayır. Evvela, Avrupa Konseyi’ne girmemize itiraz ettiler, durdular, “Avrupalı değilsiniz” dediler. Sonra da Atlantik Paktı’na girmemizi senelerce baltaladılar. Bu camialara güçlüklerle girdik...Son zamanlarda dostlarımızdan ve müttefiklerimizden bazılarının halleri bizleri huzursuzlandırmaya ve onlarla olan münasebetlerimizi tekrar gözden geçirmek lüzumunu hissettirmeye başlamıştır. Bazı devletlerin Kıbrıs meselesinde elimizi kolumuzu bağlamak istediklerini görmüyor değiliz. Kıbrıs meselesini birkaç gün sonra ele alacağı ilan edilen Atlantik Paktı Konseyinden hemen evvel öne sürülmesi, imzalanması manidar değil midir? Bilhassa bu NATO toplantısına katılan Amerika, Yunan tezini destekleyen yeni Kıbrıs planları ile gelmekte iken...”²⁹.*

1957 yılının Şubat ayında BM, sorunun taraflar arasında görüşmelerle çözümlenmesine karar vermiş, NATO çerçevesi içindeki uzun görüşmelerden ve ABD’nin daha çok Yunanistan üzerindeki baskısından sonra ünlü Zürih Antlaşması imzalanmıştı.³⁰ Kuşkusuz ABD’nin bu tutumunda, Kıbrıs Adası’nın stratejik önemi

²⁶ Şükrü Kaya, “İsabetli ve İhtiyatlı Bir Tedbir”, **Hürriyet**, 21 Nisan 1957.

²⁷ Hürriyet gazetesine göre, Harriman’a bir haftada 40.000 protesto telgrafı çekilmişti. Bkz. **Hürriyet**, 28 Nisan 1957.

²⁸ Armaoğlu, **a.g.e.**, (1963), s.348-351.

²⁹ Ömer Sami Coşar, “Niçin İmzaladık?”, **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1957.

³⁰ Bu görüşme Paris’te NATO toplantısı sırasında 18 Aralık 1958 tarihinde yapılmıştır. Daha sonra “Zürih’te Menderes ile Karamanlis arasında yapılan görüşmeler sonunda 11 Şubat 1959’da bağımsız

etkili olmuştur. Çünkü Kıbrıs, Güneydoğu Avrupa ve ABD'nin Eisenhower Doktrini ile iyi ilişkiler kurmağa çalıştığı, Arap topraklarına açılan yolun üzerinde bulunmaktaydı. Amerika, NATO ile CENTO'ya karşı taahhütlerini ancak bu ada üzerinden yerine getirebilirdi. Ayrıca 1958 yılında, Lübnan ve Ürdün'e yapılan Amerikan ve İngiliz müdahalelerinde Kıbrıs'ın oynadığı önemli stratejik rolü de unutmamak gerekir. Zürih ve Londra Anlaşmalarının ve garanti anlaşmalarının bağımsızlık formülünde hem NATO ortak çıkarları birleştirilmiş hem de adada bulunan Batı üslerinin geleceği teminat altına alınmıştır.³¹

1958 yazında Kıbrıs'ta artan Türk-Rum silahlı mücadelesi sonucunda Türkiye-Yunanistan ilişkileri de gerginleşmişti.

1958 yılının Haziran ayında Kıbrıs için Beyazıt Meydanı'nda yapılan mitingte, adanın bölünmesi talep edilerek tutumlarından dolayı İngiltere ve Amerika göstericiler tarafından kınanmıştır.³² Amerika'nın soruna bakış açısı ise, NATO'nun Güneydoğu kanadında oluşacak bir boşluk nedeniyle, Sovyetlerin bölgeye sızmasını önlemekten ibaretti.

16 Ağustos 1960'ta İkinci Londra Konferansı'nda alınan kararlar çerçevesinde bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edildi. Makarios Cumhurbaşkanı, Fazıl Küçük de yardımcısı seçildiler. Batı dünyasında artık Kıbrıs sorununun çözüme bağlandığı inancı vardı.³³ Türkiye'de de öyle idi.

Ancak, Makarios ve Rumlar, 1960 Anayasası'ndan rahatsız olmuşlar ve nihayet Makarios, Anayasa'da değişiklik yapılması konusunu Türkiye ile görüşmek üzere, 22-26 Kasım 1962 tarihleri arasında Ankara'ya gelmişti.³⁴ Beraberinde Dışişleri Bakanı Spyros Kyprianu da vardı. Yapılan müzakerelerde Türk Hükümeti, ilgili değişiklik tekliflerini reddetmiştir. Çünkü bunlar, Türk toplumunun yaşama teminatı ile doğrudan ilgiliydi. Böylece 1962-63 yılları Kıbrıs'ta gerginliğin daha da arttığı bir dönem oldu.³⁵ Rum tedhişçiler, Türklere saldırmaya başlamış, bu atmosfer içinde Makarios, 30 Kasım 1963'te Türk toplumuna ve Kıbrıs'la doğrudan doğruya

Kıbrıs Devleti kurulması kararlaştırıldı". Ümit Gürtuna, "Kıbrıs ve Türkiye", **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1977; Gönübol-Bilge, **a.g.e.**, s.365-366.

³¹ Sander, **a.g.e.**, s.226, ayrıca bkz. Sönmezoğlu, **a.g.e.**, (2006), s.68.

³² **Milliyet**, 9 Haziran 1958.

³³ Ümit Gürtuna, "Kıbrıs ve Türkiye", **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1977; Gönübol-Bilge, **a.g.m.**, s.372.

³⁴ Gürtuna, **a.g.y.**

³⁵ Kıbrıs'ta 1963 (Kanlı Noel) olayları için bkz. Abdulhalûk Çay, **Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.

ilgili devletlere 13 konuda Kıbrıs Anayasası'nda değişiklik yapılması gerektiğini bildirmişti. Bu değişiklikler, Cumhurbaşkanı Makarios ile Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fazıl Küçük'ün veto hakkının kaldırılmasını, beş büyük şehirde tek belediyeler kurulmasını ve memuriyetlerde Türklere % 30 kontenjan tanıyan hükümlerin kaldırılmasını öngörmekteydi. Kısacası bu değişikliklerin kabulü halinde Türk toplumu, basit bir azınlık haline düşecekti. Türkiye, Makarios'un bu anayasa değişikliği tekliflerini reddetmişti.³⁶

1963 yılının Aralık ayından itibaren Kıbrıs'ta 1960 Anayasası hükümlerini uygulamak istemeyen Rumların, Türklere yönelik saldırıları artmış³⁷, 21 Aralık 1963'te Rumların gerçekleştirdiği ve “Kanlı Noel” olarak anılan saldırıdan sonra 25 Aralık'ta Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, ABD Başkanı Lyndon Johnson'a bir mektup göndererek, adadaki katliamın durdurulması için Rum tarafına baskı yapılmasını istemişti.³⁸ Başkan Johnson ise 26 Aralık'ta gönderdiği cevapta garantör devletlerin barışçı bir çözüm yoluna yardım edecek, her türlü davranışlarını desteklemek için elinden gelen her şeyi yapacağını belirtmiştir. Böylece Amerika'nın bunalımın başlangıcındaki tutumu, doğrudan bir müdahaleden çok dolaylı bir karışma biçiminde ortaya çıkmıştı.³⁹

Çetin Altan Milliyet'teki yazısında, “Amerika'nın, NATO'nun iki küçük üyesi olan Türkiye ile Yunanistan arasında katiyen bir mesele çıkmasını istememektedir. Her iki devletin de kendi müsaadesini aşan kararlar almasına karşı koyacağını, Kıbrıs'tan çok bu bölgedeki muvazenenin bozulmamasıyla ilgili” bir politikasının olduğunu belirtmiştir.⁴⁰

Ahmet Kabaklı, “Kanlı Noel” olayından bir yıl sonra şunları yazmıştır: “...Sevgili NATO dostlarımız, teker teker yan çizdiler. Amerika, tekliflerimizi hasır altı etti...Bu kanlı yıldönümü hengamesinde bize “dostu ve düşmanı” yeniden tanıtmış oldu. Bize karşı insafsız, tarafcıl ve yalancı olmakta, haç ile orak-çekiç'in farksız olduğunu gördük...”⁴¹.

³⁶ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, C.I, T. İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994, s.785-786.

³⁷ “Dr. Fazıl Küçük'e göre 27 Aralık 1963 tarihi itibarıyla Rumların saldırısı sonrasında hayatını kaybeden Türklerin sayısı 400'ü bulmuştu. Bkz. **Cumhuriyet**, 28 Aralık 1963.

³⁸ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002, s.685; Sander, **a.g.e.**, s.228.

³⁹ Sander, **a.g.e.**, s.228.

⁴⁰ Çetin Altan, “Pirincin Taşları”, **Milliyet**, 30 Aralık 1963.

⁴¹ Ahmet Kabaklı, “Bakışlar”, **Tercüman**, 4 Ocak 1964.

İngiltere de bir çağrıda bulunarak 14 Ocak 1964'te tarafları, Londra'da konferansta bir araya getirmiştir. Ancak konferansta bir sonuca ulaşılamayarak 31 Ocak'ta taraflar dağılmıştır. Bu arada Türkiye, 9 Mart'ta Washington ve Londra'ya bir nota vererek, Kıbrıs'ta “*kan dökülmesi*” durdurulmazsa müdahale etmek zorunda kalacağını bildirmiştir.⁴²

İsmet İnönü, 1964 yılında Associated Press ajansına verdiği demeçte şunları söylemiştir: “...*Birleşik Amerika, her şeyden önce vakıaları anlamalıdır. Birleşik Amerika'nın kararının ne olacağını bilemem. Fakat bu mesele ile ilgilenmelidir...*”⁴³ diyerek ABD'nin bu sorunla ilgilenmesini istediğini belirtmiştir. Bu açıklamadan kısa süre sonra da Amerika, Kıbrıs'a asker göndermeyi, kurulması tasarlanan NATO kuvveti çerçevesinde kabul ettiğini açıklamış, basında bu durum “...*Amerika, NATO dahilindeki üç dost ve müttefiki Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın başını tehlikeli şekilde derde sokan Kıbrıs buhranına resmen dahil olmuştur*” biçiminde yorumlanmıştır.⁴⁴

NATO bünyesinde oluşturulan Anglo-Amerikan Planı, 31 Ocak 1964 tarihinde taraflara sunulmuş, yaklaşık 1200 ABD askerinin de yer alacağı 10.000 kişilik bir NATO barış gücü önerisi, 1 Şubat 1964 tarihinde Türkiye ve Yunanistan tarafından kabul edilmişti. Ancak Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, sadece BM Güvenlik Konseyi'nin emrindeki bir barış gücünü kabul edebileceğini ileri sürerek planı reddetti. Plan değiştirilerek yeniden Türkiye ve Yunanistan'ın kabulüne sunulmuş ancak Makarios planı yine reddetmişti. Bu arada adadaki çatışmaların yeniden alevlenmesi üzerine, ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk'ın yardımcısı George Ball'u Ankara'ya göndererek Başbakan İsmet İnönü'yü tek taraflı bir müdahaleye girişmekten alıkoymaya çalıştı. Böylece Makarios'un planları doğrultusunda sorun BM Güvenlik konseyine gelmiş, ABD'de buna uymak zorunda kalmıştı.⁴⁵

Her iki ülke de Kıbrıs'taki sorunların çözümsüzlüğü karşısında ABD'ye başvurmuştur; ABD'yi kendi rızasıyla ya da rızasız bunalımın içine çekerek ona bir hakem rolü vermişlerdi. Kıbrıs'ın bağımsızlık döneminde 1963 ve 1964 buhranları,

⁴² Ümit Gürtuna, “Kıbrıs ve Türkiye”, **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1977.

⁴³ **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1964.

⁴⁴ **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1964.

⁴⁵ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, (2006), s.69-70.

Kıbrıs Rumlarının Enosis'ten vazgeçmemeleri ve 1960 Anayasası'nın Türklere tanıdığı hakları kabullenememiş olmalarından kaynaklanmıştır.⁴⁶

ABD'den beklediği desteği alamayan Türkiye, 13 Mart 1964'te Kıbrıs Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios'a bir mektup göndererek, Türklere yönelik saldırıların durmaması halinde, Türklerin haklarının, can ve mal güvenliğinin Türkiye tarafından korunacağını bildirmiştir.⁴⁷ Böylece, Türkiye'nin bir askeri müdahaleye hazırlandığı ima edilerek, ABD'nin bu müdahaleden önce Rumlara baskı yapması amaçlanmaktaydı. Fakat ABD yönetimi yine tarafsız kaldı. Bunun üzerine Başbakan İsmet İnönü'nün isteği üzerine TBMM, 16 Mart'ta hükümete gerekli gördüğü takdirde, Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunma yetkisi verdi.⁴⁸

1964 yılının Nisan ayında Başbakan İsmet İnönü'nün "Time" dergisine verdiği özel demeçte, Türkiye'nin tek taraflı olarak adaya müdahale hakkının Amerika tarafından engellendiğini söylemiştir. İnönü, "*Müttefikler tutumlarını değiştirmedikçe Batı ittifakı yıkılacaktır*" diyecek, bu durumda ise yeni şartlarla yeni bir dünya kurulacağına işaretler, Türkiye'nin bu yeni dünyada kendisine yer bulacağını ifade etmiştir. Washington ise Kıbrıs buhranını daha da şiddetlendirecek, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmemesi konusunda, "manevi tazyik" yapılmış olabileceğini kabul edecek, kendilerinin engel olduğunu ise kabul etmeyecektir.⁴⁹ Başbakan İnönü, TBMM'nin 3 Eylül 1964 tarihli olağanüstü toplantısında ABD'yle ilgili şunları söylemişti: "...biz Amerika'nın meseleye uzaktan bakmasını değil, meseleye bir hal tarzı bulmak için yakından faal bir rol oynamasını istemişizdir....Amerika'nın bu meselenin patladığından itibaren her gün artan vahamet karşısında başlıca endişesi iki NATO müttefikinin bir harbe tutuşmasını önlemeye çalışmak olmuştur...".⁵⁰

Bu arada Başbakan İsmet İnönü, basına "Amerika'nın önderliğine inanıyordum şimdi bunun cezasını çekiyorum"⁵¹ diyecektir.

⁴⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, (1994), s.785.

⁴⁷ **Ulus**, 14 Mart 1964.

⁴⁸ Oran, **a.g.e.**, s.685, Sander, **a.g.e.**, s.229.

⁴⁹ **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1964.

⁵⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, C: 32, (3 Eylül 1964), D.1, B.130, s.277.

⁵¹ **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1964.

Kayhan Sağlamer (Cumhuriyet), Türkiye'nin stratejik öneminin azalması sonucunda Amerika'nın, Türkiye'nin yanında yer almamasını, hâyâl kırıklığı olarak değerlendirmekteydi:

“Kıbrıs buhranının yarattığı hüsrân, dış politikamızın esaslı şekilde gözden geçirilmesi ve Türkiye'ye dünya sahnesinde “daha iyi bir yer” aranılmasını isteyenlerin adedini arttırmıştır. En sorumlularımızın ağızlarından daha altı ay önce okusak veya işitsek inanmayacağımız “Türk-Yunan dostluğu öldü”, Amerika'nın mesuliyetine inanıyordum. Bunun cezasını görüyorum” gibisinden ifrat sözler çıkmaktadır...Dostluk veya düşmanlık o andaki geçici ve karşılıklı milli menfaatlerin yarattığı neticelerdir...Son 18 aydan beri dünya başdöndürücü süratle değişmektedir. Nükleer silahların kullanılmasının getireceği faciaların herkesçe anlaşılmış olması Doğu ve Batı arasında bir harb ihtimalini azaltmıştır. Dolayısıyla Amerika'nın stratejik değeri azalan Türkiye ile sıkı dost kalmaktaki milli menfaati eski önemini kaybetmiştir...Eğer Amerika ve NATO, bizi haklı davamızda yüzüstü bırakıyorsa sebebi budur...”⁵².

Fahir Armaoğlu da Kıbrıs sorunu karşısında, Amerika'nın almış olduğu tutumun Türk kamuoyunda uyandırdığı hoşnutsuzluğu yansittikten sonra Türk-Amerikan ilişkilerinin radikal bir değişiklik geçirme olasılığından söz etmekteydi. Armaoğlu, Amerika'nın Kıbrıs politikasını şöyle değerlendirmiştir: *“Amerika, bugün Başkan Kennedy'nin bıraktığı yerde durmaktadır...Meselenin bu idare için asıl güçlük çıkaran yanı, anlaşmazlığa taraf olan Türkiye ile Yunanistan'ın her ikisinin de Amerika için aynı ağırlığa sahip olmasıdır. Hoşumuza gitsin veya gitmesin Amerika için durum böyledir. Ve böyle olunca da Kıbrıs meselesi karşısında kendisini güç durumunda hissetmiş iç ve dış politika endişeleri dolayısıyla taraflar arasında bir tercihe gidemeyerek Kıbrıs meselesi karşısında gayet renksiz ve pasif bir politika izleme yolunu seçmiştir...Amerika, meseleyi İngiltere'nin üstüne yıkmış, İngiltere'de Amerika'nın üstüne yıkmış ve o da Birleşmiş Milletlerin sırtına*

⁵² Kayhan Sağlamer, “Hatalar ve Hayal Kırıklıkları”, **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1964; Sağlamer bir başka yazısında ise Amerika'nın Kıbrıs politikasında daha aktif olması gerektiğini belirtiyordu. Kayhan Sağlamer, “Amerika ve Kıbrıs”, **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1964; Sağlamer, bir sonraki yazısında da Amerika'nın Kıbrıs'ta tek amacının, NATO'nun Güney Doğu kanadını yıkılmaktan kurtarmaya çalışmak olduğunu açıklamıştı. Bkz. Kayhan Sağlamer, “Amerika, Kıbrıs ve Komünizm”, **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1964.

yükleyerek işin içinden sıyrılmaya çalışmıştır. Sonunda hem şişi yakmıştır hem de kebabı...Amerika'nın bu politikası, Türkiye'de sinirlilik harbi uyandırmıştır..."⁵³.

Bedii Faik ise "Amerika...Amerika" adlı yazısında, "...Rahatlıkla iddia edebiliriz ki hiçbir millet bizim kendisine verdiğimiz kadar temiz bir kalp uzatmamış, hiçbir dostu Amerika'nın yanında bizim kadar azimle yer almamıştır. Ama Amerika, Türk kalbine karşılık, Amerikan doları uzatmayı kâfi sayan bir anlayış içinde çakıldı mı, o kalbi ancak kırar..."⁵⁴ diyerek Amerika'ya karşı toplumun kırılganlığını ifade etmektedir.

Faik Suad ise "Çeyrek Dostluk" adlı yazısında Kıbrıs konusunda Sovyetlerden destek çağrısı gelirken "büyük dostumuz Amerika"dan ise nasihatler geliyor demiştir: "...İnönü'nün blöften hiç hoşlanmadığını hele şantaj ve istismar metodlarına, yarım asra yakın devlet hayatı boyunca asla tevessül ve tenezzül etmediğini bilenler için o'nun 'sarih ve şiddetli' sözlerinin sözde kalmayacağını anlamak kolaydır...Nitekim Batı ve Doğu bloklarının diplomasi santrallerinde "yeni şartlarla yeni bir dünya kurulur" ikazı tam bir alarm etkisi yaratmıştır. Kuzey'deki büyük komşumuzdan ılık bahar meltemlerine sarılı, "büyük teklifler" yağarken Atlantik ötesindeki büyük dostumuzdan çatık kaşlı vefa nasihatleri geliyor!..."⁵⁵.

Metin Toker de "Biz Toprak Satmayız" adlı yazısıyla, "Dostluklarımıza ve ittifaklarımıza sadakatimiz tartışma konusu bile değildir. Batılı sistem, bizim seçtiğimiz bir hayat tarzının parçasıdır. Halkası olduğumuz savunma zinciri içindeki vecibelerimizin zerresini aksatmak hatırımızdan geçmez. Ama herkes bilmelidir ki yaratma yolunda olduğumuz yeni Türkiye'nin daha müstakil, daha haysiyetli ve daha şerefli ve mağrur bir dış politikası olacaktır" diyerek Kıbrıs'ı satmamızın akla bile gelemeyeceğini, Amerika'nın makul yolu Lefkoşe ve Atina'ya göstermesini isteyerek "...aksi halde lütfen gölge etmemelidir" düşüncesindedir.⁵⁶

Sander'e göre, 1963 yılında Türkiye'nin, stratejik durumu ve ittifaka daha çok katkı sağladığı gerekçesiyle, ABD için Yunanistan'dan daha önemli bir müttefik olduğunu düşünüyor ve Kıbrıs konusunda daha çok destek göreceğini sanıyordu. Ancak 1964 yılına geldiğinde ABD için Türkiye'nin stratejik önemi azalmıştı.

⁵³ Fahir Armaoğlu, "Amerika, Kıbrıs ve Türkiye", **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1964.

⁵⁴ Bedii Faik, "Amerika...Amerika", **Dünya**, 18 Nisan 1964.

⁵⁵ Faik Suad, "Çeyrek Dostluk", **Ulus**, 21 Nisan 1964.

⁵⁶ Metin Toker, "Biz Toprak Satmayız", **Ankara Bayram**, 24 Nisan 1964.

Jüpiter füzeleri 1959 yılında yerleştirilmiş, 1963 yılında sökülüştü. Ayrıca 1956-1958 Ortadoğu bunalımlarından ve Küba bunalımından sonra Doğu-Batı ilişkilerinde ortaya çıkan yumuşama ve bunun sonucu olarak ABD, Türkiye'ye karşı 1964 öncesi tutumunu değiştirmeye başlamıştır. Bütün bunlara ek olarak, seçim dönemine giren ABD Başkanı Johnson için 3 milyonluk ve iyi örgütlenmiş, Yunan azınlığının oyları da oldukça önemliydi.⁵⁷

Basında Kıbrıs sorunu karşısında dost ülkelerin özellikle ABD'nin desteğini aramak gerektiği biçiminde yazılar da yer alıyordu. Amerika ile bağlantılı bir politika bu ülkenin ikna edilmesi durumunda çözüme kavuşabilirdi:

*“Kıbrıs, henüz elden gitmemiştir. Türkiye'ye katmak mümkün değilse de Yunanistan'a katmak da o kadar kolay değildir...İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya ve İtalya gibi büyük NATO müttefiklerimizi davamıza inandırabilirsek gayeye varmak kolaylaşır”*⁵⁸. Ancak değişen koşullar karşısında Türkiye'nin destek çağrısı ABD ve diğer Batılı müttefiklerinden tam karşılık bulamamış, ABD sorunu İngiltere'ye, İngiltere ise ABD'ye havale etmiş, ABD'de de 1963 bunalımından farklı olarak sorunu Birleşmiş Milletler'e yüklemiştir. Böylece Türkiye'nin beklentilerinin aksine ABD, Türkiye'ye destek vermediği gibi Kıbrıs sorununda “renksiz ve pasif” bir politika takip etmiştir.⁵⁹

Basında dile getirilenlere göre; Türkiye, NATO'ya girişinden sonra uluslararası politikasını “dost ve müttefik” ülke dediği Amerika'ya göre uyarlamasının sakıncalarını görmüş, bu husus gerek Başbakan düzeyinde gerekse konu ile ilgili kişi ve yazarların düşüncelerinde ifade edilmiştir. Kamuoyu, Birleşik Amerika'dan hareket beklemekteydi. Ancak Amerika, iki müttefiki arasında uzlaşma ile soruna çözüm bulmaya çalışmakta ya da kendi ülkesindeki Rum nüfuzun etkisinde kalarak sorunu “bekle ve gör” politikası ile dondurmaya çalışmaktaydı.

Bu dönemde ABD Başkanı Johnson, bir basın toplantısı düzenleyerek Güney Vietnam'daki çarpışmalarla ilgili, bu ülke için Cenevre anlaşmalarına uyulmasını talep etmiş ve bölgede komünist yayılmasını durdurmak için diğer müttefikleri de kuvvet göndermeye davet etmişti. Ancak Forum dergisinin başyazısı, Amerika'nın buradaki çelişkisini ortaya koyuyor ve ABD'nin Kıbrıs'la ilgili uluslararası

⁵⁷ Sander, **a.g.e.**, s.226.

⁵⁸ Kadırcan Kafılı, “Kıbrıs Elden Gitti Mi?”, **Tercüman**, 14 Ocak 1964.

⁵⁹ Sander **a.g.e.**, s.228.

anlaşmaları Yunanistan'ın çiğnemesine göz yumması, bu ülkeye bir ABD desteği olarak algılanıyor ve eleştiriliyordu.⁶⁰ Bu durumda bir zamanlar Türkiye, Amerika'ya Kore'de verdiği desteği Vietnam için göstermeyerek, Amerika ve politikaları ile ilgili algılamalarının değişmeye başladığını gösterecektir.

Cumhuriyet'te yayınlanan bir yazıya göre, Amerika'nın dünya barışını korumakla ilgili görevi ve bölgedeki çıkarları dolayısıyla, Kıbrıs sorununa ilgisiz kalmaması gerektiği belirtiliyordu: *"... Bu durumdan Türk kamuoyu kadar dünya kamuoyu da üzüntü içindedir. Bu üzüntünün âmeli açıktır. Kıbrıs'ta bir facia temsil edilmektedir...Dünya barış nizamını korumakla görevli olanların bu duruma çoktan müdahale etmesi, hukuk ve insanlık prensiplerinin çiğnenmesine müsaade edilmeyeceğini fiilen isbat etmesi lazım gelirdi. Barış davasının öncüsü olan Amerika'nın bir müttefiki olan Yunanistan'a içine girdiği hukuk dışı tutumunu hatırlatması, ittifak prensipleriyle bağdaşmayacak olan bu politikaya kayıtsız kalınmayacağını ihtar etmesi icab ederdi. Böyle bir hareket yalnız dünya barışının korunması bakımından değil aynı zamanda Amerika'nın kendi menfaatleri bakımından da zaruri idi. Amerika'nın milletlerarası hukuk ve adalet prensiplerini ve dünya sulhünü koruma davasında bir lider mevkiini işgal etmesi, hür milletleri, bu prensiplerin ihlâl edilmesine müsaade edilmeyeceği samimi inancına bağlamıştır. Bu inanç, dünya nizamının esas temelini teşkil etmektedir. Amerika'ya hür milletler camiası tarafından tevcih edilmiş olan bu şeref ona aynı zamanda ağır mesuliyetler ve vazifeler yüklemektedir"*⁶¹.

B. JOHNSON MEKTUBU

5 Haziran 1964 gecesinde, ABD Başkanı Johnson tarafından Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderilen, Johnson Mektubu'nun kısa öyküsü şöyledir: Kıbrıs'ta önemli gelişmelerin olduğu bu dönemde, ABD Başkanı Johnson imzasını taşıyan ve beş daktilo sayfasından oluşan mektup, Büyükelçi Raymond Hare aracılığıyla, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'e ulaştırılıyor ve hükümet açıklama yapıyordu: *"ABD Başkanı Johnson'dan bir mesaj gelmiş ve harekât*

⁶⁰ "Batının Lideri ?", **Forum**, S.242, 1 Mayıs 1964, s.4.

⁶¹ **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1964.

ertelenmiştir”⁶² Böylelikle Kıbrıs açıklarındaki gemilere dön emri veriliyor. Ve bugün biliyoruz ki Johnson’un Mektubu, Kıbrıs Barış Harekâtı’nı on yıl bir ay geciktirmiştir.

Dönemin ABD Dışışleri Bakan Yardımcısı George Ball, mektupla ilgili olarak “İnönü’nün Johnson’dan yediği papara”⁶³ ya da “hayatımda gördüğüm en kaba diplomatik mektup”⁶⁴, ifadelerini kullanmıştır. Sonradan “Johnson Mektubu”⁶⁵ diye anılmaya başlanacak olan mektubun varlığını, Türk kamuoyu 6 Haziran 1964’te Beyaz Saray’dan yapılan bir açıklamayla öğrendiyse de içeriği hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

Beyaz Saray’dan yayınlanan bildiri Türk basınında şöyle yer almıştır: “Beyaz Saray sözcüsü dün gece Başkan Johnson’un Türk Hükümeti Başkanı İ. İnönü ile yaptığı temaslar konusunda gazetecilere bir bildiri okumuştur. Bu bildiride: “Türkiye’nin Kıbrıs’taki durum sebebiyle gittikçe artan kaygıları dikkate alan Başkan, yeniden Başbakan İnönü ile temasa geçmiştir. Filhakika Başkan, Başbakan İnönü’ye uygun görüldüğü takdirde Washington’u ziyaret etmesi imkânını telkin etmiştir... Başkan ve Başbakan İnönü, arasında teati edilen mesajlar, sadece yakın müttetikler arasında devamlı istişareler zincirinin halkalarından birini teşkil etmektedir. Başkanın İnönü’ye göndermiş bulunduğu mesaj sadece yakın dostlar arasında bir fikir teatisinden ibarettir. Bu fikir teatilerinde Amerika Birleşik Devletleri, Kıbrıs meselesinde daima barışı muhafaza etmek ve Birleşmiş Milletlerin arabuluculuk ve barışı sağlama gayretlerine tamamen sadık kalmıştır”⁶⁶.

Türkiye’nin Kıbrıs’a çıkarma yapmaması için Amerika’nın ihtarda bulunduğuna dair Lefkoşe kaynaklı haberler hakkında ise Beyaz Saray hiçbir açıklama yapmamıştır.⁶⁷

Başbakan İsmet İnönü, takip eden günlerde Kıbrıs ve mektup ile ilgili sorulara; “birkaç gün ağzımızı sıkı tutarsak Kıbrıs konusu kendiliğinden açıklık kazanır” şeklinde yanıt vermiştir. Basında mektupla ilgili olarak, Başbakanın Kıbrıs

⁶² Halûk Şahin, **Gece Gelen Mektup, Türk-Amerikan İlişkilerinde Dönüm Noktası**, Cep Kitapları, İstanbul, 1987, s.9.

⁶³ Haluk Gerger, **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası**, Belge Yayınları, İstanbul, 1999, s.104.

⁶⁴ Faruk Sönmezoğlu, **Kıbrıs Sorunu Işığında Amerika Birleşik Devletleri’nin Türkiye Politikası (1964-1980)**, Der Yayınevi, İstanbul, 1995, s.14.

⁶⁵ Johnson Mektubunun ve İnönü’nün yanıtının tam metni için bkz. Şahin, **a.g.e.**, s.117-135.

⁶⁶ **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1964.

⁶⁷ **A.g.g.**

konusunda ABD Başkanı tarafından görüşmede bulunmak üzere Amerika'ya davet edilmesi, Türkiye'nin “*çıkarma kararını şimdilik geri bırakması*” biçiminde Ankara'nın gündeminde yer almıştır.⁶⁸

Kamuoyu ve basın, mektubun içeriğini tam olarak bilmese de parça parça yayınlanan yazılar ve yöneticilerin tepkilerinden dolayı, Johnson'un mesajının bir “*ihamet belgesi*” olduğuna inanmıştı. Örneğin Milliyet, mektubun henüz açıklanmadığı bir tarihte, kamuoyunda ortaya çıkaracağı tepkiyi şöyle ifade etmiştir: “*Herhalde son olay Türk-Amerikan münasebetlerinin bir dönüm noktasını teşkil edecektir. Gerçi Amerikalı dostlarımız, kendilerine karşı gösterilen her kırgınlığı ‘geçici’ telakki etmek ve Türk dış siyasetindeki değişiklik ihtimallerini ‘şantaj’ olarak değerlendirmek eğilimindedir. Kendilerine bu güveni, yapmakta oldukları yardımlardan vazgeçemeyeceğimiz konusunda besledikleri kanaatin verdiği anlaşılmaktadır. Ancak Amerikalı dostlarımız, dış politika meselelerinde sık sık yanlışlardır...Türk kamu oyu, şimdi her şeyin üstünde tuttuğu Kıbrıs davasında Amerika tarafından bir ihanete uğradığını görürse, münasebetlerini bir şantaj olarak değil fakat tabi bir tepki neticesinde gözden geçirecektir*”⁶⁹.

Cihad Baban Ulus'ta Amerika'yı Türkiye'nin meşru hakkını kullanmasını engellediği için haksız ve hatalı olarak gördüğünü belirtmiştir.⁷⁰ Aynı yazar yaklaşık iki hafta sonraki yazısında ise; “*Türk vatandaşı haklı olduğu davada Sam Amca'nın haksız tercih ettiği kanaatini taşımaktadır...*”⁷¹ Aynı görüşteki bir diğer gazete ise Milliyet olmuştur.⁷² Kore gazileri madalyalarını iade ediyorlardı. Köy kahvelerinde “*kalles Johnson*”la ilgili hikayeler anlatılıyordu. “*Texas ayısı*”, “*sığır çobanı*”, Johnson'la ilgili kullanılan sıfatların en hafifleriydi.⁷³ Mektup, milliyetçi kesim için “*gurur kırıcı*”, sol çevreler için ise ülke dış politikasının ipotek altına alındığının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.⁷⁴

Büyük Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu Başkanı Prof. Nihat Erim basına verdiği demeçte; ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri bir müdahalede bulunmasına

⁶⁸ Cumhuriyet, 8 Haziran 1964.

⁶⁹ “Başyazı: Türk-Amerikan Münasebetlerinde Dönüm Noktası”, Milliyet, 10 Haziran 1964.

⁷⁰ Cihad Baban, “Kıbrıs, Amerika ve Türkiye”, Ulus, 8 Haziran 1964.

⁷¹ Cihad Baban, “Türk-Amerikan Dostluğu İmtihan Geçiriyor”, Ulus, 22 Haziran 1964.

⁷² “Başyazı: Türk-Amerikan Münasebetlerinde Dönüm Noktası”, Milliyet, 10 Haziran 1964;

“Başyazı: Amerikan Hariciyesinin Hatası”, Milliyet, 11 Haziran 1964.

⁷³ Şahin, a.g.e., s.14.

⁷⁴ Sönmezoğlu, a.g.e., (1995), s.16.

engel olmakla, omuzlarına büyük bir sorumluluk yüklendiğini söylemiştir. Erim, müdahale hakkını kastederek, “Amerika’nın Türkiye’yi Kıbrıs meselesini halletmek için sahip olduğu hayati imkândan mahrum etmeyeceğini ümit ederim” demiştir. Erim, Türk kamuoyunun bu davranış dolayısıyla hayal kırıklığına uğradığını da sözlerine eklemiştir.⁷⁵

Yayınlanmasından çok önce mektubun içeriğini –Başbakan’a yakınlığı nedeniyle- bilen belki de tek gazeteci olan Metin Toker, mesajın gönderilmesinden kısa süre sonra hükümetteki hayal kırıklığını şöyle dile getirecektir: “Dostlar bazen ne kadar budala olur, akıl ermez. Sizin, kendi hislerinizi bir ifade ediş tarzınız vardır. Bu milli hasletlerinize dahildir. Siz “defol git!” demezseniz; siz, “ne işin var burada?” diye haykırmazsanız, kırıldığınızı, hâyâl sükutuna uğradığınızı bir küçük burkulmayla, bir yüz buruşukluğuyla, bir masum ifadeyle anlatmak isterseniz. Ama kime? Bir sığır çobanına! Sığır çobanı ister ki yüzüne karşı “defol git!” diye haykırınsınız. Resimlerini, kendisini rezil eder tarzda değiştirip sokaklarda dolaştırırsınız. Kitleler toplansın, galeyana gelsin, küfürler savursun, memnunsuzluğunu belli etsin... Akılsız, sana acımak mı lazımdır, yoksa kızmak mı, milletçe bunu dahi fark edemeyecek kadar şaşkınsınız...”⁷⁶.

6 Haziran 1964’te Cumhuriyet Gazetesi’nde NATO Başkomutanının ani ziyareti ve Johnson Mektubu ile ilgili haber şunlardan ibarettir: “Johnson’un Başbakan İnönü’ye gönderdiği mesajdan sonra NATO Başkumandanının bu beklenmedik ani ziyaretini başkent diplomatik çevreleri geç saatlerde öğrendikleri zaman hayretlerini, meraklarını ve hatta endişelerini gizleyememişlerdir. Yetkililer, Lemnitzer’in bu ziyaretini Türkiye’nin Kıbrıs’a herhangi bir müdahalede bulunmasını önlemek için yapılmış önemli bir ziyaret olarak kabul etmektedir”⁷⁷.

ABD Başkanı Johnson’un İnönü’ye gönderdiği mesaj hakkında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin şunları söylemiştir: “Vaziyet hakkında istişare arzusunu izhar eden ve Türkiye’nin ihtiyaçlarını dikkate alan bir mesajdır. Amerika ile istişare halindeyiz. Kıbrıs buhranının aldığı vahim istikamet dolayısıyla bu buhranın nasıl giderileceğini görüşüyoruz. Henüz belirmiş bir durum yok”⁷⁸.

⁷⁵ Cumhuriyet, 7 Haziran 1964.

⁷⁶ Metin Toker, “Başyazı”, Akis, 12 Haziran 1964.

⁷⁷ Cumhuriyet, 6 Haziran 1964.

⁷⁸ A.g.g.

Johnson'un 5 Haziran tarihli mektubu ile takındığı tavır, Türk-Amerikan ilişkilerini inceleyenler için ortak bir biçimde bu devlete karşı daha önceden duyulmaya başlayan tereddütü veya güvensizliği kesinleştiren “bir dönüm noktası” olarak kabul edilir.⁷⁹ Kamuoyunda büyük bir yansıma bulan mektup, sonraki dönemlerde Türk dış politikasında ortaya çıkan bazı değişimleri açıklamak için başvurulmuş bir referans noktası olmuştur. Hatta Fahir Armaoğlu, mektubu, “*Nasıl 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini, Türk-Amerikan münasebetlerinde bir dönüm noktası olmuş ise 5 Haziran 1964 tarihli Johnson Mektubu da, Truman Doktrini'nin açmış olduğu sağlam bir dönemi tersine çeviren bir dönüm noktası olmuştur*” diye belirtmiş ve şöyle devam etmiştir: “*Türk Milletinin en hassas ve haklı davasında ortaya konan bu fevkalâde sakat tutum, Türkiye’de Amerika’ya olan güveni büyük ölçüde sarsmış ve tesirlerini daha sonraki yıllara kadar yaymıştır*”⁸⁰. Halûk Şahin, mektubun Türk-Amerikan ilişkilerindeki etkisiyle, Türk dış politikasının sınırlamaları konusunda açtığı yeni perspektiflerle “Johnson Mektubu”nun titreşimleri bugün de devam ediyor. Diplomasi tarihimizde etkileri bu kadar derinlere giden ikinci bir belge bulmak gerçekten zor, diye yazmıştır.⁸¹ Şahin mektubun Ankara’da bir şok etkisi yarattığını belirterek, mektupta söz edilen Türkiye’nin Kıbrıs’a müdahalesi sonucunda; Sovyetlerle karşı karşıya gelebileceği, NATO ve ABD’nin yardım etmeyebileceği maddesi ile, Amerikan kaynaklı silahların sadece savunma amaçlı ve belirli ülkelere karşı kullanılabileceği, devamında Kıbrıs’ta kullanılamayacağı maddesi; Türkiye’nin tüm savunmasını ve silahlanmasını, NATO ve ABD’ye endekslemesinin acaba ulusal savunmada bir hata mı yapıldı sorgulamalarına neden olduğunu belirtmiştir.⁸²

Metin Aydoğan ise Türkiye’nin yabancı bir ülkeden Osmanlı döneminden beri, bu denli ağır bir mektup almadığını ifade etmiştir.⁸³

O dönemde Başbakan İnönü’nün, Kıbrıs danışmanı Prof. Nihat Erim mektupla ilgili yargısını şöyle ifade edecektir: “*Denilebilir ki, orada Amerikalılara “Go Home” denmiyordu. Bu Johnson Mektubu’ndan sonra Türk kamuoyunda Amerika’ya güven çok sarsılmıştı ve ilk defa olarak Türkiye’de, Amerika’ya karşı*

⁷⁹ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.73; Sander, **a.g.e.**, s. 238.

⁸⁰ Armaoğlu, (1994), s.789-790.

⁸¹ Şahin, **a.g.e.**, s.9.

⁸² Şahin, **a.g.e.**, s.12.

⁸³ Metin Aydoğan, **Bitmeyen Oyun**, Kum Saati Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.103.

*olumsuz bir kamuoyu meydana gelmeye başlamıştı. Bundan sonraki yıllarda bu daha da kuvvetlenmiştir”.*⁸⁴

Mektup, her şeyden önce diplomatik üslup ile bağdaşmayacak ölçüde sert ve muhatabına yukarıdan bakan bir nitelik taşımaktadır. Hükümetin bir süre kamuoyuna açıklamadığı mektup, sonradan basına sızdırılarak ortaya çıktığında, ülke kamuoyunda büyük bir dalgalanmaya neden olmuştur. Bu olayın Türkiye’de bu ölçüde büyük bir “infial” yaratmasının en önemli nedeni, tarafların aralarındaki işbirliğine yükledikleri anlamda gizlidir. ABD açısından iki ülke arasındaki ilişkinin anlamı, karşılıklı çıkara dayalı bir birliktelik olarak algılanmaktaydı. Nasuh Uslu⁸⁵ ve Faruk Sönmezoğlu⁸⁶, çalışmalarında bu durumda yani ittifak içine giren iki devletin biri güçlü diğeri güçsüz ise bu ilişkinin bir “patron-uydu” ya da “güçlü-güçsüz” gibi taraflara dönüşebileceğini ve birinin- ki çoğu zaman güçsüzün önem verdiği uluslar arası olaylara- diğerinin (yani güçlünün) önem vermemesi gibi durumlarla karşılaşılabilecekleri yorumlarını yapmaktadırlar.

Oysa yıllardır, dış politikasını Batı’ya ve onun lideri konumundaki ABD’ye bağlamış olan Türkiye, ilişkisinin temelini “kader birliği”, “ortak değerlere ve uzun yıllar ortak düşmana karşı verilen mücadele”ye bağlaması sonrasında, Johnson Mektubu tam bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Batı ittifakının çıkarları ile eşgüdümlü bir biçimde dış politika izleyen Türkiye, kendi ulusal çıkarları için hareket ettiğinde bu arada Sovyetler Birliği ile herhangi bir şekilde anlaşmazlığa düşerse ya da çatışma içine girerse müttefiki ABD tarafından nasıl yalnız kalabileceği gerçeği ile karşı karşıya gelmiştir. Bu durum da Türkiye’nin ABD ile özel ve uluslararası alanda dış politikasındaki değişikliğin gerekçesi olacaktır. Kısacası önce bunalım ve devamında gelen mektup ile NATO ittifakının yeniden algılanmasına yol açmıştır, Türkiye için.

Halûk Şahin, Johnson Mektubu’na atıfla “Gece Gelen Mektup” adlı incelemesinde, Amerika’da görüştüğü Johnson dönemindeki bürokratların, metni kaleme alırken tek amaçlarının Türk çıkartmasına engel olmak, dolayısıyla bir Türk-Yunan savaşını engellemek olduğunu belirtmişti. Mektup yazarlarına göre, böyle bir savaş NATO’nun Güney Doğu kanadını çökertmekle kalmayacak aynı zamanda

⁸⁴ Nihat Erim, **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1975, s.303.

⁸⁵ Nasuh Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000, s.29.

⁸⁶ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, (2006), s.74.

Sovyetlere çeşitli fırsatlar verecekti. İşler kontrolden çıkarsa sorunun nereye varacağını kimse tahmin edemezdi. Oysa Türkiye'deki uzmanlara göre mektupta söylenenler bu amacı aşmaktaydı. Artık Türk-Amerikan ilişkilerinin var oluş sebebi sorgulanmaya başlanıyordu. Johnson Mektubu'nun tarihe geçmesindeki neden Türklerin Kıbrıs'a çıkartma yapmasını engellemesi değildir. Türkiye'deki genel kanıya göre bu zaten tahmin edilen bir hareketti. Asıl neden ise mektupta söylenen şeylerdir.⁸⁷

Johnson'un göndermiş olduğu mektuptan anlaşıldığına göre, Türkiye'nin düşmanının kim olacağına ABD Başkanları karar verecekti. Buna göre, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden başka düşmanı olmazdı. NATO üyesi Yunanistan hiç olamazdı. Eğer iki ülke arasında herhangi bir sorun çıkacak olursa NATO'ya zarar gelmemesi için bu durum her iki ülke tarafından da kabullenecekti. Yine mektuptan anlaşıldığına göre; Amerika'dan alınan silahların nerede kullanılacağına, ABD Başkanı karar verecekti. Tabi bu durum Türkiye'nin bağımsızlığı ile ilgili tartışmaları hayli şiddetlendirmiştir ki, Türk Ordusundaki silahların kaynağının yalnızca ABD olduğu düşünüldüğünde durumun ciddiyeti daha iyi anlaşılmaktadır. Mektup, Türkiye'nin Kıbrıs'tan kaynaklanan bir Türkiye-Sovyetler Birliği savaşı halinde NATO'nun Türkiye'nin yardımına gelemeyebileceğini ifade etmekteydi. Türkiye güvenliğini NATO endeksli bir sistem içinde planlamıştı. Johnson Mektubu, hem yöneticiler için hem de Türk kamuoyu için bu sistemin tartışılması sürecini başlatmıştır. NATO dışında Türkiye'nin güvenliği nasıl sağlanacaktı? Bu soru üzerinde çok da düşünülmemişti. Mektuptan sonra, Türk-Amerikan ittifakının tek taraflı işlediği ve daha çok Amerika'nın çıkarına işlediği kanısı yaygınlaşmaya başladı. Oysa Türkiye, Kore savaşı ve Küba krizi sırasında kendisini doğrudan ilgilendirmeyen konularda, güvenliğini tehlikeye atarak Amerika'yı desteklemiş, Kore'ye asker göndermişti. Ama Türk-Amerikan ittifakı, Türkiye'nin Kıbrıs'taki çıkarlarına gelince ve destek gerektiğinde, Amerika bırakın destek vermeyi, tehditler savurmaya başlamıştı.⁸⁸

⁸⁷ Şahin, **a.g.e.**, s.10-11.

⁸⁸ Uslu, **a.g.e.**, s.178.

1. İnönü'nün Johnson'a Yanıtı

Başbakan İnönü, 13 Haziran 1964'te Johnson'un gönderdiği mektuptan daha uzun ve kapsamlı mektubunu, ABD Büyükelçisi Hare aracılığıyla Washington'a göndermiştir. Fahir Armaoğlu'na göre Johnson'a gönderilen bu mektup “*oldukça yumuşak bir ifade*” ile kaleme alınmıştır.⁸⁹

ABD Başkanı Johnson'un mektubundan sonra Başbakan İsmet İnönü'nün karşı mektubu, İngilizce metin olarak 12 sayfadan oluşmakta ve 13 Haziran 1964 tarihini taşımaktadır: Mektup;

“*Sayın Bay Başkan,*

Büyükelçi Hare vasıtasıyla 3 Haziran 1964 tarihli mesajınızı aldım. Talebiniz üzerine Garanti Anlaşmasıyla bize verilen, Kıbrıs'a tek taraflı harekete girişme hakkımızı kullanmak kararımızı geri bıraktık. Mesajınızdaki dostluk ve samimiyet havasını dikkate alarak ben de cevabımda durum hakkındaki görüşlerimi aynı açıklıkla izaha çalışacağım. Mesajınız gerek kelimeler gerekse muhteva bakımından Birleşik Devletlerle ittifak ilişkilerine çok ciddi dikkat sarfeden Türkiye gibi bir müttefik için hayal kırıklığı uyandırmıştır...”⁹⁰ diyerek başlamaktaydı.

Başbakan İnönü, Amerika'nın yanlış teşhisle Kıbrıs sorununa karışmasının ve dolayısıyla 1964 yılının Haziran ayında Türkiye'nin müdahale kararını uygulatmamasının, asıl dava olan adadaki güvenliğin hâlâ kurulmamasına ve haksız tarafın daha da cesaretlenmesine sebep olduğunu ileri sürmüştür.⁹¹ Ayrıca İnönü'ye göre, Türkiye haklı olduğu davada ‘müttefikleri Amerika’ tarafından destek görmemiş aksine engellenmiştir. Başbakan İnönü, Time dergisi Ortadoğu muhabirine Nisan ayında verdiği özel bir demeçte; müttefiklerin ittifakın dağılması için çalışmakta olan uzak devletler ile yarış etmekte olduğunu, bu gayretlerde başarılı olurlarsa Batı ittifakının yıkılacağını, yeni şartlarda yeni bir dünya kurulacağını ve Türkiye'nin de bu yeni dünyada kendisine iyi bir yer bulabileceğini belirterek,⁹² “*ittifak içinde mesuliyeti olan Amerika'nın önderliğine inanıyordum. Şimdi bunun cezasını çekiyorum*”⁹³ demiştir.

⁸⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, (1994), s.790.

⁹⁰ **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1966.

⁹¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, C.32, (3 Eylül 1964) D.1, B.130, s.277-278.

⁹² **Milliyet**, 16 Nisan 1964.

⁹³ **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1964.

Böylece İsmet İnönü, Kıbrıs sorununda Türkiye'nin ulusal çıkarlarını dikkate almayan “müttefik Amerika”nın politikalarına şüphe ile yaklaşılabileceğinin ilk resmi işaretlerini vermiştir.

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de 17 Nisan 1964 tarihinde basına verdiği demeçte; “NATO, milli ve haklı davamızda bizi yüzüstü bırakırsa bunu gayri dostane bir hareket telâkki edeceğini söyledi”.⁹⁴

ABD Başkanı Johnson'dan çok ağır bir mesaj geldiği söylentileriyle çalkalanan siyasal çevrelerde Başbakan İnönü'nün vereceği yanıt, en az Johnson Mektubu kadar ilgi uyandırıyordu. Acaba, İnönü “sığır çobanı”na ağzının payını verecek miydi? Oysa İnönü'nün mektubunun tonu Johnson'un mektubundan çok farklıydı. İnönü, tehdit etmiyor ama özür de dilemiyordu. Başbakan İnönü, Başkan Johnson'un mektubunda ileri sürülen noktaları teker teker ele alıp çürütüyor, örnekler vererek, kanıtlar gösteriyordu.⁹⁵

ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkarmasını engelleyeceğini tahmin eden ama bu denli ağır tehditler beklemeyen Başbakan İsmet İnönü, 13 Haziran 1964'te Başkan Johnson'a gönderdiği cevap mektubunda⁹⁶ şu noktalara değinmişti. İki müttefik arasındaki görüş ayrılıkları kesin bir biçimde ortaya konmakta ve yeniden ABD'nin mevcut soruna ağırlığını koyarak, Yunanistan üzerinde baskı yapması, Türkiye'nin haklı davasında kendisini desteklemesi istenmekteydi. Mektubun temel noktaları şöyle belirtilebilir:

*“Mesajınız gerek yazılış tarzı, gerek muhtevası bakımından Amerika ile ittifak münasebetlerinde daima ciddi bir dikkat göstermiş olan Türkiye gibi bir müttefikinize değinen muhtelif konularda önemli görüş ayrılıkları belirmiştir. Bizim şikayetimiz aylardan beri had bir surette ıstırapı içinde yaşadığımız bir meseleyi size anlatamamış olmamız ve Yunanistan'la iki müttefik arasında husule gelen haklı ve haksız durumda samimi ve ciddi bir vaziyet almamış olmanızdandır...Haklı durumumuzu anlatamıyoruz ve sizin meseleye layık olduğu ehemmiyeti verip bu meselenin bünyesinde sakladığı tehlikeleri önlemek için bütün gayretinizi ve otoritenizi kullanmanız lazım geldiğini kabul ettiremiyoruz”*⁹⁷.

⁹⁴ **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1964.

⁹⁵ Şahin, **a.g.e.**, s.79-80.

⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Sayı:16, 31 Ocak 1966, s.103-110.

⁹⁷ Sander, **a.g.e.**, s.234.

İnönü'nün mektubunda ABD'yle askeri hususlar konusunda şu noktalara dikkat çekilmekteydi:

“NATO'nun özünde müttefiklerin birbirleriyle savaşmamasını talep ettiği” belirtiliyor. Ancak “NATO müttefiklerinin kendileri arasındaki uluslararası anlaşmalara kendi ortak anlaşma ve taahhütlerine eşit şekilde riayet etmesi ortaklığın hayati bir lazimesidir. Mukavele taahhütlere riayet etmeyen bir devletlerarası ortaklık düşünülemez... Dean Rusk tarafından düşünülemez şeklinde tarif edilen bir Tük-Yunan harbi ancak Yunanistan'ın Türkiye'ye saldırmasıyla başlayabilir”⁹⁸.

Başbakan İsmet İnönü, mektubunda ABD Başkanı Johnson'un NATO Antlaşmasının 5.maddesini yorumlayış biçimini Türkiye için endişe verici olduğunu da vurgulamıştır: *“NATO müttefiklerinin birbirleriyle imzaladıkları Milletlerarası Antlaşmalarla yekdiğerinin ahdi haklarına karşılıklı vecibelerine riayeti mükellefiyetleri de ittifakın aynı derecede hayati önemde bir icabıdır... Mesajınızın Kıbrıs'ta girişeceği bir hareket neticesinde Sovyetlerin müdahalesine maruz kaldığı takdirde, NATO müttefiklerinin Türkiye'yi müdafaa mükellefiyetleri hususunda tereddüt izhar eden kısmı NATO ittifakının mahiyeti ve temel prensipleri bakımından aramızda büyük görüş farkı olduğu intibahı vermektedir... Şayet diğer üyeler Sovyet müdahalesine maruz kalan NATO üyesinin haklı olup olmadığı, müdahaleyi kendi hareketi ile tahrik edip etmediği gibi hususları münakaşaya kalkışsınlar ve münakaşa neticesine göre yardım mükellefiyetleri olup olmadığının tesbiti cihetine giderlerse, NATO ittifakının temel direkleri sarsılmış ve manası kalmamış olur”⁹⁹.*

ABD Başkanı Johnson'un, *“Yıllar boyunca Türkiye'yi en sağlam şekilde desteklediğini ispat etmiş olan Amerika gibi bir müttefikin, bu şekilde neticeleri olan tek taraflı bir kararla karşı karşıya bırakılmasının hükümetiniz bakımından doğru olduğuna hakikaten inanıp inanmadığınızı sizden sorarım”* şeklindeki sorusuna Başbakan İsmet İnönü'nün yanıtı şöyle olmuştur: *“Her defasında sizi haberdar ettik ve sizin iyice bildiğinizi tahmin ediyorum. Birleşik Amerika'nın ittifak manzumesi içinde hususi sorumluluğunu ve ittifak manzumesini mütesanit bir surette yürütülebilmesi için ona ayrıca dikkatli ve yardımcı olmak lâzım geldiğini takdir ettiğimizi yüksek derecede yetkili memurlarınıza defaatle söylediğimi iyice hatırlarım.*

⁹⁸ **Hürriyet**, 16 Ocak 1966; Uslu, **a.g.e.**, s.179.

⁹⁹ Sander, **a.g.e.**, s.234-235.

*Görüyorsunuz ki, sizi tek taraflı bir kararla karşı karşıya bırakmak istidadı bizde yoktur. Bizim şikayetimiz aylardan beri hâd bir surette ıstırapı içinde yaşadığımız bir meseleyi size anlatamamış olmamız ve Yunanistan’la iki müttefik arasında husule gelen haklı ve haksız durumda samimi ve ciddi bir vaziyet almamış olmanızdandır”*¹⁰⁰.

Mektupla ilgili olarak bir de Başbakan İsmet İnönü’nün Washington’a davet edildiği belirtilmekteydi.¹⁰¹

Johnson’un Mektubunda, “...bu mesele hakkında sizinle şahsen görüşebilmemizin mümkün olmasını isterdim. Maatteessüf anayasa hükümlerimizin icabı dolayısıyla, Birleşik Amerika’dan ayırlanamaktayım.¹⁰² Teferruatlı müzakereler için siz buraya gelerseniz bunu memnuniyetle karşılarım. Genel barış ve Kıbrıs meselesinin akliselim ve sulh yoluyla halli hususlarında sizinle benim çok ağır bir mesuliyet taşımakta olduğumuzu hissediyorum”¹⁰³ şeklindeki davetine Başbakan İnönü, “Kıbrıs meselesi üzerinde sizinle görüşmek üzere Amerika’ya gitmekten bahtiyar olacağım. 20 Haziran’ı takip eden günlerde sizce uygun görülecek bir tarihte size mülâki olmak üzere seyahate çıkmaklığım mümkün olacaktır” tarzında bir yanıtla daveti kabul ettiğini bildirmiştir.

2. İnönü’nün ABD’deki Görüşmeleri

Başbakan İsmet İnönü, ABD Başkanı Johnson’un mektubundaki noktaları görüşmek amacıyla 21 Haziran 1964’te Washington’a gitti.¹⁰⁴ Johnson, herhalde mektubunun Türk Hükümeti üzerinde yaptığı kötü tesiri silmek için olmalı, Başbakan İnönü’nün bu seyahati için kendi özel uçağını (Beyaz Kuş) tahsis etmişti.¹⁰⁵ İnönü-Johnson görüşmesi yaklaşık 50 dakika sürmüştü, Başbakan Washington’da; “Türkiye, barışçıdır. Fakat adalete dayanmayan barış uzun ömürlü olamaz” açıklamasını yapmıştır.¹⁰⁶

¹⁰⁰ **Hürriyet**, 16 Ocak 1966.

¹⁰¹ **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1964.

¹⁰² Johnson bu dönemde Kennedy’nin yardımcısı sıfatıyla Başkanlığa yükseltilmişti ama Anayasa uyarınca henüz yardımcısı olmadığı için ülke dışına çıkamayacağını belirtmiş, bu nedenle Türk ve Yunan Başbakanlarının Washington’a gelmesini önermişti. Bkz. **Hürriyet**, 13 Ocak 1966; ayrıca bkz. Şahin, **a.g.e.**, s.80

¹⁰³ **Hürriyet**, 16 Ocak 1966.

¹⁰⁴ **Ulus**, 22 Haziran 1964.

¹⁰⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, (1994), s.791, Şahin, **a.g.e.**, s.80.

¹⁰⁶ **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1964.

Kamuoyunun büyük bir bölümünde Johnson'un Mektubu'nun ertesinde Türkiye Başbakanının ABD Başkanını ziyarete gitmesini doğru bulmuyordu. Burada Başkan Johnson'un Türkiye ile Yunanistan'ı masa başına oturtturarak soruna çözüm bulma çabası pek ümit verici olarak değerlendirilmemiştir.¹⁰⁷ Basın Başbakan İnönü'nün, hangi amaçla Amerika'ya davet edildiğini merak ediyordu.: *"Johnson'un İnönü'yü daveti, Kıbrıs buhranına adil ve şerefli bir çözüm yolu araştırılması istikâmetinde gerçek bir gayret midir? Yoksa, adada durumun Batı'nın aleyhine olarak daha da vahimleşmemesi için Türkiye'ye yeni bir baskı uygulaması mıdır? Uzun boylu düşünüp taşınmışlar, istişareler ve Washington'da normal diplomatik kanallardan yapılan sondajlardan sonra birinci şık ağır basmış olacak ki İnönü nihayet bugün Washington'a gidiyor... Kısacası, neresinden tutulursa İnönü-Johnson görüşmesi, Türkiye'ye zarardan çok fayda sağlayacağına benzemektedir. Ne var ki Johnson'un İnönü'ye Kıbrıs'ı zarif ve bir ambalaj içinde hediye edeceğini sanmak da safdillik olur"*¹⁰⁸.

Bu görüşmenin İnönü için yeni bir Lozan Zaferi olamayacağını düşünen yazarlar da vardı: *"Amerika'ya giden Başbakan İnönü'den yeni bir Lozan Zaferi bekliyoruz şeklindeki ümit izharı, gerçi moralimizi kuvvetlendirmek bakımından faydalıdır. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki gerçeklere uygun olmayan moral takviyeleri ümit edilen pek parlak sonuçlar alınmadığı takdirde tersine işler ve moral yıkıntısı da o nisbette fazla olur. Amerika'nın Kıbrıs meselesindeki tutumunu ve durumunu hele Johnson'un Mektubunu bilenler için Washington görüşmelerinin nasıl sonuç vereceği üç aşağı beş yukarı belli gibidir. Başkan, Türkiye ile Yunanistan'ın başbakanlarını Amerika'ya iki gün ara ile davete etmiştir. Sadece bu davet şekli Johnson'un meseleyi şu veya bu devletin lehine halletmek niyetinde olmadığını ve daha çok bir Türk-Yunan çatışmasını önleyici çabalar içine girdiğini göstermektedir... Anlaşıyor ki, Amerika için Kıbrıs meselesi oradaki jenosit olayı veya Türk cemaatinin yaşama hakkı meselesi değildir. Bir Türk-Yunan çatışmasının çıkıp çıkmaması ve NATO sisteminin Doğu kanadında bir gediğin açılma veya açılmaması kısacası zaten sallantıda olan NATO'nun parçalanmaması meselesidir... Washington'da yapılacak görüşmelerde Amerika'nın meseleyi tamamen Türkiye'nin*

¹⁰⁷ Cihad Baban, "Türk-Amerikan Dostluğu İmtihan Geçiriyor", **Ulus**, 22 Haziran 1964, "Başyazı: İş İştin Geçtikten Sonra", **Milliyet**, 12 Haziran 1964.

¹⁰⁸ Kayhan Sağlam, "İnönü, Amerika Yolunda", **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1964.

lehine halledecek yeni bir sihirli formülü yoktur. Filhakika Johnson, Türkiye’de tedbirli politikayı yürütecek bir idarenin devamını arzulamaktadır. Ancak bu arzu Amerikan dış politikasının imkanlarıyla mahduttur ve dün Washington’dan muhabirimiz Fred. J.Zusy tarafından bildirilen haberde bahsedilen ‘tavizler’ herhalde Johnson’un mektubundan ilerde fakat bizim istediklerimizden geride olacaktır”¹⁰⁹.

İnönü-Johnson görüşmesini o günün tanıklarından Halûk Bayülken şöyle aktarmıştır: *“Johnson, gönül alıcı bir üslûp içinde konuşuyordu. Türkiye’ye başkan yardımcısı olarak geldiğinde tanışmıştık. Johnson, bir nezaket, bir kibarlık, zerafet nümunesi halinde yüzünden ballar akıyordu... Benim izlenimim şuydu; Johnson, Türkiye’nin Kıbrıs konusundaki haklılığını ilk ağızdan işitmişti, dinlemişti. Tabii, böyle bir şahsiyeti de tanımış oldu”¹¹⁰.*

Washington’da karşılama töreni sırasında iki ülke liderinin konuşmaları da şöyle idi: ABD Başkanı Johnson, İnönü’ye; *“Hürriyetimizin garantisini sizinle sadece dost ve arkadaş olmakta değil, aynı zamanda NATO ve CENTO içinde müttefik olmakta bulmaktayız. Sizi kuvvetli ve mert bir milletin dost bir temsilcisi olarak karşılamaktayız ve hepimizi üzmemekte olan meseleleri halletmek için birlikte çalışacağız”* demiştir. Başbakan İnönü de, *“Eğer Amerika’yı ziyaretim dünyanın öbür tarafında huzursuzluk yaratmakta olan bir meseleyi halletmeye yardımcı olacaksa ziyaretim başarı kazanmış sayılacaktır”* demiştir. Öğle yemeğinde bir araya geldiklerinde ise Johnson, İnönü’ye; *“Yirminci asrın gerçekten mümtaz liderlerinden biri”* şeklinde hitap etmiş İnönü’de Johnson’a, *“Amerika’ya her zaman için büyük ortağımız, en içten dostumuz olarak baktık ve öyle yapmakta devam edeceğiz”* demiştir.¹¹¹

ABD Başkanı Johnson’la yaptığı görüşmeden sonra 25 Haziran 1964’te basın açıklaması yapan İsmet İnönü, görüşmelerden memnun olduğunu ancak Kıbrıs sorununa bir çözüm yolu bulunamadığını belirtmiştir. ABD’nin bunalımın atlatılabilmesi için Türkiye ile Yunanistan’ın ikili müzakerelerle bir çözüme gidilmesi üzerinde anlaştıklarını açıklamıştır.¹¹²

¹⁰⁹ Ecvet Güresin, “Amerika’nın Formülü Ne Olabilir?”, **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1964.

¹¹⁰ Şahin, **a.g.e.**, s.86-87.

¹¹¹ **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1964.

¹¹² Sander, **a.g.e.**, s.235.

Aynı gün Time Dergisi yöneticileri ile öğle yemeği yiyen İnönü, şu konuşmaya yaparak ‘Johnson Mektubu’ olayının etkilerinin geçici bir durum olmadığını anlattı: *“Biz Türkler, bağlandığımız ülkeye inancımız yıkılıncaya kadar tam bir yakınlık içinde bulunuruz. Ama inancımız bir kere yıkılırsa yeniden güvenimizi kazanmak kolay değildir. Size bir örnek vereyim. Cumhuriyet kurulduğu yıllarda, Sovyetler Birliği ile aramızda böyle bir bağ kuruldu, sıkı dostluk yaptık. İkinci Cihan Savaşı’nda İngiltere ve Fransa ile Üçlü ittifakı imzaladığımızda (1939) bu antlaşmaya, iki nolu protokolü ekledik. Bu ittifakın Sovyetler Birliği’ne karşı geçerli olmadığını kabul ettirdik. Bütün savaş süresince Sovyetler’a karşı dürüst davrandık. Müttefiklerimizin çeşitli isteklerini, Rusya’ya karşı ise reddettik. Fakat sonra hayal kırıklığına uğradık. Savaşın bitimine doğru, Sovyetler Birliği bizden, Doğu sınırlarımızda kendi lehlerine değişiklik ve Boğazlarda ortak savunma adı altında üs istediler...Bu bizi şaşırttı ve gözümüzü açtı...Şimdi Sovyetler yeniden dostluk yapalım, iyi komşuluk ilişkileri kuralım diyorlar. Ne yazık ki, yıkılan güven ve inancımız birden bire yeniden ilk Cumhuriyet yıllarındaki gibi sağlanamıyor. Belki çok zaman isteyecek bu güvenin yeniden doğması. Bugün, Amerika’ya da böyle inanmış bulunuyoruz. Ama Kıbrıs meselesinde Birleşik Devletlerin tutumu bizi kaygı ve kuşkuyla düşürdü. İnancımız büsbütün yıkılırsa yeniden kurmak herhalde kolay ve çabuk olmaz...”*¹¹³.

Forum dergisinde Başbakanın Washington’un görüşmeleri genel anlamda olumlu olarak değerlendirilerek, Birleşik Amerika’nın üstüne düşen sorumluluğun gereğini yerine getirdiği ifade ediliyordu: *“...Birçok kimselerin düşündüğünün aksine, Amerikan müdahalesi öylesine bir tepki doğurdu ki, bir an kamu hayatı bu kızgın, acılı, incinmiş haysiyetlerin infiallerinin etkisine girdi. Bu hal, Kıbrıs meselesinin ötesinde, Türk-Amerikan münasebetlerini tehlikeli bir buhrana sürüklemek istidadını aldı.... Türkiye’de gittikçe kabaran Amerika gücencikliğin su yüzüne çıkmasına vesile olacak taşkınlıklara, gösterilere imkan vermemiştir. Bu atmosfer içinde çıkılan Amerika seyahati yalnız Kıbrıs konusunda barışçı yollardan hal çaresi arama gayesini değil, tehlikeli anafollara sürüklenen, Türk-Amerikan münasebetlerini de muhtemel tehlikelerden sıyırmak maksadını da kapsıyordu. Bunun için Amerika’nın iyi niyetini gösterecek imkanın verilmesi ve halka bu dost ve*

¹¹³ Şahin, a.g.e., s.90.

müttefik devletin memleketimiz hakkında aleyhte duygu ve düşünceler taşıdığı kanaatinin temelsiz olduğunu ispat etmek gerekli gibi olmuştu....Şimdi Amerika Türk müdahalesini önlemekle dünya kamuoyuna karşı o güne kadar olan pasif politikasını terk ederek, bir sorumluluk yüklendiğini ilan ederken, Başbakan yapılan daveti red edemezdi....Amerika, Türkiye ile yaptığı görüşmelerde kendisi bakımından istediklerini büyük ölçüde sağlamıştır. İyi niyetini ispat etmiş, Amerika hakkında Türkiye’de yayılan şüpheleri silmiştir. Özellikle Amerikanın hiçbir formülü benimsemediği Türkiye ve Yunanistan’ın birlikte varacakları sonucu destekleyecekleri açıklığa çıkmıştır...Bununla beraber Amerika’nın batı ittifakı liderliğinin gereklerini büyük ölçüde yerine getirdiğini söylemek gerekmektedir...”¹¹⁴.

Mümtaz Faik Fenik, kamuoyuna görüşmelerin başarısızlığa uğradığını, Johnson’un Papandreu’yu ikili bir görüşme için ikna edemediği, Kıbrıs ihtilafının da Birleşmiş Milletler bünyesinde halledilmeye çalışılacağını belirtmiştir.¹¹⁵ Başbakan İnönü de, “Kıbrıs konusunda Amerika’nın er geç bir tavır takınmak zorunda...” kalacağını ifade etmiştir.¹¹⁶ Bu ziyaretin belki de en önemli sonucu ABD eski dışişleri bakanlarından Dean Acheson’un, Kıbrıs sorununun çözümü için arabulucu olarak atanacağı olmuştur.¹¹⁷

İnönü, Washington görüşmelerinden eli boş dönmüştür. Johnson’un Mektubu’nu aldıktan sonra çok da istekli gitmediği Washington’da, Kıbrıs bunalımının başından beri müttefiklerine anlatmaya çalıştığı noktaları bir kez daha tekrarlamış ancak ABD’nin Türkiye’nin yanında kesin bir tavır almasını sağlayamamıştır.

3. Johnson Mektubu’nun Kamuoyuna Açıklanması

Türk Hükümeti, ABD Başkanı Johnson’un 5 Haziran 1964 tarihli mektubunu, kamuoyunda Amerikan aleyhtarlığına yol açabileceği endişesi ile açıklamamıştı.¹¹⁸ Ancak Johnson Mektubu, gönderilmesinden sonra ki günlerde sindirilmemiş bir lokma gibi kamuoyunu rahatsız etmiştir. Mektubun geldiği biliniyor ve ancak içeriği tam olarak bilinmediği için çeşitli spekülasyonlara neden

¹¹⁴ “Başyazı: Washington Görüşmeleri”, **Forum**, S.246, 1 Temmuz 1964, s.3-4.

¹¹⁵ Mümtaz Faik Fenik, “Manası Hiç de Anlaşılmayan Bildiri”, **Son Havadis**, 25 Haziran 1964.

¹¹⁶ **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1964.

¹¹⁷ **Ulus, Milliyet**, 3 Temmuz 1964.

¹¹⁸ Duygu Sezer, **Kamu Oyu ve Dış Politika**, Ankara Üniversitesi, SBF Yayınları No:339, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s.235.

oluyordu. Ayrıca basında Amerika'nın Kıbrıs politikasındaki gerçek yüzünün ortaya çıkması doğrultusunda mektubun açıklanması gerektiği konusunda yazılar da yayınlanmaya başlamıştı.¹¹⁹

Bu arada mektubun yayınlanıp yayınlanmaması konusunda mecliste yapılan tartışmaları takip eden İlhan Selçuk, buradaki görüşmeleri gazetesindeki sütununa taşımış ve Başbakan Süleyman Demirel'in A.P Grubu'nda mektubun yayınlanmaması konusunda şu konuşmayı yaptığını aktarmıştır: “...*Johnson'un Mektubu'nun açıklanmasında ısrar eden zihniyet, soldan gelmektedir. Bu suretle memlekette bir Amerikan düşmanlığı yayılmasına çalışılmaktadır. Bunun için dikkatli olmalıyız. Kıbrıs meselesinde Amerika'nın bir kusuru olabilir ama asıl kusur, suçlu bir garantör değilken Amerika'yı bu işe karıştıranlardadır...*”.¹²⁰ Selçuk, bu sözler karşısında donup kaldığını, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı koltuğunda oturan bir kişinin memleketin en buhranlı günlerinde Amerika'yı savunmak için söylediği bu sözlerin, “...*milli şuura vurulmuş en büyük darbe...*”olduğunu belirtmiştir. Bu arada kamuoyunda Amerikan Büyükelçisinin mektubun içeriğinin yayınlanmaması konusundaki beyanatı ise Türkiye'nin iç meselesine bir Amerikan elçisinin siyasi komiser edası ile karışması nedeniyle eleştirilmiştir. Mektubun halktan saklanarak bundan doğacak tepkinin, halkın düşmanlığını, nefretini ve Amerika'yı sevimsiz kılacak bir şeyin saklanması mümkün olmadığı dile getirilmiştir.¹²¹

CHP sözcüsü Nihat Erim, ABD Başkanı “*Johnson'un mesajı o kadar sert ve o kadar kesindi ki bu mesajın altında bir 'eğer silahlı müdahaleyi altı saat içinde durdurmazsanız filolarımız limanlarınızı ve şehirlerinizi bombardıman edecektir' cümlesi noksandı. Evet bu mesaj o kadar sertti*”¹²² açıklamasını yapmıştır. Birkaç gün sonra da ABD Büyükelçisinden, Türkiye'nin, “*Kıbrıs'a çıkartma teşebbüsüne Amerika engel olmadı*” biçiminde bir açıklama gelmiştir.¹²³

İçeriği uzun süre saklanan Johnson Mektubu, 1,5 yıl sonra 13 Ocak 1966'da Hürriyet Gazetesi'nde özel haber olarak Cüneyt Arcayürek tarafından yayınlanacaktır:

¹¹⁹ Bkz. İlhan Selçuk, “Genel Görüşme”, **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1965.

¹²⁰ İlhan Selçuk, “Mektup”, **Cumhuriyet**, 30 Aralık 1965.

¹²¹ “Amerikan Elçisinin Siyasi Komiser Edası”, **Forum**, S.283, 15 Ocak 1966, s.6.

¹²² **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1966.

¹²³ **Ulus**, 4 Ocak 1966.

Mektubu parça parça ele geçirdiğini belirten gazeteci Cüneyt Arcayürek, mektubun Hürriyet'te yayınlandığı geceyi şöyle anlatmıştır: “ Ben bu mektubu gece 23.00 dolaylarında masanın üzerine koydum. Gazeteye telefon ettim. Dedim ki, siz hep bir mektuptan bahsediyorsunuz... Karşıdan yine alaylı sesler geldi. Gayet ciddi ‘aldım’ dedim, derin bir sükût doğdu. ‘Derhal gel’ dediler. Ama gecenin saat 23.00’ü. Soğuk sisli bir hava. İstanbul-Ankara karayolu devamlı kar, buz içinde. Mektubu bir zarfa koydum. Yarımda kamyonla yola çıktık. 8.00’de İstanbul’a vardık. Gazeteye geldim. Yazışleri Müdürü Necati Zincirkıran’dı. Bir odaya çekildik. Dosyayı önüne koydum. Necati bir baktı. Kapıyı açtı, ‘bana Muammer Usta’yı çağırın’ dedi. Usta geldi. Dedi ki, ‘çok önemli bir belge yayınlayacağız, bu belgeyi sen dizeceksin, tashihini Cüneyt yapacak ve buradan tek bir satır dışarı çıkmayacak’. Dizgi yapıldı, tashihini yaptıktan sonra saat 7.00’den sonra gazetede sıkıyönetim ilan edildi sanki. İçeriye giren dışarı çıkamadı. Kapılar kilitlendi, sayfa hazırlandı”¹²⁴.

Böylece Türk kamuoyunu 1.5 yıl kadar uğraştıran, üzerinde çeşitli tartışmalar ve yorumlar yapılan ‘Johnson Mektubu’ Hürriyet Gazetesinde 13 Ocak 1966 tarihinde yayınlanmış oldu. Ertesi gün de Başbakan İnönü’nün karşı mektubu yayınlandı.¹²⁵ Daha sonra da Türk ve Amerikan Hükümetleri, basına sızmış olan bu mektupları resmen açıklamak zorunda kaldılar.¹²⁶

Mektup, Hürriyet Gazetesinde şu girişle yayınlanmıştır:

“Aylardır Türk kamuoyu, milli bir Kıbrıs konusu ve bu konunun önemli dayanaklarından birisi olan ‘Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Mr.Johnson’un Mektubu’, ile yakından ilgileniyor. Son Kıbrıs genel görüşmeleri vesilesiyle, bu mektup, bir esrar, okunulmasından kaçınılan dehşetengiz, bir vesika olarak siyaset sahnesine tekrar çıkmıştır. İktidarı zamanında, bu mektubun ortaya çıkmaması için elinden gelen hiçbir şeyi esirgemeyen CHP, Meclis’te “Johnson mektubu”nu politikasına bir mesned yapmıştır. İktidar partisi AP’de bu mektubu CHP’nin ısrarı ile okutmamak için vazgeçmek istemediği bir inatla direnmiştir. Mektubu elinde tutan CHP, görevin iktidara düştüğünü söyleyerek açıklamaktan kaçınmakta, hükümetin

¹²⁴ Cüneyt Arcayürek, “Johnson Mektubu”, Cumhuriyet, 26 Mayıs 1982.

¹²⁵ Cumhuriyet, 14 Ocak 1966.

¹²⁶ Hürriyet, 14 Ocak 1966.

görüŖü ise en yetkili ağızlardan “icap ettiğı takdirde yayınlanacağı” şeklinde bildirilmektedir.

İktidar-muhalefet mecliste ve senatoda içerde, dışarıda, her yerde açıklansın mı açıklanmasın mı diye tartışa dursunlar, bu durum karşısında biz gazetecilerin üzerine düşen tek görev Johnson’un, Mektubu’nun ele geçirilip Hürriyet’te yayınlanması üzerinde de en az Meclis ve Senatoda konuşulduğu kadar lâf edilecektir. Ama tarafsız bir gazete olarak Hürriyet, böyle bir mektubu ele geçirip yayınlamak suretiyle yaptığı gazetecilik görevinden sadece şeref duyar”¹²⁷.

ABD Başkanı Lyndon B. Johnson’un Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü’ye göndermiş olduğu mektubun başlangıç kısmı şöyle idi:

“Sayın Bay Başbakan,

Türkiye Hükümeti’nin Kıbrıs’ın bir kısmını askeri kuvvetle işgal etmek üzere müdahalede bulunmağı karar vermeyi tasarladığı hakkında Büyükelçi Hare vasıtasıyla Dışışleri Bakanlığından aldığım haber beni ciddi surette endişeye sevk etmektedir. En dostane ve açık şekilde belirtmek isterim ki, geniş çapta neticeler tevli (doğuracak) edecek böyle bir hareketin Türkiye tarafından takip edilmesinin Hükümetinizin bizimle evvelden tam bir istişarede bulunmak hususundaki taahhüdü ile kabili telif (uyuşur) addetmiyorum (saymıyorum)...”¹²⁸

5 Haziran 1964 tarihinde ABD Başkanı Lyndon B. Johnson’un Başbakan İsmet İnönü’ye gönderdiği mektubun önemli noktaları şöyle sıralanabilir;¹²⁹

Türkiye, uluslararası politikadaki önemli davranışlarında daha önceden Amerikan Hükümeti’ne danışma durumundadır: (Türkiye’nin tek taraflı harekete geçemeyeceğı belirtiliyor)

“... Yıllar boyunca Türkiye’yi en sağlam şekilde desteklediğini ispat etmiş olan Amerika gibi bir müttefikin bu şekilde neticeleri olan tek taraflı bir kararla karşı karşıya bırakılmasının, hükümetiniz bakımından doğru olduğuna hakikaten inanıp inanmadığınızı sizden sormak isterim. Binaenaleyh böyle bir harekete tevessül (girişmeden) etmeden önce Birleşik Amerika Devletleri ile istişarede bulunmak mesuliyetini tam kabul etmenizi hassaten rica etmek mecburiyetindeyim”¹³⁰.

¹²⁷ Cüneyt Arcayürek, “Johnson’un Mektubu”, **Hürriyet**, 13 Ocak 1966.

¹²⁸ **Hürriyet**, 13 Ocak 1966.

¹²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, Sayı:16, 31 Ocak 1966, s.100-103.

¹³⁰ **Hürriyet**, 13 Ocak 1966.

Türkiye, Garanti Anlaşmasına dayanarak Kıbrıs'a bir müdahalede bulunabileceğine inanmaktadır. Ancak; *“1960 Garanti Andlaşması ahkâmı gereğince böyle bir müdahalenin caiz olduğu kanaatinde bulunduğunuz intibaindayım. Ayrıca, andlaşma teminatçı devletler arasında istişareyi gerektirmektedir. Birleşik Amerika, bu durumda bilcümle istişare imkânlarının hiçbir şekilde tüketilmediği ve dolayısıyla tek taraflı harekete geçmek hakkının kabili istimal olmadığı kanaatindedir.*

Diğer taraftan Bay Başbakan,

NATO vecibelerine de dikkat nazarınızı celbetmek mecburiyetindeyim. Kıbrıs'a vâki olan Türk müdahalesinin Türk-Yunan kuvvetleri arasında askeri bir çatışmaya müncer (götüreceği) olacağı hususunda zihninizde en ufak bir tereddüt olmamalıdır”¹³¹.

Johnson'a göre böyle bir hareket sonucu Sovyetler Birliği, Türkiye'ye saldırdığı takdirde NATO müttefikleri Türkiye'nin yardımına gelemeyeceklerdir: *“NATO'ya iltihak, esas itibarıyla NATO memleketlerinin birbirleriyle harb etmeyeceklerini kabul etmek demektir. Almanya, Fransa NATO'da müttefik olmakla yüzyıllık husumet ve düşmanlıklarını gömmüşlerdir. Aynı şeyi, Yunanistan ve Türkiye'den de beklemek lazımdır. Ayrıca, Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahale Sovyetler Birliği'nin aynı şekilde bir müdahalesine yol açabilir. NATO müttefiklerimizin tam rıza ve muvafakatleri olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi müdafaa etmek mükellefiyetleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim”¹³².*

Ayrıca 1947 yılında iki hükümet arasında imzalanmış bulunan anlaşma gereğince Türk Ordusu ABD tarafından verilen silahları kullanamayacaktır. (Bizim silâhları kullanamazsınız): *“Aynı zamanda Bay Başbakan, askeri yardım sahasında Türkiye ve Birleşik Devletler arasında mevcut iki taraflı anlaşmaya dikkatinizi çekmek isterim. Türkiye ile aramızda mevcut bulunan askeri yardımın verilmiş maksatlarından gayri gayelerde kullanılması için hükümetinizin Birleşik Devletlerinin muvafakatini alması icap etmektedir. Mevcut şartlar altında Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede Amerika tarafından temin edilmiş*

¹³¹ **Hürriyet**, 13 Ocak 1966.

¹³² **A.g.g.**

olan askeri malzemenin kullanılmasına Birleşik Amerika Devletlerinin muvafakat edemeyeceğini size bütün samimiyetimle ifade etmek isterim”¹³³.

Bu istekler, ABD’nin Türkiye’nin Kıbrıs’a müdahalesini istemediğini açıkça göstermekteydi. ABD böyle bir hareketi engellemek için ileri sürebileceği nedenleri fazlasıyla ortaya koymuş hatta sadık müttefiki Türkiye’yi, müdahale dolayısıyla gerçekleşebilecek olası bir Sovyet saldırısı karşısında koruyamayabileceğini ima etmişti.¹³⁴ ABD, Türkiye’nin Garanti Antlaşması’nı tam işletmeden adaya müdahale kararı alması nedeniyle Türkiye’nin henüz müdahale hakkını kullanamayacağını belirtmektedir. Ne kadar gariptir ki, Türkiye’nin bütün çabalarına rağmen Amerika, Kıbrıs meselesine bulaşmaktan kaçındığı halde, şimdi garanti antlaşması hakkında değer yargısında bulunarak sadece siyasal değil, aynı zamanda hukuki bakımdan da konuya bulaşmak gibi çelişkili bir tutum içine giriyordu.¹³⁵

İlhan Selçuk, mektubun açıklanmasından kısa süre sonra “İçimizdekiler” adlı yazısıyla Johnson’un Mektubu’nda, “...böyle bir harekete (yani çıkarmaya) tevessül etmeyeceğinize dair bana teminat vermediğiniz takdirde meselenin gizli tutulması hususunda Büyükelçi Hare’e vaki talebinizi kabul etmeyecek, NATO Konseyi ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin acilen toplantıya çağırılması mecburiyetinde kalacağım...” sözleriyle ABD’nin milli ve askeri sırlarımızı düşmanlarımıza verme ile bizi tehdit eden dost ve müttefik bir ülke olarak içimize girdiğini düşünmektedir. Bu durumun tek nedeni de “dış politikada ve milli savunma politikasında Atatürkçülükten ayrılışın cezası...”¹³⁶ olarak değerlendirmiştir.

4. Johnson Mektubu İle İlgili Değerlendirmeler

Johnson Mektubu, Türk-Amerikan ilişkilerini uzun yıllar etkilemiş ve kamuoyunda Amerika’ya bakış açısının olumsuz olduğu bir süreci başlatmıştır. Hatta Kore’de savaşmalarının karşılığı olarak askerlerimize verilen madalyaların, ABD’ye bir tepki olarak basın önünde geri verileceği açıklanmaktaydı.¹³⁷

Türk ve Amerikan çıkarlarının çatıştığı bir dönemi netleştiren bu olay, kamuoyunda yıllarca tartışılacaktır. ‘Dost ve Müttefik’ ülke sıfatlarıyla yıllarca

¹³³ **Hürriyet**, 13 Ocak 1966.

¹³⁴ Oran, **a.g.e.**, s.687.

¹³⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, (1994), s.789.

¹³⁶ İlhan Selçuk, “İçimizdekiler”, **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1966.

¹³⁷ Türkkaya Ataöv, **Amerika, NATO ve Türkiye**, Aydınlık Yayınevi, Ankara, 1969, s.206.

betimlenmiş olan ABD, artık Türk Kamuoyunda bu kavramların tartışıldığı bir süreci başlatmış, ABD'ye ve dostluğuna kuşkuyla bakılmasına neden olmuştur.

ABD'nin 5 Haziran tarihli mektubu, Türk basınının iki gerekçe ile tepkisini çekmiştir. Birincisi, Amerika bu tutumuyla Kıbrıs sorununun çözümünü Türkiye'nin aleyhine olarak bir kere daha engellemiştir. İkincisi ise Amerika, Türk dış politikasının iki temel (Bağımsızlık ve Güvenlik) ilkelerini tartışma konusu haline getirmiştir.¹³⁸ Ayrıca NATO'nun Türkiye'nin güvenliğini ne kadar sağladığı sorusunun kamuoyunda yoğun biçimde tartışılması sonucunu doğurmuştur. Türkiye'nin NATO üyeliğinden ayrılmasını savunan görüşler, artık daha önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar destek bulmaya başlamıştır.¹³⁹

Johnson Mektubu, yazıldığı dönemin çok ötesinde etkilerini sürdüren bir belge niteliğindedir. Bu mektup, ABD'nin dostluğu ve güvenilirliği hakkında kamuoyunda bir iz bırakmakla kalmadı aynı zamanda Türkiye'nin dünya olaylarındaki rolü ve yeri konusunda süregelen bir tartışmayı başlatmıştır.¹⁴⁰

1964'te Kıbrıs sorunu nedeniyle ABD'yle Türk Hükümeti arasında ortaya çıkan gerginlik, kamuoyunda Amerika'nın "dost"luğuna duyulan güveni sarsmış ve politik atmosfer nedeniyle etkinliğini geliştirmeye başlamış olan sol ideolojiye uygun bir zemin yaratmıştır. Bu ortamı ilerleyen süreç içinde Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve benzeri partiler "provokatif ve milliyetçi" motiflerle kullanmasını bileceklerdir.¹⁴¹

Johnson Mektubu, Türk Dış Politikasının çok yönlülüğe geçiş sürecinde çok önemli bir kilometre taşı oldu. Türkiye, mektuptan sonra başta SSCB ve Üçüncü Dünya ülkeleri olmak üzere yıllarca en alt düzeyde tuttuğu ekonomik ve siyasal ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramaya başladı.¹⁴² Çok Taraflı Nükleer Güç'e katılmayarak, SSCB'nin dile getirdiği tepkileri dikkate alıp bu ülkeyle ekonomik ve siyasal ilişkilerde iyileşmenin önündeki engellerden birisi de kaldırılmış

¹³⁸ Sezer, **a.g.e.**, s.238.

¹³⁹ Oran, **a.g.e.**, s.689.

¹⁴⁰ Cengiz Çandar, "Türklerin Amerika'ya Bakışından Örnekler ve Amerika'nın Türkiye Politikası", **Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası**, (Ed: Morton Abramowitz), Liberte Yayınları, (Çev: Faruk Çakır-Nasuh Uslu), Ankara, 2000, s.183.

¹⁴¹ Tanıl Bora, "Türkiye'de Siyasal İdeolojilerde ABD/ Amerika İmgesi", **Modernleşme ve Batıcılık**, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.164.

¹⁴² Örneğin, Batı devletlerinin izlediği politikadan farklı olarak Arap-İsrail çatışmalarında Arap devletlerini ve sömürgecilikle ilgili konularda Üçüncü Dünya ülkelerini desteklemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer E. Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası, 1945-1970**, AÜSBF Yayını, Ankara, 1972.

oldu.¹⁴³ Sovyetler Birliği daha 1953 yılında Türkiye üzerindeki isteklerinden vazgeçtiğini ilan etmiş ve Türkiye'ye ilişkilerini geliştirmek istediğini belirtmişti. Diğer NATO üyeleri Sovyetler Birliği ile bir dereceye kadar ilişkilerini geliştirirken Türkiye bu konuda geri kalmıştı. Johnson Mektubu, Türk yöneticilerinin Sovyetlerle ilişkilere önem vermeye başlamasına neden olmuştur diyebiliriz.¹⁴⁴

Mektuptan sonra Türkiye, ABD'nin uluslararası alandaki politikalarını gözü kapalı desteklemeyi bir kenara bırakarak, ABD politikalarının Türkiye dış politikalarına uyup uymadığını sorgulamaya başladı. Örneğin Türkiye, 1965 Eylül'ün de BM Genel Kurulunda yaptığı görüşmelerde, ABD'nin Vietnam'da kuvvet kullanmasına karşı çıktı.¹⁴⁵ Dışişleri Bakanı Hasan Işık, kurulda Türkiye'nin de Vietnam'da kuvvet kullanmasına karşı olduğunu söylemiş,¹⁴⁶ Demirel Hükümeti Vietnam'a asker gönderilmesi isteğini reddetmiştir.¹⁴⁷

Mektup, Türkiye'deki anti-Amerikan hareketlere bir ivme kazandırmıştır. Nihat Erim'in vurguladığı gibi Türkiye'nin "*Go Home*" sloganlarının atılmadığı tek ülke olması, Türkiye'nin lehine değil, aleyhine bir durum olabileceği anlaşılmıştır. Anti-Amerikan yazılar, hükümete yakın kalemeler tarafından bile yazılmaya başlanmış, Türk-Amerikan ilişkileri konusundaki kırılganlıklar çığ gibi büyüyerek, 1960'ların sonuna doğru zirveye ulaşmıştır. Johnson Mektubu, NATO'nun ve Türk dış politikasının "tabu" konular arasından çıkmasında önemli bir rol de oynamıştır. Ayrıca mektuptan sonra tartışmalar ve Amerika'ya karşı sorgulayıcı bakış bir başka deyişle "*Amerika'nın dümen suyundan ayrılmayan Türkiye*" artık Sovyetler ve Ortadoğu ülkeleriyle de iyi ilişkiler kurması gerektiğini anlamıştır.¹⁴⁸

1960'lı yıllarda Türkiye'nin Birleşmiş Milletlerdeki daimi delegeliğini yapan Büyükelçi Orhan Eralp, dış politikada değişikliğe yol açabileceği için mektubun olumlu sonuçları olduğunu şöyle vurgulamıştır: "*1964'teki Johnson Mektubu'nun bir neticesi de Türkiye'nin müttefiklerine ne dereceye kadar güvenebileceğini göstermekle, belki de sonunda hayırlı oldu. Türkiye yavaş yavaş 'Üçüncü Dünya'ya*

¹⁴³ Oran, **a.g.e.**, s.692, Sander, **a.g.e.**, s.239.

¹⁴⁴ Örneğin Başbakan Süleyman Demirel, Ekim 1967'de Moskova'yı ziyaret etmiş ve şunları söylemiştir: "Uzun yıllar boyunca Türkiye ile SSCB arasında gerginlik yaşandığını, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ise iki ülke arasında neredeyse hiçbir ilişki olmadığını artık yeni bir döneme girildiğini ifade etmekteydi. **Milliyet**, 14 Ekim 1967.

¹⁴⁵ Oran, **a.g.e.**, C.1, s.690.

¹⁴⁶ Bkz. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Sayı:12, Eylül 1965, s.81.

¹⁴⁷ Sander, **a.g.e.**, s.240.

¹⁴⁸ Şahin, **a.g.e.**, s.114.

*açıldı. İslam ülkeleriyle bağlarını sağlamlaştırdı ve Varşova Paketi devletleriyle de düzgün ilişkiler kurdu. 1964-1967 senelerinde Birleşmiş Milletler'de dost olan ve olmayan da karşılaştığım anlayış noksanı yavaş yavaş giderildi ve 1974 Kıbrıs müdahalesinden sonra Türkiye'ye karşı Birleşmiş Milletler camiası içinde ayrıca bir saygı belirdi"*¹⁴⁹.

1965 Şubat'ında atom gücü ile işleyen Amerikan Savannah gemisinin İstanbul Limanı'nı ziyareti güvenlik gerekçesiyle reddedilmiş ve ayrıca 1966 yılına dek ABD'ye ait uçaksavar füzeleri taşıyan gemilerin Boğazlardan geçerek Karadeniz'e çıkışında herhangi bir sakınca görülmezken, bu tarihten sonra Karadeniz'e çıkan Amerikan savaş gemilerinden duyulan genel hoşnutsuzluk da gizlenmemiştir.¹⁵⁰ Dışişleri Bakanı'nın açıklamasına göre geminin nükleer sisteminde herhangi bir bozukluk ve patlama olasılığı karşılığı olarak 500 milyon dolarlık Amerikan sigortası yetersiz bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Erkin, aynı açıklamasında bunun doğrudan doğruya ABD'ye yöneltilmiş bir davranış olarak kabul edilmemesi gerektiğini ancak Amerika'nın Kıbrıs bunalımındaki tutumunun Türk halkında hâyâl kırıklığı yarattığını söylemiştir.¹⁵¹

Mektuptan sonra, kamuoyunda ABD'ye ve ABD'nin Türkiye'deki askeri varlığına karşı çıkan akımlar güç kazanmıştır. Türkiye'nin isteğiyle iki ülke arasında yapılan ikili anlaşmalar, gözden geçirilerek, 1969 yılında Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması (OSIA) adı altında toplanmıştır.¹⁵²

Johnson Mektubu, Amerikan askeri yardımlarının ABD tarafından Türkiye'ye bir baskı aracı olarak kullanıldığını göstermiştir. Mektup ve sonrasında yaşananlar, Türk-Amerikan ilişkilerini ve Türk kamuoyunun bu ilişkilere bakışını derinden etkilemiştir. Böylece Türkiye, ulusal bir sorunu karşısında nasıl Amerikan baskısı altında kalabileceğini, tek yanlı bağımlılığın acı sonuçlarını görmüştür.¹⁵³

ABD, Johnson Mektubu ile Türkiye'nin adaya müdahalesini engelleyerek, önemli bir sorumluluk üstlenmiştir. Basında, bu olaydan sonra Amerika'nın Kıbrıs olaylarında taraf kabul edilmesi daha da kesinlik kazanmıştır. Bazen Amerika'nın Yunanistan'ı desteklediği şeklinde haberler yer almıştır. Hatta bu durumu 1964

¹⁴⁹ Şahin, **a.g.e.**, s.112.

¹⁵⁰ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, (1995), s.37.

¹⁵¹ Sander, **a.g.e.**, s.240.

¹⁵² Oran, **a.g.e.**, s.690.

¹⁵³ Haluk Gerger, **O Yıllar**, Dost Kitabevi, Ankara, 1987, s.156.

yılında Türkiye ile Yunanistan arasında arabuluculuk yapan Dean Acheson Cihacago’da (1966) yaptığı bir konuşmada şu şekilde itiraf etmiştir:

“...Amerika, Türkiye’nin andlaşmalardan doğan müdahale hakkını önlemekle büyük bir sorumluluk yüklenmiştir. Makarios, Amerika’nın Türk müdahalesini önlediğini görmekle bundan sonra da aynı önlemenin yapılacağını düşünmüş ve bu düşünceden aldığı cesaretle adada yapmak istediği emrivaki için teşebbüslerini rahatlıkla yürütebilmiştir. Böylelikle Amerika, andlaşmalar hukuken yürürlükte iken sadece bir tarafın bu andlaşmalardan doğan hakkını önlemekle aslında sadece Türkiye aleyhine müdahalede bulunmuş ayrıca bu yüzden Makarios’un adada silahlanmasını ve Türk toplumu üzerinde istediğini empoze edecek hele gelmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Amerika’nın müdahalesi, sırf Türkiye’nin aleyhine sonuçlar doğuran bir nitelik taşımaktadır”¹⁵⁴.

Haluk Şahin’e göre Türkiye, Amerika’nın üstlendiği bu yeni sorumluluktan hem 1967 hem de 1974 bunalımlarında yararlanmasını bilmiş, mektup Amerika’nın sırtında bir kambur olarak kalmıştır.¹⁵⁵

Mektuptan sonra, Türkiye ABD’nin öncülüğünde NATO bünyesinde kurulan yeni askeri yapılanmalara üyelik konusunda soğuk davranmaya başlamıştır. Örneğin Çok Taraflı Kuvvet’e (MLF, Multilateral Force) katılmaktan vazgeçmiştir.¹⁵⁶ Olayın basına yansımından sonra Türk Hükümetinin kararını genel anlamda kamuoyu olumlu bir hareket olarak değerlendirmiştir. Milliyet’in başyazısında konuyla ilgili şu satırlar yer almıştır: *“MLF’ye katılmak, savunma bütçemize yeni bir yük getirebileceği gibi, Türkiye’nin üstüne gerek NATO içindeki muhaliflerin, gerek Sovyet Rusya’nın şimşeklerini çekebilecek ve Türkiye’nin Amerika’nın her isteğine boyun eğen bir peyk olduğu iddialarına hak kazandıracaktı”*.¹⁵⁷ Ancak resmi açıklamada Hükümet Sözcüsü Kemal Satır, MLF’ye katılma ve MLF’den ayrılma kararlarının nedenlerini açıklarken, Türkiye’nin NATO’ya ya da Amerika’ya karşı bir tavır almasının söz konusu olmadığını belirtmiştir.¹⁵⁸

¹⁵⁴ **Milliyet**, 16 Ocak 1966.

¹⁵⁵ Şahin, **a.g.e.**, s.114.

¹⁵⁶ “Türkiye bu ittifaka katılmadığı gibi Amerikan Claude V. Ricketts gemisindeki askerlerini de geri çekmiştir. Bu tutumun, Johnson Mektubu’nun Türk politikacılarında ve askerlerinde yarattığı olumsuz etki açıkça görülmektedir. Bkz. Oran, **a.g.e.**, s.690-692, Sander, **a.g.e.**, s.238-239.

¹⁵⁷ **Milliyet**, 15 Ocak 1965.

¹⁵⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, C.35, D.1, (Şubat 1965), O.4, s.173-174.

Mektuptan sonra, Türk Ordusundaki silahların büyük bölümünün ABD kaynaklı olmasının yol açtığı olumsuzluk tartışma götürmez bir biçimde kabul görmüştür. Bu durumu çözüme kavuşturmak için Türkiye, bir yandan silah satın aldığı ülkelerin sayısını arttırmaya çalışırken, bir yandan da yerli silah sanayinin geliştirilmesine önem vermiştir. Örneğin Deniz Kuvvetlerinin bir çıkartma harekâtını gerçekleştirebilecek donanıma sahip olması için çalışmalar başlatıldı.¹⁵⁹

Bu arada, Başbakan İsmet İnönü'nün, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale edecek askeri donanıma (çıkartma gemileri, paraşütçü birlikleri vs.) sahip olmaması nedeniyle, böyle bir müdahalenin engellenmesini bizzat Başbakanın tahrik ettiği iddiaları ortaya atılmıştır. Bu iddialara göre İnönü, Kıbrıs'a müdahaleye kalkışmak yerine kalkışır gibi görünmeyi tercih ederek, bir siyasi taktik uygulamıştır. Çünkü İnönü, ABD'nin nasıl olsa araya girerek müdahaleyi engelleyeceğini tahmin etmiştir.¹⁶⁰

Ahmet Kabaklı (Tercüman), daha farklı bir bakış açısı ile konuya yaklaşmaktadır: *“Acaba Büyükelçi Hart ve Sayın Gürsel (haşa huzurdan) yalan mı söylüyorlar? Yoksa Sayın İnönü, Kıbrıs'a tam zamanında müdahale etmemesinin günahını, Amerika'ya yükleyip çıkmak mı istemiştir? Kızılların Türkiye'de yaratmak istediği Amerikan düşmanlığı havası (Amerika'nın birkaç çirkin davranışından yararlanarak) Sovyetlere yaklaşma politikasına bir basamak mı yapılmıştır? Hâlâ da “yeni bir dünya kurmak ve orada yer almak için” AP Hükümeti'ne karşı dolaplar mı dönmektedir?”*¹⁶¹.

İnönü Hükümeti'nin Kıbrıs'a müdahale kararını gerçekten benimseyip benimsemediğini, Amerika'nın olumsuz tepkisini tahmin etmenin zor olmadığı bir kararı, uygulamamak için bir bahane aramak olup olmadığını kesinlikle söylemek zordur. Amerika'ya haber verilirken bu tür art niyetler mevcut olmuş olsa bile

¹⁵⁹ Cumhuriyet gazetesinde Yılmaz Çetiner'in “Amerikan Askeri Yardımı ve Gerçekler” adlı araştırma yazısından sonra kamuoyunda “Başkalarının vermediğini millet yapar” girişimi başlatılmış milletin öz kaynaklarıyla Gölçük'te her ay bir çıkarma gemisinin yapılabileceği bilgisi okuyuculara sunulmuş ve ulusal savunmayı güçlendirmek için bir kampanya başlatılmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 30 Nisan, 1, 3 Mayıs 1965.

¹⁶⁰ İddia için bkz. Şahin, **a.g.e.**, s.104-109, Oran, **a.g.e.**, C.1, s.690-691. Ü. Halûk Bayülken, Johnson Mektubu'nun İnönü'nün bir blöfü olduğunu açıklamıştır. Bkz. Cüneyt Arcayürek, “Johnson Mektubu Blöftü”; Ü.Haluk Bayülken Anlatıyor, **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1985; Oral Sander de, Türk Hükümeti'ni müdahale konusunda tereddüde sevk eden birtakım nedenlerin olduğunu, bunların başında ise 1947 yardım anlaşmasının özel maddelerinin Türk yöneticiler tarafından da bilindiğini belirtmiştir. Bkz. Sander, **a.g.e.**, s.231.

¹⁶¹ Ahmet Kabaklı, **Tercüman**, 13 Ocak 1966.

olayların gelişmesinden sonra Türk Hükümeti'nin dış baskıların engelleyici etkisini duyduğunu tekrar tekrar açıklaması – ki gerçekte böyle bir açıklama hükümetin kendisi için bir zayıflık belirtisidir- NATO ve Amerika ile ilişkilerin bir dış tehlikeye karşı özgür davranışları güçleştirecek nitelikte olduğunun kabulüdür.¹⁶²

Gerçekte, mektup öncesi ile mektup sonrası karşılaştırıldığında eylem düzeyinde fazla bir değişim göze çarpmaz. Ne Türkiye, NATO'dan çıkmıştır, ne ülkedeki Amerikan üsleri kapatılmıştır ne de iki ülke arasındaki ikili antlaşmalar iptal edilmiştir. Peki ne değişmiştir? Mektup, Türk dış politikasında önemli bazı değişikliklerin başlangıç noktası sayılır. Adeta Türkiye'nin gözündeki mercekle rin rengi değişiyor, İnönü'nün mektubu izleyen aylarda söylediği, *“Yeni bir dünya kurulur, Türkiye’de bu dünyada yerini alır”* sözleri bu niteliksel değişimin ifadesi olarak gösteriliyordu. Bu değişimin boyutları ne olmuştur? Johnson'un Mektubu'ndan sonra İnönü'nün blok değiştirmek ya da NATO'dan çıkmak gibi bir düşüncede olmadığı noktasında belirtilmektedir. Hatta Dışişleri Eski Bakanı İlter Türkmen, İnönü'nün sözünü basının büyüttüğünü açıklamıştır.¹⁶³

İlhan Selçuk, Cumhuriyet'teki yazısında Johnson Mektubu'nun Ramazan davulunun tokmağı gibi kafamıza indiğini ve mektubun en kısa deyişle; *“sen benim uydumsun, benim vesayetim altındasın, benden izin almadan harekete geçemezsin...”*¹⁶⁴ anlamına geldiğini yazmıştır. Selçuk, Johnson Mektubu'nun dikkatle okunduğu takdirde şu anlamları içerdiği belirtmiştir: *“Milli meselelerinizde, milli çıkarlarınızın gerektirdiği gibi harekete geçerseniz ve Sovyetler müdahale ederse biz sizi yalnız bırakırız. NATO, sizi savunmaz. İkili anlaşmalar ile bize bağlısınız. Bizim size verdiğimiz silah ve teçhizatı, biz emir vermeden kullanamazsınız. Böyle bir şey yaparsanız, karşınızdayız. Kıbrıs’a çıkarma yaparsanız Ada’daki onbinlerce Türk katledilir. Kıbrıs’a çıkarma teşebbüsünde bulunmayacağınıza dair bana teminat vermediğiniz takdirde derhal NATO’yu ve*

¹⁶² Sezer, **a.g.e.**, s.164.

¹⁶³ “İsmet Paşa'nın dış politikasının temelinde müthiş bir ihtiyat yatar. 2.Dünya Savaşı'ndaki tutumu ortada; Türkiye'yi savaşa sokmamak için büyük çaba harcıyor. Sovyetlerle zor dönemde İnönü hep Cumhurbaşkanı idi. O notaları verdiklerinde, Boğazlarda üs istediklerinde, Doğu'da toprak talep ettiklerinde ne zor anlar yaşandı. Bütün bu gerilimleri yaşayan Türkiye, kolay kolay NATO'yu terk eder mi?”. Bkz. Şahin, **a.g.e.**, s.109.

¹⁶⁴ **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1966. Benzer bir görüş Forum dergisinde tekrarlanmıştır: “Johnson benim askerlerimsiniz, yalnız benim gösterdiğim hedeflere yönelebirlersiniz, verdiğim silahları ancak o zaman kullanabilirsiniz diyor. Senin hayati çıkarını ben tayin ederim, kendi kaderin, milli menfaatlerin hakkında kendi iraden yok diyor”. Bkz. Fikret Ekinci, “Tansel'in Gafı”, **Forum**, C.20, S:324, 1 Ekim 1967, s.6.

Güvenlik Konseyi'ni harekete geçireceğim. Çıkarma teşebbüsünüzün gizli kalmasını talep etmişsiniz. Talebinizi kabul etmiyorum. Teşebbüsü açıklayacağım. (Yani, Yunanlılara haber vereceğim ki karşı tedbirlerini alsınlar). ..Amerika'nın Kıbrıs davasındaki yerini ve bizim de Amerika karşısındaki yerimizi öğrenmek isteyenler...Johnson'un Mektubu'nu duvara asıp hergün bir kere okumalıdırlar”¹⁶⁵ şeklinde tavsiye de bulunmuştur, Selçuk.

Johnson Mektubu, Türk dış politikasında yeni değerlendirmelere yol açmış ve ayrıca içeride gelişmekte olan Amerikan karşıtı akıma hız kazandırmıştır. Ancak tüm bunların somut bir biçim alması 1965 Aralık ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndaki oylamanın Türkiye'nin uluslararası saygınlığına indirdiği darbenin etkilerini göstermesi ve 1966 yılında gizli olan bu mektubun kamuoyuna açıklanmasından sonra gerçekleşmiştir.¹⁶⁶

Cengiz Çandar'a göre Türkler, Türk-Amerikan ilişkileri tarihçesi incelendiğinde müttefiki tarafından bazı olaylarda ihanete uğradıklarını düşünmüşlerdir. Bu kanaate yol açan başlıca iki neden, 1964 tarihli Johnson Mektubu ve 1975'te uygulanan silah ambargosudur. Birincisi, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin önlenmesinde rol oynadı; İkincisi ise Kıbrıs'a müdahalesinin bir sonucuydu. Ona göre, *“Türklerin ezici çoğunluğu için Kıbrıs milli bir mesele idi. Seçkinlerin ve halkın Amerika hakkındaki değerlendirmesinin aynı olduğu eşine az rastlanır bu iki olay, etkileri açısından yıkıcı olmuştu. Bu iki olay, Türkiye’de hâkim zümrenin kurumsal hafızasında o kadar kökleşmiştir ki, takip eden yıllarda iki ülke arasındaki işbirliği, gerçek bir ittifak duygusundan kaynaklanmak yerine, gerçekçilik üzerine kurulu bir politika (realpolitik) olarak görülmüştür”¹⁶⁷.*

Türkiye, 1965 Aralık ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda uğradığı yenilgiden sonra o zamana kadar bütünüyle ihmal etmiş bulunduğu, Üçüncü Dünya Devletleri'yle yakınlaşmaya başlamıştır. Özet olarak Johnson mektubu, böyle bir düzenleme için tam bir “katalizör” görevini yapmıştır. Güvenliğin NATO içinde sağlanabileceği konusundaki geleneksel hale gelmiş politika, modernleşme ile Batı'ya bağlılığı özdeştirmiş bulunan anlayış ve ABD'ye ekonomik bağımlılık, Türkiye'nin NATO ve ABD'den tam olarak kopmasını engellemişse de mektup,

¹⁶⁵ İlhan Selçuk, “Davulun Tokmağı”, **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1966.

¹⁶⁶ Sander, **a.g.e.**, s.233-234.

¹⁶⁷ Çandar, **a.g.m.**, s.177-178.

ilişkilerin sıkı ve katı niteliğini gevşetmiş ve böylece gerek Sovyet bloku gerekse komşuları ve Üçüncü Dünya Devletleriyle yakınlaşma politikasını sağlamıştır.¹⁶⁸

R. Oğuz Türkkkan, Johnson Mektubu'nun Türk-Amerikan ilişkilerinde neleri değiştirdiğine dair şunları yazmıştır: “...*Başkan Johnson'un tutumu daha doğrusu tutum şekli, Türk ruh yapısını ve Türklerin tarih boyunca davranışlarını hiç tetkik etmediğini, hiç anlamadığını göstermiştir. Amerikan Hükûmeti, Akdeniz'deki Sovyet tehdidi karşısında ve NATO beraberliği için (tabii Amerikan menfaatleri noktasından) Kıbrıs'a bir Türk çıkarmasını doğru görmemiş olabilir, fakat malûm şeklindeki zorbaca müdahalesinin Türkler üzerinde nasıl müthiş bir tepki yapacağını, bütün bir siyasetin rotasını bir hayli değiştirecek kadar baskılara yol açacağını düşünmesi gerekti. Şüphesiz o tarihten sonra yeni bir sayfaya giren Türk-Amerikan ilişkileri, sadece bir mektupla değişivermezdi. Yıllardır birikmekte olan şüpheler, su altında, bilinç altında kalmış, kırgınlıklar ve kızgınlıklar “çırası” olmasaydı, tek bir kıvılcım yanar sönerdi...*”¹⁶⁹.

Yunan Başbakanı Stefanopulos, Pigros şehrinde yaptığı bir açıklamada: “*Amerika, Türkiye'nin Kıbrıs'a dinamik bir müdahalede bulunmasına asla müsaade etmeyecektir. Biz bu teminatı aldık*” derken Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi, “*müdahalenizi engellemedik. Dost ve kardeşçe tavsiye bulunduk*” açıklamasını yapmaktaydı.¹⁷⁰

Bu açıklamanın Türk basınındaki tepkilere örnek olarak Refik Erduran'ın Milliyet'teki yazısı dikkat çekicidir: “*Demek ki Başkan Johnson'un buram buram ultimatome kokan mesajı bir tavsiye idi? Öyleyse ekselans dost ve kardeş bir milletin bir yazarı sıfatıyla bizim de karınca kararınca bazı ‘tavsiyelerimiz’ var. Bakanlığınıza iletmenizi isteriz: Doğu Akdeniz'deki Amerikan çıkarlarının satranç tahtasında Türkiye'yi bir piyon gibi kullanmağa, üstelik altı yaşındaki çocukları kandıramayacak söz ve hareketlerle gözümüzü boyamaya kalkan hükümetinizin davranışını “çok esef verici” bulmaktayız. Türkiye o memleketlerden çok farklıdır. Dolaplarınızda Türkiye dosyalarının kapaklarına bu farkın başlıca noktalarını*

¹⁶⁸ Sander, a.g.e., s.241.

¹⁶⁹ R. Oğuz Türkkkan, “Çirkin Amerikalı'ya Bir Dost Mektubu”, **Tercüman**, 29 Temmuz 1974.

¹⁷⁰ “Türk Basını ve Amerikan Büyükelçisi”, **Yön**, S:146, 14 Ocak 1966, s.16.

şöylece ve iri harflerle kaydetmenizde fayda vardır. 1- Türk Basını bütünüyle satın alınamaz, 2- Türk Gençliği satın alınamaz, 3- Türk Ordusu satın alınamaz”¹⁷¹.

C. 1964 SONRASI “ABD-KIBRIS” EKSENİNDE DEĞERLENDİRMELER

Kamuoyunda Johnson Mektubu’nun gönderilişinden Kıbrıs Barış Harekâtı’na kadar geçen süreçteki, “ABD-Kıbrıs” konusundaki görüşleri incelediğimizde; Johnson Mektubu ile ifade edilenlerle, Türkiye’nin güvenliğinin NATO içinde tam olarak garanti edilmediği gerçeği ortaya çıkmıştı. Ayrıca bu mektup Türkiye’nin Kıbrıs politikasında Amerika’dan destek alamayacağını da kanıtlamıştı. Kısacası Johnson Mektubu, Türkiye’nin 1964 sonrası Kıbrıs politikasına damgasını vurmuş, kamuoyunda Amerika’ya olan bakışı olumsuz bir düzleme çekmiştir.

Johnson Mektubu sonrası, Türk ve Yunan başbakanlarının Washington ziyareti, 9 Temmuz 1964’te Türkiye, Yunanistan ve İngiltere’nin girişimleriyle Cenevre’de bir toplantı yapılmasını sağlamıştı.

14 Temmuz’da ABD dışişleri eski bakanı D. Acheson tarafından, Başkan Johnson’un özel temsilcisi sıfatıyla bir teklif ortaya atılmıştı.¹⁷² Buna göre, Kıbrıs’ın Kuzeydoğusunda Türkiye’ye egemen bir bölge verilmesi, bu bölge dışında kalan yerlerde Kıbrıs Türkleri’nin topluca bulunduğu iki veya üç bölgede özerk Türk yönetimlerinin kurulması ve antlaşmaları denetlemek amacıyla uluslar arası bir komisyonun kurulması önerilmişti. Plan, Türkiye tarafından esas olarak kabul edilmiş, Yunanistan bazı değişiklikler talep etmiş, Kıbrıs Rum kesimi ise 12 Ağustos’ta Makarios’un ağızından planı resmen reddetmiştir.¹⁷³ Bu arada Kıbrıs’ta tekrar çarpışmalar başlamıştı. Görüşmeler verilen kısa bir aradan sonra Cenevre’de 20 Temmuz’da tekrar başladı. Bu defa Acheson Planı değişmiş, Türkiye’nin

¹⁷¹ **Milliyet**, 13 Ocak 1966.

¹⁷² Acheson’un Planı’nın anahatları, Kıbrıs’ın Karpaz Yarımadası’nda bir bölgenin Türkiye’ye bırakılması kaydıyla adanın Yunanistan ile birleşmesi kabul edilecek ve Meis Adası Yunanistan tarafından Türkiye’ye verilecekti. Adanın Türklerin çoğunlukta bulunduğu bazı bölgelerinde kantonal sisteme benzeyen bir idari yapı oluşturulacak, bu bölgelerin dışında kalan Türklere de Lozan Antlaşmasındaki azınlık haklarından yararlanma imkanı sağlanacaktı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sönmezoğlu, **a.g.e.**, (2006), s.75, Armaoğlu, **a.g.e.**, (1994), 791; **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1964.

¹⁷³ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, (2006), s.75.

egemenliğinde bir bölge yerine 50 km'lik bir alanın 50 yıl süreyle Türkiye'ye kiralanması önerilmişti.¹⁷⁴

Basında bu olay "İkinci Acheson Planı"nda "*kiralık bir üs karşılığı enosis*" formülü olarak adlandırılmıştı. Bu öneri Amerikan tutumunun Türk kamuoyunda eleştirilmesine yol açmıştır.¹⁷⁵

Türk Hükümeti, bu teklifi Enosis'e giden bir yol olduğu düşüncesiyle kabul etmemiş ve tepki göstermiştir.¹⁷⁶ 31 Ağustos 1964'te Cenevre görüşmeleri bir sonuç alınamadan sona ermiştir.

M. Faik Fenik, gazetede Acheson Planı'nın ayrıntılarıyla üzerinde durarak, bu planla Amerika'nın ne yapmak istediğine dikkat çekmektedir.¹⁷⁷

Birleşik Amerika'nın İkinci Acheson Planı ile Enosis'i biraz daha kendine yakın bir çözüm yolu olarak görmesi sonucunda; ABD'nin Türkiye'ye Enosis'i kabul ettirmeye çalışan bir devlet kimliğine bürünmesi nedeniyle eleştirilmeye devam edilmiştir: "...Karamsarlığın başlıca sebebi, Amerika'nın tutumunda Enosis lehine beliren büyük değişikliktir...Nitekim şimdi Amerikan hariciyesinin bütün baskıları, Türkiye'ye sağlanacak çok küçük bir menfaat karşısında Enosis'in Ankara'ya kabul ettirilmesi yolundadır. Türkiye'nin dokuz aydır sabırla bekleyişinin en büyük sebeplerinden biri Amerika'ya beslediği güvendi. Şimdi tek güvendiği devletin de Türkiye'ye bu şekilde ihaneti, Ada'da esasen hazırlanmakta olan Enosis emrivakisi karşısında Hükümeti, müşkül durumda bırakmıştır".¹⁷⁸ Bir başka yazıda ise, "...Amerika, artık ne Türk kantonlarından ne Meis Adası'ndan ne de Ada'da Türk Hükümrânlığı'na verilecek bir bölgeden bahsetmektedir. Onların Ankara'ya kabul ettirmeğe çalıştıkları şey, Türkiye'ye kiralanacak küçük bir üsten ibarettir..."¹⁷⁹.

Bu arada Türkiye'de 22 Ağustos 1964'te ABD'nin tutumunu kınayan bir miting düzenlenmiş, 28 Ağustos'ta ise üniversite öğrencileri bir bildiri yayınlarak Birleşmiş Milletler ve NATO'yu tutumlarından dolayı şiddetle eleştirmişlerdi. Basında olay şöyle yer almıştı: "*Gençler, Ankara'da Amerika aleyhinde nümâyiş yapmış, Amerika'nın Kıbrıs meselesindeki davranışını ve son tutumunu tel'in için*

¹⁷⁴ Gönübol-Bilge, **a.g.m.**, s.332-333; ayrıca bkz. Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler, 1960-1980, **Türk Dış Politikası**, (Ed. Baskın Oran), C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.727-729.

¹⁷⁵ **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1964.

¹⁷⁶ **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1964.

¹⁷⁷ Mümtaz Faik Fenik, "Bir Oyuna Gelmeyelim", **Son Havadis**, 17 Ağustos 1964.

¹⁷⁸ "Başyazı: Karamsarlık ve Karasızlık ve Değiştirme Birliği", **Milliyet**, 29 Ağustos 1964.

¹⁷⁹ "Başyazı: Türkiye, Üs Peşinde Koşan Bir Devlet Değildir", **Milliyet**, 28 Ağustos 1964.

ellerindeki pankartları Amerikan Büyükelçiliğine bırakmak üzere yürüyüşe geçmişlerdir”.¹⁸⁰ Gazetede yer alan haberde daha çok yakın tarihlere kadar Nihat Erim’in de vurguladığı gibi Amerika için “Go Home” sözcüğü kullanılmayan Türkiye’de artık “Bizi Dolarınla Satın Alamazsın”, “Yankee Evine Git”, “Amerika, Gururumuzla Oynama”, “Hür İnanışın Temsilcisi Olamazsın” sloganları atılmakta ve Amerikan karşıtlığı Kıbrıs politikasının çözümsüzlüğü ile doğru orantılı olarak artmaktaydı.

Bu arada Rus ve Mısır gemileri Kıbrıs açıklarında tatbikat yapıyor, Makarios da Mısır’ı ziyaret bahanesiyle buraya giderek tatbikatı izliyordu. Bu olaydan sonra da Ankara’da 20 binden fazla kişi Amerikan Elçiliğine yürüyerek, ABD’nin Kıbrıs politikasını eleştirerek, protesto ediyordu.¹⁸¹ Burada NATO dışı güçlerin tatbikat yapmasını izleyen ABD’nin Türkiye’yi Kıbrıs politikasında yalnız bırakması kamuoyunda bir kere daha hayal kırıklığına neden olmuştur.

Olaylar durmak bilmemiş bir sonraki gün yine devam etmiştir. Kamuoyunda Amerikan karşıtlığı artık belirgin bir hâl almıştır. İstanbul’da ABD’yi protesto gösterileri yaşanmıştır. Olaylar gazetede şöyle duyurulmuştur: “Her yaştan İstanbullunun coşkun tezahüratıyla karşılanan bu protesto yürüyüşü sırasında gençlerin, sık sık tekrarladığı; “Defol Amerikalı”, “Defol Yunan”, “Kıbrıs’a Alacağız”... (gibi sloganlarla) Gençlik ve Harbiye Marşları cadde ve meydanlarda yankılanmıştır. Bu mitingde yapılan konuşmalarda (özet olarak) “Biz ne Çirkin Amerika’nın ne de soğuk zehir saçan Rusya’nın yanındayız’ demiştir. Daha sonra topluluk hep bir ağızdan ‘Defol Amerika’, ‘Kahpe Amerika’ diye bağırılmışlardır. Parolamız ‘ne Amerika ne Rusya ve sadece hür bir politika!’ cümlesiyle ifadesini bulan üniversitedeki konuşmalar birer heyecan kasırgası gibi topluma yayılmaya başlamıştır”. Üniversite gençliğinin elindeki dövizlerdeki yazılar Amerikan karşıtlığının boyutlarını göstermektedir: “Yankee Go Home!”, “NATO, What is your aim to whom are you serving?”, “Tarihin ve Türk’ün gurur ile oynayamazsın Çirkin Amerikalı!”, “Palikarya Seni Sam Amcan Kurtaramaz!”¹⁸².

Ankara’da da binlerce öğrenciyle birlikte yürüyüşe geçen halk da tempo tutarak ve alkışlayarak öğrencilere destek vermiş, Amerikan Haberler Bürosunun

¹⁸⁰ Cumhuriyet, 28 Ağustos 1964.

¹⁸¹ Hürriyet, 29 Ağustos 1964.

¹⁸² Cumhuriyet, 30 Ağustos 1964.

önünde “Go Home”, Kalleşliğe Paydos”, “Sizi dost bildik, yanıldık” diye bağdırdıktan sonra meclise doğru yürümeye başlamıştı. Tarım Bakanlığı önünde son derece kuvvetli askeri barikatların kurulduğunu gören gençler, biran duraklamış ve Merkez Komutanı Tuğgeneral Sabri Koçak’ın itidal tavsiye eden konuşmasını dinlemiş, konuşma biter bitmez “Kahrolsun Amerika!” diye bağırmaya başlamışlardır.¹⁸³ 2 Eylül’de de 40 bin Ankaralı’nın Amerika’nın Kıbrıs politikasını protesto ettiği yazılmıştır.¹⁸⁴

Bu dönem içerisinde en belirgin görüş, Amerika’nın Enosis’i desteklediği üzerine yapılan değerlendirmelerdir. Türk kamuoyunda Amerika’nın Kıbrıs politikasında Enosis’e daha yakın bir tutum izlediği değişik dönemde ve sadece sol çevrelerce değil, bugün Türkiye’de merkez ya da merkez sağ olarak ifade edilen çevrelerce de zaman zaman açıklanan bir düşünceydi. Amerika’nın bu politikaya destek vermesinin nedeninin din ya da ekonomik çıkarları olduğu bazen de Amerikan kongresindeki Rum-Yunan lobisinin çalışmaları olduğu belirtilmişti.

Metin Toker, Milliyet’teki yazısında şunları belirtmiştir: “...Enosis’i himaye eden bir Amerika, Türkiye’yi gözden çıkarmış bir Amerika olacaktır. Zira o vakit bütün ittifaklarımız, bütün münasebetlerimiz mutlaka yeniden gözden geçirecektir. Bu milletin kendisini sırtından hançerleyen bir başkasıyla müşterek güvenlik meselesi elbetteki olamaz...”¹⁸⁵

Forum dergisi, ABD’nin Kıbrıs politikasında çözüme ulaşabilmek için Türkiye’ye bir uydusu gibi davrandığına dikkat çekerek, “Müttefikiz, Peyk Değil” başlığında bir makale yayınlanmıştır:

“...Amerika iki dünya savaşı geçirdi, İkinci Dünya Savaşı sonrası hür dünyanın liderliğinin sorumluluğunu yüklendi, artık bu çocuğun büyüdüğünü, olgunluk çağına eriştiğini milletler kabul etmek zorundadırlar. Bu bakımdan artık onun dış politikasını idaresindeki basiret derecesi hakkında hüküm verebiliriz: Kıbrıs için Dean Acheson’un hazırladığı teklif taraflarca üstünde müzakere edilir bir zemin olarak kabul edilmiştir.... Fakat tarafların ihtiyaçlarını karşılayan Acheson teklifleri Başkan Johnson tarafından tamamen Arşövek’in arzusuna uygun uygun biçime getirildikten sonra pek kaba tarzda Türkiye’ye sunulmuştur. Yunanistan’ın Türkiye

¹⁸³ Cumhuriyet, 30 Ağustos 1964.

¹⁸⁴ Milliyet, 2 Eylül 1964.

¹⁸⁵ Metin Toker, “Türkiye için ‘Sakin Karar’ Saati”, Milliyet, 29 Ağustos 1964.

aleyhine toprak genişlemesi isteği Amerikan eliyle gerçekleştirilmek istenmiştir...Asıl esef edilecek bir husus da Amerika'nın arzusunu Türkiye'ye kabul ettirmek için seçtiği yoldur. Bu tutum Atlantik ittifakının temellerini yok etmektedir...Başkan Johnson arzusunu Türkiye'ye dikte ettirmek için Türkiye'nin Rusya karşısında yalnız bırakılacağı, askeri ve ekonomik yardımın kesileceği tehdidini savurmakta bu satırlar yazıldığı ana kadar tekzip edilmeyen bir habere göre de budalalığını İnönü yerine başka başbakanlar aramak gibi birtakım haddini bilmezliklere kadar götüren gizli tertiplere de girişiyor.... Yalnız bu olay, Türk –Amerikan münasebetlerini tamamen tersine çevirecek birşeydir...Türkiye, Güney Vietnam değildir, Türk milleti de çok haysiyetli bir millettir. Amerika'nın bunu bugüne kadar öğrenmesi gerekirdi...Sovyet tehdidine karşı kurulmuş bir ittifakta, ittifak üyelerinden biri, Sovyetler tarafından tehdit edilecek, bu ittifaktan ses gelmeyecek, ittifakın üyelerinden birisi aleyhine toprak genişlemesi politikası güden bir üyenin bu politikası, ittifakın lideri tarafından, ekonomik ve askeri yardımın kesileceği şantajı ve baskısıyla kabul ettirilmek istenecek, daha ileri gidilerek, Amerikan arzusunu yerine getirecek adamları Türkiye'de iktidara getirme tertiplerine girişilecek, bu ne biçim ittifak dostluk anlaşmasıdır sorabilir miyiz?... Amerika Atlantik Paketi üyelerini müttefik olarak mı görmektedir, yoksa peyk mi? Meselenin özü şimdi bu noktaya gelmiştir”¹⁸⁶.

Bahri Savcı da Cumhuriyet'teki yazısında, Amerika'nın Enosis planını destekleyerek, “hür insan” ilkesine son verdiğini belirtiyordu:

“...Amerika'nın Türkiye'yi bir kenara iterek ve NATO içinde Yunanistan'ı tercih ederek gerçekleştirmeyi düşündüğü şartsız –kayıtsız- tek taraflı Enosis politikası kendisi için kısa görüşlü, yanlı, tehlikeli bir politika teşkil etmektedir...Amerika'nın güttüğü Kıbrıs politikasını incelediğimiz zaman onda hem Amerika'yı Amerika yapan, ona yeryüzünde ve tarih içinde, şerefini ve prestijini sağlayan prensiplere aykırı bir tutum, hem de müşahhas Amerikan menfaatlerine aykırı bir tutum görmemek mümkün değildir...Amerika, kurulduğu günden beri bir “hür insan” prensibi uygular. Amerikan düşünürleri, Avrupalı atalarından aldıkları bir hürriyet felsefesini işleyerek dünyaya bir “hür insan” inşası getirmişlerdir...Şimdi ise aynı Amerika, Kıbrıs'ta ada halkının beşte birini; kendi

¹⁸⁶ “Başyazı: Müttefikiz, Peyk Değil”, **Forum**, S.250, 1 Eylül 1964, s.3-4.

gönlünün tarihten ve milli insiyaklarından doğan eğilimlerinin, kendi aklının ve kendi vicdanının isteklerine göre yaşamaktan alıkoyucu bir politika güdüyor... kendisinin inşa ettiği “hür insan” prensibini kendisi yıkmış oluyor...Türkiye’yi bir kenara iterek adayı Yunanistan’a peşkeş çekmek Kıbrıs’ı ne derece Küba olmaktan alıkoyar...”¹⁸⁷.

Kıbrıs bunalımı ve Johnson Mektubu Türkiye’nin NATO ile olduğu kadar bu örgütün lideri durumundaki ABD ile de ilişkilerine yeni bir biçim vermesi gerektiği gerçeğini gözler önüne sermişti. Kıbrıs ile ilgili sorunların ABD destekli politikalarla çözümleneceğini zanneden Türk yöneticileri, ABD’nin Türkiye ile ilgili çıkarlarının ya da Türkiye’nin ulusal çıkarlarının ABD ile aynı çizgide olup olmadığını sorgulamaya başlamışlardı. Kıbrıs bunalımının genel olarak, Türk dış politikasındaki sonucu, Türkiye’nin özel ve yakın ulusal çıkarları ile bölgesel sorunlarının önem kazanması ve ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki küresel rekabetin, Türkiye’nin dış politikasını etkileyen tek ve ana unsur olmaktan çıkmasıydı.¹⁸⁸

Kıbrıs olaylarının etkisiyle TBMM’de yapılan görüşmelerde hemen hemen ilk kez “*Türk Ordusunun NATO’nun bekçisi olmadığı...hükümetin daha enerjik ve şahsiyetli bir dış politika*” ...”¹⁸⁹ izlemesi gerektiği belirtilmiştir.

Çetin Altan (Milliyet), Kıbrıs olayları ile Türkiye’nin dış politikasının gözden geçirilmesi gerektiğinin anlaşıldığını düşünmekteydi: “...*Kıbrıs davası olmasaydı, Amerika’nın bir dediğini iki etmemek siyaseti Türkiye için en yararlı bir dış politika olarak yürütülmeye devam edilecek miydi?*...”¹⁹⁰.

1964’te İmece’de yayınlanan “Kıbrıs’ın Kaldırdığı Pencere” adlı yazıda; “*Kıbrıs konusu, uluslararası ilişkiler yönünden ve Türkiye’nin çıkarları yönünden birçok perdelerin kalkmasına yardım etmiştir...Amerikan dostluğuna fazla bel bağlanmaması gerektiğini, Amerika’yı Allah saysak bile işimizi sağlam kazığa bağlayıp ondan sonra Amerika’ya güvenmemiz gerektiğini bize Kıbrıs olayları anlatmadı mı?. Kıbrıs konusunda Amerikan tutumu, umut kırıcı olmuştur. Zaten Amerika’nın dostluğu ve NATO, Türkiye’ye çok pahalıya mal olmuştur. Türkiye’den başka hiçbir devlet bütün kuvvetlerini NATO’ya terk etmemiştir...*”¹⁹¹.

¹⁸⁷ Bahri Savcı, “Amerika’nın Kısır Haksız Politikası”, **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1964.

¹⁸⁸ Sander, **a.g.e.**, s.240-241.

¹⁸⁹ **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1964.

¹⁹⁰ Çetin Altan, “Tek Pusula Kıbrıs mı?”, **Milliyet**, 11 Temmuz 1964.

¹⁹¹ “Olaylar-Yorumlar: Kıbrıs’ın Kaldırdığı Perdeler”, **İmece**, S.42, Ekim 1964, s.32-33.

Fahir H. Armaoğlu (Cumhuriyet); “...Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra milletlerarası kuvvetler dengesinin o zamanki durumu dolayısıyla Birleşik Amerika’nın ittifakını en kuvvetli teminat görmüş ve bu teminatı NATO’ya katılmakla elde etmiştir...Amerika, daha sonraları şartların çok değişmesine rağmen, bu nüfuzundan en küçük bir eksilmeye bile tahammül edememiş ve Türk hükümetlerinin davranışı da Amerika’nın bu tutumuna destek olmuştur...Fakat hayati ve milli bir davamız olan Kıbrıs meselesinde bu devletin gösterdiği hareket biçimi sanki bir sömürgesi imiş gibi Türkiye’nin iç ve dış meselelerine müdahaleye kalkması, bizim milli menfaatlerimizi bir kenara iterek kendi çıkarını düşünmesi...”¹⁹² sonucunda Türkiye ile Amerika’nın yol ayrımına geldiğini belirtmişti.

Aydın milletvekili Orhan Apaydın ise mecliste “Dış Politika, Milli Dış Politika Kavramları ve Dış Politikanın Denetlenmesi” raporu görüşmeleri sırasında Türk-Amerikan ilişkilerine değinerek, “...Hayati ve milli bir davamız olan Kıbrıs konusunda Birleşik Amerika’nın takip ettiği hareket tarzı, sanki bir sömürgesiymiş gibi Türkiye’nin iç ve dış meselelerine müdahaleye kalkması, Türkiye’nin milli menfaatlerini nazarı itibare almayan egoist siyaset takip etmesi Türkiye’yi yeni bazı tedbirler düşünmek mevkiine getirmiştir”¹⁹³ diye belirtmiştir.

Cihad Baban ise “son zamanlarda basında yer alan bilgilerin, Meis Adası karşılığı Enosis teklifi, ile “dost ve ortaklarımızın” yani Amerika ve İngiltere’nin şimdiye kadar dürüst bir politika izlememiş olduklarını gösterdiklerini belirtmiştir.¹⁹⁴

Milliyet de başyazısını aynı görüşle yayınlamıştı: “...son zamanlarda Amerikan hariciyesinde ‘Enosis’ taraftarlarının arttığı da hissedilmeye başlandı. Zira bu formülle hem Yunanistan’ın sempatisinin kazanılacağı, hem Ruslar’ın istismara hazırlandığı ve İngiliz üslerinin tehlikeye düştüğü Kıbrıs’ın bir NATO üyesinin adası olacağı düşünülüyordu. Gerçi bu düşünceler henüz Amerika’nın resmi politikası haline gelmemişti. Fakat Amerikan hariciyesinde Türkiye’nin durumunun lâyikeyle değerlendirilmediği ortadaydı...”¹⁹⁵.

1965’in sonlarında Kıbrıs sorunu, BM Genel Kurulunda tartışılarak, oylanmıştı. Sonuçta 1959 Londra Anlaşması’nın sonuçlarını reddeden, Makarios’un

¹⁹² Fahir H. Armaoğlu, “Dış Politikamızda Değişiklik Zorunludur”, **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1964.

¹⁹³ **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1964.

¹⁹⁴ Cihad Baban, “Bu Balon da Patlarsa”, **Ulus**, 1 Ağustos 1964.

¹⁹⁵ “Başyazı: Amerikan Hariciyesinin Hatası”, **Milliyet**, 11 Haziran 1964.

görüşlerini içeren Kıbrıs Cumhuriyeti'nin BM'nin eşit bir üyesi olarak, herhangi bir dış müdahale söz konusu olmadan, tam bağımsız ve egemen bir devlet olduğu görüşü, büyük bir oy farkıyla kabul ediliyordu.¹⁹⁶ Amerika, oylamada Türkiye'yi desteklemişti.

Cumhuriyet yazarı Kayhan Sağlamer, BM Genel Görüşmeleri ve oylamaları sırasında Amerika'nın Kıbrıs sorunundaki tutumunu eleştirenlerin ve övenlerin olduğu bir çeşitliliğe sahip meclise sahip olduğumuzu belirtmekte ve yazısına şöyle devam etmektedir; “...Bazıları teşekkür buketleri gönderiyor, geriye kalanlarda büyük dost ve müttefikimizi kıyasıya yeriyor. Gerçekte Amerika, 32’ler tasarısının aleyhinde oy kullanan ve daha önce de Genel Kurul’da onaylanıp kararlaştırmasını önlemek amacıyla cansiperane gayretler sarf eden B.M. üyesinden biridir...Amerika’nın bazı çevreler gibi sırf kara gözlerimiz için Türkiye’yi yalnız bırakmadığını sanmak hatadır. Ama her şeye rağmen Amerika, nüfuzlu Asya-Afrika topluluğunun karşısına dikilmek pahasına yanımızda yer alarak mesela İngiltere’den çok daha faziletli, basiretli ve güvenilir bir dost ve müttefik olduğunu ispatlamıştır...” demektedir ve Amerika’nın en önemli hatasının aslında “...1964 başında kurnaz İngiltere’nin oyununa gelmek saflığını göstermesi...” olduğunu “...Londra’nın kaş ile göz arasında Kıbrıs sorununun sorumluluğunu Washington’un omzuna yıkıvermiş, kendisi geriye kaçarak onu önplana itmiştir”. Sağlamer’e göre Amerika’nın ikinci büyük hatası ise “...Hür Dünya liderliği ile bağdaştırılamayacak biçimde belirli bir tutum benimsemek cesaretini göstermemesi teşkil etmektedir. Eğer Amerika, daha uyuşmazlığın başından itibaren adil ve şerefli muayyen bir formülün arkasına bütün ağırlığını koysaydı, Kıbrıs sorunu hem böylesine bir arapsaçı haline gelmezdi hem de şimdiye kadar çoktan çözümlenmiş olurdu...Oysa Amerika, resmen tarafsızlığını ilan ederek Bölükbaşı’nın deyimiyle, katil ile maktûlü, zalim ile mazlûmu bir tutan tuhaf bir siyaset izlemiştir”¹⁹⁷.

Basında Amerika’nın, soruna çözüm olabilecek politikalar yerine, “idare-i maslahat” politikası izlediği görüşü belirtiliyordu.¹⁹⁸

Ecvet Güresin, Cumhuriyet’teki yazısında; Kıbrıs gibi ulusal politikaların büyük devletlerle yürütülemeyeceğini, Amerika ile ilişkilerin gözden geçirilmesi

¹⁹⁶ Fırat, a.g.m., s.734.

¹⁹⁷ Kayhan Sağlamer, “Amerika ve Kıbrıs”, **Cumhuriyet**, 29 Aralık 1965.

¹⁹⁸ **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1965.

gerektiğini savunarak tarihimizden bir örnekle konuyu şöyle açıklıyordu: “Bir zamanlar, ‘Girit bizim canımız feda olsun kanımız’ diye çığlıklar atmışız. Arkasından büyük devletler ‘canımız’ı alıp Yunanistan’a vermişler, çığlıklar kesilmiş, kısa sürede unutmusuz Girit’i. Yine bir zamanlar ‘ya taksim ya ölüm’ avazelerimiz meydanları doldurmuştu. Ve 10 yıl içinde Kıbrıs’ı kaybettik. Aradaki fark bu defa büyük devletlerin bilfiil müdahalede bulunmamaları ve yakın gelecekteki gasp olayına Birleşmiş Milletler kanalıyla hukuki bir kisve giydirilmesidir...”¹⁹⁹.

İbrahim Çamlı da Yön dergisindeki yazısında 1965 yılında Kıbrıs sorununa Amerika’nın karıştırılmaması gerektiğini ve “Kıbrıs sorununun çözümünün Amerika ve Batı cephesinde bulunamayacağını...” ifade etmekteydi.²⁰⁰

TBMM’de Kıbrıs konusundaki genel görüşmede, CHP sözcüsü Nihat Erim, “Amerika, Kıbrıs’a yapılacak bütün müdahalelerde bizim karşımıza çıkmıştır”²⁰¹ diyerek Türk-Amerikan ilişkilerinin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini belirtmekteydi.

Büyük Doğu dergisinde yayınlanan bir yazıda ise ABD’ye haksızlık edildiği görüşündeydi. Amerika’nın Türk müdahalesini önlemekle uluslararası sorumlulukları üstlendiğini: “Bununla beraber bazı kimseler, Amerika’nın tutumunda bazı değişikliklerle karşılaşılacağından endişe duymaktadırlar. Bu endişeyi, Amerika’nın Yunanistan lehine hareket ettiği şüphesine bağlayanlar haksızlık etmektedirler. Şüphelerinin kaynağı iki yıl önce Başkan (Johnson)un temsilcisi eski dışişleri bakanının Türk Temsilcisi Nihat Erim’le İsviçre’de yaptığı görüşmelerde ileri sürdüğü tekliflerdir. Şüpheler, o zaman ki şartlarla bugünkü şartları birbirine karıştırmaktadırlar. Kıbrıs’taki Türk katliamından sonra yapılan o görüşmelerde, Amerika NATO’nun Güney Doğu kanadının çökmesi tehlikesiyle karşı karşıya idi. Zira, Türk kanının (Makarios Çeteleri) tarafından zalimce akıtılması Türkiye’ye müdahale hakkı veriyor ve buna karşı da dalavereci Yunanistan vaziyet almış durumunda görünüyordu. Türk müdahalesi açıkça bir Türk-Yunan çatışması haline gelebilir ve NATO kanadı da böylece tehlikeye düşmüş olabilirdi. Amerika, bu durum karşısında Türkiye’yi müdahaleden vazgeçirmek maksadıyla bazı teklifler ileri

¹⁹⁹ Ecvet Güresin, “Girit Bizim Kanımız”, **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1965.

²⁰⁰ İbrahim Çamlı, “Kıbrıs Meselesinin Çözümü Üçüncü Dünyanın İçindedir”, **Yön**, S.108, 23 Nisan 1965, s.7.

²⁰¹ **Cumhuriyet**, 28 Aralık 1965.

sürmek zorunda kalmıştı. İşte bu tekliflerin yine tekrarlanacağı yahut tekrarlanabileceği bazı kimseleri Amerika'nın takınacağı tavır hakkında şüpheciliğe itmektedir. Şartlar değişik olduğuna mesele Birleşmiş Milletler camiası içinde ele alınacağına göre Amerika'nın aynı tutumu devam ettirmesi filen mümkün değildir. Bu bakımdan Amerika ister istemez milletlerarası hukuk kaidelerine bağlı kalacaktır. Bu da "anlaşmaların tanındığı" formülü içinde Türk Dışişleri Bakanına en salâhiyetli vazifeli tarafından bildirilmiştir..."²⁰².

Yön dergisinde yayınlanan bir yazıya göre de, Amerikan-Yunan ittifakının asıl nedeni Amerika'nın ekonomik çıkarlarıydı: "...Çağımızda ekonomik çıkarlara inilmeden doğrulara ulaşmak mümkün değildir. Ortadoğu petrolü olmasa İngiltere, Kıbrıs'taki askeri üslerini herhalde çoktan tasfiye ederdi. Sam Amca'da Kıbrıs'ın bakır madenlerine sahip bulunmasa hiç şüphe yok ateşli Enosisçi kesilmezdi. Bu sebeple Amerika'nın Enosisçilik hikayesi, aynı zamanda Cyprus Mines Corporation'un (Kıbrıs Madencilik Şirketi) hikayesidir"²⁰³.

Ahmet Şükrü Esmer ise Kıbrıs konusunda Amerikan-Yunan bağlantısının din ögesi olduğuna dikkat çekmekteydi Bir zamanlar patrikhanenin ve yalnız patrikhanenin değil bütün Rum Ortodoksların hamisi Çarlık Rusya'sı idi. Ancak Rusya'da çarlığın yıkılması ve komünist rejimin kurulmasıyla patrikhanenin himaye politikası da tarihe geçti fakat patrikin hamisi rolünü de "Amerika" üstlenmiştir.²⁰⁴ Oysa şimdi Esmer'e göre, "...Johnson'un Kıbrıs konusunda Türkiye aleyhinde ve Yunanistan ile Makarios lehindeki tutumunu da bu defa Yakovas olayında bir defa daha belirten bu Rumseverliğin ışığı altında..." değerlendirmek gerektiğini yazmıştı. "...Unutulmamalıdır ki Athenagoras, Patrik olmazdan önce Yakovas'ın yerini işgal ediyordu ve Amerikan tabiiyetinde iken Amerikan hükümetinin teşebbüsü ile bizim tarafımızdan Türk vatandaşlığına kabul edilmiş ve Patrik olmuştur. Athenagoras'lar, Makarios'lar, Yakavas'lar bunlar aynı hamurdan insanlardır ve Amerika'da

²⁰² "Kıbrıs-Amerika-Rusya ve Dönen Dolaplar", **Büyük Doğu**, S.14, 22 Aralık 1965, s.8.

²⁰³ "Amerika, Neden Enosis'ten Yanadır", **Yön**, S.99, 19 Şubat 1965, s.6.

²⁰⁴ 1966 yılının Şubat ayında Kuzey ve Güney Amerika Rum Ortodoksları Başpiskoposu Yakovas Kukusis'in Athenagoras'la görüşmek üzere Türkiye'ye geldiğinde, kendisine burada Türk makamları tarafından bazı zorlayıcı tedbirlerin alınmasından Rumların, yaşadığı bölgenin Senatörü Hugh Scott'a yakınmış, Senatör de bu yakınmaları Dışişleri Bakanlığı'na bildirerek bilgi istemiştir. İçişleri Bakanı Faruk Sükan, Başpiskopos'a kanun dışında herhangi bir uygulamanın olmadığını söylemiştir. ABD'de Dışişleri Bakanlığının Kongre ile ilişkileri düzenlemekle görevli amiri Douglas McArthur, patrikhanenin durumunun bir süredir Amerika için endişe kaynağı teşkil ettiğini, Türk makamlarına aktarmıştır. Bkz. A.Şükrü Esmer, "Patrikhanenin Yeni Hamisi", **Yön**, S.160, 22 Nisan 1966, s.2

yaşayan Rumlar vasıtasıyla Johnson'u bile baskı altında tutmaktadırlar. İşte müttefik diye bağrımıza bastığımız Amerika, böyle Amerika'dır".²⁰⁵ Esmer, bir başka yazısında da ise Yunan-Amerikan ittifakının gelecekte de Türkiye'nin karşısına başka sorunlarla çıkacağını düşünmekteydi: "Kıbrıs meselesi, çözümlensin, çözümlenmesin biz ileride daima Yunanistan'ı rakip ve hatta düşman olarak karşıımızda göreceğiz. Kendi kendimizi aldatmayalım. Yunanistan ile ilişkilerimiz bakımından 1960-63 devresine bir defa daha dönemeyiz....Biz Kıbrıs'ta Anadolu'yu savunuyoruz. Amerika'ya bunu anlatamadık ve şimdi olduğu gibi ileride de Amerika'yı Yunanistan'ın yanında ve bizim karşıımızda görmeye hazırlanmalıyız. Realite budur".²⁰⁶ Yazar, ABD'nin Türkiye'nin antlaşmalarla elde ettiği haklarını kullanmasını engellediğini, Yunanistan'ın adaya asker yollamasını kolaylaştırarak Enosis'i desteklediğini gösterdiğini düşünmektedir.²⁰⁷

A.Halûk Ülman, ise Kıbrıs politikasında Birleşik Amerika'nın yaptığı birinci yanlışın Türkiye ile Yunanistan arasındaki anlaşmazlığı bir toprak kavgasından ibaret saymak ve bu kavgaya ana çizgileriyle "Enosis'e dayanan çözüm yolları aramak olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁸

Adadaki çatışmaların Kasım 1967'de yeniden başlaması üzerine Türkiye önce Dışişleri Bakanları aracılığıyla BM Genel Sekreterliği'ni derhal ateşkes sağlanması konusunda uyarmış, daha sonra da TBMM, 17 Kasım'da hükümete Türk Silahlı Kuvvetlerini Türkiye dışında kullanma yetkisini vermiş bu arada İskenderun-Mersin bölgesinde askeri bir hareketlilik gözlenmeye başlanmıştır.²⁰⁹ Bu dönemde Türk Hükümeti, Yunanistan'a sert bir nota vererek bazı taleplerde bulunmuş, bunların yerine getirilmemesi halinde adaya müdahale edeceğini belirtmiştir.²¹⁰ 19 Kasım'da Türkiye jetlerini, Kıbrıs üzerinde alçak uçuş yaptırarak, Yunan askerlerinin

²⁰⁵ Esmer, **a.g.m.**, s.2.

²⁰⁶ **Yön**, S.105, 2 Nisan 1965, s.4.

²⁰⁷ Ahmet Şükrü Esmer, "Truman Doktrini'nin Yirminci Yılı", **Yön**, S.208, 25 Mart 1967, s.5.

²⁰⁸ A.Halûk Ülman, "Sokağa Dökülen Hikaye, Kıbrıs ve Ötesi", **Cumhuriyet**, 23 Kasım 1966.

²⁰⁹ Yunanistan, Türkiye'nin isteklerini reddetmiş ve çıkarma gemilerindeki askerlerin emir bekledikleri bilgisi basında yer almıştır. Bkz.**Hürriyet**, **Cumhuriyet**, 23 Kasım 1967.

²¹⁰ Türkiye'nin Yunanistan'a sunduğu talepler şöyle özetlenebilir: 1) 1960 İttifak Antlaşması'na ayıkırı olarak adada bulunan Yunan askerlerinin geri çekilmesi, 2) General Grivas'ın geri çekilmesi, 3) Ulusal Muhafızların dağıtılması, 4) Çatışmaların ortaya çıktığı bölgelerde tarafların birbirinden ayrılması, 5) Kıbrıslı Türklerin oluşturdukları yerleşim bölgelerinde yerel yönetim ve polis teşkilatlarını kurma haklarının tanınması, 6) Kıbrıslı Türklerin saldırılardan doğan can ve mal kayıplarının tazmin edilmesi, 7) Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün genişletilmesi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sönmezoğlu, **a.g.e.**, (2006), s.240-241.

Kıbrıs'tan çıkmasını istemiş bu arada Amerikan Associated Press, Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkarma yapması beklendiği açıklamasını yapmıştır.²¹¹

Bunun üzerine ABD diplomasisi hemen harekete geçmiş Johnson'un bir mektup daha gönderdiği haberi basında yer almıştır.²¹² Bu olaya, İkinci Johnson Mektubu adı verilmiştir.²¹³ 22 Kasım 1967 tarihinde İngiltere ve Kanada ile birlikte Türkiye'nin taleplerine biraz daha yakın çözüm önerileri getirmiştir. ABD Başkanı Johnson, eski Savunma Bakanı Yardımcısı Cyrus Vance'ı sorunu çözmek ve girişimlerde bulunmak üzere özel temsilci olarak görevlendirdi. Ancak, ABD Başkanı Johnson'un özel temsilcisi protestolar nedeniyle Esenboğa havaalanına inememiş, askeri bir havaalanına inmek zorunda kalmıştır.²¹⁴

Birleşik Amerika bu defa 1964 krizi sırasında olduğu gibi Türkiye'nin müdahalesini sert bir biçimde önlemek yerine uluslararası alanda yalnız kalmış olan Yunan Cuntasına baskı uygulamıştır. Türkiye ve Yunanistan'ın kendisine olan gereksinimini bildiği için ABD basınında yer alan bazı raporlara göre, bir Türk-Yunan Savaşı'nın çıkması durumunda, Amerika'nın 1965 Hindistan-Pakistan Savaşı'nda uyguladığı gibi Türk ve Yunan taraflarına yardımı kesebileceği vurgusu yapılmıştır. Böylece 30 Kasım 1967'de Türkiye ve Yunanistan anlaşmaya vardılar. Bu dönemde Yunanistan, Türkiye'nin taleplerinin hemen hemen tümünü kabul etti. Makarios, sadece "Ulusal Muhafız"ların dağıtılmasına ilişkin maddeyi kabul etmedi. Böylece, ABD'nin Kıbrıs politikasına ilişkin çözüm önerisi şimdilik Doğu Akdeniz'deki krizi geçici olarak çözmüş görünüyordu.²¹⁵

Faruk Sönmezoğlu çalışmasında; ABD'nin Kıbrıs krizlerindeki temel politikasının, NATO'nun iki müttefiki Türkiye ve Yunanistan'ın bir çatışmasına girmesine engel olmak olduğunu belirtmiştir. Böylece ABD'nin tek hedefi NATO'nun Güney Doğu kanadının zayıflamasını önlemeye çalışmaktır. Ayrıca SSCB'nin bu durumdan faydalanarak bölgeye girişini de engellemiş olacaktı. Özellikle bu bölgedeki ABD-SSCB rekabetinin yoğun bir biçimde sürdüğü söz

²¹¹ **Cumhuriyet**, 19 Kasım 1967.

²¹² **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1967. "ABD Başkanı Johnson, Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Rum yönetimine gönderdiği mektupta, "Kıbrıs sorununa barışçı bir çözüm yolu" bulunmasını istemiştir".

²¹³ Ayrıca basında Amerika'nın NATO'ya ait silah ve teçhizatın Kıbrıs'a müdahale için kullanılamayacağını yine hatırlattığı haberi de geniş yer bulmuştu. **Cumhuriyet, Ulus**, 25 Kasım 1967.

²¹⁴ **Cumhuriyet, Ulus**, 24 Kasım 1967.

²¹⁵ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, (2006), s.241-242.

konusu edilen dönemde üsler, Birleşik Amerika için gerek istihbarat gerekse lojistik açıdan büyük öneme sahip olmuştur.²¹⁶

Kıbrıs'taki olaylar ve Amerika'nın bu sorun karşısındaki alımı ve üslenmiş olduğu tavır, "Hür Dünya'nın liderinin", "demokrasinin kalesi ve savunucusu Amerika'nın zihinlerde artık 1950'lerdeki konumundan çok daha farklı yerlerde olduğuna işaret etmektedir. Bu durumun nedeni ise bazı yazarlara göre Amerikan yöneticileriydi.

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Ecvet Güresin son zamanlarda Amerika ile ilgili olumsuz yazıların ve Amerika'yı "Çirkin Amerika" yapanların kim olduğu sorusuna yanıt aramaktaydı: *"Yaygın bir Amerika düşmanlığı var Türkiye'de. Kıbrıs olayları bu düşmanlığın yayılmasına sebep oldu...Kıbrıs ihtilafında ise dostumuz öylesine davrandı ki birden bire Amerikalı tukaka oluverdi. Aslında Amerika'nın sevilmemesi olayı sadece Türkiye'de görülmekte değildir. Amerika'nın tutumunun sempatik olmadığı ve yardım yaptığı ülkelerde sevilme yerine sevilmediği bizden önce bizzat Amerikalılar tarafından keşfedilmiş, hatta Çirkin Amerikalı filmi bütün bu gürültüler başlamadan çok önce memleketimizde gösterilmişti... Amerika'nın sevilmemesi insan olarak, Amerikalının davranışından değil, Amerika'yı idare edenlerin davranışlarından ve ondan kuvvet alan Amerikalıların tutumlarında, kuruluş ve sistemlerinin gereğine kayıvermelerinden geliyor. Amerikalı aslında kötü insan değil, hatta bir mukayeseye girsek dünyayı idare etmek ve sömürmek için hâlâ çabalayan ülkelerin insanlarından çok daha ileri anlayışta, çok daha insancıl. Anayasa babalarından gelen özgürlük ve bireyciliğe dayandığı için insana önem veren anlayışları var. Ancak Amerikalının bu vasfı 2.Dünya Harbi sonundan beri süregelen dış dünyaya yayılma ve perde arkası sömürücülüğü yüzünden geri planda kalmıştır..."*²¹⁷.Ecvet Güresin aynı gazetede yaklaşık bir ay sonra ki yazısında Amerika'yı yine konu edinmiş, Amerika'ya karşı büyüyen "antipatinin" sebebinin Amerikalı yöneticiler olduğu görüşünü tekrarlamıştır: *"...Amerika'ya karşı aydından aşağı doğru yayılan bir antipatinin gittikçe geliştiğini görmemek imkansızdır...Hür dünya lideri, kendi prestijini kendisi yitirmek yolunda hızla ilerliyor. Dostumuzun bu tutumunun Türkiye'de de tepki ile karşılanmasında hayret edilecek bir taraf yok. Hele bu tepkiyi yalnız tahriklere bağlamak safdillikten başka bir şey değildir.*

²¹⁶ Sönmezoğlu, a.g.e., (1995), s.7-8.

²¹⁷ Ecvet Güresin, "Amerika ve Dostluk", **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1965.

Türkiye ve Türkiye'nin insanları Merih'te yaşamıyorlar. Türkiye, ...Batı kültürüyle yakın teması olan...aydını seçkini bol ve üstelik 45 yıl önce silahlı, silahsız sömürgecilğe karşı ayaklanmış, milli kurtuluş savaşını kazanmış bir ülke. İşte Amerika, daha doğrusu baskı grupları, o grupların etkisiyle politikasını yürüten Washington, bu ve daha birçok gerçeğin farkında değildir. Farkında olmadığı içindir ki çeşitli davranışlarıyla antipatiyi kendisi yaratıyor ve dolayısıyla tepkinin genişlemesine çalışan tahriklerin başarı şansını yine kendisi arttırıyor”²¹⁸.

Orhan Taşan ise Tercüman gazetesinde şunları belirtmekteydi: “ABD Büyükelçisinin bir mektup hikâyesiyle bir Amerikan aleyhtarlığının nasıl yaratılmak istendiğini ortaya koyan açıklamasından bir hafta önce ilk yumruğu yiyen AP, maksadı bir hafta sonra daha iyi anlaşılan Johnson'un hakaret dolu mektubunun açıklanması isteği reddedilen CHP'ye attığı son yumrukla genel görüşmeyi kapadı”²¹⁹.

Kayhan Sağlamer'in aşağıda alıntısını yaptığımız görüşleri Türk kamuoyunda oldukça önemli oranda destek bulan bir görüştü: “...Amerika ise küçük ve bağımsız bir Kıbrıs'a Moskova'nın kolaylıkla yutabileceği bir yem gözüyle bakmaktadır. Ancak akli ve gönlü Enosis'e, taksimden yatkındır. Sebepleri gayet basit: Washington'un nazarında Yunanistan'ın Batı camiasındaki yeri Türkiye'ninkinden daha garantili ve gelenekseldir. İkincisi din birliği ve Elen uygarlığı hayranlığıdır. Sonuncusu da iç politika kaygılarıdır. Amerikan seçmenlerinin 1.000.000'dan fazlası Elen asıldır. Amerikan yetkilileri özel sohbetlerde size ateşli birer taksimci kesilebilirler ve hükümetlerinin de aynı tezi savunduğunu ileri sürerler. Amerika'nın 1964 Aralığı'nda B.M. Genel Kurulu'nda Türkiye'yi yalnız bırakmamasını, birinci ve ikinci Acheson planlarını örnek olarak gösterirler. Bütün bunlar Türkiye'yi avutma, öfke ve hayal kırıklığını yatıştırma taktikleridir ve Washington'un Enosis saplantısını kamufle edemez...Buhranın sürüp gitmesinin baş sorumlusu Amerika'dır bizce. Eğer daha başından ağırlığını belirli bir formül arkasına koysaydı, iyi veya kötü çözüme çoktan kavuşmuş ve rahatlamış olacaktık...Amerikan diplomasisi, 'bekle ve gör'cülüktен ilkelere değil de olaylara göre hareket etmekten hastadır ve cezasını bir defa daha çekmektedir...”²²⁰.

²¹⁸ Ecvet Güresin, “Amerika”, **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1965.

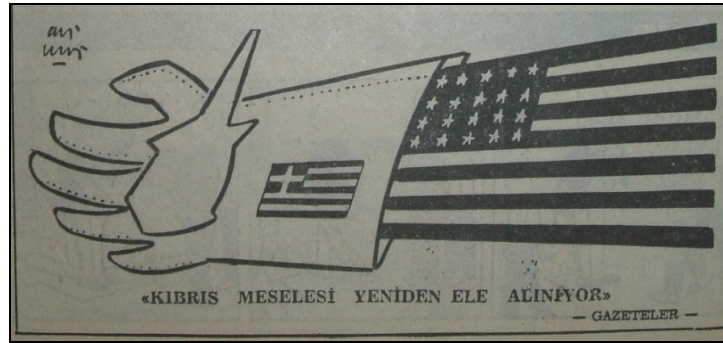
²¹⁹ Orhan Taşan, **Tercüman**, 13 Ocak 1966.

²²⁰ Kayhan Sağlamer, “Amerika, Rusya ve Kıbrıs”, **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1967.

1967 bunalımıyla Kıbrıslı Türkler, federasyon doğrultusunda ilk adım kabul edilen “Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi”ni kurdular ve 1968 yılında Rauf Denktaş adaya dönerek görevine başlamıştı. Bu dönem içinde Kıbrıs’ta toplumlararası görüşmeler, 1968’den-1971’e kadar devam etmişti. Bu dönemde Türkiye’de ise Çetin Altan ve İlhan Selçuk gibi yazarlar tarafından Amerikan merkezli Türk dış politikası eleştirilerek, Kıbrıs için bu politikanın çözüm olamayacağı vurgulanmaktaydı.

Çetin Altan, Türkiye’nin kendisini ne Amerika’ya, ne de Kıbrıs’ın bağımsızlığını savunan Arap Devletleri ile Sosyalist ülkelere anlatamadığını dış politikada değişikliğe gitmesi gerektiğini düşünenlerin başında gelmekteydi.²²¹ NATO ittifakları ve ikili anlaşmalarla Türkiye, Amerika’nın bir karakolu durumuna getirilmiş ve bağımsız bir ülke olarak yaşamasına engel olunmaktaydı. Türkiye’nin dış politikasındaki birçok konunun çözümsüzlüğünü Amerika’ya bağlayan Altan, “...Ne Amerika, ne Rusya, ne herhangi bir yabancı devlet! Türkiye Türkiyelilerindir...”²²² görüşündeydi.

Resim: 21

Kaynak: Cumhuriyet, 26 Ocak 1969

İlhan Selçuk, “NATO” adlı yazısında ise “Türkiye’nin, ... NATO ve ...ABD tabiiyeti...dış politikasını dondurmuş ve bu kısılmış politika içinde Türkiye kendi çıkarlarını hesaplayamaz olmuştur. Bunun en açık örneği, Kıbrıs meselesidir. Kıbrıs meselesini ille de...bu çerçevede içinde çözümlemek isteyen Türkiye, Kıbrıs davasında bu yüzden büyük kayıplara uğradığını...”²²³ ifade etmiştir.

²²¹ Çetin Altan, “Bilinçli Olmalıyız”, **Akşam**, 31 Ağustos 1964.

²²² Çetin Altan, “Hangi Batı Hayranlığı”, **Akşam**, 17 Ocak 1968.

²²³ İlhan Selçuk, “NATO”, **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1965. Selçuk’un benzer ifadeye sahip görüşlerini aktardığı yazıları için bkz: “NATO, Fransa ve Biz”, **Cumhuriyet**, 22 Mart 1966; “NATO’ya Göbeğimizden Bağlıyız”, **Cumhuriyet**, 5 Kasım 1967; “NATO Cumhuriyeti mi?”, **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1968.

D. 1974 SONRASI “ABD-KIBRIS” EKSENİNDE DEĞERLENDİRMELER

1968-1974 yılları arasında Kıbrıs’ta BM Barış Gücü’nün masraflarının yaklaşık yüzde kırkını karşılayan ABD yönetimi, sorunun çözümünü Türkiye ile Yunanistan arasındaki ikili görüşmeler yoluyla gerçekleştirebileceğini düşünüyor ve bu yöndeki çabalarıyla, adadaki topluluklar arası görüşmeleri destekliyordu. ABD, bu arada Yunan Cuntası ile ilişkileri geliştirmeye çalışıyordu. Konuya ilişkin ABD’nin en temel stratejisi bölgede bir krizin yaratılmamasıydı. Bu bağlamda da ABD’nin Kıbrıs’taki rolü taraflar arasında sürekli tartışma konusu olmuştur.²²⁴

Bu arada Türkiye’nin iç siyasetinde yaşadığı gelişmeler dış siyasete de yansımıştır. 12 Mart 1971’de askerlerin verdiği bir muhtıra ile Demirel istifa edecek ve bu durum 2,5 yıl sürecek ara bir rejime yol açacaktır. 12 Mart döneminde Türk dış politikası geleneksel çizgisinden uzaklaşmış bir başka deyişle Demirel Hükümetleri döneminde gerek ekonomik nedenlerle gerekse ABD karşıtı kamuoyunun baskısıyla çok yönlü bir politikaya geçilmişti.²²⁵ Ancak 12 Mart’la birlikte yeniden Batı (ABD) bağlantılı dış politika uygulanmaya başladı. 14 Ekim 1973’te yapılan seçimlerle hükümeti kuran Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Millî Selâmet Partisi (MSP) yeni yaklaşımlar getirdiler.²²⁶

Yunan Hükümeti, Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakı için Makarios’u engel olarak görmeye başlamasından sonra 15 Temmuz 1974 tarihinde Makarios’u düşürmüş ve Kıbrıs Elen Cumhuriyeti’ni ilan etmiştir. Makarios kaçarak hayatını kurtarmıştı. Bu durum artık Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakı ya da bir başka deyişle Enosis’in hayata geçirilmesinden başka bir şey değildi. Böylece 1974 Kıbrıs buhranı başlamıştı.²²⁷ Kıbrıs’ta Makarios’a karşı darbe²²⁸ düzenlenmesinden hemen sonra Başbakan Ecevit, Londra’ya gitmişti. Burada ABD Başkanı Nixon’un Dışişleri Müsteşarlarından Joseph Sisco ile görüşen Ecevit, Kıbrıs sorununda durumun ciddiyetini anlatmış, Amerikalı diplomat da ABD’nin taraf olmadığını Başbakana

²²⁴ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, (1995), s.26-28.

²²⁵ Oran, **a.g.e.**, s.740.

²²⁶ Oran, **a.g.e.**, s.740.

²²⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, (1994), s.801-802.

²²⁸ ABD tarafından darbe sonrasında, “*Birleşik Amerika politikasının Kıbrıs’ın hükümrancılığını, toprak bütünlüğünü ve anayasal düzenini desteklemek olduğu bildirilmiş ve bütün ülkelerden benzer siyasetin desteklenmesinin istendiği...*” açıklanmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1974.

aktarmıştır.²²⁹ Londra’da Ecevit, J. Sisco’ya; “*Bundan on yıl önce yine böyle bir gece yarısı bir Amerikalı diplomat gelerek Kıbrıs’a müdahale edilmemesini istemişti. Tarih tekerrür eder, ama hatalar tekerrür etmez. O zaman siz müdahaleyi önlemekle hata ettiniz. Biz de bu isteğinizi kabul etmekle aynı hatayı işledik. Bu sefer aynı hatayı işlemeyeceğiz*” demiştir.²³⁰

1- Kıbrıs Barış Harekâtı ve Amerika

14 Ekim 1973 seçimleri sonrası, Cumhurbaşkanı Fahri Korütürk tarafından meclisin en çok oy almış partisi olarak hükümet kurma görevini CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit’e vermişti. Ancak tek başına hükümet kurma yeter sayısı olmadığı için Ecevit, Necmettin Erbakan’ın Milli Selamet Partisi ile uzun görüşmelerden sonra 6 Şubat 1974’te, meclisten güvenoyu alarak hükümeti kurmuştu.²³¹

Koalisyon hükümetinin Ecevit kanadı “ortanın solu” sloganıyla bir yandan federasyon tezini benimserken, bir yandan da antiemperyalist ve Amerikan karşıtı kitlelerin desteğini almıştı. Necmettin Erbakan’ın İslamcı çizgideki MSP’si ise en azından ifade olarak Batı’ya ve dolayısıyla ABD’ye karşıt bir politika izliyordu. Böyle bir ortamda meydana gelen Kıbrıs’taki Sampson darbesi²³² karşısında, Türkiye’de hazır durumda olan sadece ordu değildi. Aynı dönemde Türkiye’de Kıbrıs’a siyasal açıdan müdahale edebilecek iradeye sahip bir iktidar da vardı.²³³

Basında Yunanistan yönetiminin gerçekleştirdiği bu darbeden sonra Türkiye’nin müdahale hakkının doğduğu yolunda değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştı. Örneğin Ali Sirmen Cumhuriyet’teki yazısında; “*Önceki sabah Atina cuntasına bağlı Yunanlı subayların yönettiği Ulusal Muhafız Gücü’nün Makarios’a karşı giriştiği darbe, Londra ve Zürih Andlaşmaları ve 16 Ağustos 1960 tarihli Kıbrıs Anayasası gereğince, toprak bütünlüğü bağımsızlığı ve Anayasası, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan tarafından garanti edilen Kıbrıs devletinin kuruluşundan bu*

²²⁹ İhsan Gürkan, “1974 Kıbrıs Barış Harekâtı’nda Siyasal İradenin Oluşumu ve Askeri Uygulama”, **Türk Dış Politikasının Analizi** (Der: F.Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 1994, s.134, Ancak Başbakan Bülent Ecevit Kıbrıs Barış Harekâtı’ndan hemen sonra Kıbrıs’a askeri müdahale yapılmaması için ABD’nin ısrarla teminat istediğini” açıklamıştır. Bkz **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1974

²³⁰ N. Ahmet Banoğlu, **Kıbrıs Dosyası**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1974, 81.

²³¹ Muzaffer Ayhan Kara, **Koalisyonlar**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004, s.109-110.

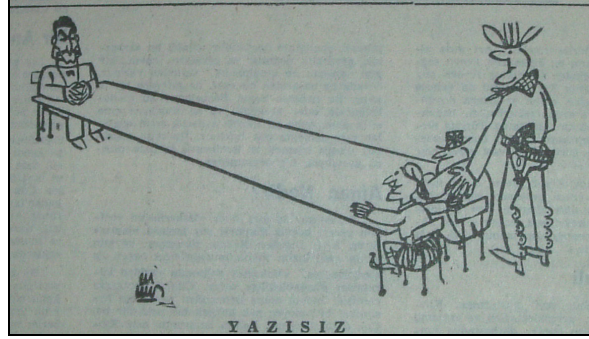
²³² 15 Temmuz 1974’te EOKA tedhişçilerinden Nikos Sampson, Rum Milli Muhafız Teşkilatı’nın desteğiyle Kıbrıs’ta gerçekleştirdiği darbe sonucunda Makarios’u düşürerek, Kıbrıs Elen Cumhuriyeti’ni ilan etti. Sampson darbesinin amacı, adada enosisi hayata geçirmektir. Bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, (1994), s.802.

²³³ Oran, **a.g.e.**, s.740-741.

edilmektedir. Washington, bu darbenin doğurduğu durumdan yararlanarak, Akdeniz'in bu eşi bulunmaz 'uçak gemisine' üslerini yerleştirmek isteyecektir... Türkiye, Adada duruma müdahale etmelidir. Ancak bu müdahale, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü, anayasasını tekrar geçerli kılmak, Adada yaşayan Türklerin haklarını geçerli bir güvence altına almak, Enosis kâbusunun Demoklesin kılıcı gibi Adanın üstünde sallanmasını bundan böyle önleyecek bir yapıyı kurmak için yapılmalıdır. Böyle bir davranış Türkiye'nin bütün dünya kamuoyu tarafından desteklenmesine yol açacaktır..."²³⁵.

20 Temmuz 1974'te Türk gazeteleri manşetlerini "Türk Ordusu Kıbrıs'ta" şeklinde çıkarmışlardı: "Uluslararası alanda yapılan görüşmeler olumlu sonuç vermeyince Ecevit Hükümeti, Kıbrıs'taki istilâ hareketini durdurmak için çıkarma kararı aldı... Anadolu Ajansına bir açıklama yapan Bülent Ecevit, "Kıbrıs'tayız" dedi."²³⁶

Resim: 23

Kaynak: Cumhuriyet, 28 Temmuz 1974

1974 Kıbrıs buhranı ve sonrasında Kıbrıs Harekâtı'na en şiddetli tepkiyi veren devletlerden birisi de Amerika olmuştur.²³⁷ Türk-Amerikan ilişkilerine tahrip edici ikinci darbenin bu dönemde indiğini söyleyebiliriz. Özellikle Amerika'nın Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosuna karşılık, Türkiye'nin Kıbrıs Federe Türk Devleti'nin kurulduğunu ilan etmesiyle²³⁸, Türkiye ile Amerikan Kongresi arasında bir mücadele yaşanmaya başlanmıştır.²³⁹

²³⁵ Ali Sirmen, "Müdahale Ama Ne İçin?", **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1974.

²³⁶ **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1974.

²³⁷ "ABD, müdahalemizi önlemek istedi". **Hürriyet**, 20 Temmuz 1974.

²³⁸ Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kuruluşuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Hamza Eroğlu, **Kıbrıs Türk Federe Devleti, Kuruluşu, Anayasası ve Bağımsızlığı**, Türk Devrim Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, s.1-46.

²³⁹ Ayşe Özkan, "ABD'nin Kıbrıs Politikası", **2023 Dergisi**, S.28, Ağustos 2002, s.34.

Kıbrıs Barış Harekâtı ve sonrasında ABD Kongresi tarafından Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu iki ülke ilişkilerinde Johnson Mektubu'ndan sonra önemli bir dönüm noktası olmuştur.

ABD Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkarma yapma yönünde bir girişimine karşı açıkça uyarıldığını bildirmiştir... Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Anderson, *“Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesi halinde bunun ABD hükümeti tarafından kınanacağını da sözlerine eklemiştir”*²⁴⁰.

Daha öncede ifade ettiğimiz gibi Başbakan Ecevit'in ABD'ye cevabı: *“Tarih tekrerrür eder, hatalar tekrerrür etmez”*²⁴¹ olmuştur.

Kıbrıs harekâtı sonrası Türkiye'de siyasi parti liderlerinin de konunun bir ulusal dava olduğu noktasında birleştiği görülürken MHP lideri Alpaslan Türkeş, hükümeti eleştirerek sorunun bugünlere gelişinde ABD'nin Ortadoğu politikalarından daha çok; *“...Kıbrıs'ta anlaşmalarla meydana gelen kurulu düzenin kaldırılmasına seyirci kalışımızın başlıca sebebi Batı dünyası ile ve Batı'nın büyük lideri Amerika Birleşik Devletleri'yle aramızdaki mesafeyi açan ve bizi düşmanlıklar ortasında bırakarak yalnızlaştıran...”*²⁴² hükümetlere bağlamaktadır. Türkeş'e göre ABD politikalarından uzaklaşma, yalnızlığı ve bugünkü durumu meydana getirmiştir.

Yankı dergisinde yayınlanan makalede, Kıbrıs konusunda şu saptamalar yapılmıştı. 1974 sonrasında hem Batı'nın hem de Amerika'nın, Türkiye'nin Kıbrıs'a verdiği önemi doğru değerlendiremediği, Türkiye'nin Kıbrıs'ta bulundurduğu 40 bin civarındaki askeri orada muhafaza edebilmek için çok büyük harcamalar yapması gerektiği ve Türkiye'nin bu durumu uzun süre sürdüremeyeceği düşünülüyordu. Ancak buradaki gerçeği yıllar sonra anlayabildiler.²⁴³

Tercüman'da Tarık Buğra, Amerika'nın Kıbrıs politikasında Türkiye'yi kesin olarak desteklemesi gerektiğini, bunun gerçekleşmemesi durumunda Amerika'nın kendi kendini inkâr edeceğini ve sonunda dünyada bir prestij kaybına uğracağını düşünmektedir: *“Türkiye için Amerika, insan hak ve hürriyetlerinin, demokratik parlamenter düzenin savunucusudur. Türkiye ancak bu yüzden Amerika'yı dost bilmiş, sevmiş ve saymıştır. Fakat Amerika'nın Kıbrıs olayları boyunca takındığı*

²⁴⁰ **Hürriyet**, 19 Temmuz 1974.

²⁴¹ **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1974.

²⁴² **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1974.

²⁴³ “Kıbrıs Gerçeği”, **Yankı**, S.415, 26 Şubat-4 Mart 1979, s.50.

tavır bu zannı yeniden pekiştirecek, teyit edecek niteliktedir denilemez. Bu tavır, Amerika'nın bütün dünyada aynen Türkiye'deki gibi mevcut olan bu zanna ve kuruluşundan beri bizzat kendisinin tekrarlaya geldiği iddialara uymamaktadır...Kıbrıs olayında Amerika'nın yeri, hiçbir yoruma yer ve hak bırakmayacak bir kesinlikle Türkiye'nin, bu büyük dostunun yanbaşıdır. Amerika, kendi kendisini inkâr etmek niyetinde ölçüde, milletlerarası hukukun ve tek kelime ile medeni atılımın koruyuculuğunu bir görev olarak benimseyen Türkiye'nin, evet, bu asil, bu büyük dostunun sonuç olarak Amerika kavramına da yararlı olacak girişimini desteklemelidir...Amerika, Türkiye'nin insan hak ve hürriyetleri ile demokratik parlamenter düzeni – bu arada- sağlam barışı sağlamaya yönelik girişimini desteklemediği hatta ona sadece kayıtsız kaldığı takdirde, barış dünyasının umut kaynaklarını yani NATO'yu ve Birleşmiş Milletleri de derin şekilde yaralamış olacaktır. Bize göre Amerika bu değildir ve –gene bize göre- Amerika'nın bugünkü sorumluları Amerika'nın bu duruma düşürülmesine razı olmayacaklardır...”²⁴⁴.

Oktay Akbal, Kıbrıs Harekâtı'ndan birkaç gün sonra Amerika'nın dost bilindiğini ancak gerçeğin böyle olmadığını anlattığı yazısında şunları aktarmıştır: “Dostun kim düşmanın kim? Bunu kişiler gibi ulusların da bilmeleri gerekir. Dost bellemişsin, dört elle sarılmışsın. Yıllar böyle geçmiş, hayal içinde. Kahvelerde oturmuşsun, oyunlar oynamışsın, dertlerini dökmüşsün, sıkıntısına ortak olmuşsun, zamanında yardım etmişsin, zamanı gelmiş onun için konuşmuşsun yorulmuşsun, başkalarıyla aran açılmış, yine de vız gelmiş sana, dostum o benim, yerim onun yanındadır demişsin. Anlatmışlar, o sandığın gibi biri değil, hem seni sevmez, iyiliğini istemez, hatta şu olaylarda şunu şunu yapmıştır demişler, tanıklarla, kanıtlarla ortaya dökmüşler, o dostun gerçekten dost olmadığını...aldırmamışsın, gülüp geçmişsin, içinde büyüyen kuşkuyu azar azar eritmiş, yok etmişsin, güvenli, umutlu dalgalarla! Sonra bir gün gelmiş, dostun düşmanın belli olduğu gün. Apaçık çıkmış her şey ortaya. Bir de bakmışsın, kimse yok yanında. Girişmişsin bir kavgaya, hem de haklı bir yaşam-ölüm kavgasına. her şeyini koymuşsun ya kazanacaksın ya da yitireceksin her şeyini! Bunca yıldır dost bildiğin güvendiğin kişiler, toz olmuşlar bir anda! Daha da kötüsü karşına geçmişler, hoşlanarak seyrediyorlar o kavgada dayak yemeni ya da yiyecek duruma düşmeni. Bir bir hatırlanır, o dost için

²⁴⁴ Tarık Buğra, “Bize Göre Amerika”, **Tercüman**, 22 Temmuz 1974; Buğra aynı görüşleri “Gene ve Daima Amerika”, **Tercüman**, 3 Ağustos 1974'teki yazısında yinelemiştir.

yaptıkların o anda. Acıyla... Bireyler için doğru olan uluslar içinde geçerlidir. Bir ulus, başka bir ulusa hiçbir zaman körükörüne güvenmeyecektir...”, Akbal yazısının ilk bölümünde isim vermeden Kore Savaşı’ndan Kıbrıs Hareketi’na kadar Türkiye-ABD ilişkilerinin bir muhasebesini yapmaktadır sanki. Türk kamuoyunda ‘Dost Amerika’nın nasıl dost bir ülke konumuna geldiğini, Amerika için uluslararası alanda neler yapıldığı, Amerika için hangi ülkelere rest çekildiği ama Kıbrıs Harekâtı’nda beklediğimiz desteği göremediğimiz gibi karşımızda bir ‘Çirkin Amerika’ ile karşılaştığımızı anlatmaktadır. Akbal, yazısının ikinci bölümünde ise artık Amerika’nın ismini belirterek, dost diye bildiğimiz kişilerin veya ülkelerin çıkarları söz konusu olunca dost mu düşman mı kimliğine büründüğünü ayırt etmenin güçlüğü vurgulanmaktadır: “...ABD de öyle değil mi? Amerikan dostluğu öylesine benimsediğimiz bir şeydi, aldığımız hava, içtiğimiz su gibiydi! “Amerikasız olamayız. Amerika en büyük dostumuzdur, Amerika da Amerika” nakaratlarıyla yıllar geçirdik. Para gelir, silah gelir, her şey, her şey oradan gelir! Amerika I love you şarkılarıyla, filmleriyle, Amerikan bayraklı gömlekler giyerek, Amerikan marşları söyleyerek, ulusal gösteriler yaparak. Bir çelişkiydi bu. Hem aşırı ulusçu, davranıyorlardı, hem de Amerikasız olamayız, her şeyimiz Amerika’dır diyorlardı böyleleri! Hele para babaları için, ucuz politikacılar için her şeyin anahtarı Amerika’ydı. Amerika’nın politikasına bağlanmaktı körükörüne! Bu dostluk değildi, olmazdı. Eşit değildi, duygular, çıkarlar. Tek yanlı bir bağlantı. Dostluk, eşitliğe dayanır, eşit sevgiye, saygıya, ortak çıkara, yoktu biri bile!... Kişisel yaşamımızda nasılsa, öyle, körükörüne bağlandığımız, dost bildiğimiz kişi bir anda nasıl düşmanımız olabiliyorsa, devletlerin de o dost, yakın sandığımız devletlerin de çıkarları bozulunca arkamızdan bizi bıçaklayacaklarını bilmeliyiz. Bunca dersten bir şeyler öğrenmeliyiz. “Dost dost diye nicesine sarıldım” diyen Veysel, tek yanlı dostlukların, yararsızlığını dile getirir. Dengeli bir duygu olmalı, dostluk duygusu... Yaşadık böyle dostlukları, sonunda böyle dostlukların düşmanlıkla eş olduğunu anladık. Anladık ki, tam anladık”²⁴⁵.

Aynı gazetede Ali Sirmen de “Ters Tepen Oyun” adlı yazısında Amerika’nın oyunlarının, Kıbrıs Barış Harekâtı ile nasıl bozulduğunu anlatmaktaydı: “...Sam Amca ince oyununda şunları düşünmüştü: 1- Kıbrıs’ta Makarios’u tasfiye edip Atina

²⁴⁵ Oktay Akbal, “Dost Dost Diye”, *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1974.

cuntasının adamı Sampson'u getirmekle Enosis'e doğru bir adım atılacaktı. 2- Enosis yolundaki bu başarı, Atina'daki faşist Gizikis yönetimini güçlendirecekti. 3- A.B.D. Kıbrıs'ta kendisi için hayati önemi olan üsler edinecek, böylece hem Sovyetler'in hem de Türkiye dahil olmak üzere gereğinde tüm Ortadoğu ülkelerinin gırtlacağına sarılabilecek Süveyş'i yakından kontrol edecek duruma gelecekti. 4- Türkiye'deki Ecevit iktidarı, bu gelişmelerle yıpranacak ve ve devrilecek yerine Sam Amca'ya daha az ters gelen bir rejim kurulacaktı. Washington böylece Ortadoğu'yu dikensiz bir gül bahçesine çevirecek, bir yandan Kıbrıs'tan bütün bölgeyi kontrol ederken öte yandan da Yunanistan'dan İran'a bir dediğini iki etmeyen ülkeler zincirinin halkasını da tamamlayacaktı...Oysa Amerikan oyunu bozulmuştur...Türk halkı, Amerikan oyununu yediden yetmişe öğrenmiş, Washington'dan dost olup olmayacağını anlamıştır”²⁴⁶.

R. Oğuz Türkkkan, Kıbrıs Hareketi'nden sonra Tercüman'da “Çirkin Amerikalı'ya Bir Dost Mektubu”, başlığıyla bir arkadaşına mektup adı altında gerçekte “Amerika”yı değerlendiren bir yazı kaleme almıştır: “Aziz Dostum Steve, “Çirkin Amerikalı”, belki hatırlarsın pek hakaret manası taşımayan ve 1950'lerin ve 60'ların ün salmış deyimlerindendi. İcat eden de Amerikalı bir romancıydı. Dıştaki Amerikalıların, özellikle Amerikan diplomatlarının bulundukları ülke hakkında uyandırdıkları kızgınlığı belirtiyordu...Biz Türkler, uzun zaman dünyaya uymadık ve sizi “Çirkin Amerikalı” olarak göremedik. Fakat Başkan Johnson'un kötü ün salan mektubu durumu değiştirdi. Hem dostluğa hem de hakka uymayan bu tutum yüzünden halkımızın bir kısmı senin milletini çirkin görmeye başladı...”. Türkkkan, 25 yıldan fazladır Amerika'da yaşadığını, Amerikan üniversitelerinde dersler verdiğini, Amerika'ya yöneltilen bazı haksız ithamlara yanıtlar verdiğini belirtmekteydi. Yunan lobisinin Amerika'da gerçekte çok etkili olmadığını, Amerikan çıkarları gereği, Yunanistan'ı desteklemesinin ise doğru bir politika olmadığını düşünmekteydi.²⁴⁷

R.Oğuz Türkkkan, bir başka yazısında ise Kıbrıs olayında Amerika'ya kızmanın kolay olduğunu ancak kendimizi, Amerika'ya anlatamadığımızı düşünmektedir. Amerikan dostluğuna ihtiyacımız olduğu bir dönemde kendimizi

²⁴⁶ Ali Sirmen, “Ters Tepen Oyun”, **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1974.

²⁴⁷ R.Oğuz Türkkkan, “Çirkin Amerikalı'ya Bir Dost Mektubu”, **Tercüman**, 29 Temmuz 1974.

ABD'ye nasıl daha iyi anlatabiliriz bunun yöntemlerini üzerinde düşünmek gerektiğini ifade etmektedir.²⁴⁸

Ergun Balcı da Kıbrıs politikasında ABD ile Yunan cuntasının, çıkarları doğrultunda işbirliğini yaptıklarını, ama onların bu oyunu Türkiye'nin Barış Harekatı ile bozulduğunu düşünmektedir: "...Başpiskopos Makarios'a karşı gerçekleştirilen darbe Atina cuntasının son kozu idi... Albayları tutan tek ülke Birleşik Amerika'dır. Fakat ABD'nin desteği bile artık yeterli değildir. Her Yunanlının hayalinde yaşayan Enosis'i gerçekleştirebilseler, halkı daha bir süre peşlerinde sürükleyecekler, biraz daha zaman kazanacaklardır...Amerika için ise önemli olan Yunanistan'daki üssüdür...ABD, cuntanın Makarios'u devirme planında da haberdar olduğu halde bunu engelleyecek hiçbir girişimde bulunmamıştır. Çünkü sola açık ve bağımsız bir politika izleyen Makarios'u, Kissinger her zaman tehlikeli bulmuştur. Oysa Samson'un yönettiği Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi sonunda ABD, bu adada üs kurma olanağına sahip olacaktır. Ne var ki, Ecevit'in kararlı tutumu, hesapları alt üst etmiş, Kissinger son anda albayların artık faydadan çok zarar getirdiğini anlayarak cuntayı devirmiş ve yerine Karamanlis'i getirmiştir"²⁴⁹.

7 Ağustos 1974 tarihinde, basında Türk kamuoyunun Yunanistan-Amerika işbirliğini doğrularcasına bir haber yayınlanmıştır. Bu haber Papandreou-Karamanlis politik iç çekişmesinin yansıması olsa da yeri ve zamanı geldiğinde, Yunanistan'ın iç politikasına Birleşik Amerika'nın nasıl müdahalelerde bulunabildiğine de bir kanıttır: Haberde Papandreou'nun, Karamanlis ile ilgili şunları söylediği belirtilmiştir: "Karamanlis, Atina'daki Amerika için daima favori bir lider olmuştur. Amerikalılar, Karamanlis'in Başbakanlıkta kalmasından son derece hoşnutturlar. Hatta bununla övündüklerine bile tanık olmuşumdur. Karamanlis, bir Amerikan ürünüdür. Amerikan elçiliğinde istisnasız herkes onun yanında yer alıyordu"²⁵⁰.

İsmet Giritli (Tercüman) da Sovyetlerin Kıbrıs konusundaki görüş ve hedefleri ortadayken Kıbrıs sorununun çözümünde "müttefiki ve dostu" Amerika ile çözüm yolunu düşünmesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁵¹

²⁴⁸ R.Oğuz Türkkan, "Amerika'da Kıbrıs Tartışması", **Tercüman**, 16 Ekim 1974.

²⁴⁹ Ergun Balcı, "Kıbrıs ve Sağduyu", **Cumhuriyet**, 2 Ağustos 1974.

²⁵⁰ **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1974.

²⁵¹ İsmet Giritli, "Kıbrıs ve Süper Devletler", **Tercüman**, 5 Ağustos 1974.

Ahmet Kabaklı'ya göre, Amerika, Kıbrıs konusunda başlangıçtan beri Türkleri desteklemekte, bu iddiasının Kıbrıs'ı Makarios'tan kurtaran Sampson darbesinde ise hiçbir rolünün bulunmadığının anlaşılması ile ortaya çıktığını belirtmektedir. Sovyetlerde yayınlanan Pravda gazetesinin Kıbrıs sorunda Türkiye'nin NATO ve Amerika ile birlikte hareket ettiği iddialarını ise eleştirmektedir. Bu arada Türkiye'deki komünistlerin, "Amerikan düşmanlığı"nı Kıbrıs politikası üzerinden geliştirdiklerini ifade etmiştir.²⁵²

İlhan Selçuk, Hristiyanlık'taki kutsal üçlemeyi, çağdaş yaşamda "Washington-Londra-Atina" arasında kurmakta ve Milli Kurtuluş Savaşımızdan bu yana bu üçlüyü sürekli bir biçimde karşımızda gördüğümüzden bahsetmektedir: "...*Milli Kurtuluş Savaşımızda Amerikan donanması dolaşırды karasularımızda. Ülkenin bazı noktaları İngilizlerin elindeydi. Ve Yunanlılar Anadolu'ya çıkmışlardı. Türklere zulüm uygulamasıyla topraklarımızı ele geçirmeye çabalayan Yunanlıların ardında bütün bir Hristiyanlık dünyası vardı... Aradan yarım yüzyıl geçmiştir. Kutsal üçleme gene karşımızdadır. Amerikan donanması yakın sularda, İngiliz kuvvetleri Kıbrıs topraklarında, Yunanlılarla-Rumlar, Milli Kurtuluş Savaşı'nda Ege köylerini yakıp yıkan babaları gibi Kıbrıs'taki Türk köylerini hallaç pamuğuna çeviriyorlar...*"²⁵³.

Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan "Kıbrıs Sorunu ve Uluslararası Siyasal Bale" adlı yazı kamuoyunun önemli bir kısmının Kıbrıs sorunu karşısında Amerika'ya bakış açısını açıklamaktadır: "*Amerika, Kıbrıs'taki kanlı darbenin sorumlularından olan ve ilk günlerde Türkiye'yi durdurmaya çalışan Washington, politikasını, Türk askeri başarı sağladıktan sonra tam 180 derecede değiştirdi... 15 Temmuz darbesinde Atina'nın ve ardındaki A.B.D.'nin parmağı olduğundan kimsenin zerre kuşkusu yoktu. Enosis'i, Akdeniz'in bu en büyük ve en mükemmel uçak gemisinde üslere sahip olmak için en uygun yol olarak gören Washington, Samson'un işbaşına gelmesiyle sonuçlanan girişimi destekledi. Desteklemekle kalmayıp C.İ.A. aracılığıyla tezgâhladı....Darbenin ikinci gününden itibaren Washington, Samson'u desteklediğini hissettirmeye başlamıştı...A.B.D. Ada'da işbaşına gelen gayri meşru yönetimi tanıyıp tanımayacağı konusundaki soruları da*

²⁵² Ahmet Kabaklı, "Gün Işığında: Dosta Düşmana Dair", **Tercüman**, 30 Ağustos 1974.

²⁵³ İlhan Selçuk, "Kutsal Üçleme", **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1974.

*Samson iktidarının yerleşmesine kadar cevapsız bırakıyor ancak faşist darbeyi tanıyabileceğini de ima ediyordu...*²⁵⁴.

Cumhuriyet'e göre; Kıbrıs darbesi, ABD ve Yunanistan'ın ortaklaşa bir projesidir. Akdeniz'deki bu adanın Birleşik Amerika tarafından rahatlıkla kullanılabilmesi amacıyla bir askeri üs olarak tasarlanmıştır; Amerika, Türkiye'yi Kıbrıs harekâtı öncesinde daha önceki yıllarda olduğu üzere engellemeye çalışmıştır. Ancak Barış Harekâtı sonrası, "...çürük ata oynadığını anlayan A.B.D. tutumunu değiştirmiştir...A.B.D.'nin baştaki planı yürümedi. Ama diplomaside herşeyi kaybetmektense elde kalanı korumak ilkedir. Kissinger, bunu iyi biliyordu. A.B.D.'nin Kıbrıs ve Ortadoğu'daki planları sürecektir. Ancak Washington'un Ankara'nın durumunu bu olay dolayısıyla daha iyi değerlendirdiği bundan böyle Türk-Amerikan ilişkilerini daha normal ve sağlıklı bir yörengeye sokmayı deneyeceği de açıktır"²⁵⁵.

Altan Öymen, Amerika ile ilgili basında yazılanlara ve yazarlara göndermeler yaparak, birçok yazarın komplo teorileri kurmakta olduğunu belirterek, Amerika'yı dünya politikasında tek ve mutlak bir güç olarak değerlendirenleri eleştirmektedir; "Bu bir Amerikan oyunudur. Ecevit Hükümeti'ni Kıbrıs'ın getireceği mali yükü zayıf düşürüp devirecekler ya da ... Türkiye'de kaybettikleri sempatiyi kazanıp sonra Ecevit'ten üs alacaklar ya da... Türkiye'yi dünya karşısında yalnız bırakıp sonra ekonomik olarak yutacaklar... öyle ya da böyle. Bazı arkadaşlara göre, Kıbrıs sorununun başından beri bir Amerikan oyununun karşısındayız yani. Amerika'daki elektronik beyin şöyle bir hesap yapıp Kissinger'in önüne bir tavsiye pusulası sürmüştü. O da 14 Temmuz'dan beri onu uyguluyor... Gazetelerde akseden Amerikan raporlarından, ...Amerika'yı state department'ıyla, pentagon'uyla, CIA'sıyla yöneten böyle bir elektronik beyin vardır. Olayları bir satranç oyununun 88 hamlesini önceden hesaplarcasına şaşmaz bir isabetle planlamaktadır. O zaman bize ne düşer yani?...Amerikan planı...Amerikan planı. Böyle planların kurulduğu da olur. Başarıya ulaştığı da olur. Ama başarıya ulaşmadığı da olur. Eğer insan Amerika'ya ancak çocuklukta akla takılabilecek yanlış bir Tanrı anlayışıyla bakmayı bırakırsa... Amerika zengindir. Kuvvetlidir. Ama dünyanın çok şükür tamamen bozulmamış

²⁵⁴ "Kıbrıs Sorunu ve Uluslararası Siyasal Bale", Cumhuriyet, 17 Ağustos 1974.

²⁵⁵ A.g.y.

siyasi, ekonomik ve stratejik dengesi içinde her şeyi önceden tayin edecek bir elektronik beyine o da sahip değildir...”²⁵⁶.

2. Amerikan Silah Ambargosu Ve Tepkiler

1974 sonrası Türk dış politikasının en önemli olaylarından birisi Kıbrıs sorunu ve sonrasında gelişen ABD’nin silah ambargosudur. Türkiye’nin Kıbrıs’a müdahalesinin özellikle ikinci aşaması Batı’da (ve Birleşik Amerika’da) kaygıya neden olmuş ve tepki yaratmıştır. Amerikan kamuoyunda ve özellikle Yunan lobisinin de etkisiyle Temsilciler Meclisi’nde Türkiye’ye karşı olumsuz bir bakış açısı gündeme gelmiştir. Aslında Türkiye’nin Kıbrıs Harekâtı’ndan önce Haziran 1971’de Nihat Erim Hükümeti’nce alınan haşhaş ekim yasağını 1 Temmuz 1974’ten itibaren kaldırması, ABD Kongresi’nde şiddetli bir tepkiyle karşılanmıştı. Harekât başladığı sırada Amerikan Kongresi, haşhaş sorunundan dolayı Türkiye’ye silah ambargosu uygulamaya hazırlanmaktaydı.²⁵⁷

Türkiye’nin Kıbrıs harekâtında Amerikan silâhlarını kullanmış olmasına, kongre şiddetle karşı çıkmış ve Kıbrıs’ta barışçı bir çözümü kabul edinceye kadar Türkiye’ye silah satılmaması hususunda 1974 Eylül’ünden itibaren bu konuda çalışmalara başlamıştır. ABD Kongresi, 11 Aralık 1974’te Türkiye’ye yapılan askeri yardımı kesme kararı almıştır.²⁵⁸ Ancak ABD Senato ve Temsilciler Meclisi üyelerinden kurulu bir Uzlaştırma Kurulu, Türkiye’ye yapılmakta olan fakat 10 Aralık’ta kesilen Amerikan askeri yardımının 5 Şubat’a kadar sürdürülmesi konusunda karar almıştır.²⁵⁹ Başkan Ford, Türkiye aleyhindeki bu çalışmaları engellemek için çaba göstermişse de 17 Aralık 1974’te Senato’nun ve 18 Aralık 1974’te de Temsilciler Meclisi’nin kabul ettiği 93-559 sayılı kanunla, 5 Şubat 1975 tarihinden itibaren Türkiye’ye silâh ambargosu uygulanmasını önleyememiştir. Böylece Aralık 1974’te kabul edilmiş bu kanunla 5 Şubat 1975 tarihine kadar Türkiye ateşkese uyar ve Kıbrıs’a yeni asker ve Amerikan silahı sevk etmez ise Türkiye’ye ambargo uygulanmayacaktı. Ancak Türkiye için bu şartların uygulanması

²⁵⁶ Altan Öymen, “Amerika”, **Cumhuriyet**, 26 Ağustos 1974.

²⁵⁷ Mehmet Gönübol-Ömer Kürçüoğlu, “1973-1983 Dönemi”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.589.

²⁵⁸ **Hürriyet**, 12 Aralık 1974.

²⁵⁹ **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1974.

mümkün olmayınca Amerika tarafından Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu 5 Şubat 1975'de yürürlüğe girmiş oldu.²⁶⁰

Resim: 24

Kaynak: 14 Şubat 1975

Aslında Amerikan ambargosuna şaşmamak gerekir. ABD'nin 1964 yılındaki ambargo tehdidi, 1974 Barış Harekâtı üzerine fiilen uygulamaya konulmuştu. Böylece bir kez daha ABD'nin askeri yardımlarını kendi amaçları doğrultusunda kullanabileceği görülmüştür.²⁶¹ İç politikada Amerikan yanlısı bir politikanın, ambargoya karşı ABD'ye etkili bir yanıt verilmesini engellediği de ileri sürülmüştür.²⁶²

Türkiye'yi Kıbrıs konusunda dize getirmek için ABD'nin koyduğu ambargo; Türkiye'nin daha düne kadar yakın müttefiki olan Amerika'ya haber bile vermeden Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulması ile sonuçlanması, Türkiye-ABD ilişkilerinin geldiği aşamayı göstermektedir.²⁶³

Oktay Akbal ise ambargo kararıyla Türkiye ile Amerika'nın bir dönüm noktasında olduğunu belirtmiştir: "...Evet bir dönüm noktasındadır Türkiye dış politikası. Sağıyla, soluyla, bütün partiler bunda şimdilik birleşmiş gibidirler.

²⁶⁰ Armaoğlu, a.g.e., (1994), s.811, Ambargo metni için bkz. Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.286.

²⁶¹ Gerger, a.g.e., s.158. Amerika'nın Türkiye'yi Kıbrıs konusunda adım atmaya yardımı kesme tehdidi ile zorlaması "Demoklesin Kılıcı" olarak değerlendirilmiştir. Bkz. "Olayların Ardındaki Gerçek", **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1975.

²⁶² "Gerçekten Türkiye'nin Amerika'ya sığıntı olmaktan başka çaresi yok mudur? Buna "yoktur" cevabı verenler var. Tıpkı Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye'nin tek çıkar yolunun Atatürk'ün arkasından gitmek değil, Amerika'nın mandasına sığınmak olduğuna inananların verdiği cevap gibi...Amerika ne istiyorsa yapacaksınız. Ne istiyorsa vereceksiniz. Kıbrıs'ta da vereceksiniz...". Bkz. "Dış Politikada İbret Verici Gelişmeler", **Yankı**, S.366, 20-26 Mart 1978, s.50.

²⁶³ Yankı, S.205, 17-23 Şubat 1975, s.34.

ABD'nin Kıbrıs çıkarmasından sonra Yunanistan'ı desteklemek için kalkıştığı bu yardım kesme baskısı, ulusal gururumuza ters düşmüştür..."²⁶⁴.

Yankı'da yayınlanan bir yazıda ise "Hür Batı Dünyasının lideri Amerika", Türkiye'ye, Kıbrıs'ta taviz vermediği ve Türkiye'yi yola getirmek için baskı uygulamak amacıyla ambargo kararını almıştı.²⁶⁵

Ambargo kararı ile Türk-Amerikan ilişkileri Kıbrıs sorununa bağlanmış oluyordu. Bu durum Amerika için garip bir durumdu. Çünkü bir müttefik diğer müttefikini cezalandırmış oluyordu. Türk kamuoyunu en çok üzen de Amerika'nın yıllardan beri Rumların ve Yunanistan'ın yapmış olduklarını bir taraf atıp Kıbrıs'taki Türk varlığını korumak için harekete geçen Türkiye'yi suçlu gibi cezalandırmasıdır.²⁶⁶

Ali Sirmen, ABD'nin Türkiye'yi "uysal bir pazar, sadık bir üs" olarak gördüğünü, Türkiye'deki egemen çevrelerin ise ABD'yi "*uzun yıllar savunmamızın temel taşı, özgür dünyanın en büyük gücü olarak görüldü, Sam Amca. Türk halkının bu alandaki hızlı bilincinin egemen katlara ulaştığını gösterir belirtilere de rastlanmıyor hâlâ*" demiştir.²⁶⁷

Kıbrıs harekâtı üzerine ABD Kongresinin uyguladığı silah ambargosu kongre ile hükûmet arasında önemli bir çelişkiyi su yüzüne çıkardı. Ford Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesi Başkanına bir mektup yazarak, Türkiye'ye uygulanan ambargonun kaldırılmasında ısrar ederek şunları söyledi: "*Türkiye'ye ambargo sürerse ABD'nin güvenliği onarılmaz biçimde sarsılır*"²⁶⁸.

Türk Kültürü dergisine göre ambargo, Amerika'nın ikinci büyük hatası olmuş ve Türkiye'deki Amerikan karşıtlığının sebebi olarak da Amerika'nın Kıbrıs politikalarındaki hataları olduğu yorumu yapılmıştır: "*Milli Kıbrıs davamızda, A.B.D. Kongresi, 4 Şubat 1975 akşamı saat 24'ten itibaren Türkiye'ye yapılmakta olan Amerikan Askeri Yardımının en geniş manada kesilmesine karar vermekle, Türkiye'ye karşı ikinci büyük hatasını yapmış oldu. İlk hata, bilindiği üzere 1963 yılında Kıbrıslı Türkleri imha planı gereğince girişilen kanlı Noel hadiseleri karşısında Garanti Anlaşmasının IV.maddesi tahtında, Türk Silahlı Kuvvetlerinin*

²⁶⁴ Oktay Akbal, "Dış Politikada Yeni Bir Dönem mi?", **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1975.

²⁶⁵ **Yankı**, S.204, 10-16 Şubat 1975, s.30.

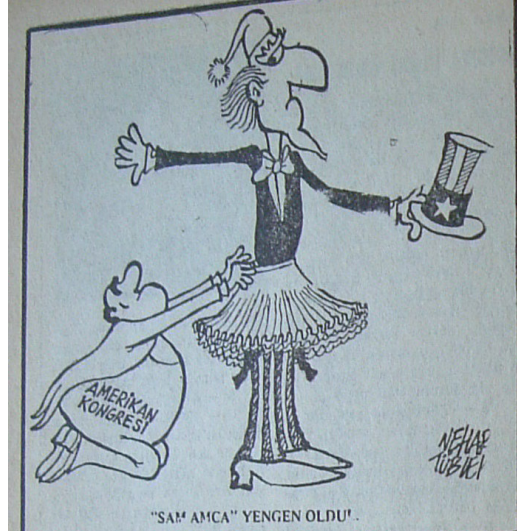
²⁶⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.811.

²⁶⁷ Ali Sirmen, "Dünyada Bugün; Çağlayangil'in Gezisi", **Cumhuriyet**, 20 Mart 1976.

²⁶⁸ Doğu Ergil, "ABD'de Ambargo Tartışması", **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1976.

Kıbrıs'a müdahalesini önlemek maksadı ile zamanın A.B.D. Başkanı Johnson'un meşhur mektubunu yollamasıdır. Bugün Türkiye'de çok kuvvetli bir Amerikan aleyhtarlığı varsa, bunun başlıca sebebi işte bu mektuptur. Rusların yıllarca çabalamasına ve pek çok para sarf etmesine rağmen, bir türlü yaratamadığı havayı, Başkan Johnson bir mektup ile akıl almaz bir süre içinde yaratma imkânını sağlamıştır...(20 Temmuz 1974 Barış Harekatından sonra) Makarios ve Yunan Hükümeti, zaman seyri içinde Amerikan Kongresi'ne nüfuz etme imkânlarını aramaya, Türkiye'ye yapılan Amerikan Askeri Yardımı'nı kestirme gayretine başlamışlardır. Zahiren Yunan dostu, hakikatte Yunan asıllı milyarderlerin şu veya bu şekilde tesiri altında kalan bazı Türk düşmanı parlamenterlerin gayreti ile... bu işi başarmışlardır. Amerikan Kongresi'nin bu kararı, Kıbrıs meselesi ile ilgili olarak işlenen İkinci Büyük hatadır...Türk Milleti, Başkan Johnson'un Mektubu ile silkinmiş, kendini bulma havasına girmiş ve bunun parlak neticesini de almıştır. Şimdi de biran önce, Milli Savaş Sanayii'nin kurulmasını gerçekleştirmenin yolunu daha çabuk bulacaktır. Kötü mal sahibi, kiracıyı evsahibi yapar dedikleri gibi Türkiye de kendi savaş sanayini kuracaktır...²⁶⁹. Gerçekten de ABD silah ambargosu, Türkiye'de ulusal silah/ savunma sanayînin kurulması yolundaki çalışmalara ivme kazandırmıştır.²⁷⁰

Resim: 25

Kaynak: Yankı, S.204, 10-16 Şubat 1975, s.8

²⁶⁹ H. Fikret Alasya, "Kıbrıs Hâdiseleri ve Amerika'nın İkinci Büyük Hatası", **Türk Kültürü**, S.146, Aralık 1974, s.65-68.

²⁷⁰ Gönlübol- Kürkcüoğlu, **a.g.e.**, s.591.

Ambargonun olumlu sonucu hakkındaki bir diğ er yazı da “Ambargonun Yararları” başlığıyla yayınlanmıştı: “Amerikan silah ambargosunun “düşmanca bir yöntem” olduğu ve ordumuzun vurucu gücünü eksilttiği açıktır. Gönül, ambargonun bir gün önce kaldırılmasını ister. Ne var ki Sayın Ecevit’in dediği gibi ambargonun kaldırılması için Washington’a yalvaracak değ iliz. Amerikan yönetimi gerçeği görebilirse davranışını değ iştirir...Türkiye’nin Amerikan kongresinde “lobicilik” oynaması ne olasıdır; ne olanaklıdır. Zaten Amerika’da “lobicilik” yapan Yunanistan değ il; ABD’nin siyasal yaşamında kurumlaşmış olan yarı-Amerikalı yarı-Yunanlı çevrelerdir....Türkiye, 3.5 yıla yakın bir süre ABD’ne derdini anlatamamışsa bunun nedeni vardır... Ambargonun yararlarına gelince; Ulusal savunmamızla çok yakından ilgili ve yetkili bazı sağduyu sahiplerinin söylediği gibi ambargo bize çarpıcı bir uyarı etkisi yapmıştır. Kendi silah, araç ve gereçlerimizi kendi ellerimizle üretmek yolunda ordumuzu seferber etmiştir. Tek kaynağa bağlı ulusal savunmanın ulusal savunma olmadığını ortaya koymuştur. Geleceğe dönük amaçlarımızı sağlıklı biçimde saptamamıza yardımcı olmuştur. Türkiye’nin “ebedi düşmanlarının” ve “ebedi dostlarının” olmadığını ispatlamıştır. Bütün bunlar az şey değildir. Ambargo uzun vadede bize yararlı dersler veren bir eylemdir...”²⁷¹.

Amerika’nın silâh ambargosuna Türkiye’nin ilk yanıtı, 13 Şubat 1975’de Kıbrıs Türk Federe Devleti’nin kuruluşu ile gerçekleşmişti.²⁷²

Ergun Balcı, Türkiye’nin Amerika’ya ambargonun karşılığını Kıbrıs’ta değ il, ülkedeki üsleri kapatarak vermesi gerektiğini belirtmiştir: “Ambargo kalkmazsa Türkiye’nin Kıbrıs konusundaki tutumu ne olacaktır? Türkiye, Sadi Irmak ve Demirel Hükümetleri döneminde ambargo ile Kıbrıs’ın ayrı sorunlar olduğunu sık sık belirtmesine rağmen bu iki sorunu gerçekte birbirinden ayırmamış, aksine ikisi arasında çok sıkı bağlantı kurmuştur. Bu yüzden ne Kıbrıs sorunu çözülmüş ne de Türk-ABD ve Türk-Yunan ilişkileri açıklığa kavuşmuştur...ambargonun karşılığı Kıbrıs değ il, Türkiye’deki Amerikan üsleriydi... Öyleyse kesinlikle kapat tüm ABD üslerini, bütün Amerikan askerleri ile danışmanlarını kapıya koy. Amerika ile bağları bir kez koparıp, “arkadaş vereceğin silah senin olsun, haydi güle güle” dedin mi ne baskı kalır ortada ne ambargo tehdidi. Ondan sonra otur masaya onurunla, ve Kıbrıs sorununu çözmeye çalış. Ambargonun karşılığı Türkiye’deki

²⁷¹ “Olayların Ardındaki Gerçek: Ambargonun Yararları”, **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1978.

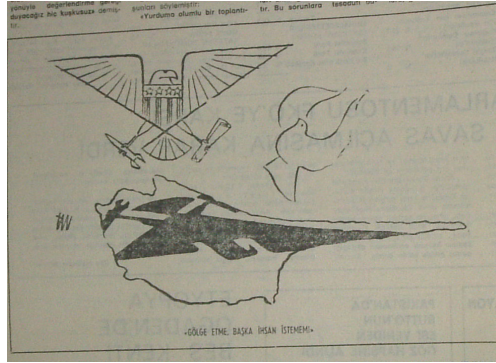
²⁷² Armaoğlu, **a.g.e.**, (1994), s.811; **Hürriyet, Cumhuriyet**, 14 Şubat 1975.

Amerikan üsleridir, daha ötede Türkiye'nin NATO'nun askeri kanadı ile olan ilişkileridir. Ama kesinlikle Kıbrıs değildir"²⁷³.

Ambargoya Türkiye'nin ikincisi yanıtı ise, 17 Haziran 1975 günü Amerika'ya verdiği bir nota ile Türkiye'deki 20 kadar Amerikan üssünün statüsü hakkında Türkiye ile 30 gün içinde müzakereye gitmediği takdirde yeni bir durumun doğacağını bildirmiş, 25 Temmuz'da da Türk Hükümeti, Amerika'ya verdiği bir nota ile 3 Temmuz 1969 tarihli Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması'nı, 26 Temmuz 1975 tarihinden itibaren yürürlükten kaldırıldığını ve Türkiye'deki bütün Amerikan üs ve tesislerinin bu tarihten itibaren Türk Silahlı Kuvvetlerinin "kontrol ve gözetimi" altına gireceğini bildirdi. Ve Türkiye bu üs ve tesisleri, kontrol ve gözetimi altına aldı. Bu tarihten sonra da Türk-Amerikan ilişkileri kopmamış ancak kopma noktasına gelmiştir.²⁷⁴

Montrö Zirvesi'nde bir araya gelen Türkiye ile Yunanistan başbakanları, Kıbrıs sorunun çözümü için ilişkilerin artırılması kararını almışlardı. Bu arada Amerikalı yetkililerden gelen Türk-Amerikan ilişkilerinin geliştirilmesini Kıbrıs koşuluna bağlayan açıklamalar, Türkiye'de olumsuz bir tepkiyle karşılanmıştır. Başbakan Bülent Ecevit ise Amerika'nın izlediği politikayı eleştirerek, "*ABD, gölge etmesin başka ihsan istemem*"²⁷⁵ demiştir. Bu bir anlamda Yunanistan'la aramıza girilmesin anlamına gelmekteydi.

Resim: 26

Kaynak: Cumhuriyet, 14 Mart 1978

Uğur Mumcu, Ecevit'in Türk-Yunan ilişkileri konusunda "*ABD, gölge etmesin, başka ihsan istemem*" sözleriyle Türkiye'nin NATO ve ABD ile ilişkilerini

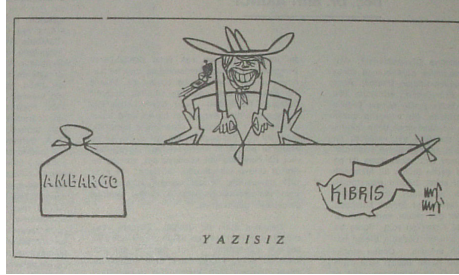
²⁷³ Ergun Balcı, "Ambargo ve Kıbrıs", **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1978.

²⁷⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, (1994), s.811-814; ayrıca bkz. Gönübol- Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s.589-592.

²⁷⁵ **Cumhuriyet**, 13 Mart 1978.

bundan sonra bambaşka bir gözle değerlendireceğini belirtmiştir. Mumcu'ya göre, Ecevit'in bu sözleri ister istemez İsmet İnönü'nün 1964 Kıbrıs bunalımı günlerinde “yeni bir dünya kurulur, orada yerimizi alırlar” sözlerini anımsatmıştı.²⁷⁶

Resim: 27

Kaynak: Cumhuriyet, 14 Mart 1978.

Oktay Akbal' göre, ABD kendi çıkarlarını her şeyin üstünde tutarak, Türkiye aleyhinde politika yapmaya devam etmekteydi: “...Amerika bizden ne istiyor? Bugünlerde bilinçli her yurttaş, bu sorunun yanıtını arıyor. Tam da Karamanlis-Ecevit görüşmeleri yapılırken ABD Dışişleri Bakanı Vance'ın Amerikan Senatosu Tahsisler Komitesinde yaptığı konuşma, pişmiş aşı su katmaya benzedi...Vance? Der ki, Kıbrıs'la ilişkili öneriler ve Türk-Yunan doruk toplantısının sonuçları alınmadan ambargonun kaldırılması için hiç de acele etmeyelim, anlaşmayı Nisan ayında Kongre tartışsın, görüşsün. Kıbrıs'lı Rum yöneticilerin, bağınaz Yunan politikacılarının ve basının tüm isteği; özlemi budur; ambargonun kaldırılmaması, Türkiye'nin güç durumunda bırakılması, bu yüzden de Kıbrıs'ta, Ege'de, daha başka konularda Yunanlılara, Rumlara ağır ödünler vermeye zorlanması...Budur istenen...açık açık budur. Barışın kurulması için yapılan girişimleri baltalamaktır bunun adı. ABD, Ege'de, Ortadoğu'da barış istemiyor mu? Türklerle Yunanlıların arasının düzelmesinden hoşlanmıyor mu? Oysa tam tersiydi düşünülen, NATO'nun iki ülkesi,...bu düşmanca durumdan kendilerini kurtarmaları dünya barışı için, bunu özlediğini, istediğini söyleyen ABD için, iyi ve yararlı olmayacak mıydı?...ABD'nin ne istediği belli: Küçük, önemsiz, bağımlı saydığı irili ufaklı tüm ülkeleri, kendi “statükosu” içinde görmek!...Herşey onun izniyle olmalı, savaş da barış da!”²⁷⁷.

Aslında 1976 yılının ilk aylarından itibaren siyasi hava biraz yumuşamaya başlamış, Türkiye'nin 1976 Şubat'ında Kıbrıs'tan 2.000 kişilik bir askeri kuvveti

²⁷⁶ Uğur Mumcu, “ABD Gölgesi”, **Cumhuriyet**, 14 Mart 1978, aynı görüşte bir başka yazı için bkz. Fikret Otyam, “Gölgeye Paydus mu?”, **Cumhuriyet**, 14 Mart 1978.

²⁷⁷ Oktay Akbal, “ABD Ne İstiyor?”, **Cumhuriyet**, 15 Mart 1978.

çekeceğini açıklamasından sonra toplumlararası görüşmeler tekrar başlamıştır. 1976 ABD Başkanlık seçimlerini Jimmy Carter kazanmış ve Kıbrıs sorunu ile bağlantılı ambargoyu kaldırmak için çalışmalar yürütmüştür. Ancak ABD Başkanı Carter da ambargoyu kaldırmak konusunda başarılı olamamıştır. Bu arada Ecevit Hükümeti, Sovyetlerle 23 Haziran 1978’de bir “siyasi belge” imzalamıştır.²⁷⁸ Sovyet-Türk ilişkilerinin gelişme göstermesinin yansımaları ve Ecevit Hükümeti’nin askeri zorunluluklar dolayısıyla Kıbrıs konusunda verdiği taviz²⁷⁹ ve ABD Başkanı Carter’ın çalışmaları sonucunda 26 Temmuz 1978’de Amerikan Senatosu 1 Ağustos 1978’de de Temsilciler Meclisi ambargoyu şartlı kaldırma kararı almıştır.²⁸⁰ Ambargonun kaldırılmasına ilişkin karar 205’e karşı 208 oyla kabul edildi. Yerine getirilmesi gereken şartlar arasında Carter’ın, “*Türkiye’nin Kıbrıs sorununa adil ve barışçı çözüm bulma yolunda iyi niyetli davrandığını kanıtlaması*” da bulunuyor.²⁸¹ Carter yönetiminin, ambargoyu kaldırmak amacıyla girişimleri, Türk-Amerikan ilişkilerinin yeni bir döneme girdiğinin işareti olarak değerlendirilmeye başlanmıştı.²⁸²

Türkiye’ye uygulanan Amerikan silah ambargosunu kaldıran kanun, 26 Eylül’de Başkan Carter tarafından imzalanarak yürürlüğe girdi. Böylece 1975 yılının Şubat ayından beri uygulanmakta olan Amerikan ambargosu sona ermiş ancak tartışmaları bitmemiştir.²⁸³

Ambargo sonrası Cumhuriyet’te yayınlanan bir yazıda Türk-Amerikan ilişkilerinin artık bir dönüm noktasına geldiğinden söz edilmekteydi: “*ambargo koşulsuz kalksa bile hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağını anlamak için dış politika uzmanı olmaya da gerek yoktur. Türkiye, bir dönüm noktasındadır. Kıbrıs çıkarmasının dinamiği aradan geçen dört yıl içinde ülkemizi bir dizi gerçekle karşı-*

²⁷⁸ Bu belge 17 Nisan 1972’de yayınlanan Türk-Sovyet “İyi Komşuluk Deklarasyonu”ndan pek farklı bir anlaşma değildi. Gerçekte anlaşmanın belgenin içeriğinden çok, Türkiye’nin Sovyetlerle bir anlaşma yapmasının Amerikan kamuoyundaki yansımaları daha önemliydi. Belge için bkz. **Tercüman**, 24 Haziran 1978.

²⁷⁹ Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş, 20 Temmuz 1978 günü yaptığı açıklamada toplumlararası görüşmeler başlar başlamaz ve gelecekteki statüsü hakkında hertürlü haklarını saklı tutmak şartıyla Kıbrıs’ın Maraş bölgesine 35.000 Rum göçmenini kabul edeceğini ve geçici bir idare kurulabileceğini bildirdi. Bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, (1994), s.814.

²⁸⁰ ABD Senatosu, ambargoyu 42’ye karşı 57 oyla şartlı kaldırdı. 1979 mali yılı için Türkiye ve Yunanistan, 175 milyon dolar askeri yardımı alacak ancak daha sonra askeri yardım konusu Kıbrıs konusunda ilerleme kaydedilmesine bağlı olacaktı. Bkz. **Milliyet**, 26 Temmuz 1978.

²⁸¹ **Cumhuriyet**, 2 Ağustos 1978.

²⁸² M. Ali Kışlalı, “Okuyucularımıza”, **Yankı**, S.369, 10-16 Nisan 1978, s.3.

²⁸³ Armaoğlu, **a.g.e.**, (1994), s.811-814, ayrıca bkz. Gönübol- Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s.589-592.

*karşıya getirmiştir... Öyle görünüyor ki yaşadığımız dünyanın koşulları bizi yeni bir yol aramaya itecektir*²⁸⁴.

1979'da Kıbrıs'ta toplumlar arası görüşmeler yapılmış, BM Genel Sekreteri'nin özel temsilcisi Peres de Cuellar'ın önderliğinde çeşitli girişimler denenmişse de anlaşma sağlanamamıştır. Türkiye'de 12 Eylül 1980 müdahalesi ile görüşmeler de kesintiye uğramış ve sorun yeni bir boyuta taşınmıştır.²⁸⁵

²⁸⁴ “Olayların Ardındaki Gerçekler: “Yabancılaşma”, **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1978.

²⁸⁵ Bkz.Gönlübol- Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s.603-604, ayrıca bkz. Fırat, **a.g.m.**, s.767; Armaoğlu, **a.g.e.**, (1994), s.816-817.

VI- MÜTTEFİKLİKTEN AMERİKA KARŞITLIĞINA

1954 yılında Cihad Baban, Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkiyi şöyle tanımlıyordu: “...Türkiye artık “üçüncü” bir devlet değil, Amerika ile beraber, onun samimi dostu ve ortağı olarak, üçüncü devletler nezdinde medeniyet ve insanlık namına müessir olma vazifesini üzerine alan bir memleket oldu...Birleşik Amerika ile Türkiye’nin politikalarını birbirine bağlayan halkanın aslı, “Humanisme”dir. Dikkat edilecek olursa, dünyadaki klasik ittifak ve anlaşmaların kökü karşılıklı menfaatleridir. Halbuki Türkiye ile Amerika, harbi durdurmak, insanlığa hizmet mevzuunda tamamiyle diğergâm bir zihniyetle el ele vermişlerdir. Aralarında alıp veremedikleri hiçbir mesele mevcut olmadığı için arada çatışmalar yoktur, iki taraf bu dostluk tatbikatında ihtilafa düşmemektedir...”¹. 1950’li yılların ortasında ifade edilen bu görüşte olduğu gibi Türkiye ile Amerika arasında, ülkeler arası çıkarların şekillendirmediği, “hümanizmaya” dayanan, dünyada savaşı son vermeyi amaçlayan ve barışı yerleştirmeye yönelik bir ilişki olduğu zannediliyordu. Ya da Türkiye penceresinden öyle değerlendiriliyordu.

Ancak aradan geçen yıllar hem içeride hem de dışarıda yaşanan bazı gelişmeler, Türk kamuoyunun Amerika’ya bakış açısının değişmesine neden olmuş, “dost ve müttefik” Amerika’dan, özellikle sol çevrelerin ifade ettiği “emperyalist” ya da “çirkin Amerika” imgesi belirmiştir. Kuşkusuz Türk kamuoyunda tüm siyasal çevrelerce bu algılama değişikliği tek ve aynı şekilde olmamıştı. Ancak Türkiye’deki hiçbir ideoloji için artık Amerika, 1960’ların ortalarına geldiğinde, 1950’lerdeki Amerika imgesi değildi.

A- TÜRKİYE’DE AMERİKA’YA BAKIŞ AÇISINDAKİ DEĞİŞME

Amerika ile ilgili ifadelerin değişmesinin nedenleri arasında kamuoyundan bir süre gizlendikten sonra 1966 Haziran’ında açıklanan Johnson Mektubu gelir. Açıklandığı sırada sol çevrelerin de etkisiyle Türkiye’de dış politika konuları eskiye oranla daha fazla ilgi çekmeye başlamıştı. 1966 yılından itibaren Türkiye’nin dış politikası eleştirilmeye başlanmış ve bağımsız devletlerle işbirliği yapılması yönünde görüşler daha sonra, NATO ve Amerika karşıtlığına dönüşmüştü. “NATO’ya hayır”, “Amerikan emperyalizmi”, “tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye” ve

¹ Cihad Baban, “Türk-Amerikan İşbirliği ve Ortadoğu”, *Akis*, 3 Temmuz 1954, s.11.

benzeri ifadeler, özellikle üniversite öğrencilerinin sokak gösterilerinde kullandıkları başlıca sloganlar olmuştu. Büyük kentlerde sokaklar ve üniversiteler, bu tür slogan içerikli yazıların ve gösterilerin yapıldığı yerler olmuştu.²

Tanıl Bora'ya göre, Soğuk Savaş döneminde tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sol çevrelerde bir anti-Amerikan söylemi ortaya çıkmış, o dönemde küresel politikaların uygulayıcısı olan ABD, hem somut hem de simgesel bir düşman haline dönüşmüştü. Artık ABD, bu görüş için Türkiye'yi politik, askeri ve ekonomik bir bağımlılık altına sokan bir "emperyalist gücü". Böyle bir ortamda Amerika karşıtlığı, 1960'lar ve 1970'ler Türkiye'sinde etkili bir ideoloji haline gelmişti.³

Senatör Sadi Koçaş, bu dönemde kamuoyunda ortaya çıkan Amerika algılamasındaki değişimin nedenlerini konusunda *"Dostlarımızı Uyarma"* adlı makalesinde şunlardan söz etmiştir: *"...Türkiye ve Amerika, birbirlerine uzak iki ülkedir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar pek öyle sıkı fıkı münasebetleri de olmamıştır. Ben şahsen iyi münasebetlerin Missouri uçak gemisinin ziyaretinden sonra perçinleştiğine inananlardanım. O tarihten bugüne birçok hizmetlerde Amerikalılarda birlikte çalıştık. Kiminle tanışsak hepsi ile dost olduk ve dost kaldık...(En Sadık Dost). Amerika'yı en karanlık günlerimizde hep yanımızda gördük. Ama onlar daha bizim yanımızdaki yerlerini almadan evvel bize hatta Sovyetlerle anlaşma tavsiye ettikleri günlerde bile biz Sovyet isteklerini reddetmiştik. Onlar bizim bu tutumumuzdan sonradır ki bizim yanımızda yer aldılar... Biz de onların yanında yer aldık...Birleşmiş Milletler (hakikatte Amerika) Kore'ye yardım istedi, ilk ve en büyük yardımı biz yaptık. Kore'de en çok biz yararlı olduk. Amerika, Ortadoğu meselelerine kendi çıkarları zaviyesinden müdahale etti. En yakın işbirliğini bizden gördü. Amerika, teknik ve stratejik zaruretlerle Türkiye topraklarından faydalanmak istedi. Bu ittifak anlayışından da ileri cömertliği yine biz gösterdik. Amerika, Küba yüzünden bir savaşı göze aldı. Bu ciddi karara ilk uyan biz olduk. Halbuki Türkiye neresi, Küba neresi? Ve daha bunlara benzer birçok olaylarda hep ensadık dost durumunda kaldı. (Çirkin Amerikalı). Nihayet çok haklı olduğumuza inandığımız Kıbrıs hadiseleri patlak verdi. Amerika bizi destekler göründü. Oyaladı, araya girdi*

² Mehmet Gönübol-Ömer Kürkçüoğlu, "1965-1973 Dönemi", **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.498.

³ Tanıl Bora, "Türkiye'de Siyasal İdeolojilerde ABD/ Amerika İmgesi", **Modernleşme ve Batıcılık**, 3.Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.163.

ve sonunda bizi hem yalnız başımıza bıraktı hem de en kritik zamanımızda en olmaz şekilde müdahale etti. Hatta, yirminci asırda bir ehli salip zihniyeti ile zaman zaman aleyhimize faaliyetlere bile şahit olduk...Bütün bu saydığımız ve saymadığımız dostça münasebet ve anlayışımızın muhasebesini yapmak ancak Kıbrıs meselesinden sonra aklımıza geldi. Amerikalıların kendilerinin bile (Çirkin Amerika) dediği tipleri biz o zamana kadar bir dostluk ve ittifak anlayışı içinde hep (Güzel) görmüştük. Kıbrıs meselesindeki Amerikan tutumu, bu güzellik meselesini indiren bir olaydır...".⁴ Görüldüğü üzere, Sadi Koçaş, Amerika'ya Kore Savaşı sonrası Ortadoğu politikalarının uzantısı olarak Anadolu topraklarından faydalanmak için üsler kurmasına izin verildiğini, bundan dolayı Türkiye'nin Küba olayında zarar gördüğünü belirtmiştir. Ancak Koçaş, Amerika'yı Türk kamuoyunda "çirkinleştiren" olayın başlangıcını ise Kıbrıs olayları olarak saptamıştır.

Amerika algılamasındaki değişmeyi vurgulayan bir başka yazı da Bahri Savcı'nın 1966 yılında Cumhuriyet gazetesindeki yazısıdır. "Biz, sanırız ki 'Batı' bugün Amerika'dır... Teknik cihazlarına, üst düzeyli ve düzenli uygarlık hayatı olarak 'Batı', Amerika'ca temsil edilmektedir. Türkiye buna en büyük pencerelerini açmalıdır. Çünkü Amerika, hürriyetçi...insan hürriyetine yakışır bir hayat düzeyini ve düzenini bulup uygulayıcı ve getirici, milletlerin millet olma hakkını tanıyıcı ve destekleyici bir felsefenin şampiyonu olarak elindeki maddi güçleri ve moral destekleri bol bol bağışlayıcı bir uygarlık kaynağıdır. Dünyayı barbarizmlerden kurtarıcılık rolü, ondadır. Binaenaleyh onun bu barbarizmle savaş zihniyeti ve teşkilatı içinde yer almak ve bu 'Batı' ile bir vücut olmak gerekir. Bunun içinde Amerika'nın sosyal-politik-etik ilkeleri ile de bağlanmak gerekir. Bu da okulumuza, Amerikalı danışmanlar, kamu örgütümüzün her basamağına Amerikalı uzmanlar sokarak Amerikan uygarlığının zihniyetini ve yolunu benimsemeyi mümkün kılmalıyız..."⁵. Yazar, tüm bu düşüncelerin de "bilinç ve davranış" bağımsızlığına ulaşmaya engel olduğunu belirtir. O'na göre Amerika, çıkarları doğrultusunda Türkiye'yi bir "ileri karakol" ve "pazar" olarak kullanır, topluma ise özgür dünyanın savunuculuğu yaptığı duyguları hissetmesini sağlar: "...dünyayı Amerikalı adamın serbestliğine, Amerikan toplumunun serbestliğine, Amerikan ekonomisinin varlığını sürdürecektir Amerikan teşebbüsünün serbestliğine yarayacak bir felsefe ile yoğrulup

⁴ Sadi Kocaş, "Dostlarımızı Uyarma", **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1966.

⁵ Bahri Savcı, "Türkiye-Amerika Üzerine", **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1966.

*biçimlendirilmesi...işte Amerika'nın Türkiye için uyguladığı politika budur; onu bir ileri karakol olarak kullanmak; ama, ona Türkiye'deki serbest adamın da, serbest toplumun da serbest teşebbüsün de beraber bekçiliğini yaptığı kanısını vermek..."*⁶.

Bahri Savcı ise Amerika'nın baştan beri hareket noktasının, aslında ekonomik çıkarları olduğunu ancak bu gerçeği, bizim Amerika ile beraber özgür dünyanın savunuculuğunu yaptığımız görüşü nedeniyle göremediğimizi belirtmiştir.

Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı ise Türkiye'de artan Amerikan aleyhtarlığının nedenleri olarak Kıbrıs sorununda Amerikan tavrı ile Türkiye'deki Amerikan üsleriyle Birleşik Amerika'nın elde ettiği imtiyazlar olduğunu söylemiştir. NATO'ya bağlı, milliyetçi ve hürriyetçi bir parti olarak Türkiye'de hergün biraz daha artan Amerikan aleyhtarlığından duydukları hoşnutsuzluğu dile getirerek özetle şunları söylemiştir: *"...Bu durumun doğmasında büyük sorumluluk payı olduğuna inandığımız müttefikimiz Amerika'nın başta Kıbrıs konusunda takip ettiği politika olmak üzere geçmişteki hatalarının en acı hatıralarını unutturacak dostça ve saygılı davranışlarda bulunması ve özellikle Türkiye'deki Amerikan üslerinde elde ettiği imtiyazlardan vazgeçmesi lazım geldiğini"*⁷ belirtmiştir.

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün, Rize'de 1975 yılında halka hitaben yaptığı konuşmada, *"dosttan gördüğümüz, müttefikten gördüğümüz ihaneti birbirimizle kaynaşarak karşılayacağız"*⁸ sözleri ile Amerika imgesindeki değişimin sadece gazete yazarlarında ya da parti liderlerinde olmadığını göstermiştir. Görüldüğü üzere MP Genel Başkanı Bölükbaşı ve Cumhurbaşkanı Korutürk de Amerika ile ilgili olumsuz ifadeleri Kıbrıs'ta Türkiye aleyhine gelişen olaylardan sonra belirtmişlerdir.

Büyük Doğu'da yayınlanan bir yazıda Amerika'nın dostumuz, Rusya'nın ise düşmanımız olarak kamuoyuna sunulması eleştirilmektedir.⁹ Bu dergide yayınlanan bir başka yazıda ise, Avrupa uygarlığını tehdit eden iki, "ejderha: Rusya ve Amerika" olduğu vurgulanmıştır.¹⁰ Muhafazakâr ve İslamcı kesimin yayın organlarında , Amerika'nın politik faaliyetleri karşısında genelde bir sessiz duruş ya

⁶ Bahri Savcı, "Türkiye-Amerika Üzerine", **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1966.

⁷ **Cumhuriyet**, 4 Mart 1969.

⁸ **Cumhuriyet**, 20 Ağustos 1975.

⁹ Saffet Solak, "Şu Dostumuz Amerika ve Düşmanımız Rusya", **Büyük Doğu**, S.9, 3 Mart 1971, s.16-17. Ayrıca Bkz. N.Fazıl Kısakürek, "Amerika, Dünya ve Biz", **Büyük Doğu**, S.20, 17 Temmuz 1959, s.1.

¹⁰ N. Fazıl Kısakürek, "İki Ejderha", **Büyük Doğu**, S.18, 15 Kasım 1967, s.3.

da küçümsenen ve ahlaksızlığı ile önplana çıkarılan Batı kültürünün bir parçası olarak Amerika imgesi ile karşılaşmaktayız. Büyük Doğu'nun 15 Kasım 1967 tarihli sayısının önkapağında Monalisa resmi değiştirilerek elinde LSD iğnesiyle resmedilmiştir. Büyük Doğu'nun Batı'ya ve Amerika'ya bakışını özetleyen bu fotoğrafta, *“Rönesans'ın vecd kaynağı idealist portrelerine kendi beyinsiz tipini yerleştirip eline verdiği LSD iğnesiyle insan ruhunu iptal etmekten başka hüneri olmayan Amerikan tipi”*¹¹ yorumu yapılmıştır.

Yargıtay üyesi Ahmet Coşar ise Amerika'ya bu ülkede verilenler için toplumsal bir özleştirme yapılması görüşündeydi: *“...önce kendimizden başlayalım. Biz kendimiz değil miyiz bu yolda yürümeye karar veren, yol arkadaşımızı seçen? Onurlu ve örnek bir bağımsızlık savaşının tüm dar geçitlerinden süzülüp gelen bu ulusu, Atatürk'ün bloksuz, çok yönlü dış politika çizgisinden saptırıp 50 milyonluk küçücük Amerika özlemi ile büyüten bu amaçla ABD'ye us'un almayacağı hertürlü ödünü veren dün bizi boğmak isteyen emperyalizme ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı kavga verip sonra dostları gücendirmeyelim diye emperyalizmin boyunduruğundan kurtulmak için onurlu yaşama savaşı veren ülkeleri tanımayan biz değil miyiz?.. Devletler arası ilişkilerin gönül defteri yoktur. Dost sözcüğü bu tür ilişkilerde hep gelip geçicidir...Şimdi de dost (!) çelmeyi takınca yere düştüğümüze göre şöyle bir soluk düşünmemiz gerekir...”*¹². Ahmet Coşar, konuya farklı bir boyuttan yaklaşmakta, “dost ve müttefik” ülke diye aklın alamayacağı ödümler verilmesi ile devletler arası ilişkilerde bu kavramların geçerli olmadığını ambargo gibi acı bir gerçeğe öğrenileceğini ifade etmiştir.

Bununla birlikte 1960'ların ortasındaki anti-emperyalist söylem sadece politik düzlemde kalmamış, aynı zamanda Amerikan sinemasına ve içeceklerinin en ünlüsü “Coca-Cola ve Pepsi-Cola'ya da yansımıştır.

Amerikan filmlerinin değişmez aksesuarları, değişik modellerde otomobiller, hazır ve konserve yiyecekler ve her yemeğin yanında olmazsa olmaz “Coca-Cola” ya da “Pepsi-Cola” tüketimi olmuştur.

Coca-Cola ve Pepsi-Cola'ya muhalefet, basında genelde iki yönde gelişmiştir. Birincisi bunların yabancı sermayenin ülkemizdeki etkinliğinin artışı, ikincisi ise bu

¹¹ **Büyük Doğu**, S.18, 15 Kasım 1967. Resim için bkz. Ek. V.

¹² Ahmet Coşar, “Dost Dost Diye Nicesine...”, **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1975.

içeceklerin insan sağlığına zararları açısından ¹³ . Günümüzde artık hiç de yadırgamadan ve sorgulamadan aldığımız bu ieklere karşı bir süre kampanya da yürütülmüştü:

“Coca-Cola Türkiye’yi işgal etmiştir. Gazeteler Coca-Cola ilanlarıyla doludur. Has Ailesinin baş hissedar olduğu bir yerli şirket Coca-Cola’yı yurdumuza getirmiştir. şimdi Kola ticaretinde yeni bir çığır açılmaktadır. Coca-Cola ve Pepsi-Cola imparatorlukları, yabancı sermayeyi teşvik kanunundan yararlanarak yurdumuzda konsantre fabrikaları kurmaya başlamışlardır. Devlet Planlama Teşkilatı ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi bu döviz götüren zehir imalatını ne yazık ki memlekette yararlı yatırım saymışlardır. Cola imparatorlukları, kâr transferi yapmayacakları ve ihracatta bulunabilecekleri aldatmacasıyla müsaade almanın yolunu bulmuşlardır. Halbuki konsantrenin hammaddesini teşkil eden maddelerin büyük bir kısmı ithal edilecektir. Yeni şirketler hammadde satışı dolayısıyla önemli kârlar sağlayacaklar ve döviz kaybımıza yol açacaklardır. İçerde sağladıkları kârları ise imparatorluklarını genişletmek için kullanacaklardır...” ¹⁴ şeklinde haberler yer almıştır.

Coca-Cola’nın gizli bir formülü olduğu basında sık yer alan haberlerden olmuştur. Bazılarına göre afyon ve kokain, Coca-Cola’nın üretiminde bir miktar kullanılmaktaydı. ¹⁵ Toplumda içmeye başladığın zaman bırakılamayacak bir içecek olarak adlandırılmasının belki sebebi de buydu.

Amerikan sineması ve televizyonunun Amerikan yaşam tarzını, farkında bile olmadan düşsel dünyamıza girmesi sonucu sosyal yaşantımızı ve günlük alışkanlıklarımızı değiştirdiği sıkça ifade edilen grşlerdendi.

Sinema eleştirmeni Atilla Dorsay, “Sam Amcalı Bir Yaşam” adlı yazısında bu konuya değinerek şunları belirtmiştir:

“Televizyonuyla sinemasıyla, müziği ile ve daha birçok yoldan bir etki saldırısı altında yaşıyoruz. İnsanlarımız ister istemez Amerikan patentli düşler görüyorlar. Pek çoğumuz Amerika’yı adeta kendi ülkemizden daha iyi tanıyor. Televizyondaki programlarda Amerikan yapımı programların çokluğu üzerine bir

¹³ “Coca-Cola’da insan sağlığı için tehlikeli birçok zehir vardır. Coca-Cola, diş çürümesi, baş ağrısı, deri hastalıkları, nefrit, bulantı, akıl hastalığı, kalp hastalığı, ruhi tedirginlik, inkıbaz, uykusuzluk, hazımsızlık ve neslin bozulması gibi hastalıklara yol açar”. Bkz. **Yn**, S.119, 9 Temmuz 1965, s.7

¹⁴ **Yön**, S.119, 9 Temmuz 1965, s.7

¹⁵ Mathea Falco, **Winning the Drug War**, New York, Priority Press Publications, 1989, s.20.

yazı vardır. TV aracılığıyla yaşanan bu “Amerikan saldırısı”, aslında yalnız TV’ye özgü bir olay değil. Amerika bizi daha sayılamayacak çok denli alanda bir etki bombardımanına tutmaktadır. Bu, sinemada vardır. Amerikan müziğinin cazıyla, rock’uyla, disko müziğiyle etkisi geniştir. Amerika bize TV, sinema, müzik yoluyla, bunların yanı sıra moda, kadın güzelliği, otomobil ve çeşitli ev aletleri tutkusu, hazır yiyecek (konserve) kullanma alışkanlığı, sürekli Coca Cola, Pepsi vs. içme, çiklet çiğneme alışkanlığı gibi alanlarda da etki yapmaktadır. Tüm bu alanlarda oluşturulan imgeler ve bunların getirdiği özelemler ve alışkanlıklar ise sonuç olarak, bir Amerikan türü yaşamın, bir Amerikan aile tipinin, Amerikan toplumuna benzer bir tüketim toplumunun görüntülerini, imajlarını, belleğimize yerleştirmekte, Amerika’nın kendine özgü mitos’larını ve simgelerini, bizim insanlarımız için geçerli hale getirmektedir”.¹⁶

Ali Sirmen, ABD’nin Çin ile diplomatik ilişkiler kurmasından önce, Coca-Cola’nın bu ülkeye girişi için bir anlaşma yapmış olduğunu belirttiği yazısında şunları ifade etmiştir: “1979’un hemen başında Çin Halk Cumhuriyeti ile en yüksek düzeyde diplomatik ilişkileri kuracağını açıklaması, olayın büyük önemi dolayısıyla geniş tepkilere yol açtı...Bugün üzerinde durmak istediğimiz nokta küçük ama anlamlı bir olay ile ilgili. Pekin, ilk Amerikan Büyükelçisinden önce Sam Amca’nın sıvı simgesi haline gelmiş olan Coca Cola ile tanışacak. Coca Cola’nın reklamlarını bilirsiniz. İddiaya göre, bu renkli gazoz ile her şey daha iyi gidiyormuş....Coca Cola ya da renkli gazoz tartışmaları ülkemizde çok yapıldı. Yabancı sermayenin ıvır zıvır yatırımlarla girdikleri ülkelerde ekonomiyi hatta politikayı kontrollerine alma eğilimleri uzun uzun anlatıldı....Coca Cola’nın Çin halkının kalkınmasına ne gibi katkılarda bulunabileceğini şimdiden söylemek olanaksız. Bekleyelim görürüz...”.¹⁷

O dönemde Doğan Avcıoğlu da Coca-Cola’ya yabancı sermaye örneklerinden birisi olarak karşı çıkmaktaydı¹⁸.

Can Dündar, Coca-Cola’nın Türkiye’ye giriş macerasını anlattığı yazısında şunları belirtmiştir: “Coca-Cola’yı boykot” çağrısı ilkin sosyalist Yön dergisinin kapağına, sonra Mülkiye koridorlarına, oradan da miting pankartlarına yerleşti. Ve

¹⁶ Atilla Dorsay, “Sam Amca’lı Bir Yaşam-1”, **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1979.

¹⁷ Ali Sirmen, “Afyon ve Coca Cola”, **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1978, aynı gazetede benzer bir yazı için bkz. Özgen Acar, “Amerika Kendine Yeni Pazarlar Arıyor”, **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1971.

¹⁸ Doğan Avcıoğlu, “Yabancı Sermaye ile Kalkınma Efsanesi”, **Yön**, S.80, 9 Ekim 1964, s.8-9.

gün geldi Mülkiye'de o boykot kampanyalarına katılan gençlerden Mahir Çayan, Coca-Cola'yı Türkiye'ye getiren Kadir Has'ı kaçırdı. 400 bin lira fidye aldılar. Para Dev-Genç'in ihtiyaçlarında kullanıldı. Böylece Kadir Has, Coca-Cola'dan sonra, Coca-Cola karşıtlarını da -istemeden- finanse etmiş oldu... Bitmedi. 1950'lerin gizli gizli içilen meşrubatı, 1960'larda girdiği Türkiye pazarında, önce polis sorgusunda tutukluların şişesine oturtulduğu bir işkence aracına dönüştü; sonra da gençler arasında filizlenen anti-emperyalist mücadelenin hedefi haline geldi"¹⁹.

1. Altıncı Filo Ziyaretleri ve “Go Home” Amerika Protestoları

1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamı içinde, dış politika konularına çeşitli yayınlarla ağırlık verilmesi, toplumun çeşitli kesimlerini politize ederek yeni fikirlerin tartışılmaya başlandığı bir dönemi başlatmıştı. Aslında 1968 dünya gençliğinin bir başkaldırı yılı olmuştu. Gençlik hareketleri, Batı Avrupa'yı, Latin Amerika'yı, Ortadoğu'yu ve daha birçok bölgeyi derinden etkilemişti. Türkiye'de de yansımasını bulan gençlik hareketleri içinde daha önceden örgütlenmiş olan FKF (Fikir Kulüpleri Federasyonu) ve (Türkiye İşçi Partisi) TİP de yer almıştı.

Cengiz Çandar, Türkiye'de Johnson Mektubu ile “ihanete uğramış olma” duygusu, 1960'lı yılların ortalarından itibaren yoğunlaşan “solcu radikalizmin” en çarpıcı göstergelerinden olan Altıncı Filo'nun Türkiye limanlarını ziyaret etmesine karşı düzenlenen büyük öğrenci gösterilerinde Amerikan karşıtı duyguları beslediğini belirtmiştir.²⁰

Türk kamuoyunda, Amerika'nın Türk dış politikası aleyhinde bir tutum izlediği görüşü, dünya konjonktüründe gelişen olaylarında da etkisiyle büyüyen Amerika karşıtlığının bir parçası olarak Akdeniz sularında “hür dünyanın” güvenliğini sağlayan Amerikan 6.Filo'suna karşı olumsuz bir tepkiye dönüşmüştü.

Toktamış Ateş, 1960'lı yıllardan söz ettiği “Anti Amerikanizm” adlı yazısında şu saptamalarda bulunmuştu: “1960'lı yıllarda yani gençliğimde ve öğrenciliğimde, en çok duyduğum slogan, “Yankee go home” idi. Sadece Türkiye'de değil, ABD dahil dünyanın her köşesinde aynı sloganı duyardınız. Avrupa'nın kurtuluşuna, yani Nazilerin dize getirilişine yaptığı bunca katkıya ve on binlerce

¹⁹ Can Dündar, “Kavga'nın Gerçek Tadı: Coca-Cola”, **Milliyet**, 16 Ocak 2008.

²⁰ Cengiz Çandar, “Türklerin Amerika'ya Bakışından Örnekler ve Amerika'nın Türkiye Politikası”, **Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası**, (Ed: Morton Abramowitz), (Çev: Faruk Çakır, Nasuh Uslu), Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s.183.

evladını Avrupa topraklarında bırakmış olmasına karşın, her yerde bu sloganın dile getirilmesi ve duyulması elbette nedensiz değildi...”Dünya jandarmalığına” sıvanmış olan ve (sözde) demokrasiyi ihraç etme savaşımında olan ABD, o dönem için inanılmaz ve katlanılmaz bulduğumuz bir küstahlıkla dünyanın değişik yörelerine müdahale etmiş; bazı ülkelerde de kendine bağlı denebilecek antidemokratik yönetimlerin arkasında olmuştur. Kuzey Kore’nin, Güney Kore’ye giriştiği işgal hareketi sonrasında Birleşmiş Milletleri de yanına alarak yaptığı müdahaleyi anlayışla karşılamak mümkün olabilirdi. Fakat,...Vietnam’da seçimleri ertelemesi ve daha sonra; Güney’e postu sererek yıllarca sürece bir savaşa neden olmasının hiçbir mazereti yoktu...”²¹.

Halûk Ülman’a göre ise, 1960’ların ilk yıllarına kadar Türkiye’de Amerikan karşıtı gösterilerin yapılacağını düşünmek güçtü. Ancak, “...bugün (1966 yılı) bazen alçaktan bazen yüksekten de olsa sokaklarda “Yankee, Go Home” sesleri duyulmaya başlanmıştır. Türkiye’de bulunan Amerikalılar tarafından yapılan yanlış davranışlar, eskisi gibi hoş görülmemekte, zaman zaman toplu direnmelere kadar giden olumsuz tepkiler yaratmaktadır. Bunların yanısıra basında yıllardır izlenen körükörüne bir Amerikan bağlılığının Türkiye’ye neler kazandırıp neler kaybettirdiğinin geniş tartışmalarına rastlanmaktadır. Bir zamanlar varlığı kimseyi rahatsız etmeyen elliyi aşkın ikili anlaşma günün en çok konuşulan konularından biri olmuş, kuruluşları ve genişlemeleri, bundan üç dört yıl öncesine kadar kimsenin dikkatini çekmeyen Amerikan üsleri önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır....”²².

1966 yılında Cumhuriyet gazetesinde “Tartışma” bölümündeki okuyuculardan gelen mektuplar, Amerika’ya bakış açısının nasıl ve neden değiştiğine ilişkin şunları aktarmıştı:

Son zamanlarda yurdumuzda gelişen “Go Home” Amerika akımının temelinde nelerin etken olduğuna dair bir okuyucu mektubu;“... yatan ne salt duygusal bir kırgınlık ve kızgınlık ne de basit bir Amerikan aleyhtarlığıdır. Moskova uşaklığı falan hiç değildir. Çoğumuzun gözüünü açmaya yaradığı için ünlü Johnson Mektubu, bu hareketin çıkış noktası sayılabilir. Aslında bu hareket, Türkiye’nin bir az gelişmiş ülke olarak bilinçlenmesinin su yüzüne çıkmasıdır. Söz konusu davranışın temelinde Amerika Birleşik Devletleri ile yurdumuz arasındaki askeri, siyasi, kültürel

²¹ Toktamış Ateş, “Anti Amerikanizm”, **Cumhuriyet**, 24 Şubat 2005.

²² A.Halûk Ülman, “Sokağa Dökülen Hikaye, Kıbrıs ve Ötesi”,**Cumhuriyet**, 23 Kasım 1966.

ve özellikle iktisadi ilişkilerin tümü ve bu ilişkilerin akıl almayacak derecede yurdumuz aleyhine işlemekte oluşu yatmaktadır. Önemli etkenlerden biri dış yardım altında oynanan ve bize aslında çok pahalıya mal olan oyundur. Bu oyunun ağırlığını anlayabilmek için AID yolu ile yapılacak yardıma ait yönetmeliğe bir göz gezdirmek yeterlidir. Buna P.L. 480 (Public Law 480) yoluyla kendi paramız karşılığında satın aldığımız Amerikan yardım fazlalarından dolayı katlandığımız şartları ekleyebiliriz. Bunların dışında hepimizin tanıdığı P.X. ve Amerikan Posta Teşkilatı birçok örnek. Bu yollarla biz elimizi verip kolumuzu alamaz olmuşuz. Yukarıda adını ettiklerimizden başka Türk subaylarının giremediği Amerikan üsleri ve devlet dairelerinde ve resmi kurumlarda kapalı kapı tanımayan Amerikalı uzmanlar. Sözde bilimsel gayelerle yapılan ve çoğu zaman CIA'ya yarayan anketler. İşte bütün bunlar ve benzerleridir, "Go Home" tepkisinin temelinde yatan"²³. 1966 yılında Burhan Şenatalar'ın henüz öğrenciliği döneminde vurguladığı, Amerikan yardımlarının şartları, Amerikan Ordu Postası, Amerika'ya verilen ayrıcalıklar ve Türkiye'de yetkili Türkler için bile girilmez kılınan üsler, Amerikan aleyhtarlığının gelişmesindeki nedenlerdendir.

Amerikan zırhlılarını ülkemize kabul ederek, Batı kapitalizmini ve emperyalimini ülkemizin kapılarını açmak, Osmanlı döneminde başarısızların Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmesine fırsat tanındığı şeklinde yorumlayanlar da olmuştur.²⁴ Ataöv, 1960'ların sonunda yazdığı kitabında, "*Tabii, bugün Amerikan zırhlıları motorlarla açıklarda karşılanmıyor... Amerikan zırhlılarının Türk sularına 'şeref' verdiğini düşünen tek bir Türk Subayı yoktur sanıyorum. Amerikalıların Vietnam'a, Küba'ya, Lübnan'a ve Dominik'e müdahalelerinden sonra daha çıplak görünen emperyalist siyasetleri...onların sözcülerine bile artık 'insanlık, adalet, hürriyet, medeniyet' bayrağı taşıdığı propagandasını yapma fırsatı vermemektedir. Artık 5 Nisan 1946 tarihli Akşam gazetesinde gibi "Aziz Dostlarımız, Hoş Geldiniz" başlıklarına rastlamak mümkün değildir"*²⁵ diye belirterek limanlarımızı ziyaret eden Amerikan gemilerinin artık Missouri zırhlısı gibi hoş karşılanmadığını, Amerika'ya bakışın bu topraklarda değiştiğini belirtmiştir.

²³ Burhan Şenatalar, "Tartışma", **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1966.

²⁴ Türkkaya Ataöv, **Amerika, NATO ve Türkiye**, Aydınlik Yayınları, Ankara, 1969, s.187-188.

²⁵ Ataöv, **a.g.e.**, s.188, 189.

Bu düşüncelerin aksine Milli Işık dergisinde yayınlanan bir yazıda, Türkiye’de altıncı filo ziyaretleri, “Go Home” protestolarıyla anti-Amerikan bir propagandanın yürütüldüğü, iki ülke arasında yaşanan bazı olayların “solcular” tarafından “Amerikan düşmanlığını işlemek” amacıyla kullanıldığını ifade etmekteydi.²⁶ Aynı dergide Vietnam ve Küba olaylarında da Amerika, “istilacı” olarak gösterilmeye çalışılmaktadır: *“Bu savaşta, Amerika hain ve emperyalist bir istilacı, Vietkong ve Kuzey Vietnam ise vatanlarını kurtarmak için çarpışan emsalsiz efsane kahramanları olarak takdim olunmaktadır...Unutulmamalı ki Amerika, bu tehlikeyi gördükten sonra savaşa bilfiil katılmak mecburiyetinde kalmıştır. Komünizmin azgın yayılma tehditlerine karşı, Amerikan kuvvetleri anavatanlarından binlerce kilometre uzaklıkta bataklıklar arasında döğüşmek zorunda kalmışlardır...”*²⁷

Milli Işık dergisi, sol düşünceye ait bir derginin incelemesini yaptığı yazıda Amerikalı askerlere yapılan hareketlerle, Türkiye’de Amerikan düşmanlığı yapıldığını öne sürmekte, yapılanları Amerika ile tüm bağlarımızı koparmaya yönelik çabalar olarak değerlendirmekteydi.²⁸ Yarı dergisinde yayınlanan bir yazıda ise aynı görüşle bu olayların Türk-Amerikan dostluğunu koparmak amacıyla yapıldığı ancak iki ülke arasındaki dostluğun daha da kuvvetleneceği ifade edilmiştir.²⁹ Alıntılarla belirttiğimiz milliyetçi ve muhafazakâr kesimi ifade eden görüşlerde, anti-komünist düşüncelerin etkisiyle Türk-Amerikan ilişkilerin sabote edilmek istendiği bir Sovyet planı olarak değerlendirilmiştir.

Bu arada Türkiye’nin II.Dünya Savaşı’ndan bu yana izlediği geleneksel politikası, basında köşe yazarlarınca incelemeye alınmış, üniversitelerde öğrenciler bu konulara daha fazla ilgi duymaya başlamış, çeşitli gösteriler ve toplantılar yapılmaya başlanmıştı. Bu olayların gelişimi şöyle olmuştı:

25 Haziran 1967’de Amerika aleyhinde bir miting düzenlenmiş, Dolmabahçe açıklarında demirli bulunan 6.Filo’ya karşı Amerikan aleyhtarı gösteriler düzenlenmiştir. Yol boyunca atılan sloganlar Amerika’ya karşı duruşun birer

²⁶ “Ant, Bir Derginin Anatomisi”, **Milli Işık**, S.7, Kasım 1967, s.28-33, aynı görüşle yazılmış bir makale için bkz. “Amerikan Elçisi ve Karşılığı”, **Yarın**, S.294, 4 Aralık 1968, s.12-13.

²⁷ “İzdirabın Vatanı Vietnam”, **Milli Işık**, S.10-11, Şubat-Mart 1968, s.1-2.

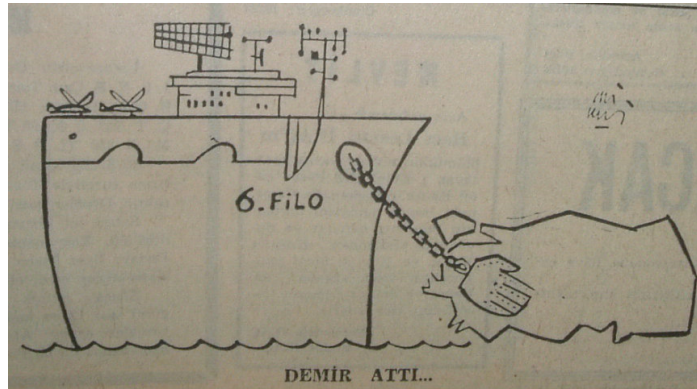
²⁸ “Bir Gazetenin Anatomisi; Proleter”, **Milli Işık**, S.10-11, Şubat-Mart 1968, s.5.

²⁹ “Gerillalar Faaliyette”, **Yarın**, S.299, 8 Ocak 1969, s.5-7, aynı görüşle bir başka yazı için bkz. “Protestonun Dozu”, **Yarın**, S.300, 15 Ocak 1969, s.3-4.

örnekleri sayılabilir: “Türk Milleti korkmam diyor, bu topraklar benim diyor, kahrolası Amerika defolup da gitmem diyor”, “Olur mu böyle olur mu gavurdan dost olur mu?”, “Ya İstiklal Ya Ölüm, Kahrolsun Amerika”, “Müslümanlar uyanacak, Amerika kovulacak”, “Bağımsız Türkiye, Ne Amerika Ne Rusya bağımsız politika”...³⁰.

İlhan Selçuk, kamuoyunda Türk limanlarına gelen 6.Filo askerlerine karşı oldukça ciddi eleştirilerde bulunan yazarların başında yer alır. “Altıncı Filo Misafirimiz Değildir” adlı yazısıyla; “...Amerikalılar gene olmadık rezaleti yaptılar. Birisi kızlara sarkıntılık etti, öteki gece yarısı ev basıp adam bıçakladı...Boğazın sularına lök oturmuş uçak gemisi ardındaki yavrularıyla mütareke devri İstanbul’undan günümüze gölgeler düşürdü... İki üç ayda bir İstanbul ve İzmir limanlarında endam gösteren Altıncı Filo’nun her gelişi artık yeni olaylara gebe...”. Selçuk, Amerikalı askerlerin, misafirlerimiz olduğunu söyleyip, protestoların da Türk konukseverliğiyle hiç uyuşmadığı düşüncesinde olanlara da, “...bizim limanlarımıza gelen Amerikan Altıncı Filosu bizim misafirimiz değildir...ve bu filonun Türk limanlarında bayrak dalgalandırması da Türk milletinin onurunu yarayıcı bir olaydır”³¹ demekteydi.

Resim: 28

Kaynak: Cumhuriyet, 31 Ağustos 1968

1968 yılının Temmuz ayında gerçekleşen Altıncı Filo’ya ait gemilerin Türkiye limanlarını ziyaretinden sonra olaylar şu şekilde gelişmiştir: 18 Temmuz 1968’de Amerikalı erler dövülerek denize atılmış ve arabaları

³⁰ Cumhuriyet, 25 Haziran 1967.

³¹ İlhan Selçuk, “Altıncı Filo Misafirimiz Değildir”, Cumhuriyet, 17 Ekim 1967, aynı görüşle bir başka yazısı için bkz. İlhan Selçuk, “Neredesin Altıncı Filo?”, Cumhuriyet, 27 Temmuz 1968.

taşlanmıştır.³² Washington, Altıncı Filo askerilerine karşı protestoların şiddete dönüşmesi üzerine artan olaylardan endişelendiğini bildirmiş ve Türk-Amerikan ilişkilerinin temelinden sarsılabileceğini açıklamıştır.³³ Birleşik Amerika'nın Ankara Büyükelçiliği, “*Altıncı Filo’ya mensup Amerikan denizcilerinin can emniyetini sağlayacak daha geçerli tedbirler almasını*” istemiştir. İstanbul’dan sonra Ankara’daki Amerikan binaları da taşlanarak camları kırılmıştır.

Protestoların, Altıncı Filo’nun Türk kara sularını terk etmesi amacıyla yapıldığı belirtilmiş ancak resmi açıklamalarda ne Altıncı Filo’nun ziyaretinin kısa kesilmesinin ne de denizcilerin karaya çıkmamasının söz konusu olamayacağı belirtilmiştir.

Basında Amerikalıların çeşitli yöntemlerle eleştirilebileceği ya da protesto edilebileceği ancak protesto etmek adına yapılanların şiddete dönüşmemesi gerektiği şeklinde yazılar yayınlanıyordu. Bu yöndeki yazılardan birisinde Ecvet Güresin protestoların şeklinin önemli olduğunu gerek Amerikalıların gerekse Avrupalıların “*siyah boya atılmış, çürük yumurta atılmış*” bunları garipsemediklerini ama tecavüzden yaralamaya, hatta denizde boğmaya kadar giderse, yakıp yıkmak ve yaralamanın adının ise “*Vandalizm*” olduğunu söyleyerek eleştirmektedir.³⁴ Forum dergisinde ise Ecvet Güresin’in bu yazısına yanıt olarak, “*...Haklıdır Bay Güresin, Altıncı Filo Amerikan Savaş filosu falan değil, öğrenci gemisi, turist gemisi...*”³⁵ diye eleştirmektedir.

Sonraki günlerde protesto gösterileri Trabzon’a sıçramış, bu ildeki Amerikan radar üssüne yürüyen öğrenciler, polisle çatışmıştır.³⁶ İzmir Limanını ziyaret eden filonun askerleri de üniversiteli gençler tarafından protesto edilmiştir.³⁷ Ayrıca öğrenciler Beyazıt’ta Amerika ve emperyalizm aleyhtarı bir miting düzenlemişlerdi.³⁸

Türkkaya Ataöv, “*Altıncı Filo Defol!*” adlı yazısında; “*...Yurdumuzdaki üslerine Türk askerini, Türk yargıcını, Türk adliyesin sokmayan Amerika’nın boğazlarımıza yolladığı Altıncı Filo’ya mensup zırhlılarına karşı gençliğin ve halkın*

³² **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1968.

³³ **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1968.

³⁴ Ecvet Güresin, “Tahrikler ve Çapul”, **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1968.

³⁵ Hüseyin Korkmazgil, “Emperyalizmin Köpekdişi”, **Forum**, S.344, 1 Ağustos 1968, s.3.

³⁶ **Hürriyet**, **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1968.

³⁷ **Milliyet**, 20 Temmuz 1968.

³⁸ **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1968.

tepkisi övünülecek, inançlı bir olaydır. Halkımız Amerika'ya karşı artan bir hızla direnmektedir. CHP iktidarı zamanında Türkiye'ye sokulan Amerikan zırhlılarının ve Amerikalıların, topraklarımıza gelmeden önce başka ülkelerde neler yaptıklarına bir bakmak, kucağımızı kimlere açtığımızı bilmek gerekirdi. Bir, belki de iki ses dışında, Amerikalıların daha önceki faaliyetlerinden halkı haberdar eden çıkmadı. Resmi ağızlar ya tarih bilmiyorlardı ya da bütün kıtalarda apaçık emperyalizm yapmış olan bir devleti sularımıza ve yurdumuza çağırarak bir işbirliği havası içindeydiler...”³⁹ demiştir. Ataöv, Altıncı Filo ziyaretlerinin gerçek nedeni olan Amerika'nın emperyalist amaçlarının başlangıçtan beri halktan gizlendiğini ifade etmiştir.

Gerek yöneticilerin gerekse milliyetçi-muhafazakâr çevrelerin açıklamalarında, Amerika'ya karşı sergilenen olayları düzenleyenlerin solcular ya da komünistlerce gerçekleştirildiği zaman zaman ifade ediliyordu. Ancak bu iddiaların Amerikalılar tarafından da dile getirilmesi üzerine Sezai Orkunt bu olayları sadece bir solculuk ya da komünistlik olarak algılamamak gerektiğini ifade etmiştir: “...Muhakkak ki fiili tecavüzleri hoş görmek mümkün değildir. Fakat gençliğin davranışını da kınamanın imkânı yoktur. Hele buna solcu bir hüviyet vermenin hiçbir anlamı olamaz. Amerika, Türk gençliğini komünist paralelinde aşırı solcu olarak görmek ve göstermekte haklı değildir...Bizim solculuğumuzda da sağcılığımızda da kendimize has milli bir hüviyet vardır...”⁴⁰.

Nadir Nadi de artık “Türkiye’de Amerika’nın rahatlıkla protesto ediyoruz, Türk Hükümetlerinin Amerikancı politikalarının eleştirebiliyoruz, Amerika’nın sadece bize özel değil, dünya politikalarına rahatça eleştirebiliyoruz;. Ulusal çıkarlarımız ve dünya barışı açısından “yeni emperyalizmin” sakıncaları üstüne gazetelerde, dergilerde, sokak duvarlarda yazılar yazıyoruz. Yetmedi mi mitingler, gösteri yürüyüşleri düzenliyoruz ve bağırıyoruz”⁴¹ demiştir. Ancak bu aşamadan sonra yazar, şiddet ve yasal protestolar arasındaki çizgiye dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

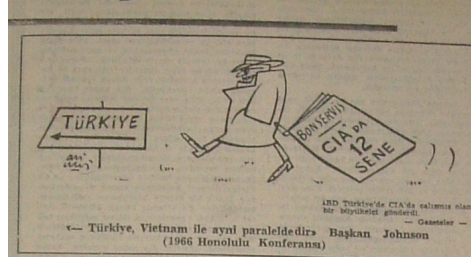
³⁹ Türkaya Ataöv, “Altıncı Filo Defol!”, **Forum**, S.344, 1 Ağustos 1968, s.12.

⁴⁰ Sezai Orkunt, “Filo Ziyaretleri”, **Cumhuriyet**, 26 Ağustos 1968.

⁴¹ Nadir Nadi, “Kumar”, **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1968.

Amerika'ya karşı protestoların yoğunlaştığı bir başka olay da CIA'da 12 yıl çalıştığı ortaya çıkan, Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi olarak atanmış olan Komer'in ülkeye gelişi ile yaşanmıştır.⁴²

Resim: 29

Kaynak: Cumhuriyet, 30 Kasım 1968

Forum dergisi, Amerika Büyükelçisi Komer'in Türkiye'ye atanmasını, diplomatik bir skandal olarak değerlendirmiştir.⁴³ İlhan Selçuk ise CIA'da çalışan yetkililerin, gittikleri ülkelerde devrim, karşı-devrim, seçimlere para yatırmak, hükümetleri belirlemek, iç savaş çıkartmak, gibi politik eylemleri gerçekleştirdiklerini ve bunun örneklerinin de Yunanistan, İran, Guetemala, Vietnam, Endonezya gibi ülkelerde görüldüğünü belirtmiştir. Selçuk, Türkiye'ye bu şekilde CIA'da çalışmış, bir diplomatın görevlendirilmesinin anlamlı olduğunu vurgulamıştır.⁴⁴ Bir başka yazısında CIA'nın dünyadaki faaliyetlerinden örnekler veren İlhan Selçuk, "*Guatemala'da Cumhurbaşkanı Arbenz'in toprak reformuna engel olma çalışmalarını, İran'da Musaddık'ın petrolü millileştirmesini önlemek için karşı-devrimi sahneye koyması, Vietnam macerasını, Küba'da Domuzlar Körfezi çıkartması...*", tüm bu işlerin organizasyonu yapabilen böyle bir örgütün bir görevlisinin niye Türkiye'ye gönderildiği sorusuna, "...1969 seçimleri için mi geldi? Karşı-devrim hareketini mi hızlandıracak? Kargaşalık mı çıkaracak?...bekleyelim görelim" yanıtını vermiştir.⁴⁵

Bu arada Amerika Büyükelçisi Komer'in arabası Ortadoğu Teknik Üniversitesi kampüsü içinde yakılmış⁴⁶, ABD'li yöneticiler olaylardan endişe ettiğini

⁴² **Milliyet**, 29 Kasım 1968.

⁴³ Bu konuya geniş yer veren Forum dergisi, Vietnam'daki "işkence aleti" CIA'nın bir numaralı adamı", "Vietnam Celladı, Komer" gibi isimlerle yayınlar yapmıştır. Bkz., **Forum**, S.355, 15 Ocak 1969.

⁴⁴ İlhan Selçuk, "Bay Komer'in Künyesi", **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1968.

⁴⁵ İlhan Selçuk, "Amerikan yazarlarına göre Vaşington Elçileri ve CIA", **Cumhuriyet**, 1 Aralık 1968.

⁴⁶ **Hürriyet**, 7 Ocak 1969.

belirtmiştir.⁴⁷ CIA Ajanı olduğu iddialarına düzenlediği basın toplantısıyla yanıt veren Komer, "...CIA'daki "analizcilerin" ajan olmadığını ve her elçinin bir "analizci" olduğunu..."⁴⁸ belirtmiştir. Meydana gelen olaylar sonrasında 1969 Nisan'ında ABD Başkanı Nixon, Türkiye Büyükelçiliğine Robert Komer yerine "meslekten diplomat" William Handley'i görevlendirmesiyle, Komer olayı da sona ermiştir.⁴⁹

Altıncı Filo'nun ziyaretlerine karşı yaşanan tartışmalardan birisi de 1968 yılının 30 Ağustos'unda meydana gelmiştir.

1968 Ağustos'un da Amerika Birleşik Devletleri'nin Akdeniz'deki Altıncı Filosuna mensup 6 gemi ile filo sancak gemisi "Little Rock"ın Türkiye ile Amerika arasında önceden tespit edilmiş program dışı İzmir Limanı'na yapacağı ziyaretin 30 Ağustos'ta gelişine Dışişleri Bakanlığı ve Deniz Kuvvetleri muhalefet etmiştir. Bu muhalefetin iki nedeni olduğu açıklanmıştır. Bunların birincisi, ziyaretin program dışı olması ikincisi de ziyaret süresi içinde "30 Ağustos Zafer Bayramı" ile "9 Eylül İzmir'in Kurtuluşu" gibi Türkiye'nin bağımsızlığı ile ilgili bayramların bulunmasıdır. Ancak Birleşik Amerika'nın ısrarı sonunda ziyarete izin verilmiştir.⁵⁰

Altıncı Filo'nun ulusal ve kurtuluş günlerinde gelme isteği, her kesimden olumsuz tepki ile karşılanmıştı. Yazarların genelde Kurtuluş Savaşı öncesi döneme ilişkin anımsatma yapımları, Amerikan askerlerine bakış açısını göstermesi açısından anlamlıdır:

Türkkaya Ataöv, "*İşte, Amerikan Altıncı Filosu gene İzmir'e geldi. 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'e çıkarken onları getirip karaya çıkışlarında destekleyen ve İzmir Körfezi ve sokakları kana bulanırken saldırganları seyreden yabancı zırhlılar arasında Amerikan "Arizona" destroyeri de vardı... Bir de 9 Eylül civarında geleceklermiş*"⁵¹ diye yazmıştır.

İlhan Selçuk da aynı düşünceyle Altıncı Filo ziyaretlerini ve Amerika'nın askerlerinin Türkiye'deki görünümünü mütareke dönemi işgal kuvvetlerine

⁴⁷ **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1969.

⁴⁸ Mehmet Barlas, "Komer'le Tanıştık", **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1969.

⁴⁹ **Milliyet**, **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1969.

⁵⁰ **Cumhuriyet**, 21 Ağustos 1968.

⁵¹ Türkkaya Ataöv, "Bu Sevinç Neden?", **Forum**, 1 Eylül 1968, s.5, aynı görüşle başka yazıları için. Bkz. Türkkaya Ataöv, "Yabancı Limanlarda Amerikan Zırhlıları", **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1968, Türkkaya Ataöv, "Türk Sularında Amerikan Zırhlıları", **Cumhuriyet**, 13 Şubat 1969, Türkkaya Ataöv, "Altıncı Filo Defol!", **Forum**, S.344, 1 Ağustos 1968, s.14

benzetiyordu: “Türkiye’ye İlk Amerikan Yardımı” adlı yazısında bu durumu şöyle yazmıştır: “15 Mayıs 1919’da Yunanlılar İzmir’e çıkarken onlara refakat eden, onları taşıyan ve koruyan yabancı gemilerin arasında Arizona zırhlısı ve beş Amerikan destroyerinden mürekkep bir Amerikan filosu vardı. Ve Güzel İzmir kan ağlıyordu...Ve Amerikan Arizona zırhlısı beş destroyeriyle destekliyordu, Yunanlıları...İzmir işgal ediliyordu...Yunan birlikleri İzmir toprağını çiğnerlerken bir tabanca sesi duyuldu...Osman Nevres’ti tetiği çeken. Yunan askerinin önündeki bayraktarı vurmuştu. Ortalık birbirine karıştı...Osman Nevres (Hasan Tahsin) kurşun yağmuru altında yıkıldı yere... Amerikan filosu körfezde nöbet tutuyordu...İzmir işgal edilmişti... Osman Nevres’in Kordon boyunda yatan ölüsünü kimse cesaret edip kaldıramıyordu...En sonunda şehirde devriye gezen Amerikan askerleri duruma müdahale ettiler... Amerika’nın yardımıyla gömüldü Osman Nevres’in cesedi...İşte ilk Amerikan yardımı o tarihte böyle başlamıştır...Elbette 29-30 Ağustos günlerinde körfezde bulunan Amerika’nın filosunun da bir yardımı dokunacaktır”.⁵²

Sezai Orkunt ise, Türkiye için önemli olan bu günlerde askeri gemilerinin ziyareti konusunda ısrar etmelerini düşündürücü olarak belirtmiştir:

“30 Ağustos”, ve “9 Eylül” gibi milli ve yerel kurtuluş günü bayramları, emperyalizmin Türk topraklarından kovulmasının unutulmaz tarihleridir. O emperyalist bloka, Amerika da dahil olmuştur. Böyle milli heyecanları yaşatacak günlerde kendisine karşı antipati duyulan bir filonun İzmir’de görünmesi, limanda yabancı bayrakların ekseriyet teşkil etmesi garip bir tezat sebepsiz bir tahriktir. Bunda ısrar etmenin dostça anlamını bulmak da güçtür...Demek oluyor ki Amerika, Türk dostluğunu ebediyen kaybetmek azmindedir. Bir gün gelir hükümetler de alt yapıdan gelen tazyiklere dayanamaz olurlar”⁵³ Orkunt, Amerikan askeri makamlarının “dostunuz ve müttefikiniz Amerikan denizcilerinin Türk limanlarına gelmeleri normal değil midir?” yoksa Türk Hükümeti, “Amerikalılara karşı tutumunda herhangi bir değişiklik mi yapıyor?” şeklinde sözlerinin ise, sorunu ve kendilerine karşı bakışın bu ülkede artık değiştiğini görememelerine ya da görmek istememelerine bağlamıştır.

⁵² İlhan Selçuk, “Türkiye’ye İlk Amerikan Yardımı”, **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1968.

⁵³ Sezai Orkunt, “Filo Ziyaretleri”, **Cumhuriyet**, 26 Ağustos 1968.

Amerikan yöneticilerinin Türkiye için önemli olan bu günlerde gelme isteğinde ısrar etmelerini, Amerikan askerlerine bu ülkede bakışın artık değiştiğini görmemelerine ya da görmek istememelerine bağlamıştır:

Orkunt aynı yazının devamında, Türkiye'deki limanların Amerikan 6.Filosuna mensup gemiler tarafından ziyaretinin 1947 yılında Missouri zırhlısından başlayarak 1968'e kadar değerlendirmiş aynı zamanda, Amerikan askeri ve gemileri üzerinden kamuoyunda Amerika imgesinin de tarihsel süreç içerisinde geldiği noktayı şöyle belirtmiştir: *"...Amerikan deniz gücü yirmi yıl evvel Akdeniz'e girdiği zaman büyük bir sempati ve yakınlık ile karşılanmıştı. 1947'de merhum Büyükelçi Münir Ertegün'ün cenazesini İstanbul'a getiren Missouri harb gemisi ve onun denizcileri Türk halkından cidden yakın bir ilgi görmüştü. Bu ilgi, Missouri'nin haşmetinden değil içinde bulunulan siyasi ortamda şiddetini arttıran Rus baskısına karşı maddi ve manevi yönden uzanan bir dost elini sıkamak samimiliğinden doğmakta idi...Aradan yıllar geçti. NATO kuruldu ve şeklini aldı. Harb tehlikesi ziyadesiyle kalktı...Akdeniz'de 6.Filo, NATO kuvvetleri dışında bir ABD milli gücü olarak siyasi mekanizmanın aktif bir vasıtası oldu ve bu hüviyeti ile her yerde görünmeye başladı. Sık sık İstanbul Boğazı'na, Ege ve Akdeniz'deki Türk ve Yunan sahil ve adalarına, limanlarına gelerek mevcudiyetlerini Ruslara da dünyaya da duyurmaya çalıştılar. Bunlar yapılırken daima Amerikan politikası düşünüldü. Mahalli dost ve devletlerin iç politikası üzerindeki etkenler dikkat nazarına alınmadı...Kıbrıs üzerinde çıkan Türk-Yunan-Kıbrıs üçlü ihtilafının Türkiye'de yarattığı derin tepkiler, milli şuurda gittikçe artan heyecan, ABD'nin taraflar arasındaki çaresiz tutumu, Türk halkoyunda Amerika aleyhine birtakım kanaatler meydana getirdi...1964 Haziran'ında Başkan Johnson'un Sayın İnönü'ye gönderdiği ve diplomatik kaide ve nezaketi çok aşan mektubu, bardağı taşırmaya vesile oldu. (Güvenilen Dostun) bu soğuk tehdidi ile 6.Filo'nun da irtibatı vardı ve böylece 6.Filo Türk kamuoyunda ve gençliğin şuurunda lanetlendi. Derhal tepkiler baş gösterdi. Bu tepkiler bütün yurt sathındaki Amerikalılara da şamil oldu. O zamana kadar görülmemeye çalışılan kusurlar göze batmaya başladı. İkili anlaşmaların eleştirilmesine geçildi...Fakat Amerika, milli şuurda uyanan bu menfi hareketlerin manasını anlamamakta direndi...Amerikalı kendine yönelmiş her tenkidi Amerikan*

*düşmanlığı olarak görme alışkanlığından çıkmalıdır. Dost acı söyler atasözümüzün anlamını öğrenmelerinde fayda vardır”.*⁵⁴

İlhan Selçuk birkaç gün sonra da “Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a Açık Mektup” adlı yazısında ise “...memleketin neresine baksak Amerikasız bir şey göremeyen bizleriz. Demir ve çeliğimizden bakırımıza, petrolümüzden milli savunmamıza, bakanlıklarımızdan bankalarımıza, şirketlerimizden üniversitelerimize kadar her yerde Amerika arz-ı endam etmektedir. Amerika’nın içine giremediği bir 30 Ağustos kalmıştı; saye-i âlinizde Zafer Bayramı kutlama tören ve demeçlerinizde de Altıncı Filosuyla birlikte karşımıza çıktı Amerika”⁵⁵ diyerek bu mili günlerde ziyarete izin veren Cumhurbaşkanını ve Başbakanı eleştirmiştir.

Basındaki Altıncı Filo tartışmaları üzerine Başbakan Süleyman Demirel bir açıklama yaparak, “dosta düşman muamelesi yapmak, hiçbir mantıkla izah edilemez” diyerek kamuoyunda Amerikan aleyhtarı gösterileri eleştirmiştir.⁵⁶

Mehmet Barlas da, her gelişi önemli bir güne rastlayan ve ziyaretlerinin olaylara sebebiyet verdiği 6.Filo’nun, 10 Şubat’ta İstanbul’a geleceğini, bu yıl içinde programda altı tane ziyaret yer aldığını belirtmiştir.⁵⁷

Resim: 30

Kaynak: Cumhuriyet, 11 Şubat 1969

Birleşik Amerika’nın Akdeniz’de görevli 6.Filo’sunun İkinci Dünya Savaşı’ndan beri “dost” limanları ziyaret ettiğini ve her yerde bir kısım halk tarafından hiç de dost sayılamayacak gösterilerle karşılandığını belirten Nadir Nadi; 1946 yılından beri Marsilya, Toulon, Gonova, Napoli, Pire gibi limanlarda Amerikan denizcilerinin karaya çıktıklarında siyah boyalarla duvarlarla yazılmış “Go Home”

⁵⁴ Sezai Orkunt, “Filo Ziyaretleri”, **Cumhuriyet**, 26 Ağustos 1968.

⁵⁵ İlhan Selçuk, “Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a Açık Mektup”, **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1968.

⁵⁶ **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1968.

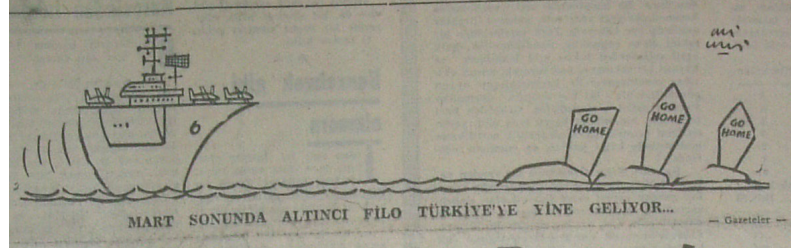
⁵⁷ **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1969.

sloganları ile karşılaştıklarını, ancak bu durumun böyle olmadığı tek ülkenin Türkiye olduğu ve bunun nedenleri üzerine de şunları yazmıştır: “...1947’de yaptığı ziyaretten bu yana biz, Amerikalı dostlarımızı daima güler yüzle karşıladık, onlara kucak açtık, bağrımıza bastık. İstanbul’da olsun, İzmir’de olsun belki gereğinden fazla ağırladık. Bir süredir durum değişmiş, hele son iki yılda adeta tersine dönmüştür. Öteki Akdeniz limanlarında “Go Home” sloganı ile dile gelen istemezlik duyguları bizde söz ve yazı sınırlarını aşmakta, kavga ve döğüş aşamalarına vararak zaman zaman tehlikeli bir hal almaktadır. Bu değişikliğin nedenleri arasında Amerikan yönetiminin dünyayı hiçe sayan vurdu duymaz politikasının başlıca rolü oynadığına şüphe yoktur. Bir zamanlar saldırıya karşı ulusal özgürlüklerin koruyucu olmak, bu yolda özgür uluslarla işbirliği yapmak iddiasıyla ortada görünen Amerika, kendi öz çıkarları kimi dostlarının çıkarlarına aykırı düşmeye başladıkça yavaş yavaş tutumunu değiştirmiş, daha açık bir deyimle emperyalist eğilimlerini artık gizleyemez hale gelmiştir. Bizim açımızdan gençliği çileden çıkaran olaylar, Kıbrıs davasında Amerika’nın yanlış, sakat ve haysiyet kırıcı davranışları ile başlamış...Washington hükümeti karşımıza 6.Filo’yu çıkarmış, Başkan Johnson da Sayın İnönü’ye yakışksız bir mektupla tehdide yeltenmiştir. Bir şok tesiri yapan bu olaydan sonra...Amerika ile aramızdaki ilişkilerin bizi eşit koşullar altında ortak bir savunma sistemine değil gitgide Amerikan uyduluğuna yönelt(miştir)...Amerika, kendi ülkesini atom saldırısından korumak amacıyla NATO stratejisini değiştirmiştir...İki devden biri atom bombası kullanmaya kalkışrsa bunun ilk denemesi de bizim başımızda patlatılabilecektir. Bu koşullar altında ikili anlaşmaları bu açıdan ele almak ülkemizi atom üslerinden arınmasını sağlamak gerekmez mi? Ayrıca geçen yıl meydana gelen üzücü olaylardan sonra sanki inadına imiş gibi bu yıl 6.Filo’nun daha sık aralıklarla limanlarımızda demirlemek istemesine karşı ‘hay hay buyurun’ demek basiretli bir davranış sayılmasa gerekir”⁵⁸. Nadir Nadi de Missouri’den itibaren iki ülke arasındaki ilişkilerde çok şeyin değiştiğini, Amerika’ya verilen ulusal onurumuzla çelişen ayrıcalıklar, Kıbrıs olayları ve NATO örgütlenmesi içinde uygulanan yanlış politikaların Amerika imgesini Türkiye’de olumsuz bir düzleme çektiğini belirtmiştir.

⁵⁸ Nadir Nadi, “Filo”, **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1969.

Her ziyareti ciddi boyutlarda olaylar meydana gelmesi üzerine Amerikan Dışişleri Bakanlığı 6.Filo'nun resmi bir davet olmadan gelmeyeceğini açıklamıştır.⁵⁹ Bu arada basında “*Kanlı Pazar*” olayları olarak adlandırılan 6.Filo'yu protesto eden gençlerle sağ görüşlü grubun çatışması üzerine 2 kişi ölmüş ve 200 kişi yaralanmıştır.⁶⁰ 27 Şubat'ta ise basında Altıncı Filo ziyaretlerinin şimdilik iptal edildiği açıklaması yapılmıştır.⁶¹

Resim: 31

Kaynak: Cumhuriyet, 23 Şubat 1969

Türkiye’de Amerika aleyhinde artan protestoların, Amerika’ya yeni bir politika uygulamak, bu tür sorun çıkan ülkelerde “*Amerika’nın görünümünün azaltılması*” gibi bir politikayı izlemeye zorladığı da bir gerçektir. Örneğin, “Yeni Gazete”, Mart 1971’deki sayısında “Herald Tribune” den alıntıyla konuyla ilgili şunları yazmıştır: Amerikan askerinin bulunduğu ülkelerde “Amerikalının mevcudiyeti” karışıklıklara ve acı olaylara yol açmakta olup bunun en yeni örneği Türkiye’dir. Başkan Nixon, son zamanlarda dış memleketlerde “Amerika’nın görüntüsünü küçültmesi” şeklinde bir politika izlemek niyetindedir.⁶²

Başbakan Süleyman Demirel, Altıncı Filo ziyaretleri ile şiddetlenen Amerikan aleyhtarlığına karşı, Amerikalıların anlayış göstermesi gerektiğini, anlayış göstermezse solcuların başarıya ulaşacaklarını belirtmiştir: “...*Eğer Amerikan halkı bu noktada anlayış göstermezse solcular başarıya ulaşacaklardır. Sanırım ki Amerikan halkı, Türkiye’nin hür bir ülke olduğunu bilmektedir. Tıpkı, Amerika gibi. İstanbul’daki gösterilerin de Beyaz Saray önünde yapılan gösterilerden bir farkı yoktur. Amerikalıların şunu anlayacağını sanıyorum; Türk vatandaşları da hoşlanmadıkları şeylere karşı gösteri yapabilirler*”.⁶³

⁵⁹ Cumhuriyet, 13 Şubat 1969.

⁶⁰ Milliyet, Cumhuriyet, 17 Şubat 1969

⁶¹ Cumhuriyet, 27 Şubat 1969.

⁶² Aktaran Yeni Gazete, 12 Mart 1971.

⁶³ Hürriyet, 25 Şubat 1969.

Basında Amerikan Altıncı Filo'nun ziyaretlerinin Akdeniz'deki Sovyet tehdidinden dolayı zorunlu ve gerekli olduğunu düşünenler de vardı. Örneğin Son Havadis bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: “...Amerika, Akdeniz'deki Rus donanmasının gittikçe gelişmesinden endişe etmektedir. Rus gemilerinin üstelik, Doğu Akdeniz'de Mısır ve Suriye limanları gibi barınacak üsleri vardır. Oysa, 6'ncı Filo bundan tamamiyle mahrumdur...Dünya barışının korunması için Akdeniz'in son derece büyük bir önemi vardır...”. Gazete, ABD Başkanı Nixon'un 6. Filo'nun daha da güçlendirilmesi sözüne katıldığını ifade etmiştir.⁶⁴

Sezai Orkunt, Amerikan aleyhtarlığının Türkiye'deki görünümünden birisi olan Altıncı Filo ziyaretlerinin, “Kanlı Pazar” olayından sonra bir süreliğine kesildiğini belirtmiştir. Ankara'daki Amerikalılara ait 23 mevziin boşaltılması ile de Ankara'ya bir ferahlık geldiğini ifade etmiş olan Orkunt, Türk-Amerikan ilişkilerindeki soğukluk üzerine de şunları söylemiştir: “...Amerika'nın sağladığı askeri menfaatler, Türk halkında gittikçe ona karşı artan soğukluk ve hatta zamanla aşırı kızgınlığa dönmesi muhtemel bir duygu ile denkleştirilecek bir mesele değildir. Her olay, bir yenisine daha şiddetli tepki zemini hazırlamaktadır. Hiçbir tarafın gücü, halkların menfi yönde gelişen hoşnutsuzluklarını önlemeğe yeterli değildir...İttifakın devamını isteyenler acı da olsa gerçekleri söyleyenlerdir. İdare-i Maslahatın hiçbir şey halletmeyeceği aşikârdır. Türkiye-Amerika ilişkilerini bozan sol propaganda değil, her iki tarafında uzağı görmek istemeyen belirli ârâza konması lâzımgelen teşhisi koyamayan sorumlularındır...Amerika'ya karşı hissi bağların gittikçe gevşemesi üslerin mevcudiyetinden daha önemlidir. İlişkilerin düzelmesi için askeri isteklerin zararına da olsa tasfiyeler yapılmalıdır. Bunu biz yapmazsak zaman ve şartlar bize yaptıracaktır”.⁶⁵

Türk kamuoyunun ve basınının belki bir özeleştirisini yapan Mehmet Barlas, “Gurur ve Akıl” adlı yazısında, Türkiye'deki bazı çevrelerin birkısım Amerikalıların bile tartıştığı konuları hiç düşünmeden, sorgulamadan kabullenmektedir. Örneğin Türkiye'deki üsler, Büyükelçi Komer'in durumu veya Altıncı Filo'nun artık tahrik edici bir hale gelen ziyaretleri. Bu konuları Amerikan gazetelerinin bile tartıştığını, iki ülke arasındaki sorunları çözmek için bir şeyler yapmak gerektiğini ancak biz de bu tür tartışmaları yapanların “solculuk”la suçlandığını o zaman “The New York

⁶⁴ Son Havadis, 8 Ekim 1970.

⁶⁵ Sezai Orkunt, “Türkiye-Amerika İlişkileri”, Cumhuriyet, 13 Kasım 1969.

Times”a da “solcu” demek gerektiğini belirtmiştir. Barlas, yazısını şöyle sonuçlandırmıştır: “...Türkiye, Amerika’ya düşman değildir. Fakat ikili ilişkilerde esas olan eşitliktir. Daha doğrusu nasıl Amerika kendi çıkarını düşünürse biz de kendi çıkarlarımıza sarılırız. Yani Komer’e agremen verirken düşünmek, Washington’u incitecek bir olay değildir. Veya Amerikan filusunun ziyaret programını Türkiye’nin düzeni açısından incelemek dirayetten başka bir şey akla getirmez”⁶⁶.

Amerika’nın etkili gazetelerinden birisi olan The Washington Post’ta, Türkiye’deki Amerikan aleyhtarlığının en önemli nedenleri arasında şu konulardan söz edildiğini görüyoruz: “1- Türkiye’ye gönderilen Amerikan yardımının gerekenin çok üzerinde bir kısmı askeri alana ayrılmıştır, 2- 1964 yılında Amerika, Türkiye’ye Kıbrıs’ı işgalden vazgeçilmesini tavsiye ettiği zaman Türkler, ihanete uğradıkları inancına kapılmışlar ve şimdiye kadar bu inançtan ayrılmamışlardır...Türkiye, Washington’un NATO ve Ortadoğu siyaseti bakımından kilit noktası sayılan bir ülke ve kendisine karşı hatalı davranılmayacak kadar değerli bir dosttur”⁶⁷.

Amerikan Senatosu Dış İlişkiler Komitesinde konuşan ABD Dışişleri Bakan Yardımcılarından Rodger Davies, gençlik gösterileri yüzünden Türk limanlarının 6.Filo’ca kullanılamaz hale geldiğini söylemiş, Amerika için en önemli meselelerden birisinin 6.Filo’ya Akdeniz’de ikmal ve sığınak limanlar bulmak olduğu belirtmiştir.⁶⁸

Altıncı Filo’nun Türk limanlarını ziyaretleri 1970’lerin başlarından itibaren özellikle Türkiye’deki Amerikan Büyükelçisi’nin önerileriyle azalmıştır.

2. Plaklarda Amerika

Kamuoyunda Amerika imgesinin değişiminin tarihsel seyrini kesin olarak görebileceğimiz kaynaklardan birisi de 1960 ve 1970’lerdeki yoğun kullanımı olan plaklarıdır. Gerek politik gerekse mizahi açıdan hazırlanmış bu plaklarda Türkiye-Amerika arasındaki ilişkilerin seyrine bağlı olarak, plaklarda Amerika’yı öven ya da eleştiren hatta küfreden şarkı ve konuşmalar topluma aktarılmıştır.

Dönemin haber kaynaklarının sınırlı olduğu bir ortamda plaklar aynı zamanda kamuoyunu bilgilendirmek, bazı konularda dikkatini çekerek bilinçli bir toplum

⁶⁶ Mehmet Barlas, “Gurur ve Akıl”, **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1969.

⁶⁷ Aktaran **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1969.

⁶⁸ **Milliyet**, **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1970.

yaratmanın araçları olarak da kullanılmıştır. Kıbrıs sorunu ile başlayan Amerika, Türkiye görüş ayrılığı, 1964 Johnson Mektubu sonrası kamuoyunun ABD Başkanı Johnson ve Amerika öfkesi, haşhaşın Türkiye’de üretiminin yasaklanmasında Amerika’nın rolü, Kıbrıs Barış Harekâtı ve sonrasında ABD’nin Türkiye’ye uyguladığı ambargo, bazı kesimlerin önderlik ettiği daha sonra toplumun paylaştığı ABD’nin Vietnam Savaşı haksızlığı gibi politik olaylar, plaklarda olumsuz hatta “Çirkin Amerikan” imajının doğmasına neden olan olgular olmuştur:

II. Dünya Savaşı sırasında Amerika Birleşik Devletleri, savaşa girmeyen Türkiye’ye, Amerika’yı ve Amerikan ordusunun kahramanlıklarını anlatmak için hazırlanmış bir plak göndermiştir. Plagın ön yüzünde o zaman ki Amerikan Başkanı Roosevelt’in resmi ve “*Amerika, dünyanın hürriyetsever insanları için harbediyor; savaşıyor*”, sözü yer almaktaydı. Daha da ilginç bu plagın her iki tarafını da defalarca gramofonda çalabilmek için gerekli olan iğneler de burada verilmiş. Yani, her şeyiyle kullanıma hazır bir propaganda plagıydı. İçindeyse, Amerikan marşları ve önemli mesajlar vardı: “*Amerikan kuvvetlerinin arasında en çok şöhret almış olanların birisi de marinlerdir. Bunlar Amerikan Deniz Kuvvetlerine mensup kara askerleridir. Bu erler şimdi dünyanın her tarafında harb ediyorlar. İşte size şimdi bunların şarkısını veriyoruz. Bu şarkıyı dinlediğiniz vakit, işittiğiniz zaman bunun Amerikan marinlerine mensup kuvvetler olduğundan emin olabilirsiniz. Bunu söyleyenlerin sizin ve hürriyetin dostu olduğundan emin olabilirsiniz...*” Bu propaganda plagının en önemli ve en ilginç bölümünde, sanki Türkiye 2.Dünya Savaşı sırasında naziler tarafından işgal edilecekmiş gibi bir senaryo çizilmiş ve açık açık, “*bu marşı duyarsanız bilin ki sizin dostunuz Amerikan Deniz Piyadeleri; yani Marin’ler gelmiştir. Onları bu marştan tanıyın. Onlar sizin dostunuzdur*”, diyor. Plagın arka yüzündeysen, üzerinde yıldız bulunan Amerikan savaş uçaklarının tanınması için şöyle yazılmış: “*Zafer ve hürriyet müjdecisi, Amerikan harp tayyarelerinin nişanı yıldız*” ve plagın bu yüzüne de popüler Amerikan şarkıları kaydedilmiştir.⁶⁹

Ünlü besteci ve ses sanatçısı Celal İnce, 1950’li yıllarda Amerika’ya İngilizce öğrenmek için gitmiş ve Amerika’nın Sesi radyosunda bir süre görev yapmıştır. 1954 yılında ilk kez İzmir Fuar’ında ve daha sonra tüm yurttan ücretsiz olarak dağıtılan

⁶⁹ <http://www.pusula.tv/bolumler/18052005.html/>

Celal İnce'nin sesinden “Dostluk Şarkısı (The Song of Friendship), sözleri itibariyle 1950’li yılların Türkiye’inde Amerika İmgisini veren kaynaklardan birisidir:

*“Amerika, Amerika / Türkler dünya durdukça, beraberdir seninle hürriyet savaşında/ Bu bir dostluk şarkısıdır, kardeşliğin yankısıdır/ Kore’de olduk kan kardeşi, sönmez bu dostluğun ateşi/ Azmimizdir hür yaşamak, dünyada sulhü sağlamak, kavgalar hep bu uğurda, istiklâl aşkı ruhumuzda/ Senin New York’un yükselir göklere, benim İstanbul’um destandır dillere/ Ankara ile Washington, İzmir’in San Fransisco’n, benzer derler birbirine, doyulmaz güzelliklerine/ O muhteşem beldelerin, pınarların, nehirlerin, ünlü şelalen Niagara, Türkler dünya durdukça beraberdir seninle, hürriyet savaşında”.*⁷⁰Plağın arka kısmında ise, Batı bloğunun sihirli kelimesi, “hürriyet” teması işlenmiştir: “*Gerek Türk ve gerekse Amerikan tarihi, hürriyet uğrunda büyük emek sarf etmiş ve hatta bu uğurda canı pahasına çarpışmış, kahramanlarla doludur. Her iki milletin tarihinde bu mümtaz evlatların hürriyet mefkûresi uğrundaki veciz sözleri gayet parlak bir yer işgal eder*” sözleriyle başlayan 78’lik plakta Roosevelt, Jefferson, Washington, Henry, Namık Kemal, Atatürk ve Ziya Gökalp’in “hürriyet” üzerine sözleri seslendirilmiştir.⁷¹

Seha L. Meray, Amerika’nın Sesi radyosu için ABD’de doldurulmuş bu plakta, “*duygularımızı, özlemlerimizi, ülkülerimizi, “dünya durdukça”, bizimle kimlerin birlikte olacağına bakmaksızın, bizim kimlerle birlik olacağımızı, kimlerle “kan kardeşi” sayıldığımızı biz değil, bizim adımıza “Amerika’nın Sesi” haykırmaktaydı, hem bize hem de dünyaya*”⁷² demiştir.

Türkiye’de Amerikan karşıtlığının arttığı dönemde yani 1960’lı yılların ikinci yarısında Türkiye’de olumsuz Amerika imgesine örnek olarak gösterilecek plaklar da hazırlanmıştır.

Bunlardan ilki, Türkiye İşçi Partisi (TİP) Milletvekili Çetin Altan’ın sesiyle Vietnam’lı çocuklar için hazırlanmış “Ağıt” adlı 45’lik plak, bu haksız savaşı protesto ederek Vietnamlı çocuklar lehinde kahramanlık övgülerine yer vermiştir: “*365 kişiydiler, yaşlarının ortalaması 15’ti, yani ortanca oğlum Mehmet’ten de küçüktüler. Bir uzak Asya yeşili uzanıyordu ormanlara, gök bulutlarla kapalıydı.*

⁷⁰ Melih Aşık, **Milliyet**, 18 Kasım 1999, Seha L. Meray, “Amerika, Amerika”, **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1975, ayrıca bkz. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.493.

⁷¹ Bkz. Mehmet Ö. Alkan, “Kore’de Birleşen Kıbrıs’ta Ayrılan Yollar, Türkiye’de Amerikan İmajının Değişimi (1945-1980)”, **Toplumsal Tarih**, S.118, Ekim 2003, s.54-55.

⁷² Seha L. Meray, “Amerika, Amerika”, **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1975.

Ortadan bir su geçiyordu... Onlar 365 çocuktular, 13'ünde 14'ünde olanlar da vardı aralarında, 16'sında 17'sinde olanlar da. Ajanslar yaşlarının ortalaması 15'ti diye bahsedecekti onlardan...Botları çapraz bağlı, başlıkları kasklı, elleri mitayyetli adamlar geliyorlardı buraya. Kaliforniya'dan, Florida'dan, Teksas'tan, Masacusset'ten geliyorlardı. Süpersonik jetleri, boğucu gazları, napalmları, bilyeli bombalarıyla geliyorlardı. Ve Vietnam'ın çocukları, kara kara gösleri, somurtmuş etli dudakları, dik siyah saçlarıyla başlarını sallıyorlardı: Olmaz! "Olacak" diyordu Amerikan silah fabrikatörleri, çelik fabrikatörleri, petrolcüler, armatörleri, Detroit trilyonerleri, "olacak!" Ve Pentagon'daki sırum boylu generaller tekrarlıyorlardı, "olacak!"...Tankları, helikopterleri, telsizleri, konserveleriyle gelmişlerdi oraya... Hiçbirinin bıyığı bile terlememişti. Bir kadın dudağının lezzeti bile sinmemiştii dudaklarına, ama çember çevirip, kaydırak da oynayamamışlardı kendi mahallelerinde. Çocuk olmaya bile fırsat bulamadan kahraman olmuşlardı... Birden bir hışımla inledi gökler, kara kara, bulut bulut geliyordu uçaklar. Patlayan yılan ısıkları, savrulan taş toprak ve yağın, yağın, yağın bombalar... Düşürdüler bir tanesini bunların, dalından kopuveren bahar çiçekleri gibi düşerlerken yerlere, bombalar yağıyor ve çalışıyordu mitralyözler...6 gün dayandılar, gecesi, gündüzü, sabahı, akşamı, öğlesi,ikindisiyle 6 gün dayandılar. 6 gün sonra da ne kaçtılar, ne teslim oldular. Sadece onların olan toprağı elleriyle, avuçlarıyla, göğüsleriyle sarılarak öldüler...Sonra botları çapraz bağlı Amerikan subayları geldiler. Vücutları delik deşik, elbiseleri liğme liğme, vurulmuş Vietnam çocuklarına baktılar, "öldürülecek yaştaydılar" dediler. Ajanslar tekrarladılar bu sözleri: Öldürülecek yaştaydılar!"⁷³.

Amerika'nın eleştirilere hedef olduğu bir başka plak da, sözü ve müziğı Mehmet Koç'a ait olan "Amerikan Köpeğı"dir. Erim Hükümeti döneminde haşhaş ekiminin yasaklanmasından sonra, "Haşhaş'ı da ekeceğiz/ Seni yurttan sökeceğiz"⁷⁴

⁷³ <http://www.pusula.tv/bolumler/18052005.html/> program yapımcısı: Mithat Bereket "Şarkılarla Türkülerle, Türk-Amerikan İlişkileri".

⁷⁴ "Amerikan Köpeğı- Üzülmeye kardaş, üzülmeye, anam avradım olsun bir gün kurtulacaksın. Büyük balık, küçük balığı yer demişler, bok yemişler. Sen sardalye değil kardaşım, yunus balığısın. Sen istesen dağları yıkarsın/ Kim soktu yurdum içine, ulan Amerikan köpeğı, Aklar düşürdün saçıma, ulan Amerikan köpeğı, zincirler vurdun koluma, hele bakın Pu..., Dö..., Düşmanı dikmiş yoluma, ulan Amerikan köpeğı/ Haşhaş da ekeceğiz, seni yurttan sökeceğiz, Halk bayrağın diyeceğiz, ulan Amerikan köpeğı/ Pepsi, Fruko, Aramko, al bunları an..., ko..., sana alet olan yuh, ulan Amerikan köpeğı, seni bir martına sattık, pabucunu dama attık, k... bir kazık çaktık, ulan Amerikan köpeğı". Bkz. Alkan, a.g.m., s.56.

diyerek devamında Amerika'ya karşı küfür niteliğindeki sözleriyle hazırlanmış olan 45'lik plak Amerikan aleyhtarlığının ilginç örneklerinden birisidir.

Amerikan aleyhtarlığının Türkiye'de ulaştığı boyutlarını yansıtan bir başka plak da Aşık Ferhat'ın sözü ve müziği kendisine ait olan “Oşt Amerika, P... Amerika” adlı türküsüdür: “*Oşt Amerika, P... Amerika- Tilki gibi sinmen yeter, yoksul halkı ettin beter, bir gün olur zulmün biter, Oşt Amerika, P... Amerika/ Nikson P...’luk etme dayı, sök kökünden Amerika’yı, işçim zaptet fabrikayı, Oşt Amerika P... Amerika/ Ne halt ettin Etiyopya’yı, işte sana gör Küba’yı, saramazsın bu yarayı, Oşt Amerika, P... Amerika/ Kana buladın Şili’yi, öldürdünüz Allende’yi, koyduk meydana kelleyi, Oşt Amerika P... Amerika/ Özgürlüğü çal sazını, duy Ferhat’ın avazını, yutmam gayrı P... ağzını, Oşt Amerika, P...Amerika*”⁷⁵.

Aşık Ferhat'ın sözü edilen plağı, CHP-MSP koalisyon hükümeti döneminde haşhaş ekiminin yeniden serbest bırakılmasından sonra Amerikan kongresinin önce Türkiye'ye verilen borçların durdurulması sonra da askeri ve ekonomik yardımın askıya alınması kararına karşılık bir tepkiydi.

Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası, Rıza Pekkutsal'a ait “Ambargoya Çüş De” adlı mizahi türde hazırlanan plakta ise şu sözler yer almaktaydı: “*Ambargoya Çüş De- Vah deme oh de, ambargo çüş de, Meclis’i coştur, Kongre’yi sustur, Dünyayı darılttın Amerika, Her yerden kovuldun Amerika, sonunda bizden de şifayı buldun Amerika, Vah deme Oh de ambargo çüş de/ Dostunuzum diyeceksin, yardım etmeyeceksin, parasını ödediğimiz silahları vermeyeceksin, içinde tüyü bitmedik yetimin hakkı olan paramızı yiyeceksin, sonra da buradaki üslerden dünyayı röntgen edeceksin, alam da kaçam mı?...*”⁷⁶.

Rıza Pekkutsal'ın bir başka plağı “Dünya Haberleri” adlı taşlaması, Ali Avaz'ın “Karnı Büyük Amerika”⁷⁷ ve “Amerikan Yardımını Başınıza

⁷⁵ Bkz. Alkan, **a.g.m.**, s.56.

⁷⁶ Bkz. Alkan, **a.g.m.**, s.57.

⁷⁷ “*Karnı Büyük Amerika- Karnı büyük Amerika, doymak bilmez Amerika, toprak doyursun gözüünü, leş kargası Amerika, karnı doymaz Amerika, kanı bozuk Amerika/ Dost gibi kapı açarsın, tohumlarını saçarsın, kaşıkla verdikten sonra, sapıyla gözler oyarsın, seni hınzır, obur karnın doymadı mı, o pis karnın doymadı mı/ Atomunla Japonya’yı, kana buladın dünyayı, şu zavallı Vietnam’ı, yedin yine doymadın mı, domuz, pis mideli Amerika, leş kargası Amerika/ dünyayı yersin doymazsın, bize dokunma yanarsın, Türk’ün malı zehir olur, yiyemezsin yan gelirsın, ya! Yiyemezsin yan yatarsın, kanı bozuk Amerika, niyeti bozuk Amerika, leş kargası Amerika*”. Bkz. Alkan, **a.g.m.**, s.56.

Çalın”⁷⁸ sözleriyle çıkartılan plaklar, Amerika’nın artık bir dost olarak değil “emperyalist” ve “düşman” bir ülke olarak algılandığını göstermektedir.

Bu grupta yer alan bir başka plak ise 1975’de Ateş Böcekleri’nin hazırlamış oldukları “Anbarsız Ambargo” adlı mizahi içerikli olanıdır.⁷⁹ Ayrıca Ateş Böcekleri’nin Johnson Mektubu’nun basında yayınlanmasından sonra "Johnson Çiftliği" diye bir şarkısı bulunmaktadır. Sözü edilen plaklar, Amerika karşıtlığının Türkiye’de ulaştığı boyutları gösteren önemli tarihsel kaynaklardan birisidir.

B. AFYON (HAŞHAŞ) SORUNU

Türkiye de Amerikan karşıtlığının ortaya çıkmasındaki önemli etkenlerden birisi de haşhaş sorunudur. 1972’de Amerika’nın baskısı sonucu üretimine son verilen haşhaş, ancak 1974’te hükümet değişikliği sonrasında yeniden üretilmeye başlandı. Bu aşamadan sonra da Türk Hükümeti ile Amerikan yönetimi arasında sorunlar yaşanacak, haşhaş krizi ABD Kongresi’nin Türkiye’nin 1974’teki Kıbrıs Barış Harekâtı’na duyulan tepkilerle birleşerek, büyüyecektir.

Türkiye’nin iç politikasına Amerikan müdahalesinin en tipik örneklerinden birisi afyon (haşhaş) üretiminin yasaklanmasıdır. Türkiye’deki haşhaşın Amerikan gençliğinin kullandığı eroininin kaynağının yüzde seksenini oluşturduğunu ileri süren Amerikalı yöneticiler, haşhaş üretimini durdurmak için Türk Hükümeti’ne baskı uygulamışlardır. Türkiye’deki haşhaş üretiminin yasaklanması Amerikan yöneticileri için bir iç politika malzemesi haline getirilmiştir. Bu politik oyunun başından beri farkında olan Türk kamuoyu için haşhaş sorunu, en az Johnson Mektubu ya da ikili anlaşmalarla Amerikalılara bakışın olumsuz bir biçime dönüştüğü, bir başka deyişle Amerika’nın “çirkinleştiği” kırılma noktalarından birisidir.⁸⁰

Haşhaş üretimi İç Anadolu ve Ege bölgelerinde sadece afyon üretmek amacıyla değil daha yoğun olarak yemeklik yağ üretmek amacıyla yapılıyordu. Ayrıca haşhaşın tohumları hayvan yemi olarak kullanılmakta ve saplarından ise

⁷⁸ “Hapı yuttu şimdi müşterek savunma, Kore Savaşları’nda Mehmetçiği hatırla, Sekizinci Ordunu kurtarmak için, yazık oldu döktüğümüz kanlara...”. Bkz. Alkan, **a.g.m.**, s.56.

⁷⁹ Bkz. Alkan, **a.g.m.**, s.57.

⁸⁰ Türkiye’deki Haşhaş üretimini durdurmak için Amerikan yöneticilerinin baskıcı tutumları nedeniyle kamuoyunda “Çirkin Amerikalı” benzetmesi yapılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Bu yazılardan birine örnek bkz. “Çirkin Amerikalı”, **Yankı**, S.192, 18-24 Kasım 1974, s.30.

kerpiç yapımında yararlanılmaktaydı. Zor ekonomik ve iklim koşullarında yaşam mücadelesi veren köylüler için haşhaşın önemi büyüktü.⁸¹ Türkiye, yasal tıp sektörüne yüzyıllardır haşhaş üreten bir ülkediydi.⁸²

ABD’de ise uyuşturucu bağımlılarının sayısı hızla artmaya devam etmiş ve 1960’lı yılların sonlarında bu ülkedeki gençlerin yüzde altmışı daha liseyi bitirmeden uyuşturucuyu en az bir kez deniyordu. Bu dönemde 23 milyon Amerikalının düzenli olarak uyuşturucu kullandığı tahmin ediyordu. 1960-70 döneminde ABD’de uyuşturuculara harcanan para hızla artmaktaydı. Amerikalılar, 1963’te uyuşturuculara 2.3 milyar dolar harcarken, bu rakam 1969’da 8.1 milyar dolara yükselmişti.⁸³

Vietnam’daki Amerikan askerlerinin sayısının artışına bağlı olarak ABD’deki uyuşturucu sorunu yeni bir boyut kazandı. Amerikan resmi rakamlarına göre Vietnam’da savaşan askerlerin, % 40-45’i başta eroin olmak üzere çeşitli uyuşturucu maddelerin bağımlısı haline gelmişlerdi. Vietnam’da uyuşturucuya alışan askerler, ABD’ye döndüklerinde bu alışkanlıklarını sürdürdüler.⁸⁴

ABD’de uzun süreden beri uyuşturucu madde sorununun temelde bir arz sorunu olduğu ve arzın köklerinin ülke dışında bulunduğu anlayışı yerleşmiş olduğundan, sorunun çözümünü Amerika içerde değil, uluslararası alandaki çalışmalarda aramaya yönelmiştir.⁸⁵

1. Türkiye’deki Haşhaş Ekiminin Amerika İçin Sorun Oluşturması

Başbakan Adnan Menderes’in 1958’de gerçekleştirdiği Amerika ziyareti sırasında ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, ülkesine Türkiye’den önemli miktarda kaçak uyuşturucu madde girdiğini söyleyerek, haşhaş ekiminin yasaklanmasını istedi. Bu isteği reddeden Menderes, Amerikan kredisi ile bir alkaloid fabrikası kurulmasını önerdi. Böylece haşhaş eken köylülerin haşhaş kapsüllerini çizip afyon elde etmeden, haşhaşı devlete vermesi sağlanacaktı. Bu sayede haşhaştan afyon çıkarılması, kurulacak bu fabrikada devlet eliyle gerçekleştirilecek ve kaçakçılığın önüne geçilecekti. Ancak ABD yönetimi, bu planı

⁸¹ Anadolu’da çeşitli dönemlerde haşhaş üretimi, kullanım alanları ve ticaretine ilişkin bkz. Çağrı Erhan, **Beyaz Savaş, Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996. s.25-28.

⁸² Bkz. Nasuh Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000, s.223.

⁸³ Erhan, **a.g.e.**, s.67.

⁸⁴ Catherine Lamour, **Eroin Dosyası**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s.69.

⁸⁵ Erhan, **a.g.e.**, s.69.

kabul etmedi. Bu öneriyi Amerika'nın kabul etmemesinin ardında, ekonomik çıkarlarını korumak olduğu iddia edilmiştir. Çünkü ABD, kendi ülkesindeki fabrikalarda ürettiği alkaloidi, 1954'ten itibaren aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkeye satıyordu. Türkiye'de böyle bir fabrikanın kurulması, dünya pazarında kendisine rakip bir ülkenin ortaya çıkmasını sağlayacak ve ABD ekonomik kayba uğrayacaktı.⁸⁶

1960'ların ortasından itibaren ABD Başkanı Lyndon B. Johnson, Amerika'nın Türkiye ile ilişkilerinde haşhaş konusunu ön plana çıkarmış ve Amerikan halkının uyuşturucu alışkanlığı gibi bir iç sorunu, dış politika konusu haline dönüştürerek, haşhaş üreten ülkelerin kontrol altına alınmasını çalışmalarıyla ilişkilendiriyordu.⁸⁷ Türkiye, başlangıçta ABD'nin haşhaş üretiminin sınırlandırılması ve kontrol altına alınması konusundaki isteklerine pek sıcak bakmamış ve İsmet İnönü Hükümeti, 1965 yılının Haziran ayında haşhaş üretiminin tamamen sona erdirilmesi ile ilgili Amerika'nın isteğini reddetmiştir. 1965 genel seçimleri ile Adalet Partisi (AP), tek başına iktidar olduktan sonra da Amerikan baskısı durmamıştır. Washington, Amerikan gençliğini zehirleyen uyuşturucu konusunda işbirliği istiyordu. Bu işbirliği ise Türkiye'nin haşhaş ekimini tümüyle yasaklamasıydı. Türk Hükümeti, *“Türkiye, hiçbir biçimde Amerikan gençliğinin zehirlenmesinin tek kaynağı olduğu savını kabul edemez. Bu insancıl bir sorun. Haşhaş yalnız Türkiye’de ekilmiyor....Türkiye’nin (dünyada) afyon üretimindeki yeri yüzde 5’i geçmez...”* diyordu. Fakat CIA'nın desteklediği bilgilerle ABD kamuoyu, bu açıklamaları dinlemiyordu bile. Ünlü Time dergisinde Amerika'ya uyuşturucunun nasıl ve nereden geldiğini gösteren bir harita yayımlandı. Buna göre haşhaş, Türkiye'nin Afyon ili ve çevresinden kaynaklanıyor, İtalya ve Fransa üzerinden ABD'ye giriyordu. Yani ABD, “mağdur”, Türkiye ise “eşkıya” idi.⁸⁸

Türkiye'deki afyon üretimini durdurma konusunda çabalarını arttıran ABD, istediği sonuca ulaşamamış ancak Türkiye'de ekim yapılan illerin sayısını 1963 yılından itibaren düşürmesini sağlamıştı. 1958 yılında Türkiye'nin 67 vilayetinden 42'sinde haşhaş üretimi yapılıyordu.⁸⁹ 1960'ta 30 ilde haşhaş ekimine izin verilirken,

⁸⁶ Erhan , a.g.e., s.76.

⁸⁷ Uslu, a.g.e., s.225.

⁸⁸ Cüneyt Arcayürek, **Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.147.

⁸⁹ Uslu, a.g.e., s.224.

bu sayı 1963'te 25'e, 1965'te 19'a, 1967'de 18'e düşürülmüştür.⁹⁰ Haşhaş ekim bölgelerinin sayısı azaltılırken kaçakçılığı önlemek için denetimlerde arttırılmıştır. Ancak A.B.D. Türkiye'nin afyon üretimine son vermesini istiyordu.

1968 Eylül'ünde Amerika, Türkiye'ye kaçakçılığa karşı daha etkin önlemler alabilmesi için modern polis ve Jandarma birliklerinin kurulması amacıyla 3 milyon dolarlık bir yardımda bulundu. Bu yardımla Türk Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde uyuşturucu konusunda eğitilmiş personelden oluşan, Narkotik Birimi kurulmuş, ancak ABD yönetimi istediği sonuca ulaşmadığını öne sürmüştür. ABD'nin 1970'te Birleşmiş Milletler'e sunduğu rapora göre, Türkiye'de üretilen 250 ton afyonun 100 tonu kaçakçıların eline geçiyor ve bunun büyük bir kısmı ABD'ye giriyordu. 1970'lere gelindiğinde ise ABD yönetimi, hiçbir önlemin afyon üretiminde etkili olamayacağını düşünmeye başlamış ve üretime son verilmesi konusunda baskılara başlamıştı.⁹¹ Hatta 1970'te Amerika'dan gelen yetkililer, Türk çiftçisinin afyon üretimi yerine önerilen mahsûlleri kullanırsa Türkiye, Ortadoğu'nun tahıl ve erzak ambarı olabilir diyerek telkinlerde bulunmaya çalışıyorlardı.⁹²

Richard Nixon yönetiminin ABD'de iktidara gelmesinden itibaren Türkiye'deki haşhaş üretimi, Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihi açısından önemli bir sorun olarak ortaya çıkacak ve kamuoyunda uzun süren tartışmalara neden olacaktır.

Amerikalılar, gençlerinin içine düştükleri uyuşturucu bağımlılığının gerçek nedeninin ülkelerine kaçak yollardan giren yabancı haşhaşından elde edilen eroinler olduğunu düşünüyorlardı. Yani gerçek suçlu, Amerikalılara göre kendileri değil haşhaşın üretildiği ülkelerdi. Üretici ülkeler arasında ise adı en fazla geçen bu sorunun kaynağı olarak düşündükleri ülke ise Türkiye idi. Narkotik ve Tehlikeli İlaçlar Bürosu Amerika'da gayri resmi olarak tüketilen eroin'in yüzde 80'inin Türk haşhaşından elde edildiğini ifade ediyor⁹³, incelemeler yapıldığında yüzde 75-80'i Türk afyonu çıktığını belirtiyorlardı.⁹⁴ Daha sonra Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan yazılarda; Amerikan yetkililerinin ülkelerine ulaşan eroinin kaynağı

⁹⁰ 1970'te ise Türkiye'de afyon ekimini sınırlayan bir kararnamenin Resmi Gazete'de yayınlanmasıyla 1970 yılına kadar 9 ilde ekimi yapılan haşhaş üretim bölgesi, 7 ile, gelecek yıl ise 4 ile inecektir. **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1970.

⁹¹ Erhan, **a.g.e.**, s.88.

⁹² **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1970.

⁹³ Uslu, **a.g.e.**, s.226.

⁹⁴ İsmail Cem'in Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ile yaptığı söyleşi; Bkz. İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1980, s.311.

konusunda Amerikan halkını, kendi yöneticilerinin yanlış yöne sevk ettiğini belirtmişlerdir. Yani Türkiye, Amerikan yönetimi tarafından bir günah keçisi durumuna getirilmişti. Çünkü; Türkiye, Amerika'nın kolaylıkla baskı uygulayabileceği bir ülkeydi.⁹⁵ Aynı gazetede, “ABD Kongresini Türkiye’de Görevli Ajanlar Yanılttı” başlıklı yazısıyla Selahattin Güler, Amerikan kamuoyunun kızgınlığını, yönetim dışı kaynaklara yönlendirmek için Amerika’ya ulaşan eroinin kaynağı konusunda bilinçli olarak yanlış yönlendirme gibi bir politika izlediğini ifade etmiştir.⁹⁶

a. Amerika’nın Haşhaş Ekimini Önleme Girişimleri

Nixon, ABD Başkanlığı için kampanyasını yürütürken iki şeyi çözeceğine söz vermişti. Birincisi, her yıl binlerce Amerikan gencinin öldüğü veya sakat kaldığı Vietnam Savaşı’nı sona erdirmek, ikincisi ise Amerikan gençliği üzerinde en az Vietnam kadar yıkıcı etkileri olan uyuşturucu madde bağımlılığını ortadan kaldırmaktı. Amerikalı yetkililer, Mayıs 1969’dan itibaren Türk Hükümeti’ne çeşitli önerilerle gelmişlerdir.⁹⁷ Bu önerilere yanıt, Başbakan Süleyman Demirel’den geldi; *“Afyon yüzyıllardır Türkiye’de üretilmekteydi, hatta onun adını taşıyan bir şehir bulunmaktaydı. Türkiye’nin haşhaş üretimini yasaklaması mümkün değildi fakat sınırlandırabilirdi”*.

Cumhuriyet Senatosu’nda afyon ekiminin kısıtlanması konusunda gündem dışı bir konuşma yapan Senatör Suat Hayri Ürgüplü, Amerika’nın bu konudaki müdahalesini şöyle değerlendirmiştir: *“Bizim halkımız afyonu narkotik olarak kullanmaz, başka yollardan istifade eder. Afyon üzerinde uzun zamandan beri devam eden müdahaleler şiddetlenmiştir. Uzun süre mukavemet eden hükümet, bu defa tahdit yoluna girmiştir. Amerika’nın bu konuda Türkiye üzerinde yaptığı bu tazyik yeni değildir. Ortada bir zirai tahsil var. Başka bir memlekete Amerika’nın müdahalesini anlamıyorum. Kendi selâhiyetleri dışında ve kapitüler mahiyette görüyorum”*⁹⁸.

⁹⁵ Ali Sirmen, “Afyonlama”, **Cumhuriyet**, 8 Mart 1975.

⁹⁶ Selahattin Güler, “ABD Kongresini Türkiye’de Görevli Ajanlar Yanılttı”, **Cumhuriyet**, 24 Mart 1975.

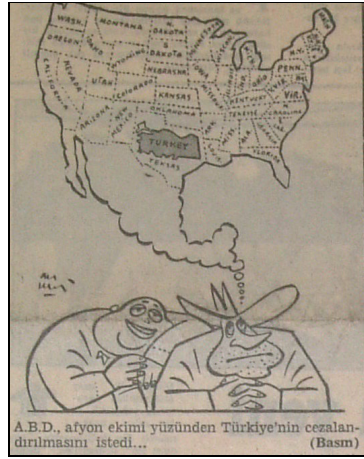
⁹⁷ Bu önerilerden birisine göre, Türkiye, haşhaş üretimini durdurduğunu ilan edecek ve üreticilere tazminat olarak ödenmek üzere 5 milyon dolar önererek 1970 mahsulünün tarlada kalmasını önerdi. Demirel teklifi kesin bir dille reddetmişti.

⁹⁸ **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1970.

Türk kamuoyunda ABD'ye karşı yoğun bir öfkenin ortaya çıkmasına neden olan olay ise ABD Adliye Bakanı John Mitchell'in 20 Temmuz 1970'de Temsilciler Meclisi'nde, afyon ekimi nedeniyle Türkiye'ye ekonomik ceza istemesi olmuştur.⁹⁹

Mitchell'in sözleri tepki yaratmış, Amerika'dan bu konuda bilgi istenmiştir.¹⁰⁰ Afyon ekiminin kısıtlanması konusu TBMM'de tartışma konusu olmuş, bağımsız milletvekili Celal Kargılı, Amerika'nın tutumunu "çirkin"¹⁰¹ diye nitelerken Devlet Bakanı Turhan Bilgin de, "afyon için bizi cezalandırmak kimsenin haddi değil" demiştir.¹⁰² Başbakan Süleyman Demirel, "Türkiye'yi hiç kimse cezalandıramaz", şeklinde açıklama yapmıştır¹⁰³.

Resim: 32

Kaynak: Cumhuriyet, 24 Temmuz 1970.

"Amerika, Türkiye'yi kendi eyaleti gibi görerek, cezalandırılmasını istiyor"

Amerikan Adalet Bakanı John Mitchell'in sözleri Johnson'un mektubu kadar tepki yaratmıştır¹⁰⁴ Hükümetin girişimleri sonucu, Amerikan yönetiminden "Ekonomik ceza söz konusu değil"¹⁰⁵ şeklinde resmi bir açıklama yapılmıştır.

Türkiye'deki gazetelerin köşe yazarları Mitchell'in açıklamasıyla ilgili olarak olumsuz tepkilerini dile getirmişlerdi.¹⁰⁶

⁹⁹ Cumhuriyet, 22 Temmuz 1970.

¹⁰⁰ Cumhuriyet, 23 Temmuz 1970.

¹⁰¹ "Milletvekili Celal Kargılı yaptığı konuşmada sömürge ülkelerine yaraşır bir şekilde Amerikan Hükümeti'nin Adalet Bakanı tarafından azarlanmasından dolayı, Türk ulusunun derin üzüntü içinde olduğunu söylemiştir. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, C.8, (24 Temmuz 1970), D.3, O.1, s.626-632.

¹⁰² Cumhuriyet, 25 Temmuz 1970.

¹⁰³ Son Havadis, Milliyet, 23 Temmuz 1970.

¹⁰⁴ Cumhuriyet, 26 Temmuz 1970.

¹⁰⁵ Son Havadis, 24 Temmuz 1970.

¹⁰⁶ Abdi İpekçi, "Türkiye Cezalandırılacakmış", Milliyet, 22 Temmuz 1970; Oktay Akbal, "Amerikasız da Yaşanır", Cumhuriyet, 24 Temmuz 1970; İlhan Selçuk, "Düşün", Cumhuriyet, 24 Temmuz 1970.

Son Havadis Gazetesi, Mitchell'in sözlerini bir iftira olarak değerlendirmiştir: *"Amerikan Hükümeti, afyon meselesinde Dışişleri Bakanı Rocers adına yapılan açıklamanın, Türkiye'de çocuklara verilen bayram şekeri sevinci yarattığını sanıyorsa çok aldanmış olur...Amerikan kongresi alt komisyonunda Türkiye'nin cezalandırılması, ekonomik baskı yapılması teklif edilmiş ve bunu Amerikan Adalet Bakanı Mitchell de desteklemiştir. ..Amerikan Dışişleri Bakanlığı, eğer Türkiye'ye ekonomik müeyyideler tatbik edilemeyeceğine dair teminat vermek lüzumunu duymuşsa, bunun sebebi Türk kamuoyundaki tepkidir...Amerika'nın kendi memleketinde afyon ve eroin gibi uyuşturucu maddelerin yayılmasını önlemeye çalışması elbette hakkıdır. Ama tedbirsizlikteki kusurunu başkaları üzerine yüklemek hakkı değildir...Hele bu işi ele alan Ohio Senatörü Vanik daha da ileri gitmiş; "belki dolar kazanmak ve dış ticaret açığını kapamak için bu durumun devam etmesini ister görünen bir hükümete karşı, neden iktisadi tedbirler veya ticarette ambargoyu düşünmeyelim?", diyecek kadar mugalataya sapmıştır. Bir müttefike karşı, bu şeklide konuşmak önce siyasi bir nezaketsizlik. Ayrıca koyu bir cehalet örneğidir. Demokratik düzende hangi devlet dış ticaret açığını kaçakçılıkla, hele afyon kaçakçılığı ile kapamıştır? Bu düpedüz şen'i bir iftiradır..."¹⁰⁷.*

Amerikan Adalet Bakanı'nın açıklaması, Türk-Amerikan ilişkilerinde bir gerginlik meydana getirmiş ancak iki ülke arasındaki politikada çok dramatik bir değişime neden olmamıştır. Bunun nedeni, haşhaş sorunu aniden ortaya çıkmıştı bu yüzden Türk kamuoyunu çok ciddi olarak etkileyecek dereceye henüz gelmemiştir. Aynı zamanda Türk halkı, haşhaş sorununu Kıbrıs kadar önemli ve ulusal bir sorun olarak henüz görmemektedir. Ancak bu olay iki ülke arasındaki ilişkilerin gittikçe kötüleştiğine dair bir işaret olmuştur.¹⁰⁸

Bu arada Amerika'da yayınlanan "Washington Evening Star" gazetesinde Türkiye'de afyon ekiminin sınırlandırılmasının sorunu çözmeyeceğini ve birçok Akdeniz ülkesinde haşhaş ekildiğine işaret edilmekte ancak Amerika'ya gelen eroinin % 85'inin kaynağının Türkiye olduğu belirtilerek, bu ülkede haşhaş üretimi ile geçimini sağlayan köylülere tazminat ödenmesi gerektiği belirtilmekteydi.¹⁰⁹

¹⁰⁷ "Afyon İşinde Amerikan Tutumu", **Son Havadis**, 25 Temmuz 1970.

¹⁰⁸ Uslu, **a.g.e.**, s.230.

¹⁰⁹ Aktaran **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1970.

“The Sunday Times” Gazetesi’nde ise Türkiye’deki haşhaş üretimi ve Türkiye’ye uygulanacak baskı ile ilgili şu yazıya yer verilmiştir: “...Amerikan baskısının yöneldiği diğer hedef de Türkiye’dir. Birleşik Devletler de yapılan incelemelere göre Amerika’ya giren esrarın yüzde 80’i Türkiye’den gelmektedir. Amerika Hükümeti, iki yıldan beri Türkiye’de bu konuda geniş tahkikat yapmıştır...Süleyman Demirel’i afyon üretimini kısıtlamağa zorlamak için Başkan Nixon, tıpkı Fransa’da olduğu gibi Türkiye’ye de doğrudan doğruya şantaj yapılmasına izin vermiştir. Böylece Türkiye’ye iktisadi baskı uygulanmaya başlanmıştır. Geçen yıl Beyaz Saray’da Türkiye’ye tüm Amerikan yardımının kesilmesi teklifi bile görüşülmüştür. Fakat Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları bu teklife karşı çıkmışlar ve Türkiye’nin NATO için önemli olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca bu bakanlıkların sözcüleri, Türkiye’ye yapılan iktisadi yardım kesilirse Demirel’in düşürülebileceği ve bu takdirde başa Amerikan aleyhtarı bir hükümetin gelebileceğini ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte Mart ayında Amerikan Dışişleri Bakanlığı Ankara’yı Türkiye’ye verilecek olan 600 milyonluk borcu iptal etmekle tehdit etmiştir...Türkler afyon üretiminden yılda 8.5 milyon sterlin (300 milyon TL dolaylarında) para kazandıklarını iddia etmektedirler. Oysa Amerika’ya göre kanuni üretiminden Türkiye 100 milyon TL kazanmaktadır...”¹¹⁰.

Bu dönemde basında haşhaş (ve afyonla) ilgili olarak araştırma yazıları yayınlanıyordu. Bunlardan birisinde, afyon ülkesi olarak bilinen Türkiye’de “eroınmanın” olmadığı, ABD’de ise 1967 yılında “eroınmanların” sayısı 62 bini aştığı belirtilmekteydi. Bunun nedenini ise Amerikalı gençlerinin Vietnam Savaşı sonrasında evlerine döndüklerinde yeni koşullara uyum sorunu yaşadıkları, bunun sonucu olarak da uyuşturucu madde kullanımının arttığı düşüncesi yaygındı.¹¹¹

ABD Narkotik Büro ve Tehlikeli İlaçlar Dairesi Başkanının açıklamalarına göre, Amerika’ya kaçak giren eroının yüzde 80’ini Türkiye’de üretilmekteydi. Amerikalıların iddiası böyle idi. Nixon’un afyon savaşında Türkiye’yi karşısına hedef olarak alışının gerekçesi de budur: “...1964-1968 yılları arasında; Hindistan 2930 ton, Sovyetler 863 ton, Türkiye 549 ton ve Yugoslavya 41 ton haşhaş üretiminde bulunduğu bir dönemde Türkiye, Sovyetler ve Yugoslavya’nın haşhaş üretiminin 2-3

¹¹⁰ Aktaran **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1970.

¹¹¹ Özgen Acar, “Afyon Raporu: Türkiye’de Niçin Yok, Amerika’da Niye Var?”, **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1970.

katı kadar bir üretime sahip Hindistan dururken, neden Türkiye hedef alınmıştır? Haşhaş üretimi yapılan illerin sayısında yıldan yıla büyük düşüşler olması eleştiren gazetede, 30 Haziran 1970 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan son bir kararname ile de 1971 sonbaharından sonra bu sayı 4'e düşmektedir. Bu gidişle daha sonra 3'e, 2'ye ve 1'e ve de 0'a düşmemesi için hiçbir sebep yoktur. Çünkü Sam Amca böyle istemiştir, böyle olacaktır...".¹¹² Özgen Acar, Cumhuriyet'te bir dizi araştırma yazıları yayınlamıştır. Ve her biri haşhaş konusunda, yıllara göre Türkiye'de ve dünyadaki üretimleri, ilaç fabrikaları ile bağlantıları, Amerikan yönetiminin bir iç sorununu dolayısıyla iç politikasını kendi kamuoyuna nasıl bir dış politika haline getirdiğini ve bunu zafere dönüştürmek istediği konusunda kamuoyunu aydınlatıcı yazılar yayınlamıştır.¹¹³

Türk Hükümeti, 28 Eylül'de Amerika'nın ısrarlarına rağmen afyon üretimine devam edeceğini Büyükelçi kanalıyla Cenevre'de yapılacak BM Narkotik Maddeleri Komitesi'nde açıklayacağını belirtmiştir.¹¹⁴ Ve burada Türk Hükümeti'nin amacının haşhaş üretimini sona erdirmek değil, bir düzenlemeye tabi tutmak olduğu ve Türkiye'nin var olan anlaşmalar dışında hiçbir yükümlülük almayacağı belirtilmiştir¹¹⁵

ABD, afyon ekiminin yasaklanmasını sağlamak için son yıllarda Türkiye üzerindeki baskılarını arttırmıştı. Bu konuda ilk adım Demirel Hükümeti zamanında atılmıştı. Eskiden 11 ilde yapılan haşhaş ekiminin sadece 4 ile indirilmesi karşılıklı uzun müzakerelerden sonra kabul edildi. Bu iller Afyon, Isparta, Budur ve Kütahya idi. Artan Baskılar karşısında Türk Hükümeti de karşı teklifini hazırlayarak,

¹¹² Özgen Acar, "Afyon Raporu: Amerika Bize Afyon Savaşı İlan Etmiştir", **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1970.

¹¹³ Özgen Acar, haşhaş konusunda kamuoyunu her yönüyle bilgilendirici dizi yazılar hazırlamıştır. Özgen Acar, "Afyon Raporu: Haşhaş Köylünün Yıllık Sigortasıdır", **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1970, Özgen Acar, "Afyon Raporu: Bir Dekar Haşhaş 681 Lira Getiriyor", **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1970, Özgen Acar, "Afyon Raporu: Afyon mu Tahıl ve Erzak Ambarı Türkiye mi?", **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1970, Özgen Acar, "Afyon Raporu: Fiyatlar Arttığı Halde Gelir Azalıyor", **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1970, Özgen Acar, "Afyon Raporu: Cazibe Merkezi ve Kaçakçılık", **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1970, Özgen Acar, "Afyon Raporu: Nixon Beş (M) ile Mücadele Zorunda", **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1970, "Amerika, afyona karşı savaş açmıştır. Bu savaş her zaman olduğu gibi Amerika toprakları dışında olmalıdır", Özgen Acar, "Afyon Raporu: Amerika Silah Satmak için 3 Milyon Dolar Kredi Verdi", 16 Temmuz 1970, Özgen Acar, "Afyon Raporu: Tarım Bakanının Senatodaki Konuşması Üzerine", **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1970, Özgen Acar, "Afyon Raporu: Amerikan Müdahalesi", **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1970, Özgen Acar, "Afyon Raporu: Amerikan İlaç Fabrikaları ve Çözüm Yolları", **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1970,

¹¹⁴ **Son Havadis**, 12 Eylül 1970.

¹¹⁵ **Cumhuriyet**, 4 Ekim 1970.

Türkiye’de haşhaş ekiminin yasaklanması için köylünün ve ülkenin gelir ve döviz kaybının Birleşik Amerika tarafından karşılanmalı ve Afyon ekimi yapılan bölgelerde sanayi kollarının kurulması istenmişti. Ancak şu an itibariyle belli olan (1971) ABD’nin Türkiye’ye 5 milyon dolar ödemeyi kabul ettiği olmuştur.¹¹⁶

ABD Başkanı Nixon’dan, haşhaş konusunda Başbakan Süleyman Demirel’e değişik tarihlerde iki mektup gelmişti. Birincisi Ocak 1969’da idi. Nixon, bu mektupta İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Sovyetler Birliği’nin Türkiye’yi tehdit ettiğinde, ABD’nin Türkiye’yi desteklediğini hatırlattı. Şimdi önemli bir tehdidin Amerikan toplumunu etkisi altına aldığı bir zamanda yardım etme sırasının Türkiye’ye geldiğini belirtmişti.¹¹⁷ İkinci mektup ise 8 Ekim 1970’te gelmiş ve yine ABD Başkanı, Türk Hükümeti’nden Amerika’daki uyuşturucu alışkanlığı problemini çözecek yardımlarda bulunmasını istemiştir.¹¹⁸

ABD’nin 1970’lerde görmezlikten geldiği bir konu da (Türkiye’ye uyguladığı baskıyı Bulgaristan’ın bir Varşova Paktı üyesi olması nedeniyle uygulaması zordu) Bulgaristan’daki bazı örgütlerin en az Fransız mafyası kadar uyuşturucu kaçakçılığı yapmasıdır. Yıllar sonra Amerikalılar, afyonun Türkiye’den kaçırılıp eroine dönüştürülmesinin Bulgar istihbarat örgütü tarafından gerçekleştirildiğini kanıtlayacaklardır. Amerikan kaynaklarına göre Bulgaristan yönetimi, 1960’ların başından itibaren bazı Türk kaçakçılarla ilişki içerisine girmiş ve afyonun Bulgaristan üzerinden kaçırılmasını sağlamıştır. Önceleri küçük çapta olan bu kaçakçılık, 1967’de Yuri Andropov’un Sovyetler Birliği’nde K.G.B. Başkanı olmasından sonra daha büyük ve organize bir kaçakçılık düzeyine ulaşmıştır. 1968’de Bulgaristan’da kurulan KINTEX adlı firma görünürde ithalat-ihracat işleriyle uğraşırken gerçekte Türkiye’den afyon getirip Avrupa ve ABD’ye gönderilmesi işini düzenliyordu.¹¹⁹

22 Nisan 1970’de Tarım Bakanı İlhami Ertem, haşhaş ekim alanının 50.600 hektardan 13.000 hektara indirileceğini açıklamıştır.¹²⁰ ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Richardson, bir gün sonra resmi görüşmelerde bulunmak üzere Türkiye’ye gelmiş memnuniyetini bildirmiş ve Başbakan Süleyman Demirel’e gelecekte haşhaş

¹¹⁶ Yankı, S.19, 5-11 Temmuz 1971, s.3-4.

¹¹⁷ Cem, a.g.e., s.295.

¹¹⁸ Arcayürek, a.g.e., (1985), s.148-149.

¹¹⁹ Erhan, a.g.e., s.99.

¹²⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, No:67, Nisan 1970, s.133.

üretimini daha da azalmasını beklediğini imâ etmiş, bu beklenti haşhaş üreticisini dolayısıyla Türk çiftçisini açlığa mahkum edeceği ve Türkiye'nin döviz kaybına uğrayacağı gibi gerekçelerle hem Başbakanın hem de Amerika'nın eleştirilmesine yol açmıştır.¹²¹

Bu arada Amerika'dan baskıların yanında, haşhaş üretiminin bırakılarak tahıl üretimine geçilmesi gibi önerilerde geliyordu. ABD'ye göre Türkiye böylece hem dünyadaki prestijini arttıracak hem de elde edilen ürünün Ortadoğu'ya satılması ile haşhaştan daha fazla gelir elde edilebilecekti.¹²²

Haziran 1970'de ise Brüksel'de Türkiye'nin NATO daimi Temsilcisi Muharrem Nuri Birgi ile bir görüşme yapan ABD Başkanı Nixon'ın özel temsilcisi Patrick Moynihon, Türkiye ile Amerika arasında her alandaki işbirliğinin zedelenmemesi için haşhaş üretiminin kesinlikle yasaklanması gerektiğini belirtmiştir.¹²³

30 Haziran 1970 tarihli bir kararname¹²⁴ ile Demirel'in haşhaş ekilen illerin sayısını 7'ye indirmesi, kamuoyunda ABD'nin haşhaşın yasaklanması konusunda baskılarını iyice arttırdığına yönelik bir işaret olarak algılanmış ve tepkiyle karşılanmıştı. Eski Başbakanlardan Suat Hayri Ürgüplü, sınırlandırma kararında ABD'nin etkisinin açıkça görüldüğünü söylüyor, CHP milletvekilleri de TBMM'de yaptıkları konuşmalarda hükümetin aldığı bu kararın ABD'de sentetik uyuşturucu maddeler üreten şirketlerin kâr etmesini sağlayacak bir ortam yaratması nedeniyle eleştiriyorlardı.¹²⁵

Amerikan Kongresi, Türkiye'yi haşhaş üretiminden vazgeçirmek için çeşitli yöntemlere de başvuruyordu. Örneğin bunlardan birisi kongrenin kabul ettiği Dış Yardım Yasası'nın 506. bölümünde, herhangi bir ülkeye yardım etmek için tahsis edilmiş fonların kullanımı, başkan tarafından eğer böyle bir ülkenin uyuşturucu maddeleri engellemek için uygun adımlar atmakta başarılı olmadığına karar verilirse yeni başkan tarafından tamamen ya da kısmen iptal edilecektir. Burada Kongre üyelerinin toplumdaki uyuşturucu sorununun çözümü konusunda bir şeyler yapıyor

¹²¹ **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1970.

¹²² **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1970.

¹²³ Arcayürek, **a.g.e.**, (1985), s.153.

¹²⁴ **T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No:69, Haziran 1970, s.112.

¹²⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, C.8, Dönem:3, Toplantı:1, 20 Temmuz 1970, s.563-567.

görünmek için daha çok kendi seçim bölgelerine ilişkin bir gönderme yaptıkları da açıktır.¹²⁶

Haşhaş konusu Amerika'da 1969-1970 yıllarında gündemde birinci sırada yer alıyordu.¹²⁷ Amerikan gazeteleri ve dergileri toplumlarındaki eroin konusuna geniş yer vererek kamuoyunda bu konunun sıkça tartışılmasını sağlamışlardı.¹²⁸ Ünlü "Reader's Digest" dergisi, Mayıs 1971'de Türkiye'yi karalayan makalesinde bir Amerikalı yetkilinin "Türkiye, bu konuda kesin bir tavır alıncaya değin, Amerika'da on binlerce gencin ölümünden sorumlu tutulmalıdır. Buna göre Türkiye ile ilişkilerimiz yeniden değerlendirilmelidir"¹²⁹ diye yazmıştı. Yayın organlarıyla ve yönetimiyle Amerika, Türkiye'nin peşine düşmüştü. Amerikan yönetimi sorunun çözümü için kesin kararını bildirdi. "Haşhaş nerede ekiliyorsa bul ve ortadan kaldır, kaynağını kurut" mantığı ile Amerikan yönetimi, Türkiye'de üretilen haşhaşın ABD'ye ulaştırılmasını engellemeye çalışıyordu.¹³⁰ ABD Başkanı Nixon, 1972'de başkanlık için yeniden adaylığını koymaya hazırlanıyordu. O dönemde günün en önemli iç politika olayı, seçim sonuçlarını etkileyebilecek tek olay Amerika'da çok ciddi ölçülerde kullanım oranlarına ulaşmış olan uyuşturucu sorunuydu. Nixon'ın bu konuda bir şeyler yapması gerekiyordu. ABD Başkanı Nixon, eğer Türkiye'deki haşhaş üretimini engelleyebilirse bu olayı, kendisi için seçimlerde büyük bir başarı olarak kabul edilecekti.¹³¹

Ülkelerindeki uyuşturucu sorunun kaynağını Türkiye olarak gören ABD'deki çevreler, Türkiye'ye karşı yaptırımlar uygulanmasını düşünüyorlardı ve Ocak 1971'de ABD Kongresi'ne sunduğu yasa tasarısında, Demokrat Parti Minnesota Senatörü W. F. Mondale, haşhaş ekimini sınırlandırmayı ve ileride haşhaş ekimini yasaklamayı kabul etmeyen ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu ülkelere yapılan askeri ve ekonomik yardımın durdurulmasını istedi. Mondale, Türkiye'nin 1946-

¹²⁶ Uslu, **a.g.e.**, s.232.

¹²⁷ Amerikan toplumuna ilişkin anılarını derleyen Zekeriya Sertel de Amerikalı gençlerin (1960'ların sonu ve 1970'lerin başları için) uyuşturucu sorunlarına değinmiştir. Bkz.Zekeriya Sertel, **Amerikan Biçimi Yaşam**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994, s.18-21.

¹²⁸ "1970'in sonlarından itibaren Türkiye aleyhinde yayınlarda artış olmuştur. Aralarında Newsweek, Parade, Saturday Review'ün de bulunduğu çeşitli dergi ve gazetelerde yer alan makalelerde ABD'den yılda ortalama 5 milyon dolar yardım alan Türkiye'nin toplam ihracat gelirleri içinde % 1'den daha az yer tutan afyon üretiminden vazgeçmesi gerektiği belirtiliyordu, bu dergilerde". Bkz. Erhan, **a.g.e.**, s.112.

¹²⁹ Arcayürek, (1985), s.149-150.

¹³⁰ Arcayürek, **a.g.e.**, (1985), s.148.

¹³¹ Cem, **a.g.e.**, s.293

1970 yılları arasında Amerika'dan 5.5 milyar dolar değerinde yardım gördüğünü ancak hâlâ ABD'ye giren eroinin % 80'inin kaynağı olduğunu belirtmiştir.¹³²

b. Haşhaş Ekiminin Yasaklanması

Demirel Hükümeti, 12 Mart 1971'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin verdiği muhtıra nedeniyle istifa etmiş yerine yeni hükümeti kurma görevi Nihat Erim'e verilmiş ve CHP, AP ve MGP milletvekilleri ile bazı bürokratlardan oluşan yeni bir hükümet kurulmuştur. Erim Hükümeti, ABD'nin artan baskılarını azaltmak, haşhaş sorununu çözmek için uğraşmıştır. Ancak ne yapıldıysa Amerika'yı memnun etmek mümkün olmamıştır. 1971 yılının Mayıs ayında Erim Hükümeti, üreticinin elindeki haşhaşın kaçakçının eline geçmemesi amacıyla TMO'nun afyona verdiği fiyata % 66 zam yaptı.¹³³ Ancak sonuçtan ABD yine hoşnut olmamıştır.

1971 yılının Haziran ayında ABD yönetiminin, Erim Hükümeti'ne haşhaş ekimini yasaklama dışında bir çözüm yolu kabul etmeyeceğini belirterek Türkiye'ye 10 yıl için 40 milyon dolar vereceği, Tarım Bakanı Orhan Dikmen tarafından açıklanmıştır.¹³⁴ Erim Hükümeti de, 30 Haziran 1971'de yayınladığı bir kararname ile Türkiye'de haşhaş ekimini ve üretimini 1972 sonbaharından itibaren yasakladığını ilan etmiştir.¹³⁵ Tarım Bakanı, *"Afyon ekiminin yasaklanması ile hasıl olan kaybı önlemek için ve bölgeyi yeniden organize etmek için 400 milyon dolara ihtiyacımız var derken"* Amerikalılar, *"bu adam galiba rakam bilmiyor, imkan yok 35 milyon dolardan bir kuruş fazla veremeyiz"*¹³⁶ demişlerdir. Daha sonra haşhaş tazminatının 35 milyon dolar ve bu rakama ek olarak 300.000 dolar olduğu açıklanmıştır.¹³⁷ 19 Şubat 1972'de basında ABD'nin haşhaş için 2 milyon dolarlık ilk taksidi ödediği bilgisi yer almıştır.¹³⁸ Milletvekili Özer Ölçmen, afyonun basit bir ekim meselesi olmadığını, Türk köylüsünün hayatında bir yaşam tarzını oluşturduğunu söyleyerek, köylünün yaşam tarzını değiştirecek ve haşhaşın yerini tutacak yeni yatırımların 400 milyon dolar tutarında olduğu daha önce açıklanmasına rağmen, 35 milyonluk tazminatı eleştirmiştir.¹³⁹

¹³² **Milliyet**, 2 Şubat 1971.

¹³³ **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1971.

¹³⁴ **Cumhuriyet**, 4 Kasım 1971.

¹³⁵ **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1971.

¹³⁶ "Amerika Ne Verdi?", **Yankı**, S.78, 11-17 Eylül 1972, s.5.

¹³⁷ **Cumhuriyet**, 12 Şubat 1972.

¹³⁸ **Milliyet**, 19 Şubat 1972.

¹³⁹ **Yankı**, S.7, 11-17 Eylül 1972, s.8.

Basında, yasaklama kararından sonra haşhaş üretimi yapan köylünün durumu ile ilgili geniş haberlere yer verilmişti: *“Haşhaş öldü, biz öldük. Haşhaş çiftçisi Halil Demirel’in sözleri de ilginç: “Hani bey Amerika bizim kardeşimizdi. Bu mu kardeşlik. Var mı kardeşlikte insanın elinden katığını almak”.*¹⁴⁰ Aynı gazetede bir başka yazıda, *“Haşhaş, Türk toplumuna o kadar girmiştir ki ürünü büyük bir ilimize adını vermiş ve tohumu Türk köylüsünün ana gıdaları arasında önemli bir yer almıştır”*¹⁴¹ diyerek haşhaşın Türk çiftçisi için önemine dikkat çekiliyordu.

Başbakan Nihat Erim, yasaklama kararını kamuoyuna açıklarken, *“Türkiye’nin dünya gençliği için kahredici bir afet halini almış uyuşturucu maddeler sorunu karşısında sessiz kalamayacağını, taraf olunan uluslararası anlaşmaların kaçakçılığın önlenememesi halinde üretimin durdurulmasını öngördüğünü, yasaklama kararının da bu nedenle alındığını...”* ifade ediyor ve Türkiye’deki kaçakçılığın boyutlarına ilişkin bilgi veriyordu: *“...1969 yılında 11 ilde ekilen haşhaştan TMO’nun eline 116 ton afyon geçtiği halde, 1970’te bu rakam 9 ilde 60 tona düşmüştür. Aradaki farkın nereye gittiğini bütün dünya sormaktadır. Uluslararası çapta örgütlenmiş bir kaçakçılık şebekesinin Türkiye için siyasi ve iktisadi bir mesele teşkil ettiği muhakkaktır. Bunların memleketimizin itibarı ile daha fazla oynamalarına müsaade edilmeyecektir...”*¹⁴².

Erim Hükümeti’nin haşhaş ekimini yasaklama kararı, ABD Kongresi’nde memnuniyetle karşılanmakla birlikte, kongrede bazı senatörlerin yaptıkları konuşmalar, ABD’deki uyuşturucu sorununun tek başına Türkiye’nin aldığı kararla çözülemeyeceğini ifade etmişlerdi.¹⁴³ 1973 yılında ise ABD Başkanı Nixon, *“Türkiye’nin yardımı sayesinde ABD’ye giren uyuşturucu azaldı”*¹⁴⁴ demiştir.

Darbenin üzerinden dört ay geçtikten sonra Erim Hükümeti, Amerika’nın yıllardır istediği haşhaş ekiminin Türkiye’ye tümüyle yasaklanması kararını çıkarmış oldu. Cüneyt Arcayürek, bu kararın Türk halkının onurunu zedelediğini, kırdığını aynı zamanda Amerikan gençliğini Türkiye’nin zehirlediği şeklindeki Amerikan yönetimi savının da kabul edildiği anlamına geldiğini belirtmiştir.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Hikmet Çetinkaya (Röportaj), “Haşhaş öldü biz öldük”, **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1972.

¹⁴¹ Ahmet Kerse, “Afyon Savaşı”, **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1972.

¹⁴² **T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No:81, (Haziran 1971), s.140.

¹⁴³ **Milliyet**, 3 Temmuz 1971.

¹⁴⁴ **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1973.

¹⁴⁵ Arcayürek, **a.g.e.**, (1985), s.149.

Nihat Erim, 1974 yılında Yankı dergisine yaptığı açıklamada, haşhaş'ı neden yasakladınız sorusuna şu yanıtı vermişti: “*Sorarım size askeri ve ekonomik yardım yapan büyük bir devlete ne dersiniz. Üreticiyi ezmek yolunu açtıktan sonra*” Bu açıklamalar, Erim Hükümeti’nin, nasıl bir baskı altında kaldığını gösteriyordu. Erim, önce ABD’den 550 milyon dolar tazminat istendiğini ve bundan neden vazgeçildiği sorusuna ise bu rakamın içinde afyon üreticisinin gayri meşru kazançları olduğunu ve bunu ABD’ye izah etmenin mümkün olmadığını belirtmiştir.¹⁴⁶

Türk kamuoyu, yasağın ABD’nin etkisi ile hükümete kabul ettirildiğini biliyordu. Bu hükümete karşı güvensizlik ve ABD’ye karşı aleyhte duyguları artırmıştır.

Yankı dergisinde yayınlanan bir başka yazıya göre, “*Afyon, yıllardır NATO üyesi olan Türkiye ve Amerika’nın ilişkilerini zehirlemiştir...1 Temmuz’da Türkiye’de afyon ekimini yasaklayan Erim, masum Türk çiftçisinin milletlerarası kaçakçılık şebekeleri elinde oyuncak olduğunu biliyordu....Türkiye’de elde edilen afyonun büyük kısmı TMO’ya satılır. Amerikalılar, çoğu zaman bu gerçeği dikkate almamışlardır. Bu afyon her sene Türkiye’ye 3 ila 5 milyon dolar arasında döviz kazandırır*”¹⁴⁷.

Nihat Erim Hükümeti, Haziran 1972’de haşhaş ekimini yasaklarken Amerika’nın Türk çiftçisinin tüm zararının karşılayacağını ve kısa süre içerisinde yeni ürünler geliştirileceğini açıklamıştı.¹⁴⁸ Ancak anlaşılan iki konuda da Amerika’nın desteğini göremeyen hükümet, düşünülen yardımın çok altında bir Amerikan yardımı görünce, planlanan hedeflere ulaşmak mümkün olmamıştır. Kamuoyunda şartların değiştiği ve haşhaş üretimine yeniden başlanması gerektiği konusunda görüşler ileri sürülmeye başlanmıştı.¹⁴⁹

Aytunç Altındal, Cumhuriyet gazetesindeki yazısında Amerikalı uzman Arthur M. Handley’in, Türkiye tarımı üzerine ve genellikle haşhaş üretim alanlarını hedef alan bir rapor hazırladığını belirtmiştir. Altındal göre bu raporda: “*Türkiye’de tarım, Amerika’nın kesin denetimi altında tarım yapılması önerilmiştir. Öteden beri Türkiye’de tarımın Batılılaştırılması önerilmektedir. Ancak Türkiye’de tarım*

¹⁴⁶ “Erim’in Günahı”, **Yankı**, S.158, 25-31 Mart 1974, s.4.

¹⁴⁷ “Afyon”, **Yankı**, S.26, 12-18 Temmuz 1971, s.4-5.

¹⁴⁸ Türk-Amerikan haşhaş ikame ve tazminat görüşmeleri sonucu, haşhaş yerine sakızotu, pireotu ve anason ekilmesi isteniyordu. Bkz. **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1972.

¹⁴⁹ Erhan, **a.g.e.**, s.130-131.

Amerikanlaştırılmıştır. Amerika'nın günümüzde temsil ettiği "supra-kapitalizm" dir. Türkiye'de haşhaş ekiminin yasaklanması işte bu "tarımın Amerikanlaştırılması" düşüncesinin ve çabalarının bir sonucu..”¹⁵⁰ olmuştur.

c. Haşhaş Ekim Yasağının Kaldırılması

14 Ekim 1973 seçimlerinin ardından, 11 Ocak 1974'te Bülent Ecevit'in Genel Başkanlığını yaptığı CHP ile Necmettin Erbakan'ın Genel Başkanlığını yaptığı MSP bir koalisyon hükümeti kurarak 7 Şubat 1974'te TBMM'den güvenoyu aldılar.

Hükümet, haşhaş yasağını kaldırmak için çalışmalara başlamıştı. Dışişleri Bakanı Turan Güneş, *“Haşhaş ekimi neye dayanarak yasaklanmıştı? Türk Hükümeti, haşhaş ekimini tek taraflı olarak yasaklamıştı. Amerika ile arada bazı görüşmelerin geçtiği, yasaklayın biz de size gereken yardımı yaparız dendiği anlaşılıyor. Karar Türk Hükümeti'nin Cenevre Sözleşmesi'nin 22.maddesine göre tek taraflı aldığı bir karardır. Ve gene biz tek taraflı olarak bu kararı kaldırma hakkına sahibiz”*¹⁵¹ şeklinde açıklamalarda bulunmuştu. Türk kamuoyu ve özellikle basın, haşhaş ekim yasağını kaldırmaları konusunda hükümete hatırlatmalarda bulunuyorlardı.¹⁵² Bunun içinde çeşitli gerekçeleri vardı: İki partinin de seçim propagandalarında yasağı kaldırma vaadi, haşhaş ekiminin ve afyon üretiminin yasaklanmasının Türk ekonomisine vurduğu darbe¹⁵³, yasaklamanın karşılığı olarak ABD'nin desteklemeyi vaat ettiği tazminatların yetersiz ve haşhaş yerine ekilecek yeni tarımsal ürünlerin başarısız olması neticesinde Türk çiftçisinin zor durumda kalmasıydı. Ayrıca ABD'nin Türkiye'nin haşhaş üretimini yasakladığı yıllarda bu ülkedeki eroin sorununun çözülmemesi hatta Amerika'nın kendi topraklarında haşhaş üretimine başlaması¹⁵⁴, Amerikan basınında ülkelerindeki eroin sorununun Türkiye'den

¹⁵⁰ Aytunç Altındal, “Haşhaş Politikası”, **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1973.

¹⁵¹ “Sadaka İstemiyoruz”, **Yankı**, S.158, 25-31 Mart 1974, s.5-6.

¹⁵² Aytunç Altındal, “Haşhaş Politikası”, **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1973, İlhan Selçuk, “Haşhaş”, **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1974; “Onurumuzu Koruyalım”, **Cumhuriyet**, 16 Mart 1974; “Afyon Afyonu Söker”, **Cumhuriyet**, 17 Mart 1974.

¹⁵³ Türk çiftçisinin haşhaş ekim yasağından dolayı uğradığı zarar yanında Türkiye haşhaş ekimini durduğu için dünya piyasalarında bir tıbbi afyon miktarında eksiklik duyulmaya başlanmıştı. Türkiye kendi ihtiyacını karşılayacak tıbbi afyonu bulmak için büyük paralar harcamaya başlamıştı. Bkz. Uslu, **a.g.e.**, s.244.

¹⁵⁴ **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1974. Amerika'nın Türkiye'ye yasaklamasını ancak kendi ülkesinde haşhaş üretimine başlamasını *“bu ne perhiz bu ne lahana turşusu”* diye eleştirenlerde olmuştur. Bkz. Altan Öymen, “Amerika'dan Afyon (2): Haşhaş Ekmeyi Amerika Bile Düşünecek de...”, **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1974.

kaynaklanmadığı ile ilgili haberler¹⁵⁵ (yeni kaynak ülkeler, İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Tayland gibi) yer almaya başlamıştı. Türk basınında ise ABD'nin Haşhaş üretimini arttırması için Hindistan'ı teşvik ettiği haberleri yer alıyordu.¹⁵⁶

Kasım Cemal Güven, Cumhuriyet'teki yazısında Amerika'nın haşhaş sorununda Türkiye'ye karşı tutumunu şöyle eleştiriyordu: "...bu yazıyı bitirdiğim sırada gelişen duruma dair şu hususları eklemeyi gerekli gördük. ABD yetkililerinin yeniden haşhaş ekimi halinde Türkiye'ye yardımı kesecektir tehdidi karşısında milli gururumuz daha da zedelenmiştir. Kendisine ileri bir karakol nöbetçiliği görevi görecek ücretle tutulmuş, fedai arayan ve bunu dostluk kelimesi ile kamufla eden; ancak buna karşılık yardım veren bir siyasetin yürütücüleri bu halleri ile milletlerini dünyaya çirkin göstermeye devam ederler. Gerçek Türk dostu olanlar şunu bilmelidir ki Türkiye'ye teftişe gelir gibi gelinmemelidir..."¹⁵⁷.

Yankı dergisinde yayınlanan bir yazıda Erim Hükümeti ve Amerika'nın haşhaş konusundaki tutumu şöyle eleştiriliyordu: "madem ki Amerika için Türkiye'de ekilen afyon bu kadar önemliydi, o halde afyon ekimi yasaklanırken bu bölgedeki insanların hayat şartları ve tarzları da kökünden Amerikan yardımı ile değiştirilmeliydi. Yeni sanayi kurulmalı, yeni iş alanları açılmalı, afyon ekicilerine yeni gelecekler sağlanmalıydı. Ama işin bu tarafıyla Erim ilgili değildi. Bundan dolayıdır ki daha sonra yaptığı çeşitli açıklamalarda, Amerikan tazminatının 35 milyon dolar civarında kalmasına göz yumdu. Böylece sadece afyonu yasaklamakla kalmadı, aynı zamanda alınabilecek tazminat üzerinden de bol keseden fedakarlık yapmış oldu. Amerika'nın takındığı tavır nedeniyle Türkiye'de Amerika aleyhtarlığının şiddet kazanmasına da neden olmuştur bu olay"¹⁵⁸.

Başbakan Ecevit ve dışişleri bakanının Amerikan yetkilileri ile yaptıkları görüşmelerde yeniden ortaya çıkan bu durumu anlatmalarına rağmen Amerikalıların dinlemeye ve anlamaya niyetleri yoktu. ABD yeniden baskılara ve ikili ilişkilerin bozulacağı ve yardımların kesilebileceği tehditlerine başladı.¹⁵⁹ Hatta 15 Nisan

¹⁵⁵ Türk basınında Amerikan kamuoyu açısından afyon değerlendirilmiş ve afyon meselesinin Amerikan kamuoyu için önemini yitirdiği bilgileri aktarılmaktadır. Bkz. Altan Öymen, "Amerika'dan Afyon(1): Amerikan Kamuoyu Açısından Afyon", **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1974.

¹⁵⁶ **Cumhuriyet**, 14, 20 Mart 1974.

¹⁵⁷ Kasım Cemal Güven, "Haşhaş Sorunu", **Cumhuriyet**, 23 Mart 1974.

¹⁵⁸ "Erim'in Günahı", **Yankı**, S.158, 25-31 Mart 1974, s.7.

¹⁵⁹ Bkz. Erhan, **a.g.e.**, s.134-138.; "Haşhaş yasağı kaldırılırsa Amerikan kongresi, Türkiye'ye yapılan tüm askeri ve ekonomik yardımın kesilmesini isteyecek". Bkz. **Cumhuriyet**, 15 Mart 1974.

1974'te bir toplantı nedeniyle New York'ta bulunan Dışişleri Bakanı Turan Güneş'e, ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger ambargoyu bile hatırlatmıştı.

Sonunda Ecevit'in Başbakanlığını yaptığı CHP-MSP koalisyon hükümeti, 1 Temmuz 1974'te 7 ilde haşhaş ekimine başlanacağını ilan etmiştir.¹⁶⁰ ABD Kongresi'nin bu karara tepkisi ise Türkiye'ye verilen kredilerin durdurulması, ekonomik ve askeri yardımların askıya alınması şeklinde olmuştur. Başbakan Ecevit ise, “Amerika'nın kararı bizim tutumuzu etkileyemez”¹⁶¹ demiştir.

Tarım Bakanlığı koordinatörlüğündeki Haşhaş Komisyonu, Türk çiftçisinin yıllardır zarar gördüğünü üstelik milli ekonominin de kayba uğradığını belirterek, şimdilik Göller bölgesindeki 7 ilde sonhabarda haşhaş üretimine başlanacağı kararını açıklamıştır.¹⁶²

2. Değerlendirmeler

Ecevit Hükümeti'nin haşhaş ekimine yeniden izin vermesi, ülke içindeki çeşitli siyasi çevrelerden ve basından destek¹⁶³ gördüğü kadar uyarıya ve eleştiriye de uğramıştır.¹⁶⁴ Örneğin İsmet Giritli, “Haşhaş ve Türk-Amerikan İlişkileri” başlıklı yazısında şu uyarılarda bulunmuştu: “*Ecevit Hükümeti'nin haşhaş ekimine yeniden izin verme kararının dostumuz ve müttefikimiz A.B.D. kamuoyunda gittikçe artan şiddetli tepkilerle karşılaştığı görülmüştür. The Washington Post gazetesinin 6 Temmuz 1974 tarihli sayısındaki bir başmakalede; ‘Türklerin ortak NATO savunma sistemine katkıları ne olursa olsun bunun haşhaş ekiminin serbest bırakılmasının Amerikan toplumuna vereceği zararı karşılamayacağı’ ifade edilmiştir...hiç şüphe yok ki bağımsız ve egemen bir devlet olarak Türkiye, istediği ürünü yetiştirme hakkına sahiptir. Fakat bu konuda haşhaş ekiminin büyük özellikler taşıdığı ve çağımızda başta A.B.D. olmak üzere Batı Avrupa ülkelerini ve toplumlarını çok yakından ilgilendirdiği de görmezlikten gelinemez... Kaldı ki A.B.D., Türkiye'nin en*

¹⁶⁰ **Hürriyet**, 3 Temmuz 1974; Başka bir basın organında 6 ilde haşhaş ekimi yasağının kaldırıldığı ve 90 bin aileyi ilgilendiren iznin kötüye kullanılmaması için önlemler alınacağı bildiriliyordu. Bkz. **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1974; “6 il ve 4 ilçede haşhaş ekilecek. Bkz. **Tercüman**, 2 Temmuz 1974.

¹⁶¹ **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1974, **Hürriyet**, 13 Temmuz 1974

¹⁶² **Hürriyet**, 1 Temmuz 1974.

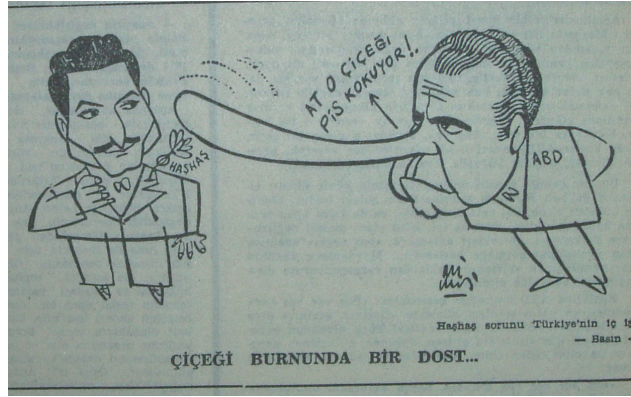
¹⁶³ Ali Sirmen, “Amerikan Bombaları”, **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1974, “Alavare Dalavere”, **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1974, A.Kabaklı, “Haşhaş Mutluluğu”, **Tercüman**, 6 Temmuz 1974, “Haşhaşlı Dostluk”, **Hürriyet**, 10 Temmuz 1974; “Durum: Haşhaş Kararı ve Amerika”, **Milliyet**, 3 Temmuz 1974.

¹⁶⁴ Metin Toker, “Haşhaş Ötesi ve Berisi”, **Milliyet**, 24 Mart 1974, “Haşhaşın Sonrası”, **Milliyet**, 14 Temmuz 1974; Alpaslan Türkeş'e göre, hükümet haşhaş konusunu bir an önce ABD ile müzakere ederek tekrar dostane bir ilişkinin kurulmasına çalışmalıydı. Bkz. **Son Havadis**, 18 Temmuz 1974.

büyük dostu ve müttefikidir. Memleketimiz A.B.D.'den 1948 yılından bu yana sağladığı ekonomik yardımın yekunu 2.8 milyar doları, 1950-1973 yılları arasında Türkiye'ye yapılan Amerikan askeri yardımının miktarı ise 4 milyar doları aşmaktadır. Ayrıca A.B.D., Türkiyemizin bugünkü dünya siyasi konjonktürü içinde başının sıkıştığı her konuda başvurabileceği ve güvенеbileceği tek süper devlettir. A.B.D. aynı zamanda Türkiye'nin de içinde yer aldığı ve sorumluluğuna şerefle katıldığı Batı savunma sisteminin güçlü lideridir. Bütün bu düşünceler, Türkiye'nin haşhaş konusunda ulusal ekonomik çıkarlarından fedakârlık yapması için yeterli görülmeyebilir. O zaman yapılması gereken şey haşhaş ekimi yasağının devam etmesi halinde ileri sürülecek munzam yardım ve tazminat miktarının tespit edilmesi ve istenmesidir...”¹⁶⁵.

Bu arada Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi gece yarısı Başbakan Bülent Ecevit'ten haşhaş konusunda görüşmek üzere randevu istemiştir. Bu olayın basında duyulması üzerine “Haşhaş ekmemiz Amerika'yı rahatsız etti” şeklinde yorumlanmıştır.¹⁶⁶

Resim: 33

Kaynak: Cumhuriyet, 10 Temmuz 1974

“Haşhaş, Türkiye'nin iç işi”.

ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü John King, Türkiye'nin yeniden haşhaş üretimi kararının kendilerinde kaygıya yol açtığını dile getirerek Ankara'daki Büyükelçisini yeni durum karşısında görüşmelerde bulunmak üzere Washington'a çağırdı.¹⁶⁷ Burada Amerikan televizyonlarına bir demeç veren Başbakan Bülent Ecevit, demokratik bir ülkede böyle bir yasağın uygulanamayacağını ve Türk

¹⁶⁵ İsmet Giritli, “Haşhaş ve Türk-Amerikan İlişkileri”, **Tercüman**, 15 Temmuz 1974.

¹⁶⁶ **Hürriyet**, 3 Temmuz 1974.

¹⁶⁷ **Cumhuriyet**, 4, 6 Temmuz 1974.

köylüsünün afyon kaçakçılığı yapması durumunda zengin olması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶⁸

Basında ise onbinlerce afyon üreticisinin Afyonkarahisar’da toplanacağı bilgisi aktarıldıktan sonra Türk çiftçisinin, haşhaşın üretimini engelleyen Amerika konusunda şikayetlerini şöyle dile getiriyorlardı: *“Otobüslerle, minibüslerle Afyon’da toplanmaya başlayan üreticiler çok şey söylüyorlar...Amerika, bizi neden anlamıyor? Haşhaş, verdiği afyonun dışında insanlara, yağıyla, küspesiyle, tohumuyla hizmet eden bir bitkidir. Versinler afyona daha çok fiyat...kaçakçıya göz yummasınlar...Kursunlar fabrikayı, bir gram afyon bile kaçakçıya satılmaz. Türk halkı onurludur...”*¹⁶⁹.

Haşhaş ekimine yeniden başlanması ile ilgili, Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulabileceği ve eski Amerikan elçisi Macomber’in bu konudaki açıklamaları bir gazetede şöyle değerlendirilmişti: *“Haşhaş ekimine yeniden izin verilmesi belli ki Washington’dakileri çok kızdırdı. Türkiye’yi Vietnam’la karıştıran eski Amerikan Elçisi R. Mac Commer’den beri Ankara’daki Amerikan Büyükelçileri basına demeç vermezlerdi. Şimdiki Büyükelçi W. Macomber geleneği bozdu. Sonra gazetecilere bir demeç verdi ve Türk Hükümeti’nin haşhaş köylüsünün gerçek menfaatlerini gözetmediğini ihsas etti. Hatta buna “ihsas etme” değil “suçlama” bile denebilir. Uluslararası ilişkiler, “karşılıklı saygı ve nezaket kuralları” zemininde sürdürülür. Bunun da temel kurallarının başında “başka ülkelerin iç işlerine karışmama” ilkesi gelir...Mocomber, bu gidişinde “Türk-Amerikan ilişkilerinin gözden geçirileceğini” de altını çizerek belirtti. Diplomatik bir deyim olarak, iki ülkelerinin ilişkilerinin gözden geçirileceği ihtarı ciddi bir durumu anlatır...Ancak bir uyarı bir tehdit var diye Türk Hükümeti’nin attığı adımdan geri dönmesi de beklenemez. Kaldı ki uluslararası ilişkileri, hep “balayı” havasında yürütmek de mümkün değildir. Zaman olur bir taraf zaman olur öteki taraf kırılır. İşte Kıbrıs’taki soydaşlarımızın güvenliğini sağlamak için yapacağımız müdahaleye engel olmak amacıyla Johnson’un 1964 yazında İnönü’ye gönderdiği mektup olayı. İşte son Ortadoğu buhranında Türkiye’ye haber vermeden Türkiye’deki NATO üslerine alarm emri gönderen Nixon’ın yaptığı emrivaki. Örnekler çoğaltılabilir ama fayda olmaz. Evet, Türk-Amerikan ilişkilerinin “dostane” olması ve kalması sadece bizim için değil iki*

¹⁶⁸ Tercüman, 6 Temmuz 1974.

¹⁶⁹ Hürriyet, 15 Temmuz 1974.

taraf içinde yararlıdır. Ama bu ilişki sadece bir tarafın istedikleri olmak kaydıyla “iyi”liğini korur sanılıyorsa buna bel bağlamak sadece safdilliktir...”¹⁷⁰.

Güneri Civaoglu, haşhaş ekimine yeniden başlamakla Amerika ile ilişkiler bağlamında Türk dış politikasını zor günlerin beklediğini çünkü Amerikan kamuoyunun yıllarca Türklerin kendilerini uyuşturucu maddelerle zehirlediği iddiaları ile bilgilendirildiğini belirtmiştir: *“Ecevit Hükümeti’nin 7 ilde haşhaş ekimini başlatan kararı ile 42 yıllık Türkiye-ABD uyuşturucu maddeler anlaşmazlığı” dosyasına bir sayfa daha eklenmiştir...Tozlu dosyaya ilk sayfa 1932 yılında ABD Ankara Büyükelçisi Grew’in devrin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’tan, “Afyon kaçakçılığını önleyici tedbirler” istemesiyle açılmıştır. O tarihten bu yana Türkiye-ABD ilişkileri, Ankara’nun afyon ekimine ve kaçakçılık kontrolüne karşı aldığı vaziyetlere göre “çatık kaşlar” ve “gülümseyen dudaklar” arasında iniş çıkışlar gösteren bir grafik çizmiştir...Amerikan kamuoyu 42 yıldır, yani Büyükelçi Grew’in Dışişleri Bakanı Aras’ı ziyaret tarihi olan 29 Şubat 1932’den bu yana “boy”larının Anadolu afyonu ile zehirlendiğini okumuştur. Radyoda, televizyonda bu iddiayı dinlemiştir. Öylesine inandırılmıştır ki, Amerikalı için bu iddia, Meryem’in bekâreti kadar tartışılmaz bir gerçektir. Amerika’da oy toplamının, seçim kazanmanın istismara açık ve kolay işlenebilir konulardan biri de uyuşturucu madde ile savaştır. Ve öyle bir savaş için seçim kürsülerine, yumruklar inerken, “Türk”, “Türkiye”, “kaçakçılık” çok sık kullanılır...Haşhaş ekimini başlatma kararı ile birlikte basın, radyo ve TV istasyonlarının yeniden harekete geçmesi, politikacının konuyu alabildiğine sömüreceği açıktır...”¹⁷¹.*

Tercüman’dan Ahmet Kabaklı ise *“Türk köylüsü nihayet iki yıldan beri hasret bırakıldığı 7000 yıllık Anadolu bitkisi, dünyada eşsiz “mavi haşhaş”ın ekimine yeniden kavuşmuştur. Gereksiz bir taviz olarak verildiği halde karşılığında maddi manevi hiçbir şey kazanamayan, bilâkis bize zararlar, hüznünler veren bir yasağın, dostlarımıza da hiçbir fayda sağlamadığı tecrübe ile anlaşılmış oldu...Çok zaman yazdığımız gibi haşhaş sakızı, küspesi, yağı, çiçeği, tohumu ile 500 bin Türk köylüsünün esaslı bir gıda ve geçim kaynağı olduktan başka...Ayrıca da Türk ilaç (alkaloid) sanayiinin temel hammaddesidir. Bunu bazı kaprisler ve “dostluk cíveleri” ile yasaklatmaya kalkmak, tıpkı Amerika’ya “makine imal ve ihraç etme”,*

¹⁷⁰ “Günün Yazısı:Haşhaşlı Dostluk”, **Hürriyet**, 8 Temmuz 1974.

¹⁷¹ Güneri Civaoglu, “Bakış: Haşhaş”, **Tercüman**, 5 Temmuz 1974.

İran'a "petrol kuyularını kapat" demeğe benzer. Amerikalı dostların dikkat nazarına sunayım: İşte iki yıldan beri Türkiye'de haşhaş ekimi yasaklanıldığı halde, Amerika'ya türlü havaalanları ve gizli yollarla gelen afyonun miktarında hiçbir azalma olmamıştır. Ayrıca, Amerikan gençliğinin bu zıkkımı, istihlâkinde ne yazık, hiçbir eksilme görülüyor...Türklerin hiçbir ilgi ve günahları olmadığı halde "afyon kaçakçılığı ile geçindikleri" gibi iğrenç bir propaganda maalesef almış yürümüştür. Bu düşman propagandayı önlemek için afyon mahsullerimiz bütün dünyanın kontrolüne açıktır. Avrupalı ve Amerikalı akli eren dostlar, bu yalanı gidermek için bize yardımcı olmalıdırlar..."¹⁷² şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.

Aynı gazeteden Ergun Göze ise haşhaş sorununu çeyrek asrın en şiddetli politika krizi olarak düşünmekte ve "...eğer ABD, Yunanistan'la aramızdaki bütün meselelerde (Kıbrıs, balıkçılık, kıta sahanlığı vs.) Türk tezini kabul eder ve ettirir ve Türk köylüsünün haşhaş kaybını gerçek miktarıyla öderse haşhaş yasağı niçin kullanılmasın?..." diyerek konunun Türk politikacıları tarafından iyi değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir.¹⁷³

Amerikan kamuoyu da Türkiye'nin haşhaş üretimine yeniden başlaması kararına büyük bir tepki göstermiştir. Türkiye'deki üretilen haşhaştan elde edilen afyonun yine Amerikan gençliğini zehirleyeceği haberleri gündemde yer almaya başlamıştı.¹⁷⁴ Hatta bu konuda en "tahrik edici" örnek New York'ta yayınlanmakta olan "New York Post" Gazetesi'nde Peter Hamill adında bir gazeteciden gelmiştir. Hamill'e göre, "...90 bin Türk çiftçisi, yeniden haşhaş ekimine başlamakla gençliğimiz ve halkımıza karşı fiili bir savaş durumu yaratmıştır. Kendilerine yedi günlük bir süre tanıyarak ettikleri haşhaşın yakılmasını isteyelim. Bundan sonra onları emin bir bölgeye göç ettirelim ve buralara B-52 uçakları göndererek bombardıman ettirelim. Her üç ayda bir sistematik bir şekilde yapılacak bombardımanlarla Türkiye'de afyon ekimini kesin olarak durdurabiliriz. Böylece Türk köylüsünün kafasına artık haşhaş ekemeyecekleri fikrini yerleştirmiş oluruz..."¹⁷⁵. Evet, bir Amerikalı gazeteci Türk köylüsünün kafasına haşhaş ekemeyeceği B-52 bombardıman uçakları ile yerleştirmeliyiz diyebiliyordu. Ecevit

¹⁷² Ahmet Kabaklı, "Haşhaş Mutluluğu", **Tercüman**, 6 Temmuz 1974.

¹⁷³ Ergun Göze, "Haşhaş ve Dış Politika", **Tercüman**, 8 Temmuz 1974.

¹⁷⁴ Oktay Akbal, "Haşhaş Soğuk Savaşı", **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1974.

¹⁷⁵ "Amerika, "Türkiye'yi Bombalayacakmış", **Hürriyet, Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1974.

Hükümeti, Amerika’da Türkiye aleyhinde oluşan tepkiyi azaltmak için bu ülkeye bir “iyi niyet heyeti” gönderme kararı almış ancak sonra yararının olmayacağı düşünülmüş ve vazgeçilmiştir.¹⁷⁶ Bu arada ABD Temsilciler Meclisi, dış yardımlar yasasında bir değişiklik yaparak Türkiye’ye gönderilen tüm askeri ve ekonomik yardımları askıya aldı.¹⁷⁷ Ayrıca Türkiye’deki çeşitli kuruluşlara verdiği kredi ve sigorta gibi işlemleri de 1 Ocak 1975’ten geçerli olmak üzere durduğunu açıkladı. A.B.D. Başkanı Gerald Ford, Türkiye ile Amerika arasındaki haşhaş konusundaki görüşmelerin devam ettiği gerekçesiyle Amerikan yardımlarını durdurmamış ancak 14 Ağustos 1974 tarihinde yapılan İkinci Barış Harekâtı’ndan sonra ABD Kongresi’nin aldığı Türkiye’ye ambargo uygulanması kararını 18 Ekim 1974’te uygulamak durumunda kalmıştı. ABD’nin ambargo kararı, Türkiye’de farklı çevrelerde değişik biçimlerde yorumlanmıştır. Bazıları, ambargo kararının Kıbrıs’a yapılan hareketin bir sonucu olduğunu, Bülent Ecevit ise Kıbrıs’a İkinci Harekât yapılsa bile ambargo kararını Amerika’nın uygulayacağını yani haşhaş yasağının kaldırılmasının, kararın alınmasında en önemli etken olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁸

Türkiye’nin aldığı önlemler sonucunda¹⁷⁹, 1975 sonbaharından itibaren Türkiye’de üretilen afyon ABD Kongresi’nin ve kamuoyunun gündem maddeleri arasından yavaş yavaş çıkmıştır.

Haşhaş yasaklanmasını Tercüman’dan Ahmet Kabaklı, Erim Hükümeti’nce Nixon’un seçim kampanyasına bir destek olarak değerlendirmiştir. Milliyet’ten Abdi İpekçi, yasağın Türkiye’yi mağdur etmekten başka bir işe yaramadığını, Amerika’nın ödeyeceği tazminatla uğranılan zararların karşılanamayacağı, bu uygulamanın Amerika’daki zehirleyici alışkanlıklara son verdiğinin şüpheli olduğunu, öyleyse üretime sıkı denetim altında yeniden başlanması gerektiğini ifade etmiştir. Son Havadis’te Tekin Erer ise yazısında Amerika’ya kaçak olarak giren uyuşturucunun şüpheli olduğunu, bize de Amerika’dan “Kent” sigaralarının kaçak olarak girdiğini

¹⁷⁶ **Hürriyet**, 11 ve 15 Temmuz 1974; **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1974.

¹⁷⁷ Aslında 12 Temmuz 1974’te Amerikan Senatosu 8’e karşı 81 oyla haşhaş üreten ülkelere yardımın kesilmesine karar vermişti. Ancak, ABD Hükümeti Temsilciler Meclisi’ni yasağın uygulanmaması yönünde ikna etmişti. Bkz. **Tercüman**, 13 Temmuz 1974.

¹⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan, **a.g.e.**, s.148-149.

¹⁷⁹ Haşhaş kapsülü artık tarlada köylü tarafından çizilmeyecek, T.M.O.’ya getirilerek burada çizilmesi sağlanacaktı. Ancak Türkiye’nin haşhaşın işlenerek afyon elde edilmesini sağlayacak fabrikadan yoksun olması, Türkiye’nin bu yöntemle zarara uğramasına neden olmuştur. Türkiye ham haşhaşı yurt dışına ihraç etmeye çalışmış ancak bu yöntem milyonlarca ton haşhaşın T.M.O. depolarında çürümesi ile sonuçlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan, **a.g.e.**, s.140-141.

ancak biz bundan dolayı Amerika'ya suçlamayıp, kendi emniyet teşkilatımızın çabalarıyla sorunu çözemeye çalışıyoruz demiştir.¹⁸⁰

Oktay Akbal, “...ABD gençliği günden güne afyona alışıyor. Ne iştir belki de yazgının bir oyunudur, bir zamanlar Batılılar geri kalmış Asya halklarını, afyona alıştırmak için ellerinden gelen çabayı gösterirlerdi. Ondokuzuncu yüzyıl, Batı emperyalizminin doğu uluslarını sömürmek için başarılı yöntemler uyguladıkları bir çağdır. Asyalılar, başta afyon olmak üzere birçok yolla uyutulduklar, bir çöküntüye, bir uyuşukluğa itildiler. Şimdi afyon denen zehir, o Batıyı hem de Batı uygarlığının en güçlü toplumu ABD'yi kemiriyor açık açık. ABD yetkililerinin korkusu büyük. Bu salgın tutku, yaygınlaşıyor günden güne. Bu yüzden nerde haşhaş ekilirse, orasının kökünün kurutmak istiyorlar. Zor kullanarak, para vererek, baskı yaparak, dostça düşmanca davranışlarla...”¹⁸¹ diye belirtmiştir.

Haşhaş sorunu, Türk-Amerikan ilişkilerini sarsacak düzeye getiren konulardan birisi olmuştur. Türk afyonunun, “afyonu üretildiği yerde yani kaynağında kurutalım” sloganıyla yola çıkan ABD yönetiminin, Türk Hükümetlerine çeşitli baskılar, tehditler uygulaması Türkiye'nin saygınlığını uluslararası alanda yaralamış, bu durum Türk kamuoyunu derinden etkilemiş kamuoyunun ve basının büyük çoğunluğu Türk-Amerikan ilişkilerindeki “haşhaş sorununu” yasaklamayı ABD'nin boyunduruğuna / egemenliğine girme olarak algılarken, haşhaşın yeniden üretilmesini ise Amerika'ya karşı bir rest çekme, Türkiye'nin bağımsız bir politika izleyebileceğini gösterme, bağımsız bir Türkiye olarak değerlendirmişlerdir.

Hıfzı V. Velidedeoğlu, Türk-Amerikan ilişkilerinin Atatürk döneminden 1970'lere kadar olan ilişkisini değerlendirdiği yazısında; “Kıbrıs darbesinden önce Türkiye, ABD'ye bütün partilerin ve bağımsızların temsilcilerinden oluşan bir “iyi niyet heyeti” gönderecekti. Bu heyet orada bizim hükümetimizce haşhaş konusunda alınan kararın yarattığı olumsuz tepkiye karşı Türkiye'nin haklılığını savunacaktı. ABD'nin yardım kesme kararı üzerine bundan vazgeçildi. Sonra Kıbrıs işinde ABD'nin Yunanlıları desteklemeğe başladığı görüldü. Atatürk'ten sonra gittikçe gelişen bir bağımlılık politikasının bizi nerelere, hangi çıkmazlara getirip saptadığını görerek gerçekten çok üzuldüm. Şimdi düşünüyorum, nereden, nasıl kalktık ve nereye, nasıl vardık diye....Demek ki bizi 1920'lerde her yandan saran yoksulluk, yoksunluk

¹⁸⁰ “Basında Haşhaş”, **Yankı**, S.158, 25-31 Mart 1974, s.8.

¹⁸¹ Oktay Akbal, “Afyon Savaşı”, **Cumhuriyet**, 16 Mart 1974.

ve iç isyan ve hıyanet günlerinde bile Türk Ulusu, Atatürk'ün önderliğinde “siyasal ve ekonomik tam bağımsızlık” ilkesinden hareket etmiş, tam 54 yıl sonra 1970’lerde kendi toprağında serbestçe haşhaş ekemeyecek bir duruma gelmiştir!... Açık olalım; onlarda kabahat yok. Onları böyle davranmaya özellikle 1950’den beri biz alıştırdık. Bir istediye iki verdik. Hem yalnız malımızı, milli servet kaynaklarımızı değil – Kore’de olduğu gibi- canımızı verdik, yiğit Mehmetçiklerimizi verdik. Sonra topraklarımızda kendi askeri görevlilerimizin bile uzun süre giremediği “üsler verdik ve Başbakanlarımızın ağzından bunlara “üs değil, tesistir” dedirttik. Hep Sovyet tehlikesini öne sürdük. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra onlara topraklarında üs vermeyen tarafsız ülkeler, Finlandiya, İsveç hatta komünist Yugoslavya ve Arnavutluk, Rus saldırısına uğradı mı ki hemen paniğe kapıldık?... Efendim, “Türk Hükümeti, haşhaş ekimine Amerikan Hükümeti’ne danışmadan izin vermekle bu devlete hakaret etmiş!”, “Amerika Dışişleri yetkilileri böyle düşünüyor muş. Ne münasebet! Acaba bu yetkililer, rahmetli İnönü’ye meşhur Johnson Mektubu gönderildiği vakit : “Bu, Türkiye’ye bir hakaret olmaz mı?” diye düşünmüşler miydi? Belki, “uyduyu azarlamak hakaret olmaz ama efendiye azıcık itaatsizlik hakarettir” diye düşünüyorlardır şimdi. Türkiye’ye askeri ve ekonomik yardımın kesilmesi için yasa önerisini hazırlayan ABD Senatörü Mr.Mondale’de böyle mi düşünüyor acaba?...”¹⁸² diye sormaktadır.

Haşhaş ekimine yeniden başlanması ABD Kongresi’nde Türkiye’ye karşı olumsuz bir tepki yaratmıştı. Kongrenin ambargo kararını kesinleştirmesi ise Türkiye’nin Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında gerçekleşmişti. Her iki kararın alındığı dönemde Başbakan olan Bülent Ecevit, Amerikan Kongresi’nin ambargo kararını Yunan lobisinin bir etkinliği olarak değerlendirmiştir: “...Bu yeni bir durum değil. Yunanistan öteden beri Batı dünyasında kendisi için uygun halkoyu yaratıyor. Bunda Yunan işadamları ile bu ülkelerdeki Rum topluluklarının etkisi büyük oluyor. Batı uygarlığının kaynağı olarak Yunanistan’ın bilinmesi de sonucu etkiliyor...”¹⁸³.

Amerikan kamuoyunda Türkiye’nin Amerika’ya ulaşan eroinin temel kaynağı olarak gösterilmesi ve Türkiye’nin Amerikan yardımına ihtiyaç duyan bir ülke olarak bilinmesi, Amerikan yöneticileri tarafından baskı altına alınarak suçun nedeni olarak

¹⁸² Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Kıbrıs, Haşhaş ve Bağımlılık”, **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1974.

¹⁸³ “CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit Dış Politikadaki Gelişmelerle İlgili Soruları Cevaplandırdı”, **Yankı**, S.204, 10-16 Şubat 1975, s.5.

gösterilmesini kolaylaştırıyordu. Ancak daha sonra yapılan değerlendirmelerde Türkiye’de üretilen haşhaşın sadece Amerika’da kullanılan uyuşturucu sorunu olmadığı, ilaç sanayi ile bağlantılı ekonomik nedenlerde aramak gerektiği de ileri sürülmüştür.¹⁸⁴ Cumhuriyet gazetesi haşhaşın işlenmesi ile elde edilen kodein, morfin, papaverin ve narkotin ihracı olanağı doğabileceği ve Türkiye’nin ihracatçı duruma geçmesini önlemek amacıyla uluslararası tekellerin çaba gösterdiğini belirtmiştir.¹⁸⁵

Amerikan yönetimi, haşhaş konusundaki isteklerini yerine getirmeleri için Türk yöneticilerine karşı ekonomik ve askeri yardımın kesilmesi gibi baskı taktikleri uygulamışlardır. Türk basınındaki yazarların çoğu bu konuda hemfikirdi. Türk kamuoyu da haşhaş konusunda Amerikan baskısının var olduğuna inanmıştı. Hükümetin çeşitli kademelerindeki görevliler de daha sonra bu konuda Amerika’nın baskısı altında kaldıklarını söylemişlerdir.¹⁸⁶

Haşhaşın ekiminin yasaklanması ve yeniden ekimine başlanması süresince Türk ve Amerika Hükümetleri arasında yaşananlar, ABD basını ve Kongresinde Türkiye aleyhindeki söz ve açıklamalar, Türk kamuoyu tarafından yakından izlenmiştir. Basın konuya oldukça geniş yer vermiş ve haşhaş sorunu, ABD aleyhtarlığına Türkiye’de ivme kazandıran gelişmelerden birisi olmuştur.

¹⁸⁴ Haşhaşın yasaklanmasında sentetik ilaç sanayinin büyük etkisi vardı. bkz. Aytunç Altındal, “Amerika ve Haşhaş Politikası-3”, **Haşhaş ve Emperyalizm**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s.209.

¹⁸⁵ **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1975.

¹⁸⁶ Bkz. Cem, **a.g.e.**, s.300.

SONUÇ

II.Dünya Savaşı'nın son yıllarında başlayan Türk-Amerikan yakınlaşması, 1946'da Missouri zırhlısının Türkiye ziyareti ile ivme kazanmıştır. Bu ziyaret kamuoyunda büyük çoğunlukla, Türkiye'nin Amerikalılar tarafından Sovyetler'e karşı desteklenmesi olarak algılanmıştır. Amerika, II.Dünya Savaşı'nın sonunda savaşta ekonomisi çöken, gıda ve enerji ihtiyacını karşılayamayan Avrupa'yı yardımlarıyla deyim yerindeyse yeniden inşa etmiştir. Savaştan ekonomisini daha da büyüterek çıkan Amerika, böylece demokratik parlamenter sistemi benimsemiş “hür dünya” ülkelerinin liderliğini üstlenmiştir.

Amerika, II.Dünya Savaşı'nın son yıllarından itibaren askeri, teknik, ekonomik ve demokratik sistem açısından Türk kamuoyunda örnek alınan ve hayranlıkla izlenen bir “süpergüç” olmuştur. Böylece Tanzimat'tan bu yana Batılılaşma projesinin yeni adresi uzaklardaki bu ülke, yani Amerika, Türkiye toplumu için Batı'yı simgeleyen yeni bir güç odağı haline gelmiştir.

Amerika'dan askeri bir zırhlı ile gelen siyasi destek, 1947 yılında Truman Doktrini ve 1948'de Marshall Yardımı ile ekonomik yardımlara dönüşmüştür. Amerikan yardımları başlangıçta büyük bir hoşnutlukla kabul edilmiş, ancak ilerleyen süreçte çeşitli şikâyet ve eleştirilerin hedefi olmuştur. Amerika'nın Türkiye'ye, diğer ülkelere oranla daha az yardımda bulunması, NATO ittifakı içinde “üvey evlat Türkiye” benzetmelerine neden olmuştur. Amerikan yardımlarına yönelik en sık gördüğümüz diğer eleştiriler ise, bu yardımlarla Türkiye'nin Amerika'ya bağımlı, onun uydusu bir devlet durumuna düşürüldüğü noktasındadır.

Ayrıca Türk Ordusunun silahlarının modernize edilmesinin tek kaynağının Amerika olmasının sakıncaları, 1964 ve 1974 olaylarında karşılaşılan çeşitli Amerikan yaptırımlarıyla anlaşılabilecek ve yerli silah sanayinin geliştirilmesi için çalışmaların başlatılmasına neden olacaktır.

Amerikan yardımlarının anlaşmalar gereği amaçları ve içeriği hakkında iki ülkede de geniş yayınlar yapılması öngörülmüyordu ki, bunun sonradan hayli ilginç sonuçları ortaya çıkacaktır. Bu doğrultuda Türkiye Hükümeti, yardımlarla ilgili kendi ülkesinde kendi vatandaşına Amerikan propagandası yapar duruma gelmiştir. Böyle bir uygulamanın en önemli sonucu ise toplumun yabancı ve ithal mallara olan

hayranlığının artması olmuştur. Bu iki etken birleşince günümüzde ithal ürünlerin, neden çok tercih edildiği daha iyi anlaşılacaktır.

Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya girişi, olumlu Amerika imgesine kaynaklık eden olaylardır. Demokrat Parti Hükümeti, Kore Savaşı'nda Amerika'nın Birleşmiş Milletler kanalıyla yardım çağrısına hemen yanıt vermiş ve 4500 askerini Kore'de savaşmak üzere göndermiştir. Daha sonra gerek kamuoyunda gerekse devlet yöneticilerinin de belirttiği üzere Kore Savaşı, Türkiye'nin NATO'ya girişinde bir köprü olmuştur. Böylece II.Dünya Savaşı sonrasında yakınlaşan iki ülke, Kore'de aynı cephede savaşarak “müttefik ülke” olmuşlardır.

Kore Savaşı sonuçlanmadan gelen NATO üyeliği, Türkiye'nin Sovyetler karşısında kendisini güvende hissettiği bir dönemin başlangıcı olmuştur. NATO üyeliği ile kimlerine göre Türkiye, üçüncü dünyadan kurtularak “muasır medeniyet”ler seviyesine yükselmiştir. 1946'dan başlayarak 1950'lerin sonlarına kadar Amerika, Türk kamuoyunda olağanüstü bir ilgiyle izlenmiştir. Sözü edilen dönemde Amerika'yı tüm dünyada sembolize eden “Sam Amca” karakteri, her türlü fedakârlığa katlanarak, Türkiye'yi ve “özgür dünya”yı çıkar gözetmeksizin destekleyen sevimli bir dost görünümündedir.

II.Dünya Savaşı'nın bitişinden 1950'li yılların sonlarına kadar Türk kamuoyunda yaşanan olaylar, Missouri zırhlısının Türkiye ziyareti, Kore Savaşı ve NATO üyeliği gibi, Amerika'nın, “Hür Dünyanın/Demokrasinin Kalesi”, “Demokrasinin Koruyucusu”, “özgürlük rejiminin savunucusu”, “Dost ve Müttefik” bir ülke gibi olumlu ifadelerle zihinlerde yer edinmesini sağlayacaktır. Sözü edilen olaylarda Amerika ile ilgili yazılarda şu cümlelerin sıklık frekansı oldukça yüksektir: “Amerika, Sovyet tehlikesine karşı çıkar gözetmeksizin bize yardım etmiştir. Milli Mücadele ya da daha öncesinde Amerika'ya karşı savaşılmamıştır. Yani bu ülke düşmanımız olmamıştır. Amerika, bizden toprak ya da üs istememiştir. Amerika, özgürlük rejiminin savunucusudur. NATO'yu kurmuş, desteklemiş ve onun tek söz sahibidir. Böylece ‘komünist Sovyetlerin’ ilerlemesini durdurmuştur. Amerika, insan haklarına saygılı tüm dünyaya örnek oluşturacak bir demokratik sisteme sahiptir”. Daha sonra bu ifadelere Amerika'nın ekonomik durumu da eklenerek, Türkiye'nin “küçük Amerika” olma rüyasına dönüşecektir. Yine bu süreçte Türkiye çeşitli araçlarla ve Amerikan sinemasıyla yoğun bir şekilde “Amerikan yaşam tarzı”

propagandasının etkisine girmiştir. Ancak bu iyimser hava daha sonra 1964 Johnson Mektubu ile bozulacaktır. 1964'te başlayan Kıbrıs konusundaki Türk-Amerikan uyuşmazlıkları, ikili anlaşmalar ve sonrasında ortaya çıkan sorunlar, haşhaş sorunu, 1974 Kıbrıs harekâtı ve ABD silah ambargosu, olumsuz Amerika imgesine neden olan olaylardan bazılarıdır.

Kıbrıs'ta başlayan çatışmalar sonrasında adaya müdahaleye hazırlanan İsmet İnönü Hükümeti'nin, ABD Başkanı Johnson'un kendi adıyla anılan Mektubu (1964) ile engellenmesi, Türk Hükümetini ve Türk halkını Türk-Amerikan ilişkilerini daha yakından incelemeye itmiş, Türk kamuoyunda 1960'lar boyunca genel bir kırgınlığa neden olmuştur. Bir başka deyişle 1964 tarihi, kamuoyundaki Amerika değerlendirmelerinin bir kırılma noktasıdır. Mektupta ileri sürülen konular, Türkiye'nin NATO'ya girişinden bu yana dış politikası ile ilgili bildiklerini ve uyguladıklarını bir anda sorgulamasına neden olmuştur. Sözü edilen mektup, Türkiye'nin "hür dünya" savunması kapsamında Amerikan yardımları adı altında aldığı silahları, Kıbrıs'ta Yunanlılara veya Rumlara karşı kullanamayacağını göstermiştir. Bu olay, Türkiye'nin 1952'de girdiği NATO örgütünün her zaman ve her durumda kendisini savunmayacağını öğretmiştir. Ordusunun ve askerlerinin büyük bir bölümünü daha fazla yardım almak adına NATO'ya bağlayan Türkiye'nin, bu askerleri ve silahları kime karşı kullanacağını yine ABD ve NATO aracılığıyla saptanacağını öğrenmiştir. Tüm bu sözünü ettiğimiz anımsatmalar, Johnson Mektubu'nda yer almış ve Türk kamuoyunu derinden sarsmıştır. Milliyetçi-muhafazakâr ya da sol kesimlerce ortaya çıkan bu yeni durum karşısında asgari ortak bir yorumla, Amerika ile ilişkilerin gözden geçirilmesini dile getirmişlerdir. Böylece daha önce de belirttiğimiz gibi olumsuz Amerika imgesine kaynaklık eden olayların başında 1964 yılında ABD Başkanı Johnson'un Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup gelmiştir.

1960'ların ortasında ikili anlaşmalarla Amerika'nın Türkiye'de elde ettiği ayrıcalıkları, NATO anlaşması kapsamı dışında kullandığına dair yaygın düşünce, daha önce pek de dikkate değer bulunmayan konuların gündeme yerleşmesine neden olmuştur. Amerikan üslerine, Türk yetkililerin giremediğine ilişkin haberler, Amerikan personelinin adli ve gümrük ayrıcalıkları, sosyal ve ekonomik bakımdan zor şartlar altında yaşayan Türk toplumunda rahatsızlık yaratmıştır. Amerikan Ordu

Postası aracılığıyla Amerikalı askerlerin ülkelerinden diledikleri ürünü sınırsızca getirmesi, bir süre sonra Türkiye’de kaçak Amerikan mallarının ve pazarlarının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Halen bazı büyük şehirlerimizde Amerikan pazarları adı altında ithal malların satılması geleneği o günlerden kalma bir uygulamadır. Bazı yazarların iddialarına göre, Amerikalıların oturdukları apartmandaki kapıcıların bir kısmı, Amerikan sigarası ve içkilerini kaçak yollardan satarak kaçakçı durumuna düşmüşlerdir.

Amerikalılar, Türkiye’de kurduğu üsler aracılığıyla, çeşitli istihbarat bilgileri elde etmek amacıyla Türk hükümetinin bilgisi dışında casus uçaklar uçurmuşlar, bu uçaklar özellikle Sovyetler Birliği ile çeşitli sorunlara neden olmuştur. Türkiye’deki üslerin NATO amaçları dışında ancak Amerika’nın hedefleri doğrultusunda kullanılması ile Türkiye’nin, Amerika’nın “ileri karakolu” olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kamuoyunda ABD personeli ve askerlerinin birtakım ikili anlaşmalardan da yararlanarak, serbest ve Türk yasalarını tanımaz bir tutum içerisine girmeleri, Türkiye’deki Amerikalılara karşı olumsuz ve hiç de dostane olmayan duyguları beslemiştir. Sayıları çeşitli dönemlerde 20 bin ile 30 bin arasında değişen Amerikalı askerlerin Türkiye’deki görünüşleri, topluma mütareke öncesi işgal kuvvetlerini, ikili anlaşmaların bazılarının da bir tür kapitülasyon anlaşmaları olduğu anımsatmalarına neden olmuştur. Üslerdeki özellikle nükleer başlıklı füzelerin varlığı, Türkiye’yi iki süper güç arasında sıkışmış, “Amerika’nın kalkan olarak kullandığı” ülkelerden birisi yorumlarına neden olmuştur. Sonunda Türkiye topraklarında bu füzeler nedeniyle, nükleer üslerin boşaltılması pazarlığında Sovyetlerin Küba kozuna karşılık Amerika’nın piyonu olmuştur.

Altıncı Filo’nun Türkiye ziyaretleri, sol gruplar tarafından Türkiye’nin Amerika tarafından “uydu bir devlet durumuna düşürüldüğü”, “bağımsızlığının zedelendiği”, dünyanın jandarmalığına soyunan Amerika’nın Türkiye’yi de denetim ve kontrolü altına aldığına göstergeleri olarak algılanmıştır. Aynı dönemde milliyetçi ve muhafazakâr kesim ise ziyaretleri iki müttefik ülkenin yardımlaşması, yapılan tüm protesto gösterilerini ise Sovyetler ve onların bu ülkedeki uzantıları aracılığıyla yapıldığı görüşündeydiler. Böylece 1960’ların ortalarında iki farklı Amerika imgesinin mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Birincisine göre anti-empyralist bir söylemle “empyralist, dünyanın jandarması...Amerika” diğeri ise

1950'lerin uzantısı olan Sovyetlerin her an bir dünya işgal hareketine girişerek komünizmi ithal edebileceği korkusundan kurtulamayan anti-komünist düşüncelerle Amerika ile zorunlu bir mücadeleyi savunan “ebedi dost ve müttefik Amerika”.

Amerika'nın Altıncı Filo'nun Türkiye ziyaretleri mütareke öncesi işgal gemilerini benzetilmekte, Sevr anlaşmasına vurgu yapılmaktaydı. Bazı yazarlar, İzmir'in işgali sırasında da Amerikan gemilerinin körfezde bulunduklarını anımsatmaları ilginçtir.

Altıncı Filo ziyaretlerinin protestoları ile birlikte anılan “Go Home Amerika” sloganı sadece bir öğrenci ve gençlik hareketi olarak açıklamak kanımca çok da doğru olmayacaktır. Amerika'nın küresel politikalarına ilk karşı çıkışın gerçekleştiği bir dönem olan 1960'lar ve sonrası, aynı zamanda daha fazla özgürlük taleplerinin ifade edildiği bir süreçti. Doğal olarak Türkiye'nin de bu düşüncelerden etkilenmemesi beklenemezdi. Türkiye'de ve dünyada, bu daha fazla özgürlük ve bloklara bağımlı politikalara son verilmesini isteyen bir kitlenin varlığı bilinirken, aynı dönemde Altıncı filoya ait gemilerin Türkiye'nin önemli milli ve kurtuluş günlerinde ziyaret etme konusunda ısrarcı davranmaları da düşündürücüdür.

Türk ve Amerikalı yöneticilerin uzun görüşmelerden sonra 1972'de ekimine son verilmesi bir olay ve 1974'te ekimine yeniden izin verilmesiyle bir başka olay olan Haşhaş, Türkiye'nin iç işlerine bir Amerikan müdahalesi olarak algılanmıştır. Bu dönem de ise ortanın solu sloganıyla Amerika'ya karşı duran bir Bülent Ecevit yönetimindeki CHP ile Necmettin Erbakan'ın genel başkanlığını yaptığı MSP'nin koalisyon hükümeti döneminde Amerika'nın onaylamadığı kararlar alınmıştır. Bu kararlardan birincisi Haşhaş ekimine yeniden başlanmasıdır. ABD Senatosu bu karara çok değişik tepkiler vermiştir. Yardımın kesilmesi, Türkiye'nin cezalandırılması hatta ABD basınında Türk haşhaş tarlalarının bombalanması dahi ileri sürülen görüşlerden olmuştur. Türk kamuoyunda bu olaylar yakından izlenmiş ve Amerika karşıtlığının önemli nedenlerinden birisi olmuştur Haşhaş sorunu. Haşhaş ekimine yeniden başlanması Amerika'nın tehditleri karşısında Türkiye'nin egemenliğinin ve onurunun kurtarıldığı yorumlarına neden olmuştur.

1974'te gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekatı ve sonrasında gelen ABD Kongresi'nin silah ambargosu kararı, inceleme dönemimiz içindeki kırılma noktalarından bir başkasıdır. Amerika'nın Kıbrıs politikasının Enosis'i desteklemek

olduğu oldukça yaygın bir şekilde kabul gören görüşlerdendir. Türk kamuoyu Amerikan silah ambargosu kararı ile deyim yerindeyse büyük bir şok yaşamıştır. Üç yıl sekiz ay süren ambargo uygulaması süresince, Amerika geniş bir çevrede eleştirilmiştir. Amerika, bu kararı ile artık “Çirkin Amerika” olmuştur. Amerika’nın müttefiki bir ülkeye ambargo uygulaması çeşitli tartışmaları başlatan bir etken olmuştur. ABD Senatosunun bu kararı, Yunan, Rum hatta Ermeni asıllı Amerikalıların bir oyunu sonucunda aldığı ve bu hatalı kararından bir an evvel dönmesi gerektiği, milliyetçi-muhafazakar kesimin beklentileri olmuştur.

Amerikan Temsilciler Meclisi ise sadece ambargo kararı almakla yetinmemiş Ermeni azınlığın etkisiyle, Türkiye aleyhine yeni bir karar daha almıştır. Bu karara göre 1975 yılında Amerikan Temsilciler Meclisi, 24 Nisan gününün Ermeniler’e karşı işlenen “insanlık dışı suçları anma günü” olarak tespitine karar vermiştir. Artık Amerika ile ilişkiler zor bir dönemece girmiştir. Bir yandan silah ambargosu diğer yandan 24 Nisan kararı, Türk kamuoyunda Amerika imajının olumsuz anlamda değişmesine neden olmuştur. Bu dönemde özellikle Uğur Mumcu’nun ABD yönetimi karar mekanizması, dünyadaki Ermeni ve Türkiye’deki Kürt faaliyetleri ardında, Amerika ve CIA ilişkisine yönelik açıklamaları etkileyicidir.

Ambargo kararı ile birçok yazara göre Türkiye, müttefiki tarafından ihanete uğramıştır. Amerika, 1964 yılında Johnson Mektubu’nda belirttiklerini on yıl sonra uygulamaya geçirmiştir.

1978’de ambargonun kaldırılmasının ardından Amerika’ya karşı olumsuz tepkiler devam etmiştir. 1980’lerle birlikte ilişkiler bir düzene girecek Amerika için “stratejik ortak” deyimini daha sık kullanılmaya başlanacaktır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİVLER

A. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

BCA, Başbakanlık Özel Kalem Kataloğu F: 030.01, 133.864.1. (Moskova Radyosu -Türkçe 21:00 ve 22:30 Yayınları, 20.7.1951).

BCA, Başbakanlık Özel Kalem Kataloğu 030.01, 102.630.8.

BCA, Bakanlar Kurulu Kararları (1928 ve Sonrası) Kataloğu, 030.18.01.02, 110.18.8.

II. RESMİ YAYINLAR

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt: 10, D: 8, (2 Şubat.1948), B: 37, O:1

TBMM Tutanak Dergisi, C: 1, D: 9, (30 Haziran 1950), B: 15, O: 1

TBMM Tutanak Dergisi, C: 3, D: 9, (11 Aralık 1950), B: 17, O: 2

TBMM Tutanak Dergisi, C: 32, D: 1, (3 Eylül 1964), B: 130

TBMM Tutanak Dergisi, C: 35, D: 1, (Ocak 1965), O: 4

TBMM Tutanak Dergisi, C: 8, D: 3, (24 Temmuz 1970), O: 1

TBMM Tutanak Dergisi, C: 9, D: 4, (20 Şubat 1975), O: 2

T.C. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Sayı:12, (Eylül 1965); Sayı:16, (31 Ocak 1966); Sayı:67, (Nisan 1970); No:69, (Haziran 1970); No:81, (Haziran 1971)

Resmi Gazete, Sayı: 6956, (13 Temmuz 1948)

Düstur, III.Tertib, C.26, No:1285, (Temmuz 1945); III.Tertip, C.29, (Temmuz1948)

Ayın Tarihi, No:136, (Mart 1945); No:137, (Nisan 1945); No:144, (Kasım 1945); No: 145, (Aralık 1945); No:149, (Nisan 1946); No:153, (Ağustos 1946); No:154, (Eylül 1946); No:155, (Ekim 1946); No: 161, (Nisan 1947); No:164, (Temmuz 1947); No:166, (Eylül 1947); No:170, (Ocak 1947); Sayı:173, (Nisan 1948); No:198, (Mayıs 1950); No:217, (Aralık 1951).

İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973

Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Muharebeleri (1950-1953), Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1975

III. SÜRELİ YAYINLAR

A. GAZETELER

Cumhuriyet

Milliyet

Hürriyet

Son Posta

Kuvvet

Kudret

Akşam

Vatan

Ulus

Zincirli Hürriyet

Tercüman

B. DERGİLER

Akis

Büyük Doğu

Forum

İmece

Kızılelma

Milli Işık

Yankı

Yarın

Yön

IV. ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLER

70. Yılında Lozan Barış Antlaşması, İnönü Vakfı, Ankara, 1994.

ACAR, Cemal, **Soğuk Savaş, Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007

AHMAD, Feroz- AHMAD, Bedia Turgay, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976

AKALIN, Cüneyt, **Soğuk Savaş, ABD ve Türkiye-1 (Olaylar, Belgeler) 1945-1952**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (1918-1919)**, C.1, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992

- AKYOL, Taha, **Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye 2**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1979
- AKYÜZ, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, TTK Basımevi, Ankara, 1988.
- ALTAN, Çetin, **Ben Milletvekili İken**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Demirel Dönemi, 12 Mart Darbesi 1965-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Çankaya'ya Giden Yol, 1971-1973**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Şeytan Üçgeninde Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987
- ARIKAN, Zeki, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını**, Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, Ankara, 1989
- ARMAOĞLU, Fahir H., **Kıbrıs Meselesi, Türk Hükümeti ve Kamu Oyunun Davranışları, 1954-1959**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1963
- ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, C.I:1914-1980, T. İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994
- ARMAOĞLU, Fahir, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1991
- ATAÖV, Türkkaya, **Amerika, NATO ve Türkiye**, Aydınlik Yayınları, Ankara, 1969
- ATATÜRK, Kemal **Nutuk, (1919-1927)**, (Bugünkü Dille Yay: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000
- AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969
- AYBAR, M. Ali, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm-Seçmeler, 1945-1967**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968
- AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**, DEÜ Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, (Ankara Üniversitesi Basımevi) Ankara, 1995.
- AYDOĞAN, Metin, **Bitmeyen Oyun**, Kum Saati Yayıncılık, İstanbul, 2002
- BAĞCI, Hüseyin, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990
- BANOĞLU, N. Ahmet, **Kıbrıs Dosyası**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1974
- Bayar'ın Amerika Seyahati**, Demokrat Parti Neşriyatından No:6, Güneş Matbaası, Ankara, 1954
- BAYKURT, Fakir, **Türk Eğitiminde Emperyalist Etkiler**, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara, 1999

BERKES, Niyazi, **Unutulan Yıllar**, (Yay. Haz: Ruşen Sezer), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997

BİLGE, A. Suat, **Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964**, T.İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992

CAN, Bilmez Bülent, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi 1909-1923**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000

CAN, Mehmet, **Orta Doğu'da Amerikan Politikası**, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1993

CEM, İsmail, **Tarih Açısından 12 Mart**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1980

ÇAY, Abdulhalûk, **Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989

DEĞER, M. Emin, **Oltadaki Balık Türkiye**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998

DENKTAŞ, Rauf, **Rauf Denktaş'ın Hatıraları (1964-1974)**, 1.Cilt, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996

DOĞAN, Yalçın, **IMF Kıskaçında Türkiye, 1946-1980**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1986

EARL, Edward M., **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Milliyet Yayınları, İstanbul,

EKİNCİ, Necdet, **II.Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997

ELMACI, Mehmet Emin, **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Yayınevi, İstanbul 2005

ERHAN, Çağrı, **Beyaz Savaş, Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996

ERHAN, Çağrı, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001

ERİM, Nihat, **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ajans Türk-Matbaası, Ankara, 1975

ERKİN, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968

EROĞLU, Hazma, **Kıbrıs Türk Federe Devleti, Kuruluşu, Anayasası ve Bağımsızlığı**, Türk Devrim Kurumu Yayınları, Ankara, 1976

EROL, Mine, **Osmanlı İmparatorluğunun Amerika Büyükelçisi A.Rüstem Bey**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1973

- EROL, Mine, **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1976
- FALCO, Mathea, **Winning the Drug War**, New York, Priority Press Publications, 1989
- GERGER, Haluk, **Nükleer Tehlike, Nükleer Silahlar ve Nükleer Savaş**, Bilim ve Sanat Kitapları, Ankara, 1983
- GERGER, Haluk, **O Yıllar**, Dost Kitabevi, Ankara, 1987
- GERGER, Haluk, **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası, Soğuk Savaş'tan Yeni Dünya Düzeni'ne**, Belge Yayınları, İstanbul, 1999
- GREW, John, **İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları, Atatürk ve İnönü**, (Çev: Muzaffer Aşkın), Çağdaş Matbaacılık, 2000
- GÜREL, Şükrü Sina, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984
- GÜRSEL, Halûk F., **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, Ak Yayınları, İstanbul, 1968
- GÜRÜN, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, TTK Yayınevi, Ankara, 1991
- GÜVENÇ, Nazım, **Kıbrıs Sorunu, Yunanistan ve Türkiye**, Çağdaş Politika Yayınları, İstanbul, 1984
- HALİL, Ali, **Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968
- KABACALI, Alpay, **Yakın Tarihimizden Büyük Dönemeçler**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1995
- KAHRAMAN, H. Bülent, **Sağ Türkiye ve Partileri**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995
- KANTARCI, Şenol, **Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi**, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2004
- KARA, Muzaffer Ayhan, **Koalisyonlar**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004
- KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996
- KENNEDY, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, (Çev: Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001
- KENNEDY, Robert F., **Thirteen Days: A Memoir of the Cuban Missile Crisis**, Norton, New York, 1971
- KIRKPINAR, Kenan, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi, İngiltere ve Türkiye (1919-1922)**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.
- KISSINGER, Henry, **Diplomasi**, (Çev: İbrahim H. Kurt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004

- KURAT, Akdes Nimet, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış, 1800-1959**, Doğu Matbaası, Ankara, 1959
- KUTAY, Cemal, **Türk Milli Mücadelesinde Amerika**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1979
- KÜÇÜK, Yalçın, **Türkiye Üzerine Tezler, 1908-1978**, C.2, Tekin Yayınevi, Ankara, 1984
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer E., **Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)**, AÜSBF Yayını, Ankara, 1972
- LAMOUR, Catherine, **Eroin Dosyası: Amerika'nın Afyon Oyunları**, (Çev: Semih Tuğrul), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974
- MUMCU, Uğur, **40'ların Cadı Kazanı**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993
- ONUR, İsmet, **Kıbrıs Türkleri**, Burhanettin Matbaası, İstanbul, 1938
- ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası, (1919-1980)**, C.I, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002
- ORKUNT, Sezai, **Türkiye-ABD Askeri İlişkileri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978
- ÖKE, M. Kemal, **Unutulan Savaşın Kronolojisi, Türkler ve Kore, 1950-1953**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2000
- ÖYMEN, Altan, **Değişim Yılları**, Doğan Kitap, İstanbul, 2004
- ÖYMEN, Altan, **Bir Dönem Bir Çocuk**, Doğan Kitap, İstanbul, 2002
- ÖZDEMİR, Hikmet, **Yön Hareketi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986
- SANDER, Oral- FİŞEK, Kurthan, **ABD Dışışleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı, 1829-1929**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, 5.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1996
- SANDER, Oral, **Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınevi, Ankara, 1979
- SANDER, Oral, **Türkiye'nin Dış Politikası**, (Der: Melek Fırat), 2.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2000
- SARAY, Mehmet, **Türkiye'nin NATO'ya Girişi (III.Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000
- SERTEL, Zekeriya, **Amerikan Biçimi Yaşam**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994
- SEVER, Ayşegül, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945-1958**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997
- SEZER, Duygu, **Kamu Oyu ve Dış Politika**, Ankara Üniversitesi, SBF Yayınları No:339, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972

- SİNANOĞLU, Oktay, **Hedef Türkiye**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007
- SONYEL, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.1, TTK Yayınları, Ankara, 1987
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Kıbrıs Sorunu Işığında Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Politikası (1964-1980)**, Der Yayınevi, İstanbul, 1995
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, 2006 UZUN KÜNYE
- ŞAHİN, Haluk, **Gece Gelen Mektup, Türk-Amerikan İlişkilerinde Dönüm Noktası**, Cep Kitapları, İstanbul, 1987
- TEVETOĞLU, Fethi, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, TTK Yayınları, Ankara, 1991
- TEZEL, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
- TİMUR, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994
- TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları (1944-1973), DP'nin Altın Yılları (1950-1954)**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1990
- TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, İnönü'nün Son Başbakanlığı**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969
- TOKER, Metin, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu, (2.Dünya Savaşı'ndan sonra Türk-Sovyet ve Türk-Amerikan İlişkileri Üzerine Bir İnceleme)**, Akis Yayınları, Ankara, 1971
- TORUN, Şükrü, **Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu**, Gazeteciler Matbaası, İstanbul, 1956
- TRUMAN, S.H., **Hatıralarım**, (Çev: Cihad Baban-Semih Tuğrul), Ulusal Basımevi, Ankara, 1968
- TUNÇKANAT, Haydar, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001
- TURAN, Şerafettin, **İsmet İnönü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 1.Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991
- TÜRKEŞ, Alpaslan, **Türkiye'nin Meseleleri**, Sıralar Basımevi, İstanbul, 1969
- URGAN, Mina, **Bir Dinozorun Anıları**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 1998
- USLU, Nasuh, **Türk-Amerikan İlişkileri**, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000

ÜLMAN, Haluk, **İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1939-1947**, A.Ü.S.B.F. Yayını, Ankara, 1961

ÜSTÜN, Nevzat, **Türkiye'deki Amerika**, Var Yayınları, İstanbul, 1969

YAVUZ, Turan, **Satılık Müttefik, Gizli Belgeler Işığında 1962 Küba Füze Krizi ve Türkiye**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999

YAVUZALP, Ercüment, **Liderlerimiz ve Dış Politika (Bir Diplomatın Gözüyle)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996

YETKİN, Çetin, **Karşıdevrim, 1945-1950**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003

V. MAKALELER

ABADAN, Nermin, "Sosyal Hayat ve Amerikan Kadını", **Akis**, 3 Temmuz 1954

ADANIR, Oğuz, "İki Amerika: Gerçek ve Sanal", **Doğu Batı**, S.32, (Mayıs-Haziran-Temmuz 2005)

AKOL, Osman K., "Barış Gönüllüleri", **Forum**, S.320, 1 Ağustos 1967

ALASYA, H. Fikret, "Kıbrıs Hadiseleri ve Amerika'nın İkinci Büyük Hatası", **Türk Kültürü**, S.146, Aralık 1974

ALKAN, Mehmet Ö., "Kore'de Birleşin Kıbrıs'ta Ayrılan Yollar, Türkiye'de Amerikan İmajının Değişimi, 1945-1980", **Toplumsal Tarih**, S.118, Ekim 2003

ARMAOĞLU, Fahir, "Türkiye'deki Amerikan Okulları Krizi 1927-1928", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C:XIII, S:37

ARMAOĞLU, Fahir H., "Türkiye ve NATO", **Forum**, S.193, 15 Nisan 1962

ARMAOĞLU, Fahir, "Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika", **Belleten**, C.LV, S.213, (Ağustos 1991), TTK Basımevi, Ankara, 1991

ARMAOĞLU, Fahir, "Yarım Yüzyılın Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1997", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, (Yay. Haz. İsmail Soysal), TTK Yayınevi, Ankara, 1999.

ASLAN, İffet, "NATO Meselesi", **Yön**, S.155, (18 Mart 1966)

ATAÖV, Türkkaya, "Bu Sevinç Neden?", **Forum**, S:346, (1 Eylül 1968)

ATAÖV, Türkkaya, "Kapitalist Dünyadan İtiraf: I", **Forum**, S.342, (1 Temmuz 1968)

ATAÖV, Türkkaya, "Altıncı Filo Defol!", **Forum**, S.344, (1 Ağustos 1968)

ATAÖV, Türkkaya, "Türkiye, Amerika'nın Tekelinde olan NATO'dan Çıkacaktır!", **Forum**, S.335, (15 Mart 1968)

AYDIN, Mustafa, “Sovyetlerin Montreux’de Değişiklik Talepleri”, **Türk Dış Politikası**, (Ed. B.Oran), C.I:1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

BABAN, Cihad, “Türk-Amerikan İşbirliği ve Ortadoğu”, **Akis**, 3 Temmuz 1954

BALKAN, Aydemir, “Amerikalılar mı Kabahatli Biz mi?”, **Forum**, S.111, (1 Kasım 1958)

BAŞARAN, Mehmet, “Eğitimde Amerikanlaşma ve Amerikan Eğitimi”, **Devrimci Eğitim Köy Enstitüleri**, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1999

BAŞARAN, Mehmet, “Eğitimde Amerikanlaşma ve Amerikan Eğitimi”, **Yön**, S.89, 11 Aralık 1964

BİLGE, Suat, “Türk-Sovyet İlişkileri”, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996

BORA, Tanıl, “Amerikan Hayranlığı ve Amerikan Aleyhtarlığı”, **Birikim**, S.174, (Ekim 2003)

BORA, Tanıl, “Türkiye’de Siyasal İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi”, **Modernleşme ve Batıcılık**, C.3, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002

BORAN, Behice, “NATO’dan Niçin Çıkmalıyız?”, **Forum**, S.335, (15 Mart 1968)

ÇAMLI, İbrahim, “Kıbrıs Gerçeği:II”, **Yön**, S.79, (2 Ekim 1964)

ÇAMLI, İbrahim, “Kıbrıs Meselesinin Çözümü Üçüncü Dünyanın İçindedir”, **Yön**, S.108, (23 Nisan 1965)

ÇANDAR, Cengiz, “Türklerin Amerika’ya Bakışından Örnekler ve Amerika’nın Türkiye Politikası”, **Türkiye’nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası**, (Ed: Morton Abramowitz), Liberte Yayınları, (Çev: Faruk Çakır, Nasuh Uslu), Ankara, 2000

ÇİMEN, Yaşar, “Amerika’nın Güttüğü Siyaseti Takbih Ediyoruz”, **Kızıllema**, S.13, (13 Şubat 1948)

EKİNCİ, Fikret, “Tansel’in Gafı”, **Forum**, S:324, (1 Ekim 1967)

EKŞİ, Oktay, “İngiltere Mektubu: Amerikalılarda Emperyalist Düşünceler”, **Yön**, S.146, (14 Ocak 1966)

ERHAN, Çağrı, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, (Ed:B. Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

ESMER, A.Şükrü, “Patrikhanenin Yeni Hamisi”, **Yön**, S.160, (22 Nisan 1966)

ESMER, Ahmet Şükrü, “Truman Doktrini’nin Yirminci Yılı”, **Yön**, S.208, 25 Mart 1967

ESMER, Ahmet Şükrü, “Amerika’nın Türkiye’de Askeri Müdahale Yetkisi: Antlaşma Kayıp Mı Oldu?”, **Yön**, S.203, (17 Şubat 1967)

ESMER, Ahmet Şükrü, “Anlaşmalar Üzerinde Görüşmeler”, **Yön**, S.162, (6 Mayıs 1966)

FIRAT, Melek, “Yunanistan’la İlişkiler, 1960-1980, **Türk Dış Politikası**, (Ed. Baskın Oran), C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

GÖNLÜBOL, Mehmet – KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, “1973-1983 Dönemi”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996

GÖNLÜBOL, Mehmet - ÜLMAN, A Haluk, “İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Türk Dış Politikası, 1945-1965”, **Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996

GÖNLÜBOL, Mehmet, “Değişen Dünya, NATO ve Türkiye”, **Forum**, S.335, (15 Mart 1968)

GÖNLÜBOL, Mehmet- ÜLMAN, Haluk “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı, 1947-1965”, **SBF Dergisi**, C.XXI, S.1, (1966)

GÜRKAN, İhsan, “1974 Kıbrıs Barış Harekatı’nda Siyasal İradenin Oluşumu ve Askeri Uygulama”, **Türk Dış Politikasının Analizi** (Der: F.Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 1994

KESKİN, Funda, “Soğuk Savaş Kavramı ve Kronolojisi”, **Türk Dış Politikası**, (Ed: B.Oran), C.I:1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

KESKİN, Funda, “ABD Başkanlarının Ünlü Doktrinleri”, **Türk Dış Politikası**, (Ed.B.Oran), C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

KIŞLALI, A. Taner, “Amerika, Demirel’e Fatura Çıkıyor”, **Yankı**, S.239, (13-19 Ekim 1975)

KIŞLALI, A.Taner, “Başyazı”, **Yankı**, S.204, (10-16 Şubat 1975)

KIŞLALI, M. Ali, “Okuyucularımıza”, **Yankı**, S.369, (10-16 Nisan 1978)

KOÇ, M. Şükrü, “Türk Milli Eğitimi’nde Dış Etkiler: II, Amerika’nın Milli Eğitimimize İndirdiği Darbe”, **Yön**, S:112, (21 Mayıs 1965)

KONUR, Hamdi, “NATO, Bir Savunma Anlaşması Değildir”, **Forum**, S.335, (15 Mart 1968)

KORKMAZGİL, Hüseyin, “Emperyalizmin Köpekdişi”, **Forum**, S.344, (1 Ağustos 1968)

KÖKLÜGİLLER, Ahmet, “Kültür Emperyalizmi”, **Forum**, S.342, (1 Temmuz 1968)

KÖPRÜLÜ, Orhan Fuad, “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, **Bellekten**, C.LI, S.200, (Ağustos 1987)

- KURAT, Akdes Nimet, “Atatürk ve Amerika Birleşik Devletleri”, **Forum**, S.231, (15 Kasım 1963)
- KURAT, Akdes Nimet, “Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.5, S.8-9, (1967)
- N. Fazıl Kısakürek, “İki Ejderha”, **Büyük Doğu**, S.18, (15 Kasım 1967)
- N.Fazıl Kısakürek, “Amerika, Dünya ve Biz”, **Büyük Doğu**, S.20, (17 Temmuz 1959)
- NESİN, Aziz, “Zafer Anıtı önündeki konuşma metni”, **Forum**, S.338, (1 Mayıs 1968)
- ORAN, Baskın, “Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1, 1945-1960”, **Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002
- ÖZKAN, Ayşe, “ABD’nin Kıbrıs Politikası”, **2023 Dergisi**, S.28, (Ağustos 2002)
- Saffet Solak, “Şu Dostumuz Amerika ve Düşmanımız Rusya”, **Büyük Doğu**, S.9, (3 Mart 1971)
- SEZER, Duygu, “Türkiye’nin Ekonomik İlişkileri”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996
- SEZER, Duygu Bazoğlu, “Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye’nin İttifaklar Politikası”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, (Yay. Haz. İsmail Soysal), TTK Yayınevi, Ankara, 1999
- SOYSAL, İlhami, “Dış Politikadan İç Politikaya”, **Yön**, S.46, (31 Ekim 1962)
- SOYSAL, İsmail, **Türkiye’nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları**, TTK Basımevi, Ankara, 1965
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, 2006
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, “II.Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’nin Dış Politikası: Tarafsızlıktan NATO’ya”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der: Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 1994
- SÖZEN, Edibe, “Ötekisizleştirme Sürecinde Amerika ve Amerikalılaştırma”, **Karizma**, S.3, (Temmuz-Ağustos-Eylül 2000)
- SÜRGEVİL, Sabri, “İtilaf Devletleri’nin I.Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti’ne Bakış Açılarına İlişkin Belgeler” **ÇTTA Dergisi**, C.III, S.8, (1988), DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir
- TALAS, Cahit, “Kıbrıs-Avrupa-NATO-Amerika”, **Forum**, S.251, (15 Eylül 1964)
- TELLAL, Erel, “SSCB’yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, (Ed: B.Oran) Cilt 1: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

TURAN, İlder - BARLAS, Dilek, “Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der: F. Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 1994

TÜFEKÇİOĞLU, Hayati, “1950’de Türk-Amerikan İlişkilerinin Türkiye’de Geniş Çevrelerce Algılanış Biçimi”, **500.Yılında Amerika**, (Yay. Haz: Recep Ertürk-Hayati Tüfekçioğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994

TÜRK, İsmail, “Amerikan İktisadi Yardımları ve Türkiye”, **Forum**, S.28, (15 Mayıs 1955)

Türkkaya Ataöv, “Altıncı Filo Defol!”, **Forum**, S.344, (1 Ağustos 1968)

Türkkaya Ataöv, “Bu Sevinç Neden?”, **Forum**, S.345, (1 Eylül 1968)

ÜLMAN, A. Haluk, “Türk-Amerikan Yakınlaşması ve Sovyetler Birliği”, **Forum**, S.165, (15 Şubat 1961)

VARDAR, Deniz, “Türkiye’nin Batı Avrupa Kurumlarına Girişi ve Kamuoyu”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der: Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 1994

YÜCEKÖK, Ahmet Naki, “Türkiye’deki Truva Atı”, **Forum**, S.336, (1 Nisan 1968)

ZORLU, Fatin Rüştü, “Türk-Amerikan Dostluğu”, **Akis**, (3 Temmuz 1954)

“Afyon”, **Yankı**, S.26, (12-18 Temmuz 1971)

“Ambargo ve Ecevit Hükümeti”, **Yankı**, S.385, (31 Temmuz- 6 Ağustos 1978)

“Amerika ile Orta Bir Yol”, **Yankı**, S.227, (21-27 Temmuz 1975)

“Amerika Ne Verdi?”, **Yankı**, S.78, (11-17 Eylül 1972)

“Amerika, Neden Enosis’ten Yanadır”, **Yön**, S.99, (19 Şubat 1965)

“Amerikalı Dostlarımız”, **Akis**, (4 Şubat 1956)

“Amerikan Elçisi ve Karşılanışı”, **Yarın**, S.294, (4 Aralık 1968)

“Amerikan Elçisinin Siyasi Komiser Edası”, **Forum**, S.283, (15 Ocak 1966)

“Amerikan Eskileri Kazığı”, **Yön**, S.138, (19 Kasım 1965)

“Amerikan Eskileri Propagandası!”, **Yön**, S.216, (19 Mayıs 1967)

“Amerikan Üsleri (Türkiye’deki Amerikalılar)”, **Yankı**, S.229, (4-10 1975)

“Ant, Bir Derginin Anatomisi”, **Milli Işık**, S.7, (Kasım 1967)

“Başyazı: Batı’nın Lideri?”, **Forum**, C.17, S.242, (1 Mayıs 1964)

“Başyazı: Kıbrıs, NATO ve Amerika”, **Forum**, S.245, (15 Haziran 1964)

“Başyazı: Müttefikiz, Peyk Değil”, **Forum**, S.250, (1 Eylül 1964)

“Başyazı: Pax Americana”, **Forum**, S.318, (1 Temmuz 1967)

“Bir Gazetenin Anatomisi; Proleter”, **Milli Işık**, S.10-11, (Şubat-Mart 1968)

“Birleşik Amerika ve Kıbrıs”, **Forum**, S.49, (1 Nisan 1956)

- “Cemiyet Hayatı”, **Akis**, (3 Temmuz 1954)
- “CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit Dış Politikadaki Gelişmelerle İlgili Soruları Cevaplandırdı”, **Yankı**, S.204, (10-16 Şubat 1975)
- “Coca-Cola”, **Yön**, S.119, (9 Temmuz 1965)
- “Çirkin Amerikalı”, **Yankı**, S.192, (18-24 Kasım 1974)
- “Dava Hadisesi ve Türk-Amerikan Münasebetleri”, **Forum**, C.13, S.145, (1 Nisan 1960)
- “Dış Politikada İbret Verici Gelişmeler”, **Yankı**, S.366, (20-26 Mart 1978)
- “Dolaylı Saldırı Anlaşması”, **Yön**, S.155, (18 Mart 1966)
- “Ecevit Amerikan Kamuoyunu da Uyardı”, **Yankı**, S.377, (5-11 Haziran 1978)
- “Ecevit’in Moskova Gezisinin Anlamı”, **Yankı**, S.379, (26 Haziran-1 Temmuz 1978)
- “Erim’in Günahı”, **Yankı**, S.158, (25-31 Mart 1974)
- “Gerillalar Faaliyette”, **Yarın**, S.299, (8 Ocak 1969)
- “Izdırabın Vatanı Vietnam”, **Milli Işık**, S.10-11, (Şubat-Mart 1968)
- “İkili Anlaşmalar”, **Yarın**, S.299, (8 Ocak 1969)
- “Kıbrıs Gerçeği”, **Yankı**, S.415, (26 Şubat-4 Mart 1979)
- “Kıbrıs-Amerika-Rusya ve Dönen Dolaplar”, **Büyük Doğu**, S.14, (22 Aralık 1965)
- “Köy Enstitüleri Yerine Barış Gönüllüleri”, **Yön**, S.161, (29 Nisan 1966)
- “Mareşal Orgakov’un Ziyaretinin Anlamı”, **Yankı**, S.372, (1-7 Mayıs 1978)
- “Maskeler Düşüyor Ama”, **Yarın**, S.282, (11 Eylül 1968)
- “Modern Kapitülasyon ve Amerikan Kaçakçılığı”, **Yön**, S.140, (3 Aralık 1965)
- “Olaylar-Yorumlar: Kıbrıs’ın Kaldırdığı Perdeler”, **İmece**, S.42, (Ekim 1964)
- “Olaylar-Yorumlar: Yabancı Uzman Oyunu”, **İmece**, S.47, (26 Şubat 1965)
- “Protestonun Dozu”, **Yarın**, S.300, (15 Ocak 1969)
- “Sadaka İstemiyoruz”, **Yankı**, S.158, (25-31 Mart 1974)
- “Türk Basını ve Amerikan Büyükelçisi”, **Yön**, S.146, (14 Ocak 1966)
- “Türk-Amerikan İlişkileri Gelişirken”, **Yankı**, S.369, (10-16 Nisan 1978)
- “Türkiye’de Amerikan Üsleri”, **Yön**, S.139, (26 Kasım 1965)
- “Üslerin Kapatılması Nasıl Karşılandı?”, **Yankı**, S.229, (4-10 Ağustos 1975)

VI. TEZLER

ERDOĞAN, Dilşen İnce, **Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı (1896)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, D.E.Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2007

GÜRBÜZ, Mehmet Vedat, **An Overview of Turkish-American and Impact on Turkish Military, Economy and Democracy, 1945-1952**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Wisconsin Üniversitesi, Madison, 2002

TÜRKMAN, Sayim, **Amerika Birleşik Devletlerinin Orta Doğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları, 1919-1973**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2005

VII. İNTERNET SİTELERİ

<http://www.pusula.tv/bolumler/18052005.htm>

<http://www.anayasa.gen.tr/1924tek.htm>

EK. I

“Missouri Zırhlısını Karşılama Töreni”

Cumhuriyet, 6 Nisan 1946.

EK. II

“ABD Başkanı Eisenhower’ın Ankara’da Karşılması”

Cumhuriyet, 7 Aralık 1959

EK: III

“Johnson Mektubu’nun Kamuoyuna Açıklanması”

Hürriyet, 13 Ocak 1966

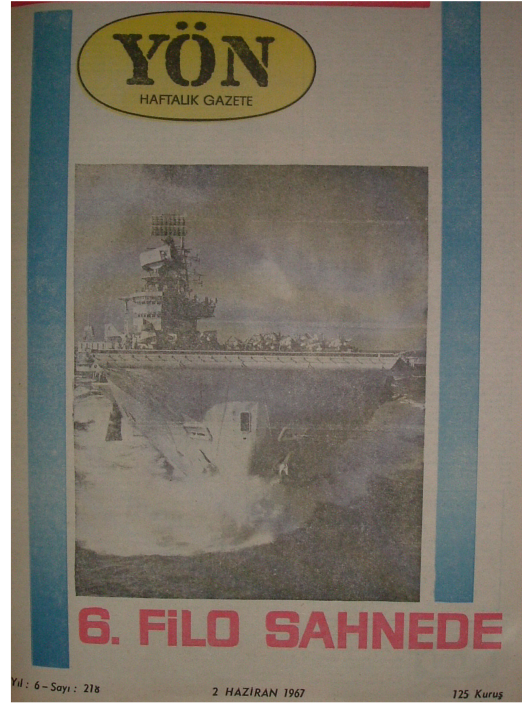
Hürriyet, 16 Ocak 1966

EK: IV

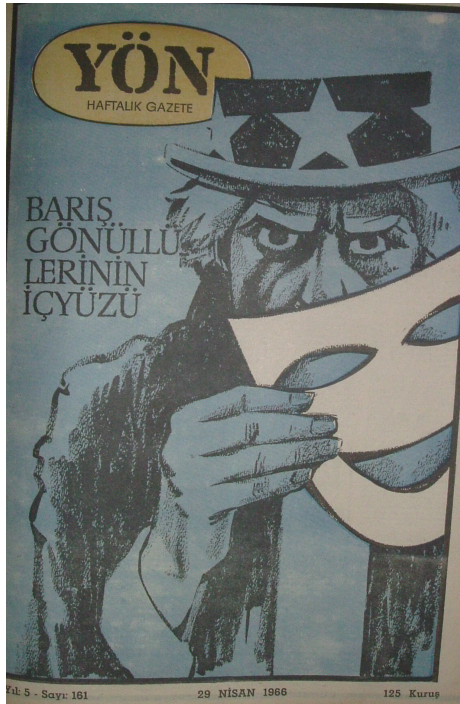
“Forum ve Yön dergilerinin Amerika ile ilgili kapak resimleri”

Forum, S.346, 1 Eylül 1968

Yön, S.218, 2 Haziran 1967.

Yön, S.161, 29 Nisan 1966

Yön, S.119, 9 Temmuz 1965

EK.VI

“Kıbrıs Sorunu ve Amerika”

Cumhuriyet, 28 Ağustos 1964.

Cumhuriyet, 29 Nisan 1965

EK. VII
“Haşhaş sorunu ve Amerika”

Hürriyet, 3 Temmuz 1974

Hürriyet, 15 Temmuz 1974.